

GOZD IN LJUDJE – RAZMERJA IN ZGODOVINA

GOZD IN LJUDJE – RAZMERJA IN ZGODOVINA

UREDILA

META REMEC

Ljubljana 2023

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica dr. Mojca Šorn
Založnik in izdajatelj Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj dr. Andrej Pančur
ZBIRKA VPOGLEDI 26
ISSN 2350-5664

Meta Remec (ur.)

GOZD IN LJUDJE – RAZMERJA IN ZGODOVINA

Recenzenta dr. Andraž Čarni
dr. Peter Mikša

Jezikovni pregled Katja Bergles Bricman

Prevodi Studio S.U.R.
Translat

Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj
Maša Bogataj

*Slikovno gradivo
na ovitku* Spredaj zgoraj: Žaga grofa Thurna V Mušeniku in gozdarji. Črna
na Koroškem, 1928.
Zadaj: Ribniško jezero na Pohorju.
Iz zbirke Mihe Brezovnika.
Spredaj spodaj: Gozdarji na Jelovici. Arhiv Joška Resmana.
Dostopno na: [https://commons.wikimedia.org/wiki/
File:Bodlajeve18b.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bodlajeve18b.jpg)

Tisk Medium d.o.o.

Naklada 300 izvodov
Za vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorji.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4):630(082)
630*62(497.4)(091)(082)

GOZD in ljudje : razmerja in zgodovina / uredila Meta Remec ;
[prevodi Studio S.U.R., Translat]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo
zgodovino, 2023. - (Zbirka Vpogledi, ISSN 2350-5656 ; 26)

ISBN 978-961-7104-30-1
COBISS.SI-ID 168718339

© 2023, Inštitut za novejšo zgodovino

Vse pravice so pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja izdajatelja je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, objavlanje, predelava ali katera koli druga oblika uporabe tega dela ali njegovih delov, bodisi s fotokopiranjem, tiskanjem, snemanjem ali shranitvijo in objavo v elektronski obliki.

KAZALO

Meta Remec, <i>Uvod</i>	5
Alenka Kačičnik Gabrič, <i>Gozdovi in gospodarjenje z njimi na današnjem slovenskem ozemlju v preteklosti</i>	9
Aleksander Panjek, <i>Kmet in hrast na Krasu. Primerjava znanj in mnenj med 16. in 19. stoletjem (s pogledom v prihodnost)</i>	37
Filip Čuček, <i>Gozdne posesti rodbine Windisch-Graetz na Pohorju</i>	53
Dunja Dobaja, <i>Gozdarsko šolstvo v Sloveniji</i>	67
Nikita Peresin Meden, <i>Pogozdovanje na Krasu: kršenje gozdne postave</i>	101
Anna Varga, <i>Drevesno-pašni sistemi na Madžarskem v 19. in 20. stoletju v madžarski etnografski literaturi</i>	133
Mojca Ramšak, <i>Uporaba smole in drugih delov iglavcev v ljudski medicini in gospodarstvu na Slovenskem</i>	159
Nataša Henig Miščič, <i>Vzgoja sviloprejk kot priložnost za dodaten zaslužek na Kranjskem v 19. stoletju</i>	191
Meta Remec, <i>»Žalostna dediščina kulturnih okupatorjev«: lubadar in drugi »državni sovražniki« v slovenskih gozdovih od sredine 19. stoletja dalje</i>	205
Željko Oset, <i>Tam, kjer umirajo gozdovi, izgine življenje: o fenomenu »umiranja gozdov«</i>	235
Ivan Smiljanić, <i>Stečaji lesnih trgovcev na Slovenskem med svetovnima vojnama</i>	249
Miha Humar, <i>Matej Jošt, Vzpon in padec lesne industrije</i>	265
Marta Rendla, <i>Lesna industrija v socializmu in njen razvojni model</i>	281
Viri in literatura	309
Imensko kazalo	347
O avtoricah in avtorjih	361

Uvod

*Zaslišim drevo in ga zagledam,
ležem pod njegovo senco
ali pa ga otipljem in podrem,
razsekam ga in položim v peč
ali sestavim iz njega brunarico,
kar koli storim z njim,
vedno ostane drevo,
nerazdeljivi, neuničljivi
šum vetra podnevi in ponoči,
v peči, na ležišču, v senci,
med vrsticami v časniku
in v dimu med nebom in zemljo,
drevo kot senca in počitek,
drevo kot zibelka in krsta,
drevo kot središče raja,
drevo kot šum in tišina,
drevo kot drevo
in drevo kot beseda.*

(Drevo, Edvard Kocbek)

Tako je Edvard Kocbek ubesedil neuničljivo in večno vez med človekom in drevesom, med človekom in gozdom ter obenem nakazal na neenako vlogo med njima – med človekom, ki misli, da kraljuje, ko podira, razsekava, načrtuje in gradi, ter naravo, ki je tista, ki na koncu prevlada, ki je začetek in konec, »zibelka in krsta«.

Gozd je zaradi svoje večplastnosti že zgodaj pritegnil pozornost raziskovalcev različnih strok in trditi je mogoče, da je bil prav srednjeevropski prostor zibelka analitičnega pristopa k preučevanju gozda kot posebnega ekosistema in u-

pravljanja z njim. Gozd in z njim povezane problematike imajo dolgo tradicijo preučevanja tudi na področju historiografije, kjer pa se šele v zadnjem obdobju odraža spoznanje, da mora raziskovanje razmerja med človekom in gozdom obsegati cel diapazon problematik in fenomenov, in ne sme biti zgolj zgodovina ene gospodarske panoge, ki jo je mogoče napisati bolj ali manj tehnicistično. Gozd je bil zaradi svojih velikih ekonomskih potencialov namreč v centru družbenega dogajanja ter polje dokazovanja in uveljavljanja družbene moči. Imperativ ekonomskega razvoja je pogosto vodil v konfliktna razmerja tako med različnimi družbenimi skupinami, ki so imele vsaka svoj interes v gozdu, kot tudi med vrednotami dolgoročnega ohranjanja naravnega okolja. Gozdove, ki so v ljudskem imaginariju predstavljali hkrati kraj nevarnosti, negotovosti in strahu, pa tudi kraj svobode, ki nudi zatočišče za vse zavržene in potisnjene na rob družbe, so v skladu z merkantilistično logiko podredili produktivnosti in dobičku, težav, ki so iz tega izvirale, pa niso znali predvideti. Na površinah, ki so bile prvotno namenjene predvsem lovu, torej zabavi, ter paši, so z obsežnimi pogozdovalnimi projekti, pri čemer niso upoštevali naravnih klimatskih pogojev, nastali obsežni enodobni in monokulturni gozdni sestavi, v katerih je prevladala utilitarna funkcija gozda – preskrba z lesom kot gradbenim materialom in energetskim virom, izraba katerega je bila cenejša in tehnološko manj zahtevna kot v primeru drugih naravnih virov. Historiografske raziskave so se osredotočale predvsem na dejstvo, da je zlasti les omogočal razvoj različnih proizvodnih dejavnosti na podeželju ter je bil pomemben stranski ali celo glavni vir prihodka, da je omogočil začetke industrializacije ter da je na lesu v veliki meri slonela tudi obnova razrušene države po drugi svetovni vojni, pogosto pa so spregledale dejstvo, da les še zdaleč ni bil ne edini produkt niti edina dobrina, ki so jo ljudje iz gozda pridobivali, ter da so bila prizadevanja gozdarske stroke pogosto v neposrednem nasprotju s (kratkoročnimi) interesi podeželskega prebivalstva. V gozdu je prebivalstvo namreč zadovoljevalo tudi pomemben del svojih prehranskih potreb, gozd je imel pomembno vlogo v živinoreji za pašo ali oskrbo živali, človek pa je v gozdu iskal tudi sredstva za lajšanje vsakodnevni zdravstvenih tegob. Šele raziskave v zadnjem obdobju so začele upoštevati dejstvo, da so gozdovi od nekdanj bistven element človekovega obstoja, ne samo vir lesa in drugih materialov. Nova spoznanja, novi metodološki prijemi in spremenjene paradigme, ki jih je prinesel razvoj okoljske zgodovine in ki izhajajo iz spoznanja, da je narava temeljni vir ekonomskega življenja in spremljajoče družbene strukture, raziskovalce spodbujajo, da problematiko preučijo z drugimi očmi in z drugih zornih kotov. Simbolne vrednote, ki se pripisujejo gozdu, zahtevajo nova metodološka izhodišča in nove metodološke pristope. Odmik od pozitivističnega preučevanja ekonomskih potencialov gozda, preučevanje gozda

kot simbolnega polja utrjevanja oblasti in s tem povezanih diskurzov ter tega, kako so se družbeni procesi ter družbene in ekonomske spremembe odražale v gozdu in skozi gozd, omogočajo nov premislek o uveljavljenih konceptih, metodah dela in navidezno neovrgljivih dejstvih o pravilnosti načrtanih poti na področju upravljanja in gospodarjenja z gozdovi. Spreminja se tudi dosedanja antropocentrična paradigma proučevanja gospodarske in socialne zgodovine, saj razmerje med človekom in naravo vstopa v samo središče raziskovalnega procesa. Objekt proučevanja postajajo okolje, naravne danosti in posamezni ekosistemi, človek in njegove družbene in ekonomske dejavnosti pa zgolj eden od akterjev družbenih in okoljskih procesov dolgega trajanja.

Pričujoča monografija se posveča celemu spektru problematik in fenomenov, ki so povezane z gozdom, človekovimi poskusi upravljanja z njim in z vzponom prepričanja, da je tako kot prebivalstvo tudi gozd treba nadzorovati in prevzgjajati, da gozda ni mogoče prepustiti komurkoli, kaj šele samemu sebi, temveč da je za delo v gozdu potreben razsvetljen, izobražen in strokoven kader, ki bolje od lokalnega prebivalstva in narave ve, kakšna je prava pot naprej. Prispevki z različnih zornih kotov analizirajo, kako se v odnosu do gozda in v človekovem dojemanju naravnega okolja odslikavajo vrednote in načini razmišljanja vsakokratne družbe v določenem prostoru in času, prikažejo poskuse prirojavanja naravnega okolja človekovim potrebam in želji po dobičku ter posledice teh človekovih posegov in ukrepe za sanacijo nastale škode. V središče pozornosti so postavljeni vzroki za propadanje in prekomerno izkoriščanje gozdov (spremembe v lastniški strukturi, industrializacija, onesnaževanje), pa tudi dejstvo, da se je povsem prevladujoč izkoriščevalski odnos do gozda vsaj delno, deklarativno in na papirju začel umikati naravovarstvenim razlogom, kot so varovanje pred erozijo, pred uničujočimi učinki vetra, čiščenje ozračja, preskrba s pitno vodo in zaščita biodiverzitete kot sebi lastne vrednote. Funkcije gozda (gospodarska, ekološka, obrambna, rekreacijska in še kakšna) in s tem povezani interesi, so postajali tako raznoliki, da jih je bilo vedno težje usklajevati. Če je bilo relativno enostavno ovrednotiti proizvodne dosežke in prešteti delovna mesta, ki sta jih ustvarjala gozdarska in lesna industrija, opazovati njun napredek in nato njun zaton, sta bila ekološki in socialni vidik gozda težje merljiva. Težko jima je bilo določiti ceno in vrednost, njuna realizacija pa se je lahko ob vedno novih krizah nenehno prelagala na naslednje leto. Več primerov analiziranega diskurza dokazuje, da je kljub temu prišlo do pomembnega premika v javnem mnenju glede odnosa do gozda in da se ta ni zgodil sam po sebi, temveč je bil rezultat načrtnega osveščanja in vzgoje, ki pogosto ni temeljila zgolj na strokovnih, temveč tudi na ideoloških temeljih in vzbujanju kolektivnih čustev. Diskurz o pomenu pogozdovanja kot simbolu obnove razrušene domovine po drugi svetovni vojni ter zaščite gozdov tako pred

pretiranim izkoriščanjem kot tudi proti gozdnim škodljivcem, ki so se domnevno širili zaradi (namernih) napak, ki so jih v preteklosti pri gospodarjenju z gozdovi naredili tujci, je sicer nedvomno služil tudi legitimaciji oblasti in strnjenju vrst, zagotovo pa je pripeljal do tega, da so gozdovi v očeh ljudi postali dragoceni sami po sebi in da so njihovo ohranjanje sprejeli kot potrebno ne samo zaradi gospodarske, temveč tudi okoljske in družbene vrednosti.

Gozd lahko humanistiki oziroma historiografiji znotraj nje služi kot študija primera, s katero je mogoče prikazati tako industrijski in družbeni razvoj kot tudi razvoj mentalitete ljudi na določenem področju, prikazati je mogoče vzvode delovanja oblasti in osvetliti ozadja procesov, ki so trajno posegli v naravno okolje in ga zaznamovali. Gozd se ponuja kot idealno področje za poglobljeno interdisciplinarno sodelovanje med historiografsko stroko in strokovnjaki na področju gozdarstva, lesarstva in varstva okolja, ki lahko ali celo morajo isti fenomen osvetliti z različnih plati in zornih kotov ter dopolniti medsebojne vrzeli v znanju. Če je narava odlična učiteljica, pa se zdi, da ljudje nismo vedno najboljši učenci, saj pogosto pozabljamo na že pridobljena znanja, se nekaterih lekcij učimo vedno znova in znova ter pozabljamo, da mora biti človek, kot pravi Edvard Kocbek, tudi in predvsem »uho«, ki mora sestopiti s svojega piedestala upravitelja in lastnika narave ter začeti poslušati to, kar mu šepeta gozd. Upamo, da bodo razprave, zbrane v tej monografiji, ponudile izhodišče za novo interdisciplinarno paradigmo raziskovanja gozda in širšega naravnega okolja in nov premislek o vlogi človeka v njem.

Ljubljana, 31. julij 2023

Meta Remec

Alenka Kačičnik Gabrič

GOZDOVI IN GOSPODARJENJE Z NJIMI NA DANAŠNJEM SLOVENSKEM OZEMLJU V PRETEKLOSTI

Ko je Janez (Johann) Theneschuh uradne organe obvestil o najdbi paketa sodnih listin, ki naj bi jih našel tesar Michael Primožič, doma iz Sv. Katarine v Gornji dolini,¹ ki je v Hudem Grabnu na meji med sodnima okrajema Tržič in Radovljica postavljaj žago za kmeta Marčuna iz Visoč, so se prisotni spraševali, ali je najdeno gradivo sploh kaj vredno in ali se spisi tičejo sodnih procesov, v katerih je kmete zastopal dr. Lovro Toman.² Toman je v tistem času kot odvetnik služboval v Radovljici, in ker je govoril slovensko, so se nanj zaradi bojazni, da bodo pri odkupu in regulaciji služnosti ogoljufani, obrnili mnogi gorenjski kmetje. Čeprav so mu nekateri očitali, da naj ne bi dovolj zastopal kmečkih interesov, zaradi česar naj tudi ne bi bil organiziran narodni

---

1 Sv. Katharina – Oberthal, Sv. Katarina nad Tržičem, danes del Loma pod Storžičem.

2 Verjetno nihče od prisotnih ni znal prebrati, o čem govorijo spisi, vprašanje o zastopanju v sporih pa se je lahko nanašalo na več odmevnih sodnih sporov zaradi gozdov in lesa med kmeti in tržiško graščino. Procese je poznala vsa dolina, saj so bili mnogi izmed domačinov poklicani na sodišče kot priče.

tabor v gornjem porečju Save pred njegovo smrtjo,³ je verjetno resnica druge. Toman je pri svojem delu najverjetneje v prvi vrsti sledil pravni stroki in (morda nekoliko pragmatično) tudi svojim kariernim uspehom.⁴

Primožič je paket pobral v potoku pod zidanim mostom na cesti med Tržičem in Radovljico, kamor je šel na potrebo. Čeprav si po besedah v zapisniku ni predstavljal, kako globok je potok na tistem mestu, je zakorakal v vodo po v papir zaviti in povezan paket ter ga odnesel v gostilno Terezije Rozman, kamor je po sporočilu o najdbi prišel paket iskat orožnik Josef Karlovski. Ko je dospel do Michaela Primožiča in ga povprašal o omenjenih spisih, ga je ta popeljal do bližnje gostilne, kjer so spise, da so se posušili, razprostrli po mizi v nezaklenjeni sobi. Žandar je spise zložil, za podatke o vsebini najdenih spisov pa je Michaela Primožiča napotil na sodišče.⁵ Za najdbo je Primožič zahteval odškodnino 5 goldinarjev, kar je najavil že tudi občinskim predstavnikom v Begunjah,⁶ borba za gozd in les med nekdanjo graščino in kmeti pa se je z nezmanjšano srditostjo nadaljevala.

Vprašanje, ali se najdeni dokumenti nanašajo na razreševanje sporov glede gozda, je bilo za območje nad Tržičem zelo na mestu. Težave, o katerih je bilo govora, so bile posledica zgodovinskega razvoja, ko sprva gozd ni imel posebne tržne vrednosti, kljub temu da je za človeka in njegovo preživetje predstavljal enega najpomembnejših virov surovin. Glavni način koriščenja gozda in njegovih produktov v naših krajih so do svoje razrešitve in odkupa predstavljale služnosti. Pravica služnosti je imetniku pravice dovoljevala, da je s posebnim dovoljenjem za svoje potrebe koristil lastnino nekoga drugega. Zaradi načina koriščenja in izrabe služnosti so jih v času, ko so si vsi začeli prizadevati za racionalnejše kmetovanje, označili za največjo oviro na poti k zastavljenim ciljem,⁷ o načinu in vzrokih njihovega nastanka pa se večinoma nihče ni veliko spraševal.⁸ In kot je bilo nakazano že v uvodu, so koriščenje gozda in gozdnih produktov pogosto spremljali prepiri in sodni spori.

3 Kermavner, O prepovedi gorenjskega tabora, 504.

4 Nataša Budna Kodrič ga opisuje kot ambiciozno, samovšečno in precej zamerljivo osebnost, ki ji tudi pohlepnost ni bila tuja; več Budna Kodrič, Zgodba Josipine Turnograjske in Lovra Tomana, 202.

5 SI AS 1026, šk. 2, mapa Sv. Katarina (Chrobath).

6 SI AS 1026, šk. 5, Zapisnik o najdbi gradiva dr. Tomana v potoku v Hudem Grabnu, 1869: »Als ich den verflossenen Montag Abends unter die gewölbte, mit Parapetmauern versehene Brücke über jenen Bach an der Bezirksstrasse Neumarkt – Radmansdorf eben die Noth verrichten ging, fand ich die soeben von dem k. k. Gendarm Josef Karlovsky hier vorgelegten Schriften, unter dieser Brück im Wasser; ich vermag nicht anzugeben, wie tief der Bach all dort ist, ich habe sie sofort, sie befanden sich in einer Emballage in einem Umschlage von Papier, und zusammengebunden, genommen, und da sie naß waren, habe ich sie in der Kammer der Wirtin Theresia Rosman, in der Nähe all dort, zum trockene aufgelegt.

Ich verlange an Hinderlohn 5 f, und bemerke, daß ich wegen des fräglichen Fundus das Awiso auch an den Gemeindevorstand in Wigaun gab.«

7 P. Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, 15.

8 SI AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

Gozd in les sta nekdanj za prebivalstvo predstavljala pomembno zemljiško kategorijo oziroma surovino. V prvi vrsti so ljudje les potrebovali za kurjenje, torej ogrevanje in kuhanje. V večjem delu s Slovenci poseljenega ozemlja ga je večina prebivalstva uporabljala kot osnovni material pri gradnji bivališč in poslopij, ki so služila za gospodarske namene, iz lesa so si izdelovali orodje, s katerim so obdelovali zemljo, z njim so popravljali tako poslopja kakor orodje itd. Po lesu pa so v gozdove posegali tudi rudniki in različni obrtniki, npr. kovači, oziroma tisti, ki so iz njega kuhali oglje za obratovanje rudnikov, topilnic in obrtnih delavnic.

Po zapleteni fevdalni delitvi lastništva, najemništva in užitnine, ko je bila kmetijska zemlja vedno bolj razdrobljena, so gozdni predeli skoraj praviloma ostajali nerazdeljeni ter so postali, z izjemo deželnoknežjih (erarnih) gozdov, največkrat sestavni del dominikalne zemlje fevdalnih zemljiških posesti.⁹ Ker kmetje v okviru svojih hub razen v visokogorskem svetu praviloma niso posedovali gozdnih površin,¹⁰ so les v glavnem dobivali iz gozdov fevdalcev. Fevdalci so pravico do koriščenja gozda podeljevali za npr. uslugo ali posebno delo, ki ga je kmet opravil zanj, v obliki t. i. služnosti (servitutov). Zaradi vsestranske uporabnosti lesa kmetovanje brez gozdnih služnostnih pravic nekdanj skoraj ni bilo mogoče, to pa je tudi eden glavnih vzrokov, da so bili s služnostmi od vseh zemljiških površin najbolj obremenjeni gozdovi. Zemljiške gosposke, kjer zemljiške parcele ali vsaj en njen del ni bil obremenjen s katero od oblik služnostne pravice, so bile zelo redke, prav tako redki pa so bili kmetje, ki so se z lesom za kurjavo, gradnjo in popravila oskrbovali izključno iz lastnih gozdov.

Kmetje so imeli najpogosteje pravico, da si potrebni les pripravljajo v gosposčinskem gozdu, za kar so navadno od zemljiškega gospostva dobili pisno dovoljenje.¹¹ Dokler je bila živinoreja pretežno pašna, je pašnih površin povsod primanjkovalo, zato so v gozdovih tudi pasli. V okvir koriščenja služnosti so nekoliko nelogično prištevali tudi pravico do lesa in paše v gozdovih, katerih lastnik je bila posamezna vas ali več vasi, soseska ali več sosesk, pa tudi več kmetov (imetniki paše so bili kot skupnost ali skupina posameznikov tudi lastniki koriščenega zemljišča).

Obsežne gozdne površine so nekdanj povsem pokrile potrebe zemljiških gospodov in podložnikov po lesu in ostalih produktih, ki jih je nudil gozd, zato omejevanje izkoriščanja gozdov služnostnim upravičencem ni bilo potrebno. Na podlagi fevdalnega prava so si zemljiški gospodje gozdove zavarovali kot svoja lovišča, deloma pa so jih s krčenjem spreminjali v rodovitne zemljiške površine. Pravice do paše, lesa, stelje in včasih celo do tako imenovanega nižjega lova

9 Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, 15.

10 Lastne gozdove so imeli predvsem lastniki večjih kmetij. – Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, 44.

11 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, 49.

so prepuščali podložnikom na osnovi običajnega prava, seveda za določene datjave, izjemoma pa so imeli nekateri podložniki v zakupu tudi pravico do visokega lova, kot npr. na gospostvu Gornji grad.¹² Ko so se zemljiška razmerja predvsem z omejevanjem kmečkih pravic in pretvorbo nekdam skupnih zemljišč v privatno lastnino spreminjala, so kmetje sicer nekoliko preoblikovane služnosti obdržali, saj bi popolna ukinitvev nekaterih pravic ogrozila obstoj podložniškega prebivalstva, kar vsekakor ni bilo v interesu velikih zemljiških gospodov. Pravica do gozdarjenja in paše na istem zemljišču na eni strani od zemljiškega gospoda in na drugi strani od kmečkega podložnika je dolgo mirno in samoumevno obstajala tako, da so jo upoštevali vsi brez posebnih škodljivih posledic in pretresov.¹³

Glavno omejitev, ki pa je večinoma nihče ni upošteval, zaradi slabega nadzora pa so bila tudi kaznovanja dokaj redka, je običajno predstavljala zahteva, da je zemljišče po uporabi treba pustiti v dobrem in neokrnjenem stanju.¹⁴ Ker kmetje v zemljišča, ki niso bila del njihove kmetije, običajno niso ničesar vlagali, temveč so iz služnostnih zemljišč želeli le čim več iztisniti, so bila taka zemljišča praviloma izčrpana in osiromašena. Pogosto je prihajalo tudi do samovoljnega poseganja v gozdove, ko so si koristniki služnosti vzeli več pravic, kot bi si jih po določilih dogovorov smeli, npr. izsekavali so drevesa in si pripravljali pašnike in njive v gozdovih. Na negospodarno izkoriščanje lesa, katerega posledica je bila zmanjšana sposobnost samoobraščanja in obnavljanja gozda, je opozarjala večina gozdarskih strokovnjakov. Okrog leta 1770 je moralo okrožno glavarstvo za Gorenjsko celo z grožnjo hudih kazni ukazati dovškemu županu, da morajo podložniki v osmih dneh opustiti vse laze po gozdovih.¹⁵ Ob Baltazarju Hacquetu, francoskem kirurgu, naravoslovcu in etnologu, je tudi J. A. Scopoli, botanik in entomolog, v svojih zapisih opozarjal, da je treba z lesom varčevati, saj bo pomanjkanje lesa vedno večje. Eden od načinov zmanjševanja porabe lesa bi bila po njegovem mnenju gradnja kamnitih, ne lesenih hiš, kmetje naj bi opustili gradnjo kozolcev, za kurjavo pa bi naj vsi bolj uporabljali star les, šoto in premog.¹⁶ O velikem opustošenju in negospodarnem poseku ter izrabi lesa pričajo tudi opisi stanja gozdov zemljiških gospostev Gornji grad¹⁷ in Žiče¹⁸ na Štajerskem, ki so jih naredili kot pripravo na nameravano prodajo.

Gospodarjenje z gozdovi so nekdam uravnavali deželni gozdni redi, njihova določila pa je moral upoštevati vsak, ki je kakorkoli izrabljajl njegove dobrine. Fevdalci, v imenu katerih so se deželni stanovi ponekod dolgo upirali pripravi in

12 Maček, Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad, 131.

13 Mischler in Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D, I, G 65 ff.

14 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, 37.

15 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, 10 in 11.

16 Perko, *Zapisano v branikah*, 83.

17 Maček, Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad, 105–32.

18 Maček, Die Wälder der Herrschaft Žiče und Frajštajn, 189–206.

sprejetju gozdnega reda, ki bi urejal zmešnjavo v gozdovih, so na ta način lažje gospodarili po svoje, dvigovali ceno lesa, dovoljevali podložnikom izsekavanje, od lesa pobrali več dajatev in s tem večali svoje dohodke.¹⁹

Ko se je izkazalo, da gozdni redi vseh treh notranjeavstrijskih dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, s svojimi določbami, zahtevami in omejitvami ne sledijo času, razmeram in potrebam, je cesar Karel VI (1685–1740, cesar 1711–1740) odločneje posegel v gozdno zakonodajo. Deželni stanovi treh notranjeavstrijskih dežel so se sprejetju poostrenih določil, predvidenih v osnutku novega gozdnega reda, vztrajno upirali, vendar je vladarju vendarle uspelo izsiliti kompromisne rešitve med določili in omejitvami veljavnega Ferdinandovega gozdnega reda²⁰ in svojimi zahtevami. Za Štajersko se je to zgodilo leta 1721, z dopolnitvami leta 1739, za Koroško pa leta 1737. Tudi kranjskim deželnim stanovom je bil leta 1737 predložen v sprejetje nov gozdni red, a so ga večkrat zavrnil. Ker do odločitve vse do leta 1739 ni prišlo, je dunajska vlada zahtevala, naj na Kranjskem sprejmejo štajerski gozdni red skupaj z dopolnitvami. Po teh določilih so se na Kranjskem morali ravnati do leta 1771, ko je bil sprejet terezijanski gozdni red za Kranjsko.²¹ Tudi v zadnjih desetletjih 18. stoletja so se osrednji državni in deželni uradi z gozdovi veliko ukvarjali, predvsem zaradi velike opustošenosti dostopnejših gozdnih površin kot posledice načina izrabe in želje, da bi kljub abolicijskim težnjam večji gozdni kompleksi ostali nerazdeljeni za potrebe lova.²² Na Goriškem je bil položaj nekoliko drugačen. Medtem ko so na Krasu prevladovala velika in sklenjena zemljiška gospodstva, je bilo v Goriških Brdih in v Furlanski nižini²³ veliko več zemljišč v lasti občin.²⁴ Koristili so jih lahko vsi pripadniki občine.²⁵ Ker skupnih zemljišč običajno nihče ni redno vzdrževal, iz njih pa so vsi želeli iztržiti čim več, so bila zanemarjena, njihov donos pa zelo slab, zato so jih večino v času vladanja Marije Terezije občinam odvzeli.²⁶

V času francoske uprave so gozdovi uživali poseben status. Za njihovo upravljanje je bila 23. marca 1810 ustanovljena francoska gozdna uprava. Sestavljali so jo generalni konservator gozdov, dva nadzornika drugega razreda in devet nižjih nadzornikov. Gozdove so razdelili na cesarske, sekvestirane in srenjske oziroma občinske. Prve so osvobodili vseh davkov, sekvestirani pa so nastali z

19 Anko in Smole, *Terezijanski gozdni red*, 4–5.

20 Ferdinandov gozdni red iz leta 1553 se v zapisih pojavlja tudi kot Ferdinandov rudniški oz. rudarski red, saj je urejal tudi pravico rudnikov do lesa. Več Valenčič, *Gozdarstvo*, 443–49.

21 Anko in Smole, *Terezijanski gozdni red*, 4–5. Gl. tudi Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, 34, 35 in 44.

22 Maček, *Relucija tlake*, 189.

23 Gomiršek, *Spremembe na področju agrarnih panog*, 260.

24 Na Gorško-Gradiškem naj bi bilo v lasti občin okoli 74 % in v Dalmaciji 2/3 zemljišč. – Rumpler in Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, 1413.

25 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 151. Gl. tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, 478.

26 SI AS 47, fasc. 402, mapa Görz 52/Pr-851.

odvzemom številnih občinskih in zasebnih gozdov. Njihovi dohodki so delno pokrivali izdatke provincialne uprave.²⁷ V za Ilirske province leta 1810 izdanem Splošnem gozdnem zakonu, v katerem so Francozi gozdu namenili skrb, ki ustreza njegovemu pomenu in pomenu gozdarstva kot gospodarske panoge,²⁸ so si prizadevali omejiti prekomerno sekanje in odpraviti zanemarjenost gozdnih površin ter za njihov trajnostni razvoj.²⁹

V drugi polovici 18. stoletja se je začel spreminjati odnos lastnikov do gozdov, ki so postajali gospodarsko vedno bolj pomembni ter izkoriščani na drugačen način kot prej. Vsaj v začetni fazi so se najbolj spotikali ob les, ki so ga kmetje sekali za krašenje, npr. opaženje bivalnih prostorov v stanovanjskih hišah, postavljanje mlajev ali smrečic, ki so jih pritrjevali kot znak zaključka gradbenih del ali likofa. Graščine so se intenzivno borile tudi proti običajnemu načinu pridobivanja novih kultiviranih in obdelovalnih površin, pri katerem se posekano vejevje ali gozdno drevje razprostre po tleh in po sušenju zažge,³⁰ čeprav so bili rezultati dokaj skromni.³¹ Požigalništvo je vedno pogosteje naletelo tudi na socialne in ekološke ovire, zaradi česar vse gozdne površine niso bile več primerne za krčenje. Poleg koriščenja gozdnih produktov pa so se zemljiški gospodje bali tudi za svoje lovske pravice, saj so na manjših gozdnih površinah težje lovili, pa še divjadi je bilo manj.³² Na drugi strani so se potrebe razvijajoče se industrije po lesu neprestano povečevale.³³ V nekaterih zapisih je zato že mogoče zaslediti potrebo po ponovni pogozditvi osiromašenih gozdnih parcel.³⁴

V predmarčni dobi se je nov pristop lastnikov k skrbi za gozd in izkoriščanju njegovih produktov samo še nadaljeval in stopnjeval.³⁵ Baron Schwizen, v svojem času poznan kot odličen gospodarstvenik in poznavalec kmetijske problematike, je leta 1788 v ta namen izdal inštrukcijo za upravnike državnih posestev, v kateri se poleg neprestanega prepletanja skrbi za blaginjo države in podložnikov na državnih posestvih dotika tudi stanja v gozdovih in podaja napotke za dobro gospodarjenje z njimi ter načine razreševanja nekaterih težav.³⁶ Pogoje za obnovo in pogozdovanje izsekanih in uničenih gozdov pa sta pravzaprav omogočili šele

27 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 109, 110.

28 Anko, *Gozdni red za Ilirske province*, 5.

29 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, 215.

30 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, 27.

31 Maček, *Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah*, 83. Požigalništvo se je pri nas ponekod obdržalo celo do leta 1950.

32 Za danes slovensko ozemlje nikjer niso izpričane zahteve po ukinitvi plemiškega lova, kar daje na neki način vedeti, da lovov v obliki, kot so jo poznali drugod, npr. v nemških državah, s katerimi je bilo na kmečkih poljih, travnikih in pašnikih narejene največ škode, pri nas ni bilo. Več Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, 709.

33 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, 162.

34 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, 93.

35 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, 71, 72.

36 Maček, *Schwizenova inštrukcija*, 101–03.

opustitev pretirane paše ovac ter odprava paše koz in prašičev v gozdovih,³⁷ pri čemer je bil interes vseh, da se donos gozda v prihodnost ne bi zmanjšal.³⁸ Kljub vsem predpisom in ukrepom je bila skrb za gozd do leta 1848 prepuščena v glavnem zemljiškim gosposkam, po mnenju pristojnih strokovnjakov pa bi bilo treba v novonastalih razmerah pomisliti na novo gozdarsko zakonodajo.³⁹

Kmetje so svoje pravice znali tudi spretno izkoristiti. Prekomerna sečnja je v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja postala kar način življenja. Les so iz gozdov vozili, v hribovitejših predelih pa splavljali po naravnih hudourniških potokih ali za to zgrajenih drčah ali rižah.⁴⁰ Kljub številnim predpisom in zahtevam po vzpostavitvi gozdarske službe in izvajanju večjega nadzora nad dogajanjem v gozdovih boj proti devastiranju gozdov ni bil učinkovit. Bolj ali manj so bili gozdovi še vedno brez uradnega nadzora in zato povsem prepuščeni kmečki samovolji in špekulacijam železarskih obratov.⁴¹ Občine na Koroškem so nadzor od oblasti nastavljenih gozdarjev celo zavračale.⁴² V gozdovih so z izsekavanjem nastajali novi rovti in lazi, ki so jih za njivske ali travniške površine uporabljali kmetje, v bližini večjih porabnikov lesa pa se je zaradi prekomerne sečnje pojavilo njegovo pomanjkanje.⁴³ Na gospostvu Snežnik, kjer so bili lazi in rovti že od nekdanje zelo razširjeni, jih je bilo v posesti podložnikov ob vzpostavitvi franciscejskega katastra leta 1825 kar 362, kar pomeni, da so v povprečju na vsako gosposočinsko kmetijo odpadli po trije.⁴⁴

Težave so se vrstile tudi, če so uporabniki gozda vsak po svoje dojemali velikost posameznih gozdnih parcel. Lokalno prebivalstvo, ki je bilo nosilec služnostnih pravic, je sicer običajno gozd poznalo in natančno vedelo, kje potekajo meje med posameznimi zemljišči, služnostna zemljišča sama pa na terenu navadno niso bila posebej označena. V Trnovskem gozdu pa je okoli leta 1840 eden prvih slovenskih gozdarjev, Josip/Jože Koller zaradi boljše zaščite zunanje meje Trnovskega gozda dal postaviti zid iz zloženih kamnov in meje ponekod poudaril s presekami. Mejo parcel s pašnimi servitutnimi pravicami so označevali mejniki z napisom SG (Servitutgrenze).⁴⁵

Les je bilo mogoče pridobiti v gozdu, pa tudi na nekaterih drugih zemljiških kulturah, travnikih, pašnikih in celo njivah. V gradivu franciscejskega katastra

37 Pančur, Porajanje modernega gospodarstva, 59.

38 Maček, *Schwizenova instrukcija*, 101, 140.

39 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851.

40 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, 85.

41 Dinklage, *Geschichte der Kärntner Landwirtschaft*, 181.

42 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

43 Perko, *Zapisano v branikah*, 83.

44 Maček, Prizadevanje podložnikov gospostva Snežnik, 31–32.

45 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, 216.

iz prve polovice 19. stoletja, v katerem so bile za potrebe cenitve donosa opisane posamezne zemljiške kulture, se tako ponekod kot posebna zemljiška kategorija pojavlja pašnik z gozdnim drevjem.⁴⁶ Služnosti so se na služnostnih zemljiščih pojavljale v različnih kombinacijah in oblikah, upravičenci pa so jih koristili kot posamezniki ali kot skupnost. Med seboj so bile močno prepletene; obstajala je množica različnih kombinacij služnosti na istem zemljišču, za istega koristnika ali istega podeljevalca.

Posebna oblika služnosti je pravica do rože (Blumsucht, tudi Blumbesuch).⁴⁷ V osnovi pravica do visokogorske paše,⁴⁸ ki se je odvijala v za pašo najugodnejšem letnem času,⁴⁹ je obsegala tudi pravico, da si je imetnik pravice na visokogorskem pašniku v lasti nekoga drugega postavil praviloma leseno poslopje za bivanje in prenočevanje v času paše. Tudi les za gradnjo so si smeli priskrbeti na planini. Pri tem so bili nato kmetje, imetniki pravice do rože, le lastniki postavljenih poslopij, ne pa tudi lastniki zemljišča, na katerem je poslopje stalo.⁵⁰ Večkrat so si imetniki rože poleg poslopja za bivanje postavili še prostor za predelovanje mleka in skladiščenje potrebščin, npr. sena, ter ogrado za živino, po lesenih ceveh so napeljali vodo do bivališč in staj ipd. Nekateri so si smeli zaradi preprečevanja paše živali pripraviti tudi ograjeno gredo, na kateri so gojili vsaj nekaj zelenjave za kuho. Pravica do rože se je pojavljala v večini dežel habsburške monarhije, ki so obsegale del Alp ali alpskega predgorja (Zgornjo Avstrijo, Salzburg, Tirolsko, Predarlško, Koroško, Kranjsko), njene različice pa so se pojavljale tudi drugod. Glede na lastništvo zemljišča, na katerem se je odvijala, je bila lahko klasična kmečka služnost na zasebnem zemljišču ali pa pravica rože na skupnem srenjskem zemljišču.

Pravica do rože se je strogo razlikovala od (navadne) paše.⁵¹ Praviloma so rožo uživali tisti upravičenci, ki so planino »naredili«, torej najstarejši uživalci oziroma njihovi potomci in dediči, ki so na planini »pasli od nekdanj«. ⁵² Položaj je bil za vse upravičence lahko enak, lahko pa se je razlikoval od upravičenca do

46 SI AS 176, k. o. Lipoglav L 142, cenilni elaborat.

47 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

48 Slovarji s starimi nemškimi izrazi Blumensucht največkrat prevajajo kot paša oz. kot star izraz za pravico do paše, včasih tudi do paše v gozdovih, največkrat pa je izraz uporabljen za pašo na visokogorskih pašnikih, www.web-schlagbauer.de/Main/Begriffe/Begriffe.php?84_2_16, 7. 2. 2009 (stran ni več dostopna). Grafenauer izraz prevaja tudi kot pravico »cvetlice iskati«. – Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, 52.

49 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, Občina Tolmin, 147.

50 Pravilo je med imetniki pašne pravice na Veliki planini v veljavi še danes. Gl. Cevc, *Velika planina* (1993), 16. Gl. tudi Hlačer, *Ko se planina preobleče*, 22.

51 V spisu o tožbi Andreja pl. Lamberga proti kamniškim meščanom za pravico do paše in lesa na Veliki planini iz leta 1540 je izrecno navedena »pluembbesuchs vnnd wayd« (pravica rože in paša). Gl. Žnidaršič Golec, *Spori zaradi Velike planine*, 122.

52 Miklavčič Brezigar, *Tipi planinskih naselij*, 99.

upravičenca. Tako so podložniki nemškega viteškega reda v Ljubljani, ki so na Veliki planini pasli v svojih pašniških deležih in na skupnem pašniku kamniškega mesta, imeli stavbni les skupaj z drugimi soseskami zastonj, drva pa so morali kupovati.⁵³ Trentarji, ki so pasli na planini Trebiščina (tudi Lepoča), ki leži na Vodnikovem vršacu, so v času izrabe rože med 15. junijem in 15. septembrom smeli sekati les in celo loviti.⁵⁴ V Bohinjskem kotu⁵⁵ so smeli njeni imetniki poleg brezplačne paše v času od 16. junija do 15. septembra koristiti tudi vse ostale služnostne pravice na (nekdanji) fevdalni zemlji, npr. pravico do lesa oziroma t. i. polni užitek.⁵⁶ Na Bovškem so pravico rože izkoriščali od 24. junija (sv. Ivana) do 24. avgusta (sv. Jernej),⁵⁷ podobno pa je bilo tudi na Tolminskem, kjer pa so se spori glede koriščenja rože in drvarjenja mešali v spore zaradi neurejene meje habsburške monarhije proti Beneški republiki.⁵⁸ Izven glavne sezone so smeli nekatere pravice koristiti vsi okoličani.⁵⁹

Na Kranjskem je bila pravica rože poznana predvsem v Bohinjskem kotu, kot posledica koriščenja rože pa je nastalo tudi naselje planšarskih koč na Veliki planini, katere lastnik je bila kamniška meščanska korporacija. Pravica paše v dolžini 8 do 10 tednov je na pašnikih, ki so spadali v katastrsko občino Črna, pripadala kmetom iz vasi Stranje, Gozd, Črna, Šenturška gora, Mekinje, Tunjice, Bistričica in Košiša.⁶⁰ Ko so kamniški meščani ob sporu zaradi paše na Veliki planini kmetom požgali njihove planinske stanove, so si kmetje, da bi si kočje ponovno postavili, iz doline prinesli le žeblje za skodle. Vse ostalo jim je dala Planina.⁶¹ Pravico rože so na manjši pašni planini lahko imeli tudi posamezniki, saj je malo verjetno, da bi kmet s pravico služnostne paše na visokogorsko planino, precej oddaljeno od najbližjega naselja in vsaj v enem delu obdano z gostim gozdom, pritovoril vse potrebno za izgradnjo lesenega tamarja. Prilagajati pravilom skupnosti se sicer res ni bilo treba, vendar so bili pastirji na takih

53 Valenčič, *Posestne razmere na Veliki in Mali planini*, 135.

54 Ložar, *Narodopisje Slovencev*, 178.

55 Pastirska naselja so izpričana na franciscejskih katastrskih kartah v katastrskih občinah Nomenj, Nemški Rovt, Savica, Srednja vas v Bohinju, Zgornje Gorje, Bohinjska Bela itd.; SI AS 176, k. o. Nomenj L 172, Nemški Rovt L 30, Savica L 242, Srednja vas v Bohinju L 157, Zgornje Gorje L 179, Bohinjska Bela L 335, najti pa jih je tudi na štajerski strani deželne meje, npr. na planini Menina nad Gornjim Gradom SI AS 177, k. o. Gornji Grad C 258. Po zapisu v knjigi Bezovšek, Pašniška zadruga Gornji Grad, 126, naj bi pastirsko naselje, imenovano Stari stani, stalo tudi na robu planote Golte v k. o. Ter (C 474) in Ljubno (C 182), vendar za prvo originalne katastrske karte v ARS niso ohranjene.

56 Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, 52.

57 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, Občina Tolmin, 146, 147.

58 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 133: »... Sie haben ihren Plumbbesuech und Behülzung auf dem Venetianischen ...«.

59 Vilfan, *Pravna zgodovina*, 487.

60 SI AS 176, k. o. Črna L 301, cenilni elaborat, nepaginirano: »Streine, Goisd, Tscherna, Ulrichsberg, Minkendorf, Theinitz, Wisterziza und Koschische«.

61 Kopač, *Iz preteklosti Velike planine*, 188.

planinah sami in niso mogli računati na kakršnokoli sosedsko pomoč. Kjer pa je bila pašna površina večja, je pravica rože pripadala določeni skupnosti, npr. soseski, ki si je svoje stanove postavila blizu skupaj, to pa je zahtevalo tudi posebno organizacijo planinske skupnosti. Ponekod, kot npr. na Veliki planini, so si pastirska bivališča celo postavili v enakem zaporedju kakor so stale njihove matične hiše v dolini,⁶² franciscejski kataster za slovenski del Štajerske pa večje naselje planinskih tamarjev izkazuje tudi na Menini v bližini Velike planine.⁶³ Iz občasnih pastirskih bivališč so se ponekod razvila stalna naselja. Po znanih podatkih naj bi tako nastala tudi prva stalna bivališča v dolini Trente.⁶⁴

Običajno so imeli podložniki služnosti na zemljiščih domačega zemljiškega gospoda, gledano širše pa ni bilo nič nenavadnega, če so nekateri uživali služnosti na zemljiščih, ki so spadala v okvir drugih zemljiških gospostev. Na Kranjskem je bil najbolj pereč problem sedmih vasi postojnskega gospodstva, ki so gozdne služnosti uživale v snežniških gozdovih,⁶⁵ v delu gozda gospodstva Vipava so smeli gozdariti tudi podložniki gospodstva Logatec,⁶⁶ pa tudi na gornjegrajskem gospodstvu je imelo gozdne pravice nekaj podložnikov drugih zemljiških gospostev.⁶⁷ Podobnih primerov je bilo še več, saj je tudi večina od 185 kmetov, ki so si v gozdovih lanšpreškega gospodstva smeli pripravljati les za kurjavo, spadala pod druga zemljiška gospodstva.⁶⁸ Lastniki služnostnih zemljišč so proti tistim, ki so prestopili mejo dovoljenega pri koriščenju služnosti, lažje postopali, če so bili domači podložniki. Fevdalci so namreč v primerih, ko je podložnika hotel kaznovati drugi fevdalec, navadno ščitili svoje podložnike.⁶⁹

Če je bil gozd zaradi koriščenja služnosti preveč devastiran ali uničen zaradi elementarne nesreče, je lastnik lahko koriščenje služnosti v njem ali le v njegovem delu prepovedal. Praviloma je servitutnim upravičencem ob takem ukrepu pripadala odškodnina, pogosteje pa so se skušali dogovoriti za koriščenje služnosti na nadomestnem zemljišču. Redki pa so bili tisti posestniki, ki so po prepovedi izkoriščanja določenega dela zemljišča skušali na njem tudi bolj gospodariti. Eden teh je bil Anton Rudež na ribniškem gospodstvu, ki je za krajo lesa znal tudi strogo kaznovati.⁷⁰

V prvi polovici 19. stoletja je gozd še vedno predstavljal znaten del kmetijskih površin. V času izdelave franciscejskega katastra je gozd na Štajerskem pokrival

62 Cevc, *Velika planina* (1972), 18.

63 SI AS 177, k. o. Gornji grad C 258, karta C258A08.

64 Miklavčič Brezigar, *Dolina Trente*, 26.

65 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, 49.

66 SI AS 1026, šk. 8, Služnosti na gospodstvu Vipava, nepaginirano.

67 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, 12.

68 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, 199.

69 Perko, *Gozd lahko živi*, 35.

70 Čeč, »Nisem kradel lesa«, 17–34.

50 % kmetijskih zemljišč, na Koroškem in Kranjskem pa le za malenkost manj.⁷¹ S sekanjem in podiranjem ter žaganjem, nato pa transportom lesa, ki je najlažje potekal po vodni poti (s splavarjenjem), so se predvsem v hribovitejših in z lesom bogatih predelih ukvarjala cela področja,⁷² posestno stanje gozdov pa je uredila šele zemljiška odveza po letu 1848.⁷³ Prvi moderni gozdni zakon, ki se nanaša tudi na slovensko ozemlje, je avstrijski gozdni patent iz leta 1852. Poudaril je načelo ohranjanja gozdne površine s prepovedjo, da bi se gozdna tla izkoriščala v kake druge namene.⁷⁴

GOZDNE SLUŽNOSTI OZIROMA SLUŽNOSTI V GOZDU

Osnovni namen koriščenja gozdnih služnosti je bilo zadovoljevanje potreb domačega gospodinjstva in gospodarstva. Najpogostejša gozdna služnost je bila pravica do lesa za kurjavo in gradnjo ter obnovo stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij. Predvsem v višje ležečih predelih so hiše tudi prekrivali z lesenimi skodlami. Poleg tega so les potrebovali za osvetljavo (Lichtholz),⁷⁵ za ograjevanje zemljišč pred živino, ki je na njem delala škodo, ter za to, da so lažje preživeli in v roku plačevali dajatve zemljiškim gospodvom. Ne glede na to, ali so služnostni upravičenci služnost uživali brezplačno ali pa so za njeno koriščenje plačevali neznatno dajatev – včasih tudi malo pravdo ali pa so dajatev odrajovali v kaki drugi obliki, npr. gospodvu Fridrihštajn s polhi, če je bilo leto s polhi posebej bogato⁷⁶ – so h koriščenju skupnih služnosti spadale določene obveznosti za vse služnostne upravičence, posameznike, občine, soseske, pa tudi gospodstva. Vsako leto so za vzdrževanje šol, župnišč, cerkva in lokalij morali oddati del pripravljenega lesa in odstopiti pašni prostor. Obveznost je izhajala iz patronatske in odvetniške (Vogtei) pravice.⁷⁷

Za kurjavo je bil uporaben tudi les, ki ga je bilo mogoče pobirati po tleh, za gradnje in popravila pa je bilo treba pridobiti posekana drevesna debla. Z vidika porabe lesa je bilo kmetom za skodle in za ograjevanje dovoljeno porabljeni le star

71 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, 87.

72 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, 340.

73 Prav tam.

74 Smole, *Gozdni redi*, 153, 154.

75 Pravica do luči marsikje ni bila priznana kot posebna služnost, saj je bilo za razsvetljavo mogoče uporabiti večino lesnih odpadkov. Podobno je veljalo za les za ograjevanje. Ker pa je zaradi razsvetljevanja prostorov s trskami pogosto prihajalo do požarov, so skušali te vrste služnost omejevati.

76 Simonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja*, 75.

77 SI AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten 50/Pr-851.

les.⁷⁸ Pomembna gozdna služnost je bila tudi izkopavanje lesne štorovine.⁷⁹ Ker je Marija Terezija šele v leta 1771 izdanem gozdnem redu predpisala sekanje dreves čim nižje nad zemljo,⁸⁰ in ne na enem ali dveh metrih višine, kot so bili vajeni do tedaj,⁸¹ je lažje razumeti, da je pravica do štorovja pomembno prispevala h gospodarjenju na kmečkem posestvu.

Pravica do lesa se je razlikovala glede na njegovo kakovost, torej se je ločevala pravica do določene količine trdega ali mehkega lesa. Nekaterih vrst lesa ponekod služnostni upravičenci niso smeli sekati, saj ga je bilo mogoče dobro prodati, recimo macesnovega drevja na gospostvu Brdo.⁸² Ker je močno smolnat, so ga potrebovali v dejavnostih, kjer je bil namočen v vodo, npr. v obrtnih delavnicah, kjer so se uporabljala velika vodna kolesa. Po macesnovih drevesih je bilo veliko povpraševanja tudi v ladjedelništvu, saj so macesnova debla praviloma visoka in dokaj ravna ter zaradi smole običajno trpežnejša.⁸³ Ko je leta 1807 skozi Ljubljano v Trst prispel velik transport s 1500 macesnovimi in 600 smrekovimi hlodi, je okrožno glavarstvo, ki svojega lastnega gozdarskega organa še ni imelo, naročilo kameralnemu oskrbniku mekinjskega samostana, naj komisijsko razišče zadevo o pretiranih sečnjah v bistrškem gozdu. Razvedelo se je namreč, da naj bi v kratkem času brez dovoljenja mesta Kamnik kot lastnika tam posekali velike količine macesnovih in smrekovih dreves. V gozdu so nato našli še 603 macesnove in 2317 smrekovih hlodov ter 35 macesnovih in 235 smrekovih debel. Njihovo prodajo je okrožno glavarstvo prepovedalo. Ugotovili so, da je sečnjo omenjenega lesa naročila skupina kamniških meščanov, ki je s tem močno oškodovala mestno blagajno in ostale meščane.⁸⁴

Marsikateri kmet si je za lažje preživetje pomagal z opravljanjem katere od obrti, za katero je bil potreben les, npr. kuhanjem oglja, izdelovanjem škafov itd. Racionalnost pri porabi lesa ni bila odlika kmečkega prebivalstva, saj so bile posekane količine lesa prevelike, ostanke pa so puščali po gozdovih, namesto da bi jih odpeljali in uporabili kot manj kvaliteten, a še vedno uporaben les za oglje, kurjavo ipd. Lastniki gozdov so se nad njihovim potratnim ravnanjem pogosto pritoževali.⁸⁵

78 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmung*, 37.

79 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851, nepaginirano. SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Böhmen, nepaginirano. SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

80 Do 35 cm ali 15 col nad zemljo. – Krchnáková, *Die Taxation*, 114.

81 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, 155. V gozdovih v Kanalski dolini in v okolici Pliberka, ki so bili v lasti bamberške škofije, so gozdarji za red skrbeli na osnovi predpisov kanalskega in bleiberškega gozdnega reda, katerih najstarejši poznani različici izhajata iz 16. stoletja. Predpisovali sta sekanje debel dve pedi oz. slabega pol metra od tal. Ker pozimi zaradi snega izmera ni bila možna, je bilo v zimskem času sekanje prepovedano. Več Mihelič, *Usoda gozdov na Slovenskem*, 42.

82 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 93.

83 Scheyer, *Navod*, 23.

84 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, 28.

85 M. Žontar, *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, 65.

Predvsem revnejši so si v gozdovih pridobili različne oblike pravic do nabiranja gozdnih produktov. Upravičenost do pridobitve služnosti so morali ponekod dokazati s potrdilom o revščini.⁸⁶ Nabirati so smeli les najrazličnejših oblik in poimenovanj, npr. vejevje, sušice, poškodovan les, les, ki ga je polomil vihar ali prizadel snegolom in podobno. Les, ki so ga nabrali po tleh, je bil med upravičenci močno priljubljen tudi zato, ker so ga domov lahko odnesli in se tako izognili stroškom za prevoz.⁸⁷ Po drugi strani pa so imeli nekateri pravico do nabiranja lesa omejeno s tem, da so ga smeli nabirati le dva dni v tednu, pri nabiranju niso smeli imeti pri sebi nobenega orodja, s katerim bi si lahko kakorkoli pomagali, iz gozda pa so ga smeli spraviti le toliko, kot so ga lahko odnesli na svojem hrbtu. Za najšibkejše so ponekod poskrbeli tako, da so jim za transport dovolili uporabiti samokolnice ali samotežne sani.⁸⁸

Kmetje so smeli ponekod nabirati lesno gobo, ki so jo uporabljali kot kresilo za prižiganje ognja, presežke pa prodajali, ter gozdno jagodičje, kot so borovnice, gozdne jagode, brusnice, gobe, mah, kostanj,⁸⁹ lešniki⁹⁰ itd. Za potrebe domačega gospodarstva so nabirali hrastovo skorjo, trske, sveže orehove lupine, na Primorskem rujevino,⁹¹ s katerimi so barvali različne materiale, kot so platno ali ribiške mreže, Savinjčani pa lipovo ličje, iz katerega so pletli klobuke za zaščito pred dežjem. Ena od pomembnih surovin, ki so jih nabirali v gozdu, je bila tudi drevesna smola,⁹² iz katere so pridobivali terpentini. Med gozdne služnosti je ponekod spadala pravica do flosarjenja oziroma plavljenja lesa po vodah ali umetno narejenih lesenih rakah ali drčah v gozdovih, imenovanih tudi riže.⁹³

Poleg pridobivanja lesa za najrazličnejše namene in drugih potrebnih gozdnih produktov je gozd oziroma drevje služilo tudi za koriščenje pravice do sence, da so lahko pastirji živino prignali v senco, kadar je sonce na pašnikih preveč pripekalo, fevdalci pa so večkrat podeljevali tudi pravico do lova nižjih živali, npr. zajcev ter ptičev. Gozd je lahko obremenjevala tudi pravica do poti ali pravica do napajanja živali, če se je vodnjak ali napajališče nahajalo v gozdu ob pašniku. Čeprav redko, pa se je zlasti v krajih, kjer je bilo preživetje zaradi različnih de-

86 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, 40.

87 Küpper-Eichas, *Bergvolk und Wald*, 119.

88 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, 41.

89 Pravica do nabiranja kostanja je bila izrecno omenjena v sporu med gosposko Stična in služnostnimi upravičenci v gozdu Štrihovna. Več Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, 197. Pravi kostanj je bil do uveljavitve koruze in krompirja marsikje zelo pomemben prehranski artikel, ker pa je po odstotku škroba zelo podoben krompirju, ga je pogosto nadomeščal tudi v času njegovega pomanjkanja. Več Vlašič, *Šume kao izvor prehrane*, 129.

90 SI AS 1026, šk. 7, Godovič (Vipava, gospostvo), nepaginirano.

91 Listi in skorja grmičastega drevja vsebujejo veliko čreslovine, eteričnih olj in rumenega barvila, zato se uporabljajo za strojenje kože, izdelavo črnila in v zdravilstvu. Barvilo, ki ga je mogoče pridobiti iz lesa, se uporablja za barvanje tekstila. – Več *Navadni ruj*.

92 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, 242.

93 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Krain, št. 55/851, nepaginirano.

javnikov posebej težko, pojavljala pravica do sekanja t. i. merkantilnega lesa, ki so ga smeli služnostni upravičenci prodajati v lastni režiji in za lastne potrebe. Na območju nekdanje dežele Kranjske, poznali pa so jo tudi na Koroškem, od koder so les prodajali v Italijo,⁹⁴ so pravico do sekanja merkantilnega lesa poznali na gospostvu Bistra,⁹⁵ največji obseg pa je imela na gospostvu Snežnik.

Nekdaj so v gozdovih tudi pasli, saj pašniških površin za naraščajočo živinorejo ni bilo dovolj. Zaradi škode, ki jo je pasoča se živina delala na gozdnih površinah, sta se »gozdarstvo in pastirstvo vedno pisano gledala, toliko bolj pa še gozdarstvo in reja drobnice oziroma kozjereja«. ⁹⁶ Pravica do gozdne paše je podložnikom marsikje pripadala kot posebna služnost. Natančno sta bili določeni število in vrsta živine, ki se je smela pasti na posameznih pašnih in gozdnih površinah, prav tako sta bila natančno določena letni čas in obdobje, ko je bila paša dovoljena. Prašičev, perutnine in koz na gozdnih služnostnih zemljiščih navadno ni bilo dovoljeno pasti, vendar so ponekod imeli nekatere pašne površine rezervirane prav za pašo teh živali. Prašiče so v gozdove zganjali na »mastenje« zlasti v tistih letih, ko je na bukovih in hrastovih drevesih dozorelo veliko žira in želoda.⁹⁷ Kmetje so na služnostnih zemljiščih smeli praviloma pasti le lastno živino, ne pa tudi tuje.⁹⁸ Predvsem v visokogorju je bila vrednost paše v gozdovih za kmetijo pomembnejša od lesa, ki so ga kmetje pridobili na istih gozdnih površinah.⁹⁹

Kadar gozdno pašno zemljišče ni sodilo k domači kmetiji, je moral kmet z lastnikom skleniti dogovor, ki je določal čas paše in pogoje oziroma njene omejitve. Tako so nekatere pogodbe dovoljevale ostajanje živine v gozdu čez noč,¹⁰⁰ druge pa ne ali so celo določale, da se tudi čez dan živina v gozdu ne sme pasti brez pastirja.¹⁰¹ Živina, ki se je pasla v gozdovih ter je na mladica in podrastju delala škodo, je pripomogla k počasnejšemu samoobraščanju gozdnih površin. Kmetje so zato nasprotovali razširitvi pravice do paše v visokogorskih gozdovih, saj bi to pripomoglo k osiromašenju in postopnemu propadu visokogorskih gozdov.¹⁰² Ograjevanje zemljišč je bilo zaradi načina obdelovanja in njene rabe zlasti v hribovitejšem in visokogorskem svetu nujno, marsikje pa so zaradi škode, ki jo je živina delala na poti na pašo, ograjevali tudi pot.¹⁰³ Pravica do lesa za ograje, ki so med seboj ločevale posamezne parcele in zemljiške posesti, je bila ponekod posebna služnost, drugod pa tovrstni les ni spadal v kategorijo služnostnega lesa.

94 SI AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten 50/Pr-851.

95 Perko, *Zapisano v branikah*, 39.

96 Miklavčič Brezigar, *Dolina Trente*, 31.

97 Schönemann, *Die Servituten*, 32.

98 *Občni deržavljanski zakonik*, čl. 500.

99 Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, 85.

100 Makarovič, *Korte in Korčani*, 133, 134.

101 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, 130.

102 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

103 Dolenc, *Pastirjevanje na Starem Vrhu*, 50.

Prebivalci mest so se z lesom oskrbovali na različne načine. V primeru, da mesto svojih gozdov ni imelo, mu je pravico do lesa za lastne potrebe v gozdovih bližnjih ali celo oddaljenih gosposk in sosesk priznaval že Ferdinandov rudarski red iz leta 1553,¹⁰⁴ najpogosteje pa so se mesta oskrbovala v mestnih gozdovih, ki so jih dobila od svojih gospodov. Ker so v teh gozdovih poleg pridobivanja lesa za lastna gospodinjstva tudi pasli, so bile gozdne površine vedno siromašnejše. Zelo poveden v tem smislu je ljubljanski Mestni log, kjer je raslo veliko hrastovja, ki je v rodovitnih letih dajalo tudi obilo želoda. Tedaj so prignali na pašo veliko prašičev, kar je verjetno eden od pomembnih vzrokov, da se gozd ni mogel naravno obnovljati. Obnoviti so ga skušali s sajenjem hrastovih in smrekovih sadik, vendar brez uspeha. Ko je bil v 18. stoletju gozd skoraj povsem izsekan, so ga razparcelirali in zemljišča prodali, kupci pa so jih spremenili v njive in travnike. Enako se je zgodilo z gozdom pod Rudnikom.¹⁰⁵ Ena od oblik oskrbe meščanov pa so bile gozdne služnosti, ki so jih smeli uživati enako kot okoliško, zlasti kmečko podložniško prebivalstvo.¹⁰⁶

PRAVICE RUDNIKOV IN INDUSTRIJSKIH OBRATOV DO LESA

Poleg služnostnih upravičencev so v gozdove posegali gospodarski obrati, npr. rudniki in fužine. Kot velik potrošnik lesa so bili močan konkurent na področjih, kjer so les že pridobivali kmečki prebivalci.¹⁰⁷ Čeprav so bili rudniki ponekod lastniki zemljiških posesti, kot je npr. mežiška »gozdna« železarna imela v posesti imenje s petimi tlačanskimi kmetijami,¹⁰⁸ ta navadno niso dajala dovolj lesa za vse njihove potrebe.

Rudniške pravice v gozdovih je v habsburški monarhiji urejal Ferdinandov rudarski red s 1. maja 1553. Po členu 1 je ves tako imenovani visoki ali tudi črni gozd pripadal deželnemu knezu, v členu 101 pa red navaja tudi: »Vsi visoki in črni gozdovi tam, kjer so rudniki ali (še) nastajajo, pripadajo nam kot deželnemu knezu za korist naših rudnikov.«¹⁰⁹ V nekaterih nadaljnjih aktih z zakonsko močjo so bili Ferdinandovi nasledniki na prestolu še določnejši, potrebe rudnikov pa so bile vedno prednostne pri dodeljevanju pravice do izkoriščanja

104 Johann, *Wald und Mensch*, 191.

105 Perko, *Gozd lahko živi*, 89.

106 SI AS 788, šk. 543, GUS, Beholzungssachen I/3, Beholzung Recht Laas, Laserbach, Igendorf und Podgora. Laas: 7. 4. 1784, Vorladung zur Tagsatzung.

107 Küpper-Eichas, *Bergvolk und Wald*, 117.

108 Krivograd, *Rudniški rovi železove rude*, 51.

109 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano: »Es sollen alle Hoch und Schwarzwälder Uns als Herrn und Landesfürsten, wo Bergwerke seyend oder noch auferstehen, zu Unseren Bergwerken erfolgen ...«.

gozda. Ferdinandov gozdni red je dolgo časa predstavljal osnovni akt za urejanje odnosov v gozdovih; podobno ureditev je predpisoval tudi dvorni dekret Jožefa II, izdan več kot 200 let kasneje, 12. januarja 1784.

Cesar je privatne gozdove, ki so spadali v rudniško rezervatno področje, podredil jurisdikciji rudarskega sodnika. Brez njegovega dovoljenja podložniki niso smeli sekati lesa v gozdu, posebej strogo prepovedano pa je bilo sekanje na območju, ki je bilo do pol milje oddaljeno od rudnika. Rudarski sodnik je tam dovoljeval sekanje le takšne količine lesa, ki so jo kmetje nujno potrebovali doma. Prekrškarje je strogo kaznoval.¹¹⁰ Velike težave je imel zlasti s tistimi podložniki, ki so v gozdovih krčili rovtve in s tem spreminjali namembnost zemljiških površin. Po poseku se je površina gozda zmanjšala, kar je vodilo v vedno večje pomanjkanje lesa in oglja za rudarske in fužinarske obrate, zlasti tam, kjer je bilo izkrčenih rovtov veliko.¹¹¹ Na področjih, kjer so obstajali močni rudniški in industrijski obrati, je bilo tudi kmečkega nedovoljenega poseganja v gozdove običajno zelo veliko. Zaradi gospodarskega pomena rudnikov je država strogo nadzorovala izpolnjevanje določil o rudniških pravicah.

T. i. alpske pokrajine, to so delno Štajerska, Zgornja Avstrija, Koroška in v omejenem obsegu tudi Kranjska, so bile s svojimi rudniki in metalurškimi obrati še v 18. stoletju drugi najpomembnejši industrijski center države.¹¹² Rudniški in industrijski obrati so tako kakor kmečki služnostni upravičenci izkoriščali toleranco države in svojo pravico ponekod uveljavljali neracionalno, saj so hoteli izkoriščati celo tiste gozdove, ki so kot zaščitna bariera štili kmečke domačije pred plazovi. S tem se kmetje, ki so jim plazovi ogrožali domove in življenjski prostor, seveda niso mogli strinjati.¹¹³

Za kurjenje v fužinarskih pečeh so iskali predvsem trde lesne sorte. Najboljše je bilo bukovo oglje, ker je pri gorenju dosegalo višjo temperaturo. Smrekovo oglje je lahko pokvarilo vložek v peči, posek izključno ene vrste lesa v gozdovih pa je dolgoročno povzročal biološko degradacijo gozda.¹¹⁴ Železarski obrati so marsikje sami pridobivali oglje ali pa so najeli oglarje, ki so kuhali oglje za potrebe njihove železarske proizvodnje.¹¹⁵ Kupovali so ga tudi od kmetov, ki so oglje kuhali za prodajo. Kljub vsemu pa je bilo skoraj nemogoče sproti zadostiti povpraševanju po oglju. K pomanjkanju oglja so pripomogle tudi težave ob njegovem transportu, saj so ga pogosto kuhali v precej oddaljenih gozdnih predelih. Marsikje je transport oteževal strm teren, kmetje pa se za tovrstno delo niso preveč zanimali ali pa so za transportiranje zahtevali preveliko plačilo.¹¹⁶

110 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 82.

111 Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, 379.

112 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, 27.

113 Johann, *Wald und Mensch*, 199.

114 Veber, *Gospodarjenje v bohinjskih gozdovih*, 24.

115 Krivograd, *Prispevek k poznavanju oglarjenja*, 5.

116 Krivograd, *Rudniški rovi železove rude*, 57.

Ob pravici do lesa so imeli lahko rudniški obrati in fužine še druge služnostne pravice, npr. servitut za lomljenje apnenca, za žganje apna z apnenicami ipd.¹¹⁷

Poleg lesa za kurjavo so rudniki potrebovali veliko mizarskega, v glavnem mehkejšega smrekovega lesa, saj je bilo treba podporni les v rudniških rovih zaradi vlage, temperaturnih razlik in neprestanega prepriha zamenjati v šestih do osmih letih. Za rudniške jame in rove v okolici Falkensteina na Tirolskem je to pomenilo, da je bilo treba vsako leto leseno podporo obnoviti v okoli 10 km rudniških rovov.¹¹⁸ Les so potrebovali tudi za gradnjo kanalov, bolj smolnat in trpežnejši macesnov les za vodna kolesa ipd., les so potrebovali za ureditev separacije, postavitev nakoval (Pochwerk) in preprostih vodnih črpalk, ki jih je čez vodna kolesa gnala voda, ter za izpiranje rude ali ostalih industrijskih proizvodov, za topilnice (Schmelzwerk), kovačije, potrebovali so prostor za jalovino, prostore za skladiščenje lesa itd.¹¹⁹

Pri izkoriščanju gozdov za potrebe fužin je kljub izdanim rudarskim redom vladala velika zmešnjava, saj je vsaka zemljiška gosposka po svoje tolmačila zahteve fužin po lesu.¹²⁰ Fevdalci, ki so imeli več koristi od urbarialnih kmečkih zemljišč kakor od odstopanja lesa rudnikom, so se prednostnim pravicam rudnikov upirali in bolj podpirali podložniška krčenja in pašo, to pa je bilo v nasprotju z določili deželnoknežjih gozdnih redov, ki so jih omejevali in celo prepovedovali.¹²¹

Ko je na določenem območju začel obratovati industrijski obrat, ob katerem se je izoblikovalo manjše ali večje naselje rudniških delavcev, se je povečala tudi potreba po lesu za novo priseljene. V gozdovih so imeli podobne pravice kakor kmečki služnostni upravičenci, lastnih pridelovalnih površin pa niso imeli. Služnosti so jim bile velikokrat podeljene le ustno, brez dokazilnih listin. V gozdovih so tudi pasli in si na gozdnih površinah uredili svoja bivališča. Rudarski urad v Celovcu je rudarjem in delavcem metalurških obratov prisojal po dve klaftri lesa po osebi, za kar so rudarskemu sodniku plačevali manjšo dajatev.¹²² Ker so bili rudniki oziroma industrijski obrati pogosto oddaljeni od večjih središč, kjer bi lahko kupovali hrano, so si jo morali delavci sami pridelati, zato je bila bolj ali manj skromna in velikokrat enolična.¹²³ Za najnujnejše življenjske potrebe so v bližini svojih hiš običajno izkrčili zemljišče in si uredili manjši vrt ali njivo,

117 Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 2, 128.

118 Bartels, *Grubenholz*, 10.

119 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

120 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 83.

121 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II, 86.

122 »2 Klafter per Mann«, SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

123 Zeloth, *Zwischen Staat und Markt*, 156.

živino pa so pasli v bližnjih gozdovih. Sčasoma je tak način gospodarjenja postal priposestovana in zastarana služnost. Najbližja in najprimernejša zemljišča, kjer so si skušali zagotoviti služnosti, so bila lahko v lasti rudnikov ali industrijskih obratov, lahko so bila skupna soseskina zemljišča ali last drugih zemljiških gospodstev oziroma posameznikov. Nekatera tako nastala naselja so bila precej velika, lastniki rudarskih obratov in gozdov pa so tovrstno gospodarstvo, čeprav so delavci delali zanje, preganjali in ravnali kot Žiga Zois, ki je v Ljubljani 21. oktobra 1799 odredil: »Ponavljam naročilo, da je treba gozdove zavarovati pred vsemi naselbinami.«¹²⁴ Po drugi strani pa so se zavedali tudi potreb kmečkih služnostnih upravičencev, saj so ugotavljali: »Zato se je treba sistematično odločiti ali dopustiti enkratne požige posek in gojenje koz. To sta dve običajni zahtevi vseh oglarjev. Požig je v redu, saj dobimo počiščeno zemljo za pogozdovanje. S kozami lahko potrpiamo, če se zadržujejo le v starem gozdu. Oboje je izjemno nevarno, če jih uprava strogo ne nadzoruje.«¹²⁵ Konflikt med za les zainteresiranimi stranmi je bil vedno bolj globok.¹²⁶

Na slovenskem ozemlju so velike rudarske naselbine nastale ob rudnikih na Koroškem. Obdobje kopanja zlata in srebra na Zgornjem Koroškem je bilo ob koncu 18. stoletja sicer v zatonu,¹²⁷ še vedno pa so kopali druge rude. V okolici Pliberka je bilo v prvi polovici 19. stoletja ob glavnem rudniku veliko jam, v katerih so prebivalci in nekateri rudarji kopali železovo rudo in iz nje topili železo. Vsi so imeli do lesa približno enake pravice.¹²⁸ Ob rudniških jamah je delovalo več industrijskih obratov, v katerih je bilo zaposleno nekmečko prebivalstvo. Samo v pliberških rudniških jamah sta bili leta 1802 zaposleni 902 osebi, od tega 324 kopačev, 19 jamskih tesarjev, 177 delavcev za izvoz rude iz jam, 81 dvigovalcev vode, 301 perica, odbiralci in ločevalci rude ter 260 dodatnih delavcev različnih strok za različne potrebe. Do leta 1824 je število zaposlenih še naraščalo, nato pa je začelo počasi upadati.¹²⁹ V času, ko se je pripravljala regulacija služnosti, so se oblasti bale, da bodo rudarji in ostali industrijski delavci poleg tega, da bodo zase zahtevali zemljišča, na katerih so stale njihove hiše in gospodarska poslopja, zahtevali tudi odkup služnosti, ki so jih imeli v gozdovih in na pašnikih. Ob počasnem zatonu uspešnega obratovanja rudnikov so bili namreč eksistenčno

124 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, 106.

125 Prav tam, 94.

126 Mischler in Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D*, Bd. I, G 65 ff.

127 Na Zgornjem Koroškem so zlato kopali že v antiki, prvi višek pa je proizvodnja koroškega zlata dosegla v drugi polovici 14. stoletja. Od poznega 15. stoletja do začetka 17. stoletja je kopanje zlata doživljalo ponoven razcvet in je v 30 rudniških jamah zaposlovalo okoli 2000 rudarjev. Več Ertl, *Heiligenblut*, 249–88.

128 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

129 Zelo, *Zwischen Staat und Markt*, 144.

odvisni od skromne kmetijske pridelave. Ena od predlaganih možnih rešitev je zato bila, da bi vsakemu služnostnemu upravičencu odstopili enak del zemljišča.

Visokogorske kmetije, ki so bile predvsem zaradi neugodnih pogojev lastnice obsežnih rezervatnih in s kmečkimi služnostmi obremenjenih gozdov, so bile v drugačnem gospodarskem položaju kakor kmetije v nižinah. Eden od predlogov v času priprav na regulacijo služnosti je zato predvidel, da bi nekatere njihove lastniške gozdne parcele, ki jih je uporabljala rudarska družba, razdelili med kmete.¹³⁰

SPORI ZARADI KORIŠČENJA GOZDA IN LESA

Zaradi načina koriščenja gozda in pravne ureditve z rešitvami, ki si jih je vsak razlagal nekoliko po svoje, je koriščenje služnosti skoraj povsod povzročalo spore. Ti so se posebej razplamteli v času, ko je država sprejela zakonodajo za njihovo odpravo oziroma regulacijo in odkup.

Najbolj znan primer oziroma spor okoli koriščenja merkantilnih služnosti do lesa na Slovenskem do sedaj je bil na gospodstvu Snežnik na Notranjskem. Ker jih je smelo koristiti prebivalstvo skoraj 40 notranjskih naselij, sta bili v sporu s snežniškim graščakom vsa Loška dolina in Pivška kotlina. Pravica je spadala v sklop podeljevanja najrazličnejših olajšav, ki bi kmetom olajšale življenje in izpolnjevanje finančnih obveznosti na zaradi plenilskih vpadov z juga opustošenih kmetijah. Kmetje so les najpogosteje vozili na Reko, kjer je bilo povpraševanje po lesu nenasitno. V času, ko sta bili gospodstvu Snežnik in Postojna v rokah istega fevdalca Karla von Auersperga, je lastnik gozdne služnosti priznaval kmetom ne oziraje se na pripadnost gospodstvu. Sedem vasi iz Pivške doline, ki so pripadale postojnskemu gospodstvu, je merkantilne služnosti v gozdovih snežniškega gospodstva obdržalo tudi, ko je naslednji lastnik zemljiških gospodstev Marko Oblak del svojih posesti prodal Janezu Danielu Erbergu in je bilo po prodaji lastništvo gospodstev ločeno. Ko se je leta 1793 s priznanjem in vpisom pravice za sedem pivških vasi v zemljiško knjigo končal sodni spor glede sekanja merkantilnega lesa, s katerim jim je lastnik Snežnika želel omejiti pravice, so imeli kmetje v rokah orožje, s katerim so ob vsakokratnem poskusu omejevanja sekanja dosegli, da je morala graščina umakniti svoje zahteve.¹³¹

Najodmevnejši spori med obrtniki, kmeti in lastniki gozda, kjer so se sodni postopki zaradi konkurence pri dobavi lesa in oglja med seboj kar prelivali, pa so se bili v Trziču z okolico. Njihovega reševanja so se najverjetneje dotikali v vodi Hudega Grabna najdeni sodni spisi, omenjeni na začetku tega pisanja. Bližina na-

130 SI AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851, Servitutna zakonodaja, mapa Kärnten 50/Pr-851, nepaginirano.

131 Več Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, 47–150.

hajališč železove rude, potoki in rečice, ki so nudili možnost izkoriščanja vodne energije in izobilje lesa v okoliških gozdovih, so botrovali nastanku različnih obrtnih in industrijskih delavnic. V Trziču so bile razvite kovaška, usnjarska, tkalska in nogavičarska obrt, kasneje se jim je pridružilo še čevljarstvo.¹³² Za svoje obratovanje so porabili ogromne količine oglja oziroma lesa. Prekomerna sečnja lesa je pripeljala do tega, da se gozd v okolici Trziča ni več uspel sam obraščati.

Spori za les in oglje na Tržiškem so sicer imeli dolgo brado, saj nekateri podatki govorijo, da je kovaška obrt kot velik porabnik lesa in oglja na Tržiškem obstajala že sredi 14. stoletja.¹³³ V prvem in drugem desetletju 19. stoletja pa sta v Trziču od industrijskih obratov delovali dve topilnici železa,¹³⁴ ki sta letno v povprečju za predelavo železa porabili 2866 stotov lesa in 5400 škafov oglja,¹³⁵ v glavnem pripeljana iz bližnje okolice. Ob njih sta v kraju delovali dve jeklarni, ki sta v enem letu pridelali približno 2500 stotov taljenega jekla,¹³⁶ pri 13 kovaških ognjih v kraju pa so letno nakovali 5734 stotov železa. Pri tem so porabili 10.800 škafov oglja. Kose so kovali v devetih tržiških kovačnicah pri 21 ognjih in letno v povprečju za vzdrževanje ognjev porabili 9315 škafov oglja. V kraju so obratovale še štiri kovačije, v katerih so pri petih ognjih nakovali železa in jekla za 1000 žag za deske ter 500 stotov podkev in različnega orodja in orožja, v kovnici žebeljev pa so letno nakovali za 70 stotov žebeljev različnih vrst in porabili 200 škafov oglja.¹³⁷ Cesarsko-kraljeva privilegirana tovarna pil je vsako leto za vzdrževanje ognja v eni peči¹³⁸ in šestih majhnih ognjev porabila 2045 škafov oglja.

Poleg železarske oziroma jeklarske obrti in industrije je v Trziču obratovalo tudi nekaj drugih obrtnih delavnic, ki so les za kurjenje sicer potrebovale, vendar ne v tako velikih količinah kakor kovačije, pilarne, topilnice in rudniki. V Trziču so obratovali dve strojilnici živalskih kož, 14 pletilskih delavnic ter dve obrtni delavnici, v katerih so na blago tiskali različne vzorce.¹³⁹ Za potrebe prebivalstva so v dveh varilnicah varili pivo,¹⁴⁰ v treh obratih pa so v skupno petih kotlih kuhali

132 Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Trzič*, 286.

133 Oitzl, *Zapuščina tržiških kovačev*, 555, 556.

134 V prvi polovici 19. stoletja sta fužini stali na Balosu in na Njivi. – Struna, *Vodni pogoni na Slovenskem*, 281.

135 Dunajski stot 56 kg, spodnjeavstrijski škaf (Eimer) 56,589 l. Gl. Drobesch, *Kärnten am Übergang*, 206.

136 »Kistenstahl«.

137 SI AS 176, k. o. Trzič L 171, cenilni elaborat, nepaginirano.

138 »Zümentoffen«.

139 »Kattundrükerei«. Najverjetneje je bil s tem mišljen modrotisk, pri katerem so s posebnimi modeli na blago nanašali t. i. rezervno barvo, snov, zaradi katere se pri barvanju tkanine običajno uporabljena indigo barva ni prijela. Barvali so laneno ali bombažno blago. Ko so po barvanju rezervno barvo s tkanine odstranili, se je na blagu pokazal vzorec v osnovni barvi blaga. – *Modeli za modrotisk*.

140 Še v začetku 19. stoletja so pivovarne pivo varile predvsem za bližnjo okolico, saj se je pri transportu in višjih poletnih temperaturah rado kvarilo. Poleg tega je bilo pivo drago, zato so si ga lahko privoščili le premožnejši. Več Studen, *Pijane zverine*, 68. Studen, *V ZDA ne pijejo*.

milo. Za izdelavo 105 stotov sveč in 115 stotov mila so v enem letu porabili 520 mernikov¹⁴¹ pepelike, sedem stotov soli in 70 stotov različnega loja, krznarska obrt pa je bila v Tržiču zastopana z enim obratom. V dveh obrtnih delavnicah so letno iz 360 stotov odpadkov v dveh kotlih skuhalo 100 stotov mizarskega lepila¹⁴² in ga izvozili v Italijo, dolgo tradicijo pa ima v Tržiču še čevljska obrt.¹⁴³

Les oziroma oglje so tržiški obrtniki dobivali iz gozdov v tržiški okolici, največ pa z območij katastrskih občin Sv. Ana in Sv. Katarina. Nekateri predeli so bili lažje dostopni in bolj primerni za sekanje dreves kakor drugi, strogo pa je bilo prepovedano sekanje nad cesto proti Ljubelju, saj se je bilo bati, da bi v primeru poseka snežni ali zemeljski plazovi cesto uničili.¹⁴⁴ Ko je začelo lesa in s tem oglja primanjkovati, je širjenje industrijskih obratov in obrtnih delavnic, ki niso imeli zagotovljenih dodatnih virov lesa in oglja, sprožilo nov val preprirov, pri čemer so se odkrili in pogrevali tudi stari, že nekoliko pomirjeni spori. Poleg tega, da bi povečana poraba lesa prizadela predvsem stare obrate, od katerih bi nekateri verjetno morali celo opustiti svoje delovanje, so si nasprotni strani očitale tudi, da postopki pri pridobivanju dovoljenj niso bili v skladu s pravili, saj nekateri obrtniki o namerah postavitve novih industrijskih obratov niso bili obveščeni in zaslišani. Lastnik večine gozdnih površin in celo nekaterih industrijskih obratov je bilo gospostvo Tržič, ki naj za nekatere širitve obrtnih delavnic tudi ne bi dobilo privoljenja višjih oblastnih organov in je torej v tej zadevi pokazalo premalo skrbnosti. Delovalo je tudi v popolnem nasprotju s priporočili dvorne kamere z dne 16. marca 1798, ki je prepoznala izčrpanost gozdov okoli Tržiča in odsvetovala izdajo dovoljenj za ureditev novih industrijskih in obrtnih delavnic, ki za delovanje uporabljajo oglje, brez soglasja lastnikov že obratujočih obrtnih delavnic. Poleg pomanjkanja oglja je obrtnike težilo tudi pomanjkanje delavcev, s ponudbo dela v novih obratih pa se je ta skrb še povečala.¹⁴⁵ Obrtniki so se bali tudi, da bodo kmetje, ki so v Sv. Katarini za njihove obrate kuhali in dostavljali oglje, padli pod vpliv idej novih obrtnikov, ki/če jim bodo prodajali oglje, ki je bilo sicer pravica in namenjeno »starim« obrtnikom. Predvidevali so tudi, da bo med domačimi prebivalci zavlada revščina, saj bi jim prišleki z zaposlovanjem v obrtnih delavnicah odvzemali možnost za zaslužek. Posebej velik spor, o katerem je pisal že Ivan Mohorič,¹⁴⁶ je med tržiškimi obrtniki, gospostvom in kmeti vzplamtel, ko je svojo kovačijo za izdelavo kos želel povečati Ignac/Gašper Zeme, v skoraj istem času pa so potekala tudi dogovarjanja za postavitve novega plavža

141 1 mernik 61,487 l. – Droblesch, *Kärnten am Übergang*, 206.

142 »Tischlerleim«.

143 SI AS 176, k. o. Tržič L 171, cenilni elaborat, nepaginirano. Gl. tudi Kačičnik Gabrič, Tržič in Tržiško na prelomu 18. v 19. stoletje, 525, 526.

144 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina.

145 Prav tam.

146 Mohorič, *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču*, 141–84.

nekoliko nad Trzičem. Eden od problemov tržiških obrtnih in industrijskih obratov je bila tudi voda.¹⁴⁷

Poleg obrtnikov in lastnikov industrijskih obratov so se zaradi koriščenja gozda med seboj prepirali in sodno preganjali tudi kmečki koristniki gozda. Leta 1836 je sodišče razsodilo v sporu Jerneja (Bartholomeja) Gogale, Jakoba Matiča (Matitscha) kot naslednika Matije Matiča (Mathiasa Matitscha), Simona Rezmana (Resmanna), Andreja Kralja, Matevža (Mathäusa) Vouka, Jožefa Božiča (Josepha Boschitza), Jožefa Balanta (Josepha Wallanda) in dedičev Jurija Balanta (Georga Wallanda), vsi so bili iz Nove vasi (Neodorf), proti Matevžu Tišlerju (Matthäusu Tischlerju), p. d. Schimnek iz Sv. Katarine, ki ga je zastopal dr. Eberle, zaradi motenja posesti, podiranja drevja in kuhanja oglja na planini Medvode in Rob (Medvode und Raab) v okolici »na Jacobzhou Planave« in zaradi od okrajnega sodišča Radovljica leta 1835 zapovedane odstranitve¹⁴⁸ samovoljno postavljene, a še vedno stoječe oglarske kočice in oglarske opreme. Leta 1835 so Jernej (Barthelma) Gogala in consorti tožili Valentina Megliča zaradi sekanja lesa in kuhanja oglja na planini Medvode in Rob v revirju »na Košutnjeku«. Tudi on je imel na mestu, kjer je kuhal oglje, postavljeno oglarsko kočico (bajto), ki bi jo moral z vsemi oglarskimi pritiklinami po odločitvi sodišča odstraniti že leta 1834. V sporu z Luko Megličem zaradi sekanja lesa in oglarjenja ter prevelikega števila živali, ki so jih pasle v istem gozdnem predelu, pa so nasprotujoče si stranke tožile kar druga drugo.

Podobno kot v katastrski občini Sv. Katarina se je dogajalo v sosednji katastrski občini Sv. Ana. Tukajšnji kmetje so se leta dolgo tožarili z graščino Trzič zaradi sekanja lesa na območju gozda »na Platech« in »na Raunech«, ki se je raztezal proti katastrski občini Sv. Katarina.¹⁴⁹ V večino sporov je bila vpletena kmetija Kavar oziroma njen imetnik, saj je ležala ob spornih gozdnih parcelah. Zaradi koriščenja služnosti v tem gozdu sta se med letoma 1821 in 1823 tožarila Jurij Ankele (Georg Ankelle), p. d. Kavar, in Janez Ahačič (Johann Achatschitsch), že vsaj od srede 18. stoletja pa se je vlekel spor, v katerem so Tomaž in Pavel Ahačič ter drugi zainteresirani člani soseske Sv. Ana Luki Vogelniku, Ankeletovemu predhodniku na kmetiji Kavar, očitali, da je po grabnu od gozdnega območja »gosposke Lehs« do gozda »Bella Petzh« naredil nove poti, da bi si olajšal prenašanje oglja od svoje kope do doma. Očitali so mu še, da si je z novo potjo na lažji način prilastil gozdne površine, kar si je želel že dlje časa. S posredovanjem gosposke Trzič (ki naj bi po nekaterih govoricah finančno podprla Ahačiče v

147 SI AS 949, šk. 64, Gradivo za zgodovino tržiške obrti in industrije, cehi in cehovska ureditev, družina Polak, bratovščina nogavičarjev v Trziču. Gl. tudi Kačičnik Gabrič, Trzič in Trziško na prelomu 18. v 19. stoletje, 524.

148 »Vegraumung«.

149 SI AS 176, k. o. Sv. Ana L6, karti A006A12 in A006A13.

sodnem sporu) ter ogledom in dogovorom so 29. novembra 1757 spor že skušali razrešiti. Kljub ugotovitvi sodišča, da je bil sporni gozd od nekdaj in vedno last gospostva Tržič oziroma Neuhaus und Altgutenberg, v katerem je bilo vsem služnostnim upravičencem, tako Vogelniku kot tudi ostalim pripadnikom soseske Sv. Ana, dovoljeno le sekanje lesa za nujne potrebe po odkazu gosposke, ne pa tudi lesa za kuhanje in prodajo oglja, so kmetje to služnost neupravičeno in prekomerno izkoriščali. Gosposka je sicer od časa do časa v sporni gozd poslala svoje hlapce sekati les in kuhati oglje za svoje lastne obrtne delavnice, za kar so si graščinski delavci uredili posebna mesta, pravega nadzora nad gozdom pa očitno ni imela. Z ugotovitvami sodišča Luka Vogelnik seveda ni bil zadovoljen, zato je vložil pritožbo, iz katere je izhajal ogled stanja na licu mesta 1. junija 1778, ogled pa je v vseh točkah le potrdil že 17. oktobra 1773 ugotovljena in zapisana dejstva. Spor se je zapletal tudi zaradi tožbe soseske Sv. Ana proti Luki Vogelniku, ki je trdil, da je del gozda »na Ravneh«, imenovanega »na Jama«, pripadal njegovi hubi, v tem delu pa tudi kmetje soseske Sv. Ana nikoli naj ne bi imeli pravice sekanja lesa. Tožniki so zagotavljali, da jim tako poimenovanje gozda (»na jama«) ni bilo znano, tako poimenovani gozd ni imel določenih meja, njegovega obstoja pa tudi niso dokazovale listine ali karte.¹⁵⁰ V dopisu na apelacijsko sodišče v Ljubljani 4. novembra 1789 so bili kot priče, ki so potrjevale navedbe Luke (Lukasa) Vogelnika, navedeni Tomaž (Thomas) Tabor, Urban Tabor, Urban Meglič (Moglitich), Rotija (Rathia, Doroteja) Kobarza in Urša (Ursula) Vogelnik. Ker sodišče njegovih navedb ni upoštevalo, se je Luka Vogelnik pritožil celo na avstrijsko vlado kot najvišjo apelacijsko inštitucijo (Appelationshof), ki pa je v razsodbi s 24. novembra 1780 v vseh točkah potrdila sodbo kranjskega deželnega glavarstva.¹⁵¹

V letih 1821, 1822 in 1823 se je odvijal spor zaradi koriščenja gozda »na Rauneh« med Janezom Ahačičem (Johannom Achatschitschem) in Jurijem Ankeletom, v katerem je moral po določenih razsodbe Ahačič Ankeletu poravnati vso prizadejano škodo.¹⁵²

Med letoma 1822 in 1828 se je odvijal spor, v katerem je Jurij (Georg) Ankele tožil gosposko Tržič. V nekaj delih spora je Ankeleta zastopal dr. Chrobath, graščino pa dr. Maximilijan Wurzbach in dr. Oblak. V tožbi je Ankele trdil, da so mu graščinski hlapci večkrat odvzeli že pripravljeno oglje, ki ga je tovoril proti svoji hiši. Graščina

150 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Rationes Decidendi Des kais. König. I. und O. Oe. Appelazions Gerichts: »... und dem Vogelnicg queestionis na rauneh liege, daß dieser Rigel von der übrign Rauneh durch keine Konfinnen unterschieden sein, und daß dieser Rigel immer unter den allgemeinen Namen na Rauneh pahsiret, nicht aber na Jama, als ein von Rauneh unterschiedener Locus geheissen habe, daß es folglich darauf hauptsächlich ankommet, wer von diesen zweien, oder ob beede zu den angebotenen Beweis zu zulassen seien.«

151 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

152 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Replika, ugovor na ugovor J. von Dietricha, 1825.

mu je v obrambi očitala, da je les za oglje posekal neupravičeno pa tudi prekomerno, da je leta 1822 nedovoljeno postavljaj kope za kuhanje oglja v gozdu »na ravneh«, ki meji na eni strani na Pestishe in na planino Kofce, v gozdu Antona Megliča »v Starem potu« ter v gozdu »Stermze« in gozdu »na beli Pezhi«, leta 1823 pa naj bi ponovno podiral les in ga pripravljaj za postavitev kope v gozdnem revirju »na Rauneh«.¹⁵³

V ugovoru, ki ga je Joseph von Dietrich poslal deželni pravdi, je razložil svoje videnje dogajanja. Najprej je zapisal, da je bil sporni gozd vedno del njegovega gospostva, saj leži sredi njega, obkrožen s prav tako njegovimi zemljiškimi parcelami, in zavrnil trditve, da naj bi prepire med kmeti, ki so bili upravičeni do sekanja v gozdu, podpihovala zemljiška gosposka. Zapisal je tudi, da so graščinski hlapci pri oglarjenju drevje na posameznih mestih popolnoma izsekali in les odpeljali, nato pa izkoriščene dele gozda dalj časa pustili, da se je drevje ponovno zaraslo. Ko je bil gozd spet primeren za sekanje, naj bi ga grofica Barbo za isto ceno oziroma najemnino, kot so bili stroški pošiljanja lastnih hlapcev na pripravo oglja, z obvezo, da oglje kuha predvsem za graščinske obrtne delavnice, oddala graščinskemu podložniku Janezu Ankeletu (Johannu Ankelletu), Vogelnikovemu nasledniku na Kavarjevi hubi. Za njim je gozd od leta 1809, ko je prevzel posest, do leta 1824, ko je gospodarjenje na tržiškem zemljiškem gospostvu prevzel Dietrich sam, najemal Ankeletov sin Jurij (Georg Ankelle).¹⁵⁴ Ker se je Ankele pridobljenega dovoljenja oklepal in celo osporaval lastništvo gozda, je morala gosposka z namenom varovanja svoje lastnine in možnosti njenega izkoriščanja proti njemu nastopiti trdneje, zaseči kopišča in ga nagnati iz gozda. Gozd je nato graščina s svojimi, tudi oboroženimi ljudmi večkrat kontrolirala. Da so imeli orožje, bi moralo biti po njegovem mnenju razumljivo vsem, saj so bili nadzorniki večinoma grajski lovci, ki v gozd nikoli niso šli brez puške, po gozdovih okoli Tržiča pa se je potikalo veliko ubežnikov, dezerterjev in hudodelcev, pa tudi ljudi, ki jih je zbral in v gozd pošiljal tržiški kovaški obrtni ceh motikarjev in kosarjev, posebej gospostvu dobro znani nevarni podložniški hujskač Ignac (Ignatz) Zeme, pred katerimi se je bilo treba tudi fizično braniti.¹⁵⁵ Da bi kot lastnik zaščitil svoje imetje, saj naj bi sodišče ukrepalo

153 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

154 Dietrich je v ugovoru osporaval tudi predajo posestva nasledniku. – SI AS 1026 Toman, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

155 »...auch einiger bewaffnetten Personen (dies ware die herrschaftlichen Jäger, welche einen Wald bekantlich ohne dem niemahls ohne Gewehr zu betretten pflegen) geschah, und geschehen muste, wird jedernann begreiflich finden, dem es bekannt ist, daß Kläger seinen Anhang zum Theile aus Flüchtigen und allgemein geflüchteten Deserteurs, und Verbrechern, dann aus dem Zunftmeister der Neumarktkler Hacken und Sensenschmiede Ignatz Zeme, einer dieser Herrschaft wohlbekanntnen gefährlichen Unterthans Aufwiegler, zusammenrottete, um an den herrschaftlichen Beamten und Dienern (von deren Eingriffen er geständigermassen schon in Voraus Kunde einzuziehen wuste); gewaltsame Hand anzulegen und sich gewaltsam zu widersetzen, was ihnen freylich bey der Überlegenheit des dießherrschaftlichen Personals nicht gelungen. Die Kläger mögen daher den Begriff einer Bande nur verwechselt haben, da sie hierunter offenbar nur ihre eigene hübsche Rotte verstanden haben wollten.« – SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Josefa von Dietricha, 1825.

prepočasi, je moral von Dietrich v gozdu tudi nasilno preganjati nasprotnike in uničevati njihova kopišča. Menil je tudi, da mu za dejanja, s katerimi je branil svojo lastnino, ni treba odgovarjati. Zavzel se je še za ločevanje tožb in sodnih postopkov med seboj, saj naj bi se v njih pojavljale različne osebe, in ugovarjal izboru vabljenih in zaslišanih prič, zmotilo pa ga je, da so bili v ugovoru na graščini zaposleni gozdni hlapci in drvarji imenovani »tolpa«. Sodišče je opomnil, da stroški uničenja oglarske kope v višini 30 goldinarjev in 13 goldinarjev oziroma za 44 neupravičeno posekanih dreves ter sodni stroški v zvezi z razsodbo tudi še niso bili poravnani.¹⁵⁶

Jasno je, da sta imela na ta odgovor Jurij (Georg) in Janez (Johann) Ankele veliko pripomb, pri čemer nista pozabila omeniti priposestevovanja, saj naj se graščina vsaj 40 let ne bi zmenila za svoj gozd in gozdarjenje v njem. Vse navedbe graščine, da je grofica Barbo v gozd poslala nekaj podložnikov z obveznostjo, da pripravljajo oglje predvsem za graščinske železarske delavnice, da je smel v dotičnem gozdu les sekati in kuhati oglje le Luka Vogelnic oziroma da je graščina v sporni gozd od časa do časa pošiljala svoje hlapce, ki so tam podirali drevje in delali goloseke, iz lesa kuhali oglje, po končanem delu pa vse pospravili in pustili, da se gozd ponovno obraste, da je Ankele v spornem gozdu gozdaril skrivaj in protipravno, pa sta ožigosala za neresnico. Jurij Ankele je nasprotoval tudi trditvi, da je kdaj pa kdaj za delo v gozdu najel dezertarje, med katerimi je Dietrich izpostavil pričo Matevža (Matthäusa) Govekarja/Govekerja in ga označil kot neverodostojnega, za katerega naj ne bi bilo povsem jasno, ali je iskal streho nad glavo oziroma bivališče, zaščito ali samo službo, in za katerega se ni vedelo, ali ga je oblast iskala zaradi dezerterstva ali zaradi dolgov.¹⁵⁷ Omenil je tudi hudodelce ter pripisano mu sodelovanje s cehovskim mojstrom in hujskačem Ignacem Zemetom, ki naj bi bil nasilen do grajskih zaposlenih, s čimer je graščina opravičevala svoje nasilne ukrepe in oboroženo gozdarsko nadzorno osebje. Prav nasprotno, imenoval ga je upnika in svojega dobrotnika. Glede oboroženih ljudi v gozdu pa je zatrdil, da to niso bili grajski lovci, gozdarski hlapci pa v gozdu nikoli naj ne bi imeli orožja, pač pa le sekire. Gozd »na Ravneh« je označil kot žrtev nasprotnikovega prisvajanja, pritožbo pa kot pravljico oziroma klavрни poskus ožigosanja nasprotnika v procesu kot lažnivca,¹⁵⁸ ki je vstop oboroženega osebja v gozd opravičeval z izgovorom branjenja in zaščite svoje lastnine. Ob tem je Ankele navedel, da gozd, ki zemljiško knjižno sodi v okvir njegove kmetije,¹⁵⁹ meji na sporni gozd »na Ravneh«. Tolpa grajskih oborožencev je vanj prvič prišla

156 Prav tam.

157 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Pritožba gospostva Tržič, 1841.

158 »Es is eine erbärmliche Fabel mithin unwahr«.

159 V nadaljevanju je navedel, da sodni proces ne rešuje vprašanja, kako je kmetija prišla do lastništva gozda, ki so jo Ankeleti prevzeli za Luko Vogelnikom, razmišljal pa je tudi o možnosti, da bi bil lahko gozd t. i. dodatno pridobljeno zemljišče (Überlandsgrund).

9. junija 1824, on in njegov oče pa sta se jim upirala le z lopatami. Sicer pa naj bi mu grajski hlapci ob vsakokratnem vdoru uničevali bajte, ki jih je postavljali za zavetje v času opravljanja dela v gozdu in pri kopah, prvo 1824.¹⁶⁰ Kopo, ki jo je prižgal 18. junija 1824, je pripravil z lesom, pripeljanim iz svojega gozda, 28. junija 1824 pa je na svoj dom odpeljal dva škafa (Krippe) oglja. Pri tretjem, že naloženem škafu ga je napadla graščinska tolpa. Ugotavljal je, da na navedena dejstva lastnik graščine ni imel ustreznega zagovora, posebej zato, ker naj bi bilo znano, da graščina v tem gozdu nikoli ni sekala lesa in kuhala oglja. Možnost, da bi kadarkoli pravico do sekanja v tem gozdu kmetija imela kot servitut, je Jurij Ankele zavrnil. Tudi privoljenja za koriščenje in uporabo gozda glede na vse navedeno ni potreboval, saj je menil, da ni obvezan nikomur naznanjati svojega dela v gozdu. Lastništvo gozda naj bi mu bilo potrjeno tudi v rzsodbi spora z Janezom Ahačičem leta 1823.¹⁶¹

Zaradi dolgov, ki so si jih Ankeleti, stari oče Johan ter oče in sin Jurij enakega imena, skozi čas nakopičili, so z lastnikom kovačije kos Ignacem Zemetom iz Tržiča sklenili dogovor o hipotekarnem kreditu (od tu zgoraj omenjena oznaka za Zemeta kot dobrotnika Ankeletov). Posojilo je bilo namenjeno poravnavi sodnih stroškov in odškodnin, prisojenih v sodnih procesih oziroma sodbah 2. novembra 1814 in 9. oktobra 1824 in z dovoljenjem okrajnega sodišča intabuliranih na hubo v višini 807 goldinarjev, 3 krajcarje in 400 goldinarjev. V dogovoru so se Ankeleti zavezali, da bodo glavnico kredita redno odplačevali, namesto 5-odstotnih obresti pa bi Zeme sekal les v Ankeletovi hubi s hišno številko Sv. Ana 23, podložni imenju Werneg, pripadajočem gozdu »na Ravneh« in iz njega kahal oglje za svojo obrtno delavnico. Ob sklepanju pogodbe so bili Ankeleti opozorjeni, da bo Zeme čeprav v luči solidarne pomoči najverjetneje skušal iz njihovega gozda pridobiti čim več oglja, zato bo njihova huba močno izgubljala na vrednosti. Če pa bo prekomerno sekanje vodilo v devastiranje že tako precej izsekanega gozda, pa se bodo morali soočiti še s prepovedmi sekanja po gozdarskih nadzornikih.

Deželna pravda je 30. septembra 1826 potrdila opustitev tožbe Janeza in Jurija Ankeleta proti gospodu Josephu Dietrichu, lastniku gospostva Tržič zaradi več let trajajočega gozdarjenja na območju gozdnega revirja »na Ravneh«, natančneje v gozdu Pestische, planini Kofce, gozdu »v starem pote« Antona Megliča (Möglitscha), in gozdu »u Stermze«, ki meji na tožnikov gozd »na beli pezhi«. Naročila je še, da se morajo vse strani v sporu vzdržati motenja posesti, prav tako pa jim ni treba plačati denarne kazni za uničevanje oglarskih kop in

160 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Ugovor Jurija Ankeleta na obtožbe o povzročanju škode kmetom pri kuhanju oglja v gozdu »na Ravneh«, 1839.

161 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina, Replika, ugovor na ugovor J. von Dietricha, 1825.

samovoljno posekanega drevja. S pritožbo nad pritožbo, zavračanjem dokazov in prič ter prelaganjem krivde drug na drugega in prestavljanjem postopkovnih rokov predvsem s strani graščine so se spori, ki so iz prepira zaradi sekanja lesa, postavljanja oglarskih kop in kuhanja oglja prerasli v spor o lastništvu gozda, pri katerem so se kmetje v prvi vrsti naslanjali na priposestevanje po triletni neuporabi ali neurejanju razmer na spornih zemljiščih (isto, kot naj bi veljalo za koriščenje služnosti), nadaljevali. Ob razrešitvi služnosti je imela tržiška gosposka podobne težave tudi z drugimi tukajšnjimi zemljišči, npr. s planino Dolžanka. Ob njeni obravnavi se je izkazalo, da so zemljiška gospostva zaradi slabega nadzora nad uporabo in koriščenjem ter nenatančnega vodenja zemljiških evidenc marsikatero služnostno zemljišče sčasoma popolnoma prepustila služnostnim upravičencem, ki so zemljišča uporabljali po lastni presoji in si jih prilasčali.¹⁶²

Na današnjem slovenskem ozemlju so se služnosti kot način koriščenja gozda in lesa pojavljale bolj ali manj povsod, seveda pa so bili njihov obseg in pojavne oblike predvsem zaradi geografskih pogojev, ki so narekovali način gospodarjenja z zemljišči, različni. Končno rešitev je prineslo leto 1853 s patentom o razrešitvi in odkupu služnosti oziroma ko so stekli postopki razrešitve in odkupa. Mnoge tržiške kmete je v njih zastopal dr. Lovro Toman. Ali so spisi, ki jih je v potoku premočene pobral tesar Primožič, prišli do osebe, ki so ji pripadali oziroma ki so ji bili namenjeni, ni jasno, prav tako ne vemo, kateri spisi so bili najdeni v vodi oziroma na kaj so se v resnici nanašali in kje so danes. Noben na novo odkrit zapis pa ne bo spremenil spoznanja, da so bile gozdne služnosti v danih razmerah za življenje in gospodarjenje na zemljiških posestih neobhodno potrebne, saj so vzdrževale ekonomsko podstat sistema, ker pa so tekom časa začele zavirati napredek, jih je bilo treba neizogibno razrešiti in odpraviti.

---

162 SI AS 1026, šk. 7, mapa Sv. Katarina.

Aleksander Panjek

KMET IN HRAST NA KRASU

PRIMERJAVA ZNANJ IN MNENJ MED 16. IN 19. STOLETJEM (S POGLEDOM V PRIHODNOST)

UVOD: OD DIVERGENCE MED ČLOVEKOM IN OKOLJEM DO POŽARA LETA 2022

Humanistične vede že nekaj desetletij obravnavajo teme in vprašanja, povezana z okoljem.* Ker temeljijo na humanistični paradigmi, ki nujno vključuje človeka, obravnavajo vprašanja, povezana z odnosom med človekom in naravo. Čeprav je v humanistiki v središču pozornosti človek, novejša okoljska zgodovina naravi priznava vlogo aktivnega subjekta. Konceptualno pomembna je struja, ki okoljskih sprememb ne razume nujno kot posledico uničujočih načinov izkoriščanja s strani človeka, temveč kot rezultat običajnih oblik rabe, ki temeljijo na znanju in potrebah lokalnih skupnosti ter zagotavljajo obnovo naravnih virov tudi v spremenjenem okolju. V tem smislu govorimo o trajnostnih oblikah izkoriščanja antropogeno prilagojenega naravnega okolja, ki lahko prispevajo k socialni trajnosti odnosa med prebivalstvom in naravnimi viri.¹⁶³

V dolgem obdobju novega veka in moderne dobe so se prepletajoči se učinki napredka in razvoja v znanosti, tehnologiji, filozofiji, gospodarstvu in urbanizaciji

* Raziskava je bila opravljena v okviru interne programske skupine Univerze na Primorskem „ŽIVS Življenjski prostori Slovenije: preteklost - sedanjost - prihodnost“.

163 Panjek, *Kulturna krajina*, 77–78.

združili v procesu tako imenovane modernizacije, s katerim so se človeške družbe in kulture med drugim odklopile od narave. Namesto medsebojnega prilagajanja človeka naravi in narave po človeku, kakršen je bil dolgotrajni evropski vzorec, so sodobne družbe ubrale novo pot k osvajanju in izkoriščanju narave. S tem smo prešli od vzajemnega k enostranskemu odnosu. Ta proces je vključeval zavrnitev starejših rešitev, ki so bile označene kot praznoverje, neznanje ali vsaj kot neracionalne in neučinkovite, in uporabo novih, racionalnih, znanstveno utemeljenih, produkcijsko naravnanih. Te so nedvomno privedle do težko predstavljivega povečanja produktivnosti v vseh sektorjih, tudi zaradi izkoriščanja naravnih virov. Po drugi strani so s seboj prinesle stranske učinke, kot so na primer hidrogeološka nestabilnost, izginjanje habitatov in vrst, zmanjšanje biotske raznovrstnosti ter pojave, kot so zelene puščave ali urbanizacija divjih živali ter onesnaževanje. Njihov končni učinek je večja ranljivost habitatov za ljudi, živali in rastline. Poleg tega vedno večji in prevladujoči delež prebivalstva živi v mestih, ti ljudje pa so večinoma izgubili povezanost z naravo, razen za namen preživljanja prostega časa in sprostitve. Hkrati je zavedanje o ogroženosti naravnega okolja skozi desetletja privedlo do protiukrepa v obliki ustanavljanja naravnih varstvenih območij. Predpostavlja se, da je v interesu flore in favne najbolje, če človek vanje ne posega. Njihov namen je zaščita narave pred človekom, ki naj se jih po možnosti izogiba. V končni fazi je to dodaten prispevek k oddaljevanju človeka od narave tako v kulturnem smislu kot v vsakdanjem življenju. To je proces, ki ga Satoshi Murayama opredeljuje kot »divergenco med ljudmi in naravo« – divergenco, ki je prostorska, kot sam trdi, ker živimo ločeno, a je hkrati tudi kulturna. V tem kontekstu je zasnoval koncept »življenjskih prostorov« (*Living Spaces*).

Dejansko so »življenjski prostori« veliko več kot zgolj koncept; gre za interdisciplinarni pristop k dolgoročnemu celovitemu reševanju odnosov med človekom in okoljem, ki povezuje preteklost s prihodnostjo preko sedanosti. Na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem ga želimo uporabiti v prepričanju, da je ključ do okoljsko in socialno trajnostne prihodnosti človeških skupnosti in njihovih naravnih okolij ravno v premagovanju »divergence med ljudmi in naravo« ter da humanistična znanost mora imeti osrednjo vlogo pri ponovni uvedbi človeka v naravo in narave v človeško življenje.

Tudi nedavni večji požar na Krasu (poleti 2022) je mogoče razumeti kot neželeno posledico modernizacije in hkrati divergence med človekom in naravo, ki se v tem primeru kaže v obliki zaraščanja zaradi opuščanja kmetovanja in razraščanja načrtno zasajene tujerodne rastline, to je bora, s katero se je želelo »ponovno« (umetno) pogozditi Kras in ki se je sčasoma izkazala za invazivno. Tradicionalna kulturna krajina Krasa je bila bistveno redkeje poraščena z drevesi, in če bi se bila ohranila v večji meri, bi po vsej verjetnosti pripomogla k manjši silovitosti širjenja požara,

ki bi bil lažje obvladljiv. Protipožarna funkcija kultivirane krajine je prepoznana in je del multifunkcionalne vloge kmetijstva. Kot pozitiven učinek velikega požara je mogoče razumeti aktiviranje civilne družbe, ki izraža pomisleke o ustreznosti požarne obnove v obliki pogozdovanja. Slednje pa je spet izrazna oblika divergence med človekom in naravo, saj izhaja iz predpostavke, da Kras mora biti gozdnat.

To nas pripelje do dveh razširjenih topik strokovne in tudi poljudne obravnave Krasa: na eni strani vprašanje uničevanja gozdov v preteklosti in njegovih akterjev, na drugi pa pogozdovanje. V tem prispevku ju ne bom obravnaval, vsaj neposredno ne. Pozornost bom poskusil posvetiti temi, ki se skriva nekako v ozadju teh debat – to je vprašanje o znanju kmečkega prebivalstva v preteklih stoletjih in o njegovem umnem ali ne-umnem gospodarjenju z gozdovi. Zaradi boljše ponazoritve stališč in mnenj kmetov navajam več odlomkov citatov, ki odražajo njihov pogled. Metodološko se opiram na dve tezi. Prva je ta, da lahko lokalna ljudska izkustvena ekološka znanja o rabi naravnih virov v svojem življenjskem okolju zagotovijo boljše dolgoročno okoljsko trajnost in socialno vzdržnost v primerjavi z modernimi oblikami izkoriščanja.¹⁶⁴ Drugo miselno iztočnico predstavlja interpretacija, po kateri ni pravilno gledati na gozd kot na izključno naravni pojav, izpostavljen človeškemu izkoriščanju, temveč da je bil gozd v zgodovini in predvsem v Sredozemlju pravzaprav »artefakt in kot takega ga je treba preučevati«.¹⁶⁵ Čeprav se omenjajo tudi druge vrste dreves, je osrednja pozornost namenjena hrastu. Temu je tako iz dveh razlogov. Hrast je pomembna drevesna vrsta na Krasu, katere les je uporaben tudi v nekmetijske namene. Na drugi strani gre za nekakšen citat. Diego Moreno je enega svojih člankov naslovil »Hrasti kot oljke«, in sicer na podlagi zapisa pripadnika gozdarske službe, ki je v dvajsetih letih 19. stoletja nabavljaj les za mornarico na obali Ligurije: opazil je, kako lokalni kmetje gojijo hrast z enako skrbnostjo, kot so jo posvečali oljkam. To pa kljub temu, da so bile tradicionalne prakse gojenja hrasta, ki so koreninile v srednjem veku, v tedanjih učbenikih gozdarstva prezrte, da je bila večnamenska raba zemljišč obsojena kot »neracionalna« in da so bile po zakoniku iz leta 1822 številne običajne prakse rabe gozda in gozdne paše tam prepovedane.¹⁶⁶

OBLIKE IN NAČELA RABE DREVES NA KRASU V LETIH 1556 IN 1820

Po vsej verjetnosti je najstarejši znani primer zapisanih pravil kmečke rabe gozdnih virov in dreves na Krasu »statut« soseske Rihemberk iz leta 1556.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Scott, *Seeing like a State*.

¹⁶⁵ Moreno, *Dal documento al terreno*, 26.

¹⁶⁶ Moreno, *Querce come olivi*.

¹⁶⁷ Za širšo predstavitev, analizo in transkripcijo dokumenta gl. Panjek, *Statut in privilegiji komuna*.

Gozdovi in sečnja v njih zavzemajo največji delež členov, in sicer tretjino (8 od 25). To zgovorno priča o pomembnosti in aktualnosti vprašanja upravljanja dostopa do skupnih naravnih virov za sosesko ter hkrati o povečanem pritisku nanje v tem obdobju. V prostem in sintetičnem prevodu so določila na to temo predpisovala sledeče:

- Sečnja za izdelavo rakel¹⁶⁸ je pred dnevom vseh rajnih duš (2. november) prepovedana vsem sosedom, in sicer tako na skupnem svetu (*in der Gmain*) kot na pravnih individualnih posestih (*Zinnsguet*) ter v Brdu (*in der Worda*). Poleg tega noben sosed ne sme poslati na sečnjo rakel več kot tri delavce tri dni zapored, prepovedana je tudi predhodna prodaja (*fürkhauff*) rakel.
- Povsem prepovedana je sečnja hrastovega, kostanjevega in bukovega lesa za izdelavo paladičev.¹⁶⁹ Uporaba drugih vrst lesa v ta namen je dobrohotno dovoljena, vendar se mora tudi sečnja paladičev začeti po 2. novembru.
- Od hrastovih dreves nihče ne sme odsekati celega debla, temveč je od tega lesa treba odsekati le veje z namenom, da se hrast ohrani. Sečnja hrastovega in kostanjevega lesa je prepovedana tudi za izdelavo ograj, medtem ko je v ta namen dobrohotno dovoljena sečnja drugih vrst lesa, vendar šele v mesecu svetega Martina (novembru).
- V kostanjevem gozdu ali Brdu (*Worda*) je nabiranje prepovedano pred dnem, ki ga za kostanje določi predstojnik skupnosti, imenovan »cehmešter« (*Zechmaister*).¹⁷⁰ Naknadno je bilo leta 1558 v soseski sklenjeno, da nihče ne sme od »sladkega« hrastovega lesa ničesar podirati v hribu, imenovanem V Štoku (*Ustockh*), in sicer tako z ene strani, to je s *Sustene Poti*, kot z druge, navedene s poimenovanjem *Conlin Na Suonig*.

Členi statuta prvenstveno urejajo sečnjo in nabiranje gozdnih plodov, ne pa tudi nabiranja odpadlega lesa in vejevja. Čas, ko je katerakoli poseka dovoljena, se začinja z mesecem novembrom. Najbolj poudarjena je raba lesa za vinogradništvo za izdelavo rakel in kolov, a tudi plotov, vsekakor prvenstveno v kmetijske namene. Izrazita je skrb za točno določene vrste dreves, posebej za hraste, a tudi za kostanje in bukve, za katere lahko že zaradi tega presodimo, da so sovpadale z najdragocenejšimi vrstami v tem prostoru. Uporaba njihovega lesa v namene kmetijstva je bila prepovedana ali močno omejena, kar seveda kaže na to, da se je vsaj dotlej tudi izvajala, sicer bi bila prepoved nepotrebna. K temu velja pripomniti, da sečnja omenjenih vrst sicer ni bila izrecno prepovedana za izdelavo rakel, za ograje pa ne izrecno raba bukovega lesa, tako da so najstrožje omejitve zadevale izdelavo kolov (paladičev).

168 Rakla je debela in dolga palica, namenjena vinogradništvu. – Erjavec, Iz pótne torbe.

169 Paladič je kolec za oporo trti. – Premrl, Slovarček narečnih, 203.

170 Cehmešter je cerkovnik, tudi cegmešter. – Vilfan, Soseske, 229.

Posebna skrb za hrastova drevesa se ne kaže le v omenjenih prepovedih, vezanih na namen poseka, temveč tudi v zapovedanem načinu njihove sečnje, ki v nobenem primeru ni smel zajeti celega debla, temveč je bilo dovoljeno le obsekavanje vejevja. Dokument izraža prepričanje, da se na ta način rastlina ohrani in bo ponovno pognala veje, medtem ko bi posek ob tleh pomenil smrt drevesa. Statutarno priporočilo kaže na poznavanje negotovega uspevanja in vsekakor počasne rasti novih, mladih hrastovih dreves na Krasu. V tem smislu je pomenljiva naknadno določena (1558) popolna prepoved podiranja »sladkega hrastovega lesa« (*Süeßen Aichen holz*) v enem od gozdov na območju vasi Rihemberk, imenovanem »V Štoku«. Zaradi tega se pred popolnim posekom prednost daje ohranjanju obstoječih rastlin pri življenju in njihovemu občasnemu obsekavanju. S tem pa nam vir pove, da so se sredi 16. stoletja že začeli ukrepi za uravnavanje rabe gozdnih površin in posebej hrastovih dreves v njih ter da so tedaj kraški kmetje že posegali po teh tehnikah, ki so slonele na ekološkem znanju.

Določilo, s katerim se je omejevala možnost uporabe večjega števila delavcev hkrati pri sekanju lesa za rakle, kaže na skrb za omejevanje intenzivnosti izsekavanja vseh vrst dreves. Isto velja za ukrep o prepovedi predprodaje raket, kar je verjetno razumeti kot prodajo svoje pravice do sečnje ali svojega deleža poseka tretjim osebam. Obenem omejitev števila in trajanja sečnje na posamezno družino priča o skrbi za ohranjanje enakosti in ravnotežja v obsegu rabe znotraj skupnosti, saj vsa gospodinjstva niso premogla treh dela sposobnih članov in si tudi niso mogla privoščiti, da bi jih plačevala. To določilo je zagotavljalo enakomernost dostopa do lesa ne glede na velikost in gospodarsko moč gospodinjstev.

Mogoče pa je bilo pridobiti soglasje soseske za posek večjega števila raket, in sicer proti plačilu, o čemer priča sledeči sklep: »Leta 1560, dne 12. marca, je Ivanu Jurjeviču častitljiva soseska v Rihemberku odobrila posekati rakle, kolikor jih potrebuje za svoje brajde do njegovega zadnjega vhoda, proti plačilu enega mernika pšenice.« Soseska je torej imela pristojnost določati tudi o izrednih posekih, ki so presegali postavljene omejitve.

Soseska Rihemberk je imela svojega »soltarja«, to je bil poljski ali gozdni čuvaj.¹⁷¹ Kakšne naloge je izvajal soltar, statut izrecno ne pove, lahko pa sklepamo, da gre za isto funkcijo, ki jo omenjata dva k statutu priložena sklepa. Decembra 1558 je soseska za »gozdnega hlapca« za dobo enega leta »postavila« Andreja Štolfo, naslednjega leta na isti dan pa je bil za enoletno obdobje za »gozdnega hlapca ali pastirja skupnosti« (*Vorsstkhnecht, oder Irer Gmain Hürter*) izbran Matija Klarič. Za izvajanje nalog je bilo predvideno plačilo v denarju. Te drobce informacij je mogoče smiselno povezati v interpretacijo, da je bil soltar isto kot soseskin gozdni čuvaj in tudi pastir, ki je skrbel za spoštovanje pravil pri rabi

---

171 Erjavec, Iz pótne torbe, 239.

zlasti skupnega sveta, torej gmajne, kjer so se nahajale gozdne in pašne površine, obenem pa je izvajal naloge soseskega pastirja. Soltarja kot gozdnega čuvaja so poznali tudi drugje v alpskem svetu. V širšem smislu, zlasti če je njegova pristojnost presegala svet v kolektivni rabi, bi ga lahko razumeli kot nekakšnega soseskega redarja, ki je izvajal naloge na področju agrarne policije. Zanimivo je tudi, da so bile kazni za kršenje pravil o rabi gozdnih površin in dreves med najvišjimi izmed vseh predvidenih prekrškov.

Pisni deli in vprašalniki franciscejskega katastra, nastali okoli leta 1820, so za naš namen pomembni, ker vsaj deloma pripuščajo na površje tudi glas lokalnega kmečkega prebivalstva,¹⁷² zato omogočajo vpogled tudi v »oblike znanja, utemeljene na lokalnih izkušnjah«. ¹⁷³ Na vprašanja o gozdovih na območju svojih skupnosti so Kraševci pogosto odgovarjali, da pri njih ni visokoraslih dreves, pravzaprav ni nobenega gozda, le na pašnikih da je neko grmovje, iz katerega se pridobivajo koli, in sicer na dvajset let.¹⁷⁴ Ponekod se gozd niti ne omenja. Kjer pa se gozdnate površine vendarle omenjajo, so si bile po sestoji vse zelo podobne: poraščali so jih hrast, jesen in gaber v tem vrstnem redu, malo kje se je omenjala še kakšna druga vrsta.¹⁷⁵ Domačini so v njih le težka videli prave gozdove in jih kot take večinoma niti niso obravnavali.

»Ne obstajajo gozdovi, niti visokorasla drevesa za sečnjo, zelo redki pa so tisti hrasti, ki rastejo na kakem travniku in katerih spravljen les bi nanesel 1 kvadratni klafter [3,5 m²]; poleg tega se opozarja, da tla pod tistim drevesom proizvedejo samo zelo majhno količino trave zelo slabe kakovosti. [...] Na zemljiščih ni dreves, katerih debla bi se lahko uporabila ...«¹⁷⁶

»V katastrski občini ni najti tako imenovanih gozdov, medtem ko obstajajo taki, posajeni s panjevskim lesom, ki je večinoma trd, druge kakovosti lesa tu ni najti. [...] Veje in vrhovi se deloma uporabljajo za drva za kurjavo, deloma pa kot krma za ovce. Koli se navadno odrežejo na vsakih dvajset do petindvajset let, vsako leto v jesenskem času. [...] Gozdovi z visokoraslim lesom na tem območju ne obstajajo, tako da ni mogoče reči, na kakšen način se običajno posekajo in v kolikem času postanejo taki, da se jih lahko poseka. [...] Ker ni visokoraslih gozdov, malo gosti panjevski gozdovi ne dajejo gradbenega lesa.«¹⁷⁷

»V tej skupnosti ni nobenih gozdov, kjerkoli rastejo drevesa, tam se kosi seno in se zato razume tudi kot travniško zemljišče. V teh ogradah rastejo hrasti, jeseni, bele

172 Za širšo predstavitev in analizo na primeru Krasa gl. Panjek, *Kulturna krajina*.

173 Scott, *Seeing like a State*, 311.

174 AST, CF, EC, Sežana, S4; Naklo, S4; Krajna vas, S4; Lokev, S4; Divača, S4; Rodik, S4; Tomaj, S4.

175 AST, CF, EC, Tomaj, S5; Povir, S5; Naklo, S5; Lokev, S5; Štanjel, S5; Pliskovica, S5; Avber, S5; Gabrovica pri Komnu, S5; Hruševica, S5; Tomačevica, S5; Veliki Dol, S5; Šmarje, S5; Volčji Grad, S5; Zgonik, S5; Gorjansko, S5; Mavhinje, S5; Nabrežina, S5; Salež, S5; Slivno, S5; Šempolaj, S5; Repen, S5; Devin, S4; Jamlje, S4. ASG, C, E, Doberdob, S5.

176 AST, CF, OC, EC, Štorje, S4.

177 AST, CF, OC, EC, Brestovica pri Komnu, S4.

bukve itd. skupaj z grmovjem. Vejevje se uporablja za kurjavo in za kole, ki se jih odvzame v septembru. [...] Te vrste gozdov so dejanski gozdovi te skupnosti, ki so kot travniki te skupnosti, kosijo se samo enkrat letno. Ti gozdovi (ograde) pripadajo izključno zasebnikom. [...] Obstajajo le nekatera visokorasla hrastova drevesa, od katerih se nekatera uporabljajo za les za kurjavo, druga pa za gradnjo.«¹⁷⁸

Na začetku 19. stoletja z drevjem poraščene površine na Krasu večinoma niso imele niti zunanje podobe niti izključne funkcije gozda. Drevje in večje ali manjše grmovje sta se nahajala na površinah z različno namembnostjo, ki pa je bila vselej mešana in nikjer ni prevladovalo gozdarjenje: to so bili predvsem travniki in pašniki z drevjem, gosteje poraščena zemljišča so bila redka. Mešana namembnost oziroma večnamenskost vseh vrst zemljišč je zelo opazna v samem načinu, kako so zabeleženi odgovori na posamezna vprašanja in postavke v katastrskem operatu, v katerih se vedno znova pojavljata skupna obravnava in prekrivanje oblik rabe gozdnih, pašniških in travniških zemljišč.

Kjer so Kraševci drevesa ohranjali in gojili, in sicer ne glede na to, če so bile v katastru površine opredeljene kot gozdne ali travniške, je bila skoraj izključna oblika panjevski gozd, pri kateri se debla listavcev občasno posekajo blizu tal, tako da iz korenin nato poženejo nova debla, ki jih je v nekaj desetletjih mogoče ponovno posekati. Panjevski gozd je posebej primeren za pridobivanje lesa za kurjavo, kolov ter drugih manjših kosov in točno taki sta bili njihova raba in namembnost na Krasu. Povsod izpričani obliki rabe dreves zaradi njihovega lesa sta bili pridobivanje lesa za kurjavo in pridobivanje lesa za kole, predvsem za vinogradništvo. Za kurjavo so se uporabljale veje in vrhovi dreves, ki so jih posekali jeseni in pozimi.¹⁷⁹ Čeprav se izraz »panjevski« v opisnih delih vira pojavlja poredko, so v statističnem delu katastra vse površine, vključene v kategorijo »gozd«, opredeljene kot »panjevski gozd«. Marsikje se omenja še les za popravilo kmetijskih orodij, ponekod tudi redkejši primeri kosov večjih dimenzij, primernih za tramove stanovanjskih poslopij. V Volčjem Gradu so zabeležili dober primer razširjenega vzorca: »V gozdvih živijo hrast, jesen in gaber. Od teh in od travnikov z lesom se pridobiva potrebno število kolov za oporo trt ter drva za ogenj, poleg kakega trama in kakega kosa za popravilo kmečkega orodja.«¹⁸⁰

Kmetje so precej očitno izvajali aktivno selekcijo drevesnih vrst, saj se jih v glavnem omenja le tri: prevladujoči hrast ob jesenu in gabru. Ohranjali in gojili

178 AST, CF, EC, Zgonik, S4.

179 AST, CF, EC, Devin, S4; Jamlje, S4; Tomaj, S5; Naklo, S5.

180 AST, CF, EC, Volčji Grad, S5. Raba za ogenj in kole je navedena v AST, CF, EC, Hruševica, S5; Kobdilj, S5; Kobjeglava, S5; Kopriva, S5; Povir, S5; Sežana, S5; Šmarje, S5; Tomačevica, S5; Tomaj, S5; Veliki dol, S5; Volčji Grad, S5. Raba še za orodje in tramove je navedena v AST, CF, EC, Avber, S5; Brje pri Komnu, S5; Devin, S4; Devin, S5; Gabrovec, S5; Gabrovica pri Komnu, S5; Gorjansko, S5; Ivanji Grad, S5; Jamlje, S4; Kazlje, S5; Komen, S5; Kostanjevica na Krasu, S5; Lipa, S5; Merče, S5; Pliskovica, S5; Sveto, S5; Škrbina, S5; Štorje, S5; Temnica, S5; Voglje, S5; Vojščica, S5.

so jih na podlagi njihove prilagojenosti okolju, uporabnosti in namembnosti. V Tomaju je to eksplicitno izpričano, ko je zabeleženo, da te vrste lesa poleg ostalih že navedenih oblik rabe nudijo »potrebno kakovost kolov za oporo trt«, kjer je poudarek na potrebni kakovosti.¹⁸¹ Redke in na redko poraščene gozdnate površine ter pašniki in travniki z drevjem so dajali hrastov les, ki je bil »vsekakor dober«.¹⁸²

Kot na vseh površinah z drevesi so tudi na individualnih travnikih po paši goveda v poznem poletju in jeseni, ki se je zaključevala bolj ali manj pozno v oktobru, posekali še les, saj je mogoče reči, da so prav povsod in vsi travniki nudili tudi les za kurjavo, kole, popravilo kmečkega orodja, ponekod celo za tramove.¹⁸³ »Na travnikih je nekaj hrastov, ki se uporabljajo za domače potrebe, in sicer lepa drevesa za gradnjo in slabša za les za kurjavo, ki pa dosežejo koristnost za uporaben les v sto ali dvesto letih,« so zapisali na sežanskem koncu.¹⁸⁴ Večje ali manjše površine, bolj ali manj porasle z drevesi, so bile obenem vir dodatne krme in stelje.

Sistem izkoriščanja gozdnih in travniških naravnih virov je bil na Krasu izdelan in domišljen do potankosti. Drevesa so se uporabljala za zadostitev vseh domačih potreb po drveh in lesu, obenem pa za krmo, in sicer med pašo, a še posebej za zimsko ovčjo krmo, hrastov želod pa je bil namenjen prašičem. Marsikje so živino dodatno krmili tudi med letnim pašnim obdobjem. Sistem je slonel na čim popolnejši izrabi vseh razpoložljivih naravnih virov na način, ki je za vsak vir posebej predvideval največji možni izkoristek ob upoštevanju njegovih lastnosti in širših značilnosti kraškega okolja. Vsak naravni vir je imel svojo vlogo, in praviloma več kot samo eno, v povsem usklajeno delujoči celoti.

Kraševci so bili mnenja, da so bili razlogi za pomanjkanje gozdov in skromno rast dreves okoljske narave. Tako so na primer v Gorjanskem zapisali, da na njihovem območju ni gozdov, »temveč samo na travnikih rastejo nekatera drevesa, kot sta hrast in jesen, in vsega je malo in skromne kakovosti zaradi vetrov, ki jim ne dovoljujejo rasti«. Burja naj bi torej po mnenju Kraševcev predstavlja pomembno oviro za uspevanje dreves. Dodali so, da pri njih ni visokoraslih dreves, primernih za gradbeni les, in tako je bilo že dolgo, »saj če je kje kakšno obstajalo, to presega spomin danes živečih«.¹⁸⁵ V Opatjem selu in Jamljah so slabo

181 AST, CF, EC, Tomaj, S5.

182 AST, CF, EC, Komen, S5; Kostanjevica na Krasu, S5.

183 AST, CF, EC, Avber, S5; Brje pri Komnu, S5; Devin, S5; Divača, S5; Gabrovec, S5; Gabrovica pri Komnu, S5; Gorjansko, S5; Hruševica, S5; Ivanji Grad, S5; Kazlje, S5; Kobdilj, 195 S5; Kobjeglava, S5; Komen, S5; Kopriva, S5; Lipa, S5; Lokev, S5; Merče, S5; Naklo, S5; Pliskovica, S5; Povir, S5; Sežana, S5; Skopo, S5; Sveto, S5; Škrbina, S5; Šmarje, S5; Štorje, S5; Temnica, S5; Tomačevica, S5; Tomaj, S5; Veliki dol, S5; Voglje, S5; Vojščica, S5; Volčji Grad, S5; Zgonik, S5.

184 AST, CF, EC, Sežana, S4; Naklo, S4; Tomaj, S4; Krajna vas, S4; Lokev, S4; Divača, S4; Rodik, S4; Ivanji Grad, S5; Lipa, S5; Sveto, S5; Škrbina, S5; Temnica, S5; Vojščica, S5; Brestovica pri Komnu, S4; Devin, S4; Jamlje, S4; Gorjansko, S4; Zgonik, S4; Štorje, S4.

185 AST, CF, EC, Gorjansko, S4.

uspevanje dreves povezovali tudi s kamnitimi pobočji, »ki ne dopuščajo tiste globine, ki bi jo na splošno potrebovala katerakoli rastlina, da bi se zakoreninila in postala visokorasla, tako da ker je znana majhna ali nikakršna uporabnost, ki jo prinašajo taki gozdovi, je mogoče reči, da je njihovo gojenje povsem odsotno v tej skupnosti.«¹⁸⁶

»V tej katastrski občini ni naravnih gozdov, se pa najde nekaj tu in tam raztresenih zaplat z močnimi panjevskimi rastlinami, a v celoti te zaplate ne predstavljajo gozda v pravem pomenu besede. To je zaradi tega, ker pogoji na Krasu niso taki, da bi tovrstno gojenje lahko obrodilo; preveč so kamnita pobočja teh hribov, zato se rastline ne morejo zakoreniniti in rasti.«¹⁸⁷

Tu je že jasno izraženo, da visokorasli gozd na Krasu za kmeta nima pravega smisla, že zato ne, ker sploh ne more uspeti. V Brestovici pri Komnu so k razlogom za slabo uspevanje dreves dodali še skalnata tla in plitvo prst ter pripeko.

»V prvi razred se uvrščajo tisti gozdovi, ki imajo en čvelj globoko prst in jih je mogoče posekati vsakih petindvajset let ter katerih rast ni ovirana zaradi skal in sončne pripeke. Vsakih petindvajset let se na površini enega orala [0,575 ha] iz njih pridobi 4 vozove lesa, dva voza kolov za trte in dva voza drv za kurjavo. [...] V 2. razred se uvrščajo gozdovi, ki so večinoma prekriti s kamenjem in skalovjem in katerih rast zelo ovirajo skale in sončna pripeka, te je mogoče sekati na trideset let. Vsakih 30 let se na površini enega orala pridobita 2 ½ voza lesa, en voz kolov za trte in pol voza drobnih drv za ogenj.«¹⁸⁸

V Gorjanskem so čas obrezovanja utemeljili tudi z lokalnim znanjem glede na drevesno vrsto: »Jesenove kole je treba posekati konec avgusta in septembra, ker drugače jih požrejo črvi. [...] Hrastovi koli se posekajo pozimi.«¹⁸⁹

Še korak dlje nas popelje navedba iz Devina in Jamelj, da »travnikov in gozdov ni nikakor možno navesti ločeno, saj so »starodavni« in po metodi« (*antichi e di metodo*).¹⁹⁰ Ta izjava je pomembna, saj so z njo kmetje izražali zavest in prepričanje, da taka podoba okolja, v kateri ni pravega gozda, temveč so samo travnate površine, poraščene z redkimi drevesi, odraža njihov starodavni način rabe, v prid katerega so že od nekdaj načrtno prilagajali in dosledno ohranjali spremenjeno naravno okolje. V obeh skupnostih so poudarili, kako so »predstavili to, kar uči stalna izkušnja in čemur dejstva potrjujejo«. S tem so izpostavili, kako so njihove prakse obdelovanja in rabe kraškega okolja slonele na lokalnem znanju o tem, kaj je možno in smotrno in kaj ni, ki se je izoblikovalo skozi generacije.

186 AST, CF, EC, Jamlje, S4.

187 ASG, C, E, Opatje selo, S4.

188 AST, CF, EC, Brestovica pri Komnu, S4.

189 AST, CF, EC, Gorjansko, S4.

190 AST, CF, EC, Devin, S4; Jamlje, S4.

Spomnimo se, kako so na območju Sežane zapisali, da hrastova drevesa šele v sto ali dvesto letih zrastejo do te mere, da postanejo koristna in se iz njih lahko pridobi les, uporaben na primer za gradnjo. V Zgoniku pa so znali povedati, da »hrasti ponovno dosežejo stanje donosnosti v 50 letih na najboljših zemljiščih«, a tudi, da »če se odstrani zelo star hrast, se nato povsem osušijo tudi korenine«.¹⁹¹ Drevo je v tem primeru za vselej izgubljeno, prirastek je zelo počasen in tako dolgotrajen, da bi si od novega drevesca les za tramove za novo hišo lahko obetal šele pravnuk. Z vidika kraškega kmeta je bil bistveno razumnejši način gojenja in rabe dreves ta, ki je predvideval občasno obrezovanje vejevja in panjevsko obliko.

Drevesa so se izkoriščala na podlagi preizkušenega cikla obrezovanja, prilagojenega kakovosti tal in posledično prirastku, ki je kmetu nudil potrebna drva in les. Kraševci so drevesa gojili. Pri določanju rabe okolja in prostora ter rastlin so se opirali na preverjene značilnosti kraških zemljišč in podnebnih razmer, obenem pa na preizkušeno vegetacijsko uspešnost različnih vrst. Na osnovi izkušenj in znanj iz prakse so bili kmetje mnenja, da »pravi gozd« na Krasu ni bil ekonomsko upravičen, saj so drevesa slabo in počasi uspevala. Rast visokoraslih dreves je od kmeta zahtevala, da jih ne izkorišča sproti, kar je prinašalo izpad vira lesa za od pol do par stoletij ter izgubo pašnih površin.

Tabela 1: Primerjava znanj o sečnji 1556 in 1820

Statut Rihemberk 1556	Franciscejski kataster okoli 1820
Sečnja za rakle po 2. novembru	Jesenove kole je treba posekati konec avgusta in septembra, sicer jih požrejo črvi.
Sečnja za paladiče po 2. novembru	Na individualnih travnikih se les poseka po paši, ki se je zaključevala pozno v oktobru.
Sečnja za ograje z novembrom	Koli se posekajo v jesenskem času.
	Hrastovi koli se posekajo pozimi
Hrastovim drevesom nihče ne sme odsekati celega debla, zato da se hrast ohrani.	Če se odstrani zelo star hrast, se nato povsem osušijo tudi korenine.
	Lepa drevesa za gradnjo dosežejo koristnost za uporaben les v sto ali dvesto letih.
Hrastov in kostanjev les: sečnja prepovedana za paladiče in ograje	Močno prevladujejo le tri drevesne vrste: hrast ob jesenu in gabru.
Bukov les: sečnja prepovedana za paladiče	

191 AST, CF, EC, Zgonik, S4; Sežana, S4; Naklo, S4; Tomaj, S4; Krajna vas, S4; Lokev, S4; Divača, S4; Rodik, S4.

ZNANJE ALI NEZNANJE? TO JE TU VPRAŠANJE

Na doslej prikazane oblike gojenja in rabe dreves je bilo mogoče gledati z različnih zornih kotov. Prav tako je bilo mogoče povsem drugače oceniti znanja kmetov v povezavi z gozdom. Leta 1724, kmalu po razglasitvi svobodne plovbe na Jadranu in prostih pristanišč v Trstu in na Reki, so avstrijski komorni inšpektorji sestavili opis stanja in možnosti izkoriščanja gozdov v primorju. Na Krasu skoraj ni bilo gozdov, iz katerih bi bilo mogoče pridobiti znatnejše količine lesa za nove pomorske potrebe. Večinoma je bilo v njih mogoče pridobiti le po nekaj sto dreves velikosti, ki so še ustrezale potrebam. V edinem večjem gozdu je le nekaj let pred tem ustanovljena avstrijska Orientalna kompanija že izvedla večji posek.

»Gozd Senožeče je od gradu oddaljen eno uro v smeri Vipavske, imenuje se Brda in meri tri ure za eno in pol. Sestavljajo ga bukev, hrast in cer od 1 do 3,5 čevljev premera [30–110 cm], deloma imajo odrezane vrhove in so obrezani. Gozd je pred kratkim uporabila Orientalna kompanija, ki je odvezla 20.000 rastlin. Poleg tega se v gozdu pase.«¹⁹²

O kraških gozdovih je na podlagi opisov, kakor jih je iz komornega poročila sintetiziral Piussi, nekaj več o oblikah rabe s strani kmečkega prebivalstva mogoče izvedeti le glede tistih pri Lipici ter nad dolino in sotesko Glinščice. Gozd Lipica so sestavljali »lepi hrasti, vendar so v številnih primerih njihovi vrhovi in veje odsekani, tako da rastline hromijo«. V gozdovih v okolici vasi Draga, Ocizla in Beka so se nahajali »majhni hrasti, ki rastejo v obliki grma, gozd pa se močno uporablja in v njem pase, posebej kože«. »Tu in tam na jasad« so se našli »suhi hrasti, ki še stojijo in so jih svojčas pustili za seme, vendar so jim kmetje odstranili vrhove in veje ter jim na ta način zadali usodni udarec«. V bližini se je raztezal »precej lep gozd s hrasti, premera od 8 do 30 unč« [20–80 cm], ki so bili »dokaj nizki, a vseeno dobri za gradnjo ladij«. V drugem delu so bili »hrasti s premerom od enega do treh čevljev« [30–95 cm] in še beli gaber, jesen in jelša. Mlada drevesa so komisarji našli poškodovana od paše in košnje. Ocenili so, da bi bilo ob upoštevanju »gozdarskih pravil« v teku 80 do 90 let mogoče pridobiti »les za ladje in za druge potrebe cesarstva«, sicer bo gozd uničen.

Glede na to, da je vehementen zagovor kmečkega znanja nastal istega leta 1724, ga je po vsej verjetnosti mogoče razumeti kot odgovor na pravkar navedeno poročilo. Neimenovani tržaški plemič se je odločno postavil v bran kmečkim gozdarskim kompetencam.

»Zavrnuti je treba trditev, da kmetje nimajo znanja o lesu, zaradi česar naj ga ne bi mogli dobavljati ladjedelnici [*squero*, škver] brez oškodovanja gozdov, ker z odvzemom lesa brez odbiranja pospešujejo njihovo uničevanje. Po resnici povedano,

¹⁹² Piussi, *Un inventario forestale*, 33.

kdor je podal ta fantazijski razlog, je pokazal, kako slabo obvlada svoj poklic. Kdo pa je sploh lahko bolj večč gozda kot kmet, ki se je v njem rodil, ki nikoli ne počne druge dejavnosti, kot da seka bodisi za popravilo domovanja, za vozove in druge potrebe. Poleg tega, odkar obstaja tržaški pristan, je vedno obstajal tudi škver, kjer se je vselej gradil kakšen čoln ali ladja, in nikakor ni znano, da bi se uporabljal kak drug les od tistega, ki so ga prinašali kmetje iz omenjenih gospostev [Senožeče, Švarcenek in Podgrad]. Zaradi tega se med njimi vedno najdejo ljudje, ki so dobro večči tega poklica, tako da tudi sam izmed svojih podložnikov, ki so res maloštevilni, lahko naštejemo preko 20, ki so se vedno posvečali izdelavi vseh vrst lesa za kakršnokoli ladjo, ki se lahko najde tu v Trstu in v bližini. Preden je bila uvedena prepoved izvoza lesa, so ga [od kmetov preskrbljen les, op. av.] pogosto kupovali tudi Benečani. Če so ti kmetje tega sposobni, prav gotovo ni med njimi niti enega, ki ne bi odlično poznal razlike med cerom in gradnom, ki ne bi vedel, kateri je zanič, če se nahaja na vetrovni legi ali ko je star in črviv, ki ne bi poznal pravega časa za sečnjo, kar strogo upoštevajo. Na tej podlagi je mogoče razumeti, da je pravo poznavanje lesa absolutno iskati pri kmetu.«¹⁹³

O znanju glede lesa za potrebe pomorstva in njegovi prodaji je precej informacij zbral Miroslav Pahor s terenskimi intervjuji v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v vaseh Povir in Senožeče. V Povirju je zabeležil, kako je pričevalcev ded od svojega deda slišal, »da so Benečani kupovali naše cere«, kar je pomaknilo »cerovo trgovino za stoletje in pol nazaj« v začetek 19. stoletja. Pahor je postavil pravilno hipotezo, da se je to dogajalo že pred tem in da »je bila to zelo stara trgovina«.¹⁹⁴

Stara ni bila le trgovina, ampak tudi znanje o lesu za ladjedelstvo. Sicer je bil mnenja, ki ga ni mogoče potrditi, da je bil »ves senožeški Kras [...] še pred stoletjem in pol pokrit s hrastovimi in cerovimi gozdovi« in da so »veliki in debeli hrasti in ceri [...] rasli povsod tam, kjer danes vidimo pašnike«. Vsekakor razloga za (morebitno) izginotje gozdov ni naprtil kmetom, temveč trgovanju z lesom, ki je »ustvarilo drugo avstrijsko vojno floto in prvo veliko avstrijsko trgovsko mornarico«. Zabeležil je, kako so na Senožeškem ločevali »tri vrste hrasta«:

»Pravi hrast, ki ima veliko ‚črnave‘ in je posebno primeren za barke, sladek hrast, ki ima veliko ‚belave‘ in je izpostavljen črvom, in končno cer, ki je posebno primeren za dela pod vodo [...]. Kmetje so skrbno čuvali svoje gozdove, ker so jim pomenili ‚finančno rezervó. Zato so sekali skoraj izključno v kriznih obdobjih ali strogo po naročilu raznih gozdarjev ali inženirjev, ki so delali za vojno in trgovsko mornarico.«¹⁹⁵

Na podlagi pripovedi je razločeval dve obdobji, in sicer starejše »razdobje cerovih hlodov«, ki so jih dolge in tesane do konca 18. stoletja večinoma kupovali

193 Babudieri, *Squeri e cantieri a Trieste*, 52–54.

194 Pahor, Kraška vas Povir, 106. Gl. tudi Pahor, *Vse poti vodijo na morje*.

195 Pahor, Senožeče slovenska pomorska postojanka, 36. Gl. tudi Pahor, *Vse poti vodijo na morje*.

beneški trgovci in jih »s pomočjo domačih prevoznikov vozili do morja v Trst, Devin in Štivan«. Sledilo naj bi »obdobje tesanih hrastov« v 19. stoletju. Navedene izjave tržaškega plemiča iz leta 1724 napeljujejo k temu, da to interpretacijo razumemo z zrnom soli. Po Pahorju so senožeški kmetje šele tekom 19. stoletja spoznali, da so imeli tudi »krivo raščeni hrasti določen pomen, ki ga morajo pri ceni upoštevati«, saj so bili namenjeni za ladijska rebra in premce. Sicer pa so sekali tudi »ravne, lepo raščene hraste« za jambore in navajali mere od 6 do 13 metrov in debeline od 50 do 80 centimetrov. Les so tesali na domu po načrtih in navodilih, »ki so jih dobivali od vojaških mornariških gozdarjev oziroma tehnikov ladjedelnice«. ¹⁹⁶ Pričevanja se nadaljujejo tudi za kasnejše obdobje – do prevlade železnih ladij na parni pogon konec 19. stoletja in kasneje.

»Senožejci so trgovali tudi z drugim lesom. Vojaški mornariški gozdarji so iskali beli gaber. Tudi črni gaber jim je prišel prav, če je bil »lepo« raščen (vzeli so ga namreč le v primeru, če je bilo drevo grdo raščeno). Govorili so, da rabijo gaber za puškina kopita. Dalje je za vojsko padel marsikateri oreh. Prav tako je vojska iskala češnjev les. Posekan les so iz Laž, Senožeč in Dolenje vasi zvozili na železniško postajo v Divačo. Od tod do vojaških tovarn je vozila železnica.« ¹⁹⁷

UGOTOVITVE

Primerjava med informacijami, zbranimi iz rihemberškega statuta iz druge polovice 16. stoletja in iz franciscejskega katastra z začetka 19. stoletja, izpričuje nekaj podobnosti v znanju in rabi dreves. Po statutu se sečnja izvaja od začetka novembra dalje, in sicer za vse drevesne vrste, za katere je to dovoljeno. Po katastru sečnja poteka po poznem oktobru ali »v jesenskem času«, kjer imamo natančnejše navedbe po vrsti dreves, pa se jesenovi koli posekajo »konec avgusta in septembra« in hrastovi »pozimi«. Bukve, ki se omenjajo v rihemberškem statutu, so v katastru na Krasu odsotni, razen v edinem večjem gozdu pri Senožečah, kjer je najti bukev, katere prisotnost je v obeh primerih mogoče povezati z mikroklimatskimi in pedološkimi razmerami (deloma flišnata tla). V katastru pa je na Krasu najti hrast, jesen in gaber.

Drugo podobnost je mogoče zaznati pri načinu sečnje. Rihemberški statut veleva, da je pri sečnji hrasta treba ohraniti spodnji del debla, zato da se drevo ohrani, in sekati le njegove veje. Tak opis zelo spominja na navodilo za vzgojo panjevca, ki ohranja vitalnost in proizvaja več tanjših debel, ki so nato uporabna za kole. Panjevska oblika vzgoje dreves je na Krasu na začetku 19. stoletja pravilo.

---

¹⁹⁶ Prav tam, 37.

¹⁹⁷ Prav tam, 40.

Hkrati isti zapis predstavlja sekanje posameznih vej, ki je prav tako prisotno tudi dvesto šestdeset let kasneje. Isti kratek zapis v statutu, da v celoti posekano deblo privede do izgube drevesa, je skladen tudi z ugotovitvijo iz katastra, po kateri star hrast po poseku odmre, ker se korenine posušijo.

Dolg časovni razpon med obema viroma sicer navaja k previdnosti, saj je med obema dokumentoma preteklo več kot poltretje stoletje, zato je smiselno dopustiti možnost vmesnih sprememb. Količina informacij, s katerimi razpolagamo, je razmeroma skromna in nikakor ne obsega vsega kmečkega ekološkega znanja o drevesih, temveč se osredotoča le na posek in obliko gojenja ter deloma na namen poseka. A ne glede na te omejitve, so analogije očitne. Na osnovi primerjave je tako mogoče postaviti hipotezo, da gre pri oblikah kmečke rabe in gojenja hrastov in drugih dreves na Krasu za znanja in prakse, ki segajo vsaj v 16. stoletje. K taki interpretaciji navaja tudi izjava skupnosti iz Devina in Jamelj, da je večnamenskost travnikov in gozdov, ki jih zaradi tega ni mogoče obravnavati ločeno, »starodavna« oblika rabe naravnih virov v kmetijske namene in da je vzpostavljena načrtno, »po metodi«, torej premišljeno ob upoštevanju naravnih pogojev, ki med drugim niso naklonjeni uspevanju gozdov na celotnem ozemlju.

Rihemberški statut izpričuje skrbi za vzdržno rabo gozdnih virov na Krasu, s posebnim poudarkom na skrbi za hraste. Zapovedano poseganje po tehnikah, ki so preprečevale odmiranje dreves in hkrati omogočale njihovo dolgotrajno rabo, lahko razumemo kot zgodnji (16. stoletje) dokaz tega, kar trdijo nekatere študije s področja okoljske zgodovine in antropologije, ko izpodbijajo interpretacijo, po kateri kmečki človek v tradicionalnih družbah z naravnimi viri ni znal ali zmozel upravljati na način, ki bi jim zagotavljal dolgoročno ohranjanje. To nikakor ne pomeni, da ni prihajalo do nesmotrnih posekov, sicer bi določila rihemberškega statuta s pravili umne sečnje ne nastala. Torej se jih je tudi kršilo. A to spet ne pomeni, da je bilo ravnanje kmetov z drevesi na Krasu brezvestno in da sta jih vseskozi in vsepovsod gnala nevednost in neznanje. Taka je bila pavšalna ocena komornih komisarjev, ki so v prvi polovici 18. stoletja pregledali gozdove od Posočja do Istre za potrebe novo nastajajoče mornarice. Videli smo, kako je bilo istočasno mogoče povsem drugače oceniti kmečka znanja o lesu in gozdarjenju, tudi v navezavi s pomorstvom, in kako so bila ta znanja vsaj ponekod močno prisotna še skozi vse 19. stoletje in do 20., vsaj v spominu. Upoštevati velja, da so bila za kraškega kmeta tudi drevesa večnamenska: hkrati so služila pridobivanju drv za kurjavo in za peko, listja za krmo, steljo in gnojenje, lesa za vinogradništvo (koli in rakle) ter za izdelavo in popravilo orodij, večji hlodi pa za gradnjo (tramovje) in trgovino s pomorstvom. Še ustrezno ukrivljena debela so imela svojo rabo. Pa še za senco živini na paši so služila, v ravnatežju s potrebo po travi za pašo, ki je pod njimi slabše rasla, zato preprosto ni bilo vselej smotrnno pustiti hrasta in čakati sto

ali dvesto let, da zraste. Kakor ni bilo smotrno pustiti, da se neustrezne površine za dobro uspevanje dreves in gozdov zaraščajo z malimi hrasti in drugimi vrstami, ki po velikosti, obliki in kakovosti niso za nobeno smiselno rabo, hkrati pa zasedajo dragocen prostor.

Preteklih oblik kulturne krajine in znanj ljudi, ki so jih ustvarili, ne gre odklanjati kot rezultat ne-umnega gospodarjenja in temeljnega ne-znanja. Nasprotno, smotrno jih je razumeti in ceniti ter nenazadnje tudi upoštevati, in sicer ne le v zgodovinski stroki, marveč tudi pri oblikovanju sodobnih okoljskih in krajinskih ukrepov. Na Krasu sta namreč (bila) človek in narava posebej tesno povezana v neločljivo celoto »življenjskega prostora«.

Filip Čuček

GOZDNE POSESTI RODBINE WINDISCH- GRAETZ NA POHORJU

Pohorje je idealno »domovanje« gozdov.* Danes je namreč od celotne površine 80.000 hektarjev (dalje ha) kar 56.000 ha gozdov, kjer prednjači smreka (gozdnatost je 70 %).¹⁹⁸ Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je gozd pokrival slabih 60 % površin.¹⁹⁹ Do prvih desetletij 18. stoletja pohorskega gozda niso intenzivneje izkoriščali, saj ni bilo izdanih rudarskih, lesnih ali gozdnih redov, ki bi posegali v gospodarjenje z gozdovi.²⁰⁰ Raba ogromne pragozdne površine je bila izredno skromna. Delo je potekalo ročno in s pomočjo vprežne živine. Po poročilih Baltasarja Hacqueta s konca 18. stoletja je bilo pogorje prehodno, vsaj nekateri vrhovi pa so bili (glede na njegove zapise o lepih razgledih) goli. Na območju kasnejšega knežjega pohorskega gozda rodbine Windisch-Graetz nad Oplotnico je bilo na prelomu iz 18. v 19. stoletje letno odvetih le po nekaj 100 dreves in 100–250 kubičnih metrov drv za kurjavo.²⁰¹

Do prve svetovne vojne je bilo več kot 13.500 ha ali 25 % pohorskih gozdov fevdalnega izvora. Nekdanje gozdove samostana Žiče so kupili Windisch-Graetzi, gozdove mislinjske železarne je postopoma odkupovala rodbina Zoisov, slovenjebistriške gozdove na Pohorju so pridobili Attemsi, gozdove gospoščine

---

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6–0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

198 Cimperšek, Eksploatacija, 365.

199 Hiltl, *Das Bachergebirge*, 90.

200 Prim. Valenčič, *Gozdarstvo*, 447.

201 Jogan, *Pohorski pragozdovi*, 6–7. Cimperšek, Eksploatacija, 368. Prim. Maček, *Die Wälder*, 189–206.

Legen so podedovali Thurni, veleposest koroškega samostana je kot gosposčina Fala postala last italijanske rodbine Zabeo.²⁰²

V drugi polovici 19. stoletja je za les nastopil nov čas, saj je le-ta izgubil funkcijo poglavitnega vira (ogrevalne) energije in vse bolj postajal surovina. V industriji in gospodinjstvu ga je pričel nadomeščati premog, na drugi strani pa so železnica, lesnopredelovalna industrija, gradbeništvo, papirništvo in ladjedelništvo kljub temu zahtevali vedno večje količine lesa, vse bolj pomembna pa je postajala tudi njegova kvaliteta. Gozdni zakon iz leta 1852 je utrdil posest lastnikov in zaostril gospodarjenje z gozdovi.²⁰³

* * *

Rodbina Windisch-Graetz je bila ena najuglednejših plemiških družin habsburške monarhije, v 19. stoletju poleg knezov Auerspergov in grofov Attemsov najpomembnejša na Slovenskem, kjer je imela v lasti številna posestva, bogata z gozdovi. Največji veleposestnik je bil knez Weriand Alois (1790–1867), ki je podedovana posestva v Spodnji Avstriji in na Moravskem prodal in pred sredo 19. stoletja kupil manjšo posest na Češkem, več pa na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem (npr. Planina, Šteberk, Gor. Logatec, Jama (Predjama), Bogenšperk, Konjice, Oplotnica, Žiče, Podčetrtek, Bizeljsko). Pri mlajši liniji družine je dominiralo gospodarjenje z gozdovi, saj so gozdovi tvorili več kot 90 % skupne površine vseh posesti. Knez je imel pri organizaciji prodaje lesa srečno roko, pri čemer je imel dobiček zlasti pri potrebah Južne železnice po lesu (cene so letno naraščale za 5–6 %).²⁰⁴

Leta 1828, ko so na Pohorju še obstajali ogromni pragozdovi,²⁰⁵ je veleposest Konjice (sedež knežjih pohorskih gozdov) z Oplotnico torej kupil Alois Weriand. Gozdne površine so bile večinoma strnjene in v velikih kompleksih. Posest je obsegala tri celotne katastrske občine na južni strani Pohorja (Kot, Oplotnico in Ritoznoj), poleg tega pa še kopico manjših posesti v okolici Konjic, med drugim tudi gozdove na Konjiški gori. Dve tretjini knežjih konjiških gozdov sta bili na Pohorju; največja in hkrati najbolj bogata z gozdovi je bila katastrska občina Kot z Lukanjo. Sestava iglavcev je bila ustrezna, les je bil kvalitetnejši, njegova tržna vrednost zelo ugodna. Močne pohorske vode, Oplotnica in njeni pritoki, so omogočale obenem z drčami transport do številnih žag ob Oplotnici in do

202 Cimperšek, Eksploatacija, 366.

203 Zgonik, Prehajanje, 52–53. Kresal, Gozdna veleposest, 209.

204 Stekl in Wakounig, *Windisch-Graetz*, 106, 124. Granda, Transformacija, 261–62.

205 Cimperšek, Eksploatacija, 368.

centralne industrializirane žage v sami Oplotnici²⁰⁶ (vodne žage so obratovale povprečno šest mesecev v letu in so dnevno razžagale vsaka od 2 do 3 kubike lesa ali do 500 kubikov na leto).²⁰⁷ Sprva je bila raba gozdov zelo skromna, v 50. letih 19. stoletja pa so prešli na kapitalističen način gospodarjenja in nadaljnjih nekaj desetletij gozdove precej brezobzirno izkoriščali,²⁰⁸ tamkajšnjim kmetom pa postopoma ukinjali služnostne pravice.²⁰⁹

Veleposest Konjice je bila med vsemi Windisch-Graetzovimi veleposestvi največja in najbolj gozdnata (dobrih 3700 ha gozdov).²¹⁰ Sredi stoletja je veleposestnik začel z intenzivnim gospodarjenjem. Sprva je v okolici delovala manjša pohorska glažuta, v nadaljevanju pa je družba, ki je imela posest v zakupu, zgradila cesto do Lukanje nad Oplotnico, kjer se je tudi osredinila vsa lesna dejavnost knežjih gozdov na Pohorju, in ob potoku Oplotnica več žag. Knez je posest kmalu vrnil v lastno režijo,²¹¹ saj je les postal pomemben tržni produkt. Osnovni dohodek je prihajal od prodaje lesa, drv, oglja in drugih lesnih izdelkov. Uprava je začela velikopotezno spravljati les s svojimi drvarji, vozniki, ki jih je bilo skozi celo leto nad 800, celo več kot 1300.²¹² Sečnja lesa, spravilo na žage in prodaja so bili bistven del družinskih dohodkov. Z gozdovi so gospodarili po principu fratarjenja, goloseke so požgali, nekaj časa uporabljali kot obdelovalne površine, nato pa nanje skupaj z zadnjim posevkom rži posadili hitrorastočo smreko.²¹³ Knežji delavci so samo v letih 1869–71 izdelali dobrih 170.000 kosov železniških pragov (138.000 kubikov lesa), v naslednjih letih pa še znatno več. Les (hlodovino, pragove idr.) so v dolino (do Oplotnice) spravljali z volovsko vprego in po vodnih drčah. Za krmo volov so vzdrževali pašnike, za vodne drče pa so zajezili pohorske potoke, da so imeli ves čas na razpolago poljubno količino vode. Na manjših potokih so zgradili klavže (pregrade), za katerimi se je nabirala voda in na njej plavajoča debla, ki jih je ob odprtju klavž odplavilo proti dolini. Izkoriščali so samo žagarsko hlodovino, ves preostali les je ostal v gozdu. Da bi vnovčili okoli 150.000 kubikov teh lesnih ostankov, so leta 1870 v Oplotnici zgradili steklaro.²¹⁴ V gozdovih so letno posekali po 15.000 kubikov lesa. V oddaljenih in težje dostopnih gozdovih so drevesa prodajali tudi na panju. Les iglavcev so sekali poleti, bukovino pa pozimi ter jo (tudi s sanmi) spravili do

---

206 Zgonik, Prehajanje, 50.

207 Cimperšek, Eksploatacija, 380.

208 Prim. Hiltl, *Das Bachergebirge*, 99.

209 Jogan, Pohorski pragozdovi, 5–6. Zgonik, Prehajanje, 49.

210 Kresal, Gozdna veleposest, 217–18.

211 Cimperšek, Eksploatacija, 375.

212 Zgonik, Prehajanje, 53.

213 Jogan, Pohorski pragozdovi, 4.

214 Cimperšek, Eksploatacija, 375. Jogan, Pohorski pragozdovi, 4, 9. Valenčič, Gozdarstvo, 450, 452.

suih in vodnih riž.²¹⁵ Z lesom, drvimi, ogljem (med letoma 1879 in 1888 je šlo dobrih 100.000 kubikov za oglje)²¹⁶ in železniškimi pragovi je oplotniško lesno gospodarstvo zalagalo velike odjemalce od blizu in daleč, deloma pa je samo rabilo bogate lesne zaloge za gorivo za svoje manufakturno-industrijske obrate.²¹⁷

Štajerska deželna vlada, ki jo je nenadzorovano gospodarjenje s pohorskimi gozdovi skrbelo, je leta 1868 na Pohorje poslala profesorja gozdarstva na graški tehnični visoki šoli Johanna Schmirgerja,²¹⁸ ki je takšno početje v svojem obširnem poročilu najostreje kritiziral (gozdno gospodarjenje je označil kot brezbrizno eksploatacijo in roparsko sečnjo); v tem času je bilo v knežjih gozdovih 500–600 oralov golosekov, zato pa so v ostalih, deloma prezrelih sestojih uvedli roparsko prebiralno sečnjo, tako da je ostalo na oralu le kakih 40–50 dreves.²¹⁹

Aloisov sin Hugo Alfred Adolf (1823–1904) je imel v bližini Oplotnice ope-karno (Partovec), med letoma 1870 in 1893 že omenjeno steklarno (nato tovarno pohištva). Od leta 1892 je delovala tovarna lesne volne,²²⁰ ki pa je bila precej majhna. Zaposlovala je zgolj 10–20 ljudi in je bila precej nizko rentabilna. Sicer je bila tovrstna embalaža (iz slabšega lesa iglavcev)²²¹ nujno potrebna za prevoz krhkih steklenih izdelkov. Leta 1892 so zgradili ozkotirno progo Poljčane–Konjice (leta 1921 so jo podaljšali do Zreč). Tovorni promet so v glavnem sestavljali les in kamnoseški granitni izdelki iz Cezlaka nad Oplotnico.²²² Leta 1904 je posestva nasledil sin Hugo Weriand (1854–1920), ki je z obsežnimi gozdovi uspešno gospodaril; dejavnosti so bile povezane predvsem s prodajo obdelanega lesa, potrebnega za ladjedelništvo, železnice in podobno.²²³ Les je bil kljub krizam še vedno najbolj zanesljivo blago.²²⁴

Kljub temu da je knez Hugo Weriand s soprogo Christiane Marie, rojeno Auersperg, zime večinoma preživel na Dunaju, je vendar »na račun blage kneginje v konjiškem gradu vsak dan 50 šolarjev dobilo opoldne juhe in kruha«. ²²⁵ Žena je bila posebej znana po svoji dobroti. »Svetla kneginja Kristjana je priredila pred tednom revnim šolarjem božičnico. Oblekla je 27 dečkov in 23 deklic z oblekami, katere je sama naredila ali kupila, drugim šolarjem pa je dala razdeliti

215 Cimperšek, Eksploatacija, 376.

216 Hiltl, *Das Bachergebirge*, 108.

217 Zgonik, Prehajanje, 52.

218 Schmirger (*Schmirger*), *Johann*.

219 Jogan, Pohorski pragozdovi, 7–9. Cimperšek, Eksploatacija, 376. Prim. Schmirger, *Das Bachergebirge*, 419–24.

220 Polno ime tovarne je bilo Holzwolle-, Klarspäne-, Zigarrenspitzen und Federhalter- Fabrik. – Stekl in Wakounig, *Windisch-Graetz*, 126.

221 Cimperšek, Eksploatacija, 375.

222 Prav tam, 379.

223 Granda, Transformacija, 262. *Hugo Weriand Windischgrätz*.

224 Stekl in Wakounig, *Windisch-Graetz*, 128. Granda, Transformacija, 262.

225 *Slovenski gospodar*, 15. 3. 1894.

Hugo Veriand Windisch-Graetz, portret

Vir: Hugo Veriand Windischgrätz

obilo slaščic.«²²⁶ Sicer sta zakonca živela predvsem na gradu Haasberg pri Planini, občasno tudi v dvorcu Trebnik v Konjicah.

Med prvo svetovno vojno so se posestva prebijala skladno z vojno: začetna rast hektarskega donosa, nato težave z delovno silo, težave s transportom, stagnacija investicij, zakoni vojnega gospodarstva, omejena plačilna sposobnost zakupnikov.²²⁷ Po vojni je Hugo Veriand v Trstu ustanovil delniško družbo Sclabsa (leta 1928 je bila ustanovljena še hčerinska družba Sicla), ki je pridobila pravice za prodajo lesa

²²⁶ Slovenski gospodar, 27. 12. 1894.

²²⁷ Stekl in Wakounig, Windisch-Graetz, 139–40.

tudi na posestvih na Pohorju.²²⁸ Mlajša linija družine je imela ob agrarni reformi leta 1919, ki je »zamajala« dotedanje posestno stanje, okrog 9450 ha posesti. Situacija nikakor ni bila rožnata (pomanjkanje kapitala, težave s prodajo, državna kontrola, investicijska negotovost). Sprva je bilo z reformo na Slovenskem odvzetih okrog 200.000 ha obdelovalnih površin (brez gozda). Po smrti Huga Werianda je postal upravnik vseh družinskih posesti v Kraljevini SHS njegov bratranec Otto Weriand Hugo Windisch-Graetz, ki se je osebno precej angažiral. Skupaj s petimi dediči je skušal rešiti čim več posestva, predvsem gozdov, ki jih je bilo največ, okrog 9000 ha.²²⁹ Gozdove so skušali odkupiti, plačati odškodnino, na koncu pa so po vrsti odlokov in kompromisov občinam in privatnim osebam odstopili 1588 ha površin. Po zakonu o likvidaciji agrarne reforme iz leta 1931 (in 1933) je v njihovi posesti ostalo 7862 ha površin, kar je znašalo več kot 83 % prvotne posesti (veleposestvom na Slovenskem je bilo odvzetih dobrih 16.000 ha obdelovalnih površin in dobrih 22.000 ha gozda).²³⁰

* * *

Kljub vsem težavam, ki jih je povzročil razpad dvojne monarhije, je bila mlajša linija na ekonomskem področju med najambicioznejšimi plemiškimi rodbinami na Slovenskem. Potem ko sta se povojna tranzicija in transformacija delno umirili, je prodaja lesa ponovno stekla. Ekonomijo posestva so naslonili na les (in granit). V proizvodnjo so vključili dotlej neizkoriščene gozdove, zgradili nove gozdne ceste in železnice, s katerimi so povečali dostopnost do lesnih mas, postavili več žag in s pametno izvozno politiko želi uspehe.²³¹ Obsežna posest, katere temelj je bil izvoz lesa (predvsem v Italijo), je izviral tudi (ali pa predvsem) iz njihove veleposestniške naravnosti oziroma miselnosti industrialca-podjetnika, ki je iz nekdanjega enostavnega žagarstva s pomočjo kapitalskih poslovnih povezav ustvaril (predvsem na Notranjskem) sodobno lesno industrijo.²³²

Windisch-Graetzi so ostali na Pohorju tudi po agrarni reformi, ki jim je v Lukanji odvzela 1040 ha gozdov (skupaj v Dravski banovini 1270 ha)²³³ med

228 Ratkajec, *Proces industrializacije*, 262–70. Prim. Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija*, 32–33.

229 Več gl. SI AS 71, t. e. 205, Pritožba proti odloku okrožnega agrarnega urada v Mariboru z dne 14. 1. 1925 št. 150.

230 Stekl in Wakounig, *Windisch-Graetz*, 107–12. Janša, *Agrarna reforma*, 173–89. Čepič, *Agrarna reforma*, 19–49. Valenčič, *Gozdarstvo*, 455–56. Kresal, *Gozdna veleposest*, 205–07. O stanju gozdov v Dravski banovini gl. Šivic, *Razvoj gozdarstva*, 49–54, 97–102. Šivic, *Šumarstvo*, 34–41.

231 Stekl in Wakounig, *Windisch-Graetz*, 139–40. Granda, *Transformacija*, 262.

232 Granda, *Transformacija*, 261.

233 SI AS 71, t. e. 203, Veliki posed naslednika pok. Huga Verianda Windischgrätzta ital. državljana; utvrdenje objekata, 31. 3. 1937, 2. SI AS 71, t. e. 205, Načrt sporazuma, doseženega dne 17. 10. 1936. Prim. Kresal, *Gozdna veleposest*, 217–18.

največjimi veleposestniki. Gozdna posest Lukanja (Dravska banovina, srez Konjice, sodni okraj Konjice, katastrska občina Kot) je bila dobro arondirana in brez tujih enklav. Raztezala se je kot podolgovat pas zemlje od zahoda proti vzhodu v enem kompleksu, večinoma na južnem delu Pohorja. Najnižja točka je ležala na 800 metrih n. v., kjer je potok Oplotnica prehajal iz gozda na plano, najvišja in najzahodnejša pa je bila Rogla s 1517 metri n. v. Po zemljiškem katastru je od 2490 ha na gozd odpadlo 99 % ali 2467 ha, ostale kmetijske površine so uporabljali gozdni delavci, ki so tam tudi prebivali.²³⁴ Največ lesa so spravili ob potoku Oplotnica, a ne po vodotokih, ker korita tega niso več dopuščala zaradi žag, jezov in zapornic.²³⁵

Tipični za Pohorje so (bili) iglavci (82 %). V začetku 30. let 20. stoletja je v mladih sestavih, do 40 let, prevladovala smreka, v starejših jelka. Listavcev je bilo 18 %, daleč največ bukke, potem javora. Nad neprepustnim granitom je (bila) med 1100 in 1300 metri n. v. ustrezna plast prsti, višje pa je (bilo) tega sloja več, kar (je) slabša(lo) rast zaradi manjšega izkoristka mineralnih plasti. Na vrhu pogorja so (bili) prisotni precejšnja vlaga in močvirnata tla, kislja trava, ponekod mah. Na boljši prsti (je) uspeva(la) predvsem bukev, iglavci pa na slabših tleh in v višjih legah. Padavin je (bilo) dovolj, do 1500 mm letno, predvsem spomladi, jeseni in pozimi, poletje pa je (bilo) vlažno zaradi rose in zračne vlage. Mraz je (bil) najhujši na vrhu, zaradi česar je (bila) zarast na golih posekih slabša, snega pa je (bilo) do metra in pol (to je sicer ustrezalo zimskemu transportu lesa iz višjih predelov).²³⁶

Prvi ureditveni načrt je leta 1890 sestavil knežji gozdarski mojster in geometer A. Hawlina.²³⁷ Poročilo je navajalo največ mladih, do 20 let starih sestojev, 1167 ha. Starih sestojev nad 80 let je bilo 688 ha, 230 ha je bilo mladih sestojev, med 20 in 40 let, potem 190 ha med 40 in 60 let in 30 ha med 60 in 80 let. Čistin je bilo 130 ha. Stanje je jasno nakazovalo obsežno sečnjo oziroma goloseke gozdno-poljskega gospodarjenja, dovolj je bilo starih, za sečnjo zrelih sestojev v bolj oddaljenih predelih. V 30. letih se je situacija nekoliko popravila: leta 1920 je bilo starih sestojev še 256 ha, največji del gozda je odpadel na sestoje, stare med 40 in 60 let (733 ha), 628 ha je bilo sestojev med 20 in 40 let, 495 ha med 60 in 80 let, mladih sestojev do 20 let je bilo 183 ha, čistin pa 145 ha. Stari sestoji so se skrčili, zaradi bolj trajnostno naravnane prebirne sečnje je bilo razmerje dokaj ugodno. Na iglavce je odpadlo 85 % in na listavce 15 % lesne mase (po površini

---

234 Baš, *Gozdni in lesni delavci*.

235 SI AS 71, t. e. 199, II. Šumska procena prema načelima nauke o računanju vrednosti šuma, II. Detaljna procena vrednosti prema rešenju Ministarstva poljoprivrede br. 2419/VIa od 13. 1. 1933, 5/ Procena vrednosti šumskog poseda Lukanja, 1–3.

236 Prav tam, 4–6.

237 Cimperšek, *Eksploatacija*, 376.

sicer 82 % in 18 %). Poročilo je beležilo 500.000 kubikov lesa v gozdu in 10.000 kubikov prirastka (na povečanje zalog so vplivala vojna leta, ki so zdecimirala lesno izkoriščanje). Največ gozdnih predelov je bilo na od 900 do 1200 metrov n. v. (gosp. enota A), okrog 1900 ha z obhodnjo (čas do zrelosti dreves) 80 let, kar bi se dalo najbolje izkoristiti z golo sečnjo. Gozdov v območju 1200–1300 metrov n. v. (gosp. enota B) je bilo 466 ha z obhodnjo 100 let (Planja, Rogla); tam so se posluževali prebirne sečnje, močvirnatih predelov z obhodnjo 120 let pa je bilo 100 ha (gosp. enota C). Leta 1927 je bila podana nova ocena lesnih mas. V sedmih letih se je zaloga skrčila na 325.000 kubikov s prirastkom okrog 6300 kubikov. Po oceni iz leta 1932 je bilo stanje spet nekoliko boljše: 380.000 kubikov lesne mase in 7200 kubikov prirastka (enota A 1855 ha, enota B 390 ha in enota C 193 ha). Letni etat (les, predviden za sečnjo) se sicer ni veliko spremenil (okrog 8000 kubikov; 10-letni etat je bil sicer 8500 kubikov), načrt za obdobje 1930–1939 pa ga je nekoliko zvišal, in sicer na 9500 kubikov na račun bukve; priporočala se je trajnostna prebirna sečnja, kjer bi se sekal najboljši material, ki se ga je dalo najbolje unovčiti.²³⁸

Gozdna industrija Oplotnica je v Lukanji razpolagala s tremi žagami na vodni pogon (polnojermerik na veliko kolo in dve venecijanki na 2–3 liste), ki so razžagale 3000 kubikov lesa letno (sicer bi po poročilu zmogle tudi do 4500 kubikov, še bolje pa bi bilo imeti namesto treh eno zmogljivejšo žago). Ob potoku Oplotnica je bilo še nekaj zasebnih žag, okrog 40 primitivnih na vodni pogon, večinoma na en list. Težava malih lastnikov so bili odpadki, ki so jih odlagali v potok, to pa je škodilo prirastu rib. Tudi izdelki iz teh žag so bili slabši, manjše vrednosti, ker so bili precej površno izdelani. S tem je bil razvoj praktično nemogoč, saj ni bilo racionalnega izkoriščanja gozda, pač pa se je lesna masa zgolj slabšala.²³⁹ Ostale zgradbe so večinoma služile gozdarskim uslužbencem in delavcem kot deputatna stanovanja. Enonadstropna lesena lovska kočica z zidanim podstavkom, zidana visokopritlična gozdarjeva hiša s kletjo, tri pritlične lesene stanovanjske hiše (v slabem stanju), tri lesene kočice (v slabem stanju), dve leseni bajti (v slabem stanju), zraven leseno vališče za ribe, leseno skladišče za oglje, potem lesena lovska kočica, lesena delavska stanovanjska stavba (v slabem stanju), na Jurgovem lesena delavska stanovanjska kočica (v slabem stanju), zraven shramba za oglje, potem drvarska kočica (v razpadanju), delavska lesena bajta (v slabem stanju) in lesena logarska hiša. Vrednost vseh zgradb je znašala 150.000 dinarjev, skupaj z gozdom in ostalimi parcelami 550.000 dinarjev.²⁴⁰

238 SI AS 71, t. e. 199, II. Šumska procena prema načelima nauke o računanju vrednosti šuma, II. Detaljna procena vrednosti prema rešenju Ministarstva poljoprivrede br. 2419/Vla od 13. 1. 1933, 5/ Procena vrednosti šumskog poseda Lukanja, 17–24.

239 Prav tam, 13–15.

240 SI AS 71, t. e. 199, II. Agrarna procena, 5, Cenitev Lukanja, E/ Cenitev zgradb.

Windisch-Graetzov ribnik Partovec pri Oplotnici

Vir: Hugo Veriand Windischgrätz

Po podatkih gospodarjenja z lesno maso za obdobje 1913–1932 so iz Lukanje tik pred vojno spravili 8880 kubikov lesa, od tega 7820 kubikov iglavcev in 1060 kubikov listavcev. Vojna je zarezala tudi v gozdno gospodarstvo, saj je masa razžaganega lesa skozi vojna leta padala, šele leta 1918 so spet beležili več lesne mase (1914 okrog 7100 kubikov, 1915 okrog 5600 kubikov, 1916 okrog 3600 kubikov, 1917 okrog 1600 kubikov, 1918 okrog 2000 kubikov). Prva povojna leta sicer niso dosegla stanja pred vojno, a so vseeno prinesla zvišanje lesne mase. Z izjemo leta 1923, ko je dosegla 4700 kubikov, je vse do leta 1926 znašala med 6000 in 7000 kubikov. V teh letih (do leta 1925) je poročilo izkazovalo dobiček (dobrih 600.000 dinarjev). Največ lesne mase je Lukanji uspelo razžagati leta 1926, ko so spravili 14.600 kubikov lesa, a so kljub temu poslovali z izgubo (izgubo so beležili že leta 1925, dobrih 100.000 dinarjev, medtem ko so leta 1926 imeli rekordno izgubo, slabih 270.000 dinarjev). V naslednjih letih se je letno spravilo med 7000 in 10.000 kubikov (dobiček dober milijon dinarjev), v prvih letih 30. let pa so spet beležili upad (5000–6000 kubikov in slabih 200.000 dinarjev izgube), ki je bil tudi posledica velike gospodarske krize leta 1929. V dveh desetletjih so tako spravili 108.000 kubikov iglavcev in 20.000 kubikov listavcev ter v desetletju 1921–32 (vsaj na papirju) poslovali z dobrim milijonom dobička. Iz poročila sta sicer razvidna zastoj med vojno in upad po letu 1929, toda finančno poročilo ni

pokazalo realnega stanja veleposesti, saj si je podjetje »privoščilo« določene finančne manipulacije: nekateri stroški so bili namerno izpuščeni oziroma dodani, nekaj lesa je bilo brezplačno (in brez zaznamka) odpeljanega tržaški Sclabsi, da so lahko prikriji dejanske dohodke oziroma na ta način prikazovali drugačen dobiček. Po poročilu je bilo zmanipuliranih okrog 18.000 kubikov lesa, vrednega milijon dinarjev, torej z namenom preslepitve države in zmanjšanja davčnih obveznosti.²⁴¹

Lesna industrija Oplotnica je leta 1927, ki ga bomo natančneje osvetlili, kljub novim investicijam poslovala solidno in v Windisch-Graetzovem poslovnem kompleksu ni bila najslabši del. Glavni izvozni produkt Lukanje je bila hlodovina, ki so jo zaradi manjših stroškov skušali posekati bližje žagam, saj so bili na ta način izdatki mnogo manjši, kot če bi jo spravljali iz oddaljenejših predelov. Kvalitetnejši les je bil predviden tudi za rudnike, medtem ko so slabši kosi šli za drva. Veliko je bilo smrekovine in bukovega lesa. Revirja Lukanja in Konjice sta imela 2.539.396,02 dinarjev prihodkov in (skupaj s približno 300.000 dinarjev investicij) 2.466.604,60 dinarjev odhodkov. V celem letu sta revirja »pridelala« približno 8800 kubikov obdelane hlodovine, skupaj z neobdelanim lesom (okrog 1000 kubikov) in lesom v panju (okrog 3500 kubikov) nekje dobrih 12.000 kubikov lesa. Od tega je na Lukanjo odpadlo dobrih 11.000 kubikov lesa, »čistega« (obdelanega) lesa je bilo nekaj manj kot 7500 kubikov. Za kubični meter hlodovine in tramov je gozdni urad iztržil v povprečju 70 dinarjev, za kubik lesa na panju pa 40 dinarjev. Urad je beležil dobiček v višini dobrih 70.000 dinarjev. Sam revir Lukanja je imel 1.425.682,15 dinarjev prihodkov in 1.214.849,96 dinarjev odhodkov, za slabih 170.000 dinarjev je bilo neobdelanih zalog lesa, po teh podatkih je znašal dobiček revirja dobrih 40.000 dinarjev.²⁴² Toda po plačilu vseh dajatev je Lukanja (kljub racionalnemu poslovanju in zmanjševanju sprotnih izdatkov) beležila izgubo, za pokritje približno 20.000 dinarjev pa se je lahko zahvalila konjiškemu revirju, ki je posloval precej bolje. Tozadevno je bil revir na koncu na »nuli« in brez dolgov. Brez širšega zaledja (podjetje) bi sama Lukanja leto 1927 težko »zvozila« oziroma ne bi zmoгла načrtovane investicije, kaj šele da bi vlagala v obnovo žag oziroma v vzdrževanje cest (v žago v Lukanji je bilo investiranih okrog 270.000 dinarjev, kar je za dobrih 80.000 dinarjev presegalo preliminarno vsoto, v žago v Oplotnici, ki je dobila novo vodno kolo, pa okrog 25.000 dinarjev).²⁴³

241 SI AS 71, t. e. 199, II. Šumska procena prema načelima nauke o računanju vrednosti šuma, II. Detaljna procena vrednosti prema rešenju Ministarstva poljoprivrede br. 2419/VIa od 13. 1. 1933, 5/ Procena vrednosti šumskog poseda Lukanja, 30–32.

242 SI ZAC 832, t. e. 1, a. e. 4, Lesna industrija kneza Windischgraetza v Oplotnici, Veleposestvo kneza Windischgrateza v Konjicah 1927/28, Mesečna poslovna poročila Windischgraetzove lesne industrije v Oplotnici in celoletno poročilo za leto 1927, Bilanzbericht der Holzindustrie pro anno 1927, 13. 1. 1928.

243 Prav tam.

Žage v Lukanji so konec januarja 1927 razpolagale s slabimi 500 kubiki lesa. Na zalogo 462 kubikov iz prejšnjega leta so pridobili iz gozdne mase novih 176 kubikov lesa, skupaj so imele žage torej slabih 640 kubikov zalog lesa, obdelali pa so 160 kubikov in zanj iztržili dobrih 30.000 dinarjev. Januar je bil mrzel, snega je bilo še skoraj meter in pol, zato so dela v gozdu nekoliko zastala. Na poseki je ostalo še veliko lesa za spravilo, medtem ko so spravljen gradbeni les skladiščili na levi strani potoka Oplotnica pri gozdni hiši Lukanja. Februar je bil že nekoliko ugodnejši, saj so iz gozda spravili 1450 kubikov lesa, tako da so žage razpolagale s slabimi 2000 kubiki materiala. Za razžagan les, 1435 kubikov, jim je uspelo iztržiti 215.000 dinarjev, skupaj z drvmi in ogljem še 5000 dinarjev več. Na 535 kubikov zaloge so marca dodali novih 678 kubikov, razžagali pa slabih 500 kubikov za približno 55.000 dinarjev (predvsem bukove hlode, potem 50 kubikov klad, 300 kubikov drv). Materiala je po poročilu ostalo še za tri mesece dela, na žagah pa so imeli še 725 kubikov zalog. Marca so se začela še vzdrževalna dela na cesti, ki jih je zima precej poškodovala, z odjugo pa jih je bilo že možno obnoviti.²⁴⁴

Aprila so uspeli z žag prepeljati 370 kubikov lesa (hlodovine, drv, gradbenega lesa, 50 kubikov tramov z Rogle), vrednega 45.000 dinarjev. Dobrih 500 kubikov nove gozdne hlodovine na staro zalogo je pomenilo slabih 900 kubikov novih zalog. Največ lesa so iz gozda spravili maja, ko so na žage pripeljali 1100 kubikov, obdelali pa 670 kubikov za ceno 110.000 dinarjev. Predvsem je šlo za les za rudnike, za tovarno lesne volne, oglje, potem tramove. Na žagah je ostalo še 1300 kubikov lesa. Junija je bilo dvakrat manj lesa: iz gozdne mase slabih 550 kubikov, pa tudi obdelali so ga manj, slabih 340 kubikov, tako da so žage razpolagale z rekordnimi 1500 kubiki. Vrednost junijske »pošiljke« je bila nekje 90.000 dinarjev skupaj s 150 kubiki polen in ravno toliko drvmi, tramovi ter nekaj oglja. Ceste so se povsem posušile, tako da s transportom ni bilo nikakršnih težav. Julija je bila zaloga na žagah nespremenjena, »pridelali« so 430 kubikov novega lesa, obdelali pa nekoliko več, 450 kubikov. Julijska vrednost je presegala 140.000 dinarjev, saj so zraven zvozili še šest ton oglja.²⁴⁵

Avgustovska »bera« je bila nekaj več kot 110.000 dinarjev, saj so obdelali dobrih 300 kubikov lesa. Iz gozdne mase so sicer posekali zgolj 185 kubikov, toda zaradi julijske in avgustovske zaloge je bilo lesa na žagah dovolj, še zmeraj pa so uspeli prenesti v naslednji mesec 1370 kubikov zalog. Septembra so tako poleg 200 kubikov novega posekanega lesa dodali še nekaj malega iz zaloge, tako da so obdržali še dobrih 1300 kubikov, obdelali pa 250 kubikov lesa za 60.000 dinarjev, skupaj z drvmi, gradbenim lesom, kladami in drogovi je vrednost zna-

244 SI ZAC 832, t. e. 1, a. e. 3, Veleposestvo kneza Windischgraetza v Konjicah 1927–30, Gozdni urad kneza Windischgraetza v Oplotnici, Mesečna poslovna (gospodarska) poročila gozdne urada v Oplotnici od januarja 1927 do decembra 1930.

245 Prav tam.

šala 95.000 dinarjev. Na zalogo so se lahko zanašali skozi celotno jesen. 300 kubikom nove hlodovine so oktobra dodali še 100 kubikov zaloge, v gozdu pa so beležili prirastek 800 kubikov, tako da so posekali še 450 kubikov. Skupaj z drvimi in mehko hlodovino je cena znašala 200.000 dinarjev, na žagah so beležili več kot 3800 kubikov lesa zalog. Dober zaslužek so sicer nižali stroški gozdnega urada (100.000 dinarjev). Plačati je bilo treba gozdnega upravitelja Roberta Seyffa in adjunkta Melliwo, vzdrževanje cest, potem so bili tukaj stroški za les (vleka in vožnja drogov, nalaganje in prebiranje hlodovine, čiščenje, spravilo drv, naprava oglja), dalje stroški tovarne lesne volne (mezde delavcev, transport volne), potem stroški žag, vzdrževanja stavb, prejemkov delavcev, mezd hlapcev, vlečne živine, pa še postranski stroški (lov, ribolov), pokojnine itd.²⁴⁶

Tudi novembra so beležili gozdni prirastek. S 700 kubiki novega lesa se je gozdna zaloga zvišala, na žagah je bilo dobrih 1200 kubikov zaloge. 630 kubikov so posekali, na žagah so obdelali 630 kubikov lesa. V Oplotnico so prepeljali slabih 1000 kubikov, zaloge pa je ostalo še 875 kubikov. Vrednost odpeljanega lesa je bila 110.000 dinarjev, skupaj z drvimi in ogljem je znašala 135.000 dinarjev. Raznih stroškov in izdatkov je bilo za 135.000 dinarjev. Na zalogi je bilo še 500 kubikov tramov, mesečni odliv je bil 50 kubikov. Decembrski prirastek je bil enak novembrskemu, se pravi 700 kubikov. 800 kubikov so posekali novega lesa. Konec decembra so žage obdelale 345 kubikov lesa, medtem ko so beležile še 1300 kubikov zalog. Vrednost blaga je bila decembra 130.000 dinarjev, stroškov oziroma izdatkov pa je bilo za 90.000 dinarjev. Od slabih 10.000 kubikov januarske gozdne mase (plus približno 2500 kubikov prirastka) je konec decembra ostalo še 3000 kubikov zalog.²⁴⁷

Veleposest Lukanja (2474 ha) je bila v začetku 30. let ocenjena na slabih 400.000 dinarjev. Gozdovi niso bili najboljše kakovosti: 572 ha je bilo II. razreda in 1901 ha III. razreda po ceni 190 in 152 dinarjev za ha (povprečna cena za normalen polno obrasel gozd, star nad 100 let, torej za najboljšo vrsto lesa in brez posebnih težav za izkoriščanje, je znašala za II. razred 528, za III. razred 422 pa dinarjev na ha). Zarast gozda je bila povprečno 0,65 in srednja starost 60 let. Iglavci so bili precej vejati, bukovina je imela le malo lesa za tehnično porabo in se je izkoriščala največ za drva.²⁴⁸

Zaradi slabega pomlajevanja in nasploh slabega gospodarjenja stanje gozda ni bilo zadovoljivo. Večina mladih sestojev je temeljila na gozdno-poljskem gospodarjenju (ekstenzivni goli sečnji), značilnem za Pohorje: prvo leto golosek in požig panjev ter odpadnega lesa, drugo leto sajenje krompirja in obdelava

246 Prav tam.

247 Prav tam.

248 SI AS 71, t. e. 199, II. Agrarna procena, 5, Cenitev Lukanja, A/ Cenitev gozdov.

zemlje, tretje leto sejanje smrekovih semen skupaj s sejanjem ovsa ali planinske rži, jeseni žetev ovsa, četrto leto žetev rži, peto leto pa sejanje novih dreves. S tem so hoteli čim boljše izkoristiti lesno maso in zmanjšati stroške sečnje. Na ta način je goloseke ožgalo sonce, nato je dež izpiral prst, samovžigi pa so to stanje zgolj slabšali. Kmetijsko izkoriščanje je tla izčrpavalo, mlado drevje je tako raslo na revnejših tleh in je moralo ustvariti novo prst. Drevju se ni kaj prida posvečalo, bilo je precej na gosto poraščeno. Bukev je izpodrivala smreko, zaradi nečiščenja in neredčenja so bili sestavi prepuščeni sami sebi (oziroma se je selekcija odvijala po naravni poti). Mladi in srednji sestoji so bili polni materiala, ki bi ga bilo treba izkoristiti. Bili so pregosti, neurejeni, slabše kvalitete, majhne vrednosti. Najboljši les se je koristil za stavbni les, pri sečnji pa se je puščal slab, poškodovan material. Podobno je bilo v zrelih sestojih: sekalo se je boljše drevesa, medtem ko so puščali slabša, manj vredna. V sestojih je bilo tako polno bolnega, deformiranega in podrtega drevja. Stanje je bilo posebej slabo na najvišjem delu potoka Oplotnica pod Roglo. Pri srednjih sestojih je bil prirastek sicer dober, toda veliko je bilo bukve, ki je dušila iglavce, kar je nižalo prihodke. Nekaj je še bilo pragozda, ki je bil popolnoma zanemarjen in neurejen. Tam so rasla predvsem bukova drevesa in iglavci velikih dimenzij, tehničnega lesa je bilo malo. Pri Osankarici so se posluževali neurejene prebirne sečnje brez reda, prav tako v močvirskih sestavih. Močvirnati predeli so bili sicer neprimerni za pomlajevanje, ki je potekalo precej počasi; tla so bila vlažna in kislja, veliko je bilo maha. Od iglavcev je uspevala predvsem jelka, ki sicer ne sodi v močvirnat svet. Tukaj je šlo zgolj za eksploatacijo, zasledoval se je zgolj dobiček. Prirastek je bil slab predvsem zaradi dreves z velikimi krošnjami, težko se je čistilo, trpela pa je kvaliteta dreves. Kljub temu da se je gozdno-poljsko gospodarjenje sicer opuščalo, je bilo še vedno precej nepogozdenih golosekov, nujno pa je bilo vzpostaviti tudi pogozdovanje s smreko. V letih 1923–1929 je bilo pogozdenih 23 ha golosekov (80.000 sadik), 13 ha starih čistin (66.000 sadik), pogozdene so bile praznine s prebirno sečnjo (40.000 sadik). Kljub temu je bil še vedno velik del nepogozden, 145 ha je bilo golosekov. Sicer so delali na prirastku oziroma vzgoji mladik na Jurgovem in pri logarski koči, toda to ni zadoščalo. Stanje je bilo precej slabo, stare sestoje je bilo nujno treba pomlajevati. Gozdna uprava je zaradi finančnih težav dajala gozd tudi za pašo, s čimer se je le-ta dodatno uničeval.²⁴⁹

Spravilo lesa je bilo iz nekaterih delov težavno, dolgo in zato drago. Temu so botrovale neugodne terenske razmere in ceste, ki niso bile optimalne. Oddaljenost veleposestva od glavne prometne žile (železnice Maribor–Zidani most) je

249 SI AS 71, t. e. 199, II. Šumska procena prema načelima nauke o računanju vrednosti šuma, II. Detaljna procena vrednosti prema rešenju Ministarstva poljoprivrede br. 2419/VIa od 13. 1. 1933, 5/ Procena vrednosti šumskog poseda Lukanja, 6–10.

bila precejšnja. Od Lukanje do Oplotnice je bilo 8 km, v bistvu stara kmečka pot, razširjena v cesto. Cesta je bila deloma prepadna, kar je povzročalo veliko težav pri transportu. Cesto so uporabljali tudi ostali lastniki zemljišč, ki pa za vzdrževanje niso plačevali nič, tako da je ves strošek odpadel na veleposest. Ceste je uničevala voda, v slabem stanju so bili mostovi. Cesta do Jurgovega je bila zgrajena že pred vojno, slaba je bila cesta do Osankarice. Višje so bili kolovozi, neprimerni za vozila, tereni so bili dostopni zgolj pozimi v snegu oziroma poleti, ko so bile poti suhe. Transport so sicer olajšale drče, ki so bile speljane ob cestah. Obnova cest je bila nujna pod Peskom in Roglo, v izredno slabem stanju so bile poti v dolini potoka Radoljna. Transport je torej predstavljal nemalo težav: tovor so do Poljčan transportirali po ozkotirni železnici Zreče–Poljčane, se pravi 15 km, tam pa so ga pretovorili na železnico Maribor–Zidani most.²⁵⁰

* * *

V drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja so v pohorskih gozdovih letno posekali okrog 200.000 kubikov lesa, šele pred drugo svetovno vojno se je začelo izkoriščanje počasi zmanjševati.²⁵¹ Toda druga svetovna vojna je pošteno »premešala« karte, saj so bili dotedanji plemiški lastniki razlastninjeni, njihove posesti pa nacionalizirane.

---

250 Prav tam, 10–12.

251 Cimperšek, Eksploatacija, 380.

Dunja Dobaja

GOZDARSKO ŠOLSTVO V SLOVENIJI

UVOD

Začetki gozdarskega šolstva na Slovenskem segajo v leto 1866, ko je deželni zbor na 16. seji sprejel sklep o ustanovitvi nižje gozdarske šole na Gorenjskem ali Notranjskem.* Ustanovitev in delovanje šole sovpadata s časom, ki je bil za Slovence politično nekoliko bolj ugoden. Z letom 1861 se je povečala deželna avtonomija.²⁵² Slovenci so imeli v kranjskem deželnem zboru v letih 1867–1877 večino.²⁵³ V ta čas pa približno sodi tudi delovanje omenjene šole. Šola je imela namen izobraziti kader za samostojno upravljanje manjših, zlasti kmečkih in občinskih gozdov in izobraziti sposobne gozdarske pomočnike. Cilj je bil, da bi se kmečki sinovi naučili pametnega gospodarjenja z gozdovi, ki so jih pridobili v procesu odkupa služnosti, spoznali njihovo vrednost in to znanje prenesli v domače okolje. Iz tedanjega časopisja (npr. *Novic*) je namreč razvidno, da so lastniki gozdov negospodarno izsekavali gozd in prodajali les lesnim trgovcem pod dejansko ceno in s tem reševali finančne težave.²⁵⁴

50. leta 19. stoletja so bila pomembna prelomnica v gospodarskem in družbenem razvoju slovenskih dežel.²⁵⁵ Z zemljiško odvezo in dokončno osvoboditvijo kmeta, s svobodnejšo trgovino in obrtno politiko v habsburški monarhiji

---

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6–0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

252 P. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, 73.

253 Prav tam.

254 Padar, *Iz gozdarske šole*, 372.

255 P. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, 64.

ter z izgradnjo južne železnice se je pričel tudi za slovenski prostor čas tržnega gospodarstva. Z razvojem industrije in prometa, predvsem železniškega, pa se je kmečko prebivalstvo soočalo z novo ponudbo, ki ji domača kmečka obrt in organizacija prodaje nista mogli konkurirati ne po ceni ne po kakovosti in količini.²⁵⁶ Posledica je bila izguba pomembnega vira dohodka, ki ga zaradi slabe tehnologije pridelovanja in tuje konkurence ni bilo mogoče nadomestiti s povečano prodajo lastnih agrarnih produktov. Kmetje so poskušali reševati situacijo s prodajo čim več svojih proizvodov, pogosto pod ceno, in z omejevanjem lastne porabe, da so zadostili svojim potrebam po gotovini.²⁵⁷

Kmečko stisko je poglobilo tudi nerešeno vprašanje servitutnih pravic, to je uporabe pašnikov in gozdov. Podložništvo je bilo formalnopravno odpravljeno, naturalne dajatve pa je nadomestila enkratna denarna odškodnina. Zemljiška odveza je kmeta sicer osvobodila podložništva in mu priznala enakopraven položaj z drugimi sloji prebivalstva, a mu je hkrati vzela ugodnosti služnostnih pravic oziroma ga je obremenila z odplačilom visoke denarne obveznosti. To je zlasti prizadelo male kmete in kočarje, deloma tudi srednje kmete. Zemljiška odveza je kmečko prebivalstvo pravno osvobodila, a obenem pospešila prehod kmetijstva iz pretežno naturalnega v tržno gospodarstvo.²⁵⁸ Vse te spremembe, torej prodiranje tržnega gospodarstva na podeželje, plačevanje odškodnine za zemljiško odvezo in visoki davki, so povzročile zadolževanje kmetov, ki je bilo očitno predvsem po borznem zlomu leta 1873.²⁵⁹ Problem prezadolženosti kmečkega prebivalstva je bil prisoten vse od druge polovice 19. stoletja do konca prve svetovne vojne.²⁶⁰

Kmečko izkoriščanje graščinskih gozdov je urejal Patent o odkupu in uravnavi zemljiških služnosti iz leta 1853.²⁶¹ S tem patentom so bile razveljavljene vse kmečke pravice v gozdovih, postavljeno je bilo načelo odkupa. Kmet naj bi dobil zanje denarno odškodnino ali gozdno zemljišče, če se je s tem strinjal veleposestnik.²⁶² Odstopljenih gozdov praviloma niso smeli deliti posameznim uživalcem, ampak so pripadli vaški skupnosti kot celota.²⁶³ Delitev gozdov je sicer prepovedoval tudi zakon o gozdovih iz leta 1852,²⁶⁴ a so si odstopljene gozdove upravičenci pogosto delili med seboj. Individualne delitve so bile pogosto izvedene nenačrtno in so s tem povzročale drobitev gozdnih površin ter njihovo pustošenje. Težnje po individualni razdelitvi gozdov so izvirale predvsem iz

---

256 Lazarevič, *Kmečki dolgovi*, 14.

257 Prav tam.

258 Prav tam, 14–15.

259 Prav tam, 15.

260 Prav tam, 13.

261 Winkler, *Nastanek in razvoj kmečke gozdne posesti*, 159.

262 Prav tam, 159.

263 Prav tam.

264 Prav tam, 160.

prizadevanj, da bi se posamezni upravičenci izognili sporom, ki so nastajali zaradi neomejenega izkoriščanja lesa in paše živine v skupnih gozdovih. Oblasti so kljub zakonski prepovedi dopuščale individualne razdelitve z izgovorom, da prinašajo upravičencem določene prednosti.²⁶⁵

V primeru odstopa gozdov je bila vrednost odkupnih kmečkih pravic izračunana na osnovi cen v obdobju 1836–1845 ter kapitalizirana s 5 %.²⁶⁶ Veleposesstnik je izračunal vrednost svojega gozda na podlagi dejanskih srednjih dohodkov, ki jih je kapitaliziral z nižjo gozdno obrestno mero. Rezultat tovrstnega izračuna je bil, da so kmetje dobili mnogo manj, kot so bile dejansko vredne njihove pravice.²⁶⁷ V praksi je to pomenilo, da je npr. kmet dobil za svojo pravico do 100 »klafter« drv vredno gozdno parcelo, ki mu je dajala le 14 »klafter« drv.²⁶⁸ Seveda je moral plačevati tudi davke. Iz povedanega lahko sklepamo, da so bile take gozdne parcele kmalu opustošene, saj so revnejši posestniki dodeljene jim parcele zaradi pomanjkanja ali zaradi ugodnih tržnih razmer v kratkem času povsem izsekali.²⁶⁹ Mnogi kmetje so dobili v zameno za svoje služnosti gozdne parcele, ki so bile v slabem stanju ali pa oddaljene od njihovega kraja bivanja. Spravilo lesa je v tem primeru predstavljalo za kmeta dodaten strošek.²⁷⁰

Postopki odkupa servitutnih pravic so na Kranjskem trajali nad dvajset let, glavčina postopkov je bila izvedena v 70. letih 19. stoletja.²⁷¹

Prva slovenska gozdarska šola je bila ustanovljena na posestvu Snežnik. Gledano s stališča posestva, so gozdni servituti okoli 40 naselijem preprečevali urejeno gospodarjenje z gozdom.²⁷² Glavna naloga snežniškega vodstvenega osebja je bila razrešitev služnostnih pravic okoliških kmetov. Zavedali so se, da bo po odkupu servitutov zaradi kraj lesa treba posebej zaščititi služnosti proste gozdove na zahodni strani Snežnika, ki so preostali graščini, kljub temu da so kmetje že postali lastniki gozdnih parcel.²⁷³ Lastniki posestva Schönburgi so si predvsem zaradi omenjenih kraj lesa in divjega lova prizadevali čim bolj zaokrožiti svoje posestvo, dvigniti njegovo gospodarstvo in uvesti nadzor nad dogajanjem v gozdovih.²⁷⁴ Za načrtovane spremembe je posestvo Snežnik potrebovalo šolan gozdarski kader. Tega v bližnji okolici ni bilo mogoče dobiti. V času uveljavljanja narodnostnih pravic je kranjski deželni zbor leta 1866 dosegel pravico do

265 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, 40.

266 Winkler, *Nastanek in razvoj kmečke gozdne posesti*, 160.

267 Prav tam.

268 Prav tam. Klaftra, nekdanja dolžinska mera, 1,896 m. – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*.

269 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, 40.

270 Prav tam, 41.

271 Prav tam.

272 Prav tam, 112.

273 Prav tam, 148.

274 Prav tam, 157.

Grad Snežnik na Notranjskem

Vir: Vilman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku*, 7

ustanovitve slovenske gozdarske šole na Kranjskem. Na objavljeni oglas v *Novicah* in *Laibacher Zeitungu* sta se javila Viktor Ruard, veleposestnik in trgovec na Gorenjskem, ter knez Jurij Schönburg-Waldenburg, lastnik posestva Snežnik na Notranjskem. Ponudba slednjega je bila ugodnejša. Na posestvu Snežnik je bila ustanovljena Deželna nižja gozdarska šola.²⁷⁵

PRVA SLOVENSKA GOZDARSKA ŠOLA

Leta 1865 je bila pri Kranjski kmetijski družbi²⁷⁶ ustanovljena gozdarska sekcija. Na pobudo članov sekcije ter publicista in politika Janeza Bleiweisa je deželni zbor naslednje leto odločil, da na Kranjskem ustanovi gozdarsko šolo.²⁷⁷ Na svoji 16. seji dne 29. decembra 1866 je deželni zbor zadolžil deželni odbor, naj poizve in prouči možnosti za ustanovitev gozdarske šole na Gorenjskem ali Notranjskem.²⁷⁸ Za pridobitev ustreznega šolskega poslopja so obstajale tri

²⁷⁵ Prav tam.

²⁷⁶ Po vzoru tujih družb je bila leta 1767 tudi na Kranjskem ustanovljena Kmetijska družba kot posvetovalni organ deželnega glavarstva. – Umek, *Kranjska kmetijska družba*, 1.

²⁷⁷ Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 3.

²⁷⁸ Vilman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola*, 7.

možnosti, in sicer nakup, najem ali pokroviteljstvo večjega posestnika. Slednja možnost je bila finančno najbolj sprejemljiva, zato je deželni odbor aprila 1867 objavil oglas v časopisu *Novice* in v časopisu *Laibacher Zeitung*. Odziv je bil skromen. Javila sta se le dva kandidata, in sicer Viktor Ruard, veleposestnik na Gorenjskem, in knez Jurij Schönburg-Waldenburg, lastnik snežniške graščine na Notranjskem. Ponudba slednjega je bila finančno ugodnejša, lahko bi rekli resnično velikodušna. Knez Schönburg je bil pripravljen brezplačno nuditi šolsko poslopje na svojem posestvu, to je samostojno hišo s petimi sobami in kuhinjo, v kateri je bilo prostora za 8–20 učencev, nadalje ves hišni inventar, drva in kurjavo, plačilo dveh učiteljev in uporabo 810 ha gozda za terenski pouk.²⁷⁹ Ni bil pa pripravljen kriti stroškov prehrane učencev, osvetljave, dovoza drv, učil in učnih pripomočkov. Deželni odbor je njegovo ponudbo sprejel in se obvezal, da bo kril ostale obveznosti.

Ustanovitev šole je bila dokončno potrjena na 17. seji deželnega zbora septembra 1868.²⁸⁰ Sprejet je bil sklep o poimenovanju šole Deželna nižja gozdarska šola. Šolo so imenovali tudi »šneperška šola« po šneperski graščini, torej graščini Snežnik.²⁸¹ Kot učni jezik je bila predvidena slovenščina, pouk pa naj bi trajal dve leti. Dne 1. oktobra 1869 je pričela s poukom prva gozdarska šola v slovenskem jeziku,²⁸² ki pa se je že na začetku soočala s predsodki in pomisleki kmečkega prebivalstva o njenem obstoju v smislu »Kaj bode kmeta gospoda učila kmetovati?«. ²⁸³ Deželni odbor se je zavedal, da bo mogoče privabiti kmečke sinove v šolo samo s štipendijami, seveda pod določenimi pogoji. Do vpisa in štipendije so bili upravičeni sinovi nepremožnih staršev, kot tudi manjših kranjskih posestnikov, ki so z dobrim uspehom končali nižjo realko ali vsaj ljudsko šolo, bili stari najmanj 15 let, zdravi, fizično močni ter spoštljivega obnašanja.²⁸⁴ Dežela je lahko nudila štipendije za 8 učencev, torej jim je krila stroške bivanja, hrane, šolskih potrebščin, le za obleko so morali sami poskrbeti.²⁸⁵ Pogoj za ohranitev štipendije je bil uspešen preizkus znanja v vseh predmetih. Šola je bila odprta tudi za samoplačnike, seveda v skladu s prostorsko zmogljivostjo.

Prvo leto je šolo vodil in v njej tudi poučeval višji logar kneza Schönburga, Vincenc Bodenstein, drugi učitelj je bil Jakob Furlan, izbran z razpisom.²⁸⁶ Bodenstein, po rodu Čeh, je končal gozdarsko šolo v Beli na Češkem. Poznal je ureditev več gozdarskih šol, zato je deželnemu odboru priporočil organizacijo

279 Prav tam, 7–8.

280 Prav tam, 8.

281 *Novice*, 30. 9. 1868, 320, O napravi učilnic za kmetijstvo in gozdarstvo na Kranjskem.

282 *Novice*, 24. 11. 1869, 1, Načrt nove deželne gozdarske šole v Šneperku.

283 *Novice*, 30. 9. 1868, 321, O napravi učilnic za kmetijstvo in gozdarstvo na Kranjskem.

284 Vilman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola*, 11.

285 *Novice*, 24. 11. 1869, 1, Načrt nove deželne gozdarske šole v Šneperku.

286 Prav tam.

Hiša na posestvu Snežnik, v kateri je delovala prva slovenska gozdarska šola.

Vir: Vilman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku*, 14

šole po zgledu hinterbrühlske gozdarske šole, torej prve nižjeavstrijske gozdarske šole v Hinterbrühl (z uradnim nazivom Die erste niederösterreichische Waldbauschule in Hinterbrühl), ustanovljene leta 1865.²⁸⁷ Dvoletna šola je bila razdeljena na štiri polletja, in sicer dva zimska, ki sta trajala od 1. oktobra do 15. marca, in dva letna v obdobju od 15. marca do 30. avgusta.²⁸⁸ Učni načrt je obsegal naslednje učne predmete: gozdarsko računstvo in uvod v zemljemerstvo, gozdarsko rastlinoznanstvo gozdnega drevja in grmovja dežele Kranjske, spoznavanje gozdu škodljivih in koristnih živali, spoznavanje lovskih živali, lesoreja, raba gozda, nauk o lovu, varstvo gozda pred škodljivimi posegi človeka in vplivi podnebja, vaje v risanju in vaje v spisih.²⁸⁹

V šolskih letih 1869/70 in 1870/71 je bilo na šoli devet učencev, in sicer osem štipendistov in eden, ki se je šolal na lastne stroške.²⁹⁰ Po koncu prvega letnika je vodjo šole Bodensteina zamenjal Rudolf Lasky.²⁹¹ Znanje prve generacije učencev

287 Kobe-Arzenšek, *Prva slovenska gozdarska šola*, 248–49. Program snežniške gozdarske šole naj bi se zgledoval tudi po gozdarski šoli v Križevcih, ki je bila ustanovljena leta 1860. – Prav tam, 250.

288 Prav tam, 250.

289 Prav tam.

290 Prav tam.

291 Vilman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola*, 15.

je bilo tudi javno preverjeno. Deželni odbor je zastopal deželni glavar Radoslav Razlag, kmetijsko družbo pa Henrik Etbin Schollmayer,²⁹² ki je bil od 15. marca 1884 pa do upokojitve zaposlen na veleposestvu Snežnik sprva kot višji gozdar in oskrbnik gozdnega revirja Mašun, od marca 1903 pa kot upravitelj celotne gozdne posesti.²⁹³

Oba častna gosta javnega preizkusa znanja sta podala poročilo, iz katerega je bilo razvidno navdušenje nad obstojem prve slovenske gozdarske šole in znanjem učencev. Znanje in uspeh učencev je izpostavil tudi deželni odbor in izrazil upanje na uspešno nadaljnje delo.²⁹⁴

Po uspešnem preizkusu znanja sta se dva učenca prve generacije, Franc Stare iz Žej na Gorenjskem in Jožef Gödrer iz Ortneka pri Ribnici, zaposlila na snežniškem posestvu, ostali so se zaposlili drugje ali ostali na svoji domačiji, dva učenca, France Padar iz Gajnič in Julij Kosmač iz Idrije, sta študij nadaljevala – Padar na višji kmetijski šoli v Mödlingu pri Dunaju, Kosmač na višji gozdarski šoli v Križevcih.²⁹⁵ Najbolj aktiven učenec snežniške gozdarske šole je bil zagotovo Padar, saj je že v času šolanja v *Novicah* pisal strokovne prispevke o gozdarstvu na Kranjskem. V njih je poudarjal pomen gospodarnega ravnanja z gozdom ter se obračal na kmečko prebivalstvo z mislijo: »Zaklade imate v zemlji, a ne v loncih in vrečah, ampak v umnem obdelovanju zemlje.«²⁹⁶ Svoje znanje o gozdarstvu je želel že v času obiskovanja šole čim bolj izpopolniti, zato je na deželni odbor naslovil prošnjo o nakupu novih knjig, ki bi izpopolnile šolsko knjižnico.²⁹⁷ V kasnejših letih je imel Padar pomembno vlogo pri pogozdovanju Krasa. Zaradi svojega dela je bil leta 1886 imenovan za častnega člana občine Zgornje Vreme na Krasu.²⁹⁸

Snežniška gozdarska šola je vzgojila tri generacije gozdarjev. Izšolalo se je 26 gozdarjev.²⁹⁹ Šola svojega prvotnega namena ni dosegla, zato je deželni odbor jeseni 1875 sklenil, da se ukine. Kmečko prebivalstvo je svoje sinove nerado puščalo v gozdarsko šolo, saj so jih težko pogrešali pri domačih opravilih. Tako so se v šolo povečini vpisovali sinovi meščanov in uradnikov, ki so imeli cilj zaposliti se na velikih posestvih ali pa nadaljevati študij. Problem je bil, da je snežniška gozdarska šola vzgajala za nižje gozdarske poklice in omogočala znanje o gozdarstvu, ki je predstavljalo le del kmečkega gospodarstva. Omenjeno ni bil edini razlog za ukinitve šole. Kot rečeno, so bili vodje šole tudi gozdarji kneza Schönburga, ki so

---

292 Prav tam.

293 Kačičnik Gabrič, Henrik Schollmayer Lichtenberg, 58.

294 SI AS 70, t. e. 24, a. e. 5, Dokument št. 4855, 25. 9. 1872.

295 Vilman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola*, 19.

296 Padar, *Iz gozdarske šole*, 372.

297 SI AS 70, t. e. 24, a. e. 5, Dokument št. 4856, 25. 9. 1872.

298 Kobe-Arzenšek, *Prva slovenska gozdarska šola*, 251.

299 Kočar, *Po sledih Lovrenca Pleška*, 158.

Knez Jurij Schoenburg-Waldenburg, lastnik posestva Snežnik v času delovanja šole

Vir: Vitman in Serše, *Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku*, 9

bili razdvojeni med svojim primarnim delom in poučevanjem. Nadalje je bila v načrtu ustanovitev kmetijske šole na Dolenjskem, kjer bi gozdarstvo poučevali kot enega od predmetov. Kmečki sinovi bi se poleg poljedelstva učili tudi gospodarjenja z gozdom. Pomembno vlogo pri ukinitvi šole so imele tudi spremenjene politične razmere, ki niso bile naklonjene šoli v izključno slovenskem jeziku. Nemški pritisk je bilo čutiti tudi v gozdarskih službah.³⁰⁰

³⁰⁰ Kobe-Arzenšek, *Prva slovenska gozdarska šola*, 251.

GOZDARSKI ŠOLI V IDRJI

Z ukinitvijo šole pa niso potihnili opozorila o nujnosti vzgoje slovenskih gozdarskih strokovnih delavcev za gospodarno ravnanje z gozdovi in pogozdovanje Krasa. Primanjkovalo je nižjega in višjega gozdarskega kadra.³⁰¹ Bili so pozivi deželnim in državnim poslancem po ponovni izpostavitvi vprašanja gozdarske šole. Morda so tovrstni pozivi prispevali k temu, da je ministrstvo za kmetijstvo leta 1892 ustanovilo enoletno gozdarsko šolo v Idriji, ki je bila namenjena predvsem gojencem s Kranjske in Primorske,³⁰² dejansko pa je bilo tudi veliko učencev iz drugih delov monarhije. V sedemnajstletnem delovanju se je na šoli izšolalo 121 absolventov.³⁰³ Učenci so bili iz vrst fizično zdravih in pismenih gozdnih delavcev z odsluženim vojaškim rokom. Večinoma so bili slovenske narodnosti. Pouk je potekal v nemščini. Šola je bila nemško usmerjena in je zahtevala od sprejetih učencev popolno in temeljito znanje nemščine. Dosledno so namreč pisali v gotici, kar je bilo v času narodnostnih bojev izraz nemštva.³⁰⁴ Nenemški narodi namreč te pisave takrat niso uporabljali. Učitelji so bili nameščenci državne gozdne uprave v Idriji, po rodu povečini Nemci.³⁰⁵

Prvotni namen šole je bila vzgoja gozdnih čuvajev, od leta 1898 pa logarjev.³⁰⁶ Temu je bil prilagojen tudi naziv šole. Do leta 1898 se je imenovala Šola za gozdne čuvaje (Forstwart Schule), nato Logarska šola (Förster Schule).³⁰⁷ Oblasti so leta 1909 šolo ukinitile, verjetno zato, da bi preprečile vzgojo slovenskega strokovnega gozdarskega kadra.³⁰⁸ Na državnih gozdnih upravah so bila namreč tudi najnižja službena mesta namenjena le osebam nemške narodnosti. V zadnjih letih delovanja šole so sprejemali na šolanje le sinove Nemcev.³⁰⁹ Med razlogi za ukinitve šole se navaja tudi težnja oblasti, da bi preprečili šolanje gospodarsko šibkejših slojev.³¹⁰ Premožnejši sinovi so namreč imeli možnost šolanja v Hallu na Tirolskem ali v Mariazellu.³¹¹

V zadnjem letu delovanja je šola doživela hud udarec. Učenci so dne 10. oktobra 1908 povzročili velik gozdni požar, ki je trajal kar teden dni. Pri gašenju so poleg gozdnih delavcev in meščanov sodelovali tudi rudarji idrijskega rudnika in gasilci.³¹²

301 Pavlič, *Zgodovina idrijskega šolstva*, 322.

302 Prav tam, 305.

303 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 350.

304 Pavlič, *Zgodovina idrijskega šolstva*, 313.

305 Prav tam.

306 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 350.

307 Prav tam.

308 Prav tam.

309 Prav tam.

310 Štraus, *Zapiski o nekdanji gozdarski šoli*, 268.

311 Prav tam.

312 Prav tam.

Tabela 2: Število učencev po deželah v vseh letih delovanja šole 1892–1909

Dežele	Število učencev
Kranjska	28
Češka	21
Primorska	17
Spodnja Avstrija	17
Zgornja Avstrija	12
Koroška	10
Štajerska	6
Moravska	5
Istra	2
Galicija	1
Ogrska	1
Dalmacija	1
Skupaj	121

Vir: Pavlič, *Zgodovina idrijskega šolstva*, 313–14

Po prvi svetovni vojni je bila v Idriji ustanovljena nova gozdarska šola, tokrat z italijanskim učnim jezikom. Po italijanski zasedbi slovenske Primorske in odhodu nemškega gozdarskega osebja je bilo veliko pomanjkanje zlasti nižjega gozdarskega kadra, zato so Italijani leta 1920 ustanovili gozdarsko šolo s skrajšanim programom z italijanskim učnim jezikom (Corso accelerato Forestale di Idria), ki je svoj enoletni program predelala v dveh mesecih.³¹³ Namen šole je bil vzgojiti osebje za varstvo gozdov in za pomožno tehnično gozdarsko službo. Učenci so bili Slovenci. Šola je delovala dve leti. V tem času je šolanje zaključilo 62 oseb.³¹⁴

OBDOBJE MED OBEMA VOJNAMA

V prvi slovenski narodni vladi, ki je bila oblikovana 31. oktobra 1918, sta bila tudi poverjeništvu za uk in bogočastje ter njemu podrejen Višji šolski svet, ki je začel delovati v začetku leta 1919.³¹⁵ Za poverjenika za uk in bogočastje je bil imenovan dr. Karel Verstovšek, ki se je zavzemal za hitro in temeljito slovenizacijo kulturnih in prosvetnih ustanov.³¹⁶ V šolskem letu 1918/19 je slovenščina postala

313 Prav tam, 269.

314 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 351.

315 Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, 40.

316 Prav tam.

uradni učni jezik, nemščina se je obdržala v manjšinskih šolah ali razredih, ki pa jih je bilo vedno manj.³¹⁷ Zakon o osnovnih šolah iz decembra 1929³¹⁸ je predpisal splošno in obvezno osemletno šolanje, kar za Slovenijo ni bila novost. Po enotni obvezni štiriletni nižji ljudski šoli so druga štiri leta učenci lahko izbirali med višjo ljudsko šolo, nižjo gimnazijo, meščansko ali strokovno šolo.³¹⁹

Pristojnim slovenskim strokovnim krogom po prvi svetovni vojni celih 12 let ni uspelo ustanoviti slovenske gozdarske šole. Kljub relativno dolgi tradiciji načrtnega gospodarjenja z gozdovi, slovenski narod dolgo ni uspel izoblikovati svojega sistema gozdarskih znanstvenih in pedagoških institucij. Kljub nenaklonjenosti in težavam pri ustanavljanju je bil v obdobju med vojnama najuspešnejši projekt ustanovitev Državne nižje gozdarske šole v Mariboru.³²⁰ Na podlagi dela in izkušenj šole so po drugi svetovni vojni oblikovali slovensko nižje in srednje gozdarsko šolstvo.³²¹

Z ustanovitvijo šole so zavlačevali, čeprav je že leta 1919 Podravska podružnica slovenskega gozdarskega društva dala pobudo za njeno ustanovitev.³²² Podpirale so jo tudi lokalne oblasti. Ministrstvo za gozdove in rudnike je priznavalo upravičenost šole, a do leta 1929 niso uspeli pridobiti sredstev in prostorov za šolo. Sredstva so bila sicer v proračunskih letih 1922–1925 predvidena, a prenizka in bi zadoščala le za krajši tečaj.³²³ Med vzroki za pozno ustanovitev šole je v literaturi prisotno tudi navskrižje interesov med stroko in kmečkimi lastniki gozdov na eni strani ter lesnoindustrijskimi in trgovskimi krogi na drugi strani. Slednji so se zavedali, da se bodo s strokovno usposobljenostjo gozdnih posestnikov njihovi veliki dobički zmanjšali.³²⁴

V dnevnem časopisju so bili pozivi za ustanovitev šole v Mariboru.³²⁵ Viri sicer ne nudijo dokončnega odgovora, zakaj je bila šola ustanovljena ravno v Mariboru. Tako lahko beremo, da so bili vzrok izbora obsežni gozdovi, ki so nudili kvaliteten praktični pouk. Maribor je bil središče lesne industrije in trgovine. Lesna industrija je bila namreč zaradi obilice lesa prisotna v vsej Dravski dolini, in sicer od Dravograda do Maribora. Posledično je bilo na Dravi več žag.³²⁶ V Mariboru je bilo v tistem času tudi večje število gozdarskih strokovnjakov (npr. inž. Janko Urbas, inž. Anton Šivic).³²⁷

---

317 Prav tam, 22.

318 *Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 28. 1. 1930, 281–301, Zakon o narodnih šolah.

319 Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, 22.

320 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 16.

321 Prav tam.

322 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 18.

323 Prav tam.

324 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 351.

325 *Jutro*, 7, 24. 10. 1926, 5, Gozdarska šola v Mariboru.

326 Potočnik, *Gospodarske razmere v Mariboru*, 148.

327 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 16.

V Mariboru je bila gozdarska šola ustanovljena leta 1930. Banska uprava v Ljubljani je dne 3. novembra 1930 na podlagi dovoljenja ministrstva za gozdove in rudnike izdala razglas o ustanovitvi nižje gozdarske šole.³²⁸ Državna nižja gozdarska šola je bila slavnostno odprta 16. januarja 1931 v nekdanjem oblastnem dvorcu ob navzočnosti predstavnika banske uprave gozdarskega svetnika Janka Urbasa, ravnatelja Trgovske akademije Mateja Dolenca in učiteljskega zbora na čelu z ravnateljem Zmagom Ziernfeldom in podravnateljem Josipom Vodopivcem.³²⁹

Namen šole je bil v prvi vrsti teoretično in praktično izobraziti mlade kmečke sinove za strokovno upravljanje svojih in tujih manjših gozdnih gospodarstev. Svojega namena šola ni povsem uresničila. Vodstvo šole je pogrešalo kmečke sinove gozdnih kmetij s Pohorja, Kozjaka, koroških planin, iz Zgornje Savinjske doline in z Gorenjske, kajti tem je bila šola v prvi vrsti namenjena.³³⁰ Torej kmečkim sinovom, bodočim gospodarjem gozdnih kmetij, ki bi si s šolanjem pridobili potrebno gozdarsko strokovno znanje. Zlasti v gorskih območjih Dravske banovine je bil trajen donos gozdov pogoj gospodarske trdnosti kmetij. Gozdovi so bili tu glavni vir dohodkov in temelj preživljanja in blagostanja. Stroka se je obračala na posestnike gozdnih kmetij, naj se zavedajo, da je primerna strokovna izobrazba njihovih sinov, torej bodočih gospodarjev, najboljše zagotovilo gospodarskega napredka, ohranitve in neodvisnosti domačij.³³¹

ORGANIZIRANOST DRŽAVNE NIŽJE GOZDARSKE ŠOLE

Državna nižja gozdarska šola v Mariboru je bila državni zavod, ki se je vzdrževal iz proračuna ministrstva za gozdove in rudnike in proračuna banske uprave. Pristojnost nad gozdarsko šolo je bila dvostopenjska. Na podlagi Zakona o gozdovih iz leta 1929 je najvišja pristojnost nad šolo pripadla ministrstvu za gozdove in rudnike.³³² Na drugi stopnji je bila šola na podlagi Zakona o banski upravi podrejena oddelku za gozdarstvo banske uprave.³³³

V četrtem šolskem letu je vse finančne obveznosti prevzela banovina.³³⁴ Šola se je namreč kmalu po ustanovitvi soočala s preskromnimi finančnimi sredstvi za vzdrževanje in nevarnostjo ukinitve.³³⁵ Največja nevarnost ukinitve je šoli grozila v letih 1932 in 1933. Septembra 1932 je ministrstvo za gozdove in rudnike izdalo

328 *Mariborski Večernik Jutra*, 4, 16. 9. 1930, 2, Ustanovitev enoletne nižje gozdarske šole v Mariboru.

329 *Jutro*, 12, 17. 1. 1931, 3, Otvoritev gozdarske šole v Mariboru.

330 Urbas, *Izvestje državne nižje gozdarske šole za l. 1937/38*, 164.

331 Urbas, *Izvestje nižje gozdarske šole za l. 1936/37*, 87.

332 *Uradni list Kraljevske banske uprave dravske banovine*, 28. 2. 1930, 441–58, Zakon o gozdih.

333 *Uradni list Kraljevske banske uprave dravske banovine*, 20. 11. 1929, 1–13, Zakon o banski upravi.

334 Prav tam.

335 SI AS 77, t. e. 5, 3. zasedanje Banskega sveta, 1933, 2. seja.

odlok o ukinitvi gozdarske šole v Mariboru.³³⁶ Tekom šolskega leta 1932/33 so na ministrstvo prihajale prošnje banske uprave, mariborskega mestnega občinskega sveta, vodstva šole in posameznikov, naj šolo ohrani. Ministrstvo je prepustilo odločitev o potrebnosti šole banski upravi, s tem pa tudi vzdrževanje šole in odločitev o njenem obsegu.³³⁷

Banski svetniki so na sejah poudarjali nujnost obstoja gozdarske šole za Dravsko banovino ne samo s stališča vzgoje poklicnih gozdarjev, ampak tudi zaradi osveščanja kmečkih posestnikov o pomenu gozdarske vzgoje njihovih sinov, ki bo prispevala h gospodarnemu izkoriščanju gozdov.³³⁸ Ban Drago Marušič je neuspešno posredoval pri merodajnih deležnikih na ministrstvu za gozdove in rudnike, ki so poskuse ukinitve šole utemeljevali tudi s prevelikim številom gozdarskega naraščaja.³³⁹ Ban Marušič je videl rešitev v tem, da se stroški vzdrževanja šole krijejo iz banovinskega proračuna, in dobil podporo banskih svetnikov.³⁴⁰

Šola je imela enoletni in dvoletni program. V šolskem letu 1932/33 je banska uprava zaradi omenjenih finančnih težav odločila, da bosta na šoli letno odprta le dva razreda, in sicer enoletni program in prvi ali drugi razred dvoletnega programa.³⁴¹

Pogoj za vpis v enoletni program je bila končana ljudska šola, pogoja za vpis v dvoletni program sta bila predizobrazba, enakovredna dvema razredoma gimnazije ali pa trem razredom meščanske šole, ter starost od 16 do 24 let. Z enoletnim programom je oseba dobila strokovni naziv logar, z dvoletnim pa gozdar.³⁴² Po enoletnem programu se je torej izobraževalo gozdno čuvajsko osebje, po dvoletnem pa gozdarsko tehnično pomožno osebje.³⁴³ Prosilci so morali biti fizično in psihično zdravi. Sprejeti so bili na podlagi prošenj, ki so jih poslali na gozdarski oddelek banske uprave. Prošnji so morali priložiti rojstni list, zadnje šolsko spričevalo, t. i. »nравstveno« spričevalo, domovnico in izjavo staršev o kritju stroškov internata.³⁴⁴ Šola je bila namreč internatsko urejena, zato so učenci v času šolanja živeli in se prehranjevali v internatu. Oskrbnina se je lahko znižala ali oprostila v primeru težjih socialnih razmer učencev. V takšnih primerih so se posamezniki s prošnjo obrnili na vodstvo šole.³⁴⁵

Šola je organizirala tudi krajše tečaje za gozdne in lovske čuvaje.³⁴⁶ Na začetku drugega šolskega leta oktobra 1931 se je začel enoletni tečaj za osnovno stro-

336 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 21.

337 Prav tam.

338 SI AS 77, t. e. 5, 3. zasedanje Banskega sveta, 1933, 2. seja.

339 Prav tam.

340 Prav tam.

341 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 21.

342 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 351.

343 Maček, *Oris šolstva*, 54.

344 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 351.

345 SI AS 70, t. e. 24, Prošnja L. J. z dne 4. 10. 1934 (primer prošnje; op. av.).

346 Maček, *Oris šolstva*, 54.

kovno gozdarsko izobrazbo sinov kmečkih posestnikov in gozdnih čuvajev. Tečaja se je udeležilo šest učencev.³⁴⁷ Ministrstvo za gozdove in rudnike je dne 21. septembra 1932 ukinilo enoletni tečaj zaradi varčevanja.³⁴⁸ Upoštevaajoč vire se zdi, da so v nadaljevanju potekali občasni krajši tečaji. V šolskem letu 1937/38 sta npr. potekala dva osemdnevna tečaja za lovske čuvaje, ki se ju je udeležilo 40 lovskih čuvajev iz okoliša mariborskega lovskega društva.³⁴⁹ Od 24. aprila do 24. maja 1939 je potekal na šoli prvi jugoslovanski gozdarski tečaj za podoficirje obmejnih čet. Tečaja se je udeležil en poročnik s 14 podoficirji.³⁵⁰

Formalno je bil učni jezik slovensko-hrvaško-srbski, a je dejansko pouk potekal izključno v slovenskem jeziku.³⁵¹ V Kraljevini Jugoslaviji so v prizadevanjih po unitarizmu uzakonili neobstoječ srbsko-hrvaško-slovenski uradni jezik.³⁵²

Učni načrt šole je obsegal teoretični in praktični pouk. Slednji je predstavljal 25 % učnih ur v gozdni drevesnici v Račah in na Pohorju v revirju Plešič.³⁵³ Šola namreč ni imela svojega učnega gozda, zato je praktični pouk potekal v gozdni drevesnici ljubljanske podružnice Jugoslovanskega gozdarskega združenja v Račah in na Pohorju.³⁵⁴ Poleg gozdarskih predmetov so na šoli poučevali tudi slovenščino, kmetijstvo, zdravstvo, knjigovodstvo, verouk, šport in strelstvo.³⁵⁵ Gozdarska šola je razpolagala z obsežno strokovno knjižnico in zbirko učil, ki se je dopolnjevala deloma z nakupom deloma z darovi. Učenci so zaključili izobraževanje z zaključnim izpitom, ki je obsegal teoretski in praktični del.³⁵⁶

Dvoletni program je ministrstvo za gozdove in rudnike z odlokom 10. januarja 1937 ukinilo in odredilo s šolskim letom 1937/38 obstoj le enoletnega programa, ki je imel značaj specialne strokovne šole.³⁵⁷ Z ukinitvijo dvoletnega programa je ugasnilo tudi upanje o razširitvi šole v popolno srednjo šolo. Ukinitve je ministrstvo opravičevalo s pomanjkanjem denarja in večjim številom nezaposlenih absolventov nižjih gozdarskih šol v državi, kar pa za Slovenijo ni veljalo. Slovenski gozdarski strokovnjaki so ugotavljali, da se je večina absolventov razmeroma hitro zaposlila v javnih in zasebnih službah.³⁵⁸ Kljub temu da je bil osnovni namen šole usposabljanje bodoče gospodarje malih in srednjih posesti, se

347 SI AS 77, t. e. 5, a. e. 8, Ekspoze šefa šumarskega odseka k banovinskemu proračunu za l. 1932/33 in 1933/34.

348 Prav tam.

349 Urbas, *Izvestje državne nižje gozdarske šole za l. 1937/38*, 164.

350 Urbas, *Izvestje državne nižje gozdarske šole za l. 1938/39*, 116.

351 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 19.

352 Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, 22.

353 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 351.

354 Urbas, *Izvestje državne nižje gozdarske šole za l. 1937/38*, 164.

355 Urbas, *Izvestje nižje gozdarske šole za l. 1936/37*, 87.

356 Sgerm, *Slovensko gozdarsko šolstvo*, 351.

357 Urbas, *Izvestje državne nižje gozdarske šole za l. 1937/38*, 164.

358 Rode, *Gozdarsko šolstvo*, 49.

je večina absolventov razmeroma hitro zaposlila v državnih službah ali na velikih posestvih.³⁵⁹

Ministrstvo za gozdove in rudnike je na posredovanje banske uprave in mestnega občinskega sveta priznalo, da mariborska gozdarska šola ni v skladu z Zakonom o gozdovih in Uredbo o organizaciji ministrstva za gozdove in rudnike, ki sta predvidevala le enoletne logarske šole.³⁶⁰ Oba akta bi morali posodobiti in ustanoviti popolne srednje šole, za kar pa na ministrstvu ni bilo pripravljenosti. Dne 6. in 7. decembra 1937 je bila prva seja strokovnega gozdarskega sveta pod predsedstvom Save Vučetića, načelnika oddelka za vrhovni gozdarski nadzor.³⁶¹ Na seji so obravnavali vprašanje preureditve logarskih in nižjih gozdarskih šol ter med drugim soglasno sprejeli sklep, da se srednje šole ne bodo ustanavljale in zato strokovni gozdarski svet ni videl potrebe po dvoletnem programu nižje gozdarske šole.³⁶² Kljub upanju stroke se dvoletni program v času obstoja šole ni obnovil. Vodstvo šole je v šolskem letu 1939/40 sporočilo, da »dvoletne šole letos še ne bo«. ³⁶³ Do konca obstoja šole leta 1941 ni prišlo do obnove dvoletnega programa. Število vpisanih učencev in absolventov šole prikazujeta spodnji tabeli.

Tabela 3: Število vpisanih in absolventov v enoletni program Državne nižje gozdarske šole (1930-1941)³⁶⁴

Šolsko leto	Vpisani	Absolventi
1930/31	7	7
1931/32	8	6
1932/33	0	0
1933/34	7	7
1934/35	12	9
1935/36	14	13
1936/37	9	9
1937/38	28	26
1938/39	37	35
1939/40	33	28
1940/41	35	9
SKUPNO	190	149

Vir: Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo v novi Jugoslaviji, 353

359 Prav tam.

360 Prav tam, 22.

361 Sotošek, Iz Ministrstva za gozdove in rudnike, 139.

362 Prav tam.

363 Uredništvo, Gozdarska šola v Mariboru, 157.

364 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 353.

Tabela 4. Število vpisanih in absolventov dvoletnega programa Državne nižje gozdarske šole v Mariboru (1930–1941)³⁶⁵

Šolsko leto	Prvi letnik		Drugi letnik	
	Vpisani	Absolventi	Vpisani	Absolventi
1930/31	14	14	0	0
1931/32	12	12	13	13
1932/33	0	0	13	13
1933/34	16	12	0	0
1934/35	0	0	13	13
1935/36	14	14	0	0
1936/37	0	0	15	14
1937/38	0	0	0	0
1938/39	0	0	0	0
1939/40	0	0	0	0
1940/41	0	0	0	0
SKUPNO	56	52	54	53

Vir: Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo v novi Jugoslaviji, 353

Prvo šolsko leto 1930/31 je absolviralo skupno 21 učencev.³⁶⁶ Drugo šolsko leto, ki se je pričelo 15. oktobra 1931 in zaključilo 16. julija 1932, je absolviralo 31 učencev.³⁶⁷ V začetku šolskega leta 1931/32 se je sicer pravočasno prijavilo 49 kandidatov, a niso bili vsi sprejeti zaradi prostorske stiske. Šola je imela kapacitete le za 30–32 učencev.³⁶⁸

Ministrstvo za gozdove in rudnike je odločilo, da se zaradi hiperprodukcije gozdarskega osebja tega ne povečuje, zato je bil jeseni 1932 odprt samo drugi razred dveletnega programa. Vanj so bili sprejeti absolventi prvega razreda.³⁶⁹

Prvo kritično obdobje šole je bilo šolsko leto 1932/33, ko je ministrstvo za gozdove in rudnike odredilo njeno ukinitve, a je nato popustilo pod pritiskom in vzdrževanje šole ter obseg delovanja prepustilo banski upravi. V šolskem letu 1932/33 je banska uprava odločila, da bosta na šoli letno odprta le dva razreda, in sicer enoletni program in prvi ali drugi razred dvoletnega programa. Drugo kritično obdobje šole je bilo konec šolskega leta 1936/37, ko je ministrstvo za gozdove in rudnike ukinilo dvoletni program. V tem šolskem letu je šola delovala

³⁶⁵ Prav tam.

³⁶⁶ SI AS 77, t. e. 5, a. e. 8, Ekspoze šefa šumarskega odseka k banovinskemu proračunu za l. 1932/33 in 1933/34.

³⁶⁷ Prav tam.

³⁶⁸ Prav tam.

³⁶⁹ Prav tam. Vir navaja 12 vpisanih, pri Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 353 pa je število 13 (op. av.).

še po prvotnih tirnicah. Pouk je trajal od 1. oktobra 1936 do 22. julija 1937.³⁷⁰ Enoletni program je obiskovalo devet učencev, drugi razred dvoletne šole pa 14 učencev.³⁷¹ Učenci drugega razreda so bili večinoma iz Dravske banovine (10 učencev), dva sta bila iz Italije in dva iz Avstrije.³⁷² Od devetih učencev enoletnega programa jih je bilo šest iz Dravske banovine, eden iz Savske banovine, eden iz Dunavske banovine in eden iz Italije.³⁷³ Prisotnost učencev iz tujine priča o strokovnosti vzgojno-izobraževalnega procesa, ki so ga priznavali tudi izven meja Kraljevine Jugoslavije.

Vsako šolsko leto so julija potekali zaključni izpiti. V šolskem letu 1936/37 so potekali od 21. julija do 29. julija. Večina učencev je zaključila z dobrim uspehom.³⁷⁴

S šolskim letom 1937/38 je deloval le enoletni program šole. Šolsko leto je ponovno trajalo od začetka oktobra do konca julija. Sprejetih je bilo 28 učencev,³⁷⁵ absolviralo jih je 26.³⁷⁶ Vsi učenci so bili iz Kraljevine Jugoslavije, večina iz Dravske banovine.³⁷⁷ Iz omenjenega šolskega leta je v virih podrobnejši opis poteka zaključnega izpita.³⁷⁸ Zaključni izpit je obsegal pisni in ustni del. Izpraševalni komisiji je predsedoval banski svetnik Fran Šulgaj.³⁷⁹ Člani komisije so bili ravnatelj šole Ziernfeld, redna učitelj Stanko Sotošek in Josip Vodopivec ter honorarni učitelj Jože Miklavžič.³⁸⁰ Vprašanja so bila iz geodezije, lovstva, ribarstva, izmere lesa, gojenja gozdov, gozdnega gradbeništva, varstva gozdov, gozdne in lovske zakonodaje ipd. Večina učencev je to šolsko leto zaključila šolanje z dobrim uspehom.³⁸¹

V opisanem ritmu je enoletna šola delovala do šolskega leta 1940/41, ko je bil sprva zaradi zunanjepolitičnih dogodkov vprašljiv celo njegov začetek.³⁸² Šolsko leto je sicer steklo, a se je pouk zaradi druge svetovne vojne predčasno končal. Od 35 vpisanih učencev jih je po vojni, januarja 1948, samo devet opravilo zaključni izpit.³⁸³ Vzrok temu iz vira ni razviden. Sklepamo lahko, da so vzrok tudi smrtne žrtve zaradi vojne oziroma drugi vojni dogodki.

Kljub temu da je bil obstoj šole pogosto ogrožen, je bila šola v času svojega delovanja vpeta v lokalno skupnost, saj so se učenci skupaj z učiteljskim zborom

370 Urbas, Izvestja nižje gozdarske šole za l. 1936/37, 87.

371 Prav tam. Pri Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 353 pa je število 15 (op. av.).

372 Prav tam.

373 Prav tam.

374 Prav tam.

375 Urbas, Izvestja državne nižje gozdarske šole za l. 1937/38, 164.

376 Prav tam.

377 Prav tam.

378 Sklepni izpiti na gozdarski šoli v Mariboru, 185.

379 Prav tam.

380 Prav tam.

381 Urbas, Izvestja državne nižje gozdarske šole za l. 1937/38, 164.

382 SI AS 70, t. e. 24, Predlog razglasa o začetku šolskega leta 1940/41, 4. 7. 1940.

383 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 353.

pogosto udeležili raznih kulturnih, prosvetnih, narodnih in cerkvenih prireditev ali pa je šolo na njih zastopalo vodstvo.

OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po letu 1945 sta bila kultura in šolstvo tisti področji, kjer so imele federalne enote nove Jugoslavije največ samostojnosti. V Narodni vladi Slovenije, ustanovljeni 5. maja 1945 v Ajdovščini, smo Slovenci dobili tudi slovensko prosvetno ministrstvo na čelu s Ferdodom Kozakom.³⁸⁴ V skladu z duhom novega časa je bilo izobraževanje usmerjeno predvsem v izobraževanje strokovnjakov za proizvodno dejavnost. Kot je bilo izrečeno na eni od sej Izvršnega komiteja Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) v začetku 50. let, je bil glavni vzgojni smoter vzgojiti obrtnega, industrijskega delavca, ki bo po svojih moralnih kvalitetah, umskih sposobnostih in ročni spretnosti ustrezal zahtevam socialistične družbe in gospodarstva.³⁸⁵ Nova komunistična oblast je delovala v smeri izenačevanja možnosti šolanja za širši krog ljudi že pred izvedbo velike šolske reforme v letih 1958–1962. Ukinila je meščanske šole in jih večinoma preoblikovala v nižje gimnazije, kar je že večjemu številu dijakov omogočilo šolanje na višjih šolah. Ustanovljene so bile tudi nove srednje strokovne šole. Cilj je bil narediti šolski sistem čim bolj prožen. Šolske oblasti so bile bolj naklonjene širjenju mreže strokovnih šol. Z novimi predpisi so se lahko dijaki teh šol vpisali na univerzitetni študij. Formalno so bile gimnazije in srednje strokovne šole izenačene, toda prvi letniki visokošolskih študijev so pokazali razlike v znanju.³⁸⁶

Na področju gozdnega in lesnega gospodarstva je bila nova oblast postavljena pred izziv, kako čim bolj učinkovito zajeti v strokovno upravo velike gozdne površine, ki so prišle pod upravo splošnega ljudskega premoženja. Obnova države po letu 1945 je zahtevala velike porabe lesa. Slovenija je poleg lastnih potreb in potreb vojaških enot, ki so bile nastanjene v Sloveniji, morala nekaj lesa odstopiti tudi drugim republikam, ki niso imele dovolj lastnih gozdov niti možnosti za nakup kurjave. Tako je npr. les odstopila Vojvodini za potrebe sušilnic žit, mlinov in sladkorne tovarne.³⁸⁷ Zaradi pomanjkanja gozdnih delavcev in velikih potreb po lesu za kurjavo in proizvodnjo so bile ustanovljene številne delovne brigade. Potrebo po lesu lahko strnemo v stavek: »Obnova je sproti porabljala les, ki je bil na voljo.«³⁸⁸

384 Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, 44.

385 SI AS 1589/III, t. e. 2, a. e. 153, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS dne 27. 5. 1953.

386 Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, 99–108.

387 Perko, Kako se je Slovenija oskrbovala z lesom, 324–25.

388 Prav tam, 325.

Obdobje centralnoplanske gospodarske ureditve, ki se je začelo poleti 1946 s sprejemom predpisov, ki so postavili temeljne usmeritve ustanavljanja in poslovanja državnih gospodarskih podjetij ter ločili gospodarstvo na več upravno-administrativnih ločenih delov,³⁸⁹ je določilo povečan obseg izkoriščanja gozdov, saj je bilo mogoče le z izvozom lesa in dohodki od lesa izvesti prvi petletni gospodarski načrt: »Gozdarstvo in lesna industrija pomenita v naši republiki v neki meri najvažnejšo panogo našega gospodarstva. /.../ Obseg naše eksploatacije je prilagojen potrebam izvoza in notranje potrošnje.«³⁹⁰ Omenjene besede je izrekel minister za gozdarstvo in lesno industrijo Tone Fajfar leta 1948 v skupščini Ljudske republike Slovenije (LRS). To je bil čas prekinitve stikov s Sovjetsko zvezo, zato je poudaril pomen gozdarstva in lesne industrije za zagotovitev sredstev v centralnoplanskem gospodarstvu.³⁹¹ Za uresničitev zastavljenih načrtov je bilo potrebno zadostno število gozdarskih delavcev.

Do izraza je prišel že predvojni problem pomanjkanja gozdarskega kadra. Prve vrzeli so deloma zapolnili povratniki, ki so službovali v drugih delih države, dolgoročno pa je bilo treba izobraziti kader, zato je bila ustanovitev gozdarske šole ponovno v ospredju.

Najbolj je primanjkovalo nižjega gozdarskega osebja, zato sta bili spomladi 1946 ustanovljeni nižji gozdarski šoli v Ljubljani in v Mariboru,³⁹² drugem največjem slovenskem mestu, ki se je začelo razvijati v drugo močno slovensko visokošolsko središče. Potrebam po kadru se je v obeh šolah prilagodil tudi učni načrt. Teoretični del šolanja je obsegal le tri mesece, praktični šest mesecev, nato so sledili zaključni izpiti. Šolanje je bilo internatskega tipa, brezplačno. Pogoj za sprejem so bili končani štirje razredi osnovne šole, politična neoporečnost in dobra fizična pripravljenost.³⁹³ Trimesečno teoretično šolanje je bilo veliko premalo za kvalitetno izobrazbo. Predavatelji so bili honorarni. Takšno šolanje, bolj podobno tečajem, je bil izhod v sili glede na povojne razmere. V obdobju 1946–1948 so bili v Ljubljani štirje taki tečaji, v Mariboru pa jih je bilo osem.³⁹⁴

Obe nižji gozdarski šoli sta bili leta 1948 ukinjeni. Nadomestila ju je novo-ustanovljena nižja gozdarska šola v Postojni, o kateri bo tekla beseda nekoliko kasneje. Leta 1948 sta bila ustanovljena ljubljanski in mariborski gozdarski tehnikum s triletnim šolanjem. Ustanovljena sta bila na podlagi odloka, ki so ga izdali komite za srednje in nižje strokovne šole pri vladi Ljudske Republike Slovenije (LRS), ministrica za komunalne zadeve LRS Lidija Šentjunc in minister

---

389 Prinčič, Mariborsko gozdarstvo v času prilagajanja, 171.

390 Perko, Kako se je Slovenija oskrbovala z lesom, 325.

391 Prav tam.

392 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 352.

393 Prav tam.

394 Prav tam.

za gozdarstvo in lesno industrijo LRS Tone Fajfar.³⁹⁵ Povod za izdajo odloka so bili hudo pomanjkanje gozdarskih strokovnih kadrov in po letu 1948 težnje po naslonitvi na lastno surovinsko zaledje.³⁹⁶ Namen tehnikumov je bil učence teoretično in praktično usposobiti za gozdarske tehnike. Tehnikuma je vzdrževalo ministrstvo za gozdarstvo in lesno industrijo LRS. Sprejemala sta učence z dokončano nižjo gimnazijo. Pouk je bil brezplačen in je trajal tri leta. Učni načrt in navodila za končni izpit je predpisal minister za gozdarstvo in lesno industrijo LRS sporazumno s komitejem za srednje in nižje strokovne šole. Učenci so bivali v internatu na državne stroške. Tehnikuma sta vodila ravnatelj, ki sta za svoje delo odgovarjala ministrstvu za gozdarstvo in lesno industrijo LRS.³⁹⁷ Prvi ravnatelj ljubljanskega tehnikuma je bil inž. Rihard Erker, mariborskega pa inž. Franjo Sgerm.³⁹⁸ Prvi razred ljubljanskega tehnikuma je imel dva oddelka z močno številčno zastopanostjo, saj je bilo v prvem oddelku 38 učencev, v drugem pa 39.³⁹⁹ Mariborski tehnikum, ki je imel tudi dva razreda, je bil številčno nekoliko manj zastopan, in sicer je imel v prvem oddelku 30 učencev, v drugem pa 28.⁴⁰⁰

V šolskem letu 1949/50 sta bila oba tehnikuma združena v ljubljanski tehnikum, ki do leta 1950 ni imel svojih prostorov, ampak je gostoval po raznih šolah. Decembra 1949 je 40 dijakov sodelovalo pri gradnji prostorov šole in internata na Viču.⁴⁰¹ V naglici so zgradili enonadstropne lesene barake, ki so jim služile le kratek čas, saj je že v začetku leta 1950 pogorel internat. Treba je bilo najti novo rešitev. Šola z internatom je našla nove prostore v lesenih barakah v Šiški,⁴⁰² ki prav tako niso bile primerne, saj so bile napol preperete in nefunkcionalno zgrajene: »Streha je imela premajhen naklon in navadna opeka ni preprečevala, da nas ne bi ob vsakem dežju zalivalo. Ko je začela curljati voda iz stropa, smo premaknili klop ali posteljo, ko pa je pričelo teči tudi tam, smo postavljali vedra, odpirali dežnike ipd. Pa je prišlo sonce in se je vse skupaj nekako posušilo.«⁴⁰³

Poleg neprimernih prostorov se je šola spopadala s pogosto menjavo predavateljev, ki so odhajali na boljše plačana delovna mesta, s pomanjkanjem učil in učnih knjig. Takšne razmere so zniževale nivo pouka. Po podatkih Uprave za agitacijo in propagando Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) iz leta 1949 je bilo v LRS okoli 27.000 učencev raznih strok, ki so se šo-

395 *Gozdarski šolski center*, 5.

396 Prav tam.

397 Prav tam.

398 Prav tam, 6–7.

399 Prav tam, 7.

400 Prav tam.

401 Perko, *1959 Ljubljana*.

402 Prav tam.

403 Prav tam.

lali v gospodarstvu.⁴⁰⁴ Za njihovo splošno in teoretično izobrazbo je skrbelo 153 nižjih strokovnih šol. Redni pouk pa je obiskovalo le okoli 17.000 učencev. Okoli 4.000 jih je namreč opravilo trimesečne strokovne tečaje, približno 6.000 učencev pa je v letu 1949 ostalo brez pouka, in sicer zaradi prevelike oddaljenosti od kraja šole, pomanjkanja predavateljskega kadra in pomanjkanja šolskih in internatskih prostorov.⁴⁰⁵ Uprava za agitacijo in propagando pri CK KPS je ugotavljala, da večina učiteljskega kadra nima strokovnih niti moralnopolitičnih kvalifikacij. Za pouk se večina ni pripravljala, saj niso imeli znanja o pedagoško-didaktičnih metodah dela. Nadalje je uprava ugotavljala slabo opremljenost učilnic z učili in učencev z učnimi pripomočki.⁴⁰⁶

Poseben problem pri nižjih strokovnih šolah so predstavljali internati, ki jih je bilo za te šole 80, v njih pa se je nahajalo 7.877 učencev.⁴⁰⁷ Problematika internatov je obsegala troje perečih vprašanj, in sicer pomanjkanje prostorov,⁴⁰⁸ vprašanje opremljenosti in vprašanje vzgojiteljskega kadra.⁴⁰⁹ Našteti problemi so bili prisotni tudi v internatu ljubljanskega tehnikuma in kasneje Gozdarske srednje šole. Poglejmo primer. V internatu Gozdarske srednje šole je bilo ob zaključku prvega polletja v letu 1953 125 dijakov.⁴¹⁰ Vzgojno in nadzorno delo v internatu sta izvajala zgolj ravnatelj in prefekt. Kljub temu so bili, upoštevajoč vir, prisotni disciplina, korektni odnosi med osebjem internata in gojenci ter med samimi gojenci. Ostrejške ukrepe je vodstvo izvedlo le v enem primeru, in sicer zaradi »nemoralnega prekrška«, pri čemer iz vira ni razvidno ozadje dogodka.⁴¹¹ Predstavo o šolanju in bivanju v internatu nam prikažejo sledeče misli nekdanjega učenca ljubljanske srednje gozdarske šole in kasneje tudi učitelja na gozdarski šoli v Postojni Pavla Vrtovca:

»Živeti tedaj v (barakarskem) dijaškem domu je pomenilo odreči se marsičemu in se podrediti dokaj strogemu redu in disciplini, ki ju danes niti s služenjem vojaškega roka ni mogoče primerjati. Hrana je bila skromna, denarja za priboljške in zapravljanje ni bilo, pa saj so tudi prosti izhodi bili le ob sobotnih in nedeljskih popoldnevih. Domov smo namreč odhajali le enkrat ali dvakrat na mesec, tisti iz

404 SI AS 1589/III, t. e. 31, a. e. 838, Poročila Uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS, letnik 3, 20. 12. 1949, Osnovni problemi nižjega in srednjega strokovnega šolstva.

405 Prav tam.

406 Prav tam.

407 Prav tam.

408 Primer: Internat šole pri TAM-u (verjetno Tovarni avtomobilov Maribor; op. av.), ki se je nahajal v lesenih barakah, je imel prostor za 800 učencev, dejansko jih je bilo več kot 1200. Zaradi pomanjkanja postelj so učenci pogosto spali po dva v isti postelji, kar je »povzročilo že pojave homoseksualstva«. – SI AS 1589/III, t. e. 31, a. e. 838, Poročila Uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS, letnik 3, 20. 12. 1949, Osnovni problemi nižjega in srednjega strokovnega šolstva.

409 Prav tam.

410 SI ZAL LJU 480, t. e. 13, a. e. 221, Gozdarska srednja šola, 24. 1. 1953.

411 Prav tam.

oddaljnejših krajev pa morda celo le štirikrat v letu. Pouk smo imeli tudi ob sobotah. /.../ Sicer pa so naši takratni učitelji poskrbeli, da nam nikakor ni bilo dolgčas. Bili so zahtevni in niso radi nasedali in popuščali našim trikom. /.../ Tako je v šišenskih barakah vladala nepredstavljava hierarhija za današnje pojme, v odnosih med učenci posameznih razredov pa tudi v odnosih do učiteljev in vzgojiteljev. /.../ Pa vendar smo imeli čas za najrazličnejše dejavnosti. Sodelovali smo v šolskem pevskem zboru, hodili na plesne vaje k plesnemu mojstru Jenku in na šolske plesse, se na dijaškem stojišču udeleževali gledaliških in opernih predstav.«⁴¹²

Leta 1950 je ljubljanski tehnikum uvedel petletno šolanje, s čimer se je povečal obseg praktičnega pouka in s tem praktično znanje bodočih tehnikov. Leta 1952 je bil ljubljanski tehnikum preoblikovan v Gozdarsko srednjo šolo.⁴¹³

Upoštevaajoč podatek v arhivskem gradivu za maj 1953 je bilo v LRS 20 srednjih strokovnih šol s 3.750 učenci.⁴¹⁴ Pogoj za sprejem je bila končana nižja gimnazija. Srednje strokovne šole so imele štiriletni program, izjema je bila Gozdarska srednja šola, ki je, kot rečeno, imela petletni program. Uspešen razvoj srednjih strokovnih šol so zavirali naslednji dejavniki:⁴¹⁵

1. Slabša kvaliteta znanja povojnih absolventov kot posledica dotedanega sistema triletnih nižjih gimnazij in forsiranja njihovega števila ter kot posledica sistema triletnih srednjih strokovnih šol pred letom 1950. S šolskim letom 1950/51 so tudi strokovne srednje šole prešle na štiriletno šolanje.⁴¹⁶
2. Razširitev mreže srednjih strokovnih šol v primerjavi s predvojnimi obdobjem in s tem povezane težave s kadri in organizacijo dela v šolah.
3. Težja zaposljivost absolventov zaradi strokovne neizkušenosti.
4. Manjše število ur obveznega pouka v primerjavi s predvojnimi.
5. Občutno nihanje števila učencev.
6. Razlika v plačah med delom v šoli in v podjetjih, zaradi česar je primanjkovalo strokovnega pedagoškega kadra, saj se je le-ta zaposloval na boljše plačanih delovnih mestih.
7. Pomanjkanje učnih knjig in učil ter njihova visoka cena.⁴¹⁷

Kljub zaviralnim dejavnikom, ki so zniževali nivo pouka tudi na Gozdarski srednji šoli (neprimerni prostori v lesenih barakah, ki jih je bilo pozimi težko ogreti, slaba higiena, pomanjkanje učil in učiteljskega kadra), poročila o praktičnem pouku pričajo o obsežnem in natančnem strokovnem delu. Večje število ur praktičnega pouka so dijaki sprejeli z velikim odobravanjem, saj so teorijo, ki

412 Vrtovec, Srednja gozdarska šola, 49.

413 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 355–57.

414 SI AS 1589/III, t. e. 2, a. e. 153, Srednje strokovne šole, 27. 5. 1953.

415 Prav tam.

416 Cerjak, Terenski pouk na gozdarski srednji šoli, 247.

417 SI AS 1589/III, t. e. 2, a. e. 153, Srednje strokovne šole, 27. 5. 1953.

je poleg splošnih predmetov obsegala pomožne in strokovne predmete, lahko podkrepili s praktičnim delom in se pripravljali na bodoči poklic. Predmetnik za petletno šolanje je odobril Svet za prosveto in kulturo dne 22. oktobra 1951.⁴¹⁸ Uvedbo terenskega pouka je urejal začasni pravilnik, ki sta ga izdala dne 23. julija 1952 Glavna uprava za gozdarstvo in Glavna direkcija lesne industrije.⁴¹⁹

Praktični pouk je v skladu z učnim načrtom obsegal strokovno delo, ki je v prvem delu obsegalo priprave na delo, izvedbo in analizo dela ter pripravo poročila, v drugem delu pa pisarniško delo.⁴²⁰ Terenski pouk so izvajali dijaki pri gozdnih upravah in lesnoindustrijskih obratih, in sicer po prvem letniku dva meseca iz čiščenja gozdov in drugih gojitvenih del ter pomožnih del v taksaciji (ugotavljanje količine lesa in prirastka po drevesnih vrstah).⁴²¹ Po drugem letniku so dijaki izvajali dvomesečni praktični pouk, ki je bil usmerjen v geodetske vaje, delo v drevesnici, delo pri gojitvi in varstvu gozdov, pisarniško delo in delo na žagarskem obratu. Po tretjem letniku so imeli dijaki trimesečno praktično delo, in sicer en mesec iz urejanja hudournikov, en mesec iz varstva gozdov in enomesečno delo na žagarskem obratu. Konec četrtega letnika je trimesečno terensko delo obsegalo urejanje gozdov, izkoriščanje in varstvo gozdov ter gozdarske gradnje.⁴²² Terensko delo je trajalo 8 ur dnevno in je bilo plačano po učinku. Za nedelje in praznike ter odsotnost po lastni krivdi dijaki niso prejeli plačila. Za neproduktivne dneve (deževno vreme, geodetske vaje, praksa v pisarni) so dijaki prejeli vzdrževalnino iz proračuna šole.⁴²³

Potek praktičnega dela prikaže naslednji primer. V letu 1952 so dijaki tretjega letnika v skladu z učnim načrtom opravili trimesečno prakso v treh različnih krajih, in sicer urejanje hudournikov v Mojstrani, gojenje gozdov na Jelovici in seznanjanje s tehnologijo lesa na žagarskem obratu v Bohinjski Bistrici.⁴²⁴ V središču zanimanja dijakov je bilo predvsem praktično delo na Jelovici in v tamkajšnjih gozdovih: »Kdor je videl jelovške gozdove in postopno sečnjo, jih občuduje. Spoštovanja vredni so gozdarji, ki so vzgojili tako drevje.«⁴²⁵

Poleg rednega pouka je Gozdarska srednja šola organizirala tudi tečaje za zaslužne borce in politične delavce.⁴²⁶ Leta 1953 je pričel z delom dvoletni pripravljani tečaj. V šolskem letu 1953/54 je bilo vpisanih 22 tečajnikov, naslednje

---

418 Cerjak, Terenski pouk na gozdarski srednji šoli, 248.

419 Prav tam.

420 Prav tam, 249.

421 Prav tam, 248.

422 Prav tam.

423 *Gozdarski šolski center*, 11.

424 Zupan, Praktični pouk v gozdarski srednji šoli, 270.

425 Prav tam.

426 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 357.

šolsko leto pa že 34.⁴²⁷ Namen tečajev je bil dvig strokovnega gozdarskega kadra, predvsem gozdarskih tehnikov. Društvo inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesne industrije je namreč predlagalo, da se vsa delovna mesta logarjev prekvalificirajo in da jih zasedejo gozdarski tehniki. Ker je bil primanjkljaj tega kadra, je bila prekvalifikacija nujna in se je morala izvesti v čim krajšem času.⁴²⁸

Do vključno leta 1959, ko se je šola preselila v Postojno, je v Ljubljani končalo Gozdarsko srednjo šolo 321 tehnikov rednega šolskega programa in 106 tečajnikov. Ljubljanska Gozdarska srednja šola je izobrazila 427 gozdarskih tehnikov.⁴²⁹ Upoštevajoč podatek za leto 1959, da je bila v LRS potreba po 1073 gozdarskih tehnikih,⁴³⁰ je bil primanjkljaj 646 gozdarskih tehnikov. Pereč problem je bil predvsem v nedržavnem sektorju.⁴³¹

Potrebe po gozdarskem strokovnem kadru, ki bi se izobraževal v primernih učnih prostorih in razpolagal z zadostnimi učili in učnimi pripomočki, je spodbudila preselitev Gozdarske srednje šole iz Ljubljane v Postojno.

GOZDARSKA ŠOLA V POSTOJNI

Nižja gozdarska šola v Postojni je pričela s poukom oktobra 1948, a je bila že čez dva meseca preseljena v grad Kromberg pri Novi Gorici, januarja 1951 v Novo Gorico, septembra 1952 pa v Idrijo.⁴³² Nižje poklicno izobraževanje je izobrazilo številne logarje. V Idriji sta bila dva razreda učencev. S ponovno preselitvijo v Postojno je šolanje nadaljevalo manj učencev, približno za en razred.⁴³³

Okrajni ljudski odbor (OLO) Ljubljana je z odločbo 18. septembra 1959 prenesel ustanoviteljske dolžnosti na OLO Koper in s tem tudi financiranje.⁴³⁴ Ustanovljena je bila Gozdarska srednja šola Postojna. V letu 1961 je OLO Koper prenesel ustanoviteljske pravice na Občinski ljudski odbor (ObLO) Postojna.⁴³⁵

V Postojni so delovali sprva petletna, nato štiriletna gozdarska srednja šola, internat, dvoletna šola za gozdarske tehnike s prilagojenim programom za zaposlene gozdarje (nekdanje borce in aktiviste), od leta 1964 dopisna šola za gozdarske tehnike, iz Idrije en oddelek logarske šole, tečaji za delavce z motornimi žagami in druge dejavnosti za potrebe gozdarstva.⁴³⁶ Vzporedno z gradnjo novih

427 Prav tam. Števila tečajnikov za ostala šolska leta v virih nisem zasledila (op. av.).

428 *Gozdarski šolski center*, 15.

429 Prav tam, 30.

430 Prav tam, 15.

431 Prav tam.

432 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 352.

433 Šimac, Nekaj misli o izobraževanju, 48. V viru ni razvidno število učencev. Upoštevajoč drug vir, lahko sklepamo, da je bilo v enem razredu približno 30 dijakov. – *Gozdarski šolski center*, 16.

434 Prav tam, 18.

435 Prav tam.

436 Trtnik, Rad se spominjam dela, 59.

Srednja gozdarska šola v Postojni

Vir: Vrtovec, Srednja gozdarska šola, 50

šolskih prostorov v Postojni je potekala tudi reforma gozdarskega srednjega šolstva. S prvimi diplomanti gozdarske fakultete so se zahteve glede obsega znanja gozdarskih tehnikov nekoliko zmanjšale, zato ni bilo več potrebe po petletnem programu. V šolskem letu 1959/60 je končal šolanje zadnji peti letnik. Vse naslednje generacije so se izobraževale po štiriletnem programu.⁴³⁷

Šolski prostori so bili v na novo zgrajenem objektu za nekdanjim Grand hotelom v Postojni, ki so ga z obnovo spremenili v dijaški dom. V njem je bilo prostora za 228 dijakov.⁴³⁸ Leta 1960 je bil zgrajen dodaten lesen objekt, kajti po navodilih sekretariata za kmetijstvo in gozdarstvo LRS je morala šola povečati vpis, in sicer na 315 dijakov.⁴³⁹ Omenjena odločitev je verjetno povezana s povečanimi potrebami strokovnega kadra na področju gozdarstva.

Prvi ravnatelj postojnske gozdarske šole je bil inž. Stanko Mazi, ki je bil predhodno ravnatelj Nižje gozdarske šole v Idriji.⁴⁴⁰ S svojo dostopnostjo je na šoli ustvaril optimistično vzdušje kljub začetnim težavam šole, kot je bilo pomanjkanje strokovnih učbenikov in učnih pripomočkov. Dijaki so sprva spremljali pouk v glavnem s pomočjo lastnih beležk, kar je oteževalo učenje. Pri nekaterih predmetih je bilo to pomanjkljivost lažje premostiti, npr. pri predmetu dendrologija, kjer so dijaki izdelovali herbarije in si pomagali s knjigo inženirja Riharda Erkerja.⁴⁴¹ To so bile zgolj kratkoročne rešitve, zato so se posamezni profesorji odločili napisati skripto kot učno gradivo. Tako je npr. prof. Stanko Tumpej za potrebe predmeta varstvo gozdov kot vire uporabil v prvi vrsti dela in razprave domačih strokovnjakov, objavljene v zbornikih Gozdarskega inštituta in

---

⁴³⁷ *Gozdarski šolski center*, 18.

⁴³⁸ Prav tam, 16.

⁴³⁹ Prav tam.

⁴⁴⁰ Vrtovec, *Srednja gozdarska šola*, 51.

⁴⁴¹ Tumpej, *Nekaj spominov*, 57. Iz vira ni razviden naslov dela (op. av.).

Stari dijaški dom v Postojni

Vir: Goršin, Utrinki gozdarske šole, 78

v *Gozdarskem vestniku*:⁴⁴² »Vse skripte so bile ciklostirane na slabem pisarniškem papirju, vložene v pisarniške mape. Bili smo preskromni, da bi si privoščili lepe, tiskane izdaje v vezanih knjigah z lepimi slikami in grafikoni.«⁴⁴³

Dne 27. maja 1966 je upravni odbor Poslovnega združenja gozdnogospodarskih organizacij (PZGGO) na podlagi pisnih pooblastil svojih članov sprejel sklep o ustanovitvi Gozdarskega šolskega centra Postojna (GŠC).⁴⁴⁴ Sredstva so zagotavljale članice PZGGO na podlagi letnega proračuna šole. Gozdarski šolski center so sestavljale naslednje enote: Gozdarska tehnična šola, Gozdarska tehnična šola – oddelek za odrasle, Gozdarska poklicna šola in Dom za učence. Hkrati so bili ustanovljeni dislocirani oddelki Gozdarske poklicne šole, in sicer Lokve, Planina nad Sevnico, Šentjur, Radlje ob Dravi in Jurklošter.⁴⁴⁵

Leto 1966 je bilo v znamenju temeljite posodobitve učnih načrtov in predmetnikov. Prvič so bili izdelani učni načrti za vse predmete tako vsebinsko kot metodično. Učni načrti za strokovne predmete so vsebovali natančen program

---

442 Prav tam.

443 Prav tam, 58.

444 Čar Seražin, Srednja gozdarska šola, 14.

445 Prav tam, 14.

praktičnih vaj in terenskega pouka.⁴⁴⁶ S tem so bili v bistvu postavljeni strokovni temelji za delo šole vse do konca 70. let 20. stoletja. V obdobju 1960–1978 je v Postojni uspešno zaključilo šolanje 824 učencev.⁴⁴⁷

Druga polovica 70. let pa je tudi čas poskusov nove vzgojno-izobraževalne usmeritve, to je usmerjenega izobraževanja, ki je dobilo zakonsko potrditev v *Zakonu o usmerjenem izobraževanju*.⁴⁴⁸ Tedanje časopisje utemeljuje potrebo po odmiku od sistema klasičnega izobraževanja, saj le-to naj ne bi več zadoščalo »vsestranskemu razvoju naše družbe«. ⁴⁴⁹ Nove izobraževalne smernice naj bi bile bolj prilagojene potrebam gospodarstva in naj bi omogočile večjo enakopravnost v izobraževanju za proizvodne in neproizvodne poklice. Po podatku iz julija 1981 naj bi se odločilo za poklice v proizvodnji okoli 54 % vseh učencev, kar je bilo po tedanjih smernicah premalo.⁴⁵⁰ Po drugi strani je bilo povečano zanimanje za neproizvodne poklice, zlasti administrativne, ekonomske, pedagoške in zdravstvene, kar je v teh poklicih povzročalo nezaposlenost.⁴⁵¹ Doseganju 70-odstotne zasedenosti učnih mest za proizvodne poklice je bil prilagojen tudi razpis za prve letnike srednjih šol v šolskem letu 1981/82. Programov, ki bi ustrezali dotedanjim gimnazijam, ni bilo več.⁴⁵² Eden najvidnejših znakov usmerjenega izobraževanja je bila namreč odprava gimnazij. Cilj je bil odprava dualizma med srednjimi šolami, ki so bile priprava na univerzitetni študij (gimnazije), in poklicnimi šolami.⁴⁵³ Preusmerjanje učencev v poklicne šole je potekalo predvsem s pomočjo svetovalnih delavcev in učiteljev v osnovnih šolah.⁴⁵⁴

Z usmerjenim izobraževanjem so poleg strokovno usmerjenih programov vpeljali še usmerjeno izobraževanje pedagoške, naravoslovno-matematične, družboslovno-jezikovne in kulturološke smeri. Pedagoška smer je osnovno fazo usmerjenega izobraževanja preizkusila že sredi 70. let.⁴⁵⁵ Analiza štiriletnega poskusnega dela na lokalnem nivoju je npr. na območju ptujske občine pokazala pozitivne rezultate.⁴⁵⁶ Po koncu »poskusnega obdobja«, ko je bilo usmerjeno izobraževanje že v teku, je analiza rezultatov na občinskem nivoju pokazala tudi na pomanjkljivosti usmerjenega izobraževalnega sistema. Vzemimo za primer občino Ljubljana. Občinski komite in aktivni komunistov v vzgoji in izobraževanju so opozorili na probleme usmerjenega izobraževanja. Osnovno pomanjkljivost so

---

446 *Gozdarski šolski center*, 19.

447 Prav tam, 30.

448 *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, 29. 4. 1980, 715–45, *Zakon o usmerjenem izobraževanju*.

449 Javornik, *Usmerjeno izobraževanje* (neštevilčeno; op. av.).

450 *Naša komuna*, 7. 7. 1981, 3, *Usmerjeno izobraževanje bo jeseni štartalo*.

451 Prav tam.

452 Prav tam.

453 Medveš, *Socialistična pedagogika*, 14.

454 *Naša komuna*, 7. 7. 1981, 3, *Usmerjeno izobraževanje bo jeseni štartalo*.

455 Okoliš, *Zgodovina šolstva*, 124.

456 N. D., *Kako je z letošnjim vpisom*, 5.

videli v nezadostnih materialnih pogojih za izvajanje usmerjenega izobraževanja. Nadalje so opozorili na nemotiviranost pedagoškega kadra, ki so ga povezovali s pomanjkanjem možnosti za dodatno izobraževanje in pridobivanje novih znanj ter s prenizkimi osebnimi dohodki. Pri analizi uspešnosti dela so izpostavili kot problem tudi preobsežnost učnih programov: »Srednje šole žele naučiti svoje dijake vse, tako da ni vertikalne nadgradnje strokovnjakov.«⁴⁵⁷

Poklicne šole, tako tudi gozdarska, so imele pravzaprav že vseskozi sistem usmerjenega izobraževanja, saj so izobraževale učence za točno določene poklice. Sistem usmerjenega izobraževanja naj bi bil v praksi že preizkušen in uspešen.⁴⁵⁸ To seveda ne pomeni, da šolskega programa poklicnega šolstva ni zaznamovalo usmerjeno izobraževanje. Izobraževanje za pridobitev strokovne izobrazbe je omogočilo pridobitev splošne in strokovne teoretične izobrazbe, praktična znanja za delo v določeni stroki ali nadaljnje izobraževanje. V tem smislu so bili prvi letniki srednješolskega izobraževanja splošnoizobraževalni, v različne poklice so se učenci usmerili v drugem letniku. Šolanje so zaključili s pozitivno opravljenimi obveznostmi zadnjega letnika brez zaključnega izpita ali mature.⁴⁵⁹ Uvajanje usmerjenega izobraževanja v gozdarsko šolstvo je pomenilo prekinitvev periodičnega izobraževanja gozdnih delavcev.⁴⁶⁰ Uveden je bil dvoletni izobraževalni program za gozdne delavce, ki je bil prvo leto skupen s programom za gozdarske tehnike. Po zaključku prvega letnika so se dijaki lahko usmerili v dvoletni program za poklic gozdarja ali v štiriletni program za poklic gozdarskega tehnika.⁴⁶¹ Strokovnjaki so bili kritični do takšnega sistema, saj so v prvem letniku prevladovali splošnoizobraževalni predmeti, zato je bil obseg izobraževanja v strokovnih predmetih v drugem letniku premajhen. Zlasti je bilo premalo praktičnega pouka. To pomanjkljivost so reševali z obveznim polletnim pripravništvom s praktičnim usposabljanjem po zaključku šolanja.⁴⁶² Podobno rešitev so našli v vzgojno-izobraževalnem programu gozdarski tehnik. Obseg ur splošnoizobraževalnih predmetov, zlasti v nižjih letnikih, je bil večji kot strokovnih predmetov. Za premostitev razkoraka med splošnoizobraževalnimi in strokovnimi predmeti so v okviru učnega programa uvedli obvezno proizvodno delo na izobraževalnih centrih po gozdnih gospodarstvih. Po končanem šolanju so svoje znanje izpopolnili z obveznim devetmesečnim pripravništvom.⁴⁶³

Za kvalitetnejši vzgojno-izobraževalni program gozdar, v katerem bi bila zastopanost strokovnih predmetov v obsegu, ki bi nudil učencem potrebno znanje,

457 Erhatic, Usmerjeno izobraževanje in problemi, 2.

458 Javornik, Usmerjeno izobraževanje.

459 Čar Seražin, Srednja gozdarska šola, 14.

460 Vrtovec, Pogovor z mag. Urlebom, 43.

461 Prav tam.

462 Prav tam.

463 Prav tam.

je skupina strokovnih učiteljev in strokovnjakov iz gozdnega gospodarstva sestavila predlog dopolnjenega srednješolskega vzgojno-izobraževalnega programa gozdar, ki je bil še vedno usklajen z Zakonom o usmerjenem izobraževanju in s Smernicami za oblikovanje vzgojno-izobraževalnih programov.⁴⁶⁴

Dopolnitev oziroma razširitev programa je terjal tudi tehnološki napredek v gozdarstvu. V gozdarstvo sta se namreč pričela uvajati mehanizacija in mehanizirano delo. Tako so pričeli uvajati traktorje pri spravilu lesa, ki so nadomestili vlačenje lesa s konji. Spremembe so bile tudi pri nakladanju lesa na kamione in traktorske prikolice. Ročno nakladanje so zamenjale nakladalne naprave, ki so predstavljale ne samo lažji, ampak tudi varnejši način nakladanja. Šolanje voznikov za delo z omenjenimi napravami je prevzela srednja gozdarska šola v Postojni. Na tečajih se je usposobila večina voznikov kamionov za prevoz lesa in upravjalcev nakladalnih naprav iz Slovenije in drugih krajev Jugoslavije.⁴⁶⁵

Strokovna skupina je predlagala izvajanje dopolnjenega vzgojno-izobraževalnega programa v prvem letniku šolskega leta 1987/88 ter njegovo postopno uvajanje v višje letnike v naslednjih šolskih letih.⁴⁶⁶ Izhodišča za oblikovanje ciljev celotnega programa in v njega vključenih izobraževalnih smeri so bila v dolgoročnem razvoju gozdarstva do leta 2000 in tudi dalje. Obseg in vsebina učnega načrta sta bila določena z opisom profilov poklicev gozdar, gozdar traktorist in gozdarski tehnik, določenih s poklicnimi standardi v gozdarstvu, ki jih je sprejela skupščina Splošnega združenja gozdarstva Slovenije dne 18. junija 1986 in dopolnila s sklepom o prekatégorizaciji smeri »A« (gozdar, gozdar traktorist) iz dotedanje tretje v četrto zahtevnostno stopnjo dela in smeri »B« (gozdarski tehnik) v peto stopnjo zahtevnosti.⁴⁶⁷ Pogoj vključitve v program gozdar, ne glede na smer izobraževanja, sta bila uspešno končana osnovna šola in psihofizična pripravljenost, ki jo je bilo treba dokazati z zdravniškim spričevalom. Pogoj napredovanja na smeri »A« je bila pozitivna ocena iz vseh predmetov v letniku. Učenci, ki bi na tej smeri zaključili prvi letnik s prav dobrim ali odličnim uspehom, bi se lahko vključili v drugi letnik smeri »B« brez dodatnih izpitov.⁴⁶⁸ Pogoj napredovanja na smeri »B« iz prvega v drug letnik je bila najmanj ocena dobro iz predmetov slovenski jezik, tuji jeziki, matematika,

464 SI AS 2061, t. e. 34, Srednješolski vzgojno-izobraževalni program »gozdar«, 24. 11. 1986. Sestavljavci predloga programa so bili: ravnatelj GŠC Postojna inž. Vili Garmuš, predmetni učitelji GŠC Postojna, mag. Franjo Urleb iz Splošnega združenja za gozdarstvo, mag. Jože Ajdič iz Gozdnega gospodarstva Maribor, inž. Ria Sekirnik iz Lesne Slovenj Gradec in inž. Pavle Kumer iz Gozdnega gospodarstva Celje. – Prav tam.

465 Remic, Uvajanje mehanizacije, 83–84.

466 SI AS 2061, t. e. 34, Srednješolski vzgojno-izobraževalni program »gozdar«, 24. 11. 1986.

467 Prav tam.

468 Prav tam.

fizika, kemija in biologija. Splošni uspeh v prvem letniku je moral biti dober.⁴⁶⁹ Pogoj za uspešen zaključek šolanja na smeri »A« in pridobitev poklica gozdar in poklica gozdar traktorist so bile pozitivne ocene pri vseh predmetih, izvedba vseh obveznosti, kot so bile seminarske naloge, določeno število ur praktičnega pouka in proizvodno delo ter uspešno opravljen zaključni izpit. Slednji bi se izvajal pred tričlansko komisijo v gozdu, torej v praktičnem okolju, iz predmetov gojenje in varstvo gozdov ter pridobivanje gozdnih proizvodov.⁴⁷⁰ Zaključni izpit bi obsegal praktični in teoretični del.

Pogoji za uspešen zaključek šolanja na smeri »B« bi bili nekoliko zahtevnejši. Po uspešno zaključenem zadnjem letniku bi s pomočjo pristojnega strokovnega učitelja izdelali seminarsko nalogo s kateregakoli strokovnega gozdarskega področja. S seznamom tem bi bili učenci seznanjeni v prvem polletju četrtega letnika. Uspešen zagovor seminarske naloge bi bil pogoj za pristop k zaključnemu izpitu pred tričlansko komisijo iz splošnih predmetov (slovenski jezik, matematika, biologija in samoupravljanje s temelji marksizma).⁴⁷¹

Vpis v program gozdar oziroma na obe smeri programa bi potekal v okviru dolgoročnega in srednjeročnega načrta potreb po gozdarskih strokovnih kadrih in njihovega izobraževanja. S tem bi gospodarstvo omogočilo učencem po končanem šolanju zaposlitev.⁴⁷²

Sodeč po virih predlagani program v praksi ni zaživel in so se bodoči gozdarski strokovnjaki šolali po učnem načrtu, ki ga je narekovalo usmerjeno izobraževanje.

Spremembe v družbi po letu 1991 so povzročile tudi spremembe v gozdarstvu in posledično gozdarskem šolstvu. GŠC je prešel v pristojnost Ministrstva za šolstvo in šport. Zmanjševanje vloge gozdarske stroke v družbi je zmanjševal tudi njen vpliv na gozdarsko šolstvo.⁴⁷³ Upad zaposlenosti v gozdarstvu, zlasti gozdnih delavcev in gozdnih tehnikov, je vplival na manjši vpis kandidatov v srednješolski program gozdar. Nekdaj uspešno sodelovanje med gozdarsko šolo in gozdnim gospodarstvom je bilo prekinjeno, kar se je odražalo tudi v materialnem stanju šole, saj so jo finančne težave privedle do združitve s postojnsko lesarsko šolo. Šola se je preimenovala v Gozdarsko lesarsko šolo Postojna. Jeseni leta 1998 je bila smer gozdar ukinjena, saj sta se v začetku leta vpisala le dva dijaka.⁴⁷⁴

Takšno nezanimanje za gozdarski poklic nas navda z občutkom, da je imela javnost na splošno indiferenten odnos do gozdov. Raziskava slovenskega javnega

---

469 Prav tam.

470 Prav tam.

471 Prav tam.

472 Prav tam.

473 Vrtovec, Pogovor z mag. Urlebom, 44.

474 Čar Seražin, Srednja gozdarska šola, 14.

mnenja o slovenskih gozdovih iz leta 1998 pokaže drugačno sliko.⁴⁷⁵ Slovenska javnost je večinsko podprla trditve gozdarske stroke in slovenske gozdne politike, da je gozd bistvena prvina slovenske krajine. S to trditvijo je soglašalo in močno soglašalo 95 % vprašanih.⁴⁷⁶ Podoben rezultat je odražala tudi visoka ocena ogroženosti, ki so jo čutili vprašani zaradi »propadanja gozdov«, kar je posredno izražalo velik pomen gozdov in njihovega stanja za vprašane.⁴⁷⁷

Gozdarska šola v Postojni deluje še danes in se uradno imenuje Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna. Srednja lesarska in gozdarska šola deluje tudi v Mariboru.⁴⁷⁸

GOZDARSKA FAKULTETA

Na vrhu piramide gozdarskega šolstva je gozdarska fakulteta, ki zahteva posebno obravnavo, zato navajamo zgolj nekaj osnovnih podatkov in vpogled v začetne težave, ki jih je postopoma preseгла. Ustanovljena je bila leta 1948 kot oddelek že obstoječe agronomske fakultete. V letu 1949 se je agronomska fakulteta preimenovala v Agronomsko in gozdarsko fakulteto.⁴⁷⁹ Soočala se je z začetnimi težavami, ki so oteževale delo in v veliki meri uspešnost študentov prvih generacij, kot bomo videli v nadaljevanju.

Prvi pogoj za uspešno delo je bilo zadostno število strokovno usposobljenih predavateljev, drugi pogoj pa potrebna infrastruktura z laboratoriji in učili ter učnimi pripomočki. Gozdarski strokovnjaki so glede izpolnjevanja prvega pogoja sicer opozarjali na začetne težave, a so bili optimistični, da bo predavateljski kader poglobil svoje znanje in dosegel nivo, ki ustreza vsem zahtevam akademskega profesorja in znanstvenega delavca.⁴⁸⁰ Po drugi strani je oblast poudarjala nujnost politične primernosti profsorskega kadra tudi na fakultetah.⁴⁸¹ Npr. na seji politbiroja CK KPS aprila 1952 je bilo med drugim poudarjeno, da je med univerzitetnimi profesorji »nekaj, ki nam delajo veliko škodo«, torej profesorji, ki niso bili v skladu z načrtano politično usmeritvijo.⁴⁸² Glede na njihovo »politično neprimernost« so bile zahteve po odločnih ukrepih v smislu »čiščenja predavateljskega kadra«. ⁴⁸³ Kritika je bila usmerjena tudi v pomanjkanje strokovnosti in pedagoških znanj profesorjev. Istočasno pa so posamezni razprav-

475 Malnar in Šinko, Slovensko javno mnenje v letu 1998, 154–55.

476 Prav tam.

477 Prav tam.

478 Po znanje na Srednjo lesarsko in gozdarsko šolo Maribor.

479 Sevnik, Ustanovitev in razvoj, 232.

480 Prav tam, 233.

481 SI AS 1589/III, t. e. 2, a. e. 141, Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 23. 4. 1952.

482 Prav tam.

483 Prav tam.

ljavci poudarjali v prvi vrsti kriterij strokovnosti oziroma da je treba najti način, ki ne bo spominjal na »policijske metode«. ⁴⁸⁴ Ukrepi so šli v smeri upokojitve posameznih profesorjev in odpuščanja. »Moteči« za partijsko oblast so bili tudi posamezni inštituti kot univerzitetne ustanove, pri čemer na omenjeni seji politbiroja nekateri razpravljavci omenjajo kot primer gozdarski inštitut, kjer naj bi bili (tudi) »najslabši ljudje«. ⁴⁸⁵ Pod tem pojmom lahko razumemo politično »neprimernost«. Problem inštitutov naj bi bila po mnenju nekaterih razpravljavcev tudi nepripravljenost nekaterih starejših strokovnjakov za predajanje znanja na mlajše in s tem vzgajanje mlajših znanstvenih strokovnjakov. ⁴⁸⁶

Drugi pogoj za uspešno delo fakultete, to je potrebna infrastruktura z vsemi potrebnimi učili in učnimi pripomočki, se je prav tako uresničeval počasi, po mnenju strokovnjakov prepočasi. ⁴⁸⁷ Vzroki za takšno stanje so bili objektivni in subjektivni. Med objektivne razloge štejemo pritiske v času Informbiroja, zaradi česar je morala oblast mnoga šolstvu namenjena sredstva preusmeriti v kritje gospodarskih potreb in v obrambne namene. ⁴⁸⁸ Na počasnejše uresničevanje drugega pogoja je vplivala tudi reorganizacija ministrstva za gozdarstvo in lesno industrijo, v pristojnosti katerega je bilo tudi vprašanje gozdarske fakultete. Subjektivni razlogi pa so bili povezani s pogostim nerazumevanjem in zapostavljanjem pomena in vloge šolstva in sploh znanstvenega dela v socialistični družbi. ⁴⁸⁹

Ne glede na omenjene težave si je fakulteta prizadevala dvigniti nivo študija z občasnimi obiski tujih gozdarskih fakultet (npr. na Češkem, v Švici, v Avstriji) in rednimi stiki z drugimi jugoslovanskimi gozdarskimi fakultetami v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in Skopju. Pri tem je bilo vodilno načelo, da se organizacijske oblike ne prenašajo avtomatično, ampak prilagojeno razmeram na ljubljanski gozdarski fakulteti. Slednja je imela za cilj vzgojo gozdarskih inženirjev s širokim spektrom gozdarskega znanja. Specializacija naj bi sledila šele po koncu študija. ⁴⁹⁰

Prve generacije vpisanih študentov so občutile opisane težave. Vpis je bil velik. V študijskih letih 1949/50–1954/55 je bilo skupno vpisanih 858 študentov. ⁴⁹¹ Njihov napredek prikaže naslednji podatek, ki ga navajamo kot primer glede na razpoložljive podatke. Od 65 vpisanih v študijskem letu 1949/50 jih je v rednem roku prišlo v osmi semester (študijsko leto 1952/53) le 31 ali 48 %. ⁴⁹²

---

484 Prav tam.

485 Prav tam.

486 Prav tam.

487 Sevnik, Ustanovitev in razvoj, 234.

488 Prav tam.

489 Prav tam.

490 Prav tam, 235.

491 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 358.

492 Sevnik, Ustanovitev in razvoj, 236.

Preseneča nizko število diplomirancev v prvih študijskih letih 1949/50–1954/55. Diplomiralo je le 12 študentov.⁴⁹³ Glede na potrebe bi slovensko gozdarstvo po podatkih iz leta 1955 letno potrebovalo približno 14 do 17 novih gozdarskih inženirjev.⁴⁹⁴

Agronomska in gozdarska fakulteta je postopoma dopolnjevala svoj program in dejavnost s perspektivo, da se razvije v visoko šolo za različne biotehnične vede. Danes deluje v okviru Biotehniške fakultete Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire.⁴⁹⁵

ZAKLJUČEK

Začetki gozdarskega šolstva v slovenskem prostoru segajo v 19. stoletje, in sicer v leta, ki so bila za Slovence politično nekoliko ugodnejša. Cilj prve slovenske gozdarske šole na posestvu Snežnik sicer ni bil v celoti dosežen, saj je kmečko prebivalstvo pogosto z nezaupanjem spremljalo izobraževanje svojih sinov, čeprav je bila šola v prvi vrsti namenjena gozdnim kmetijam. Po ukinitvi šole leta 1875 smo Slovenci ponovno dobili slovensko gozdarsko šolo šele v Kraljevini Jugoslaviji leta 1930, kar je bilo pozno glede na potrebe po gozdarskem kadru. Tudi druga slovenska gozdarska šola ni povsem uresničila svojega cilja, saj je vodstvo pogrešalo vpise kmečkih sinov gozdnih kmetij, ki jim je bila šola v prvi vrsti namenjena. Šola je sicer delovala do leta 1941, a je bila večkrat na robu finančnega preživetja, celo ukinitve zaradi pomanjkanja denarja in večjega števila nezaposlenih absolventov gozdarskih šol v državi. Tovrstne argumente ministrstva za gozdarstvo za ukinitve šole slovenski gozdarski strokovnjaki niso sprejeli kot utemeljene, saj se je večina slovenskih absolventov razmeroma hitro zaposlila v javnih in zasebnih službah.

Predvojne temelje gozdarskega šolstva je oblast po letu 1945 izgrajevala dalje, predvsem v kontekstu izobraževanja strokovnjakov za proizvodno dejavnost in s tem uresničevanja gospodarskih načrtov. Gozdarsko šolstvo se je po vojni zaradi vsesplošnega pomanjkanja soočalo s težavami, a je imelo potrebno podporo odločujočih dejavnikov, kar mu je omogočilo postopen in kvaliteten vzgojno-izobraževalni razvoj, ki je privedel do ustanovitve gozdarske fakultete.

---

493 Sgerm, Slovensko gozdarsko šolstvo, 358.

494 Sevnik, Ustanovitev in razvoj, 238.

495 Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire.

Nikita Peresin Meden

POGOZDOVANJE NA KRASU: KRŠENJE GOZDNE POSTAVE

KMET IN GOZD V DRUGI POLOVICI
19. STOLETJA

Druga polovica 19. stoletja, ki jo z vidika pogozdovanja na Krasu obravnava ta prispevek, v agrarnem smislu prav gotovo ni dolgočasna. Med najvidnejšimi spremembami in procesi gre izpostaviti zemljiško odvezo, odkup in regulacijo servitutov ter razdeljevanje srenjske zemlje, ki se niso odvili po pričakovanjih in velikokrat tudi ne v korist slovenskega kmeta. Zemljiška odveza je kmeta močno obremenila s plačevanjem odškodnine, poleg tega pa so dežele pobirale posebne doklade na davke in tako pridobivale sredstva za odplačilo svoje tretjine. Velik del deželnega dolga so tako dejansko posredno plačali kmetje, kar je zanje predstavljalo veliko finančno obremenitev. Pri odkupu in regulaciji servitutov so bili v slabšem položaju manjši kmetje in kajžarji, ki so predstavljali večino tedanjega kmečkega prebivalstva. Zakon iz leta 1853 je bil namreč napisan v korist nekdanje zemljiške gosposke. Individualne razdelitve gozdnih parcel so bile, po Perku, velikokrat izvedene brez tehtnega premisleka in so se zato odražale v povečani razdrobitvi in opustošenosti gozdnih parcel. Večina slovenskih gozdov je bila obremenjena s servituti,⁴⁹⁶ kar kaže na njihov pomen za prebivalce ter tudi na posledice za nižji kmečki in kajžarski sloj.

---

496 Perko, *Gozd lahko živi*, 49–53.

Med letoma 1853 in 1880 so med kmete razdelili več kot polovico dotedanjih gosposkih gozdov. Ta po novem »privatni« gozdček je moral zadostiti domačim potrebam ter plačilu naraščajočih davkov, zaradi česar je kmet les tudi prodajal. Kmet naj bi s to razdelitvijo glede na svoje vedno večje potrebe povečini dobil premalo gozda, kar je tudi eden izmed razlogov za njegovo pustošenje gozda.⁴⁹⁷ Na temo razdelitve skupnih gozdov in pašnikov v časopisu *Kmetijske in rokodelske novice* (kasneje im. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči* in *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari*) mrgoli dopisov, v katerih so se avtorji opredeljevali glede teme, ki buri duhove že več kot stoletje. Nekateri so rzsodili v prid, drugi proti razdelitvi.⁴⁹⁸ V predhodnem obdobju in še posebej v 19. stoletju smo priča težnji po optimalni rabi zemlje, ki jo v pogledu stroke predstavlja privatizacija lastnine oziroma vsaj individualizacija rabe. Tako je že od konca 18. stoletja prisotna težnja z državnega vrha po razdelitvi skupnega sveta. Gozdove so razdelili prej, saj je bila tu individualna raba gospodarsko bolj smiselna. Po drugi strani pa je bilo razdeljevanje pašnikov dolg proces, ki se je zavlekel v prvo polovico 20. stoletja. Razlog za to tiči zlasti v tem, da v veliko primerih razdelitev manj donosnega sveta ni bila gospodarsko smotrna za člane soseske. Razdeljevanje srenjskih gozdov se je v 18. stoletju odražalo v še večjem pustošenju, čeprav pod nadzorstvom gosposke, zato je bilo v začetku 19. stoletja postavljeno na prostovoljno osnovo. Kot pri regulaciji servitutov je tudi v procesu razdeljevanja skupne zemlje nižji kmečki ali natančneje podeželski sloj v slabšem položaju.⁴⁹⁹ V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* so o tem zapisali:

»Gostači in bajtarji, ali tako imenovani kajžarji se na neko, iz perviga skoz dobroto premožnih kmetov vpeljana, potem pa skoz navado ukorenineno staro pravico operajo, po kateri jim je, brez de bi kako lastnino v soseskini paši in gojzdu imeli, perpušeno, eno, dve ali celo tri krave občinski čredi perdružiti, in si iz občinskih gozdov potrebnih derv za svojo peč in ognjiše usekati.«⁵⁰⁰

Z razdelitvijo so dobili kajžarji zgolj majhen del bivše skupne zemlje, ki ni zadovoljeval njihovih potreb v taki meri, kot so to počele prejšnje pravice.

Novice so objavile več dopisov o pustošenju oziroma slabem stanju gozdov, in sicer tako srenjskih kot tudi gosposkih.

»Dobro vemo, da imate pravice v gojzdih les sekati, pa tudi to dobro vemo, de se vam ta pravica nikakor krajšati ne sme, in de se vam tudi krajšala ne bo. Tudi to dobro vemo, da so semtertje razpertije in tožbe med kmeti in grajšinami zavoljo teh

497 Prav tam, 32.

498 Prav tam.

499 Prav tam, 36.

500 *Kmetijske in rokodelske novice*, 1845, št. 2, Še en poglobiten zaderžik razdeljenja občinskih pašinj in gojzdov.

pravic, ktere se že dolgo časa vlečejo, brez de bi bile po starih postavah razsojene bile. Vse to je gotovo. Ali, prijatli! vse to ne Vam ne grajšinam se pravice ne da, da bi le sekira pravdo razsodila, de bi gojzde pokončevali, kakor de bi ne bilo nobenga gospdoarja. Kam bo to prišlo? K nič dobrimu.«⁵⁰¹

Na tej točki gre dodati, da kmetje niso bili edini uporabniki gozdov in tako tudi ne edini, ki so pripomogli k slabemu stanju v gozdovih. Omeniti gre vsaj še hitro rastoča mesta, raznovrstne (proto)industrijske gospodarske dejavnosti, odvisne od lesa, trgovino z lesom in privatne lastnike, ki so vedno bolj simpatizirali s kapitalističnim gospodarstvom. Čeprav v citatu beremo, da se kmetom služnostne pravice v gozdovih ne bodo kršile, vemo, da so gosposke te vedno bolj omejevale. Slovenski kmet se je ob koncu stoletja soočal z velikimi davčnimi bremenmi, zadolževanjem, pomanjkanjem površin, iz katerih bi pridobil dobrine in na katerih je imel prej užitke, skratka s krizo agrarnega podeželja.⁵⁰² V *Črnih bukvah kmečkega stanu* je J. E. Krek opisal takratno sliko »na kmetih«:

»Od leta 1860, odkar je jela pihati pristna liberalna sapa pri nas, gre od leta do leta odločno na slabše. /.../ Delavnih močij manjka; obdelana polja se popuščajo in na novo se ne izpreminjajo več rovte v polje; gozdi se vedno bolj izsekavajo, da se pokrije naraščajoči primanjkljaj v gospodarstvu. /.../ Nekdaj tako veselo kmečko ljudstvo stoka pod kruto butaro davkov in dolgov. Čez glavo je zadolženo; boben poje dan za dnem smrtno pesem posestvom, ki so stoletja prehranjala jeden rod; nesrečni potomci kmečkih veljakov pa tavajo brez doma in brez posestva mej številno množico za smrt odločenih ljudij – proletarcev.«⁵⁰³

Borne razmere v kmetijstvu na Krasu odraža tudi dopis v *Novicah* (1881), imenovan Propad malega kmetijstva in kako mu na pomoč priti:

»Tu je prava, velika revščina doma. /.../ [K]jer se mora, rekel bi, vsak seženj zemlje skup znositi, - vlada vsak seženj takega zemljišča z davkom oložila. Poslanci naši teh žalostnih razmer ali ne poznajo ali pa ne marajo poznati, kajti drugače bi svoje dni delali na to, da taki deli polja ne le ne smejo biti davku podvrženi, ampak da bi se imeli prebivalci k obdelovanju in pogozdovanju Krasa še celo spodbujati in pri tem podpirati. /.../ [U]bijajo si glave le s tem, kako bi znašli kak nov davek, a ne prašajo, kako ga bodo ljudje plačevali.«⁵⁰⁴

Kmetijska kriza v zadnjih desetletjih 19. stoletja je bila posledica strukturne neprilagojenosti slovenskega kmetijstva, ki se je kazala v razdrobljenosti kmetij, nizki donosnosti ter rentabilnosti oziroma prenaseljenosti podeželja, ter tudi posledica naraščajoče komercializacije v kmetijstvu. Agrarna kriza v drugi polovici

501 *Kmetijske in rokodelske Novice*, 1848, št. 50, Opomin kranjskim kmetam zastran gojzdnih služnost.

502 O socialnem stanju na obrobju Krasa, natančneje v Senožečah, tudi Studen, »Kruh je najti«, 119–43.

503 Krek, *Črne bukve kmečkega stanu*.

504 Pečnak, *Propad malega kmetijstva*, *Novice*, 4. 5. 1881.

stoletja se je razprostirala čez celotno Evropo, na Slovenskem pa se je odražala v visoki zadolženosti in posledičnem gospodarskem propadanju kmečkega prebivalstva.⁵⁰⁵ Treba je omeniti tudi gospodarsko krizo v letu 1873, ki naj bi vplivala na »skok vknjiženega (kmečkega) dolga«, povezanega z razmerjem med ceno agrarnih in neagrarnih izdelkov,⁵⁰⁶ zastoj v modernizaciji veleposesti⁵⁰⁷ ter splošno poslabšanje že tako slabega in negotovega položaja kmečkega prebivalstva v tem času. Na slednje pa so vplivale še druge tegobe, kot sta živinska kuga v 60. letih in trtna uš v 80. letih 19. stoletja.⁵⁰⁸ Celo pisatelj Janko Kersnik je leta 1875 pozival »Pomagajte kmetu«. ⁵⁰⁹ Preden se preveč razgovorimo o gospodarskem in socialnem stanju kmečkega prebivalstva, kar ni naša glavna tema v tem prispevku, pozornost raje usmerimo v stanje gozdov in referenčno zakonodajo v 19. stoletju.

»To je vsak dolžan upoštevati, izpolnjevati našo najvišjo voljo in namero, sicer pa naj se pazi zlih posledic in kazni,« je zapisano ob koncu terezijanskega gozdnega reda.⁵¹⁰ V drugi polovici 18. stoletja so že bile vidne nove smernice gozdarske politike v smeri umnega, trajnostnega in načrtnega gospodarjenja z gozdovi. Terezijanski gozdni red je vseboval gozdno zaščitne predpise, ki naj bi delovali v smeri zaščite že preveč načetih gozdov.⁵¹¹ Terezijanski gozdni red za Kranjsko, ki je veljal tudi za gozdove na Krasu, Pivki in Istri, je stopil v veljavo leta 1771 in je dopolnjeval gozdni red (1732) in uredbe (1744, 1761), ki so strogo prepovedale sekanje drevesnih vrhov, košnjo trave, pašo drobnice, požiganje gozdov in izvažanje drv na beneško stran.⁵¹² Pred tem naj bi lastniki gozda, še posebej deželni knezi, »s pretirano človekoljubnostjo prizanašali podložnikom, se umikali in končno vsemu pritrdili, samo da ne bi dali čutiti trde roke«. ⁵¹³ Terezijanskega gozdnega reda, ki je veljal na Krasu še dobršen del 19. stoletja, ne bomo vzeli v celoti pod drobnogled, izpostavili pa bomo nekaj podrobnosti, ki se nam zdijo zanimive in referenčne za našo temo, torej zlasti prepovedi in kaznovanja. Gozdni red je svaril pred kratenjem gosposke jurisdikcije in pravic do kaznovanja podložnikov, ki naj bi, tako kot do takrat, ostro nadzirali in kaznovali gozdne prekrškarje, in sicer z zaporom, »gosposčinskim delom« ali s prisilnim delom. Vendar so morali kaznovanje predhodno prijaviti oblastem, za nastalo škodo pa prekrškarjem naložiti še odškodnino, ki so jo po preteku določenega

505 Lazarevič, *Plasti prostora in časa*, 108–10.

506 Grafenauer, *Gospodarski obrat kmetije*, 634–37.

507 Granda, *Viri akumulacije kapitala*, 20–22.

508 P. Vodopivec, *Velika gospodarska kriza*, 25–30.

509 Smerdel, *Prelomna in druga*, 48.

510 Anko in Smole, *Terezijanski gozdni red*, 72–73. Pri proučevanju terezijanskega redu se je treba nasloniti tudi na opombe in popravke prevoda: Maček, *Terezijanski gozdni red*, 312–14.

511 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 106–09.

512 Perko, *Gozd lahko živi*, 142.

513 Anko in Smole, *Terezijanski gozdni red*, 6.

roka za plačilo morali iztirjati z rubežem. Kot dodatna kazen prekrškarjev se je omenjala zasaditev novih dreves.⁵¹⁴ Red je prepovedoval »enkrat za vselej« pašo kakršnekoli živine v mladih gozdovih, izjemoma je bilo to dovoljeno le v visokodebelnih gozdovih, a zgolj tamkajšnjim imetnikom užitne pašne pravice. Gospostvom in podložnikom pa je bila dovoljena gozdna paša tam, kjer lesa ni bilo mogoče prodati in je povečini zgnil.⁵¹⁵ Svinjska paša je bila proti »pašnini« dovoljena in določena, saj bi v nasprotnem primeru podložniki utrpeli preveliko izgubo dohodkov.⁵¹⁶ Povsod, razen v visokih gozdovih, je bilo zaradi prizanašanja mlademu drevju prepovedano tudi grabljenje stelje, tj. listja.⁵¹⁷ Rezanje drevesne skorje in strganje mahu sta bila dopuščena le na posekah ali pa v odročnih gozdovih (z vednostjo lastnikov), saj so to umeščali med »nepogrešljive potrebe«. Muljenje trave in rezanje praprotja sta bila dopuščena le na posekah. Košnja in grabljenje listja z železnimi grabljami sta bila strogo prepovedana pod kaznijo enega zlatega dukata, ki je šel ovaduhu.⁵¹⁸ Odstranjevanje mladega drevja na pašnikih ni bilo dopuščeno, imetnikom pravice do paše se je moralo odkazati drugi pašnik, kjer ni bilo mladega drevja.⁵¹⁹ Revnim podložnikom, kočarjem in dninarjem je bilo dovoljeno brezplačno pobiranje suhega dračja (pravica do suhljadi) za lastne potrebe, ki je bilo nadzirano, saj niso smeli odnašati drv ali zelenih vej. Kazen sta bila odvzem posekanega lesa in orodja ter zapor.⁵²⁰ Za spoštovanje tega gozdnega reda so morali poskrbeti lastniki gozdov (gosposke), ki so gozdarjem oziroma županom ali rihtarjem naložili stalen nadzor nad gozdovi.⁵²¹ Navodil in predpisov tega gozdnega reda niso dosledno izvajali oziroma upoštevali.⁵²² Gozdni uradi naj bi se ravnali po tem redu, a le redki naj bi razpolagali s celotnim besedilom tega zakona.⁵²³ Zdi se, da je bil eden izmed ključnih razlogov za neuspešnost reda tudi to, da ni predpisoval natančnih (!) kazni za posamezne vrste prekrškov.⁵²⁴

V času Ilirskih provinc so bile v tedanje gozdne predpise vnesene upravne reorganizacije, vendar pa so to novo administracijo le deloma izvajali, zaradi česar so bili gozdovi še vedno izpostavljeni.⁵²⁵ Po odhodu Francozov je leta 1814 zopet stopila v veljavo avstrijska zakonodaja in z njo terezijanski gozdni red. Kljub temu so se v tem času omenjala velika pustošenja gozdov, ki so bila povod za okrožnico

514 Prav tam, 15–17.

515 V zadnjem primeru gre najbrž za nedostopne lege.

516 Prav tam, 37–39.

517 Prav tam, 40–41.

518 Prav tam, 46–47.

519 Prav tam, 52–53.

520 Prav tam, 56–57. Britovšek, *Razkroj agrarne fevdalne strukture*, 108.

521 Prav tam, 64–65.

522 Britovšek, *Razkroj agrarne fevdalne strukture*, 108.

523 Valenčič, *Slovensko gozdarstvo v predmarčni dobi*, 56–57.

524 Čeč, »Nisem kradel lesa«, 18.

525 Prav tam, 109–10.

leta 1814 (izdala generalna gubernija Ilirije), ki je zahtevala, da se predpise strogo upošteva. Nekaj let je delovala celo javna gozdarska nadzorno-policijska služba.⁵²⁶ Terezijanski gozdni red tudi v prvi polovici 19. stoletja ni naredil reda v gozdovih. V sredini 19. stoletja Avstrija še vedno ni imela primerne gozdarske zakonodaje, ocenjuje Perko, saj so bili še vedno v veljavi gozdni redi posameznih dežel.⁵²⁷ Leta 1824 je bila izražena težnja po ponatisu in prevodu terezijanskega gozdnega reda v slovenščino, pri čemer je bilo sproženo vprašanje glede določitve gozdnih kazni, saj je gozdni red prepuščal kaznovanje presoji oblasti, kar se je odražalo v neenotnosti in samovoljnosti pri kaznovanju gozdnih prekrškov. Zaradi tega so se okrajna glavarstva zavzemala za dopolnitev tega reda s sankcijami, saj so bila ta tista, ki so se večinsko ukvarjala s prestopki. Vendar iz te moke ni bilo kruha. Potreben je bil nov gozdni red, predvsem zato, da bi gozdne lastnike ščitil pred krajo in neupravičenim izkoriščanjem gozdov.⁵²⁸

Leta 1853 je stopil v veljavo avstrijski gozdni patent, ki je pri nas veljal kar 77 let.⁵²⁹ Uvedba tega reda je izražala željo po boljši gozdnozaščitni zakonodaji in odločnejših represalijah proti kršiteljem predpisov.⁵³⁰ Predpisoval je ohranjanje gozdne površine s prepovedjo spreminjanja namembnosti, obveznosti pogozdovanja posekov, izločanje varovalnih gozdov na izpostavljenih področjih in organizacijo gozdne uprave, ki je imela politično in strokovno oblast nad gospodarjenjem v gozdovih.⁵³¹ Vendar pa so šele v 70. in 80. letih izdali nove predpise, ki so sploh omogočili izvajanje tega reda. V okviru teh so povečali število gozdarskega osebja, kar se je izkazalo kot uspešna taktika povsod, razen v občinskih gozdovih.⁵³² V državne in veleposestniške gozdove je prihajalo vse več in bolje usposobljenega gozdarskega osebja, in sicer zlasti po odpravi fevdalizma, še bolj pa po odpravi servitutov. Po drugi strani pa »drobnolastniška gozdna posest«, tj. zlasti kmečka, tega ni bila deležna. Tu se je izvajala zgolj maloštevilna javna gozdarska nadzorna in svetovalna služba.⁵³³ Red naj bi sicer omejeval sečnjo in pašo, pogozdovanju goličav pa ni dajal nobene podpore.⁵³⁴ Po redu so gozdove ločevali na državne (cesarske), občinske in privatne (last posameznih lastnikov). *Novice* so poročale, da se noben gozd brez dovoljenja ne sme posekati ali v karkoli drugega po namembnosti spremeniti. Kar se je posekalo v državnih in občinskih gozdovih, se je moralo po petih letih zopet zasaditi, v privatnih gozdovih »se

526 Perko, *Gozd lahko živi*, 142–43.

527 Prav tam, 20–21.

528 Valenčič, *Slovensko gozdarstvo v predmarčni dobi*, 56–57.

529 Perko, *Gozd lahko živi*, 143.

530 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, 111.

531 Prav tam, 154.

532 Prav tam, 192.

533 Prav tam, 194–95.

534 Zorn, Kumer in Ferk, *Od gozda do gozda*, 265.

sme včasih tudi delj časa za to dovoliti«. Občinski gozdovi, ki se jim v večji meri posvečamo v tem prispevku, se praviloma niso smeli razdeliti. Kaj je narekoval red v primerih kršitev? Lastnik gozda ali gozdar, ki je opazil poškodovanje gozda, naj bi uporabil vsa sredstva, da se to ne bi več ponovilo. Če pa »poskušeni pripomočki ne pomagajo«, so bili o tem dolžni obvestiti politično gosposko. Če tega niso storili, jim je preti kazni v višini od 5 do 50 goldinarjev. Če gozdni prekršek ni bil zapisan v občni gozdni postavi, a je bil kljub temu spoznan za prekršek, denimo kar se tiče služnostnih pravic v gozdu, takrat so morali tudi tega prekrškarja »po razmeri polajšav ali obtežav ali le okregati ali s zaporom od 1 do 13 dni pokoriti ali v denarji s5 do 50 fl. kaznovati«. Kdor je storil prekršek, je moral oškodovanemu lastniku gozda povrniti škodo (tj. odškodnino), a ne le po vrednosti vzetega blaga, temveč tudi za posredno škodo, ki prizadene lastnika (denimo zmanjšan ali uničen pridelek v prihodnjih letih).⁵³⁵

Gozdovi so bili v tem stoletju podvrženi intenzivnemu človeškemu vplivu, zdi se, da večjemu kot poprej. Cene lesa so v Avstriji v obdobjih 1827–1843 in 1849–1865 močno narasle. V sredini stoletja je na Kranjskem poraba lesa presegla donose. »V že tako izčrpanih gozdovih je posek tako za četrtno presegal prirastek.«⁵³⁶ Kraški kmet je bil v tem obdobju soočen še z enim procesom, ki je bistveno vplival na njegovo življenje, tj. s procesom pogozdovanja, ki ga lahko razumemo kot vzgib v smeri optimalne rabe zemlje s strani oblasti. Ne moremo mimo omembe rasti števila prebivalstva v tem obdobju, kar bo treba imeti v mislih, ko bo v naslednjem poglavju govora o ekonomskem pomenu zemljišč, ki so jih dali »v prepoved« oziroma »v zaščito«. Če se ozremo na rast števila prebivalstva širšega okoliša, ki je znal najbolj vplivati na koriščenje gozdov (in zemlje nasploh) na Krasu, uvidimo vidne spremembe v demografski sliki, ki so nedvomno vplivale na koriščenje kraških gozdov. Tako Grafenauer leta 1970 in Kalc leta 2018 poudarjata, da je bila za območje Avstrijskega primorja značilna močnejša rast prebivalstva kot v drugih slovenskih deželah. To gre predpisati zlasti zemljepisni legi tega prostora in od 18. stoletja dalje tudi gospodarskem razcvetu Trsta. Kalc poudarja, da so imele tržaške kraške vasi največjo demografsko rast v prvi polovici 19. stoletja, ki je obdobje najhitrejše demografske rasti na celotnem slovenskem prostoru, zlasti pa na zahodnem delu.⁵³⁷ Demografsko rast je spremljala socialna in družbena diferenciacija na podeželju. Vemo, da je pretirano izkoriščanje zemlje v kolektivni rabi bolj prisotno v primerih in okoljih, kjer je zaznati večje družbene

535 *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 1852, št. 102–103, Nekatere važniših zapoved in prepoved iz nove gozdne postave. O podobnem tudi v *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 1853, št. 13–15.

536 Valenčič, Slovensko gozdarstvo v predmarčni dobi, 313–22.

537 Grafenauer, Populacija in agrarno prebivalstvo, 99–127. Kalc, Prebivalstvo in gospodarski viri, 155–88.

razlike in razzslojenost. Izrazitejša socialna neenakost lahko tako negativno vpliva na vzdržno rabo kolektivnih virov,⁵³⁸ tj. naših občinskih pašnikov in gozdov, ki so bili v drugi polovici 19. stoletja podvrženi pogozdovanju. Kras je imel v tem obdobju po mnogih zapisih in tudi slikah kar precej klavrno podobo. Koller je o njem zapisal: »Zdi se res, kakor de bi Kras reven starčik bil, ker, kakor ste že rekli, toliko let le kamnitne kosti na suhih rebrih kaže.«⁵³⁹

Kategorizacijo zemljišč in odstotek visokih in nizkih gozdov na Slovenskem je že leta 1970 objasnil Valenčič, iz česar je razviden nizek odstotek gozdov in visok odstotek pašnikov na Krasu v primerjavi z ostalim slovenskim prostorom.⁵⁴⁰ Pobudniki pogozdovanja (gozdarska stroka in nosilci oblasti) so večkrat naleteli na gluha ušesa in nasprotovanja s strani lastnikov zemljišč, služnostnih upravičencev in užitkarjev na občinskih zemljiščih, saj je bilo pogozdovanje s tujerodnim črnim borom v nasprotju z njihovimi ekonomskimi interesi, potrebami in ustaljenimi praksami.⁵⁴¹ O tem, kakšno je bilo rastje na Krasu pred tisoči let, zakaj je prišlo do zmanjšanja poraščenosti z gozdom in o pomenu ravnovesja med antropološkimi in naravnimi vplivi, je pisalo že veliko strokovnjakov; na Slovenskem denimo Metka Culiberg⁵⁴² in v zadnjih letih zlasti Aleksander Panjek. Mi se bomo tej široki temi kljub njeni privlačnosti izognili, saj je preveč postranska za našo temo. Osredotočili se bomo na okoliščine in posledice pogozdovanja v drugi polovici 19. in v prvem desetletju 20. stoletja, torej v prvi fazi pogozdovanja. V prvi polovici 19. stoletja je bil obseg gozda na Krasu najožji, s čemer časovno sovpada začetek razmišljanja o pogozdovanju Krasa.⁵⁴³ Leta 1875 je pogozdenost kraške planote na celotnem gozdnogospodarskem območju dosegala zgolj 14 odstotkov, pri čemer gre omeniti, da se je gozd ohranil zgolj na flišu, apnenčasta tla pa so bila porasla bolj s travinjem, grmičevjem in seveda kamenjem.⁵⁴⁴ Prve poskuse pogozdovanja so izvedli leta 1842, vendar so šele v 80. letih 19. stoletja izdali posamezne deželne zakone za pogozdovanje (1881 za Trst, 1883 za Goriško in Gradiško, 1885 za Kranjsko, 1886 za Kvarnerske otoke), ki so predpisovali pogozdovalne in zaščitne ukrepe ter kazni za lastnike zemljišč in določali procesa nabave sadik in izbire zemljišč, ki so jih namenili v pogozditev.⁵⁴⁵ V splošnem so prepovedali vsakršni užitek na zemljiščih, ki so bila namenjena za pogozditev. V začetku so za pogozditev namenjali zlasti občinska zemljišča,⁵⁴⁶

538 Vivier, *Collective Property*, 245–46.

539 Koller, *Kako pustimo Krasu veselo prihodnost vstanoviti*.

540 Valenčič, *Vrste zemljišč*, 138–48.

541 Remec, *Črni bor*, 43.

542 Gl. denimo Culiberg, *Vegetacija Krasa v preteklosti*.

543 Panjek, *Človek, zemlja, kamen*, 77.

544 Gašperšič in Winkler, *Ponovna ozelenitev*, 174–75.

545 Perko, *Od ogolega*, 37–90.

546 O srenjski zemlji tudi Meden, *Srenjska zemlja*, 132–53.

kot so pašniki in slabši gozdovi, s čemer so občutno zmanjšali obseg zemlje, od katere so prebivalci pridobivali nujno potrebne dobrine, zlasti drva za kurjavo (ter gradnjo, kmetovanje) in krmo za živino. Pomembno vlogo v življenju ljudi je imelo tudi nabiranje gozdnih zeli in sadežev. Pri pogozdovanju Krasa so nastale težave pri iskanju ravnovesja med gozdarstvom in kmetijstvom,⁵⁴⁷ pravi Perko. Ker sta bili ti dve gospodarski panogi močno vezani ena na drugo, je bilo iskanje ravnovesja oteženo. Bolj kot za iskanje ravnovesja med tema panogama gre za iskanje ravnovesja med željami stroke in oblasti ter željami oziroma potrebami prebivalstva. Za pogozditev naj bi namenili neperspektivna zemljišča in jih na ta način obogatili, zvišali njihovo ekonomsko vrednost ter preprečili degradacijo kraške zemlje. Poglejmo, ali je bilo temu res tako.

(NE)PERSPEKTIVNA ZEMLJIŠČA ZA POGOZDOVANJE

Pred sprejetjem zakonov za pogozdovanje slednje ni bilo načrtno, saj je temeljilo na prostovoljni privolitvi lastnika zemljišča.⁵⁴⁸ Zakoni za pogozdovanje so med drugim predpisovali, kako določiti, katera zemljišča naj pogozdijo, kar se je pogosto izkazalo za stvar konflikta med oblastjo in kmeti.⁵⁴⁹ Zaradi skrbi glede potreb po paši, kurjavi in stelji je lokalno kmečko prebivalstvo namreč pogozdovanju nasprotovalo.⁵⁵⁰ Zakon za pogozdovanje na Kranjskem (1885) je sicer določal, da mora pogozdovanje potekati brez škode za glavno gospodarsko dejavnost posestnika.⁵⁵¹ To pa je bilo z ozirom na vse tedanje okoliščine praktično nemogoče. Sočasno gre namreč omeniti vsaj še splošne gozdne rede, ki so omejevali koriščenje gozdov, omejevanje in regulacijo servitutnih pravic, razdeljevanje občinske zemlje v individualno rabo, ki so pomenili prikrajšanje bivših upravičencev za marsikateri užitek, ki je znal biti eksistencialnega pomena. Komisija za pogozdovanje je posege usmerjala »na tista občinska zemljišča, ki so bila na najvišji degradacijski stopnji in neprimerna celo za pašo. Na ta način naj bi preprečili škodo prebivalstvu, ki se je ukvarjalo z živinorejo«. ⁵⁵² Prihajajo pa je tudi do nakupov in razlastitev zemljišč, primernih za pogozditev.⁵⁵³ Na posameznih primerih si bomo ogledali, ali so v pogozdovanje dajali res zgolj neperspektivna zemljišča ter kako so prepoved užitkov doživljali oziroma sprejemali Kraševci.

⁵⁴⁷ Prav tam, 92.

⁵⁴⁸ Perko, *Od ogolelega*, 93.

⁵⁴⁹ Prav tam, 66–90.

⁵⁵⁰ Perko, *Gozd lahko živi*, 208.

⁵⁵¹ Remec, Črni bor, 50.

⁵⁵² Zorn, Kumer in Ferk, *Od gozda do gozda*, 566, nav. po Panjek, Človek, zemlja, kamen, 94.

⁵⁵³ Panjek, *Kulturna krajina*, 70–71.

V fondu Okrajnega urada Komen leži dopis iz Trsta, ki je bil namenjen predelnim voditeljem pri zasajevanju Krasa. Dopis datira v leto 1866, torej v sam začetek pogozdovanja ter hkrati v leto po zborovanju avstrijskega državnega gozdarskega društva v Trstu leta 1865.⁵⁵⁴ Kraške soseske naj bi po besedah pričevalca iz Trsta pokazale, da »jim je živo mar in pri srcu, da bi se njih svet obdelal in zasadil«. Ogledal si je stanje po kraških soseskah in ugotovil, da je za sočasen neuspeh pri pogozdovanju krivo zlasti to, da »niso ljudje vajeni tacega dela«, kar je bil razlog tudi za njegov dopis – to je, da podučijo predelne voditelje o zasajevanju Krasa, ti pa naj bi pri pogozdovanju usmerjali voditelje sosesk. Predlagal je, da se za pogozdovanje namenjena zemljišča ogradijo in dajo v prepoved ter da se »čiste goličave (pušče) scela posejejo in zasadijo«. Pojavljalo se je vprašanje, kako ravnati, ko so se pašniki v soseski zaprli in ko so tam prepovedali koriščenje. Ali ne bo ljudem v soseski primanjkovalo paše in ostalih dobrin, ki jih pridobivajo tam? Tržaški dopisnik je zatrjeval:

»Soseske majo dosti kamnastih pašnikov in več, kakor jim jih je za pašo prav za prav potreba. /.../ Saj ni treba v prepoved staviti ko le take prostore, katerih se soseska lahko znebi, brez da bi se sosesčanom krivica godila. /.../ [I]n v nekaj letih bo imela soseska na mesto pustih goličav, ki ne dajo nobenega dobička, z drevjem zaraščene in mastne pašnike /.../. Sprevidelo je že več sosesk neprecenljivo korist, ki se doseže s tem, da se celo prostori v prepoved stavijo.«⁵⁵⁵

Soseske po mnenju tržaškega dopisnika torej ne bodo pogrešale skupnih pašnikov, ki so bili manj donosni ali celo goličava. Poleg tega pa naj bi imeli pašnikov celo več, kot so jih potrebovali. Tako zapisi kraških županstev kot tudi novejše raziskave dokazujejo ravno obratno. V navezavi s tem gre omeniti, da se je v zadnjih desetletjih 19. stoletja resda odstotek ruralnega prebivalstva (tudi zaradi preseljevanja v mesta in tujino) zmanjšal, vendar pa so bili tisti, ki so ostali, mnogo bolj odvisni od zemlje kot poprej, saj se jim je močno znižal dohodek iz neagrarnih gospodarskih dejavnosti.⁵⁵⁶ Kar se tiče omenjenih »mastnih pašnikov«, moramo pojasniti, da ekonomski cilj ni bil glavni cilj pogozdovanja, saj se je že od začetka vedelo, da bo ekonomski izplen nizek in da bodo lahko nanj čakali več desetletij.⁵⁵⁷

Za pogozditev naj bi namenili slabša zemljišča, tj. v začetku zlasti občinske pašnike in slabše gozdove, kasneje pa tudi taka, ki so bila privatna, ali tudi tista, ki so bila že razdeljena med nekdanje upravičence.⁵⁵⁸ Določanje zemljišč za pogozdovanje je bilo nesistematično, nasadi pa so bili raztreseni in neobsežni,

554 Perko, *Gozd lahko živi*, 208.

555 SI PAK 629, šk. 3.

556 Grafenauer, *Gospodarski obrat kmetije*, 634.

557 Remec, *Črni bor*, 47.

558 SI PAK 629, šk. 1. SI PAK 633, šk. 222.

saj so v ta namen določali manjše dele posesti in take površine, ki so jih zaradi naklona težje obdelovali.⁵⁵⁹ Vemo, da so najprej razdeljevali tista skupna zemljišča, kjer je bilo to ekonomsko smiselno (denimo boljše kvalitete in lege). Iz tega gre uvodoma sklepati, da so bila vsaj nekatera pogozdena zemljišča donosna v tolikšni meri, da je izguba tamkajšnjih užitkov prizadela bivše upravičence. Analitično smo preučili arhivske vire v treh kratkih obdobjih, in sicer 1881–1882, 1885–1886 in 1911–1912. Že za prvo preučevano obdobje, tj. pred izidom zakonov za pogozdovanje, imamo arhivirane prošnje za užitke na individualnih zemljiščih, ki so jih pošiljala županstva na okrajni komisariat v Sežani. Eden izmed takih primerov je prošnja županstva Pliskovica za sekanje drv na senožeti, ki jo je posedoval krajan. Gre za senožet, kjer so bili prepovedani užitki zaradi namena pogozdovanja. Krajan je želel posekati nekaj ukrivljenih, starih in »ničvrednih« hrastov, ki so zatirali rast trave (»iz gospodarskega ozira je to potrebno«).⁵⁶⁰ Velika večina prošenj se v prvem obdobju nanaša na občinska zemljišča in so potemtakem primeri, ko je govora o individualnih posestnikih zemljišč, bolj izjema. V drugem preučevanem obdobju imamo resda manj prošenj, vendar se v okviru teh poveča delež individualnih posestnikov, za katere je županstvo naprošalo užitkov. Ti so dokumentirani v vaseh Pliskovica, Cerovlje, Gorjansko, Veliki Repen in Avber. Županstvo v Avberju je denimo prosilo za sečnjo drv na razdeljenem občinskem zemljišču, ki je bilo dano v prepoved. Osemindvajset deležnikov, ki so si želeli tega užitka, je prihajalo iz vasi Avber, Ponikve in Gradnje. Priložen je tudi seznam imen deležnikov. Drugi primer s seznamom deležnikov (21) v tem obdobju prihaja iz Cerovelj. Skupno imamo šest primerov prošenj (od vseh 19), v katerih se omenjajo individualni posestniki ali deležniki.⁵⁶¹ V tretjem preučevanem obdobju imamo skupno enajst prošenj, od tega dve taki, ki omenjata deležnike. Na Gorjanskem (14 posestnikov) in Štjaku (43 posestnikov) so prosili za sekanje drv. Omeniti gre, da imamo nekaj prošenj tudi v vmesnem obdobju med letoma 1886 in 1911, kjer so vsa (!) županstva prosila za užitke na razdeljenem občinskem zemljišču. Sezname upravičencev, ki so bili upravičeni do užitka na svojem deležu občinskega zemljišča,⁵⁶² se omenjajo v Štjaku (40), Pliskovici (45) in na Gorjanskem (30). Skupno imamo v tem vmesnem obdobju šest prošenj županstev. Ugotovimo, da so že v tem prvem obdobju pogozdovanja v prepoved dajali tudi občinska zemljišča, ki so bila že razdeljena med nekdanje upravičence, imenovane deležniki. Najprej so razdeljevali tista zemljišča, kjer je bilo to ekonomsko smotrno, to je občinske gozdove ali dele občinskih pašnikov,

---

559 Remec, Črni bor, 51.

560 SI PAK 633, šk. 302.

561 SI PAK 633, šk. 222.

562 Kljub temu da je bilo to zemljišče že razdeljeno v individualno rabo, se je še vedno poudarjalo, da gre za občinsko zemljo.

Gozd Cirje, par. št. 414-3 in 255-1,2,3 tj. Pod Brdom

Fotografija: Nikita Peresin Meden

kjer bosta individualizacija in nadaljnja kultivacija konkretnije pripomogli h kmetijski ekonomiji. Razumeti gre, da majhen delček slabšega pašnika ali celo goličave ni imel veliko koristi za posameznika. Če pa je ostal nerazdeljen (večji) in v skupni uporabi, so upravičenci lahko tam vsaj pasli in nabrali dobrine v večjem obsegu. Poleg tega so pri razdeljevanju pašnikov morali plačati tudi geometra, kar je pomenilo dodaten in neupravičen strošek, če od razdeljene zemlje niso imeli dovolj koristi. Zaključiti gre, da so bila v prepovedi in pogozdovanju že pred izdajo zakonov za pogozdovanje tudi razdeljena občinska zemljišča, za katera gre sklepati, da so bila boljša, donosnejša in na katerih so bili užitki velikega pomena za upravičence.

Ko je govora o donosnosti občinskih zemljišč, je ključno izpostaviti še en vidik, tj. povečanje vrednosti zemljišča s kultivacijo. Na Krasu imamo dokumentiran značilen tip razdeljevanja srenjske zemlje naprej tam, kjer so bili pogoji za kmetovanje najboljši – to je v kraških vrtačah, ki so jih kultivirali v delane doline. Tam so ustvarili po navadi njivo ali travnik. Na podlagi študije primerov, ki datirajo v drugo polovico 18. stoletja, smo ugotovili, da je bila tam razlika v vrednosti hubne in srenjske zemlje odvisna od količine dela, ki so ga kmetje vložili, saj sta bili povprečni vrednosti kvadratne pertike na srenjski in

hubni ornici povsem enaki. Pri primerjavi srenjskih in hubnih travnikov smo ugotovili, da je bila povprečna vrednost pertike hubnega travnika za 25 odstotkov višja od povprečne vrednosti kvadratne pertike na srenjskem travniku. Sklenili smo, da je eden izmed ključnih dejavnikov, ki so vplivali na vrednost (in s tem tudi donosnost) srenjskih ornici in travnikov, količina dela, ki so ga kmetje vložili v kultivacijo in urejanje teh zemljišč. Poudarimo naj, da so bila v študiji obravnavana srenjska zemljišča, ki so bila že razdeljena in potemtakem podvržena individualni rabi.⁵⁶³ Občinska zemljišča, namenjena pogozditvi, so bila dana v prepoved, kar pomeni, da so bili tam po večini prepovedani vsakršni užitki. Ta zemljišča so morali občani očistiti kamenja, le-tega zložiti v zid okrog zemljišča ter slednje tako zaščititi pred živino in razločiti od ostalih parcel. Morali so tudi posekati morebitno grmovje, trnje, robidovje.⁵⁶⁴ Če na zemljišču ni bilo dovolj zemlje, so jo morali tja navoziti. Skopati je bilo treba luknje za drevesca, ta vsaditi ter jih nato tudi vzdrževati,⁵⁶⁵ kar je prav gotovo pomenilo veliko delovno obveznost, za katero so dobili sicer plačilo, vendar so se tega kljub temu otepali, saj jim je pogosto zmanjkovalo časa za delo na kmetiji. Z omenjenim delovnim vložkom se je dvignila vrednost teh »neproduktivnih« zemljišč. S tem so, ravno tako kot v primeru individualizacije, povečali donosnost zemljišča, vendar v primeru pogozdovanja brez koristi za lastno gospodarstvo, saj so bili prejšnji užitki prepovedani. Najbrž ne bi bilo napak sklepati, da je bil v tem primeru tudi donos zemljišča (trava in čez desetletja tudi les) večji. Črni bor je bil za domačine »vsaj na začetku nezaželen tujec, ki je zasedel njihove pašnike, odtegoval kruh ter prinašal predvsem delo in le malo bornega dobička«.⁵⁶⁶

O pomenu občinskih gozdov in pašnikov za posestnike, še preden so začeli z načrtnim pogozdovanjem in nekatere izmed teh zemljišč dali v omejitve ali prepoved, so pričali spori med soseskami za pravice do koriščenja občinskih gozdov in pašnikov v predhodnem obdobju. Pred odpravo fevdalizma so bila redka taka gospodstva, kjer ni bilo sporov in pravnih tudi med podložniki in gosposko glede servitutov.⁵⁶⁷ »Uzroki takih pravnih so nar večkrat lakomnost ali krivičnost od ene ali druge ali od obeh strani /.../.«⁵⁶⁸ Velikokrat so se sprli tudi zaradi časa in obsega koriščenja servitutov.⁵⁶⁹ Panjek poudarja, da so bili »v tradicionalni kmečki družbi« spori znotraj vaške skupnosti ali med dvema skupnostma glede srenjske zemlje pogosti.⁵⁷⁰ Mejne soseske na Krasu so pogosto prihajale v spore

563 Meden, *Vloga vaške skupnosti*, 63–65.

564 SI PAK 633, š.k. 275; š.k. 171.

565 Remec, Črni bor.

566 Prav tam, 44–45.

567 Perko, *Gozd in gozdarstvo*, 23.

568 *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, št.47, 1851, Pravde za gojzde in pašnike.

569 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih*, 27.

570 Panjek, *Kulturna krajina*, 63.

glede pravic do paše, žetja trave ali nabiranja oziroma sekanja drv na občinskih zemljiščih tudi v predmarčni dobi. Spori so se razprostirali čez celotno kraško področje. Izpostavili bomo zgolj tri primere sporov na temo gozdov ali lesa, ki se nam zdijo še posebej zanimivi ter povedni.

Prvi kratki stik, ki ga bomo omenili, se je zgodil na tržaškem delu Krasa, in sicer med mestom Trst ter prebivalci Sežane, Orleka in Lokve (Corgnale). Leta 1812 so slednjim prepovedali sekanje debel in korenin dreves in grmov v gozdovih Trsta in Bazovica (it. Basovizza). Poudarjeno je bilo, da bodo »tutti i contaventori e venditori di questo genere venghino arrestati e consegnati a quella autorità« (vsi nasprotujoči in tovrstni podajalci aretirani in izročeni temu organu oblasti).⁵⁷¹ Leta 1827 so se Tržačani zopet pritožili, tokrat nad vaško skupnostjo Bazovica, ki so jo obtožili »devastazione dei pubblici boschi e comunali essisteni sul territorio di questa città«.⁵⁷² Vaškim skupnostim Bazovica, Trebče, Gropada in Padriče so veleli, naj opustijo svojo podeljeno pravico, ki so jo imeli do teh gozdov. Tem skupnostim je bilo prepovedano vsakršno sekanje dreves, za kar je bila odtlej določena tudi denarna kazen. Članom teh vaških skupnosti je bilo potemtakem dovoljeno zgolj letno obrezovanje tamkajšnjih dreves. Bazovičanom je bilo naročeno, naj marljivo bdijo nad to prepovedjo in prijavijo vsakršen prekršek v srenjskih in javnih gozdovih na teritoriju mesta Trst. Proti prekrškarjem naj bi postopali z vso strogostjo.⁵⁷³ Pravica do nabiranja lesa, suhih vej in podobnega ni bila značilna le v gozdovih, pogosto se je namreč koristila tudi na skupnih pašnikih. V navezavi s tem imamo zelo poveden vir iz leta 1842, natančneje gre za dopis »dalla Comminione governiale« (vladnega odbora), ki je bil namenjen županom Bazovice, Gropade, Trebč, Lokve, Sežane in Orliča. Po sporih okrog sečnje lesa med temi skupnostmi (in vasmi) med seboj ter z mestom Trst so spoznali, da je nujno treba razdeliti pašnike in pravice do sekanja lesa. Najprej so opredelili meje (mejne parcele) med skupnostmi in na tem naj bi temeljili razdelitev pašnikov in tamkajšnja pravica do sečnje lesa.⁵⁷⁴ Županom in ostalim deležnikom je bilo naročeno, naj spoštujejo to, kar je bilo začasno uveljavljeno.

571 SI PAK 633, šk. 135. Leta 1838 so bili slednji glede delitve pašnikov in pravice za sekanje drv zopet v nejasnosti. V sporu so bili glede delitve skupnih pašnikov in tistih, ki so skupni in locirani znotraj teritorija mesta Trst (SI PAK 633, šk. 151).

572 Opustošenja javnih in skupnih gozdov, ki obstajajo na teritoriju tega mesta.

573 SI PAK 633, šk. 135.

574 Zapisali so podrobna navodila in poudarili, da »siccome inoltre essa divisione contempta il solo esercizio del pascolo e taglio di legna, cose non viene per la medesima minomomento altervola l' esistente cortinazione politica territoriale, in virtu della quale i terreni comunali di sopra accenati e provisoriamente divisione tutte compresi entro il confine di Trieste, e soggetti alle giuridizione dell' Imp. Reg. Magistrato Pol. /.../ di della citta« (ta razdelitev predvideva samo izvajanje paše in sečnje lesa in ne spreminja obstoječega ozemeljskega političnega teritorija, v okviru katerega so zgoraj omenjena občinska zemljišča in začasna razdelitev del ozemlja in uprave (Imp. Reg. Magistrato Pol.) mesta Trst).

V nasprotnem primeru »giacché quelli i quali ardissero di oltrepassarlo anderebbero soggetti alle penalità prefisse delle vigenti leggi secondo la specealità dei casi« (bo prekrškarje po zakonu doletela kazen glede na posamezen primer). V primeru prekrška so bili kršitelji podvrženi prejšnjim kazenskim zakonom (dekret iz dne 14. novembra 1840, št. 27570) glede na specifiko prekrška.⁵⁷⁵ Tako so torej postopali v dolgotrajnem sporu med zgornjimi skupnostmi, kar je bil očitno rezultat neprestanih trenj zaradi pravic.⁵⁷⁶

Do nesoglasja glede mejnega zemljišča je prišlo tudi na Brkinih. Prebivalci skupnosti Misliče, Vatovlje, Barka in Švarcenek so leta 1821 zapisali, da imajo prebivalci skupnosti Artviže na mejnem zemljišču urbarialno pravico do paše, kljub temu da to zemljišče ni bilo nikoli namenjeno paši drobnice. Te skupnosti so za to zemljišče plačevale letno dajatev (affitto livello) in poleg tega zatrjevale, da je bilo to zemljišče vedno gozdno. Prosili so, da se Artvižanom omeji in uzakoni koriščenje tega področja na zgolj pašo govedi v določenem obdobju in določenem delu tega področja. Poleg tega so bili mnenja, da bi morali tam vzgojiti gozd. Ostalim skupnostim naj bi gospostvo dovolilo nabiranje lesa drugod po gospostvu (vsaj suhe veje za lastno porabo). Poleg tega se zdi, da so bili prebivalci teh skupnosti že v nepotrebni konfrontaciji, saj so skupnosti želele, da jim Artvižani »immediata restituzione dei vestiti presi ai loro pastori« (takoj vrnejo oblačila, ki so jih vzeli njihovim pastirjem). Sklepati gre, da so prebivalci Artviž s pašo drobnice to območje popasli do golega, kar pomeni, da je potrebovalo nekaj časa, da si je opomoglo. Gozda je bilo malo, zato so ostale skupnosti prosile dovoljenje za nabiranje lesa drugod po gospostvu Švarcenek. Gosposka je na to odgovorila: »Non avendosi potuto efftuar un comprimento fra le entro indicate comunità circa il diritto di pascolo /.../.« (Ni mogla vplivati na dogovor med navedenimi skupnostmi glede pravice na pašniku.) Gosposka je pripisala, da bodo pravice obnovljene v smislu standardizacije po zgledu iz preteklosti, skupnosti pa naj še naprej uživajo zemljišča, kot so jih do sedaj.⁵⁷⁷ Čez nekaj let smo priča nesoglasju med Barko in Vatovljami. Skupnost Barka je namreč trdila, da ima od nekdaj pravico do sekanja lesa v njenih občinskih gozdovih. Tudi Vatovljčani so trdili, da imajo pravico do sečnje lesa v nekaterih barčanskih občinskih gozdovih. Barčani se s tem niso strinjali in so leta 1824 prosili gosposko, naj »ordinare alla Comune di Vatoule di sospendere immediatamente ogni e qualunque taglio nei boschi« (ukaže skupnosti Vatovlje, naj nemudoma prekine vse sečnje v gozdovih).⁵⁷⁸

Izredno zanimiv primer predstavlja tudi sodna obravnava iz leta 1821 zaradi sekanja lesa na zemljišču, ki je bilo v posesti vaških skupnosti Opatje selo in Lok-

575 SI PAK 633, š.k. 151.

576 O sporih na Krasu tudi Panjek, *Kulturna krajina*.

577 SI PAK 633, š.k. 140.

578 SI PAK 633, š.k. 140.

vica, imenovanem Gherda Draga. Gre za mejno zemljišče med vaškima skupnostnima Opatje selo in Kostanjevica. Člani vaške skupnosti Kostanjevica so začeli sekati drva za ogenj, približno 18 vozov. V konfliktu med člani vaških skupnosti na tem zemljišču se je omenjalo celo strelno orožje.⁵⁷⁹ Spori kažejo na velik pomen občinskih zemljišč (v naših primerih zlasti gozdnatih) v predmarčni oziroma predpogozdovalni dobi. Torej, še preden se je velik del občinskih zemljišč, tj. pašnikov in slabših gozdov, dal v prepoved, so dokumentirana trenja med soseskami, ki pričajo o pomembnosti tega sveta oziroma dobrin, ki jih je ta ponujal. Bodisi je šlo za krmo za živino ali kurjavo. Sklepati gre, da bo z omejitvijo koriščenja občinskih gozdov in s prepovedjo užitkov na v pogozdovanje danih (zlasti skupnih) zemljiščih kraški kmet stisnjen v kot. Če v ozir vzamemo še takratno gospodarsko in socialno situacijo na podeželju, o kateri smo spregovorili v prvem delu, ugotovimo, da je šlo za verižno reakcijo, ki je v 19. stoletju vodila v povečan pritisk na naravne vire. Iz arhivskih virov iz druge polovice 19. stoletja je jasno razbrati, da so bile kmetom sedaj prepovedane površine ne samo nujno potrebne, temveč da je njih pomanjkanje vodilo v boj za preživetje.

V povezavi z zgornjim navajamo štiri povedne primere iz različnih koncev Krasa (Zgonik, Veliki Repen, Razguri, Komen), ki podkrepijo našo zgornjo trditve. O prepovedih na za pogozditev namenjenih zemljiščih je spregovoril predelni voditelj pri zasajanju Krasa že leta 1866, ko je v pismu Slavnemu visokemu vladnemu namestništvu v Trstu opisal takratno stanje v Zgoniku:

»[K]jer ki so pa goljave je skoraj sama skala in na takšni ni ugodno za sjanje in za sajanje. Tu bi se moglo še kar dobro obvarvati pred živino, če bi se to zgodilo, bi se lahko v malo letih popolnoma pogozdjeno pričakalo, ali žali Bog! ako se veliko s pašnikov zavarje, ne more ubogi kmetič svojih živinčet prerovnati, ker bi mu paše spremanjkovalo. Ako pa živinčete odda, mora gotovo spešati ali celo na boben priti; še tako, ki ubogi kmet več repov redi, komaj izteka in se velikih davkov odreši.«⁵⁸⁰

Županstvo v Velikem Repnu je leta 1881 prosilo okrajno glavarstvo dovoljenja za koriščenje zavarovanih parcel. Pri tem je jasno zapisalo, da »je nujna potreba travo na omenjenih parcelah za požeti radi ognja in ker posestnikom kerma za živino zelo premanjkuje in tudi paša zelo prem anjkuje glede da je skoraj polovica občinskih pašnikov pred pašo zavarovanih«.⁵⁸¹

O tem, kako je prepoved užitkov na za pogozdovanje odrejenih občinskih zemljiščih vplivala na takratno prebivalstvo, je poročal naslednji zapis iz vasi Razguri v občini Štjak s konca stoletja (1896). Občani so prosili okrajno glavar-

⁵⁷⁹ SI PAK 633, šk. 124.

⁵⁸⁰ Z omenjeno socialno stisko zgoniškega kmeta je predelni voditelj povezoval tudi izbiro drevesnih sadik. Primanjkovalo naj bi sadja in potemtakem bi vsak z največjim veseljem sadil sadno drevje (SI PAK 633, šk. 171, fasc. 101).

⁵⁸¹ Prav tam.

Pismo okrajnemu glavarstvu v Sežani

Hrani: SI PAK 633, šk. 358

stvo za dovoljenje paše govedi na občinskem zemljišču, ki je bilo odrejeno za pogozdovanje, ter pojasnili:

»[K]er podpisani imajo okoli 42 glav govedet in sedaj je še za pašo prostora pri enih 5. oral, in je vprašanje kje se bode žival pasla, mi smo se odkupili od gmajne, in bi se lahko reklo, da nam skoraj nič ne koristi, ja popred je bil pri nas dohodek od živinoreje in vinska terta, sedaj pa terte so skoraj uničene, in še blaga, da ne bomo mogli ravnati, kaj bode z nami«. ⁵⁸² Dogodilo se je tudi, da se občina ni strinjala z izbiro zemljišča, ki je bilo zavarovano. Občina Komen (1896) je zato prosila okrajno glavarstvo, da določeno parcelo »iz gozdnega varstva« izbriše, saj naj ne bi bilo to zemljišče nikoli določeno za pogozdovanje ter tudi zato, ker je bilo »občini jako prekoristno«. ⁵⁸³

Podobno stališče, kot je predstavljeno zgoraj, je izpričal Franc Bunc, ki je v imenu kraških prebivalcev pisal Kmetijski družbi v Ljubljani:

»Naj se zasade kraji, ki še niso obdelani, z drevjem kakoršnim koli – kod bomo pa Kraševci pasli? Paše nam je treba, ker piče zadosti ne pridelujemo, da bi živino celo leto v hlevu redili. Naj se nam prepovejo drevesa, ki še rastejo in ki se še nasaditi mislijo, sekati – s čem bomo kurili, ker nam derv primanjkuje?« ⁵⁸⁴

Ti zbrani zapisi pričajo o tem, kako je bilo koriščenje pašnikov, čeprav tudi manj rodovitnih, za prebivalce izrednega pomena, lahko bi rekli kar življenjskega. Izbrani citati poročajo, kako se je prepoved užitkov odražala v poslabšanem ekonomskem položaju nekdanjih užitkarjev. Slednji so velikokrat razlog za revščino, ki je bila pogojena s tem, da niso mogli prehraniti goveda, pripisovali pogozdovanju, s katerim so bile zmanjšane pašne površine. Korenita sprememba rabe teh površin je pomenila tudi zaviranje ali celo propad ovčjereje. ⁵⁸⁵ Pašne

---

582 SI PAK 633, šk. 256.

583 SI PAK 633, šk. 275.

584 Perko, *Gozd in gozdarstvo*, 43–44.

585 Panjek, *Kulturna krajina*, 70.

površine so bile izrednega pomena za vse, še najbolj pa za tiste, ki svojih površin niso imeli veliko. Problematična ni bila zgolj prepoved koriščenja posameznih zemljišč, ki so imela prevelik donos in pomen za občino, temveč tudi sam obseg zemljišč, ki so bila dana v prepoved. Drugi pokazatelj pomembnosti pogozdenih zemljišč za občino je veliko število pisem, ki so jih županstva,⁵⁸⁶ v nekaterih primerih pa tudi gospodarski svet (denimo v Lokvi, Suti,⁵⁸⁷ Tomaju⁵⁸⁸) naslavljali na okrajno glavarstvo v Sežani v želji po odobritvi prošenj za užitke na zemljiščih, ki so jih imenovali »zaščiteni, prepovedana, v pogozdovanje djana, pogozdena, zavarovana«. Za vsak tamkajšnji užitek so morale občine namreč izrecno naprositi okrajno glavarstvo. Za pogozdovanje so izbrali najslabša zemljišča oziroma tista z najmanjšim donosom, na katerih naj bi prepoved uživanja prinesla občanom najmanj škode. A vendarle smo dokazali, da so bila tudi ta pomembna za prebivalce, ki so se, še posebej na Krasu, od nekdanj morali potrudili pridobiti dobrine, tudi na še tako neobljudenih zemljiščih. Že v tej prvi fazi do 1. svetovne vojne, ko je bilo pogozdovanje v večji meri usmerjeno v občinska zemljišča, so mnogi opozarjali, da kmetje izgubljajo življenjsko potrebne pravice in dobrine ter da jim ne bo nihče pokrtil te izgube, ki jo je s seboj prinašalo pogozdovanje. Že v prvi polovici 18. stoletja, ko je Karel VI. izdal nov gozdni red, so se kmetje prepovedim in omejitvam v gozdu upirali, češ da jim primanjkuje pašnikov. Zaradi neupoštevanja reda je morala vlada torej obnavljati predpise.⁵⁸⁹ Paša je bila ob odsotnosti ali ob omejeni hlevski živinoreji nuja, ki jo je s premikom živine v hleve nadomestila zelena in suha krma, ki so jo morali ravno tako od nekod pridobiti. »Pravi gozd« se Kraševcem ni zdel ekonomsko upravičen do te mere, da bi bilo vredno nanj čakati več desetletij⁵⁹⁰ in se hkrati odpovedati ostalim užitkom, ki so jim bili sila potrebni.

PROŠNJE ŽUPANSTEV ZA IZREDNE UŽITKE NA POGOZDENIH SKUPNIH ZEMLJIŠČIH

V tem delu bomo predstavili in interpretirali statistiko prošenj kraških županstev, ki so prispele na okrajno glavarstvo v Sežani. Spodnji graf (graf 1) prikazuje število pisem in prošenj kraških županstev, ki so prispela na okrajno glavarstvo v Sežani v posameznih obdobjih (1881–1882, 1885–1886 in 1911–1912),

586 V Komnu se (leta 1882) omenja, da je »županstvo z dogovorom tukajšnjega starešinstva sklenilo« (SI PAK 633, šk. 211).

587 SI PAK 633, šk. 206.

588 SI PAK 633, šk. 211.

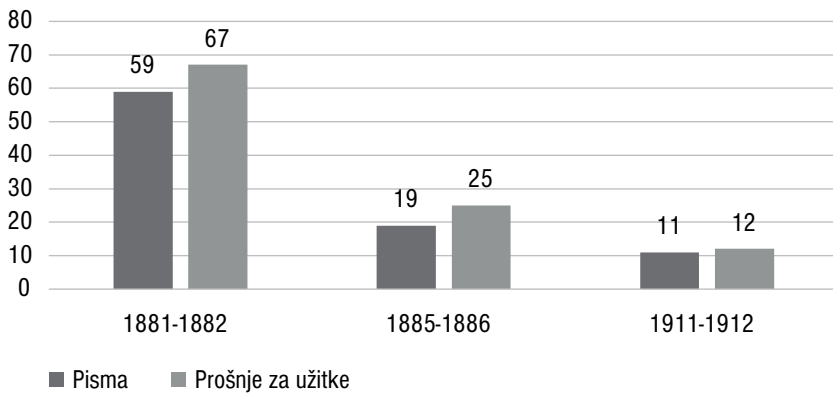
589 Valenčič, Nekdanji deželnoknežji gozdovi, 244.

590 Remec, Črni bor, 46.

v katerih imamo največje prošnji. Opazimo, da je število pisem manjše od števila prošnji, to pa zato, ker so v posameznem pismu lahko prosili za več užitkov. Ugotovimo, da število prošnji in pisem upada. Vendar pa se, kot smo že predhodno omenili, poveča število prošnji za užitek na že razdeljenih srenjskih zemljiščih.

Graf 1: Število pisem in prošnji, ki so prispele na okrajno glavarstvo v Sežani v posameznem obdobju

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 205, 211, 222, 223, 265, 275, 302, 358

Grafi 2, 3 in 4 prikazujejo razmerje med vrstami užitkov, za katere so naprosila županstva v posameznem obdobju. Prosili so za branje/žetje trave, pašo, posek drv oziroma dreves,⁵⁹¹ posek vej/grmov,⁵⁹² nabiranje listja ter drugo.⁵⁹³ Najbolj očitno je, da se odstotek prošnji za branje/žetje trave zmanjša za skoraj 50 odstotkov, saj imamo v prvem obdobju takih prošnji 58,21 %, v zadnjem pa 8,33 %.

Druga sprememba, ki je prav tako dokaj očitna, je povečanje odstotka prošnji za drva, veje/grme in listje. Število prošnji za drva se poveča za 28,24 %, za veje/grme 21,39 % in za listje 13,68 %. Glede listja je treba omeniti, da čeprav so v prošnjah zapisali zgolj »listje«, moramo pri tem razumeti ponekod užitek do pobiranja suhega listja s tal za steljo, drugod pa užitek frodlja, tj. smukanja zelenega listja in mladih vejic za krmo živine. Med drugim povpraševanja po paši v zadnjem obdobju nismo zaznali. Kaj je razlog za ta odstopanja? Najprej bi

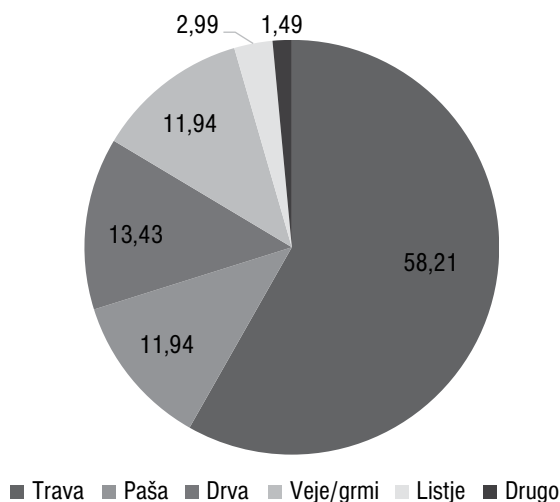
⁵⁹¹ V kategorijo drv umeščamo tudi prošnje za posek štorov.

⁵⁹² V kategorijo vej/grmov umeščamo tudi prošnje za posek trnja, brinja, robidovja, ruja ter prošnje za očiščenje zemljišč slednjega.

⁵⁹³ Zgolj en primer v prvem obdobju (prošnja za ureditev njive v drevesnici).

pomislili, da so si že v prvem obdobju zagotovili užitke, ki so se jih posluževali tudi kasneje. Poleg tega opazimo povečano potrebo po kurjavi in manjšo potrebo po krmi. Kot smo že omenili, smo v tem obdobju pričali zmanjševanju obsega površin, ki so bile namenjene skupnemu izkoriščanju, kar je pripomoglo k propadanju tradicionalnih oblik paše in k opuščanju pašne živinoreje (zlasti drobnice). Boljše skupne pašnike so namreč spreminjali v travnike, slabše pa so namenili pogozdovanju.⁵⁹⁴ Sklepati gre, da je na mesto pašne stopala hlevska živinoreja, o čemer pričajo tudi povečano povpraševanje po listju. Priča smo močnemu upadu ovčjereje in specializaciji zlasti v smeri govedoreje in vinogradništva. Potrebo po travi, ki se je močno zmanjšala, pa so morda potešili na novonastalih travnikih. Večja potreba po kurjavi je bila lahko posledica večjega števila prebivalstva ter tudi večjega obsega prepovedanih zemljišč.

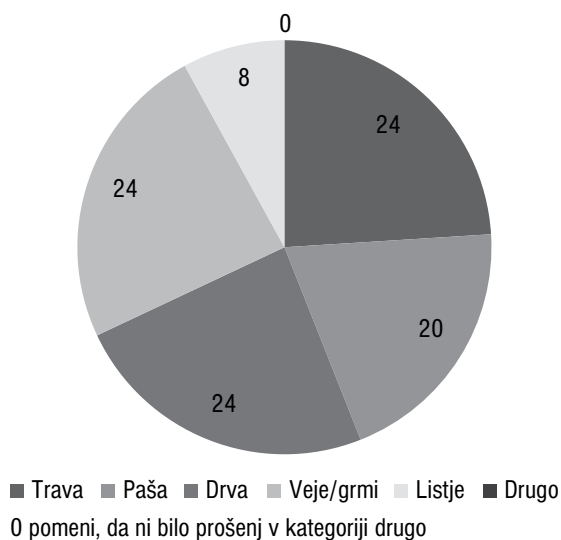
Graf 2: Prošnje za užitke v obdobju 1881–1882

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 205, 211, 222, 223, 265, 275, 302, 358

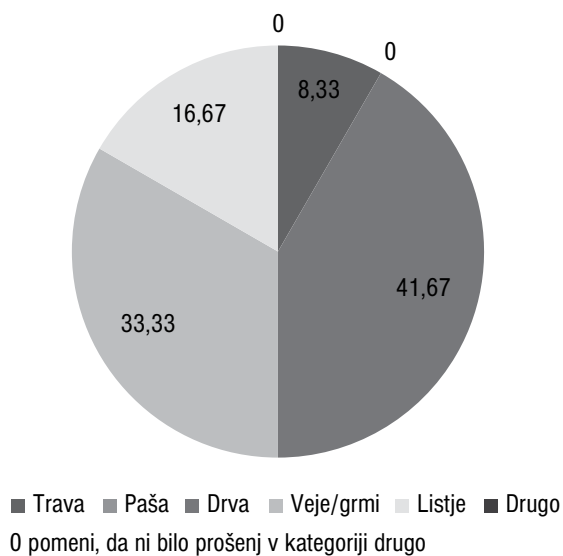
⁵⁹⁴ Panjek, *Kulturna krajina*, 70.

Graf 3: Prošnje za užitke v obdobju 1895–1896

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 205, 211, 222, 223, 265, 275, 302, 358

Graf 4: Prošnje za užitke v obdobju 1911–1912

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 205, 211, 222, 223, 265, 275, 302, 358

Pri pregledovanju prošenj smo bili pozorni tudi na razloge za prošnje, ki so jih županstva ponekod navajala v upanju na najboljši izid. Pri prošnjah za žetje/branje trave se je med razlogi največkrat omenjalo pomanjkanje krme, na drugem mestu pa imamo nevarnost požara. Pri požaru so županstva opomnila glavarstvo, da bi požar uničil tudi grmovje in drevje. »Navadno se ognji v gozdih aprila meseca do septembra prikazujejo, kar v tem času je listje, mah in iglje najbolj suho.«⁵⁹⁵ Ko je govora o kraških požarih, je vredno pripomniti, da so v obdobju tridesetih let med koncem 19. in začetkom 20. stoletja samo na območju tržaškega Krasa našeli več kot sto požarov v novih borovih nasadih, razlog katerih je ostajal neznan.⁵⁹⁶ Sklepati gre, da so jih nekaj najbrž zanetili kar sami Kraševci, ki so bili nezadovoljni s spremembami rabe zemljišč, krajine in tudi ekonomskega sistema. Po drugi strani je bil Rubbia mnenja, da je bilo poškodovanje nasadov »iz hudobnosti« redko.⁵⁹⁷ Županstva so pri prošnjah za travo poudarjala velikost trave, slabo letino, sušo in pomemben podatek, ki je imel tedaj očitno še vedno veliko težo, da je ta užitek stara navada. Pri prošnjah za pašo so županstva največkrat omenjala pomanjkanje paše (»živina močno hira in posestvo peša«, »živina uže zdaj glada terpi«). Večkrat beremo, da so bila drevesa že velika in potemtakem nedosegljiva živinskemu gobcu. Tako kot pri žetju trave imamo tudi pri paši nekaj omemb nevarnosti požara. Ko so županstva naprošala dovoljenja za sečnjo grmovja, trnja, robidovja, brinja, rujevih vej ali za čiščenje pašnikov vsega naštetega, so med razlogi navajala potrebo po kurjavi ter nepotrebnost tega rastja, ki zavira rast trave ali drugih dreves. Izpričane so namreč vasi, ki so drva za kurjavo pridobivale izključno na pašnikih, zaraščenih z grmovjem in drevjem.⁵⁹⁸ Pri prošnjah za posek drevja so županstva največkrat izpostavljala potrebo po kurjavi in kolcih za trte. Nenazadnje se je med razlogi nekajkrat znašla tudi prevelika višina borov, kajti prebivalci oziroma lastniki niso dosegli gosenic, ki so jih bili dolžni zatirati.⁵⁹⁹ Pri prošnjah za pobiranje listja se kaže potreba po listju za steljo ali pa za krmo. Tudi tu so svarili pred nevarnostjo požara. Stelja je bila pomembna tudi zato, da je grela živino v hladnejših mesecih, ko je na Krasu »brila burja«. Pri užitku listja je glavarstvo opozarjalo, naj pri tem ne poškodujejo rastišča in tal. Najdemo tudi prošnje (denimo v letu 1882 v Gorjanskem, Škrbini in Gabrovici), v katerih so županstva svarila, da bodo v primeru neodobritve pobiranja listja primorani zmanjšati število živine, kar jasno kaže na pomembnost tega užitka. Remčeva je v povezavi s tem ugotovila, da je bilo prostovoljnega so-

595 *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari*, 1872, št. 8–9, Ogenj v gozdu. Gospodarske stvari.

596 Panjek, *Kulturna krajina*, 105–06.

597 Rubbia, *Petindvajset let pogozdovanja*, 41–43.

598 Valenčič, *Gozdarstvo*, 459.

599 Remec, Črni bor.

delovanja pri pogozdovanju konec, ko so bili zaradi zmanjšanja pašnih površin kmetje prisiljeni zmanjšati število živine.⁶⁰⁰ In v zgornjem primeru jih je morebiti do tega pripeljala kar prepoved užitka listja oziroma natančneje frodlja. »Nastila potrebuje se veliko pri kmetiji in zato mora gospodar vedno skrbeti, da nastila za domačo potrebo ne zmanjka,« je zapisal Scheyer leta 1869 ter se spraševal, ali bo kmet lahko iz gozdov dobival dovolj nastilja. Prepogosto in preveč intenzivno grabljenje listja naj bi negativno vplivalo na gozdna tla in drevesa, zato je Scheyer predlagal: »[Č]e pa boš hotel imeli gozd, moral boš, hočeš ali nočeš, jemati nastilo iz njega le po malem, to je, ne vsako leto na enem in istem prostoru.«⁶⁰¹ Tudi v *Novicah* so kmetje poudarjali svojo odvisnost od rednega steljarjenja in menili, da brez tega užitka ne morejo preživeti.⁶⁰² A ne le kmečki dopisniki, tudi ostali pisci so se v mnogih dopisih posvečali grabljenju stelje ali pobiranju listja za krmo.⁶⁰³

Prošenj ni bilo malo, a bistveno je bilo, ali je okrajno glavarstvo le-tem ugodilo. Odgovori na vse prošnje niso znani, kljub temu smo lahko dobili predstavo o tem, kako je postopalo glavarstvo v nekaterih primerih. V primeru, da je prošnji ugodilo, je k temu pripisalo še direktivo, kako naj užitkar/ji postopajo. Tako je glavarstvo županstvom natančno odredilo obdobje užitka, morebitno plačilo, odkazanje paše/sečne dreves s strani okrajnega gozdarja ali način užitka (npr. samo s srpom žeti travo, pri vsakem brinu pustiti dve ali tri veje). Opozarjalo je, naj ne povzročajo škode, in opominjalo, da morajo spoštovati gozdno postavo. Razpolagamo torej z naborom prošenj, med katerimi imamo za vsako izmed preučeni obdobj drugačno povpraševanje po posameznih užitkih. Pri razlogih, ki so jih županstva navajala, prednjačita pomanjkanje najnujnejših dobrin za ljudi in živali ter strah pred požarom, saj se je denimo visoka trava v primeru suše posušila, in če jo je »kaki hudobnež« zanetil, potem je lahko nastala velika škoda. Najpogostejši razlog za prošnje je bilo torej pomanjkanje. In ravno potreba in pomanjkanje živinske krme sta bila po Valenčiču razlog, da pogozdovanje ni zajelo še večjega obsega.⁶⁰⁴

KAZNOVANJE GOZDNIH PREKRŠKOV

Gozdni prekrški na Krasu, ki jih je obravnavalo okrajno glavarstvo v Sežani, so dokumentirani tudi za 19. stoletje, vendar pa imamo šele za začetek 20. stoletja obsežen nabor kazenskih zapisnikov, ki omogočajo pregled nad gozdnimi prekrški in kaznovanjem, zato se bo naša analiza nanašala na slednje. Za obdobje

600 Prav tam, 51–52.

601 Perko, *Gozd lahko živi*, 86, nav. po Scheyer, *Navod*, 43.

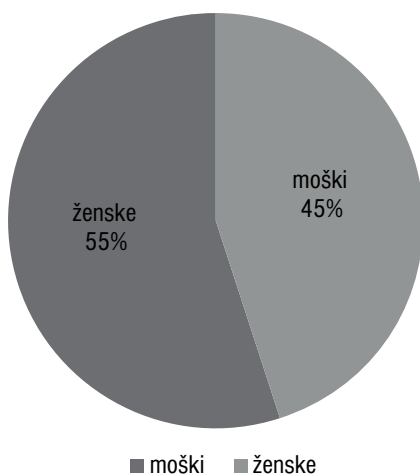
602 Perko, *Gozd in gozdarstvo*, 41.

603 Med drugim v *Novice gospodarskih, obrtnijskih in narodskih stvari*, 1870, št. 42; 1875, št. 7–13, 15–18, 23, 26; 1877, št. 45; 1879, št. 9; 1882, št. 48; 1893, št. 33.

604 Valenčič, *Gozdarstvo*, 458.

med letoma 1911 in 1915 imamo kar štiri različne formularje oziroma kazenske zapisnike. Največ kazni je odrejenih po obrazcu na treh straneh, in sicer v »Kazenskem zapisniku c. kr. okrajnega glavarstva v Sežani v prestopkih, ki jih kaznuje politična oblast«, ki je zapisan v slovenščini. Na prvi strani so zapisani podatki o prekrškarju (ime, priimek, starost, stan, bivališče) ter o prestopku (denimo »Prestopek, ki se ga dolži obtoženec storjen s tem, da sta nabrala in odnesla vsak 1 breme suhih vej«⁶⁰⁵). V enem kazenskem zapisniku so lahko obtožili tudi do tri prekrškarje, a za isti prekršek, kar pomeni, da so gozdno postavo kršili skupaj. Pri navedbi stanu so obkrožili, ali je prekrškar samski, poročen ali vdovec. V večini primerov so dodali še »poklic«, največkrat kmet/ica. V obdobju med letoma 1911 in 1912 najdemo v fondu Okrajnega glavarstva Sežana sedemindvajset kazenskih zapisnikov, ki so obtožili 51 prekrškarjev, od tega 23 moških in 28 žensk. Odstotek žensk prekrškaric je v teh zapisnikih torej višji od odstotka moških (graf 5). Pri tem gre omeniti, da so se med obtoženci krivosečnje dreves znašli zgolj moški, starejši od 20 let, le ženske pa so bile obtožene branja brstičevja brez dovoljenja. Ženske so kot glavne kršiteljice gozdne postave tako prevzemale vidno gospodarsko vlogo v družini, kar le še potrjuje tezo, da ženske niso bile omejene zgolj na vlogo matere in gospodinje,⁶⁰⁶ kot se je nekdaj sklepalo, temveč so aktivno sodelovale pri kmečkih in drugih opravilih, ki so pripomogle k družinski ekonomiji.

Graf 5: Odstotek moških in žensk prekrškarjev/ic v obdobju 1911–1912

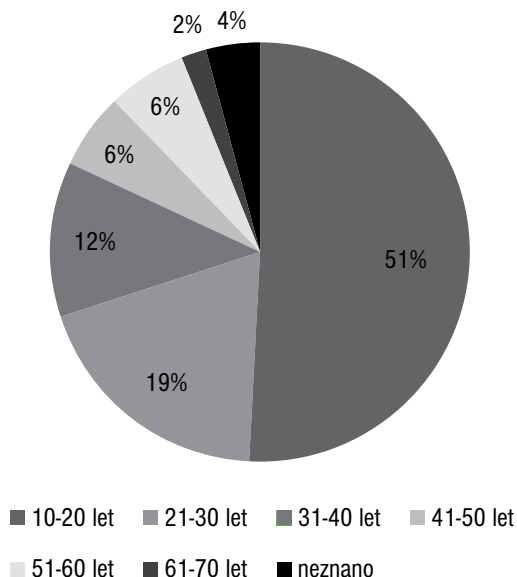

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 302, 358, 394

605 SI PAK 633, šk. 358.

606 O materinski, gospodinjski in zakonski vlogi ženske na Krasu z vidika kaznivih dejanj v 17. stoletju spregovori Zadel, »Ano črešnjo jo je ubil!«.

Graf 6: Starost prekrškarjev/ic v obdobju 1911–1912

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 302, 358, 394

Graf 6 prikazuje odstotek prekrškarjev v posameznih starostnih skupinah. Med prekrškarji so močno prevladovali mlajši od 30 let, ti so namreč predstavljali kar 70 odstotkov vseh prekrškarjev v tem obdobju. Socialno tipičen primer prekrškarjev so bili torej mladi ljudje, zlasti tisti, ki so se morda izločili iz gospodarstva svojih staršev, ki velikokrat ni imelo dovolj zemlje za preživetje razširjene družine.⁶⁰⁷ Štirinajst prekrškarjev je bilo mlajših od 16 let. Ti so se navzkriž z zakonom znašli zaradi branja suhih vej ali paše. V primeru, da je bil obtoženi mlajši od 11 let, je bil v zapisniku imenovan njegov/njen oče oziroma mati. Imamo primer oprostitev kazni in tudi odškodnine »zaradi mladostnosti«, saj sta bila obtožena stara komaj 12 in 14 let, a to je zgolj osamljen primer. Starejše ženske prekrškarice so bile obtožene paše, nabiranja suhih vej ali brstičevja, starejši moški pa paše ter krivosečnje.

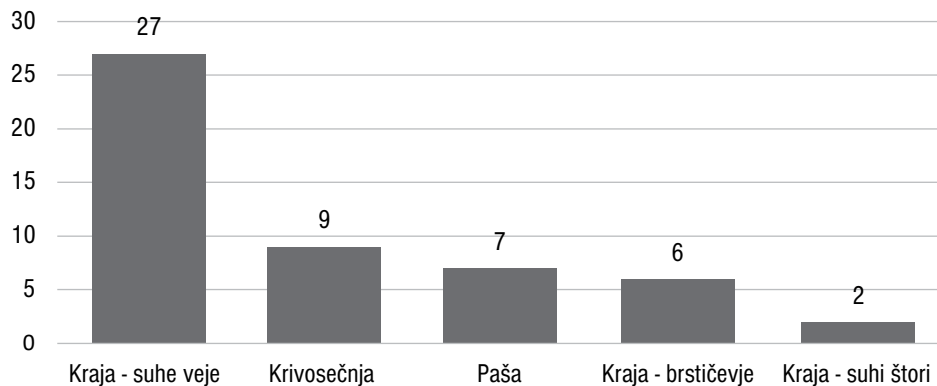
Med gozdnimi prekrški so se v tem obdobju znašli kraja suhih vej, brstičevja in suhih štorov, krivosečnja in paša. Kraja suhih vej je po številu prekrškov prednjačila pred ostalimi prekrški. V to kategorijo uvrščamo zapise, ki omenjajo pobiranje/nabiranje vej (suhih). Večinoma gre za krajo enega bremena vej, tj. 0,1 m³

607 Čeč, »Nisem kradel lesa«, 30.

drv. V veliko primerih poudarjajo, da gre za krajo borovih vej. Čečeva za primer Ribnice denimo omenja, da so najbolj prebrisani prekrškarji izpostavljali, da so pobirali zgolj tiste veje, ki jih je odlomil veter, saj so imeli za pobiranje teh dovoljenje.⁶⁰⁸ Dobro desetletje preden so naši kraški prekrškarji lomili in sekali veje, so v *Novicah* takole zapisali o lomljenju in sekanju vej: »Kazni vreden je vsak, kdor lomi ali seka veje za kurjavo. /.../ Da ni to gozdom v prid, vsak sprevidi. /.../ Ljudje niso zadovoljni samo s tem, kolikor jim gozdar more iz gozda dati, ampak si sami nedovoljno še več prisvojujejo.«⁶⁰⁹

V kategorijo krivosečnje poleg sekanja dreves uvrščamo primere, ko so prekrškarji lomili in sekali veje z dreves. V povezavi z nabiranjem vej za steljo se na Slovenskem omenja uporaba borovih, smrekovih in hojinih vej. Nadgozdnar Megušer je namesto tega priporočal spravilo žitne slame in grabljenje listja, maha, plevela ipd. v gozdu in na polju.⁶¹⁰ Po drugi strani pa je nemalo dopisnikov *Novic* tudi grabljenje listja odsvetovalo, češ da osiromaši gozdna tla in preprečuje nastajanje humusne zemlje.

Graf 7. Število obtoženih za posamezne gozdne prekrške med letoma 1911 in 1912

Vir: Statistika in graf sta vzpostavljena na podlagi arhivskih dokumentov: SI PAK 633, šk. 302, 358, 394

Na drugi strani omenjenega zapisnika so »priznanje ali opravičba zatoženca« in izjave prič ali strokovnjakov v prid ali zoper obtoženca. Zelo povedni so zagovori obtoženih, ki so sicer v veliki večini priznavali prekršek ter ob tem velikokrat prosili »milostne sodbe«. Včasih pa so pripomnili tudi kaj v svoj prid

608 Prav tam, 29.

609 Padar, O gozdnem varstvu.

610 Megušer, Ali zares naši kmetovalci ne morejo brez hoje za nasteljo izhajati?.

(npr. »živina je ušla«, »bral le suhe veje«). Izpostaviti gre, da se je v opravičilo za prekršek poudarjalo socialno stisko in pomanjkanje. Tako se je 47-letna kmetica iz Coljave v obtožbi kraje suhih vej zagovarjala: »Ker imam 8 otrok in malo premoženja, sem kakšen krat poslala otroke brat drva.«⁶¹¹ Med pričami so se velikokrat pojavljali starši otrok prekrškarjev in gozdni čuvaji.

Na tretji strani zapisnika beremo o vsebini in dnevu razsodbe, označbi prestopka, čemur je sledil uraden podpis. Na začetku so navedli razsodbo, tj. se oprosti ali je kriv, čemur je sledila navedba, po katerem zakonu je obtožen (npr. »62 gozd. zak.«). Nato so zapisali višino denarne kazni in ali je dopuščena možnost, da slednjo obtoženi poplača z zaporno kaznijo. Pri višini denarne kazni je dopuščena možnost izbire, ali gre denar v prid okrajne bolniške blagajne, ubožnemu zalogu, c. kr. komisiji za pogozdovanje krasa ali pa c. kr. zalogu za vojaško takso. Deli obrazca, ki v določenem primeru niso bili relevantni, so bili preprosto prečrtani. Zatem je bila določena višina stroškov kazenskega postopka in izvršitve kazni. V primeru, da kazni ni bilo, je bila navedena višina odškodnine. Potem so bili objasnjeni tudi roki za pritožbo na razsodbo, ki so jo morali obtoženi vložiti na c. kr. namestništvo v Trstu v 14 dneh zoper odškodnino. Če so se pritožili nad kaznijo, so imeli 24 ur za prijavo in tri dni za utemeljitev pritožbe (od dneva vročitve razsodbe). Na koncu dokumenta je bil še uraden podpis c. kr. okrajnega glavarstva Sežana (datum in kraj). Najpogostejši prekršek je bila torej kraja suhih vej, ki se je povečini kaznovala zgolj z odškodnino. Pomembno pri določilu odškodnine je bilo, ali je obtoženi nabiral suhe veje s tal ali pa so bile veje še zelene in jih je lomil ali celo sekal z dreves. Slednje gre že umestiti v kategorijo krivosečnje, polega tega je bilo to kaznovano z višjo odškodnino (npr. 52 vinarjev). Obtoženi kraje suhih vej so povečini plačali odškodnino 30, nekateri 18 vinarjev. Za krajo brstičevja je bilo odrejenih 30, za krajo suhih štorov pa 70 vinarjev odškodnine. Kjer se obtoženega ni kaznovalo z globo, temveč je plačal le odškodnino za storjeno, je v zapisniku, kjer je bilo treba označiti, ali je oseba kriva ali se jo oprosti, označeno, da se osebo oprosti. Včasih so zapisali, da se prekršek »kaznuje z odškodnino« ali »se kaznuje z ukorom«. Pomemben podatek pri določilu kazni je tudi, ali je imel obtoženi na zemljišču užitno pravico. Za prekršek krivosečnje dreves se je odredila globa (denimo 1 krona, 15 vinarjev ali pa 2 kroni, 99 vinarjev). S slednjo je primerljiva kazen, ki je bila predpisana za pašo brez dovoljenja. Pri zadnjih dveh prekrških se je pogosto kombiniralo plačilo odškodnine, stroške kazenskega postopka in globo. Za pašo koz so plačali nižjo kazen (denimo 93 vinarjev) kot za pašo govedi (denimo 1 krono, 56 vinarjev; 2 kroni, 34 vinarjev; 2 kroni, 76 vinarjev). Pri tem je bilo ključnega pomena, koliko glav se je paslo, kakšna živina se je pasla, koliko dni so pasli ter na kakšni parceli

611 SI PAK 633, šk. 358.

so se pasle (borov nasad, občinski gozd, na zavarovani parceli davčne občine). Prekrškarji so bili v naših kazenskih zapisnikih z začetka 20. stoletja kaznovani s poplačilom škode ter denarno ali pa zaporno kaznijo. Zgolj kot zanimivost gre omeniti gozdne kazni izpred nekaj stoletij (iz 16. stoletja) na Krasu, med katerimi se omenjajo zapor ob kruhu in vodi za nekaj dni ter tudi telesne kazni.⁶¹²

Gozdni redi in drugi predpisi, ki so predpisovali gozdne kazni, so naleteli na težave, med katerimi se za obdobje do 19. stoletja omenjajo velika samovoljnost prebivalstva (zaradi socialnih razmer in borbe za preživetje) ter pomanjkljiv gozdni nadzor.⁶¹³ Gozdni redi in predpisi so tudi pred 19. stoletjem ostali skoraj brez učinka, eden izmed razlogov za to je bilo pomanjkljivo nadzorništvo.⁶¹⁴ Neučinkovitost gozdnih redov se kaže v pogostosti gozdnih odlokov s ponavljajočimi se določbami.⁶¹⁵ Kot odgovor na neupoštevanje gozdnih redov so nekateri (denimo Anton I. Rudež iz Ribnice) želeli vpeljati telesne kazni, ki bi vzbudile »večji hrup in strah« kot zapor ali javna dela. Spet drugi (denimo Entnersfeld) so razmišljali v smeri večanja denarne kazni za vsak naslednji prekršek. V primeru, da tudi visoke denarne kazni ne bi zalegle, pa naj bi se zemljiška gospoda zatekla k telesnim.⁶¹⁶ Kazni, ki jih je zakonodajalec predvidel, naj bi bile prenizke, da bi prebivalstvo resnično odvrnilo od gozdnih prestopkov. Gozdarski inženir Konrad Rubbia si je zato odkrito prizadeval, da bi vsaj za najhujše prestopke in namerna poškodovanja nasadov poleg denarnih kazni uvedli tudi zaporne, saj denarja od ubožnega prebivalstva največkrat sploh ni bilo mogoče izterjati. Zakon je v skrajnih primerih sicer predvidel tudi možnost razlastitve posestnika, vendar je veljalo, da bi tako kaznovanje vzbudilo med prebivalstvom odpor do pogozdovanja.⁶¹⁷ Tudi med svojimi viri najdemo nekaj primerov prekrškarjev, ki niso bili zmožni plačati gozdne kazni. V kazenskih zapisnikih so v takih primerih poudarjali socialno stisko ter da je »odškodnina neiztirljiva«. Med nezmožnimi plačevanja kazni na Krasu so bili denimo hlapci. V takih izrednih primerih so že v zapisniku določili zaporno kazen (do 72 ur) namesto odškodnine ali denarne globe. Tako je odločanje o načinu kazni pogojeno z olajševalno okoliščino – stisko. Če se je določila denarna globa, obtoženi pa je ni zmožni poravnati, so županstva prosila okrajno glavarstvo za pretvorbo v zaporno kazen ali pa kar oprostitev.⁶¹⁸ Namreč, vse od izdaje *Constitutio criminalis Carolina* (1532) je obstajal v kazenskem pravu člen, ki je omogočal spregled kaznovanja kraj, ki so bile storjene

612 Valenčič, Nekdanji deželnoknežji gozdovi, 240.

613 Bončina, Kozorog in Perko, *Začetki načrtnega gospodarjenja*, 21.

614 Valenčič, Nekdanji deželnoknežji gozdovi, 247.

615 Smole, Gozdni redi in zakoni, 155.

616 Čeč, »Nisem kradel lesa«, 21.

617 Rubbia, *Petindvajset let pogozdovanja*, 22–26.

618 O omiljenju gozdne kazni zaradi revščine v 16. stoletju (v deželnoknežjih gozdovih) tudi Valenčič, Nekdanji deželnoknežji gozdovi, 234–35.

iz stiske, revščine, uboštvu.⁶¹⁹ V naših primerih so županstva nagovorila okrajno glavarstvo v imenu teh revežev, kar pomeni, da so bodisi sočustvovala z njihovo stisko bodisi dojemala kazen kot nepotrebno. Na ta način so lokalne oblasti deloma odločale o usodi revnih prekrškarjev. Zanimiv je primer prekrškarja iz Svetega (Suta), ki je bil leta 1876 obtožen paše na tujem zemljišču. Dve priči sta trdili, da je obtoženi varoval živino na tujem zemljišču, kar pa je obtoženi zanikal. Poleg tega »je pri ljudeh v slabem spominu, da on če le mora svojo živino po tujmu sveti pase«. Županstvo ga je po poljski postavi kaznovalo z dvema goldinarjema, nakar se je obtoženi pritožil na okrajno glavarstvo. Županstvo je kasneje prosilo glavarstvo, naj njegovo pritožbo zavrne.⁶²⁰ Županstva so prosila milostne sodbe za reveže, ki niso zmogli plačati kazni iz stiske. V zgornjem primeru je županstvo prosilo nemilosti za prekrškarja, ki je zavedno delal škodo drugim in je ni želel poravnati, svojega prekrška ni hotel priznati in s tem početjem končati. Prekrške so po večini prijavljali čuvaji, ki so bili določeni iz vrst lokalnega prebivalstva. Potemtakem lahko presodimo, da je bila njihova solidarnost⁶²¹ do prekrškarjev iz stiske majhna ter da jim prekrška niso spregledali, čeprav so vedeli, da so bili morda v eksistencialni krizi. Po drugi strani pa ne vemo, koliko takih prekrškov so mogoče spregledali, saj o teh seveda nimamo zapisov. Posameznik, skupnost in sodni organ so različno dojemali prekrške iz stiske. Čečeva omenja tudi, da se nekateri prekrškarji iz stiske takih prekrškov niso sramovali.⁶²² Taka je bila denimo prej omenjena 47-letna kmetica iz Coljave. Med razlogi za nezmožnost plačevanja so v kazenskih zapisnikih omenjeni siromaštvo, pomanjkanje, velika družina in visoki davki. Iz županstva Stomaž nam je znano pričanje prekrškarja iz Baše (1882):

»Glede pa, da ker zaradi slabih letih je veliko boštvo in zelo pomankanje denara, da ni podpisanemu, pri vsi svoji dobri volji, nikakor mogoče brez velike škode prisojeno kazen plačati; kajti nima ničesar kaj prodati, da bi denar napravil, drugače, ko da bi prodal kmetiji neobhodno potrebnih žvinčet.«

Obtoženec je bil zaradi gozdnega prekrška obsojen na kazen 20 goldinarjev ali pa 4 dni zaporu. Okrajno glavarstvo je na njegovo prošnjo odgovorilo: »[I] z vzrokov tukajšne rzsodbe ni uslišalo to pritožbo. Naročuje se vam torej, da omenjeno globo 20 gold. v ogib eksekucije v 8 dneh semkej odrajtate.«⁶²³ V podobni stiski je bil prekrškar iz Škrbine (1885):

»Ponižno podpisanega razmere so v materjalnem oziru zelo neugodne. Obila družina prizadeja mu ogromne stroške, katere komaj in zveliko težavo ter samo-

619 Čeč, Družbena percepcija, 246.

620 SI PAK 633, šk. 205.

621 O solidarnosti v ruralnih okoljih gl. prav tam.

622 Prav tam, 257.

623 SI PAK 633, šk. 211.

zatajevanjem pokriva. Tudi državni in občinski davki, kakor tudi drugi izdatki delajo ponižno podpisanemu silne zadrege, in sicer leto za letom večje, brez da bi zato gospodarski /.../ dohodki množili se. Vrhu slabih letin, naklonila se mi je še imenovana globa 10 gold /.../.«

Obtoženi, kriv paše brez dovoljenja, je škodo že poravnal, za poplačilo denarne kazni pa ni uspel nabrati dovolj denarja, zaradi česar je prosil okrajno glavarstvo, če mu lahko to spremeni v zaporno. Okrajno glavarstvo je odgovorilo, da te prošnje »uslišati ne more, ker taka sprememba je le na podlagi eksekutive neizirljivosti dopuščena«. ⁶²⁴ Mogoče obtoženi le ni bil tak revež kot navaja. Prekrškar je pri iskanju sočutja izpostavljaj veliko družino, ki jo je dolžan preživljati, ter splošno materialno in denarno krizo, na katero sta močno vplivala slaba letina in neprestano višanje davkov. A kot vidimo, je bilo njegovo navajanje dejanskega stanja ali pa morda »pihanje na dušo« z namenom znižanja oziroma spremembe kazni neuspešno. V kazenskih zapisnikih, ki smo jih analizirali, so za gozdne prekrške predpisovali poplačilo odškodnine, denarno kazen in zaporno kazen (do 4 dni). Telesna kazen se ni omenjala nikjer. V začetku 20. stoletja, natančneje leta 1915, so se vsi prekrški (31) nanašali na krajo drv (eno breme suhih borovih vej). Tega oblasti niso kaznovale, temveč so jim le odvzeli ukradeno. Čečeva odvzem lesa in orodja omenja kot eno izmed kazni v prvi polovici 19. stoletja (v Ribnici). Poudarja, da je bila denarna kazen namenjena zgolj premožnejšim, poleg le-te pa navaja še telesno in zaporno kazen. ⁶²⁵ Sklepamo lahko, da je bil pri nas odvzem ukradenega mišljen za manjše prekrške, ki so jih storili najbrž revnejši prebivalci.

Prebivalec Krasa je že na podlagi prvih majhnih nasadov črnega bora razumel, da bo v primeru večjih tovrstnih nasadov močno ogroženo pašništvo, kar je bilo deloma tudi razlog za njegovo nasprotovanje. ⁶²⁶ Časopis *Edinost* se je že v 80. letih 19. stoletja jasno postavil na stran kraškega kmeta: »[S]e pa kmetu s tem jemlje še najboljše pripomočki za živinorejo, katera je edina podpora kmetu, ki se z vednim kopanjem jam muči ter nadleguje in sili, da si sam mora svoja zemljišča kvariti in potrebne užitke kaziti.« ⁶²⁷ V devetdesetih letih v *Edinosti* beremo:

»V domišljiji, da je treba svet po sili napraviti lepši, nego je, preganja se človek. In ako se človek upira temu, potem pravijo, da je prebivalstvo nasprotno zdravemu napredku. Tako podtikanje, gospoda moja, moram odločno zavrniti v imenu onega ubogega, pridnega in lojalnega prebivalstva. /.../ Da pri eventualnem ogledovanju pokažejo na lepe uspehe, prisiljeni so javni organi, pogozdovati ravno tam, kjer bi gozd rasel sam ob sebi, ali tam, kjer je nekaj boljša paša, od one, kjer bi bilo

⁶²⁴ SI PAK 633, šk. 223.

⁶²⁵ Čeč, »Nisem kradel lesa«, 24.

⁶²⁶ Scharnaggl, *L'conomia forestale*, 95–96.

⁶²⁷ *Edinost*, 29. 6. 1881, S kraškega roba.

umetno pogozdovanje neizogibno potrebno in na svojem mestu in na čemer bi bilo prebivalstvo hvaležno.«⁶²⁸

Časopis *Edinost* je poudarjal, da še tako plemenita ideja, kot je pogozdovanje, ne more opravičevati stradanja med prebivalstvom.⁶²⁹ Kmet se pogosto torej ni oziral na gozdno postavo in kot enega izmed razlogov za to gre prav gotovo uvideti boj za preživetje. V *Novicah* so leta 1883 zapisali: »Ako enakega nesrečnika opozoriš na gozdno postavo, na dotične uredbe, po katerih je tako delo kaznjivo, pravi: Naj se zgodi, kar hoče, jaz moram rešiti sebe in družino, da nas ne poženejo po svetu.«⁶³⁰ Bistvo pravnih definicij prekrška (zločina) iz stiske sta predstavljala dva pravno varovana interesa, ki sta se izključevala, saj je uresničitev enega pomenilo kršenje drugega. Gre za navzkrižje potrebe po varovanju premoženja in potrebe po preživetju. Še v 19. stoletju so se spraševali, ali ima družba pravico, da pred pravico do varovanja premoženja postavi pravico do preživetja (kot je to omogočala CCC iz leta 1532).⁶³¹ Kmetje so si z gozdovi pomagali tudi v primeru zadolženosti in visokih obresti oderuhov. Najprej so ponudili oderuhu svoj del gozda za sečnjo, potem pa so mu velikokrat prodali kar posestvo.⁶³²

Kazenski zapisnik, ki smo ga analizirali, je po navadi (a ne vedno) spremljal »Lista mensile delle contravvenzioni contro la sicurezza della proprietà boschiva e delle contravvenzione forestali scoperte della sottoscritta guardia boschiva nel mese di ...; Mjesečni izkaz o prekrškarjih proti sigurnosti šumskog lastništva i o šumskih prestupcih, koji bijahu opaženi od pidpisanoga šumskoga čuvara tekem mjeseca ...«. Glavni vsebinski razliki med tema zapisnikoma sta dosledna navedba kraja prekrška (denimo »v borovi nasadbi Jerovca p. št. 624/1, ki je last davčne občine Veliki Dol in spada v pogozdovalni kataster«⁶³³) in navedba, kdo je prekrškarja »zasačil«, to je bil po navadi čuvaj. V letu 1915 smo priča tudi dvema novima tipoma obrazca v nemščini.⁶³⁴ Kazni se zdijo prenizke, da bi kraško prebivalstvo v boju za preživetje odvrnile od kršenja gozdnih predpisov. Zaradi omejevanja užitkov so se v obdobju pogozdovanja Kraševci znašli v stiski. Najprej je oblast obljubljala, da bo prepoved paše omejena zgolj na obdobje od deset do dvanajst let, vendar se je nato izkazalo, da bo moralo biti to obdobje znatno daljše. Omejeno je bilo tudi grabljenje listja in trave, in sicer enkrat na tri leta z lesenimi (ne železnimi) grabljami. Sečnja je bila seveda prepovedana.⁶³⁵ Uporabniki gozdov in oblast so se znašli vsak na svojem bregu. V celotnem evropskem prostoru

628 *Edinost*, 28. 6. 1894, Naše poljedelske razmere.

629 Remec, Črni bor, 52.

630 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1883, št. 23.

631 Čeč, Družbena percepcija, 243, 157.

632 Perko, *Gozd lahko živi*, 63.

633 SI PAK 633, š.k. 358.

634 SI PAK 633, š.k. 395.

635 Remec, Črni bor, 53–54.

se je v 18. in še bolj v 19. stoletju razvil konflikt med gozdarji in pastirji glede uporabe gozdov. Na koncu so povsod zmagali gozdarji, saj sta jih podpirala administrativni državni aparat in ideologija sloja lastnikov. Težnje gozdarjev so bile usmerjene proti tradicionalnim oblikam gospodarjenja z gozdnimi viri, ki so opredeljene s konceptoma »večnamenski obdelovalni sistem« in »integralna ekonomija gozda«. ⁶³⁶

SKLEP

Z zakoni za pogozdovanje in drugimi gozdnimi ukrepi se je upravičencem omejilo ali prepovedalo užitke na gozdnih, zaščitelih, zasajenih in za pogozdovanje namenjenih zemljiščih. Čeprav naj bi za pogozdovanje izbirali slabša zemljišča, ki za tamkajšnje prebivalce niso bila bistvenega pomena, smo ugotovili, da so bila za njih še tako zanikrna zemljišča pomembna, saj so okrajno glavarstvo vztrajno naprošali za različne užitke. Celotno trnje, robidovje, brinje ter suho listje je imelo ekonomski pomen za ljudi. Te prošnje so najpogosteje povezovali in upravičevali s pomanjkanjem dobrin in bojem za preživetje. Pri prekrških opazimo, da je prevladovala kraja suhih vej. Kmetje so se ob pomanjkanju pašnih površin najbrž srečevali z dilemo, ali prodati živino, ki je niso mogli prehraniti, ali prekršiti gozdno postavo? Rubbia poudarja, da je bilo med letoma 1887 in 1911 obravnavanih 567 prestopkov, od tega je bilo kar 370 primerov nedovoljene paše v nasadih. ⁶³⁷ Potemtakem nam je jasno, kako so se kmetje odločali v omenjeni dilemi. Za revnejše obsojence so že v kazenskem zapisniku odredili zaporno kazen namesto denarnega plačila odškodnine ali globe. Ostalim je bila predpisana denarna kazen. Z zmanjšanjem obsega zemlje, od katere je kmet živel, gre torej povezati gozdne prekrške na pogozdovanih površinah. Pogozdovane in ostale gozdne prepovedi in omejevanje v tem času so se odražali v socialni stiski kraškega kmeta, o kateri pričajo prošnje in prekrški. Vendar pa gozdni redi in prepovedi že stoletja pred tem niso imeli večje teže in uspeha. V vsakem obdobju lahko iščemo drugačne in enake krivce za kršenje gozdne postave. Človek je iz gozda pridobival različne življenjsko pomembne dobrine, ne le les. V gozdu se je pasla živina, nabiral je hrano, pobiral je listje za krmo in steljo. ⁶³⁸ V sodobnem času kmet ni več nujno odvisen od gozda, včasih pa je bilo kmetijstvo v nerazdružljivi navezavi z gozdom. In če vzamemo v ozir, da je večina prebivalstva živela od slednjega, je pritisk na gozdne vire razumljiv.

⁶³⁶ Panjek, *Kulturna krajina*, 104–05.

⁶³⁷ Remec, *Črni bor*, 55.

⁶³⁸ Perko, *Gozd lahko živi*, 81.

Anna Varga

DREVESNO- PAŠNI SISTEMI NA MADŽARSKEM V 19. IN 20. STOLETJU V MADŽARSKI ETNOGRAFSKI LITERATURI

UVOD

Ena od številnih prednosti etnografskih raziskovalnih projektov je zlasti ta, da bodo zanamcem na voljo kot viri.* Ti viri zajemajo intelektualno ali materialno kulturno dediščino, za katero se včasih pozabi ali popolnoma spregleda, kako pomembna in nujna je.⁶³⁹ Madžarski drevesno-pašni sistemi spadajo v te kategorije

* Raziskava je bila delno financirana s projektom AGFORWARD iz Sedmega okvirnega programa Evropske unije za raziskave, tehnološki razvoj in predstavitve v okviru sporazuma o dodelitvi sredstev št. 613520. Prejela je tudi podporo OTKA K, 119478 – Učinki ekstenzivne paše na vegetacijo na nekonvencionalnih pašnikih Madžarskega sklada za znanstvene raziskave in NKFIH PD 135651 »Preoblikovanje okolja in družbe skupne rabe gozdov pašnikov v 18. in 19. stoletju in njeni sodobni učinki v južnem Prekodonavju« Madžarskega sklada za znanstvene raziskave.

639 Andrásfalvy, Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében, 241–51. Berkes idr., Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management, 1251–62. Bürgi in Gimmi, Three

dediščine, katerih pomen so poudarili številni avtorji etnografskih raziskav, na primer Tálasi (1939),⁶⁴⁰ Petercsák (1977)⁶⁴¹ in Andrásfalvy (2007).⁶⁴² Ta ekstenzivna oblika pašništva je odločilno vplivala na upravljanje gozdnatih krajin v Evropi, vključno z njihovo naravno in kulturno dediščino.⁶⁴³ Drevesno-pašni sistemi so trenutno uvrščeni med najpomembnejša orodja za razvoj podeželja.⁶⁴⁴ Gre za vrsto kmetijsko-gozdarskega sistema, v katerem so lesnate trajnice in živinoreja časovno in prostorsko povezane na zelo različne načine, ki so odvisni od potreb upravljanja, pravnega okolja in lokalnih krajinskih razmer.⁶⁴⁵ Uredba (EU) št. 1305/2013 o podpori za razvoj podeželja Evropske unije obravnava ta pristop, to načelo pa se upošteva tudi v madžarskem zakonu o gozdarstvu, sprejetem 16. maja 2017, ki po popolni prepovedi, veljavni od leta 1961, znova dovoljuje pašo na madžarskih gozdnih zemljiščih.⁶⁴⁶ Razlog za to je, da je vloga lesnate vegetacije pri ekstenzivni paši znova prepoznana kot nepogrešljiva.⁶⁴⁷ Drevesno-pašni sistemi bistveno prispevajo k ohranjanju dragocenih kmetijskih praks, ki varujejo naravo, so trajnostne in zagotavljajo zdravo hrano ter visoko naravno in kulturno vrednost.⁶⁴⁸

V več evropskih regijah je na voljo veliko virov, ki opisujejo nekdanje in sedanje prakse ter vrste drevesno-pašnih sistemov.⁶⁴⁹ Glavne kategorije evropskih drevesno-pašnih sistemov so gozdni pašniki, za katere so običajno značilna stara in velika drevesa s široko razvejanimi vejami, paša v sklenjenem gozdu, svinjska paša v gozdovih (želodna paša) ter pašniki z grmičevjem in gozdičevjem.⁶⁵⁰ Vsi ti drevesno-pašni tipi so – glede na razmere na danem območju – tesno povezani z nabiranjem rastočega in odpadlega listja za krmo in/ali steljo ter z nabiranjem divjih plodov (želodov, divjih hrušk) za prehrano živali in ljudi.⁶⁵¹

---

objectives of historical ecology, 77–87. Drew in Henne, *Conservation Biology and Traditional Ecological Knowledge*, 34.

640 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 9.

641 Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310.

642 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 1–440.

643 Hartel idr., *Wood-Pastures in Europe*, 61. Rackham, *Savannah in Europe*, 1.

644 Sollen-Norrlin, *Agroforestry benefits and challenges for adoption in Europe and beyond*, 1–13.

645 Mosquera-Losada idr., *Definitions and Components of Agroforestry Practices in Europe*, 3–19.

646 European Commission, *Regulation 1305/2013 of the European Parliament*. Magyar Közlöny, *Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény és egyéb kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. 7778.*

647 Varga idr., *Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014*, 142–53.

648 Fagerholm idr., *A Systematic Map of Ecosystem Services Assessments around European Agroforestry*, 47–65.

649 Plieninger idr., *Wood-Pastures of Europe. Geographic Coverage, Social-Ecological Values, Conservation Management, and Policy Implications*, 70.

650 Hartel in Plieninger, *European Wood-Pastures in Transition*, 3–19.

651 Bürgi in Gimmi, *Three objectives of historical ecology*, 79–82.

Večina gozdnih pašnikov je nastala z redčenjem sklenjenih gozdnih sestojev na nekdanjih gozdnih površinah, na primer gozdni pašnik Kasztó v kraju Bogyiszló (županija Tolna).⁶⁵²

Fotografija: Éva Ágics, Kasztó, Bogyiszló, 2017

Ekologi in naravovarstveniki, vključno z mano, so se za pomen gozdne paše na Madžarskem za krajinsko ekologijo in ohranjanje narave začeli zanimati pred več kot desetimi leti, in sicer zaradi različnih del o zgodovini krajine.⁶⁵³ To me je delno spodbudilo k pregledu razpoložljive znanstvene literature na to temo. Cilj moje raziskave je odkriti informacije o drevesno-pašnih sistemih v madžarski etnografiji. Za ta namen sem pregledala članke in prispevke na temo drevesno-pašnih sistemov v celotnem seznamu literature dela *Hungarian Ethnography* (Madžarska etnografija) in v kazalu revij *Néprajzi Értésítő* (Etnografski vestnik) ter *Etnográfia* (Etnografija). Prispevki, objavljeni v zvezi s to temo, so bili zbrani s pregledovanjem virov, navedenih v dodatnih člankih, in bibliografij njihovih avtorjev. Delo je bilo večinoma opravljeno v letih 2007 in 2008 v narodni knjižnici Széchenyi, ko še ni bilo na voljo elektronskih iskalnikov. Dodatno raziskovanje je potekalo pozimi 2016. V tej študiji so živinorejske metode, ki so v zbranih virih najbolj skladne z inovacijskimi cilji kmetijsko-gozdarskih sistemov, pregledane predvsem z vidika ljudskih praks (na primer gozdnega pašništva, želodne paše, nabiranja krme in stelje ter njihovega nadzora). Na podlagi obdelanih virov so v tem prispevku predstavljeni podatki, ki izvirajo v glavnem iz 18. in 19. stoletja ter prve polovice 20. stoletja, vključno s podatki iz srednjeveškega obdobja, če so

652 Več o tem gl. Andrásfalvy, *Duna mente népének*, 2007.

653 Molnár, Interpreting Present Vegetation Features by Landscape Historical Data, 241–63. Varga in Bölöni, Erdei legeltetés, fáslegelők, legelőerdők tájtörténeti kutatása, 68–79.

na voljo. Prispevek ne zajema odstranjevanja zarasti v gozdovih in spremljajočih socioloških in folklorističnih raziskav ter raziskav ljudske umetnosti. Namen prispevka je osvetliti, kako drevesno-pašne prakse predstavljajo enega bistvenih delov madžarske krajine in ljudske kulture. Po drugi strani je mogoče sklepati, da lahko poznavanje preteklih etnografskih posebnosti učinkovito prispeva k sedanjim raziskavam in razvoju prihodnjih inovacij na področju gozdnega kmetijstva.

MADŽARSKE ETNOGRAFSKE ŠTUDIJE, POVEZANE S TEMO DREVESNO-PAŠNIH SISTEMOV

V folklorističnih študijah se je lik gonjača ali pastirja, ki pase v gozdu, opoldne počiva pod košatim drevesom ali hrani živino z želodom, že od nekdaj pojavljal na različnih predmetih, v ljudskih pripovedkah in pesmih.⁶⁵⁴ Raziskovanje živinorejskih praks in pastirskega znanja se sprva ni osredotočalo na drevesno-pašne komponente pašnih sistemov. To je mogoče razložiti s tem, da je bilo v središču raziskovalne pozornosti nižinsko pašništvo na stepskem območju brez dreves.⁶⁵⁵ Preučevanje drevesno-pašnih sistemov se je začelo z raziskovanjem prevladujočih načinov rabe tal v hribovitih in gorskih regijah.⁶⁵⁶ Večina študij je bila objavljena v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, pozneje pa med letoma 1960 in 2000. Metodološke smernice, objavljene leta 1959 pod naslovom *Etnografija gozda*, so posebno pozornost namenile vprašanju in virom, povezanim s to temo.⁶⁵⁷ Drevesno-pašni sistemi so večinoma zajeti v poglavjih o upravljanju živinoreje ali rabi gozdov v monografijah, ki se nanašajo na določene pokrajine ali regije. Največ podatkov je na voljo iz območij Bakony,⁶⁵⁸ Belső-Somogy,⁶⁵⁹ Ormánság,⁶⁶⁰

654 Békefi, *Munkaritus, munkarigmus, munkadal*, 331. Herman, A magyar pásztorok nyelvkincese, 42–43. Madarassy, A magyar művészkedő pásztorok, 1–146. Malonyai, A Balatonvidéki magyar pásztor nép művészete, 1–298.

655 Gyórfy, *Állattartás*, 83–147.

656 Ébner, Zselici kanászélet, 150–156. Gunda, Földrajzi megfigyelések az Ormánságban, 37–38. Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 9–39.

657 Erdélyi, *Az erdő néprajza. Útmutató füzetek néprajzi adatgyűjtéshez*, 1–56.

658 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–51. Herkely, Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében, 54–58. Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 9–39. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35.

659 Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 1–125.

660 Gunda, Földrajzi megfigyelések az Ormánságban, 38–39, 47. Kodolányi, Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához.

Sárbköz,⁶⁶¹ Bereg,⁶⁶² Mátra,⁶⁶³ Bükk,⁶⁶⁴ Zemplén⁶⁶⁵ in gozdnatih območij Velike nižine.⁶⁶⁶ Razpoložljive študije so v glavnem zgodovinske etnografije, ki temeljijo na arhivskih podatkih in podatkih ustne zgodovine, nekatere pa razkrivajo tudi sodobne podatke. Znanstveniki so pri arhivskih raziskavah večinoma uporabljali gradivo iz 18. in 19. stoletja,⁶⁶⁷ v nekaterih primerih pa so obdelali tudi starejše vire iz 14. in 15. stoletja.⁶⁶⁸ V zbirkah ustne zgodovine so predstavljene informacije s konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja.⁶⁶⁹ Poleg objavljenih člankov so na voljo tudi spomini kmečkih in pastirskih družin.⁶⁷⁰ S preučevanjem rokopisnega gradiva, hranjenega v podatkovnih skladiščih muzejev, bi lahko odkrili dodatne vire.⁶⁷¹

KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED MADŽARSKIH DREVESNO-PAŠNIH SISTEMOV

Drevesno-pašne prakse v gozdnatih krajinah segajo v čas ekstenzivnih sistemov upravljanja živinoreje in so bile razširjene po vsej madžarski krajini.⁶⁷² Če se ozremo v preteklo tisočletje, so se madžarski drevesno-pašni sistemi najbolj spremenili predvsem v zadnjih dvesto letih.⁶⁷³ Prve pisne podatke najdemo v listinah o podelitvi zemljišč iz 11. stoletja, v katerih so omenjena območja, primerna za pašo in hranjenje prašičev z želodom v gozdovih.⁶⁷⁴ Pomen teh načinov rabe je razviden iz dejstva, da so gozdnata območja, navedena kot gozdovi z želo-

661 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 1–440.

662 Csizsár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 234–46.

663 Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506.

664 Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Viga, *Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben*, 38–48.

665 Szabadfalvi, *Makkoltatás a Zempléni hegységben*, 62–75.

666 Bellon, *A Tisza néprajza*, 171–92. Nagy-Czirok, *Pásztorélet a Kiskunságon*, 1–383. Penyigey, *Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében*, 283–303. Wittner, *Tiszacsege és Egyek községek erdeinek története a helynevek tükrében*, 119–20.

667 Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 39–44.

668 Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–134.

669 Takáts, *Somogyi pásztortörvény*, 1–125.

670 Gaál, *Pásztorvilág gazdaszettel*, 23. Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 9–108.

671 Gábor Máté je med raziskovanjem npr. naletel na rokopis Lajosa Takácsa, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, ki bistveno osvetljuje živinorejske prakse in način življenja na madžarskem podežlju. Gl. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

672 Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–134. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 345–67. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 9–39.

673 Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–51. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

674 Tagányi, *Magyar erdészeti oklevéltár I.*, 1–2.

dom, do prve polovice 19. stoletja veljala za dragocenejša od drugih gozdov.⁶⁷⁵ Od konca 19. in začetka 20. stoletja je rabo gozdnih zemljišč za gozdno pašo težko ločiti od paše na gozdnih pašnikih,⁶⁷⁶ ker je bila gozdna paša služnostna pravica podložnikov.⁶⁷⁷ Posledično so se meje med pravimi gozdovi in gozdnimi pašniki prepletale, paša pa je bila dodatna gozdna dejavnost poleg želodne paše in nabiranja dopolnilne krme.⁶⁷⁸ Bertalan Andrásfalvy to prakso v zvezi s poplavnimi območji Donave opisuje takole:

»Izraz pašnik se je do začetka 19. stoletja redko uporabljal sam. Eden od razlogov je, da paša do takrat ni bila omejena na določena območja. Povedano drugače, izraz pašnik ni pomenil zemljišča z določenimi pogoji in opredeljenim namenom uporabe, saj se je za pašo lahko uporabljala katera koli površina. To ponazarjajo številni primeri. V 18. stoletju in na začetku 19. stoletja, ko je bil uveden izraz gozd, se ta ni uporabljal le za območja z gostim drevjem, ampak tudi za gozdnata območja, ki so se uporabljala kot srenjska posest za srenjsko pašo. /.../ Do konca 18. stoletja so gozdovi povsod veljali za zemljišča, kjer živi in se pase živina. Paša ni bila dovoljena le na območjih, kjer je bilo treba mlado drevje, ki je zrasklo po sečnji, zaščititi pred živino. /.../ Prepovedani so bili tudi gozdovi, ki so bili namenjeni izključni rabi lastnika, predvsem za želodno pašo ali proizvodnjo lesa.«⁶⁷⁹

Razgradnja tega značilnega sistema gozdnega kmetijstva v klasičnem pomenu besede se je začela z urbarjem, ki ga je kraljica Marija Terezija sprejela leta 1767.⁶⁸⁰ Dodatno ga je spodkopal zakon o ločitvi pašnikov in gozdov iz leta 1853.⁶⁸¹ Glavni namen zakona je bil ločiti zemljiške parcele, ki so jih uporabljali nekdanji vaški podložniki, od tistih, ki jih je uporabljal zemljiški gospod. Skoraj vse etnografske študije omenjajo izrazite negativne posledice tega zakona za madžarske drevesno-pašne sisteme ter živinorejo in družbo kot celoto.⁶⁸² Na gozdnatih pobočjih in gorskih območjih se je čez noč precej zmanjšala površina zemljišč, na katerih je bila

675 Ébner, Zselici kanászélet, 150–56. Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 234–35.

Hegyí, *A népi erdőkielés történeti formái*, 126–29. Szabó, Hagymányos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében, 129–44. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51.

676 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 18. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

677 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 18. Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 237–38.

678 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 87–91. Hegyí, *A népi erdőkielés történeti formái*, 126–29. Imre, *Erdő-legelőgazdálkodás Kisrákoson*, 71–73. Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 17.

679 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 356–58.

680 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 11.

681 Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás aempléni Hegyközben*.

682 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 89–90. Hegyí, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–50. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Zólyomi, *Észak-Cserhát állattartásának másfél százada*, 451, 467 in 471.

dovoljena paša nekdanjim podložnikom, ki so živeli v vaseh. V regijah Zemplén, Mátra in Bükk so vaščani zdaj večinoma lahko uporabljali od 3 do 10 odstotkov prej razpoložljive pašne površine, v regiji Börzsöny pa je bil ta delež nekoliko višji, in sicer približno od 30 do 40 odstotkov.⁶⁸³ Pomen tovrstnih živinorejskih praks se je dodatno zmanjšal zaradi intenzifikacije in industrializacije kmetijstva in gozdarstva ter spremenjenih načinov prevoza.⁶⁸⁴ Te spremembe so vključevale uporabo koruze za krmo, pojav intenzivne živinoreje, vse večje potrebe po lesu in opuščanje rabe vlečnih živali.⁶⁸⁵ Konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja so nekdanji vaški podložniki še naprej pasli na pašnikih, ki so bili ločeni od gozdov med postopkom ločevanja po zakonu iz leta 1853, in na gozdnatih območjih. Na gozdnatih površinah so pašne parcele zaradi okoljskih razmer postale gozdni pašniki (slika 1 v tem poglavju).⁶⁸⁶ Na zemljiškogospodarskih območjih je bila nadaljnja uporaba drevesno-pašnih praks odvisna od odločitve posestnika.⁶⁸⁷

Pomen drevesno-pašnih sistemov se je konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja še dodatno zmanjšal zaradi spremenjenih potreb živinoreje, zgodovinskih dogodkov ter omejitev, ki so jih določali zakoni in predpisi. Z zakonom o gozdovih iz leta 1961 sta bili gozdna in želodna paša popolnoma prepovedani.⁶⁸⁸ Ukrep je to prakso zakonsko omejil, vendar je ni odpravil in v številnih delih države se je nadaljevala nezakonito v okviru ekstenzivnih pašnih praks.⁶⁸⁹

LJUDJE V DREVESNO-PAŠNEM SISTEMU

Ključni akterji, ki sodelujejo pri uporabi drevesno-pašnih sistemov, so tisti, ki izvajajo pašo, nabirajo gozdno krmo in steljo ter aktivno sodelujejo pri vzdrževanju in nadzoru pašnih površin.⁶⁹⁰ Paša se je lahko izvajala na različne

683 Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Varga idr., *The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary*, 215–25.

684 Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 276, 323. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

685 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 128. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283. Máté, *A kulturtáj változásának aspektusai Kárászon*, 168–70. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 190.

686 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 87–88.

687 Andrásfalvy, *A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében*, 17–18. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 145.

688 Varga in Bölöni, *Erdei legeltetés, fáslegelők, legelőerdők tájtörténeti kutatása*, 68–79.

689 Varga idr., *Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014*, 142–53.

690 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283–303. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 104. Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 9–53. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklorja*, 13–35.

načine (individualno, izmenično, z najetimi pastirji) v različnih regijah in celo na posameznem območju ali v okviru mešanega sistema, ki je ustrezal takratnim družbenim in gospodarskim potrebam.⁶⁹¹ Poznali so tri osnovne sisteme paše: individualno, izmenično in z najetimi pastirji.⁶⁹² Individualne pašne prakse so bile razširjene po vsej državi (na primer na območjih Őrség, Bakony, Baranya, Sárköz, Mátra, Bükk, Bereg, Zemplén).⁶⁹³ Pri tej »individualni« metodi so starejši ali mlajši člani družine nadzorovali živino na paši, včasih sami, včasih pa v skupinah z drugimi individualnimi vaškimi pastirji. Ti posamezniki so se bodisi vsak dan vrnili domov bodisi so prenočili v gozdu, lahko pa so na gozdni paši ostali tudi dlje časa – več mesecev ali celo vse leto.⁶⁹⁴ Kako pomembna je bila ta praksa v madžarski živinoreji in družbi, dokazujejo vztrajna prizadevanja v 19. stoletju, da bi pravno omejili sodelovanje mladih pri tej vrsti paše ali jim prepovedali prosto gibanje po poljih.⁶⁹⁵ To prakso sta v veliki meri odpravili šele kolektivizacija in popolna opustitev paše.⁶⁹⁶ Tudi paša gosi in rac, ki so jo opravljale predvsem ženske v družini, v tem primeru lahko šteje za drevesno-pašno prakso.⁶⁹⁷ Pri izmenični paši so se gospodarji posameznih skupnosti izmenjevali pri nadzoru paše. V tedenskih ali dvotedenskih izmenah so pasli svojo živino in živino drugih kmetov.⁶⁹⁸ Pašo z najetimi pastirji in gonjači so opravljali posebej usposobljeni »strokovnjaki«: »*csordás*« za dnevno pašo goveda in »*gulyás*« za pašo goveda, ki se vse leto redi na prostem (govedo »*rideg*«). »*Kondás*« (svinjski pastirji) so skrbeli za vsakodnevni izpust prašičev, v nekaterih krajih pa so za potrebe želodne paše najeli posebne svinjske pastirje. Ovce so pasli pastirji – bodisi lastniki bodisi najeti delavci.⁶⁹⁹ Nabiranje listja, gozdne stelje ali gozdnih sadežev – dejavnost, ki je sestavni del drevesno-pašnih sistemov – je potekalo individualno ali z udeležbo celotne družine.⁷⁰⁰ Do konca petdesetih in

691 Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 210, 303.

692 Belényesi, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–134. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 137–41.

693 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 77–78. Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 237. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 137. Imre, *Erdő-legelőgazdálkodás Kiszrákoson*, 71–73. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 5–106.

694 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 77. Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 237. Hegyi, *Fejezetek a Bakony erdei állattartásának történetéből*, 260–61.

695 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 139.

696 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 78. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 139. Varga idr., *The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary*, 215–25.

697 Békefi, *Munkaritmus, munkarigmus, munkadal*, 865–942.

698 Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 13–14.

699 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283–303. Gaál, *Pásztorvilág gazdaszemmél*, 23. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 110, 124, 209. Petercsák, *Heves megyei pásztorok*, 225–37. Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 22, 33.

700 Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 234–38. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171, 176.

Drevesno-pašni sistemi so odlični za rejo tradicionalnih pasem živine. Madžarsko sivo govedo na gozdnem pašniku v kraju Cserépfalu (županija Borsod-Abaúj-Zemplén, Madžarska).

Fotografija: Anna Varga, 2015

šestdesetih let 20. stoletja, ko je bila zemljiška posest nacionalizirana, so pašnike na velikih posestvih oskrbovali in z njih odstranjevali grmičevje najeti delavci, v vaških srenjah pa so to počeli lastniki pašne živine.⁷⁰¹ Pozneje so to nalogo opravljali delavci kmetijskih zadrug. Skratka, z opuščanjem rabe drevesno-pašnih sistemov ter zmanjšanjem velikosti in obsega pašnikov se je zmanjšalo tudi število oseb, ki so se ukvarjale z živinorejo. Tradicionalni poklici so izginili skupaj z znanjem, potrebnim za njihovo opravljanje. Kot je leta 1957 dejal neki šomodski pastir: »Stari pastirski lonec se je razbil na koščke. Pastirji sledijo pašnikom.«⁷⁰²

ŽIVINA V DREVESNO-PAŠNIH SISTEMIH

Paša vseh živalskih vrst, ki se na Madžarskem redijo ekstenzivno (npr. govedo, ovce, prašiči, konji, osli, bivoli, koze, gosi, race, perutnina), je potekala in še vedno poteka v okviru drevesno-pašnih sistemov.⁷⁰³ Starodavne ali avtohtone pasme, navajene na posebne razmere pokrajine ali regije (slika 2 v tem poglavju),

⁷⁰¹ Petercsák, Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században, 457–506. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 45–52.

⁷⁰² Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 36.

⁷⁰³ Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–50. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 186–88, 202. Szabadfalvi, *A sertésenyésztés néprajzi kutatása Magyarországon*, 293–302.

so vedno najbolj prilagojene na pomanjkljivosti in najbolj izkoriščajo prednosti drevesno-pašnih sistemov.⁷⁰⁴ Ker so se v 19. stoletju začele spreminjati pasme, katerih reja je bila zaželena in se je spodbujala, se je število avtohtonih regionalnih pasem in ras v Karpatskem bazenu, ki so najprimernejše za ekstenzivno pašo, do začetka 20. stoletja na nacionalni ravni precej zmanjšalo.⁷⁰⁵ Tu je treba omeniti madžarsko sivo govedo in govedo pasme *kárpáti borzderes* (govedo rjave barve). Spremembo pasem so spodbudile predvsem različne nove uporabe in novi načini krmljenja.⁷⁰⁶ Nove pasme niso prenesle težkih razmer na gozdni in ekstenzivni paši.⁷⁰⁷ Pasma prašičev, ki so se razvile v madžarskih drevesno-pašnih sistemih, so izginile že sredi 19. stoletja. Slovele so po svoji divjosti in trpežnosti.⁷⁰⁸ Do konca 19. stoletja jih je v celoti nadomestila srednje intenzivna pasma mangalica.⁷⁰⁹ V sedemdesetih letih 20. stoletja je bila svinjska paša čez noč ukinjena in angleške pasme, ki so bile do takrat že zelo razširjene, so postale pretežno prevladujoče.⁷¹⁰ V 19. stoletju so se začele spreminjati tudi ovčje pasme s širjenjem ovce merino, ki sicer potrebuje hlev, vendar je v osnovi navajena na ekstenzivno pašo.⁷¹¹

VEGETACIJA V DREVESNO-PAŠNIH SISTEMIH

Ekstenzivna paša je v letnem ciklusu stalno prehajala med gozdnimi pašniki, travnatimi površinami v dolinah, ledinami, neobdelanimi zemljišči in obdelanimi površinami.⁷¹²

Ni bilo regije, kjer živinoreja ne bi bila povezana z nekaterimi sestavnimi deli drevesno-pašnega upravljanja.⁷¹³ Pod krošnjami nekaterih gozdov je bila zemlja popolnoma steptana od živalskih stopinj, skozi druge pa so se živali samo sprehodile. Nekateri so se uporabljali samo za želodno pašo, v druge so živino gnali le

704 Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 69–84. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 247–57. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 128. Vajkai, Széledített vaddisznókonda a Bakonyban, 81–82.

705 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 283–84. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 106, 258. Zólyomi, *Észak-Cserhát állattartásának másfél százada*, 467.

706 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 136–38. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

707 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*.

708 Ébner, *Zselici kanászélet*, 150. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 123–25, 128–29.

709 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 125. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 13–14.

710 Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

711 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 151. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 285.

712 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 72. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 90–91. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295–96.

713 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 252–53. Imre, *Erdő-legelőgazdálkodás Kisköröson*, 71–73. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 153–58.

Divja hruška

Fotografija: Anna Varga, Marcali (Šomodska županija, Madžarska), 2014

v časih največjega pomanjkanja, v tretjih pa se je živina zbirala redno ali občasno. V gozdnatih krajinah se zdi to očitno, kar potrjuje združitev nomenklature gozdov in pašnih površin, ki jo je Andrásfalvy⁷¹⁴ dokumentiral kot značilnost območja ob Donavi. Splošni pomen gozdov potrjuje tudi izjava Imreja Hegyija o Bakonjskem gozdu: »Do prvega desetletja po prelomu [20.] stoletja v Bakonjskem gozdu ni bilo pašnika brez dreves.«⁷¹⁵ Živina se je pasla tudi na skoraj neprekinjeni gozdni površini med Blatnim jezerom in območjem ob reki Dravi,⁷¹⁶ Petercsák⁷¹⁷ pa je napisal študijo o vlogi gozdov v ljudski živinoreji v regiji Zemplén na severu države. Vseeno je treba poudariti, da so bile površine, porasle z lesnato vegetacijo, tudi temeljni in v bistvu nepogrešljivi del pašnih sistemov v ravninah. Na primer, živina, ki se je vse leto pasla v stepi Hortobágy, je prezimovala v Velikem gozdu (Nagyerdő), ki je pripadal mestu Debrecen,⁷¹⁸ medtem ko so druge živali gnali v bolj oddaljene regije, kjer so se hranile z želodom in prezimovale v tamkajšnjih

714 Andrásfalvy, *Duna mente népének artéri gazdálkodása*, 29–32.

715 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 122.

716 Hosszú, *Adalékok a határhasználat és tájalakulás történetéhez a somogyi Nagy-berek területén*, 201–06.

717 Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506.

718 Penyigey, *Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében*, 283–303.

gozdovih.⁷¹⁹ Po drugi strani pa so pomembno vlogo imeli gozdički, ki so nudili zavetje, gozdne površine ob kmetijah in gozdni pasovi ob cestah.⁷²⁰ Etnografi omenjajo metode drevesno-pašne živinoreje v primeru gozdnih površin in gozdičkov, sestavljenih iz hrasta, bukve, topola, divjega sadnega drevja, gostejših drevesnih sestojev in galerijskih gozdov z mehkim ali trdim lesom na poplavnih ravninah.⁷²¹ Opozoriti je treba, da se v ljudskem izrazoslovju manjše ali večje čistine, obdane z gostimi gozdnimi sestoji, tudi imenujejo gozdni pašniki.⁷²² Vendar so habitatni tipi, ki so se uporabljali, podrobno opisani le v nekaj primerih.⁷²³

Najzahtevnejši izziv pri razvoju drevesno-pašnega sistema sta bila vzpostavitve in vzdrževanje določenih razmerij in kakovosti lesnate, večletne in zelne ter enoletne vegetacije. V gozdnatih krajinah je to pomenilo zatiranje lesnatih rastlin, medtem ko je bilo treba na območjih brez dreves ta saditi.⁷²⁴ Prevladujoča sestavina pašnih sistemov je travnik, ki ga je mogoče ustvariti in vzdrževati le s človekovimi posegi na naravno gozdnatem območju.⁷²⁵ Pri tem se je uporabljalo požigalništvo. Vsak kmet je moral skladno s svojimi pravicami do paše posvetiti krčtvi pašnikov vnaprej določeno število dni, ki se je lahko razlikovalo. Pri delu so sodelovali družinski člani, včasih so se pridružili tudi otroci. Uporabljali so sekire, krampe, kopače z roglji in motike. Odstranili so bodičje in požigali plevel. Skupinsko delo je trajalo od zgodnjih jutranjih do poznih večernih ur. Včasih so kmetje dobili tudi pravico do paše dodatnih glav živine, ker so krčenju pašnikov namenili več dni.⁷²⁶ Da so bili pašniki čisti in primerni za živino, so bili odgovorni tudi pastirji.⁷²⁷ Če se je intenzivnost paše zmanjšala ali če se je opustilo redno krčenje zarasti, je dele pašnikov hitro preraslo grmovje.⁷²⁸

719 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 53–79. Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 238–40. Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75. Szabadfalvi, Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén, 55–80.

720 Balogh, Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII.–XIX. században, 537–63.

721 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 32–34. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 118–19. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 71–76.

722 Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 71–76.

723 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 32–34. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 91–96.

724 Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 241. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

725 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 45–50. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 42–44.

726 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 30–31. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 47.

727 Hegyi, *A népi erdőkiélés történeti formái*, 131–32.

728 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 50. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 45–47.

TEMELJ EKSTENZIVNE ŽIVINOREJE: CELOLETNA PROSTA REJA ŽIVINE V GOZDU

V zvezi z drevesno-pašnimi sistemi je treba poudariti, da so ekstenzivno živinorejo spodbujale večje površine in gozdni pogoji, ki so omogočali pašo.⁷²⁹

Gospodar je lahko živino pasel v dveh skupinah glede na starost in način uporabe, kar je kmetom zelo pomagalo pri vsakdanjem življenju. Nekatere živali so se vsak dan vračale domov, na primer krave molznice in domači prašiči.⁷³⁰ Po drugi strani pa so se na prostem redile živali, ki se niso uporabljale vsak dan in jih ni bilo treba imeti v hlevih, na primer mlado govedo, prašiči pitanci, ovce in žrebeta. Živali so se lahko redile na prostem vse leto (na primer gozdna reja prašičev) ali sezonsko od pomladi do jeseni (na primer prosta reja govedi) in od jeseni do pomladi (prašiči na želodni paši), lahko pa tudi krajši čas, za noč ali dve (na primer vlečne živali).⁷³¹

Gozdna pašna vegetacija je živalim zagotavljala vir hrane in zavetje. Sestavni deli drevesno-pašnega sistema so odločilni dejavniki v obeh primerih, vendar so lahko še pomembnejši za prosto rejo. Na kmetijskih posestvih so med daljšo gozdno pašo pastirji in gonjači lahko prenočili v preprostih kočah, živino pa so čez noč pognali v ograde, obdane z bodičevjem.⁷³²

Prosta reja je v obdobju od pomladi do jeseni razbremenila kmete, saj se jim ni bilo treba ukvarjati z živalmi, ki jih niso uporabljali za delo ali molžo (na primer z mladnicami, neplodnimi živalmi ali pitanci).⁷³³ Ekstenzivna reja je razbremenila tudi pašne površine v bližini naselij. »Imeli smo dve ali tri svinje, ki so se prasile v gozdu. Iz bodičja smo naredili ogrado za čredo. Del je bil pokrit s slamo, da so se živali ob dežju lahko umaknile tja. Ko so malo zrasli, so tudi

729 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 91. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 252–53. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 14–26.

730 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 140. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 39.

731 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 80–83. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 93. Ebner, *Zselici kanászélet*, 150. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 252. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 129 in 132. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310. Petercsák, *Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században*, 457–506. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Szabadfalvi *Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén*, 55–80. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 64–66. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 20–24. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklorja*, 13–35.

732 Balassa, *Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században*, 72. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 129. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 58 in 66.

733 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 133.

pujski prišli domov in se jezili na ogrado. Zelo smo se veselili, da so se z mamo vrnili tudi prijazni prašički.«⁷³⁴ Takšna oblika reje je bila značilna po vsej državi, na primer v gozdovih na poplavnih ravninah Donave⁷³⁵ in Tise,⁷³⁶ v hrastovih in/ali bukovih gozdovih v Bakonjskem gozdu,⁷³⁷ v pokrajinah Bükk in Zemplén⁷³⁸ ter v hrastovih gozdovih Velike nižine.⁷³⁹ Kmetje so enkrat ali dvakrat na teden obiskali živino na prostem in ji prinesli sol.⁷⁴⁰ Živali so tako spomnili, kdo je njihov gošpodar, ter jih pregledali.

Jeseni so se živalim, ki so bile čez poletje na prostem, pridružile ali jih zamenjale druge živali, ki so prišle na želodno pašo (več podrobnosti o tem v nadaljevanju). V zagotavljanje zimske krme so morali kmetje vedno vložiti veliko truda, zato je bila paša pozimi zelo pomembna.⁷⁴¹

»Dokler ni zapadel sneg, so deli gozdov, ki so se uporabljali za redno pašo, zagotavljali hrano živalim, ki so se redile na prostem. Ko pa je sneg prekril kratko popaseno travo, se je bilo do nje težje dokopati. Živino je bilo bolj priporočljivo gnati na pašo kam, kjer je bila trava daljša in je sneg ni mogel pokriti tako kot na ravninskih pašnikih. Za ta namen so bili najprimernejši manj intenzivno izkoriščani gozdovi, pa tudi gozdiči in močvirnata zemljišča, kjer je pod drevesi rasla daljša trava, zaščitená z grmovjem in zato dostopna tudi v snegu. Dolga trava na gozdnih tleh, ki se je pozimi posušila, je tako pomembno prispevala k prezimovanju živine.«⁷⁴²

Vzorci paše po celotni krajini v povezavi s prosto rejo živine so sestavni del tradicionalne ekstenzivne živinoreje. Živino (govedo, ovce, prašiče) so gnali na boljše pašnike, kraje z bogatejšo krmo ali želodom ali pa so jo skozi gozdove in travnike vodili na bližnje ali pa tudi več sto kilometrov oddaljene tržnice.⁷⁴³ Na teh poteh so bili lahko gozdovi končni cilj ali pa počivališče.⁷⁴⁴ Kako in kje so potekale te gonje živine, je opisano v številnih etnografskih izsledkih.⁷⁴⁵

734 Bellon, *A Tisza néprajza*, 105–06.

735 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 87–91.

736 Bellon, *A Tisza néprajza*, 105–06.

737 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 120–23. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 9–39.

738 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 22, 24–25, 103.

739 Penyigey, Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében, 34 in 46–48.

740 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 20.

741 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 91. Belényesy, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 121. Penyigey, Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében, 285. Petercsák, *Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban*, 295–310.

742 Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 40.

743 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 125. Szabadfalvi, *Makkoltatás a Zempléni hegységben*, 62–75. Viga, *Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben*, 38–48.

744 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 21.

745 Csiszár, *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken*, 241. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 123–26. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 345–67. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*, 98. Szabadfalvi, *Pásztormigráció Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között*, 128–33. Viga, *Az állattartással kapcsolatos migráció*, 28–54.

Selitve z živino in celoletna reja na prostem so se po kolektivizaciji začele drastično opuščati in so v nekaterih regijah izginile.⁷⁴⁶

DREVESNI POGANJKI IN OHMELJE

V zimskih mesecih in predvsem zgodaj spomladi je vir hrane predstavljala lesnata vegetacija, predvsem drevesni poganjki ali, kot so jih marsikje imenovali, vršički oziroma brsti.⁷⁴⁷ Oskrbniki živine so te poganjke obrezovali, včasih pa so posekali tudi celo drevo. Živali so se z drevesi in grmičevjem prehranjevale tudi neposredno: »Ovce so spomladi jedle nežne mlade poganjke in hrepenele po boljšem življenju v gozdu.«⁷⁴⁸ Ponekod so redno uporabljali drevesne poganjke, na primer na poplavnem območju Donave in v hribovju Mecsek, kjer so »gorske vole, ki so jih hranili samo s slamo, spomladi okrepili tako, da so jih gnali na rob gozda, ljudje pa so jim s sekirami sekali brsteče popke«.⁷⁴⁹ Najbolj priljubljeni so bili poganjki hrasta, lešnika in bukve. Vrbove mačice so bile priljubljene, ker so prijetno dišale. Živino so krmili z razrezanimi poganjki, pomešanimi s slamo.⁷⁵⁰

O pomenu krmljenja živali z drevesnimi poganjki priča veliko število pisnih vlog in dokumentov o gozdnih predpisih glede njihovega nabiranja ali prepovedi, predvsem iz 18. stoletja.⁷⁵¹ Z vidika gospodarjenja z gozdovi je lahko ta dejavnost povzročila velike izgube v mlajših sestojih. Prakso nabiranja drevesnih poganjkov je opisal Takács Lajos: »Manj premožni ljudje, ki jim je primanjkovalo krme, so v gozdovih hribovja Mátra rezali drevesne vršičke in z njimi hranili svoje sestradane živali.«⁷⁵²

Dopolnilno krmo je pozimi zagotavljalo tudi ohmelje (*Loranthus europaeus* Jacq.), vendar se je v drugi polovici 20. stoletja prenehalo uporabljati. Nabirali so ga za ovce in govedo, predvsem pa za prašiče.⁷⁵³ Običajno so ga rezali s starejših hrastov s posebnim ukrivljenim nožem.⁷⁵⁴

746 Máté, A kulturtáj változásának aspektusai Kárászon, 170–71. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 11–12. Szabadfalvi, Pásztor migráció Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között, 128–33.

747 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 89. Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 71. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 16.

748 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17.

749 Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 196. Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 362–68.

750 Petercsák, Az erdő szerepe Felsőtárkány életében, 128–36.

751 Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 39–44. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 16–17.

752 Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 42.

753 Herkely, Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében, 55. Hegyi, *A népi erdőkiélés történeti formái*, 180. Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklorja*, 13–35.

754 Herkely, Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében, 55. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei.

Najboljša počivališča so pod velikimi drevesi

Fotografija: Anna Varga, Kasztó, Bogyiszló (županija Tolna, Madžarska), 2016

V VROČINI – OPOLDANSKO POČIVALIŠČE V SENCI DREVES IN NA OBROBJU GOZDA

Od pozne pomladi do hladnejših jesenskih dni se je živina v glavnem pasla na območjih, kjer so prevladovali odprti travniški habitati. Vseeno je imela v tem času pomembno vlogo tudi lesnata vegetacija. Na odprtih pašnikih so načrtno izbirali posamično stoječa raztresena drevesa, predvsem divje hruške ali hraste, pri čemer so prizanesli mladikam, od katerih so si obetali najlepše listnate krošnje.⁷⁵⁵ Drevesa so posamično ali v gručah stala na bolj odprtih območjih, razpršena po pokrajini ali na obrobju gozdov.⁷⁵⁶

Počivališča pod košatimi krošnjami so prinašala številne koristi, predvsem za dobro počutje pašne živine in njenih gospodarjev. Živalim in ljudem so dajala zavetje in senco; njihove plodove je lahko jedla živina, v primeru divjih sadnih dreves pa tudi ljudje; živali so se lahko drgnile obnje; zagotavljala so življenjski

⁷⁵⁵ Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 130–32. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 158–59. Bellon, *A Tisza néprajza*, 181–82.

⁷⁵⁶ Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295–96. Takáts, *Somogyi pásztorvilág*, 9–10. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20. Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 88–89.

prostor koristnim pticam, ki se hranijo s konjskimi in drugimi nadležnimi muhami (slika 3 v tem poglavju).⁷⁵⁷ Najboljša počivališča so stala na vetrovnih krajih, kar je še dodatno pripomoglo k temu, da se je živina ohladila in otresla nadležnih žuželk. Pomembno je bilo tudi, da so bili ob počivališčih vodni viri, primerni za napajanje živali, zato so običajno stala ob rečici, potoku, izviru ali vodnjaku z napajalnim koritom.⁷⁵⁸ Opoldanski počitek se je navadno začel okoli enajstih ali opoldne in končal ob dveh ali treh popoldne, ko je bila živina spet napojena.⁷⁵⁹ Med opoldanskim počitkom živali običajno niso bile zaprte, čeprav so v nekaterih zapisih o prašičih opisana košata drevesa, obdana z ogrado iz bodičevja. Opoldne so se si počitek privoščili tudi pastirji. Običajno so jim prinesli kosilo, nato pa so zadremali, si krajšali čas z rezljanjem lesa ali igranjem na pastirsko piščal, po potrebi pa so tudi oskrbeli živali. Mlajši pastirčki so v gozdu nabirali plodove, lovili ptice ali rezljali ročaje za orodje.⁷⁶⁰

LISTNATA KRMA

Listnata krma se je uporabljala po vsej Madžarski, vendar se je njen pomen zmanjševal z intenzifikacijo živinoreje in večjo razpoložljivostjo sena.⁷⁶¹ V regijah z ostrejšim podnebjem pa je bila uporaba listnate krme del rednih drevesno-pašnih dejavnosti vse do sredine 20. stoletja.⁷⁶² Podatki iz srednjega veka in zgodnjega novega veka izhajajo predvsem iz pisnih vlog in gozdnih predpisov. Pastirji so za živino rade volje klestili listje, včasih celo preveč, zato jim je bilo ponekod prepovedano nositi sekire ali malarine.⁷⁶³

V literaturi se najpogosteje omenja krmljenje govedi, ovac in koz z listjem, vendar so ga z veseljem jedli tudi prašiči. Med drevesnimi vrstami, ki so dajale listno krmo, so bili najbolj priljubljeni hrasti, lipe, jeseni, leske, topoli, gledičije, jelše in vrbe.⁷⁶⁴ Listnato krmo so nabirali z obrezovanjem, klestenjem in obseka-

757 Bellon, *A Tisza néprajza*, 181–82. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295, 307. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 129. Paládi-Kovács, *A Barkóság népe*, 24, 34. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 21. Tálasi, *Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből*, 203–20.

758 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 296.

759 Prav tam, 295–96. Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 138–40.

760 Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 295. Takács, *Somogyi pásztorsvilág*, 31.

761 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 92. Paládi-Kovács, *A lomtakaromány a magyar állattartásban*, 193–209.

762 Paládi-Kovács, *A Barkóság népe*, 36. Paládi-Kovács, *A lomtakaromány a magyar állattartásban*, 193–209. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 39–44.

763 Belényesi, *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*, 98. Takács, *Irtásgazdálkodásunk emlékei*, 39–42.

764 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 91. Paládi-Kovács, *A lomtakaromány a magyar állattartásban*, 193–209. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 25, 43. Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

vanjem.⁷⁶⁵ Tako so nastale značilne listnate krošnje. Obrezovali so z orodji za rezanje, obrezovanje in klestenje. Značilen pripomoček za rezanje listja je velik nož z ukrivljenim koncem, s katerim je mogoče odrezati veje, debele tudi kot roka.⁷⁶⁶ Ponekod so uporabljali plezalke, ki so bile v skladu z zakonom o gozdovih dovoljene le pozimi. Odrezane listnate veje in liste so posušili in shranili v suhih prostorih, na primer v skednju nad hlevom, ali pa so jih zložili v snope ali kope. Listnata krma lahko hitro splesni, če ni pravilno sušena,⁷⁶⁷ včasih pa so liste poparili, jih razrezali in dali živalim zmešane z otrobi ali senom.⁷⁶⁸ Listje so nabirali na kmečkih in zemljiškogospodarskih posestvih. O prednostih in slabostih poročajo strokovne kmetijske revije s konca 19. in začetka 20. stoletja. V občini Környe, ki je pripadala posestvu Esterházy, je bilo leta 1834 ovčarski kmetiji dodeljenih 5176 listnatih vej.

Listnate veje so v živinoreji veljale za svete, o čemer je poročala bakonjska pastirica Vilma Kis-Tóth Károlyné Tamás: »20. oktobra so odrezali vejo olistanega hrasta in jo položili na svisli nad ovčjo stajo. Ko so začeli krmiti ovce, so to vejo razlomili na toliko kosov, kolikor je bilo jasli. Vsake jasli so dobile košček veje, ki so ji pripisovali moč, da bo v hudih zimskih časih varovala živino pred poginom. Njen zaščitnik je sveti Vendelin.«⁷⁶⁹

LISTNA STELJA

Živina se sama pase po odpadlem in posušenem listju. »Ko ga je požgala slana, je listje divje hruške postalo zelo dobro. Če ga je živad požvečila na pol surovega in pri tem izdatno pila, se ji je trebuh lepo zaoblil.«⁷⁷⁰ Enako je povedala tudi pastirica:

»Če so živali prišle do grmovja, so se lotile tudi vršičkov vejic in suhega listja. Lanska jagnjeta oziroma deset do enajstmesečne ovčke so jih grizljale in zraven blejale 'firnyákolva'. Pastir je dobro razumel, zakaj se pritožujejo. Slišal je, da 'vršički pikajo, baa...'. Izkušena ovca, običajno njihova mati, saj so se dolgo pasle skupaj, pa jim je odgovorila: 'List je, baa, požveči ga, baa.'«⁷⁷¹

Ponekod so odpadlo listje nabirali predvsem za steljo, kadar je manjkalo slame, pa so z njim po potrebi lahko nahranili lačno živino.⁷⁷² Hrastovo listje je bilo

765 Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209. Szabó, „Mert a fának van reménysége...” Csonkolt fák Magyarországon, 155–72. Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 39–42.

766 Takács, Irtásgazdálkodásunk emlékei, 55–56.

767 Paládi-Kovács, A lombtakarmány a magyar állattartásban, 193–209.

768 Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*.

769 Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 30.

770 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17.

771 Tamás, *Juhászok a Bakonyban*, 30–31.

772 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 179. Petercsák, *Népi szarvasmarhatartás a zemléni Hegyközben*, 49. Szabadi, Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőben, 305–11.

uporabno predvsem za steljo, medtem ko so z listjem javorjev in brestov krmili predvsem teleta. Najbolj priljubljeni so bili hrastovi listi, saj so bili večji, v izobilju in manj krhki od drugih.⁷⁷³ Pred nabiranjem se je bilo treba dogovoriti z lokalnim gozdarjem v Bakonjskem gozdu, v zameno pa je bilo treba sodelovati pri gozdnih opravilih (pri nabiranju želoda, skrbi za mladike). Odnajanje gozdne stelje izpod mladih dreves ni bilo dovoljeno.⁷⁷⁴ Najboljši čas za nabiranje gozdne stelje je bila suha jesenska sezona. Listje se je nabiralo izključno z grabljami. Nabrano listje so večinoma prevažali v velikih konopljenih vrečah ali v razsutem stanju na vozovih, katerih stranice so bile dvignjene z deskami ali palicami, listje v njih pa je bilo steptano.⁷⁷⁵ Steljo so hranili na suhem. Kadar so gozdno steljo uporabljali za steljo v hlevu, so jo navadno nastlali pred živali, da je te ne bi preveč ponečedile in bi ostala primerna za krmljenje.⁷⁷⁶

Omenjeno je tudi nabiranje maha, ki so ga uporabljali kot listno steljo, za ležišče in krmo.⁷⁷⁷

DIVJI SADEŽI

Najbolj priljubljene drevesne vrste v drevesno-pašnih sistemih, ko so jih načrtno izbirali za gozdne pašnike, so služile tudi kot krma, na primer divja hruška, lesnika in dren (slika 4 v tem poglavju),⁷⁷⁸ omeniti pa je treba tudi hrast in bukev, ki sta dajala želod in žir.⁷⁷⁹ Živali so plodove teh dreves zobale med pašo, nabirali pa so jih tudi ljudje.⁷⁸⁰ Ne le prašiči, tudi govedo, ovce in druga živina so imeli tako radi divje sadeže in želod, da jih je bilo težko nadzorovati, ko so bili plodovi zreli.⁷⁸¹ »Ko je čreda popasla senožet, je po prazniku Marijinega rojstva začutila vonj po gozdu /.../ Živino so v začetku septembra [8. septembra] gnali na bolj gozdnata območja, kjer se je hranila z odpadlimi plodovi in želodom.«⁷⁸²

773 Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

774 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 134.

775 Petercsák, *Az erdő szerepe Felsőtárkány életében*, 128–36.

776 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 134.

777 Prav tam, 185. Herkely, *Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében*, 55. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17, 21.

778 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171. Szabadfalvi, *Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken*, 131–43. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

779 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35.

780 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 171. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35.

781 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 96. Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 21. Vajkai, *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*, 13–35. Viga, *Az állattartással kapcsolatos migráció*, 28–54.

782 Tálasi, *A bakonyi pásztorkodás*, 17–18.

HRANJENJE Z ŽELODOM

Želod je že tisočletja pomemben vir krme za ekstenzivno pašno rejo živine na Madžarskem.⁷⁸³ Latinsko poimenovanje »*glandiferra Pannonia*« – z želodom bogata Panonija – izraža primernost Južnega Podonavja za želodno pašo.⁷⁸⁴ Pomembno vlogo te prakse dokazujejo številni dokumenti iz srednjega veka in poznejših obdobjih ter dejstvo, da so bili gozdovi, primerni za želodno pašo, izjemno cenjeni vse do konca 19. stoletja.⁷⁸⁵ V 18. in 19. stoletju je bila želodna paša donosnejša od žitnih pridelkov.⁷⁸⁶ Pomen želoda za krmljenje živali se je zmanjšal, ko sta prevladala koruza in žito, in do konca 20. stoletja je skoraj popolnoma utonil v pozabo.⁷⁸⁷

Hranjenje z želodom je potekalo v treh osnovnih oblikah: 1. prosta paša in hranjenje po želji (gl. zgoraj); 2. krmljenje z nabranim želodom v hlevih; 3. paša na želodu na temu namenjenih krajih.⁷⁸⁸ Zadnja praksa se imenuje želodna paša.⁷⁸⁹ Želod so radi jedli tudi govedo, ovce, konji in koze.⁷⁹⁰ Na Madžarskem so bile med vrstami hrasta, ki so dajale želod, predvsem dob, graden, puhasti hrast in cer, poleg njih pa tudi bukev. Mnenja o tem, katera od njih je bila najboljša, se razlikujejo.⁷⁹¹ Cerov želod je bil najbolj predvidljiv, ne pa tudi najbolj priljubljen, saj je živalim povzročal zgago.⁷⁹² Živalsko maščobno tkivo je zaradi hrastovega želoda postalo mehkejše, zaradi žira pa trše. Včasih so si zavestno prizadevali, da bi imeli oboje.⁷⁹³ Uživanje želoda je najbolj vplivalo na kakovost in količino slanine in masti. Slanina prašičev, pitanih z želodom, je bolj rumena in mehkejša. Tudi njihova mast je rumenkasta in redka kot gosja mast, strdi se le v zrnih. Je okusnejša od masti prašičev, hranjenih s koruzo.⁷⁹⁴

783 Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 234–46. Hegyi, Fejezetek a Bakony erdei állattartásának történetéből, 256–58. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 105–08. Tagányi, Magyar erdészeti oklevéltár I., 1–2. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 53–54.

784 Plinius Secundus, *Caii Plinii Secundi Historiae naturalis libri*, 3.

785 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 53–79. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

786 Hegyi, *A népi erdőkielés történeti formái*, 126–28.

787 Andrásfalvy, A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében, 17–18. Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 74.

788 Csiszár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 241.

789 Petercsák, Az erdő szerepe Felsőtárkány életében, 128–36. Takács, *Erdei sertéstartás a Dunántúlon*, 1–51.

790 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

791 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 61–62. Eperjessy, *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*, 291–92. Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75. Petercsák, Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban, 295–310. Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 25.

792 Tálasi, *A bakonyi pásztorokodás*, 18.

793 Petercsák, Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban, 295–310.

794 Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75.

Želod ni bil stabilen in varen osnovni krmni vir za rejo in pitanje živine. V obdobjih, ko ga je bilo v izobilju, so ga nabirali za slabše čase, živina pa se je takrat prehranjevala izključno z njim, tudi na prostem. Včasih mine od tri do pet ali celo deset let, preden želod spet obilno obrodi.⁷⁹⁵ Odpadati začne na začetku jeseni. Najprej odpadejo črvivi plodovi, ko jih načne zmrzal, pa tudi zdravi.

Želod so nabirali in ga shranjevali za hude čase, uporabljali pa so ga tudi kot »priboljšek« h krmi. Nabirali so ga tako moški kot ženske. Če ga je bilo na tleh premalo, so ga z dreves zbijali z dolgimi palicami. V vrečah so ga prepeljali domov in ga posušili v dobro prezračenih prostorih ali pa so ga po peki kruha dali sušiti v peč. Preden so z njim nakrmili živino, so ga poparili ali zmleli.⁷⁹⁶ Ponekod so želod, namenjen za krmo, shranjevali v jamah, ki so jih prekrili s slamo in zalivali, da so plodovi vzkllili, saj so bili prašičem tako bolj všeč in se jim zobje niso obrabili na trdi lupini.⁷⁹⁷ Podatki o krmljenju živali z nabranim želodom so na voljo iz šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja z različnih delov države (na primer Zemplén, Bükk, Hajdúság, Bakony).⁷⁹⁸ Želoda niso nabirali le za živino, temveč tudi za prodajo gozdarskim podjetjem.⁷⁹⁹

Želodna paša je posebna vrsta gozdne paše tako v smislu pravnega nadzora kot praktičnega izvajanja.⁸⁰⁰ To je skoraj edino področje drevesno-pašnih praks, ki je bilo vedno pod nadzorom lastnika zemljišča, zato se je lahko prosto izvajalo le izjemoma.⁸⁰¹ Načrtovanje želodne paše je bilo podobno po vsej državi. Osebe, ki jih je za to nalogo pooblastil lastnik zemljišča (na primer upravni uradniki ali glavni mestni svetniki), so ocenile pridelek v določenem letu in odločile, koliko živine se lahko hrani z njim. Če so lahko poleg svojih čred sprejeli še tuje, so to možnost naznanili ob bobnanju, v poznejših časih pa pogosteje objavili v časopisu.⁸⁰²

O praktičnem izvajanju želodne paše je v etnografskih virih na voljo sorazmerno malo informacij. Črede prašičev in ovac, namenjene na želodno pašo, so prenočevale v gozdu, za pastirje in živino pa je bila postavljena posebna kme-

795 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 58.

796 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

797 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 58. Hegyi, A népi erdőkielés történeti formái, 175–76. Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

798 Hegyi, A népi erdőkielés történeti formái, 120–31. Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43. Viga, Az állattartással kapcsolatos migráció, 28–54.

799 Szabadalfi, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 60.

800 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 57–58. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51. Paládi-Kovács, A magyarországi állattartó kultúra korszakai, 185–87.

801 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

802 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 63. Csizsár, Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken, 238. Filep, Adalékok Békés város erdőgazdálkodásához, 93–138. Kodolányi, Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Makkoltatás, 75. Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75. Szabadfalvi, Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén, 55–80. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51. Wittner, Tiszacsege és Egyek községek erdeinek története a helynevek tükrében, 119–20.

tija.⁸⁰³ Iván Balassa na primeru iz Bodrogekőza opisuje dva različna postopka želodne paše: »Črede so se od kmetije razkropile na vse strani in se na poti ustavile ob napajališču ali izviru. Druga možnost je bila, da se je živina pasla v okolici kmetije, kamor se je vrnila, da se je napojila.«⁸⁰⁴ Večkrat je bilo poudarjeno, da so bila dobra mesta za želodno pašo tista, kjer je bilo živali mogoče tudi napojiti, saj jih je želod zelo uževal. Želodna paša je v praksi potekala od konca avgusta do trenutka, ko je zapadla prva večja količina snega ali so zamrznili vodni viri, namenjeni napajanju, čeprav je zakon dovoljeval krmljenje z želodom do marca naslednjega leta.⁸⁰⁵ Včasih so bila izdana posebna dovoljenja za spomladansko želodno pašo, na primer v debrecenskem Velikem gozdu.⁸⁰⁶ Pastirji, ki so pasli na istem območju, so se dogovorili o urniku paše.⁸⁰⁷ Gnanje živine na pašo je bilo odvisno predvsem od obsega porabe želoda.⁸⁰⁸

Podobno kot informacije, povezane z nabiranjem želoda, tudi zadnji podatki o želodni paši izhajajo iz severovzhodne Madžarske v sedemdesetih letih 20. stoletja.⁸⁰⁹

KORISTI GOZDNE PAŠE IN PREPOVEDI

Večina informacij o nekdanjih drevesno-pašnih dejavnostih izhaja iz pisnih vlog ter pravil in predpisov, saj so bili ti večinoma zapisani.⁸¹⁰ Od 19. stoletja so bile drevesno-pašne dejavnosti strožje nadzorovane in urejene z gozdnimi predpisi, o čemer pričajo številni arhivski viri.

Nasprotno pa je o gozdni paši znanih le malo podrobnosti. Bertalan Andrásfalvy navaja, da se je paša na gozdnatih območjih začela šele, ko so bile mladike tako visoke, da jih pašno govedo ni moglo več uničiti.⁸¹¹ To je bilo treba upoštevati, saj so bili sveži poganjki priljubljena poslastica za govedo, kar je bilo lahko usodno za mlajša drevesa. Pozimi je bila prepovedana tudi paša v goščavju. Koze so bile prepovedane skoraj povsod.⁸¹²

803 Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43. Szabafalvi, Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén, 55–80. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51. Takács, *Somogyi pásztorvilág*, 18–19.

804 Balassa, Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI.–XIX. században, 73.

805 Prav tam, 66–68. Kodolányi, Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Szabadfalvi, Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken, 131–43.

806 Penyigey, Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében, 297–303.

807 Szabadfalvi, Makkoltatás a Zempléni hegységben, 62–75.

808 Prav tam.

809 Viga, Az állattartással kapcsolatos migráció, 28–54.

810 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 66–99. Filep, Adalékok Békés város erdőgazdálkodásához, 93–138. Takács, Erdei sertéstartás a Dunántúlon, 1–51.

811 Andrásfalvy, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, 363–65.

812 Hegyi, *A népi erdőkiélés történeti formái*, 120–50. Paládi-Kovács, *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*, 290–91.

Reja in paša prašičev na prostem je bila na Madžarskem razširjena vse do 70. let 20. stoletja.

Vir: zasebna zbirka avtorice

Gozdni predpisi so prepovedovali drevesno-pašne dejavnosti pred sečnjo in po njej. Dolžina prepovedi se je lahko razlikovala glede na regije in gozdne sestoje. Podatki omenjajo sedemletne, štirinajstletne in petindvajsetletne prepovedi.⁸¹³ V 19. stoletju je bila paša v gozdovih še vedno skoraj neomejena, zato so bili uvedeni tako imenovani izmenični pašniki, da bi se zmanjšala pritisk na posamezne pašnike in s tem povezana škoda na njih ter da bi se zagotovilo obnavljanje drevesnih sestojev. Površine s takim pašnim režimom so se redno obnavljale. Drevesa so bila na mejah med območji dovoljene in prepovedane paše pobarvana z belo barvo v višini človeka. Za morebitno škodo so bili odgovorni pastirji, pašo pa je nadzorovala in urejala gozdarska inšpekcija.⁸¹⁴ Poleg škodljivih vplivov gozdne paše na krajino in okolje so se upoštevale tudi njene koristi. Na primer, Imre Szabadi je v zvezi z gozdovi v pokrajini Hajdúság povedal naslednje:

»Poleg skrbi za živino je imela paša pomembno vlogo pri gospodarjenju z gozdovi. Po eni strani je živina gnojila gozdne površine, zato so drevesa bolje rasla, po drugi strani pa so se gozdovi znebili odvečne trave, ki se je zaradi spomladanskih vetrov in sonca pogosto posušila, kar je velikokrat povzročilo gozdne požare.«⁸¹⁵

813 Petercsák, Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.–XX. században, 457–506. Viga, Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben, 40–41.

814 Viga, Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben, 40.

815 Szabadi, Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőben, 305.

SKLEP

Prispevek vsebuje pregled temeljne vloge, delovanja in zgodovine drevesno-pašnih sistemov od 18. stoletja do prve polovice 20. stoletja na podlagi razpoložljivih etnografskih referenc in virov. Izkazalo se je, da so bili drevesno-pašni sistemi ključni del madžarske kulturne krajine in biokulturne dediščine. Obseg drevesno-pašnih praks se je zmanjšal, nekatere pa so skoraj popolnoma izgubile. Današnje drevesno-pašne sisteme na Madžarskem pravzaprav predstavljajo gozdni pašniki in nezakonita gozdna paša.⁸¹⁶

Podobne trende je mogoče opaziti tudi pri tradicionalnih drevesno-pašnih sistemih v gozdnatih delih Evrope, le da v različnih časovnih obdobjih.⁸¹⁷ V nekaterih regijah so tovrstno upravljanje zemljišč povsem opustili (na primer v Nemčiji ali na Češkem), v drugih državah pa se še vedno redno uporablja (na primer gozdna reja prašičev ob reki Savi na Hrvaškem in v Srbiji) (slika 5 v tem poglavju).⁸¹⁸ Kljub vsemu je drevesno pašništvo še vedno najbolj razširjena kmetijsko-gozdarska metoda v Evropi.⁸¹⁹

Tako kot v številnih drugih državah v Evropi so v zadnjih letih tudi na Madžarskem gozdno-pašni sistemi, zlasti gozdni pašniki, spet oživelji zaradi naravovarstveno usmerjenih gozdarskih praks, kmetijskih subvencij in naraščajočega zanimanja za ekstenzivno živinorejo.⁸²⁰ Upamo, da bo ta proces spodbudila pričakovana obnovitev dovoljenja za gozdno pašo. Vse več kmetov in govedorejcev oživlja in na novo opredeljuje drevesno-pašno kmetovanje, na primer govedorejec na kmetiji *Mozsi* v Šomodski županiji, ki teleta pita z želodom, kar je inovativen pristop; družina na kmetiji *Váczakő* v Bakonjskem gozdu, ki je pomladila zaraščajoči se gozdni pašnik z izsekavanjem in načrtnim ohranjanjem divjega sadnega drevja, da bi predelovala in tržila njegove plodove; ali družinska kmetija *Tűzkövesbörc* v Bakonjskem gozdu, ki oživlja tradicionalno živinorejo na prostem v drevesno-pašnem sistemu.⁸²¹ Poleg tega je v madžarskih narodnih parkih mogoče najti številne prakse, namenjene obnovi in ohranjanju gozdnih pašnikov (slika 6 v tem poglavju).⁸²² Navedli bi lahko tudi številne primere iz

816 Varga idr., *Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014*, 142–53. Varga in Molnár, *The Role of Traditional Ecological Knowledge in Managing Wood-pastures*, 187–202.

817 Hartel idr., *Wood-Pastures in Europe*, 61–76. Johann idr., *Europe*, 203–49.

818 Forejt idr., *Changes and Continuity of Wood-Pastures in the Lowland Landscape in Czechia*, 235–44. Gugić, *Managing Sustainability in Conditions of Change and Unpredictability*, 1–111. Hartel in Plieninger, *European Wood-Pastures in Transition*, 1–299.

819 Herder idr., *Current Extent and Stratification of Agroforestry in the European Union*, 121–32.

820 Molnár idr., *Common and Conflicting Objectives and Practices of Herders and Nature Conservation Managers*. Roellig idr., *Reviving Wood-Pastures for Biodiversity and People*, 185–95.

821 Varga idr., *Beef cattle in agroforestry systems*, 1–2.

822 Varga idr., *Rangers Bridge the Gap*, 76–89.

Evrope, predvsem oživitev želodne paše v hrastovih gozdovih na Iberskem polotoku⁸²³ ali prizadevanja za oživitev nabiranja listnate krme v Transilvaniji.⁸²⁴ Vse to dopolnjuje reforma kmetijsko-gozdarske strategije v Evropski uniji kot celoti, pri čemer je posebna pozornost namenjena inovacijam na področju drevesno-pašnih sistemov.⁸²⁵

Na splošno ugotovitve etnografskih študij, opravljenih v prejšnjem stoletju, pomembno prispevajo k razumevanju tradicionalnih oblik rabe tal, vendar bodo za dokončen odgovor na vprašanja o ekoloških posledicah teh praks potrebne nadaljnje raziskave.

---

823 Olea in San Miguel-Ayanz, *The Spanish Dehesa*, 3–13.

824 Hartel idr., *Tree Hay as Source of Economic Resilience in Traditional Social-Ecological Systems from Transylvania*, 53–64. Olea in San Miguel-Ayanz, *The Spanish Dehesa*, 3–13.

825 Plieninger idr., *Wood-Pastures of Europe*, 70–79. Sollen-Norrlin idr., *Agroforestry benefits and challenges for adoption in Europe and beyond*, 1–12.

Mojca Ramšak

UPORABA SMOLE IN DRUGIH DELOV IGLAVCEV V LJUDSKI MEDICINI IN GOSPODARSTVU NA SLOVENSKEM

UVOD – PREGLED VIROV IN LITERATURE

GOZDNO NABIRALNIŠTVO

V Sloveniji 60 % ozemlja pokriva gozd, zato so z lesom povezane različne gospodarske dejavnosti, šege in navade. Prva sistematična študija o rabi gozda za potrebe lastnega gospodarstva je članek etnologa Vilka Novaka *Vprašanje nabiralništva pri Slovencih*, objavljena leta 1957, ki navaja različne oblike nabiralništva, povezanega z gozdom.⁸²⁶ Gozd namreč poleg lesa daje tudi stranske produkte, kot so lubje, storži, mah, listje, praprot in podrast (za steljo), suho odpadlo vejevje oziroma dračje (za kurjavo). Z nabiralništvom pa iz gozda pridobimo tudi zdravilna zelišča, jedilne rastline (npr. regrat, koprive, sladke koreninice, gobe, kostanj, jagodičje, bezgove in akacijeve cvetove za cvrtje, divji hmelj za pivo, brin, divje češnje ter divja jabolka za pridelavo mošta, kisa in žganja), v preteklosti pa

---

⁸²⁶ Novak, *Vprašanje nabiralništva pri Slovencih*, 19–28.

so ponekod nabirali tudi kresilne gobe, bukov žir (za krmo ter za olje), želod (za krmo ter kot nadomestek za moko, mešali pa so ga tudi s cikorijo), brezov sok in smolo. Nabiranje za kultne in magične namene je bila dejavnost, pri kateri so z nabiranjem, rezanjem, sekanjem in trganjem rastlin pridobivali snovi za okraševanje, oblikovanje in sestavljanje predmetov, uporabnih pri obrambnih šegah in navadah. Poleg tega so z nabiranjem prožnih in močnih vej, protja, dobili material za stavbarstvo, za obrtne dejavnosti (pletarstvo) so uporabljali šibje, veje za vitre so uporabljali pri suhorobarstvu, lubje in les pa v krovstvu in piparstvu.⁸²⁷

Poleg nabiranja rastlin je izpričano tudi nabiralništvo gozdnih živali (kuščarjev, kač in škorpionov)⁸²⁸ in njihovih delov za samozdravljenje ljudi ter mravljinčjih bub za ptičjo krmo in farmacevtsko industrijo. Nabiranje mravljinčjih bub (*Ova Formicarum*) in njihovo uporabo so omenjali veterinar Simon Strupi leta 1852,⁸²⁹ pisatelja Fran Erjavec leta 1857⁸³⁰ in Janez Koprivnik leta 1883,⁸³¹ v 20. stoletju pa pisatelj Anton Ingolič in pesnik Janko Glazer leta 1940⁸³² ter etnologinji Lea Kužnik leta 2002⁸³³ in Mojca Ramšak leta 2017.⁸³⁴ Že od sredine 19. stoletja viri navajajo različne oblike samozdravljenja ljudi in živali z mravljinčno kislino, npr. škof Anton Martin Slomšek leta 1842,⁸³⁵ Simon Strupi leta 1852,⁸³⁶ temeljitej pa Vinko Möderndorfer leta 1964 v svoji etnološki monografiji o ljudski medicini.⁸³⁷

Leta 2016 je bila opravljena raziskava v 28 državah Evropske unije s Srbijo, Turčijo in evropskim delom Rusije, v kateri so anketirali 14.864 gospodinjstev, izmed katerih jih je bilo 433 iz Slovenije. Z anketo so ugotavljali, koliko nelesnih gozdnih proizvodov ljudje užijejo na leto in kolikšen je obseg nabiranja le-teh v naravi.⁸³⁸ Podatki za Slovenijo kažejo, da med štirinajstimi kategorijami nelesnih gozdnih proizvodov slovenska gospodinjstva najpogosteje uživajo sveže in sušene oreške in jagodičje, slednje (predvsem borovnice, jagode in maline) v naravi tudi največkrat nabirajo; precej pogosto nabirajo še zdravilne in aromatske rastline (najpogosteje regrat in bezgove cvetove), gozdne oreške (predvsem kostanj) ter gobe (največkrat jurčke in lisičke); ena četrtnina anketiranih nabira

827 Prav tam.

828 Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske* [1689], prvi zvezek, druga knjiga, 111. Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske* [1689], prvi zvezek tretja knjiga, 458. Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, 278, 253, 283, 284, 397, 400, 408. Minařnik, Iz naših starih apotek, 167. Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pohorju*, 117–19. Ramšak, Pohorske zooterapije v kontekstu ljudske medicine, 1053–66.

829 Strupi, *Nauk spoznanja in ozdravljanja vunajnih in notrajnih*, 338.

830 Erjavec, *Živalske podobe* (zgodba »Mravlja«), 12.

831 Gričnik, *Koprivnik in njegovo »Pohorje«*, 231.

832 Ingolič, Nabiralci mravljinčjih jajc, 51, 52. Glazer, Mravljinjaki na Pohorju, 112.

833 Kužnik, »Branje« mravljinčjih jajc, 42–43, 48, 50.

834 Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pohorju*, 109–16. Ramšak, Pohorske zooterapije v kontekstu ljudske medicine, 1053–66.

835 Slomšek, *Blashe ino Neshiza v' nedelški šholi*, 230.

836 Strupi, *Nauk spoznanja in ozdravljanja vunajnih in notrajnih bolezin*, 64–65.

837 Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, 171–75.

838 Japelj in Planinšek, Slovenci = Nabiralci, 6–7.

tudi okrasno zelenje (najpogosteje cvetje in storže, sledita tudi mah in listje); le nekaj gospodinjstev (0,2 %) pa je nabiralo splošno precej prezrte nelesne gozdne proizvode – tartufe. Običajno se člani gospodinjstva trikrat letno odpravijo v gozd in nabirajo nelesne gozdne proizvode, to največkrat naredijo v paru. Več kot tri četrtine vprašanih za prepoznavanje vrst nelesnih gozdnih proizvodov ni opravilo nobene oblike izobraževanja. Za skoraj štiri petine gospodinjstev je nabiranje le prostočasna dejavnost in te dejavnosti ne opravljajo tržno. Med največji oviri pri nabiralništvu pa uvrščajo slabo vreme in zakonske omejitve nabranih količin.⁸³⁹

NABIRANJE SMOLE IGLAVCEV

Iglavci izločajo gosto lepljivo smolo na mestih, kjer je lubje oziroma les poškodovan, na primer pri sečnji, kjer debela ali veje ob padcu zadevajo druga ob drugo. S smolo se drevesa ščitijo pred okužbami, škodljivci in vremenskimi vplivi. Nabiranje smole ali smolarjenje je bila oblika nekdanjega nabiralništva, ki so jo na Slovenskem prakticirali do približno 60. let 20. stoletja, od 90. let pa narašča organizirano nabiranje smole za izdelavo zdravilnih izdelkov s smolo, npr. kozmetičnih izdelkov ter prehranskih dopolnil, ki jih izdelujejo slovenska podjetja.

Smolarjenje je potekalo na dva načina. Pri prvem so nabirali smolo iz namerno povzročenih zarez ali mehanskih poškodb na iglavcih, pri drugem pa so pobirali že deloma na zraku posušene delce smole z dreves.

Domačo in gospodarsko dejavnost nabiranja smole ter njeno uporabo lahko deloma rekonstruiramo na podlagi nekaterih razpršenih in fragmentarnih virov, zlasti iz slovstvene folklore, literarnih in dokumentarnih zapisov, avtobiografskih pričevanj, ustnih virov, redkih celovitih etnoloških obravnav za posamična geografska območja,⁸⁴⁰ gozdarskih virov,⁸⁴¹ farmacevtskih virov o zdravilnosti iglavcev, spletnih strani posamičnih proizvajalcev prehranskih in kozmetičnih izdelkov⁸⁴² ter lekarn. Ti viri poročajo, da je bila smola iglavcev v predindustrijski dobi uporabna v domačem gospodarstvu, ljudski medicini in industriji, smolarjenje pa gospodarsko pomembna dejavnost. Literarni, zgodovinski, etnološki in drugi dokumentarni viri navajajo različne načine pridobivanja in uporabe smole za konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, sistematičen popis te dejavnosti pa ne obstaja. Najceloviteje je gospodarski vidik smolarjenja opisan v gozdarski literaturi od srede 20. stoletja.

839 Prav tam.

840 Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pohorju*, 135–47.

841 Čokl, O pridobivanju borove smole, 58–65. Čokl, Po prvem letu smolarjenja v Sloveniji, 107–11. Čokl, *Smolarski priročnik*. Kaltnekar, *Smolarjenje*. Kiauta, *Smolarjenje v Sloveniji*. Breclj, *Ocena možnosti smolarjenja na borih na Krasu*. Gajšek idr., *Resin yield of Pinus nigra and Pinus sylvestris in the Slovenian Karst*, 22, 27–28.

842 Npr. pod imeni blagovnih znamk Smrekovit, Smrekosan in drugih.

Posušena smrekova smola, nabrana z debla v vetrolomu poškodovanega drevesa.
V njej so vidni ostanki lubja in insektov.

Vir: zasebna zbirka avtorice

Močno zasmoljeno deblo poškodovane smreke

Vir: zasebna zbirka avtorice

SMOLA IN DRUGI DELI IGLAVCEV V MEDICINI IN LJUDSKI MEDICINI

MEDICINSKE RAZISKAVE IN UPORABA SMOLE IN DRUGIH DELOV IGLAVCEV – PREGLED STANJA

Viri, ki opisujejo zgodovinske rabe in učinke naravnih smol ali drugih delov iglavcev za zdravljenje, navajajo njihove antimikrobne učinke in uporabo pri zdravljenju manjših površinskih ran, infekcijskih boleznih, za blažitev pljučnih bolezni ter kot eno od sestavin estetskih zobnih zalivk. Novejše raziskave navajajo tudi druge medicinske učinke, kot npr. antiadiabetično, kardioprotektivno, možganskožilno, antidegenerativno in regenerativno delovanje.

Smole nekaterih drugih dreves, kot je črni balzamovec (*Myroxylon pereirae resin*), imenovan tudi perujski oziroma salvadorski balzam, se v bolnišnični rabi topikalno uporabljajo v obliki kreme, in sicer za različne preležanine, razjede in rane, ki se slabo celijo.⁸⁴³ Črni balzam, ki je od 16. stoletja poznan v Evropi,⁸⁴⁴ ustvarja neugodne pogoje za razvoj glivic in obnavlja kožne celice,⁸⁴⁵ v splošni rabi pa je poznan pod imenom perubalzam ali perujski balzam in je splošno dostopen v lekarnah.

Danes zlasti v Severni Ameriki smolarjenje in uporaba nelesnih produktov iglavcev doživljata pravi preporod. Številni pisni napotki in videostrani ljubiteljev narave, divjine ter interpretov preteklih načinov življenja ponovno predlagajo uporabo smole, iglic, storžev in lubja za samozdravljenje, prehrano in izboljšanje razpoloženja, izdelava prehranskih dodatkov na podlagi izvlečkov delov iglavcev pa je postala multimilijonski posel.

V Sloveniji nekateri komercialni zeliščarji pripravljajo izdelke na podlagi smole iglavcev, npr. smrekovo mazilo, in olje na podlagi mazilne osnove maščob živalskega ali rastlinskega izvora. Ti izdelki imajo protibakterijski in protimikrobni učinek, uporabljajo se za zdravljenje manjših površinskih ran in glivičnih obolenj in so splošno dostopni v drogerijah in lekarnah. V 90. letih 20. stoletja, ko se je začela množičnejša proizvodnja in prodaja teh izdelkov v Sloveniji, so se komercialni proizvajalci krem na podlagi smole ob pomanjkanju domačih strokovnih virov sklicevali na študije, pretežno s severa Evrope (Finske), šele kasneje pa je z raziskavami na Fakulteti za farmacijo v Ljubljani poznavanje zdravilnih učinkov iglavcev postalo splošno dostopno.

843 Ustni vir, kirurg na ginekološkem oddelku, 4. 11. 2022.

844 Plešec, *Črni balzam*.

845 Sorodno tej rabi se v bolnišničnem okolju uporablja tudi izdelek s slovenskim medicinskim medom (Vivamel), ki so ga razvili v Tosami v sodelovanju z Univerzitetnim kliničnim centrom in Medicinsko fakulteto v Ljubljani ter pridelovalcem tega medu iz Polhovega Gradca.

Obenem so nekateri čebelarji in zeliščarska podjetja z lastno proizvodnjo začeli izdelovati prehransko dopolnilo za krepitev splošne odpornosti, lajšanje izkašljevanja, razkuževanje dihalnih poti, blažitev vnetega grla in zmanjševanje bolečin v grlu, borove vršičke z medom, to je zmes tekočega izvlečka iz vršičkov gorskega bora oziroma ruševja (*Pinus mugo* L.) in medu, prodajati koncentriran izvleček iz vršičkov gorskega bora, ki je namenjen mešanju v produkte, kot je med, kjer ni zaželeno, da se njihove fizikalne lastnosti in vsebnost vode spremenijo, ter odkupovati smrekove in borove vršičke, ki jih potrebujejo za proizvodnjo svojih izdelkov.

Kobariška mlekar⁸⁴⁶ je leta 2023 prejela priznanje za inovativnost Inštituta za nutricionistiko, in sicer za jogurt s sirupom smrekovih vršičkov⁸⁴⁷ z zmerno vsebnostjo sladkorjev, izdelan iz nehomogeniziranega mleka, z izvlečkom smrekovih vršičkov, izvlečkom timijana, poprove mete in evkalipta ter z vitaminoma A in C.

Zdravilne učinkovine nekaterih iglavcev, kot je npr. bela jelka (*Abies alba*), ki je ena od najpogostejših drevesnih vrst v srednji Evropi in je pri nas znana tudi pod imenom hoja, hojka, so v več primerjalnih raziskavah in kliničnih študijah preučili raziskovalci s Fakultete za farmacijo v Ljubljani v sodelovanju z raziskovalci z Medicinske fakultete v Ljubljani in Mariboru ter obeh Univerzitetnih kliničnih centrov v Ljubljani in Mariboru. Ugotovili so, da imajo izvlečki lesa in lubja te jelke antiadiabetično delovanje,⁸⁴⁸ da prehransko dopolnilo Belinaliz izvlečka lesa te jelke, ki je patentirana unikatna učinkovina, zmanjšuje zdravstvena tveganja, povezana s sladkorno boleznijo tipa 2,⁸⁴⁹ da Belinal ščiti pred osteoartritisom,⁸⁵⁰ degenerativno boleznijo, ki povzroči obrabo sklepnih hrustancev; da izvleček bele jelke dobro prenašajo bolniki z blago psoriazom,⁸⁵¹ da ima izvleček zaščitni učinek pred s prehrano povzročenimi poškodbami arterijske stene,⁸⁵² da ima kardioprotektivni učinek⁸⁵³ in da je učinkovit pri zdravljenju in preprečevanju cerebrovaskularnih bolezni ter pri relaksaciji človeških možganskih arterij.⁸⁵⁴ Izvleček vej bele jelke se uporablja tudi na področju kozmetike, saj učinkuje na regeneracijo kože,⁸⁵⁵ deluje antioksidativno⁸⁵⁶ in protivnetno. Prehransko dopolnilo Belinal je v prosti prodaji v lekarnah.

846 Mlekar⁸⁴⁶ Planika.

847 Smrekovi vršički podjetja Medex.

848 Lunder idr., Silver fir (*Abies alba*) extracts inhibit enzymes involved in blood glucose management, 47–53.

849 Bremec idr., Randomised, double blind, cross-over, placebo and active controlled human pharmacodynamic study, 566–69. Rejc idr., *Zmes naravnih polifenolov iz lesa bele jelke za zmanjšanje postprandialne glukoze*.

850 Sirše idr., Beneficial effect of silver fir, [1–2].

851 Starbek Zorko idr., Efficacy of a polyphenolic extract from silver fir, 56–60.

852 Drevenšek idr., Silver fir, 856–61.

853 Drevenšek idr., Cardioprotective effects of silver fir, 1–7.

854 Hostnik, *Vpliv izvlečka iz vej bele jelke*.

855 Žmitek idr., *Izvleček iz lesa dreves iz rodu jelka*.

856 Štrukelj idr., Tekoči rafinirani antioksidativni izvleček iz skorje jelke, 1–18; Štrukelj idr., Antioksidativni izvleček iz skorje jelke in smreke, 1–20.

Raziskave o drugih vrstah jelk segajo tudi na področje olfaktornega zdravljenja in izboljšanja razpoloženja. Mandžurska jelka (*Abies holophylla*), ki izvira iz goratih predelov severne Koreje, Kitajske in Rusije, vsebuje različne snovi, za katere je znano, da so učinkovite pri zdravljenju simptomov prehlada, bolečin v trebuhu, prebavnih motenj, revmatskih obolenj ter bolezni ožilja in pljuč, in se pogosto uporablja v ljudskem zdravilstvu.⁸⁵⁷ Vdihavanje jelkovega eteričnega olja pozitivno vpliva na stres, kakovost spanja in utrujenost pri ženskah srednjih let,⁸⁵⁸ fiziološki odzivi vdihavanja pri pisarniških delavcih pa so nižji srčni utrip in krvni tlak.⁸⁵⁹ Fiziološki in psihološki učinki vdihavanja eteričnega olja jelke na južnokorejski študentski populaciji,⁸⁶⁰ ki v času pandemije covid-19 ni imela neposrednega stika s profesorji, ampak je poslušala predavanja na daljavo, ob čemer je imela tudi omejeno možnost gibanja, so pokazali občutno izboljšanje pozitivnega razpoloženja in zmanjšanje negativnih razpoloženj, kot so tesnoba, depresija, jeza in utrujenost. To spoznanje je pomembno še zlasti za urbana okolja, kjer obisk gozda ni možen, njegov vonj pa lahko posredno vpliva na zdravljenje in dobro počutje. Ker kratkotrajna inhalacija eteričnega olja jelke pozitivno vpliva na fiziološko in psihično sprostitev tudi brez obiska gozda, se ta lahko uporablja ne samo za psihično in telesno sprostitev zaposlenih sodobnih ljudi, temveč tudi invalidov in starejših ter ljudi, ki težje obišejo gozd.⁸⁶¹

Nazadnje je treba opozoriti še na raziskavo iz leta 2019,⁸⁶² ki je po pregledu 27 študij s 1641 udeleženci ugotovila, da dokončni zaključki glede učinkovitosti ali varnosti prehranskih dodatkov na podlagi izvlečka borovega lubja niso mogoči. Čeprav je izvleček lubja bora (*Pinus spp.*) bogat z bioflavonoidi, predvsem s proantocianidini, ki so antioksidanti, in čeprav se v prosti prodaji dostopni prehranski dodatki na podlagi izvlečkov bora tržijo za preprečevanje ali zdravljenje različnih kroničnih stanj, povezanih z oksidativnim stresom, kot so astma, motnja pozornosti s hiperaktivnostjo, bolezni srca in ožilja, kronično venško popuščanje, sladkorna bolezen, erektilna disfunkcija, spolna disfunkcija pri ženskah, osteoartritis, osteopenija in travmatska poškodba možganov,⁸⁶³ pa trenutno razpoložljivi dokazi ne zadostujejo za podporo trditve o njihovi dovolj veliki učinkovitosti, koristi ali varnosti pri zdravljenju različnih kroničnih bolezni. Iz tega razloga je pomembno, da se uporabniki, potencialni uporabniki in zdravstveni delavci zavedajo, da je zanesljivost dokazov o učinkovitosti prehranskih

857 Fujita idr., *Traditional Medicine in Turkey*, 406–22.

858 Hong idr., *Effects of the Aromatherapy Program Using Fir Needle Essential Oil*, 433–43.

859 Baik idr., *Effects of Fragrance Components of Abies holophylla Max. on Stress Relief and Improvement of Vascular Function*, 223–32.

860 Kim idr., *Physiological and Psychological Relaxation Effects of Fir Essential Oil*, 1–12.

861 Prav tam.

862 Robertson idr., *Pine bark (Pinus spp.) extract for treating chronic disorders*.

863 Prav tam, 1.

dodatkov na podlagi izvlečka borovega lubja nizka, da lahko z zdravo prehrano zaužijemo zadostne količine proantocianidinov in antioksidantov in da spodbujanje jemanja teh prehranskih dopolnil za obvladovanje kroničnih bolezni ni potrebno.⁸⁶⁴

SMOLA IGLAVCEV: ARHEOLOGIJA, LJUDSKA MEDICINA IN VETERINA

Prva poročila o uporabi smole segajo v čas 4000 let pred našim štetjem, ko so Egipčani pri mumifikaciji uporabljali lanene povoje, ki so bili prepojeni s smolo. Tudi kasneje so posušene mumije polnili s platnom, namočenim v smolo, da bi truplo obvarovali pred propadom in preprečili insektom ter mikrobom uničenje tkiva. Raziskava 31 posod iz balzamske delavnice v Sakari v Egiptu iz 1. tisočletja pred našim štetjem⁸⁶⁵ je pokazala, da so balzamerji uporabljali snovi zaradi njihovih specifičnih biokemičnih lastnosti, saj imajo smole, olja, bitumen in čebelji vosek antibakterijske ali protiglivične in dišavne lastnosti ter tako pomagajo ohraniti človeško tkivo in zmanjšati neprijetne vonjave. Živalska maščoba, rastlinsko olje in čebelji vosek so bili tudi bistvene sestavine receptov za zdravljenje, bili so v mazilih, ki se uporabljajo za vlaženje kože. Nazadnje so bile hidrofobne in adhezivne lastnosti katranov, smol, bitumna in čebeljega voska uporabne za tesnjenje kožnih por, odstranjevanje vlage in obdelavo lanenih ovojev. Raziskovalci so identificirali nelokalne organske snovi, ki pričajo, da so staroegipčanski balzamerji uporabljali trgovske mreže znotraj Sredozemlja in regijah s tropskimi gozdovi, da so dobili snovi, potrebne za mumifikacijo (na primer pistacijo in stranske proizvode iglavcev; smolo, imenovano damar, pridobljeno iz dreves v Indiji in jugovzhodni Aziji; elemijo, oljno smolo iz filipinskega drevesa; mešanice na osnovi olja ali katrana iglavcev in mazila z rastlinskimi dodatki).

Raziskave o krašenju zob starih Majev,⁸⁶⁶ ki so si dali izvrtati zobe, da bi jih okrasili s poldragimi ali dragimi kamni ter minerali, so pokazale, da je bila smola iglavcev ena od sestavin cementa, s katerim so te kamne prilepili v zob. Kamne so s tem cementom tako učinkovito zalepili v sklenino, da so se dragoceni okraski na mestu obdržali več tisoč let, poleg tega pa je smola ščitila pred okužbami in vnetji, ki bi lahko nastali pri tem postopku. Tako krašenje zob je imelo duhovni pomen in ni bilo zgolj estetsko, prav tako ni bilo namenjeno le bogatim, pač pa vsem slojem, moškim in ženskam. Vrtanje za vstavljanje dragih kamnov v zob je bilo izvedeno tako strokovno, da je le redko vplivalo na pulpo živcev in krvnih žil. Organske molekule kažejo, da so bile med glavnimi sestavinami zobnega

⁸⁶⁴ Prav tam, 51–52.

⁸⁶⁵ Rageot idr., *Biomolecular analyses enable new insights into ancient Egyptian embalming*, 287, 291.

⁸⁶⁶ Hernández-Bolio idr., *Organic compositional analysis of ancient Maya tooth sealants and fillings*, 1–9.

cementa rastlinske smole iz vrst borovk (*Pinaceae*), eterično olje, pridobljeno iz zeli ustnatic (*Lamiaceae*), pripravek iz nebinovk (*Asteraceae*) in bitumen. Rezultati teh analiz poudarjajo visoko stopnjo sofisticiranosti zobozdravstvenih posegov starih Majev.

O uporabi smole iglavcev na Finskem priča medicinska publikacija iz leta 1578. V njej je švedski zdravnik Benedictus Olai pisal o uporabi maže iz smole bele jelke, olivnega olja, ovnovnega loja in voska za zdravljenje ran na nogah. Leta 1866 je finski zdravnik in botanik Elias Lönnrot pisal o uporabi smole iglavcev za zdravljenje ran in kot o čistilnem sredstvu.⁸⁶⁷ Mazila iz norveške jelke (*Picea abies*) so bila stoletja znana v finski in švedski ljudski medicini. Pripravljali so jih iz kuhane smole z maslom ali drugo živalsko maščobo, uporabljali pa kot domača zdravila za rane, kožne okužbe, ogojke ter za odpravo tujkov (npr. lesnih iveri) iz kože. Občasno so mazila iz smole uporabljali tudi zdravniki, še zlasti na severu Finske (Laponskem). Kljub dolgi tradiciji uporabe smole iglavcev pa so klinične raziskave o njeni učinkovitosti in mehanizmih zdravljenja začeli izvajati šele na začetku 21. stoletja.⁸⁶⁸

Tudi etnobotanične raziskave iz drugih držav kažejo na splošno uporabo smole iglavcev v predindustrijski dobi. Na primer v turški ljudski medicini in veterini so zunanje uporabljali katran anatolskega črnega bora (*Pinus Nigra*, podvrsta *Pallasiana*) pri gnojnem vnetju kosti in hrbtnega mozga (osteomielitis) starejših ljudi, za zdravljenje ušesnih bolečin pri dojenčkih, za obloge ran ter pri kožnih in glivičnih boleznih (ekcemi, akne, alopecija). Zaradi neprijetnega vonja so ga uporabljali tudi kot repelent proti kačam, glodavcem, klopm, muham, pajkom in škorpionom. Notranje, pomešanega z vodo, so ga uporabljali pri ranah na želodcu. V ljudski veterini so ga uporabljali pri boleznih ust in kopit pri ovcah, pomešanega s kameno soljo za zaščito prebavnega trakta živali pred endoparaziti, kot zaščito pred virusnimi boleznimi, za zdravljenje ran, ki so jih na živalih povzročili volkovi. Katran so uporabljali tudi kot vodoodporni premaz za zaščito lesenih streh, čolnov in vrvi.⁸⁶⁹

Mazilo iz smole norveške jelke (*Picea abies*) uporabljajo na Laponskem na severu Finske za zdravljenje ran ter gnojnih razjed. Smola ima antibakterijski učinek na grampozitivne bakterije (iz rodu streptokokov, *Streptococcus*, stafilokokov, *Staphylococcus*, vključno z MRSO,⁸⁷⁰ in enterokokov, *Enterococcus*; ter

867 Smolo iglavcev kot dezinfekcijsko sredstvo uporabljajo tudi gozdne mravlje (*Formica paralugubris*) za razkuževanje svojih gnezd. Delavke nanosijo velike količine smole v svoja gnezda, jo poškropijo z mravljinčno kislino in odložijo v bližino zaroda. Sinergija med snovmi v smoli in mravljinčni kislini ustvari protiglivično razkužilo, s katerim vzdržujejo higieno mravljišč (Brütsch idr., Wood ants produce a potent antimicrobial agent by applying formic acid on tree-collected resin).

868 Sipponen, *Coniferous resin salve, ancient and effective treatment for chronic wounds*, 13–14.

869 Ari idr., *Traditional Tar Production from the Anatolian Black Pine*, 4.

870 MRSA, Methicillin-resistant *Staphylococcus aureus*, proti metilicinu odporni *Staphylococcus aureus*.

Bacillus subtilis) in na nekatere vrste gramnegativnih bakterij (*Escherichia coli*, *Pseudomonas aeruginosa*, *Proteus vulgaris*), kot tudi na kandido (*Candida albicans*). Smola norveške jelke deluje tudi kot antimikotik (zavira rast gliv, na primer dermatofitov, iz rodu *Trichophyton*) in jo uporabljajo pri glivičnih boleznih nohtov, raziskave pa potekajo tudi v smeri spodbujanja regeneracije celic in tkiva.⁸⁷¹

Tudi ameriški Indijanci so že stoletja uporabljali smolo različnih vrst borovcev (*Pinus*) in drugih delov teh dreves za zdravljenje gnojnih ran (»zelenih ran«⁸⁷²), turov, gangrene, ureznin, opeklin, vnetij, boleznih dihal (za inhalacijo pri astmi, kašlju, prehladu), boleznih kože (lišaja, izpuščaja, glivične okužbe, srbečice), nalezljivih boleznih (črnih koz, oslovskega kašlja), skorbuta (iglice borovcev vsebujejo vitamin C), revmatizma, oteklin, proti parazitom (trakulji), pri prebavnih motnjah, bolečinah, kot diuretik, odvajalo, narkotik, tonik (krepilni napitek), balzam (obkladek iz segrete smolne tekočine mladih jelkinih vrhov pri snežni slepoti), rubefaciens (dražilo za povečevanje prekrvavitve), kadilo za fumigacijo (razkuževanje z dimom). Lubje borovcev so uporabljali proti dizenteriji, namočeno in prevreto z medom kot sirup proti kašlju, blazine, napolnjene z borovimi iglicami, pri migreni; na splošno so verjeli, da borovci pomirjajo psihološke motnje. Za žejo so tudi varili pivo iz jelkinih storžev. Številne rabe iglavcev v ljudski medicini so popisali že v 15. stoletju in vključujejo rabo smole, lubja, iglic v kombinaciji z drugimi zelišči za zunanje in notranje zdravljenje.⁸⁷³ Domorodni prebivalci gozdnatih pokrajin na severovzhodu današnjih ZDA in Kanade so uporabljali smolne izločke različnih vrst smrek (*Picea*) kot žvečilni gumi. Evropski priseljenci so okoli leta 1900 hitro prevzeli to navado in začeli prodajati kroglice jelkine smole za industrijsko izdelavo žvečilnega gumija. Indijanci s področja Fort Jukona (angl. Fort Yucon) na Aljaski so žvečili kroglice smole iz bele smreke (*Picea glauca*). Redno žvečenje naj bi preprečevalo zobobol in glavobol. Lepljive obveze ali kožo karibuja s toplo smolo bele smreke pa so polagali na ureznine ali rane, da bi preprečili infekcije.⁸⁷⁴

Na podlagi opazovanja ljudskomedicinskega zdravljenja svojega leta 2007 preminulega sorodnika je Claude Davis zbral in uredil njegove recepte in izkušnje z rabo rastlin v knjigi *The Lost Book of Remedies* (Izgubljeni knjiga zdravil, 2018), kjer v dveh poglavjih opisuje zdravilne lastnosti smole iglavcev.⁸⁷⁵ Soavtorica do-

871 Edwards idr., *Phytopharmacy*, 281.

872 Zelena rana, hudo okužena gnojna rana z bakterijo *Pseudomonas aeruginosa*, ki je zelo odporna proti antibiotikom. Rana je zelenkastomodrosive barve zaradi pigmenta *pyocyanin*, ki ga sproščajo te bakterije, in ima značilen neprijeten sladkoben vonj.

873 Erichsen-Brown, *Medicinal and other uses of North American plants*, 1–36. Hartfield, *Encyclopedia of Folk Medicine*, 98, 114, 128, 188, 210.

874 Ciesla, *Non-wood forest products from conifers*, 57, 58.

875 Davis, *The Lost Book of Remedies*, 182–85 (balzamova jelka, *Abies balsamea*), 227–29 (beli bor, *Pinus strobus*).

polnjenih izdaj je kanadska biologinja in antropologinja Nicole Apelian, ki je v prvi izdaji želela biti neimenovana. Knjiga med drugim v dveh obširnih poglavjih opisuje ljudsko-medicinsko rabo smole balzamove jelke (*Abies balsamea*) in belega bora (*Pinus strobus*).

Balzamovo jelko (*Abies balsamea*) so v Severni Ameriki uporabljali na različne načine. Liste in vejice so uporabljali za pripravo zdravilnih čajev, tinktur in izvlečkov, smolo pa kar tako ali za pripravo zdravilnega čaja. Smola balzamove jelke ima antibiotske, analgetične in protirakave lastnosti. Destilirano eterično olje ali ekstrahirano olje sta tudi dragocena zdravila. Destilirano eterično olje je najmočnejše, vendar se lahko uporabi ekstrahirano olje, če oprema za destilacijo ni na voljo.⁸⁷⁶ Avtor(ja) navajata nekaj skupin rabe, in sicer: 1) *Celjenje ureznin, ran in odrgnin*. Jelovo smolo ali balzamovo smolo je mogoče preprosto uporabiti kot mazilo za ureznine in rane vseh vrst. Prizadeto mesto premažemo s smolo, ki naredi zaščitno plast, pomaga preprečevati okužbo in pomaga pri hitrem celjenju rane. Ima antiseptične in zdravilne lastnosti. Pri velikih urezninah smola ,zlepi' robove rane skupaj, da se le-ta zaceli. 2) *Zdravljenje okužb pri ranah, urezninah in odrgninah*. Za zdravljenje okužene rane ali drugih kožnih okužb se uporablja eterično olje balzamove jelke. Destilirano olje je močnejše, vendar se lahko po potrebi uporabi poparjeno olje. Razredčeno olje se nanese neposredno na okuženo mesto. 3) *Preprečevanje razpokanosti ustnic in spodbujanje celjenja ustnic*. Pozimi si ustnice lahko namažemo z malo balzamove smole, da preprečimo razpokanost. Če so ustnice razpokane ali zamehurjene, smola pomaga, da se območje hitro zaceli. 4) *Bronhitis, kašelj, vneto grlo*. Za bronhialno kongestijo in zastoje služi v prsih, kašelj in vneto grlo se lahko uporabi tinktura balzamove jelke ali čaj iz jelkine smole. Oboleli lahko takoj zaužije približno četrtino čaja, nato pa preostanek srka po potrebi, da pomiri bolečine v grlu, kašelj in bronhialne krče. Drugo zdravljenje bronhialne kongestije je dodajanje iglic balzamove jelke v vodo za kopanje in uporaba v znojni kopeli ali savni. Eterična olja v iglicah osvežijo zrak, olajšajo dihanje in sproščajo sluz iz pljuč z vdihavanjem. 5) *Gonoreja*. Čaj iz balzamove jelke je koristen tudi za zdravljenje spolno prenosljive bolezni gonoreje, in sicer z uživanjem čaja dvakrat dnevno dva tedna oziroma dokler vsi simptomi ne izginejo. 6) *Sredstvo proti raku*. Eterično olje balzamove jelke ima veliko protirakavih lastnosti. Olje ustavi rast rakavih celic, prepreči njihovo širjenje in ubije obstoječe tumorske celice. Olje ima tudi protivnetne lastnosti, ki pomirjajo vnetje v bližnji koži. Eno do dve kapljici destiliranega eteričnega olja balzamove jelke nakapamo na žlico oljčnega olja ali dodamo eno do dve kapljici v skodelico čaja balzamove jelke. To se jemlje dva do trikrat dnevno. Začeti je treba z eno kapljico in nato odmerek povečati na dve, saj se je treba prepričati, da oseba

---

876 Prav tam, 182.

nima alergije in reakcije. Eterično olje balzamove jelke se lahko uporablja skupaj s konvencionalnim zdravljenjem raka. 7) *Boleče mišice in bolečine v telesu*. Eterično olje balzamove jelke je odlično sredstvo proti bolečinam v mišicah in telesu. V ta namen se uporablja ekstrahirano olje balzamove jelke. Majhna količina olja se nanese na boleče mesto in vtre v kožo. Še zlasti se priporoča uporaba zvečer pred spanjem, da se do jutra stanje normalizira.⁸⁷⁷

Davis⁸⁷⁸ nadalje navaja, da ga je indijanski zdravilec iz plemena Cherokee v gorah Great Smokey Mountains naučil večino tega, kar je treba vedeti o uporabi belega bora (*Pinus Stobus*) kot dragocenega zdravila. Beli bor, ki izvira iz vzhodnih Združenih držav Amerike, indijansko pleme Haudenosaunee imenuje Drevo miru, sicer je znano tudi kot vzhodni beli bor, severni beli bor in mehki bor in spada med največje iglavce v gozdovih ameriškega vzhodnega in zgornjega srednjega zahoda.

Smolo, pridobljeno iz bora, lahko uporabimo kot hidroizolacijo ter v medicinske namene. Smola je močan antibiotik, uporablja se za učinkovito celjenje ran pri vseh vrstah okužb. Indijanec iz plemena Cherokee je Davisu povedal, kako je skoraj izgubil nožni prst zaradi gangrene, preden ga je premazal s katranom iz belega bora. Rožnata brazgotina na deformiranem nožnem prstu je bila edini opomin na dogodek. Borov katran se pridobi tako, da se veje počasi zažgejo na manjšem ognju, ko pa se kurišče ohladi, se iz njega zbere katran. Lubje in smola se uporabljata za medicinske pripravke. Notranji del lubja je najbolj dragocen zaradi visoke vsebnosti čreslovin in drugih zdravilnih sestavin. Zdravilnost belega bora je Davis podobno kot pri balzamovi jelki razdelil na več poglavij: 1) *Rane, okužbe kože*. Za zunanjo rabo je beli bor zelo uporabno zdravilo za različne kožne težave, rane, opekline, čire itd. Uporablja se tudi v obliki linimentnih obližev in oblog oziroma kot mehko mazilo za zunanjo uporabo ter za zeliščne parne kopeli in inhalacijo. Obliž preprosto izdelamo tako, da kos notranjega dela lubja namočimo v vodo in ga naneseemo na rano ali pa prevretek lubja uporabimo kot sredstvo za izpiranje in zdravljenje ran. Pri okuženih ranah uporabljamo oboje. Čreslovine delujejo adstringentno, izvlečejo okužbo in pomagajo pri celjenju rane. Obloga iz smole se je izkazala za učinkovito, ker potegne toksine iz ognjokov in zmanjšuje bolečine. 2) *Driska*. Pri driski se uporablja ohlajen prevretek notranjega dela lubja belega bora, ki sprošča krče črevesnega trakta in omogoča, da črevesje ponovno vzpostavi normalno delovanje. 3) *Težave z dihali, sluznica, kašelj*. Notranje lubje belega bora vsebuje sluzi in druge spojine, ki sproščajo sluznico in dihalne poti. Pomaga tudi zmanjšati sluz, tako da ga telo lahko izloči s kašljanjem. V te namene se uporablja prevretek dva do trikrat na dan. Pri hujših težavah se lubje belega bora

---

877 Prav tam, 182–83.

878 Prav tam, 228.

da v parno kopel in se vdihava njegova para, kar pomaga sprostiti zamašitev in bolniku omogoči lažje dihanje. 4) *Revmatizem in bolečine v sklepah*. Borov katran je učinkovito zdravilo za revmo in boleče sklepe. Smola, skuhana v vodi, je za notranjo, smola, zmešana z oljem ali maslom, pa za zunanjo uporabo. Ta mešanica je dobra tudi za zdravljenje in preprečevanje okužb. 5) *Paraziti*. Trakulje, ploske in valjaste črve ubijemo in izločimo iz telesa z mešanico borovega katrana in piva. 6) *Prehlad in gripa*. Lubje belega bora se uporablja preventivno in kot zdravilo proti prehladu in gripi. Ko eden od članov gospodinjstva zboli za prehladom ali gripo, morajo vsi družinski člani začeti jemati borovo lubje v prahu ali prevretek lubja belega bora. Beli bor prepreči okužbo in lajša simptome okuženih. 7) *Vneto grlo*. Vneto grlo se lahko zdravi s čajem iz mladih iglic (ena žlica svežih iglic v eni skodelici vrele vode). Užitni deli belega bora so iglice, cvetovi, lubje in semena, in sicer kot omenjeni čaj iz lubja ter iglic ali kot začimba. Semena so prijetnega okusa, vendar je potrebno veliko dela, preden jih naberemo. Posušena notranja skorja lubja se lahko zmelje ali zdrobi v moko, ki se uporablja pri peki in kot škrobni zgoščevalec. Je hranljiva in koristna za preganjanje lakote, če ni druge hrane na voljo, vendar je okus precej grenak in smolnat.⁸⁷⁹

Podobna raba smole je omenjena tudi v ljudski medicini Velike Britanije (Anglije in Škotske), kjer so smolo skupaj z drugimi snovmi, kot so čebelji vosek, svinjska mast, maslo in ovčji loj, uporabljali v mazilih za zdravljenje ureznin in ran ter za ustavljanje krvavitev. Samo s smolo so tudi lepili usnje, z vršički iglavcev pa zdravili kašelj. Na Škotskem so z lubjem borovcev zdravili vročino in ga uporabljali za obkladke pri ognujskih in ranah.⁸⁸⁰

Prvi zapis o zdravljenju s smolo s slovenskega ozemlja je iz 17. stoletja, in sicer gre za Valvasorjev opis o boleznih na Kranjskem iz *Slave Vojvodine Kranjske*. Valvasor pravi takole:

»Kranjski kmet ne bo dal dosti zaslužka zdravniku; tudi ga ne bo klical, pa naj mu je smrt že na ustnah, zakaj večina kmetov se sama zdravi in navadno ne slabo, ker prav dobro poznajo zelišča in korenine. Mnogi so tudi dobri ranocelniki; imenitno pozdravijo vsako zlomljeno nogo, in sicer le s starim kolomazom, smolo in presnimi koreninami, ki jih stolčejo in zmešajo ter z njimi prav učinkovito obvežejo zlomljeno nogo ali roko. Na Gorenjskem si znajo kmetje sami pozdraviti bolezn, težave in slabosti; zaradi njih ne bi lekarnar imel kruha, zakaj kmet navadno bolj ceni svoj kolomaz kakor najboljši balzam in njegov duh [vonj, op. p.] mu je mnogo

879 Prav tam, 228–29.

880 Hatfield, *Encyclopedia of Folk Medicine*, 25, 30, 36, 256, 265.

prijetnejši od duha bencoe in mastike.⁸⁸¹ Vendar uporabljajo naši vaški galenci ne le kolomaz, ampak tudi razna zdravilna zelišča ...⁸⁸²

V 17. stoletju so zdravilne učinke pripisovali tudi gamsovim kroglam, to je skupkom smole, lubja, dlake in podobnega, ki jih nosijo v želodcih nekateri gamsi. Te krogle so, če verjamemo Valvasorju, izvažali, gamsji populaciji pa je koristilo dejstvo, da so prevaranti kot gamsove prodajali krogle iz želodcev domačih koz.⁸⁸³

Tudi kasneje so za slovenski alpski in predalpski svet fragmentarno izpričane rabe smole v ljudski medicini. Sredi 19. stoletja sta na Lobnici nad Rušami na kmetiji, po domače na Pušnikovem, živila zakonca Vicler, ki sta kuhala tako imenovano ‚Bicler(je)vo žavbo‘. Po videzu naj bi bila prozorna kot žolca, med sestavinami so bili pilpoh,⁸⁸⁴ kafra in brezovo olje,⁸⁸⁵ dišala je po kafri. Stari ljudje so se spominjali, da sta za kuho (destiliranje) uporabljala posode s cevmi, prekritimi z zemljo. Mazilo so uporabljali za zdravljenje ran pri ljudeh in živini in je bilo daleč naokrog znano ter zelo cenjeno.⁸⁸⁶

Iz drugih pohorskih krajev in njegovega vznožja je izpričana raba jelkine smole oziroma hojeve smole. Na primer pred drugo svetovno vojno so na Muti nabrano smolo preventivno uživali s sladkorjem zoper pljučne bolezni:

»Oče nas je peljal v gozd, nam razdelil žličke in smo morali iskati pilpuh – smolo v skorji jelk. V lubju jelk so majhne bulice, in ko pritisneš z žličko v to bulico, priteče iz nje prozorna smola, ki smo ji rekli pilpuh. Ko si nabral nekaj te smole, si prišel k očetu, da ti je dal kocko sladkorja (rekli smo mu birfel⁸⁸⁷ cukur) in nanjo si

881 Mastika (*Pistacia lentiscus*), sredozemski zimzelen grm ali nizko drevo iz družine rujevk, ki zraste do 4 m v višino. Izvorno je razširjena po obalah Francije, Italije, Španije, Grčije, Turčije, Sirije in Severne Afrike, pa tudi na Portugalskem ter Kanarskih otokih. Gojijo jo predvsem na grškem otoku Kios v Egejskem morju za pridobivanje aromatične smole, kot okrasno rastlino pa so jo vnesli tudi v Mehiko. Smola mastike (prav tako imenovana mastika) je močno aromatična snov ebenovinate barve. Sprva je izloček mastike tekoč, na soncu pa se posuši in strdi v trdo, krhko in prozorno smolo. Ob žvečenju se zmehta v belo gumijasto snov, ki je uporabna kot žvečilni gumi. Ena od sestavin te smole je mastikovo olje, blede rumena tekočina, ki jo dobimo z destilacijo z vodno paro iz smole, občasno pa tudi neposredno iz listov in vej grma. Iz rastlinskega materiala olje ekstrahiramo s topili (oleoresin). Olje deluje antimikrobno, antiseptično, sprošča mišične krče, krči žile in tkivo, odvaja vodo, lajša izkašljevanje in poživilja. Uporablja se v zobozdravstvu in v proizvodnji loščil, kot dišavna komponenta v visokorazrednih kolonjskih vodah in parfumih ter v tradicionalni grški kuhinji kot začimba in dodatek prehranbenim izdelkom, posebno likerjem (npr. ouzu). – *Mastika – Wikipedia. Pistacia lentiscus – Wikipedia.*

882 Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske*, 61–62.

883 Zwitter, Okolje na Kranjskem v 17. stoletju po Slavi Vojvodine Kranjske, 637.

884 Pilpoh, pilpuh, pilpah iz nem. *das Pech*, smola. Pleteršnik po različnih avtorjih navaja izraze *das Weißharz* (*Weiß*, bel, *Harz*, smola), *das rinnende Nadelholzpech* (tekoča smola iglavcev), »Bülbech«, *Pech in kleinen Tropfen o. Pillen* (Büllelein), wie es aus Bäumen fließt, (smola v drobnih kapljicah, kot priteče iz drevesa).

885 Iz zapisa ni jasno, ali gre za dele breze, namočene v olju, ali za brezov sok, ki se pretaka po deblu iz korenin v krošnjo in so ga nabirali večinoma spomladi.

886 Pertl, Razvoj zdravstvene službe v Rušah in okolici, 687.

887 Birfel, iz nem. *der Würfel*, kocka.

nakapal pilpuh in ga pojedel. Zdelo se nam je imenitno in rekli so, da je to zdravilo za pljučne bolezni.«⁸⁸⁸

»Vsakokrat sem kašljala kar ves mesec. Zdravila, sirup in tablete, ki jih je predpisal zdravnik, mi niso pomagala [leta 1991, op. p.]. Ko je bilo lepo toplo vreme, sem šla v gozd in nabrala hojev [jelkin] sok. Ta sok se nabere na deblu hojk kot čisto majhne gumpice. V njih je tekočina. Takšno gumpico predreš z majhnim nožem ali s čistim nohtom. Potem pa sok takoj pri drevesu polizeš. Ker ga je zelo malo, bi se sicer vse skupaj izgubilo. S tem sirupom sem se jaz vsakokrat zdravila. Ta sirup je zdravilen tudi za želodec pa tudi za druga vnetja. Po domače se reče pilpah.«⁸⁸⁹

Kratek gospodarski rokopis *Jelka, zdravilno drevo*,⁸⁹⁰ ki se nanaša na Ribnico na Pohorju v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja, omenja jelkino nežno tekočo smolo, ki se »nabira v malih mehurčkih pod kožo« in je »obče znana zdravnikom kot primes k raznim mazilom, seveda to pod drugim imenom.«⁸⁹¹

Poleg tega navaja še številne druge rabe jelke v živinoreji; npr. prah od jelovih storžev ter prah iz jelovega mladičja, ki so ga dodajali krmi kot priboljšek za lizanje, je bil zdravilno sredstvo zoper razne bolezni živine. Živinorejci, ki so kupovali medlo živino, namenjeno kasnejšemu zakolu, so ta prah zelo cenili in ga drago kupovali.

»Nareja se tak prah iz jelovih storžev, kateri so nabrani ob času, ko so najbolj smolnati, kar je navadno med veliko in malo gospojnico [konec avgusta in v začetku septembra, op. av.]. Storži se morajo shraniti na zračnem prostoru, da se posuše, nikakor pa na soncu ali na peči, kajti ondi se bi sušili preneglo. Ko so že dobro suhi, se stolčejo v prah, kateri se mora tudi shraniti na zračnem mestu. Takšen prah se primešava, kadar živini dajemo sol, kar se godi navadno po dvakrat na teden. Tudi se napravlja prah iz jelovega mladičja. To je namreč novi izrastek od mladih vej, kateri ima še prav nežno rumenkasto barvo. Tega mladičja se natrga in tudi na zraku posuši ter stolče v droben prah. Tudi ta se hvali kot dober pridelek k lizanju za živino.«⁸⁹²

Poleg zdravilnosti jelkega prahu rokopis navaja še redilnost jelovih vej, ki so jih pozimi dodajali ovcam in kozam, ki so tako hranjene bile spomladi bolj zdrave. Obenem so bile jelkine veje tudi rešitev v sili, kadar je pozimi zmanjkovalo klaje ali kadar je na Pohorju spomladi zapadel novi sneg, saj so obvarovale živino pogina od gladu.⁸⁹³

888 Makarovič, *Minilo je kot prijetne sanje* (Pripoved pripovedovalke življenjske zgodbe, rojene 1935 v Hudem Kotu, Ribnica na Pohorju), 404.

889 Prav tam, 321.

890 Miklavec, *Pohorska besedna samorastnika: brata Miklavec in njune izvirne povesti* (Jelka, zdravilno drevo: po rokopisu, ki ga hrani Feferl Gregor (gotovo tudi kje objavljeno), 300–01).

891 Prav tam.

892 Prav tam, 300.

893 Prav tam, 301.

Smrekovo smolo so v medicini in veterini uporabljali v mazilu za zdravljenje ran, pri kožnih boleznih, gnojnih razjedah, krastah, izpuščajih, tvorih, vnetjih sklepov, pri zdravljenju krvavih vimen, zaradi eteričnih olj pa tudi za odpravljanje težav z dihali. Mazilo so polagali neposredno na rano ali so ga namazali na oblogo.⁸⁹⁴

»Že (Jurij) Vodovnik je pel o zreških šmirarjih. Tisti, ki niso dobri poznavalci Zreč, mislijo, da so bili to zašmirani [umazani, op. p.] kovači, v resnici pa so Zreče imele samo kovača pod Skomarjem. Pač pa so šmirarji bili tisti, ki so destilirali šmirolje iz iglavcev in so ga potem prodajali po celi Štajerski. Kupovali so ga pa rezarji, ki so rezali merjaške pa bikce, da so z njim dezinficirali rano. Tisto olje je strašno smrdelo in se zalezlo v obleko. Takšnega človeka so takoj zavohali, če je stopil v cerkev.«⁸⁹⁵

Šmirovo olje se ponekod imenuje tudi črno olje in z njim so med drugim zdravili glistavost otrok: »Če je otroka bolel trebuh, so rekli, da je otrok črviv in so mu dali na birfl cukra [kocko sladkorja, op. p.] nakapanega smolovega olja. Žmah [okus, op. p.] je bil ogaben. Pa še trebuh so z njim mazali. Tudi črno olje, ki so ga kuhali iz smole, je pomagalo.«⁸⁹⁶

Zdravljenje ran s smolo po drugi svetovni vojni izpričuje tudi pripoved o hlapcu, mutastem, gluhem in kruljavem kočarskem otroku, ki ga je takega naredil njegov oče z grobijanskim pretepanjem. Že odraslemu so ob poškodbi pomagali z mazilom iz smole, ker se zdravnik na prošnjo za obisk ni odzval.

»Anza ni bil skoraj nikoli bolan. Enkrat si je nogo zvil. Otekla mu je in gnojilo se mu je. Šla sem po zdravnika v Lovrenc. Pa ni prišel. Anza je jamral s tisto nogo en teden. Zelo ga je bolelo. Sem prekuhala škarje in britev. Rekel mi je: ‚Kar beg [stran, op. p.] odreži.‘ Vso nogo sem mu umila z žganjem. Potem sem z britvijo zarezala proti gležnju v oteklino. Rekla sem mu: ‚Stran glej!‘ Je res gledal stran. Ko sem zarezala, je gnoj brizgnil na vse strani, potem pa je teklo ven za prst debelo. Takoj, ko sem zarezala, mi je rekel: ‚Že ne boli več.‘ Potem sem vse skupaj sprala s hipermanganom in namazala z domačo mastjo. Skuhali smo jo iz smole, voska in sala. Čez rano sem položila hodno [platneno, op. p.] krpo. Zjutraj sem ga vprašala: ‚Te kaj boli?‘ Odgovoril mi je: ‚Ne, tak spola.‘ (To je pomenilo: ‚Tako sem spala.‘ Anza se je namreč imel za žensko.) Potem sem mu odvila povoj. Vame je zijala velika rana, velika luknja. V tistem je prišla k nam neka ženska. Vprašala sem jo: ‚Kaj pravite, da naj dam na rano, da jo bo skupaj potegnilo?‘ Vprašala me je: ‚Imate

894 Pater Simon Ašič navaja, da odlično mazilo za rane dobimo iz smrekove smole, govejega loja, voska in olivnega olja, pri čemer mora olja biti eno tretjino, da ostane mazilo mehko. – Ašič, *Domača lekarna*, 129.

895 Gričnik, *Hvalnica Pohorju* (Pripoved pripovedovalca življenjske zgodbe, rojenega 1921, Oplotnica), 485.

896 Prav tam. Gričnik, *Hvalnica Pohorju* (Pripoved pripovedovalca življenjske zgodbe, rojenega 1918, Šentilj v Slovenskih goricah. Pripoved se nanaša na njegovega očeta, ki je živel na vitanjskem delu Pohorja), 108–09.

suho encijanovo korenino?‘ Ko sem jo prinesla, je rekla, naj jo stolčem in presejem na papir. Potem je pihnila tisti prah na rano. Jaz sem jo zavezala. Drugo jutro je bila rana že skupaj in zaceljena. Čez dva dni je že hodil.«⁸⁹⁷

Tudi iz bora so za ljudskomedicinsko rabo izdelovali eterično olje, pridobljeno iz svežih iglic (olje borovih iglic), in eterično olje smole (terpentinovo olje). Bor so uporabljali pri akutnih bronhialnih boleznih, kašlju, bolečem žrelu, hripavosti in zamašenem nosu. Terpentinovo olje so uporabljali tudi notranje pri vnetju mehurja, žolčnih kamnih in zastrupitvah s fosforjem, zunanje pa proti garjam, pri opeklinah, ozeblinah in poškodbah kože. Zunanje se je uporabljalo kot zdravilo oziroma mazilo iz olja borovih iglic ali alkoholen izvleček borovih poganjkov za vtiranje, razredčeno eterično olje se je uporabljalo za vdihavanje ali kopeli, uporabljali pa so tudi čaj iz borovih poganjkov.

Terpentinovo mazilo se je uporabljalo pri bolečinah v mišicah in sklepih, ker deluje kot analgetik in protivnetno, ter pri boleznih dihal zaradi eteričnih olj, ki olajšujejo izkašljevanje. Leta 1936 je bil v reviji *Gospodar in gospodinja* objavljen recept za pripravo in uporabo terpentinovega mazila:

»Terpentinovo mazilo devaj na zanohtnico, boleče grče, opekline in trdo kožo, zoper bolečine pri trganju in udnične bolezni. Za hudo napetost v trebuhu in zaprte vetrove namazi terpentinovega mazila na flanelo in ovij se ž njo. Mazilo se naredi takole: Raztopi rumenega voska (deni posodo v drugo posodo s kropom radi nevarnosti) in primešaj toliko finega terpentina iz lekarne, da bo prav gosto. Spravi v dobro zamašeno posodo. Mešati se ne sme nikdar pri odprtem ognju.«⁸⁹⁸

Za Pohorje je izpričana tudi uporaba macesnove smole. Tako je na primer neki drvar Zlodaj na Sv. Primožu na Pohorju leta 1942 zacelil partizanu zelo hudo rano z obližem macesnove smole.⁸⁹⁹

Uporaba smole ni značilna le za Pohorje. V okolici Bohinja so uporabljali smrekovo smolo (*píph*) za mazanje in odpravljanje bradavic, žvečili so jo za razkuževanje ust, smrekovo mast (na svinjski masti ocvrte smrekove vejice) pa proti revmatizmu in ohromelosti. Sveže smrekovo lubje so z gladko spodnjo plastjo polagali na rane ali ga uporabljali kot prvo pomoč pri usekaninah in odrgninah.⁹⁰⁰

Podrobnejše podatke imamo za Selško dolino, kjer so do konca 60. let 20. stoletja iz smrekove smole kuhali destilat *smovnak*, drago tekočino močnega vonja, ki so jo na Nemškem Rovtu imenovali *smrdljivec*. Smovnak so kuhali kot žganje po principu destilacije. Postopek je bil zelo občutljiv, saj bi se snov

897 Makarovič in Logar, *Moje življenje* (Pripoved pripovedovalke življenjske zgodbe, rojene 1911, Rdeči Breg, Lovrenc na Pohorju), 61.

898 *Gospodar in gospodinja*, 23. 12. 1936, 514.

899 Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, 250.

900 Cvetek, *Drevesa in grmi v bohinjskem folklornem slovstvu*, 277.

lahko vžgala, zato je imel smovnak še toliko večjo vrednost. Kurišče so naredili iz skal, zaradi varnosti pa so smovnak vedno kuhali precej stran od hiš, ker bi v primeru vžiga nastal velik požar. Lončeno posodo so obložili z glino, da se je počasneje segrevala in je bilo manj nevarnosti, da počí. Potem so vanjo natresli smolo, jo pokrili s pokrovom, ki je imel cevko za odtok, podobno kot pri kuhanju žganja. Po cevki je najprej pritekla prozorna bistra tekočina terpentín, nato pa še smovnak. Uporabljali so ga za zdravljenje gnojnih ran, turóv in mozoljev ter za lajšanje zobnih bolečin pri ljudeh, saj je imel antiseptičen učinek. Hlapi tekočine, nakapljani na žerjavico ali zaužiti s kocko sladkorja, so čistili nos in pljuča. Smovnak je ugodno vplival na celjenje ran, a jih obenem ni dražil. Če so na primer ognjoke premazali s smovnakom, so se ti zmehčali, da so jih lahko naslednji dan že prebodli in je gnoj iztekel, rana pa se je zacelila. Uporabljali so ga tudi za celjenje ran živali, pri vnetju vimena, po skopitvi samcev ter za razkuževanje vrvi pri kotitvah. Smovnak so na rano namazali na tanko, največkrat s kurjim peresom. Med drugo svetovno vojno so z njim zdravili tudi ranjence. Ker je smovnakov vonj odganjal brenclje, so poleti konje na več mestih namazali z njim, da jih mrčes ni tako popikal. Kuhanje *smolnaka* pri domačem padarju Toncovem Janezu iz Sorice je opisala Mira Omerzel Terlep v knjigi *Konji naše pravljice* (1996). Rekonstrukcija kuhanja smolnaka je filmsko upodobljena. Hrani jo Muzej Železniki.⁹⁰¹

[Toncov Janez iz Sorice je po prvi svetovni vojni]

»znal kuhati čudežni smolnak /.../. Ne ve se, ali se je naučil kuhati [kuhati v pomenu destilirati, op. p.] smolnak v daljni Rusiji [kjer je menda bil od leta 1914 do 1922 v ruskem ujetništvu, op. p.] ali mu je recept zaupal kak starejši vaški padar iz domače vasi. /.../

O smolnaku vedo soriški kmetje še vedno veliko povedati. To je bilo zdravilo! Vendar je Toncov skrbno čuval njegovo skrivnost in nihče ni nikdar izvedel, iz česa ga je kuhal. Le redki so smeli pokukati v lonec, iz katerega je tekla smolnak. Kaj je metal v lonec, pa niso ne videli ne vedeli.

Nekje je dobil vojaški kotliček kestlc, v katerem so v prvi vojni kuhali Italijani. Čez kestlc je poveznil še prsten lonec in vse skupaj je bilo videti kot kotliček za kuhanje žganja. Spodaj je speljal nekakšen ror, iz katerega se je izcejala sprva čisto bela tekočina, ki pa je na zraku počrnela. In iz nje se je širil oster in zoprni vonj.

Da je v lonec dajal smrekovo smolo, so vedeli vsi. Toda katere zeli in kakšno tekočino ji je primešal, nobeden ne.

Janez je zmes kuhal toliko časa, dokler je tekla iz njega tekočina. Ko se je ohladila, se je tudi zgostila. In smolnak je bil gotov.

901 Jerman, Lonec smolnaka vreden enega vola. Šubic, Nepogrešljiv na vsaki kmetiji.

Kmetje pravijo, da ni bilo boljšega zdravila od smolnaka. Z njim so mazali odrgnine in rane konjem, živini in celo ljudem. Te so se zatem hitro celile. Če si je goveja živina ubodla parkelj, so ga namazali s smolnakom in povili s cunjami. Kdor je imel dovolj smolnaka, je poleti pred delom po trebuhu namazal konje in govedo. In ostri vonj je odganjal mrčes.

Smolnak je uspešno celil rane, tudi gnojne in odrgnine, ki jih je napravil konjski komat ali druga vprega. Z njim so mazali in tako razkužili vrvi, s katerimi so pomagali na svet novorojeni živini. Z manj kakovostnim smolnakom so mazali vozove.

Janez je nekoč gledal, kako so kure podile po dvorišču mlado piščice. Kdo ve, zakaj ga niso marale? Pa ga je malce podrgnil s smolnakom po perju. In piška je imela spet mir. Kokoši so se je izogibale v velikem loku. Niso prenesle smolnakovega zoprnega vonja.

Smolnak je moral biti vedno pri hiši, kjer je bila živina. In je tudi bil. Nobenega domačega zdravila niso soriški kmetje tako hvalili kot Toncov smolnak. Kadar so ga hoteli še zase, so mu naročili: ‚Naredi čeden smolnak še za nas!‘ In dobili so posebno čistega. Nakapali so si ga na sladkor in uživali, če so se jim puntala dihala ali so zdravili kašelj.

Toncov Janez je živel kot berač ali cigan. Živel je sicer od miloščine drugih in streho nad glavo si je moral izgovoriti vsak dan znova. Poleti je pasel vaško živino, zarezoval smreke, da se je cedila smola, in kahal smolnak. Po okoliških gozdovih je nabiral smrekovo smolo. Zaradi tega so ga kmetje preganjali, da jim ne bi uničeval drevja. Preganjali pa so ga tudi žandarji, ker je prodajal smolnak. Skrival se je, kadar je nabiral smolo in kadar je prodajal smolnak. /.../

Po njegovih smrti po drugi svetovni vojni se je skrivnost čudežnega smolnaka pozabila.«⁹⁰²

SMOLARJENJE

POSTOPKI SMOLARJENJA

Po drugi svetovni vojni, ko so v Sloveniji še smolarili, je bil postopek naslednji.⁹⁰³ Če zarezemo bor, smreko ali macesen, se rana kmalu prekrije z lepljivo tvarino: s smolo. Po nekaj dneh se smola na njej strdi in zavaruje drevo pred izgubo drevesnega soka, pa tudi pred gnilobo in drugimi boleznimi. Med borom in smreko pa so bistvene razlike. Pri boru smola obilno zalije rano, dotok smole pa hitro pojema in se že po enem ali dveh dneh popolnoma ustavi. Če rano po nekaj dneh spet osvežimo, se bo smola spet obilno cedila. Iz smreke pa smola kar naprej teče, vendar le po malem in njenega toka tudi z osveževanjem rane ne moremo

902 Omerzel Terlep, *Konji naše pravljice*, 133–35.

903 Čokl, O pridobivanju borove smole.

pospešiti. Macesen se odzove na rano podobno kot bor, vendar v mnogo manjši meri. Ima pa v sredi debla pogosto eno ali več razpoklin, polnih smole, ki prihaja vanje iz zunanjih branik oziroma iz beljave. Jelka se zavaruje z drugim obrambnim sredstvom: s čreslovino. Le v mladosti najdemo pri njej tudi smolo v posebnih smolnih mešičkih v skorji. Bistvo smolarjenja je v tem, da drevo zarezemo, zarezo pa osvežimo vselej, ko se smolni kanali zapro in spet napolnijo. Pri smreki smolni kanali niso prožni, ker so notranje stene izločujočih celic olesenele in toge, zato smreka veliko počasneje iztiska in obnavlja smolo kot bor. Za uspešno smolarjenje so potrebne zadostne padavine ter dovolj vlažen zrak. Suho podnebje, zlasti suša, zelo neugodno vpliva na donos smole, prav tako seveda tudi prevelika moča. Za pridelek smole je tudi zelo važno, kako pogosto praznimo lončke. Iz smole namreč že po štirih dneh izhlapi do 50 % terpentinovega olja, zato je priporočljivo pobirati smolo že drugi dan po zarezovanju. Po obliki smoline ločimo štiri osnovne načine smolarjenja: smolarjenje s širokimi smolinami ali beljenje, smolarjenje z ozkimi smolinami ali proganje, smolarjenje z žlebi ali žlebanje in smolarjenje z luknjami ali vrtanje. Poslednji način je bil leta 1947 v rabi le še pri macesu.⁹⁰⁴

INDUSTRIJSKO SMOLARJENJE

Podatki za prvo polovico 20. stoletja kažejo, da so že pred drugo svetovno vojno, leta 1938, v svetu pridelali 850.000 ton smole. Od tega je 500.000 ton pridelala Severna Amerika. V Franciji so pridelali 200.000 ton, na Portugalskem 50.000 ton, v Španiji 35.000 ton, v Grčiji 28.000 ton, v Mehiki 20.000 ton, v Avstriji 5000 ton, v Nemčiji 3000 ton in v drugih državah 9000 ton smole. V takratni Sovjetski zvezi so začeli na veliko smolariti po letu 1926. Leta 1937 so se z 88.862 tonami povzpeli na tretje mesto v svetovnem merilu pridelave smole. V Makedoniji so leta 1933 pridelali 110 ton smole letno,⁹⁰⁵ Gozdno gospodarstvo Maribor pa je leta 1950 pridelalo 25 ton smole.⁹⁰⁶ Danes v nekaterih zahodnoevropskih državah ponovno začenjajo smolariti zaradi povpraševanja po naravnih virih, pri nas pa so poskusno in raziskovalno obudili smolarjenje na kraških borih.⁹⁰⁷ Ekstenzivno nabiranje smole različnih drevesnih vrst je konec 20. stoletja pretežno potekalo v državah z nizko ceno delovne sile (na Filipinih, Kubi, v Hondurasu).⁹⁰⁸

Pomembno izvozno blago je bil gost črn lesni katran ali ter, ki nastane pri suhi destilaciji lesa. Poljska je bila skoraj 400 let (od 15. do 19. stoletja) največji izvoznik lesnega katrana v Evropi. V sodih so ga pošiljali v Anglijo, Francijo,

904 Prav tam, 58, 60, 61, 52.

905 Čokl, *Smolarski priročnik*.

906 Brecelj, *Ocena možnosti smolarjenja na borih na Krasu*, 5.

907 Brecelj, *Ocena možnosti smolarjenja na borih na Krasu*.

908 Ciesla, *Non-wood forest products from conifers*, 55.

Industrijsko pridobivanje smole v Severni Karolini konec 19. stoletja.

Harper's Weekly, 9. 4. 1887

Vir: *OP 9 The Turpentine Industry*

Španijo in na Nizozemsko. Povpraševanje po katranu je bilo ogromno. Uporabljal se je za veliko različnih stvari, na primer v gospodinjstvu, pri gradnji ladij,⁹⁰⁹ za zaščito lesenih čolnov, škodlastih streh, lesenih ograj idr.

Anglija je leta 1768 uvozila 135.000 sodčkov katrana, smole in terpentina iz kolonij in kar 60 %, večinoma katrana, jih je prišlo iz Severne Karoline, uporabljeni pa so bili na trgu mornariških surovin. Izvoz v Anglijo je v 18. stoletju strmo padel s 87.152 sodov leta 1774 na 216 leta 1777, Severna Karolina pa je našla trge v drugih državah in kolonijah ter je ostala največji proizvajalec večji del 19. stoletja.⁹¹⁰

V Grčiji so že pred 3000 leti pridelovali smolnato vino s trpkim okusom *retsina*. Grki so za krpanje lukenj in odprtini na amforah uporabljali zmes mavca in borove smole ali pa so smolo uporabili, da so zatrli vonj po kozji koži, v kateri so transportirali vino. Danes mlademu vinu takoj po vrenju dodajo smolo alpskega bora (*Pinus halepensis*), s čimer dosežejo poseben vonj in okus. Na 100 litrov vina

909 Celnik in Paszyński, *Dziegięć drzewny w lecznictwie medycznym w Polsce*, 124–25.

910 Joyce Nash, *Tar and Turpentine*, 46.

dodajo 1 kilogram smole. Tako dobijo znano belo ali rosé smolnato namizno vino, ki predstavlja kar 40 % vse grške vinske proizvodnje.⁹¹¹

Kakšno desetletje po drugi svetovni vojni je bilo v tedanji Federativni ljudski republiki Jugoslaviji predpisano obvezno smolarjenje in v tem času je bilo nabranih nekaj sto ton smole, ki so jo uporabljali v kemični, milarski in papirni industriji, v ladjarstvu, parketarstvu in farmaciji. Z destilacijo smole nekaterih iglavcev so pridobivali hlapljivo terpentinsko olje (terpentin),⁹¹² ki se uporablja za izdelavo lakov in barv ter kolofonijo.⁹¹³ Kasneje je industrijsko rabo terpentina kot topila nadomestil mnogo cenejši nadomestek, ki je bil izdelan iz nafte. Terpentinovo olje je bilo v farmaciji pomembna izhodna surovina za razne sinteze, na primer kafre.⁹¹⁴

Prvi resni poskusi smolarjenja v Sloveniji so se začeli leta 1938 na Primorskem, kjer so smolo pridobivali iz črnega (*Pinus nigra*) in rdečega bora (*Pinus sylvestris*) po t. i. francoski metodi, leta 1946 pa so po t. i. nemški metodi opravili poskuse smolarjenja v Prekmurju in na Dravskem polju, od koder se je metoda razširila na Kras.⁹¹⁵

Leta 1946 je Slovenija začela z industrijskim smolarjenjem v večjem obsegu. Središče je bilo v Prekmurju in na Dravskem polju, na manjših površinah pa se je izvajalo že prej.⁹¹⁶ Na Dravskem polju so leta 1930 in 1938 smolarili na črnem (*Pinus nigra*), rdečem (*Pinus sylvestris*) in zelenem boru (*Pinus strobus*).⁹¹⁷ Smolarjenje je bilo v vzponu, o čemer priča količina nabrane smole. Tako so leta 1947 nabrali 84,5 tone smole, leto kasneje 119,3 tone, leta 1949 105 ton, leta 1950 140 ton in leta 1951 ter 1952 148 ton.⁹¹⁸ Ti podatki najbrž niso čisto točni, saj so že takrat ugotavljali pomanjkljivo vodenje evidenc na nekaterih smolarskih

911 Ciesla, Non-wood forest products from conifers, 52. Novak in Lenarčič, *Kuharska enciklopedija*.

912 Terpentin je balzam, ki ga izločajo iglavci, eterično olje z monoterpeni v borih (*Pinus*) ter z destilacijo smole nekaterih iglavcev pridobljena hlapljiva tekočina, ki se uporablja zlasti za izdelavo lakov in barv. Beseda je bila prvič zapisana v slovenščini v 18. stoletju. Terpentin je obrambna snov proti ranitvam, žuželkam, glivam (Batič in Košmrlj-Levačič, *Botanični terminološki slovar*. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*).

913 Kolofonija je trda snov, ki jo pridobivajo z destilacijo balzamov različnih borov; pri tem se hlapljivo terpentinsko olje izloči in ostane trdna smola. Glavna sestavina so smolne kisline (85–95 %), predvsem abietinska kislina. Uporablja se za lepila, umetne smole, lake, kot emulgator v industriji kavčuka, za tiskarske barve, mazanje lokov za godala in predvsem v papirni industriji kot klejno sredstvo v obliki v vodi topne natrijeve soli. V medicini se uporablja za pripravo obližev, mazil. – *Slovenski medicinski e-Slovar*. Veliki splošni leksikon.

914 Kafra je dišeča bela kristalna snov, ki se uporablja kot rubeфициens (snov, ki draži in povzroča rdečino na koži in s tem zvečano količino krvi v žilah tkiva ali organih tudi v globini). Kafra je dobljena z destilacijo lubja in lesa. – *Slovenski medicinski e-Slovar*.

915 Gajšek idr., *Resin yield of Pinus nigra and Pinus sylvestris in the Slovenian Karst*, 27.

916 Čokl, *Smolarski priročnik*.

917 Čokl, Po prvem letu smolarjenja v Sloveniji.

918 Gajšek idr., *Resin yield of Pinus nigra and Pinus sylvestris in the Slovenian Karst*, 22. Kiauta, *Smolarjenje v Sloveniji*, 9–10.

področjih (npr. revirju Cigonca, Slovenska Bistrica) v zvezi s številom smolin in številom dreves.⁹¹⁹ Zaradi nestrokovnega smolarjenja je nastajala tudi škoda na drevju, npr. ker so smolarili tudi tanjše bore, ki so začeli hirati in se sušiti, kar je povzročilo manjšo bero, smolarjena borovina pa se ponekod tudi ni redno sekala, zato je bilo pogozdovanje in vzgajanje mladih dreves otežkočeno.⁹²⁰ Za področje Prekmurja je bilo ugotovljeno, da je intenziteta smolarjenja padala iz leta v leto, saj so po letu 1950 smolarili preveč kampanjsko in v premladih borovih sestojih.⁹²¹ Analiza podatkov posameznih smolarskih področij od leta 1951 do 1959 je pokazala, da je količina borove smole padala iz več vzrokov: 1) nepozornosti ali celo nenaklonjenosti gozdarskih organizacij do smolarjenja, kar je povzročilo nenačrtno in stihijsko smolarjenje. Smolarjenje je bilo odvisno od presoje oseb, zadolženih za odkazovanje dreves za smolarjenje, in te so včasih odkazovale sekanje nesmolarjenih dreves ali celo celih borovih sestojev. 2) Mnogo smolarjenih dreves je bilo že dosmolarjenih, razen »na mrtvo« pred posekom, kar pa se je redko izvajalo in pri tem se je izgubljalo velike količine smole, ker prav pri tem načinu smolarjenja, ko se na drevesu naredi več smolin istočasno, dobimo iz njih največ smole. Rešitev bi bili pravilno dolgoročno smolarjenje in sečnja s predhodnim petletnim smolarjenjem na mrtvo. 3) Pomanjkanje delovne sile, in sicer ne zaradi težavnosti dela in slabega zaslužka, temveč zaradi sezonskega značaja dela. To je bilo opazno še zlasti tam, kamor je prodrla industrija, ki je nudila stalno celoletno zaposlitev s prevozom delavcev na delo. To težavo bi lahko gozdna gospodarstva rešila tako, da bi delavce smolarje čez zimo zaposlila z drugimi deli. Sezonski delavci so bili v glavnem mali kmetje, ker drugih ni bilo mogoče dobiti, in so poleg obdelave svojega posestva sprejeli še to delo, ker je bilo »svobodno«, ker jih nihče ni kontroliral, kdaj prihajajo na delo – taka kontrola bi bila tudi nemogoča zaradi raztresenih delovišč z enim ali največ tremi smolarji. Pri teh delavcih zato višina zaslužka, ki je bila odvisna od količine nabrane smole, ni bila glavni vzrok za zaposlitev, saj so se zaposlovali zaradi pridobitve pravic iz socialnega zavarovanja zase in za svojo družino. To je bil tudi vzrok nizkih izčrpkov po drevesu, saj so pravi delavci smolarji brez posestva vsi dosegali izčrpkve 1,5 kilograma na smolino letno, sezonski delavci pa manj. 4) Seveda je bila količina nabrane smole odvisna tudi od lege in vrste zemljišča, klimatskih pogojev, vremenskih prilik, vrste bora in bioloških značilnosti drevesa. Tako lahko drevesi, ki rasteta čisto skupaj, dajeta povsem različne količine smole – eno 5 kg, drugo pa 0,5 kg na smolino letno.⁹²²

---

919 Kiauta, *Smolarjenje v Sloveniji*, 2–3.

920 Prav tam, 3.

921 Prav tam, 5.

922 Prav tam, 7–9.

Na Dravskem polju so poskusno smolarjenje opravljali za tovarno smolnih izdelkov⁹²³ Pinosa iz Rač. Ta je od leta 1935 izdelovala smolne proizvode⁹²⁴ in se istega leta preimenovala v Pinus, pred tem pa je od leta 1863 izdelovala špirit in kvas pod imenom Jager&Comp., potem pod imenom Erste Oestereichische Maismalz – Presshefefabrik Spiritus-Fabrik und Raffinerie Kranichsfeld, od leta 1901 pod imenom Spiritus und Presshefefabrik in od leta 1921 pod imenom Tovarna za špirit in drože, d. d. Rače. Po letu 1935 so se na trgu pojavili novi izdelki, predvsem tisti, ki jih je bilo mogoče izdelovati iz smol. Pridelovali so balzamterpentin, benečanski terpentin, ruski terpentin, terpentinovo nadomestilo Pinusol, klej znamke Triplex, smolno lepilo, različne vrste smole za čevljarsko industrijo, kovaško smolo, kolomaz,⁹²⁵ industrijsko smolo, smolno olje (smolovec), mast za izolacijo kablov, izolirni premaz Bitulin in drugo. Proizvodi so nosili zaščitni znak tri krone in bor (lat. *Pinus*). Leta 1944 je tovarna prešla v državno last. V letih od 1945 do 1948 se je podjetje ukvarjalo z destilacijo borove smole, izdelovanjem smolnih izdelkov ter tehničnih maziv.⁹²⁶ Že avgusta 1946 je prišlo v tovarni Pinus v Račah do destilacije prve borove smole, pridobljene v slovenskih gozdovih, kar je bil zelo velik uspeh gozdarskih strokovnjakov.⁹²⁷ Leta 1949 je bil Pinus združen s podjetjem Zlatorog iz Maribora in v tem času je podjetje v glavnem životarilo. Leta 1951 se je podjetje Pinus ponovno osamosvojilo ter nadaljevalo z dotedanjo proizvodnjo. Ker podjetje zaradi vedno večjega pomanjkanja smole in drugih potrebnih surovin ni imelo perspektive, se je leta 1952 preusmerilo v proizvodnjo sredstev za zaščito rastlin. Obdržalo je sicer še staro proizvodnjo, vendar je znašala ta samo še 20 % nekdanje proizvodnje. Zaradi te preusmeritve je proizvodnja leta 1953 dobila novo ime: PINUS tovarna kemičnih izdelkov.⁹²⁸ Od leta 2015 ima podjetje za proizvodnjo fitofarmaceutskih sredstev ameriškega lastnika in se imenuje Albaugh TKI, d. o. o.

SMOLARJENJE KOT DRUGOTEN VIR DOHODKA IN ZA LASTNO RABO

Poleg industrijskega smolarjenja je vzporedno potekalo tudi smolarjenje za lastno rabo, torej za samozdravljenje in za druge potrebe kmečkih gospodarstev. Smolo so nabirali na dva načina: z zarezovanjem v debla iglavcev so dobivali tekočo smolo, strjeno smolo pa so pobirali z debel poškodovanih dreves.

923 Čokl, Po prvem letu smolarjenja v Sloveniji.

924 *Zgodovina podjetja PINUS TKI d. d.*

925 Kolomaz, gosto, črno mazivo iz mineralnih, katranskih in smolnih olj, mdr. za uležajenje počasi tekočih koles. – *Veliki splošni leksikon*.

926 *Zgodovina podjetja PINUS TKI d. d.*, 2, 3.

927 Ditrich, Predelava in uporaba borove smole, 76.

928 *Zgodovina podjetja PINUS TKI d. d.*, 3.

Smolarjenje kot vrsto gospodarske dejavnosti na Slovenskem še danes izpričujejo priimki, kot so: *Smole* (620 priimkov, stanje januarja 2020; najpogostejši je v Osrednjeslovenski in Savinjski regiji), *Smolej* (444 priimkov; najpogostejši na Gorenjskem), *Smolič* (353 priimkov; najpogostejši v Jugovzhodni Sloveniji), *Smolnikar* (281 priimkov, najpogostejši je v Osrednjeslovenski regiji in na Koroškem), *Smolar* (129 priimkov; najpogostejši na Koroškem), *Smolak* (23 priimkov; samo na Koroškem), *Smola* (16 priimkov; samo v Jugovzhodni Sloveniji), *Smolčič* (15 priimkov; samo v Osrednjeslovenski regiji), *Smolčnik* (15 priimkov; ni podatka po regijah), *Smolec* (10; ni podatka po regijah) in pa *Smolnik* (16 priimkov; Podravska regija) (Prebivalstvo 2020).

Smolnik je hkrati tudi krajevno ime na Pohorju, ki je bilo izpričano leta 1289, od leta 1372 pa viri navajajo Spodnji in Zgornji Smolnik (*Inferiori Zmolnich*, *Superiori Zmolnich*); nad Polhovim Gradcem je kraj z enakim imenom znan od leta 1498 (*Smollnick*, *Smulnick*, *Smolnick*). Kraj Smolnik je izpeljan iz samostalnika smôla, ki je prvotno označeval kraj, kjer so nabirali smolo. Iz osnove smola je na Slovenskem in pri drugih Slovanih nastalo več imen, npr. Smolar, s prvotnim pomenom nabiralec smole.⁹²⁹ Poleg tega so na Pohorju še drugi imenoslovni pokazatelji nekdanjega smolarjenja, razvidni iz zemljevida, na primer Smolarjev mlin na Planini pod Šumikom.

Ustni vir izpoveduje, da so do 60. let 20. stoletja gozdarji in njihovi otroci z Lobnice na Pohorju za domačo rabo nabirali smolo z borov, smrek in jelk vse do Areha in Glažute. Pri borovcih so v lubje zarezali v obliki črke V, pod zarezo so privezali ali pribili kovinski lonček in počakali od marca do oktobra, da se je vanj počasi natekala smola. Iz enega drevesa so v tem času pridobili približno pol litra smole. Poleg tega so nabirali in luščili naravno izločene in že skoraj trdne kapljice smole s smrek. Obe vrsti smole so potem stopili in pustili v večjem loncu, da se je strdila. Strjeno smolo so zdobili z batom in njen prah uporabljali pri kolinah za *haranje* prašičev. Na mrtvega prašiča v kadi (*trugi*), ki so mu želeli odstraniti dlako, so zlili krop, nanj posuli smolo v prahu, da se je zaradi toplote sprijela na dlake, in ga zdrgnili z verigami. Kombinacija lepljive smole in mehničnega drgnjenja je povzročila, da so ščetine izpadle. Od približno 60. let dalje pa so namesto pridobivanja smole uporabljali kupljeno kolofonijo.

Poleg tega so nabirali tudi jelkino smolo, ko se je še cedila iz drevesa. Smolnat izcedek so najprej prebodli z iglo, da so predrli kožico, in potem so tekoči del z nožem postrgali v stekleničko. Iz ene smolnate kepice so pritekale dve ali tri kapljice smole. Ko so nabrali za približno dva decilitra jelkine smole, so jo do približno leta 1955 prodajali edinemu zdravniku v Rušah.⁹³⁰ Tudi jelkine smolne

929 Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, 384.

930 Verjetno Edvardu Čadežu, zdravniku splošne medicine, specialistu za medicino dela in magistru znanosti s področja medicine dela, ki je v obratni ambulanti v Tovarni dušika Ruše služboval od

kapljice so nabirali od pomladi do jeseni, jeseni pa se je drevje že toliko zacelilo, da so na njem nastale tako imenovane smolne kraste.⁹³¹

Tudi na Gorenjskem je izpričana raba smole v kmečkih gospodarstvih. Peter Bohinjec, duhovnik in pisatelj, je leta 1912 v *Gorenjcu*, političnem in gospodarskem listu, objavil zgodovinsko povest *Za poklicem*. V njej opisuje mladega lažnivega smolarja, ki po gozdu nabira smolo ter spretno oglašuje in za majhen denar prodaja smolne maže za mazanje vozov. Opisal ga je takole:

»Smolar je bil sedemnajstleten fant z ozkimi hlačami in rokavnik mu je bil zadrgrjen s trakom okrog pasu. Ostriženih las s čopom na čelu in z rvjimi opankami je fant kaj samozavestno stopal poleg svojega raztrganega spremljevalca. /.../ ‚He, smolar je tukaj! Pusta kolesa, pusta nebesa! Za en laški sold namerim toliko, da se namaže lahko deset vozov. /.../ He, smolar gre! Ljudje božji, kupite maže, napol za denar, napol zastonj!«⁹³²

Za Dolenjsko dva vira podrobneje opisujeta nekdanje smolarstvo: etnografska študija *Obrti in trgovina velikolaškega okraja*, ki jo je leta 1943 objavil duhovnik Anton Mrkun iz Dobrepolj,⁹³³ in prvi slovenski roman *Deseti brat* Josipa Jurčiča, objavljen leta 1866.

Mrkunov opis smolarjev se nanaša na konec 19. stoletja, na leto 1880, ko skupni gozdovi še niso bili razdeljeni in so si mnogi služili kruh s tem, da so nabirali oziroma drli smolo po gozdovih. Mrkun postopek nabiranja in razmerja med lastniki gozdov ter nabiralci smole opisuje takole:

»Zgodaj spomladi so bajtarji precej v živo zasekali na sončnih krajih najlepše mlade smreke na več mestih od tal nekaj metrov. Čez poletje so se v teh zasekah nabrale cele kepe smole. Na jesen so šli smolarji z vrečami ‚smolo dret‘. Kopali so jo in obirali s tako imenovano sodarsko ali smolno grebljo. Na dolgem lesenem ročaju je bila pritrjena zakrivljena in na koncu priostrena ploščata strgulja ali greblja. Ti smolarji so bili neke vrste tihotapci, ki so imeli velik strah pred grajskimi gozdnimi čuvaji – ‚borštnarji‘. Pretkani so bili kakor divji lovci, polni zvijač. Pomagali so jim prekupci, ki so ob mogoči priliki te gozdne varuhe v kakšnem zakotju gostili in napajali, pod roko ‚kupovali‘ graščinski les, medtem pa dali prilično kako znamenje, da je v gozdu ‚varno‘. Smolodreja se je vršila nemoteno.

Iz nabrane smole so kuhali kolomaz, tukaj šmir ali šmirbo imenovan. Tega so potem vozili ali nosili v ‚bankah‘ daleč naokoli. Tem malim trgovcem so rekli ‚šmirbarji‘, njih domu ‚šmirbarija‘. Nekateri so si svoj čas napravili denar, drugi pa so v šmiru ‚utonili‘, vse sproti zapili.

1954 do 1969 (Pertl, *Razvoj zdravstvene službe v Rušah in okolici*, 693). Sicer je v Rušah od leta 1945 (po osvoboditvi) zdravstveno službo opravljal Zdravstveni dom Ruše kot samostojna zdravstvena ustanova, in to vse do integracije junija 1969, ko je zdravstveno službo prevzela teritorialna enota Ruše Zdravstvenega doma Maribor (Prav tam, 692).

931 Ustni vir, pripovedovalec, rojen 1945, Lobjana.

932 Bohinjec, *Za poklicem*.

933 Ponatisnjena v Grosupljem leta 2013 pod naslovom *Narodopisna knjižnica, 1. in 2. del*.

Kmetje posestniki so te smolodreže že pred razlastitvijo graščinskega sveta do grdega sovražili; pozneje je bilo toliko hujše. Pregarjali so jih po gozdih kakor biriči tata. Če je bilo le mogoče, so take male tovarne, katerih se nikjer ni manjkalo, ob dani priliki požgali. Vedeli so, kdaj so šli taki možje na trgovsko potovanje. Takrat je bil gotovo požar v smolarnah. Središče smolarjev je bil Veliki Osolnik v župniji Rob. Ob času kuhe se je valil visoko v ozračje črn, dušeč dim. Kadar je to pojenjalo, so ljudje vedeli, da so šli ti tovarnarji po kupčiji. Ko so se vračali, so spraševali, če je na Osolniku kaj gorelo. Odgovor je bil navadno vedno pozitiven: če ne vse, vsaj deloma je pogorelo. Smolarji so opustili svojo obrt tako rekoč prisiljeni. Spomina vredno je, da so v času, ko se je odkupovala paša in omejevala pašna pravica, tudi smolarji letali v Ljubljano in iskali ‚doktorjev‘, ki naj bi jim izposlovali odškodnino, oziroma odkupnino. Posrečilo se jim ni. Sicer pa živijo sedaj, ko so se tesneje oprijeli poljedelstva, mnogo udobneje.⁹³⁴

Kuhanje šmira je potekalo običajno zunaj vasi, saj se je ob kuhanju močno kadilo. Ena od šmirenc je stala tudi v bližini cerkve sv. Lovrenca na Velikem Osolniku, kjer so domačini v zemlji našli precej črepinj in kjer se je ohranila rima »Osončan je nesu šmir gorak, de b»mu ceu teden za tobak«. Na zgornjem delu so imeli lonci posebne kape s podaljšano cevko. Fotografijo šmiroveke lončene kape iz 60. let hranijo tudi v Slovenskem etnografskem muzeju; poslikali so jo pri Antonu Klančarju na Velikem Osolniku, pri Ruparju pa so skicirali strug oziroma strgalo za smolo. Kuhan šmir so šmirarji nalili v lesene »banke«, posode, ki so sicer namenjene prenašanju vode. Tako so lahko prenašali šmir daleč po svetu in z njim trgovali.⁹³⁵

Tudi zapiski Orlovih ekip iz Slovenskega etnografskega muzeja leta 1960 opisujejo šmirarje:⁹³⁶

»Šmir so kuhali iz drevesne smrekove smole. Rano so naredili na deblu. Sonce je bilo, smola je tekla in se nato strdila na deblu. S strgalom so postrgali smolo z drevesa v pisker. Smolo so šmirarji plačevali za en funt 2 souda. Samo eden je kuhal, pri Štefinu, poprej dva (bil še en Francelj), v Javorju tudi eden kuhal. Kuhali so blizu cerkve. Zraven skale, da so imeli zavetje zaradi vetra. Kuhali takole: dva kamna spodaj, zgoraj velik pisker, ki je bil pokrit s kapo z rolam. Pod rolam je bil še en pisker, da je šmir (šmirov ole) tekel notri. Ole so zlili v sod, iz soda pa v banke. V banko so nalili polovico tople vode, nato pa šmir. Če je bilo preveč vode, je bil šmir slab. Oče je kupil šmirov ole in nosil prodajat v banki na hrbtu (oprtna, oprte morajo biti). Nosil je od Litije, po Dolenjskem in Štajerskem in po Krasu. Kmetom so prodajali za vozove mazat. Pešplnogam! Tudi furmani so kupovali šmir. Prenehali so približno leta 1900. En star mož je pripovedoval: Dokler bo Sava, bo tudi šmir

934 Mrkun, *Narodopisna knjižnica*, 1. in 2. del, 158–59.

935 Starič, Smolo so drli.

936 SEM, Orlove terenske ekipe, Teren 17, Okolica Velikih Lašč na Dolenjskem, 1. 8.–29. 8. 1960.

Lesena oprta ali banka za prenašanje šmira.

Vir: Marija Prelog, akademska slikarka, v: Starič, Smolo so drli

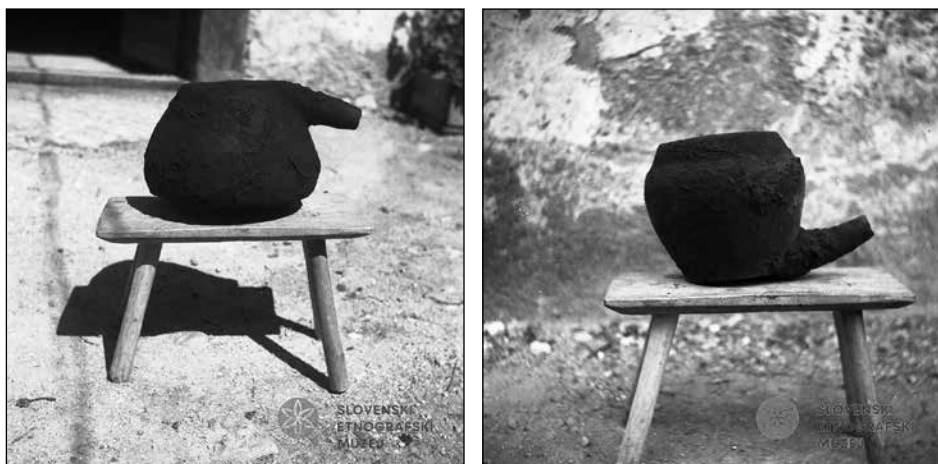
teku. Zdaj je pa takole: Šmira več ni, Sava pa še vedno teče. V Javorju so bili tudi šmirarji (pri Mohorju, star Mohor bi več vedel). Ko so na Velikem Osolniku nehali kuhati, so hodili baje po šmir na Gorenjsko. Prenehali so, ker oblast ni pustila, ker so hudo smreke odrli, škoda se je delala.«⁹³⁷

Prvi slovenski roman *Deseti brat* Josipa Jurčiča (1866) opisuje lik klasičnega dolenskega smolarja – Martinka Spaka, desetega brata, in Krjavlja. Iz opisov na več mestih je deloma razvidna tehnika smolarjenja – zasekavanja smrek, nabiranja, kuhanja in prodaje smole, obenem pa so vidne tudi njegove pogajalske spretnosti v odnosu do lastnikov gozdov, ki jim svojega početja ni prikrival. Smolarska dejavnost je vpletena tudi v zgodbe, ki jih pripoveduje Krjavelj.

»Krvavelj je smolo bral po hosti ter jo prekuhaval in prodajal kmetom, da so si kola mazali. /.../ Krjavelj ni nič posebnega počenjal. Smolo bral, kislega mleka hodil gospodinj v vas prosit, smolno olje prodajal po dva krajcarja funt.⁹³⁸ /.../

937 Prav tam. Zapiski Orlovih ekip iz Slovenskega etnografskega muzeja, navedeno po Starič, Smolo so drli.

938 Funt, utežna enota, slabega pol kilograma.

Šmirovska lončena kapa oziroma kapa od šmirovskega lonca.

Lastnik Anton Klančar, po domače pri Štefni, Veliki Osolnik 16

Hrani: SEM, Teren 17, Okolica Velikih Lašč na Dolenjskem, avgust 1960, št. F0000017/019 in 186 F0000017/101.

Fotografija: Boris Orel

»Dopoldne sem smolo bral po smrečju. Še košek sem bil doma pustil in moral sem si narediti kožico iz brezovega lubja. Komaj pol sem bil nadrgnil pri tisti debeli smreki. Krjavelj stopi za korak naprej in pravi: ‚Gospod grajski, ko bi kaj smolnjaka za kola potrebovali, zdaj imam prav dobrega. Tak je kot olje, kakor laneno olje; ni zgoščen, ne voden. In vam ga dam prav po ceni, zato ker ste vi, krajcar bom odmaknil pri dveh funtih.‘«

»Kaj ne, da mi boste pustili po vaši hosti kako smreko zasekati, da bo rajše smolo cedila? Saj nečem tako zastonj. Čevlje vam bom zakrpal zato in dobro vam jih bom zašil.«⁹³⁹

Mrkunovo etnografsko delo, nanašajoče se na konec 19. stoletja, terenski zapiski Orlovih ekip iz Slovenskega etnografskega muzeja iz začetka 60. let 20. stoletja ter Jurčičevo in Bohinčevo literarno delo, časovno postavljeno na konec 19. in začetek 20. stoletja, fragmentarno izpričujejo nabiranje in rabo smole v domačem gospodarstvu oziroma kolarstvu, načine predelave, prodaje, razmerja med lastniki gozdov in smolarji. Noben od teh virov ne omenja uporabe smole za zdravljenje ljudi ali živali.

939 Jurčič, *Deseti brat*.

ZAKLJUČEK

Tako imenovano zdravljenje z gozdom je dokazano s številnimi študijami. Npr. že samo gledanje gozda in hoja po gozdu lahko znižata koncentracijo kortizola, srčni utrip, krvni tlak in živčno aktivnost.⁹⁴⁰ Meditacija in hoja po gozdu znižujeta krvni tlak, adrenalin v urinu in raven kortizola,⁹⁴¹ povečujeta pa občutek sproščenosti in zmanjšujeta negativno razpoloženje.

Četudi sta zdravilnost gozdnih produktov in uporaba smole v ljudski medicini in domačem gospodarstvu izpričana fragmentarno, pa viri iz različnih delov sveta in iz različnih slovenskih pokrajin (s Štajerske, Koroške, Gorenjske, Dolenjske), v glavnem iz 19. stoletja ter prve polovice 20. stoletja, pričajo, da je bilo zdravljenje z njimi znano in razširjeno ter da je raba začela upadati, ljudskomedicinsko znanje pa izginjati sredi 20. stoletja, ko so se izboljšali življenjski pogoji in ko je zdravstvo postajalo dostopnejše.

Pričujoči vpogled v ta del življenja in samozdravljenja v preteklosti je na eni strani pričevalec pretežne avtarkičnosti in zanašanja na dostopne naravne vire, ki je bilo posledica odsotnosti in redkosti zdravnikov ter neobstoja zdravstvenega zavarovanja, saj je v Sloveniji šele sredi 60. let 20. stoletja socialno in zdravstveno zavarovanje zajelo skoraj vse prebivalstvo, po drugi pa tudi odličnega poznavanja učinkov smole in drugih delov iglavcev.

Tuji in slovenski viri, ki opisujejo rabe in učinke naravnih smol iglavcev pri domačem zdravljenju, njihove antimikrobne in druge zdravilne učinke, pričajo, da je bila uporaba smole iglavcev razširjena globalno in da je izkustvena ljudska medicina povsod po svetu poznala iste zdravilne učinke in iste postopke zdravljenja. Čeprav opisani načini zdravljenja ran s smolo niso več v ljudski rabi, uradna medicina in farmacija raziskujeta možnosti uporabe smol in drugih delov iglavcev za ohranjanje dobrega počutja in za zdravljenje kroničnih bolezni. Sicer se v bolnišnični kirurgiji že desetletja uporabljajo nekatere smole za zapiranje in zdravljenje ran, kot je npr. peruanski balzam. Da se je tudi na Slovenskem prepletala ljudskomedicinska praksa zdravljenja s smolo z uradno medicino, pričajo nekateri primeri iz sredine 20. stoletja, ko so družinski zdravniki odkupovali manjše količine tekoče jelkine smole. Podatkov o tem, kakšna mazila so izdelovali iz nje ali kako so jo še drugače uporabljali, ni.

Danes je od vseh preteklih rab iglavcev v ljudski rabi ostala živa le še dediščina zdravljenja blažjih bolezni dihal s sirupom iz smrekovih vršičkov, ki jih kot mlade svetlozelene poganjke nabirajo ljudje spomladi, jih plast za plastjo posujejo s sladkorjem in pustijo dober mesec v zaprtem kozarcu na soncu, dokler se slad-

940 Park idr., *The Physiological Effects of Shinrin-yoku*, 2010, 18–26 in 2007, 123–28.

941 Ochiai idr., *Physiological and Psychological Effects of Forest Therapy on Middle-Aged Males*, 2532–42.

kor ne stopi, potem pa precedijo in shranijo v steklenici v temnem prostoru. To domače zdravilo uporabljajo po žličkah pri kašlju. Ker tudi lekarne prodajajo smrekov sirup z dodatkom drugih rastlin (timijana, poprove mete, materine dušice) kot prehransko dopolnilo, ki lajša delovanje sluznice in dihalnih poti, tudi potreba po doma narejenih zdravilnih sirupih upada.

Ob tem pa se pri nas pojavljajo novi tržni produkti, kot so npr. jogurt s sirupom smrekovih vršičkov, med in kreme s smolo, smrekovo žganje in smrekov liker. Žgani pijači pripravljajo iz ostanka smrekovih vršičkov po precejanju sirupa, ki ga prelijejo z žganjem in pustijo stati, nato pa precedijo. V tujini zdravilsko-kulinaričen preporod uživanja iglavcev vključuje še uživanje surovih smrekovih vršičkov, soli, kisov in olj, obogatenih z njimi, čajev iz borovih iglic ali vršičkov drugih iglavcev, smrekovega piva, zmletega smrekovega lubja kot dodatka pri peki kruha ipd.

V svetu narašča multimilijonski posel s prehranskimi dodatki z izvlečki iglavcev, a študije o dejanskih učinkih na obvladovanje kroničnih bolezni svarijo pred morebitno nepotrebno rabo teh dodatkov, ki jih sicer lahko dobimo z zdravo hrano.

Nataša Henig Miščič

VZGOJA SVILOPREJK KOT PRILOŽNOST ZA DODATEN ZASLUŽEK NA KRANJSKEM V 19. STOLETJU

Svilogojstvo in sviloprejestvo sta več stoletij stari panogi, ki sta nastali in se razvili v vzhodni Aziji oziroma na Kitajskem ter sta se razširili po svetu.* Svilogojstvo predstavlja proizvodnjo surove svile, sviloprejestvo pa nadaljnje izdelovanje končnih izdelkov. Proizvodnja surove svile sestoji iz dveh glavnih faz. Najprej se posadili murve, ki so nujno potrebne za vzgojo sviloprejk in svilnih kokonov (zapredkov). V drugi fazi so svilne zapredke prekuhali in zmehčali, kar je omogočilo izvlačenje in navijanje svilne niti. Surova svila predstavlja najpomembnejši material za proizvodnjo končnih izdelkov iz svile. Tkanine so se in se še uporabljajo za različne namene: za oblačila, podloge, trakove, kot material za srajce, kravate, obleke, spodnje perilo, prevleke za pohištvo, draperije in padala.⁹⁴² Svila predstavlja večplasten pojav, ki je bil uvožen iz Azije. Omogočila je prenos znanja, ki se je na svojem potovanju večkrat preoblikovalo. Svilo lahko razumemo kot prestižno tekstilno blago, pa tudi kot izdelek znanja in izkušenj.⁹⁴³

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

942 Debin, *The Modern Silk Road*, 331.

943 Santo in Aleksič, *Shaping tradition into cultural-economic goods*, 230.

Zelo privlačno in zaželeno luksuzno blago je z razvojem transportnih poti prišlo v Evropo že v srednjem veku. Privlačnost dobička je spodbudila pustolovske ljudi, da so pridobili potrebno znanje in proizvodnjo organizirali v drugih delih sveta. V začetku je bilo blago, narejeno iz svile, dostopno le bogatejšim, uporabljalo se je celo kot valuta oziroma je imelo enako vrednost kot zlato. S časom so izdelki postali dostopni tudi širšim slojem družbe.⁹⁴⁴

V Evropi sta imeli Francija s centrom v Lyonu in italijanska pokrajina Lombardija najbolj razvito pridelavo surove svile ter proizvodnjo končnih izdelkov. Iz omenjenih področij se je proizvodnja razširila tudi v habsburško monarhijo.⁹⁴⁵ Izjemnega pomena je bilo obdobje merkantilistične gospodarske politike v prvi polovici 18. stoletja, ko so bile odprte prve manufakture. Tekom druge polovice istega stoletja pa sta Marija Terezija in njen sin cesar Jožef II. v duhu fiziokratskih načel poskušala približati svilogojstvo tudi kmečkem prebivalstvu. Vzgoja murvinih dreves je bila koristna na različne načine, liste so lahko uporabljali za prehrano sviloprejk, sadeže za lastno uporabo, tudi les je bil kakovosten in se je koristil za najrazličnejše namene. Donosna panoga naj bi omogočila izboljšanje slabega položaja kmetov. Na slovenskem ozemlju sta bili omenjeni panogi uspešni le na Goriškem. V drugih deželah so ju večkrat poskušali vpeljati in približati prebivalstvu, ampak je bil uspeh manjši oziroma zanemarljiv in kratkotrajen.

Svilogojstvo je bilo ena številnih dopolnilnih dejavnosti, s katerimi so kmetje prišli do dodatnega zaslužka, in pripada strategijam in praksam, ki jih imenujemo integrirana kmečka ekonomija. Kmetje so združevali agrarne in neagrarne dejavnosti v okviru kmečke ekonomije moderne dobe. Kmečko okolje je bilo v drugi polovici 19. stoletja finančno zelo podhranjeno in je zaradi več različnih dejavnikov ostajalo brez dodatnih virov prihodka. Zemljiška odveza po revoluciji 1848, ki je zahtevala odkup zemljišča, velike davčne obremenitve, padec cen kmetijskih pridelkov, kronično pomanjkanje denarja, propad prevoznitva in drugih oblik dodatnih zaslužkov, so bili razlogi za težek položaj kmetov. V tem času se je počasi spremenila tudi agrarna gospodarska struktura, kar je imelo za posledico individualizacijo kmečkega obrata. Kmetje so v vse večji meri postajali odvisni od trga, spreminjali so življenjski stil pod vplivom meščanstva, kar je pripeljalo do višanja življenjskih stroškov tudi na podeželju. Za pokrivanje vse višjih stroškov so morali povečati ekonomijo obsega in donos na vložena sredstva ter delo.⁹⁴⁶

V ospredju pričujočega prispevka sta dve vprašanji. Prvo se nanaša na kratkotrajno uspešno obdobje svilogojstva na Kranjskem, ki je potekalo tekom petdesetih in šestdesetih let 19. stoletja. Zanima nas, v kolikšni meri so se ideje o

944 Kočović in Marković, *Silk (as an imported heritage) and its market evolution*, 330.

945 Štrukelj, *Podučne stvari*.

946 Lazarevič, *Integriranje dohodkov v kmečki ekonomiji v dobi industrializacije, 189–90*. Fischer in Rozman, *Socialna demokracija in kmetijstvo 1870–1914 na Slovenskem*, 5–10.

svilogojstvu kot priložnosti za dodaten zaslužek razširile in bile sprejete s strani prebivalcev omenjene dežele. Pomembni so tudi razlogi, ki so onemogočali večji uspeh te panoge.

Drugo vprašanje se nanaša na posledice težav, s katerimi so se pridelovalci surove svile soočali. Občutljivost in različna bolezenska stanja gosenic sviloprejke (*Bombax mori*) so bili vzrok, da so podjetniki poskušali proizvajati svilo sorodnih vrst oziroma drugih nočnih prelcev. Med te spada japonski prelec – jamamaj (*Antherea yamamai*), ki se je pojavil tudi na slovenskem ozemlju v šestdesetih letih 19. stoletja. Vzgoja je potekala večinoma na prostem, kar je olajšalo širitev metulja v naravi. Vnos in širjenje tujerodnih organizmov z izvornih na nova območja je razširjen pojav, ki obstaja toliko časa kot življenje na planetu in je velikokrat povzročil nepopravljivo škodo. Posledice so bile večplastne in so vplivale na okolje, gospodarstvo in družbo, zato se prispevek v okvirih okoljske zgodovine osredotoča na človeka kot ključni faktor pri širjenju tujih organizmov in njegovo zavedanja o potencialni nevarnosti, ki lahko nastane kot posledica tega početja.

SVILOPREJKE NA KRANJSKEM

Vzgoja sviloprejk je bila pomembna, delovno zelo intenzivna kmetijska panoga. Kmečkemu prebivalstvu je omogočala dokaj hitre in privlačne dohodke. Fenomen svile in svilogojstva se je kazal v ideji o idealni kulturno-gospodarski dobrini, ki je imela dolgo tradicijo in je igrala vidno vlogo pri trgovini kot vedno zelo zaželeno blago.⁹⁴⁷

Za boljše razumevanje razlogov in tudi poteka dogodkov, povezanih s sviloprejstvom in svilogojstvom na Kranjskem, se moramo vrniti v prvo polovico 18. stoletja, ko se je začela pojavljati manufakturna proizvodnja svile. Za prvo obdobje je bila značilna aktivnost posameznih podjetnikov, ki so poleg različnih dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali, poskušali uvesti tudi proizvodnjo izdelkov iz svile. Čeprav so se v habsburški monarhiji prebivalci z murvinimi drevesi srečali že v 16. stoletju, so jih le redki zemljiški gospodje imeli na svojih vrhovih kot okrasne rastline. Na Kranjskem se je drevo začelo pogosteje pojavljati šele s prihodom lasuljarja Petra Toussainta Taboureta v Ljubljano, ki je začel proizvodnjo svilnatih nogavic leta 1725.⁹⁴⁸

Obrat Petra Taboureta je bil majhen, mogoče je imel 2–5 statev in nekaj delavcev, za katere se ne ve točno, ali so bili člani družine ali pravi mezdni delavci. Zelo pomembno je bilo dejstvo, da je leta 1728 pridobil pisni dokument, s katerim je lahko dokazoval status prvega kranjskega manufakturista, kasneje pa ga je nad-

947 Santo in Aleksić, *Shaping tradition into cultural-economic goods*, 219.

948 J. Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem*, 31.

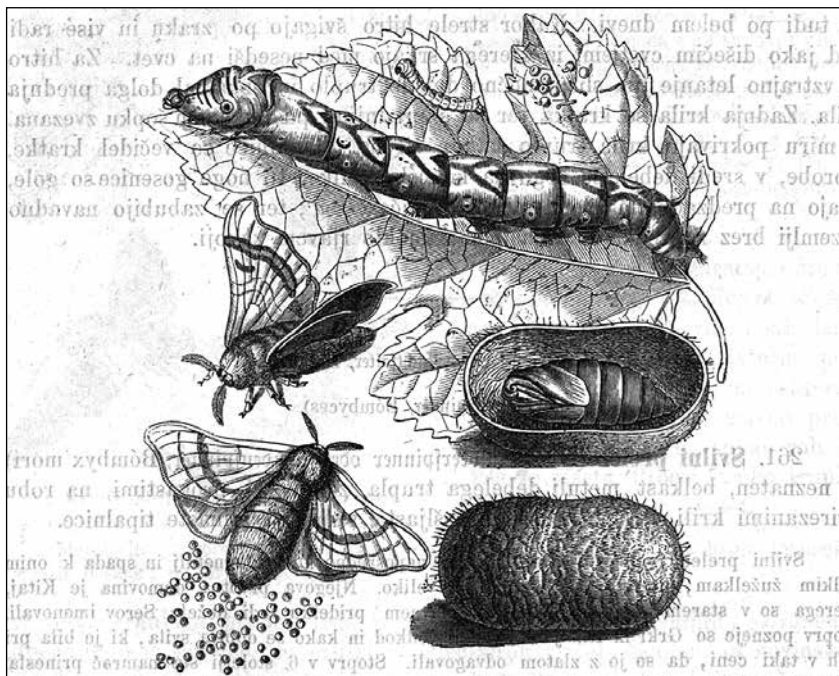
gradil v pravi privativen privilegij za proizvodnjo svilenih nogavic. Istočasno je opravljal tudi posle v okviru svoje primarne obrti, bil je samostojni lasuljar in trgovec z lastno prodajalnico v Ljubljani. Tabouret se je soočal z različnimi težavami, njegovi izdelki so imeli visoko ceno, ker je bil odvisen od uvoza surovin z območja Goriške. Zaradi nižjih cen uvoženega blaga in vse večje konkurence je bil prisiljen na eni strani znižati cene in povečati proizvodnjo, na drugi pa znižati stroške za nabavo surovin. Tabouret se je odločil za opustitev uvoza surovin in pridobitev zemljišča, ki mu ga je odstopil mestni magistrat. Na Grajskem hribu je leta 1731 zgradil hišo z delavnico. Kljub obetavnemu začetku Tabouret ni uspel znižati stroškov proizvodnje in je zaradi zadolževanja počasi propadel. Po ugotovitvah Jožeta Šorna od leta 1735 dalje ni mogel proizvesti niti enega samega para svilenih nogavic.⁹⁴⁹

Propad Taboureta je nastopil v času, ko je v Ljubljano prišel trgovec Jernej Čebul, ustanovitelj druge svilarne v mestu. Čebul je imel obrat ob Ljubljani in si je izbral drugačno poslovno pot v primerjavi s svojim predhodnikom. Zaradi pomanjkanja znanja o vzgoji sviloprejk se je odločil za izkušene delavce, ki jih je pripeljal iz Benetk. Na splošno so bili izučeni delavci redkost, zato je imel Čebul v svojem obratu tudi domače delavce, ki so se učili od strokovnjakov. Tudi on je surovine najprej uvažal. Na visoke stroške prevoza, s katerimi se je soočal tudi Čebul, je opozoril Ivan Vrhovec v sledečem zapisu iz *Letopisa matice slovenske*: »Murbo so se nasadile na Ljubljanskem gradu že leta 1732 in leta 1735 se je sezidala fabrika za svilorejo, kmalu za tem še druga, ki pak ni dobro shajala, mislilo se je da zato, ker se je morala svila dovažati jako drago z Goriškega.«⁹⁵⁰ Čebul je ubral drugačno pot in je na Goriškem kupil zemljišče, kjer so bili pogoji za murvina drevesa ter razvoj sviloprejk ugodnejši kot na Kranjskem. Kljub temu je bil v težkem položaju. Za goriške proizvajalce je predstavljal resno konkurenco, zato so poskušali uničiti manufakturo v Ljubljani z visokimi cenami odvitih svilenih niti. Čebulov obrat je bil vseeno sorazmerno velik in je presegal Tabouretovega tudi po številu različnih izdelkov, in sicer jih je izdeloval okrog 10, medtem ko se je Tabouret specializiral zgolj za proizvodnjo nogavic. Čebul je večkrat poskušal pridobiti državno pomoč za svoj obrat, a neuspešno, zato je posegal po kreditih z zelo neugodnimi obrestnimi merami. Leta 1754 ni bil več sposoben plačevati terjatev, večino opreme je prodal in delno poplačal upnike. Do konca 18. stoletja se je pojavilo še nekaj podjetnikov, ki so poskušali ustvariti dobiček s svilarskimi dejavnostmi, ampak je bila njihova proizvodnja zanemarljiva.⁹⁵¹

949 Šorn, Svilarске manufakture v Ljubljani (1725–ok. 1800), 104–06.

950 Vrhovec, Zgodovinski pregled kranjskega trgovstva in obrta do francoske okupacije, 407.

951 Šorn, Svilarске manufakture v Ljubljani, 105–10.

Sviloprejka – *Bombax Mori*Vir: Pokorny, *Priradpis živalstva*, 1872, 190

Prvo obdobje, za katero je značilna manufakturna proizvodnja svile, je na Kranjskem v drugi polovici 18. stoletja postopno zamenjalo vključevanje kmečkega prebivalstva v proizvodni cikl s ciljem, da se izboljša njihov položaj. Vlada se je posluževala različnih sredstev za pridobitev kmečkega prebivalstva za to panogo. Ponujali so različne olajšave, obljubili so osvoboditev določenih dajatev ter podeljevali denarne nagrade za vsako posajeno murvo. Zaradi neodzivnosti kmetov je kranjsko deželno glavarstvo vseeno opustilo ideje in akcije pospeševanja svilogojstva na Kranjskem. Kot razlogi za to so bili navedeni neuspešna in nestrokovna vzgoja murv in gosenic, kronično pomanjkanje sposobnih delavcev, zaradi katerih so veliko stroškov povzročali tuji mezdni delavci, in tudi premajhna finančna sredstva s strani dunajske vlade. Tekom sedemdesetih let 18. stoletja so kmetje obupali in postopno prenehali z vzgojo sviloprejk, murve pa so izsekali, ker so se jim zdele neuporabne.⁹⁵²

952 J. Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem*, 82.

KRATKO OBDOBJE USPEŠNE VZGOJE SVILOPREJK

Zanimanje za gojenje murv in sviloprejk je ponovno oživel na Kranjskem v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja. Glavni pobudniki so bili člani Kranjske kmetijske družbe. Že v predmarčnem obdobju so se posvečali uvajanju novih prehrabnih kultur, intenzivnejši živinoreji, sadjarstvu, razmišljali so o gojenju industrijskih rastlin, gnojenju ter o zaščiti pred rastlinskimi škodljivci in nalezljivimi boleznimi.⁹⁵³ Propagandni vidik lokalnih časopisov je imel pomembno vlogo pri spodbujanju kmečkega okolja. Vloga je razvidna iz sledečega citata: »Gotovo de, in kmetijstvo bi se kmalo lepo povzdignilo in ljudem k večimu premoženju pomagalo. Sadjoreja in tudi reja murbinih dreves, ktere nam sviloprejke (židne gosence) rede, ste gotovi pomočnici, kmetijski stan popboljšati.«⁹⁵⁴ Poleg časopisnih člankov tekom nekaj desetletij je bilo prevedenih in objavljenih več del o pravilni vzgoji murv in sviloprejk. Že leta 1840 je bila iz nemškega jezika prevedena knjiga z naslovom *Kratek podúk svilopréjke ali shidne gosenize in murve prav in s' velikim pridam rediti*.⁹⁵⁵

Kranjska kmetijska družba je na svojem posestvu uredila drevesnico različnega sadja, tudi murv, ki jih je delila po celotni deželi. V največji meri je brezplačna drevesa delila na Dolenjskem. Temu primeru so sledili tudi številni zemljiški posestniki, ki so imeli lastne nasade na Dolenjskem, v okolici Ljubljane in na Gorenjskem.⁹⁵⁶ Tekom štiridesetih letih je bil zelo aktiven na tem področju župan Ljubljane, Janez Nepomuk Hradecky. Na njegovo pobudo je Kranjska kmetijska družba podarila več sto murv prebivalcem, ki so živeli na Golovcu.⁹⁵⁷

Izrednega pomena je bilo delovanje Janeza Bleiweisa, ki je opravljal funkcijo tajnika Kranjske kmetijske družbe od leta 1842.⁹⁵⁸ V začetku petdesetih let 19. stoletja je izdal prevod posebne knjižice o vzgoji sviloprejk *Nauk murve in svilne gosenice redeiti in svilo pridelovati*, ki jo je napisal Franc Ksaver Hlubek, upravitelj Štajerske družbe za svilorejo v Gradcu.⁹⁵⁹ Svoje delo je usmerjal k praktičnim nasvetom in v ospredju njegovega zanimanja je bilo kmetijstvo. V *Novicah* najdemo številne njegove članke, v katerih je poudarjal prednosti vzgoje sviloprejk in pozival kmete k napredku in modernizaciji. Spodbujal je vzgojo murv in proizvodnjo jajčec, iz katerih so se izlegale gosenice, in tudi prodajo zapredkov – kokonov.

953 P. Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, 18.

954 *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 28. 3. 1841, 51, Kmetijstva povzdiga.

955 Pintar, *Kratek podúk svilopréjke ali shidne gosenize in murve prav in s' velikim pridam rediti*.

956 Ipavec, *Murve in »kavalirji«*, 94.

957 J. Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem*, 94.

958 P. Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, 131.

959 Hlubek, *Nauk murve in svilne gosenice redeiti in svilo pridelovati*.

»Nobena veja kmetijstva ne potrebuje tako malo stroškov, kakor ravno sviloreja, zakaj, kdor ima le nekoliko murbinih dreves, zmore tudi v svoji navadni kmečki hiši 10 do 12 funtov židnih mešičkov (kokonov) le na kakih deskah ali pa lesah, kakoršne se za sadje sušiti rabijo, v malo tednih pridelati.«⁹⁶⁰

Novice so spodbujale uvajanje tudi drugih, novih metod, orodij in kulture, racionalnejšo obdelavo zemlje, intenzivnejšo živinorejo. Pisци so se posebej posvečali pomenu izobrazbe, znanja in odprtosti do novih pristopov v kmetijstvu. V časopisu so poudarjali pomen širjenja dejavnosti kmetov poleg gojenja sviloprejk na sadjarstvo, čebelarstvo in kmečko obrt.⁹⁶¹

Opisane aktivnosti niso dosegale zaželenega nivoja. Do večje spremembe je prišlo šele s spremembami razmer na svetovnem trgu svile. Cene svilnih zapredkov so se spreminjale glede na gibanje cen na glavnih tržiščih svile v Lyonu in Milanu, glede na ponudbo in povpraševanje ter glede na špekulacije. Do poloma na svetovne trgu svile je prišlo zaradi bolezni gosenic sviloprejk, imenovanih *pebrin*, ki se je začela širiti po Evropi sredi devetnajstega stoletja. Izboljšane prometne povezave v tem času so poleg dobrin omogočile tudi širjenje različnih bolezni, ki so dobile značaj epidemij in epizootij. Prelomno točko predstavlja leto 1855, ko sta največji proizvajalki svile, Francija in Italija, občutili katastrofalne posledice širjenja bolezni. Pridelki so bili popolnoma uničeni. Francija je neposredno pred epidemijo pridelala 2100 ton surove svile, v prelomnem letu pa je proizvodnja padla na zgolj 600 ton. Podoben scenarij se je zgodil v Italiji, ki je v začetku leta 1863 v proizvodno bilanco vpisala padec proizvodnje za približno 75 odstotkov v primerjavi s pridelkom pred boleznijo. O slabem položaju sviloreje na evropskem nivoju je poročal *Slovenski narod* še leta 1871: »Ker nevarna bolezen hudo tlači svilorejo raznih evropskih dežel, izkušale so razne vlade in društva odpraviti jo.«⁹⁶² Proizvodnja surove svile v Italiji je okrevala šele v začetku osemdesetih let 19. stoletja, ko je dosegla skoraj 90 odstotkov ravni pred boleznijo.⁹⁶³

Bolezen je zelo hitro dosegla slovensko ozemlje, najprej Goriško, Kranjsko pa nekoliko kasneje. Nastopil je trenutek, ko so trgovci iz Brescie, Verone in Vidma iskali zapredke in tudi jajčeca sviloprejk na področjih, kjer se bolezen še ni razširila. Bil je to kratkotrajen čas, ko je svilogojstvo doživljalo razcvet na Kranjskem. O novi situaciji v deželi je v svojih spominih pisal Karel Clarici:

»Bolezni, ki so se pokazale sredi prejšnjega stoletja na gosenicah v Lombardiji in Benečiji, kjer je bila svila glavni proizvod, so sviloprejo do malega zatrle. Bolezenske klice so predrle vse do jajčec ali do semena, kakor so dejali jajčecem. Zato je bilo

960 *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 26. 6. 1850, 1. Priporočilo reje židnih gosenc ali sviloprejk.

961 P. Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, 133.

962 *Slovenski narod*, 24. 10. 1871, 1, Tržaška razstava. IV. Svila. Razna obleka, obutev in razna pokrivala.

963 Debin, *The Modern Silk Road*, 332. Ipavec, *Murve in »kavalirji«*, 31–32.

treba z rejo znova začeti z zdravimi, uvoženimi jajčeci. Ta pa so Italijani lahko dobivali s Kranjskega, kjer so se s sviloprejo, čeprav v skromnem obsegu, že dolgo ukvarjali. Za jajčeca in zapredke so Italijani pripravljani plačati vsakršno ceno.«⁹⁶⁴

V petdesetih letih 19. stoletja so se razmere na slovenskem podeželju močno zaostriale. Padec cen kmetijskih pridelkov, pomanjkanje denarja, propad prevoznitva in izguba zaslužka od drugih dopolnilnih dejavnosti, velike davčne obremenitve in nove obveznosti po zemljiški odvezi so močno vplivali na težek položaj kmetov. Zemljiška odveza leta 1848 je prinesla korenite spremembe v življenje kmečkega prebivalstva. Odveza je omogočila, da so kmetje postali samostojni gospodarski subjekti, ki so se lahko aktivno vključevali v gospodarsko življenje. Odprava fevdalnega sistema je odprla vrata svobodnejši organizaciji gospodarstev, vendar je marsikje istočasno z zahtevo po odkupu in raznimi neresenimi vprašanji obremenila kmečke posesti. Pomemben dejavnik je bil nastanek železniškega omrežja, zaradi katerega so propadle stare oblike prometa, večina je bila preusmerjena na železnico. Kmetje so izgubili tudi vir dohodkov od posredniške trgovine.⁹⁶⁵ V takih okoliščinah je bilo logično, da so kmetje z velikim navdušenjem sprejeli ponujeno možnost in se v veliki meri posvetili proizvodnji zelo iskanih kokonov in jajčec sviloprejk.

S proizvodnjo zapredkov pa se niso ukvarjali kmetje, temveč tudi meščani. Eden pomembnejših članov družbe, uspešen poslovnež Fidelis Terpinc, je prodajal kokone Goriški kmetijski družbi. O povečanem zanimanju za svilogojstvo na Kranjskem govorijo tudi visoke cene listov murv. Na primer Andrej Net je zelo uspešno prodajal murve iz svoje drevesnice na Kokrici pri Kranju. V teh okoliščinah so kmetje ponujeno priložnost sprejeli, a se je zelo hitro izkazalo, da so visoke cene začasne, in je bilo zaradi različnih spekulativnih poslov svilogojstvo le kratkoročen vir prihodka. Čas konjunktura je trajal le nekaj let, od 1856 do 1863.⁹⁶⁶

Bolezen se je začela pojavljati na Kranjskem že v začetku šestdesetih let 19. stoletja. Leta 1868 je Kranjska kmetijska družba organizirala raziskavo stanja sviloreje na Kranjskem. Podružnice so zbirale podatke, rejci so odgovarjali na anketo. Bolezen je v tem času naredila značajno škodo tudi na tem območju.⁹⁶⁷ V *Novicah* kljub nezavidljivemu stanju konec šestdesetih let še vedno najdemo spodbudne članke: »V naših krajih se neverjetno močno vnema sadjereja, pa tudi sviloreja si pomaga naprej. Zopet se bliža preveseli čas, ko bomo drevesca cepili in presajali. Slovenci, ki imate lepe, pa morebiti še prazne vrte, na noge!«⁹⁶⁸

964 Clarici, *Knjiga moje mladosti*, 55.

965 P. Vodopivec, *Gospodarski in socialni nazori*, 133, 136. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 30–33.

966 J. Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem*, 111–13.

967 SI AS 533, šk. S/1, svilarstvo, sviloreja (1883–1874). *Novice*, 24. 6. 1868, 203, Stan letošnje sviloreje.

968 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 29. 1. 1868, 34, Sviloreja in sadjereja naša.

Škoda, ki je nastala zaradi bolezni, je bila nepopravljiva. S številnimi posledicami se je spopadala tudi Kranjska kmetijska družba. Najprej je izostala državna podpora, a brez finančnega vložka ni mogla ponuditi primerne cene za odkup zapredkov. Poleg tega je ustanovitev društva ali zadruga, ki bi skrbeli za prevzem letnega pridelka, ostala zgolj prazna črka na papirju. Do začetka osemdesetih je končno tudi Kmetijska družba obupala in priznala poraz. Po besedah Josipa Žontarja se je zaključil kratkotrajen uspeh svilogojstva na Kranjskem.⁹⁶⁹ Kmetje so popolnoma opustili vse dejavnosti, povezane z vzgojo murv in sviloprejk.

JAN MACH IN JAPONSKI NOČNI PRELEC

Sviloprejka je edini metulj, ki je popolnoma odvisen od človeka in prosto v naravi ne obstaja več. V knjigi *Prirodopis živalstva s podobami* avtorja Alojzija Pokornjya iz leta 1872 najdemo sledeči opis: »[S]vilni prelec (der Maulbeerspinner oder Seidenspinner, Bombyx mori) je neznaten, belkast metulj debelega trupla, z povprek progastimi, na robu prirezanimi krili. Samec ima močno češljaste, samica ščetinaste tipalnice.« Metulj je bil izjemno občutljiv na različne zunanje vplive, kot sta mraz in vlaga, razširjene so bile tudi različne bolezni, zaradi katerih so proizvajalci svile imeli resne težave.⁹⁷⁰ Kljub temu ljubitelji teh živali niso želeli opustiti dejavnosti na tem polju in so začeli iskati rešitve. Bolezni se niso mogli izogniti, zato pa so se v šestdesetih letih devetnajstega stoletja razširile informacije o alternativnih vrstah, ki so bile sorodne klasični sviloprejki in so proizvajale zapredke, iz katerih so lahko razvili svilene niti. Te vrste so bile hkrati tudi bolj odporne. V omenjeni knjigi Pokornjya so opisane tudi te vrste, in sicer kitajski ajlantov prelec (*Ailanthusspinner*, *Bombox Cynthia*), ki se hrani z listjem ajlanta, božjega drevesa, in vzhodnoindijski ricinov prelec (*Ricinusspinner*, *Bombox Arrýndia*), ki se prehranjuje z listjem ricina in tkalske ščetice.⁹⁷¹ Poleg teh se je na evropskem trgu v začetku šestdesetih let pojavil še japonski nočni prelec, znan kot jamamaj. Leta 1861 ga je prvi opisal francoski naravoslovec Guérin.⁹⁷² V Evropo so ga prinesli leta 1862 kot darilo francoskemu cesarju. Razpon kril metulja je od 110 do 150 mm, na sredini vsakega krila ima pego v obliki očesa, distalno pa prečno črno, rožnato in belo proggo. Pojavlja se v več različnih barvah, od peščeno rumene do čokoladno in rdečkasto rjave. Posebnost teh sviloprejk je ta, da se hranijo s hrastovimi listi. Na slovenskem ozemlju so se najprej pojavile leta 1866 ali 1867. Prvi in najuspešnejši rejec jamamajev je bil Jan (Joahnn) Mach, oče fizika in filozofa Ernsta Macha.⁹⁷³

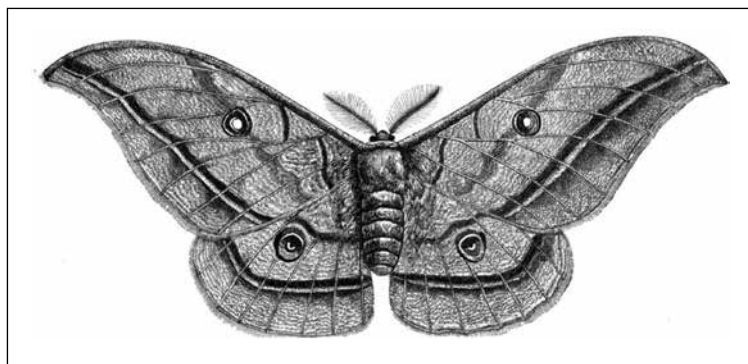
969 J. Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem*, 118.

970 Pokorny, *Prirodopis živalstva*, 189–91.

971 Prav tam, 191.

972 I. Hafner, *Antherea pernyi* var, 64.

973 *Japonska sviloprejka – Tujerodne vrste*. Mušič, Iz življenja in dela Machovih, 165.

Japonski nočni prelec – jamamaj

Vir: *Scientific American*, 21. 6. 1873, 386

Jan Mach se je rodil 16. maja 1805 v mestu Lichново na Moravskem. Leta 1858 se je z družino preselil v Veliki Slatnik v neposredno bližino Novega mesta. Takrat je kupil posestvo, a je vseeno nadaljeval z delom učitelja. Poučeval je predvsem otroke premožnejših družin. Poleg tega se je na posestvu ukvarjal tudi s poljedelstvom, sadjarstvom in vinarstvom. Posebej se je zanimal za nove znanstvene metode in jih implementiral v svoje dejavnosti. Z velikim navdušenjem je poskušal obuditi svilogojstvo.⁹⁷⁴

Jan Mach je iz časopisa izvedel, da je francoski cesar Napoleon prejel kot darilo od japonskega cesarja jajčeca velikega metulja jamamaja. Ker si je sam zaželel pridobiti vzhodnoazijskega svilnatega metulja, je leta 1866 naročil jajčeca pri podjetju J. Fichter & Sons, ki je poslalo pošiljko z Dunaja. Nove metulje je gojil v mladem hrastovem gozdu v neposredni bližini svojega posestva. Imel je odlične pogoje za eksperimentiranje z japonskimi sviloprejkami na prostem. Na podlagi praktičnih izkušenj je pripravil dva članka, ki sta bila objavljena leta 1868 v *Novicah*. V drugem članku je podrobno predstavil rejo hrastovih sviloprejk doma na prostem in kako se pridobivajo jajčeca. Dve leti pozneje so bila navodila objavljena še v nemškem jeziku, in sicer v kratki brošuri.⁹⁷⁵

Mach je izvedel eksperiment in uspešno vzgojil sviloprejke v svojem hrastovem gozdu na prostem. Istočasno je eksperimentiral v hiši ob glavni cesti. Zaradi njegove nepazljivosti se je omenjena vrsta nočnega metulja naselila v bližnji okolici. Že v prvem poskusu je uspel pridelati dovolj jajčec, da jih je ponudil

⁹⁷⁴ Blatnik, Ernst Mach in Dolenjska, 573.

⁹⁷⁵ *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 17. 6. 1868, 196. Nove skušnje s svilnimi črviči, kateri se redijo od hrastovega perja. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 11. 11. 1868, 372–73, Mach, Kratak poduk, kako izrejevati hrastove svilne gosence. Mach, *Kurze Anleitung zur Zucht des Seidenspinners der Eiche B. Yama-mai*.

drugim svilorejcem. V naslednjih letih je pošiljal jajčeca še drugim zainteresiranim rejcem. Vzgoja je imela dober začetek in potencial. Macha je v veliki meri podprla tudi Kranjska kmetijska družba. V *Novicah* se objavljala kratka poročila o uspehu tudi v začetku sedemdesetih let 19. stoletja: »Gosp. Mah iz Zlatenika je poslal družbi 4000 jajčic tistih svilnih (zidnih) gosenic, ktere iz hrastovega perja delajo svilo, da jih razdeli med svilorejce, ki se žele poprijeti te nove reje.«⁹⁷⁶ Leta 1872 je dosegel največji uspeh oziroma najboljšo letino. Kljub temu svila teh sviloprejk ni bila fina kot surova svila klasičnih sviloprejk. Zaradi tega so pridobivanje svile hitro opustili, ker ni bilo povpraševanja in je bila vrednost surove svile izjemno nizka.⁹⁷⁷ V časopisu *Slovenski narod* so ocenili in poiskali razloge, zakaj je bil jamamaj manj zaželen na trgu:

»[T]a hvale vredna surovina vendar nikdar ne bode po polnem nadomestovala prave svile (pridelka od bombox mori); manjka jej ravno tistih lastnosti, ki pravi svili prednost dajejo pred bombažem, volno predivom in konopljo: ličnost nepretrganega lakna (niti), primerno velika vlažnost in trdnost in neka posebna, ravno pravi židi lastna svetloba.«⁹⁷⁸

Machov eksperiment je bil dokaj uspešen, posledica pa je bila širitev tuje-roodne vrste v novem okolju. Na njegovo pobudo so tudi drugi poskušali z vzgojo japonskih prelcev. Po zapisih Karla Claricia je tudi njegovega očeta Jurija Claricia nad novimi sviloprejkami navdušil Mach. Clarici je zelo hitro opustil rejo jamamajev. Kot razlog je v svojih spominih Karel zapisal sledeče:

»[N]ajbrž je na njegovo odločitev vplival slab odziv, ki so ga bili deležni nekoliko robati zapredki. Gosenice smo prenesli v bližnje hrastovo grmičje; nekatere od njih so se zalezle na hrastova drevesa v bližnjem gozdu in so jih razredčili ptiči. Vendar so tiste gosenice prispevale k razširitvi tega velikega prelca, ki mu, kakor se zdi, prija naše podnebje. Tudi v širokem zaledju Slatnika so kaj pogosti jamamaji.«⁹⁷⁹

Pomembno je poudariti, da je sam Mach posebej poudarjal dejstvo, da širitev japonskega prelca ni imela škodljivih posledic na hrastov gozd. Na podlagi tega pa lahko predvidevamo, da se je zavedal potencialne nevarnosti.

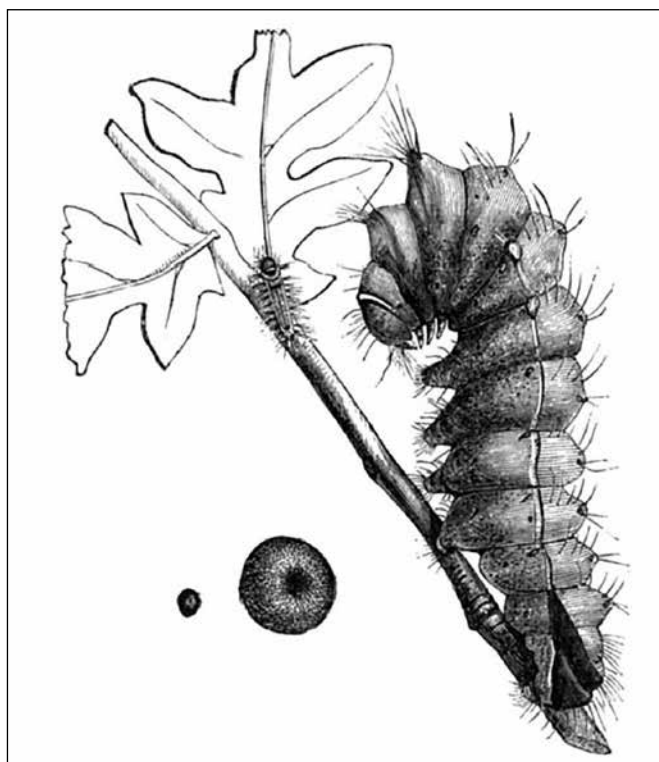
Zgoraj prikazan primer odpira vprašanja, s katerimi se ukvarjajo okoljski zgodovinarji. Velikokrat so tuje vrste vnesene v novo okolje po naključju, včasih pa tudi namerno. V preteklosti je bilo veliko različnih vrst namerno izpuščenih v novo okolje; razlogi za to so bili različni, med njimi je (tudi v predstavljenem primeru) gospodarska korist. Vnos tujerodnih vrst v sodobne ekosisteme je eden

976 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 4. 11. 1868, 369, Dopisi. Iz Ljubljane.

977 Mušič, Iz življenja in dela Machovih, 167. Blatnik, Ernst Mach in Dolenjska, 573.

978 *Slovenski narod*, 24. 10. 1871, 1, Tržaška razstava. IV. Svila. Razna obleka, obutev in razna pokrivala.

979 Blatnik, Ernst Mach in Dolenjska, 573.

Gosena japonskega prelca na hrastovi veji

Vir: *Scientific American*, 21. 6. 1873, 386

glavnih dejavnikov, ki prispevajo k spremembam biotskih raznovrstnosti.⁹⁸⁰ Z gotovostjo lahko trdimo, da so pri tem ključnega pomena človek in njegova potovanja ter splošna globalizacija. Raziskava, narejena leta 2013, je pokazala, da se je v drugi polovici 19. stoletja na slovenskem ozemlju razširilo 14 različnih tujerodnih rastlinojedih žuželk, med katere spada tudi metulj jamamaj. Avtor raziskave je japonskega prelca označil kot prehodno vrsto, kar pomeni, da je vrsta v Sloveniji le začasno naseljena oziroma da se pojavlja zgolj občasno.⁹⁸¹

Tekom prve polovice dvajsetega stoletja je bilo objavljenih več člankov, ki so se ukvarjali s pojavnostjo velikega rumenega nočnega metulja. V časopisu *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* je Ivan Hafner objavil svoja opažanja o posledicah Machovih eksperimentov. Po skoraj 150 letih od Machovega poskusa raziskave kažejo, da se je japonski prelec povsem ustalil in postal splošno prisotna

980 Pyšek, Scientists' warning on invasive alien species, 1516. Stigall, *Invasive Species and Evolution*, 526.

981 Seljak, *Dinamika vnosa tujerodnih fitofagnih žuželk in pršic v Slovenijo*, 85.

vrsta, ki se vsako leto v poletnih mesecih pojavlja na širšem območju, ki sega od vzhodnih Alp do zahodnega Balkana.⁹⁸² Japonski prelec se je razširil po večjem delu jugovzhodne Evrope, kljub temu pa je ustaljeno napačno prepričanje, da se žuželke izjemno hitro prilagodijo na novo okolje. Nujno je, da se razmere natančno ujemajo s tistimi na izvornem območju. Primer japonskega prelca je bolj izjema kot pravilo, zato predstavlja eno redkih vrst nočnih prelcev, ki se je uspešno ustalila v okolju zunaj svoje prave domovine.⁹⁸³

ZAKLJUČEK

Dejavnosti, povezane z vzgojo sviloprejk in s proizvodnjo svile, so bile pomembne za gospodarstvo na Kranjskem. V okviru povezovanja agrarnih in neagrarnih panog oziroma koncepta integrirane kmečke ekonomije so te v različnih časovnih obdobjih zaznamovale kmečko prebivalstvo. Zaradi različnih faktorjev je bilo delovanje večkrat opuščeno in v okvirih različnih gospodarskih politik in prizadevanj za izboljšanje položaja kmetov ponovno obujeno. Na Kranjskem lahko govorimo tudi o različnih organizacijskih oblikah. Sviloprejstvo je bilo namreč najprej organizirano v obliki manufakturnih obratov, še posebej je bil pomemben obrat Jerneja Čebula, ki je na vrhuncu delovanja imel več delavcev, ki so prihajali iz Ljubljane in njene okolice.

Svilogojstvo je po drugi strani prišlo do izraza kasneje. To panogo so večkrat na državnem in tudi deželnem nivoju bolj ali manj uspešno poskušali na različne načine približati kmetom. Zelo pomembna so bila prizadevanja Kranjske kmetijske družbe, ki je delovala na tem polju od tridesetih do osemdesetih let 19. stoletja, ko je dokončno priznala poraz. Vzgoja sviloprejk je bila od takrat dalje na Kranjskem zgolj del zgodovine. Murvina drevesa, ki so bila posajena na primer ob Južni železnici, so le simbolično spominjala na kratkotrajno obdobje intenzivnega in uspešnega svilogojstva. V trenutku, ko so se začele pojavljati prve težave, kot so bolezen, manjša letina zaradi neugodnega vremena in povečana konkurenca z drugih območij, je navdušenje zelo hitro izpuhtelo in je prebivalstvo popolnoma izgubilo zanimanje za nadaljnje delo.

Posamezni navdušenci so se težko sprijaznili z neuspehom in ovirami, na katere so rejci po navadi naleteli. Posebnega pomena so bili eksperimenti z drugimi sorodnimi vrstami nočnih prelcev. Na Kranjskem je bilo ključnega pomena delo Jana Macha, posestnika iz okolice Novega mesta, ki je poskušal z vzgojo japonskega hrastovega prelca. Eksperiment je bil na začetku zelo obetaven, a se

982 I. Hafner, *Antherea pernyi* var, 63–65.

983 Dvořák, *O jamamaju in sorodnih prelcih*, 437.

je hrastov prelec zaradi nepazljivosti naselil na širšem evropskem ozemlju, kar nas pripelje do drugega pomembnega vprašanja, obravnavanega v tem prispevku. Vnos in širjenje tujih vrst lahko imata dalekosežne posledice in pri tem je človek gotovo eden ključnih dejavnikov.

Meta Remec

»» ŽALOSTNA
DEDIŠČINA KULTURNIH
OKUPATORJEV ««:
LUBADAR IN DRUGI
»» DRŽAVNI
SOVRAŽNIKI ««
V SLOVENSКИH
GOZDOVIH OD SREDINE
19. STOLETJA DALJE

UVOD

Gozd je bil vedno več kot le prostor, kjer so si ljudje zagotavljali surovine za ogrevanje in gradnjo.* Njegov poseben čar, estetska funkcija in skrivnostnost, ki je burkala domišljijo ljudi, so presegali njegove ekonomske potenciale. Stanje

---

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

raziskav tega dejstva ne odslíkava najbolje, saj postajajo socialne in varovalne funkcije predmet analiz šele v zadnjem obdobju z razvojem ekološke zavesti, ki v gozdu ne vidi več le proizvodnega sredstva in surovine, temveč vrednoto in bistven element za človekov obstanek.

Odsev tega novega pristopa je tudi spremenjen način preučevanja »sovražnikov gozda«. V dosedanjih analizah je prevladovala uporaba termina »škodljivec«, fokus raziskav pa je bil usmerjen v preprečevanje izbruhov le-teh, v ekonomsko škodo, ki je s tem povezana, ter načine njihovega zatiranja, zanemarjalo pa se je tako ekosistemske vplive kot tudi socialne implikacije pojava in širjenja teh organizmov. Socialno-ekonomske in okoljsko-historične analize pristopov h gospodarjenju z gozdovi, ki so bili implementirani v preteklosti in ki so ob uveljavitvi veljali za najbolj ekonomične in hkrati povsem okoljsko sprejemljive ter so korenito spremenili sestavo gozdnih sestojev, ponujajo pomembno nadgradnjo dosedanjih pozitivističnih raziskav, pri katerih je prevladoval izrazito antropocentričen pogled na organizme, ki ne ustrezajo človekovim interesom. Zlasti lubadarja se vse pogosteje prišteva med t. i. ključne organizme (keystone species) za ohranjanje biodiverzitete v gozdovih in se izpostavlja njegovo vlogo »ekosistemskega inženirja«, ki je zaslužen za začetek regeneracije gozdov. V gozdovih, ki jim je človek povsem spremenil podobo in značaj, je lubadar seveda nezaželen pojav, saj ogroža človekove ekonomske interese, iz ekosistemskega stališča pa je izjemno pomemben, saj njegov izbruh pomeni začetek dolgega postopka revitalizacije v bolj naravno podobo gozda. Dejstvo je, da »kalamitete« lubadarja, ki ponavadi sledijo drugim naravnim nesrečam, kot so vetrolomi in žledolomi, v gozdovih namreč ustvarjajo vrzeli, ki so bile pred obdobjem intenzivnega in načrtnega pogozdovanja nekaj naravnega. Slednje so boljše osončene, temperature na teh predelih so višje kot na območjih strnjene gozda, večje količine odmrlega lesa pa so tudi dragocen življenjski prostor, zaradi česar imajo številni organizmi boljše pogoje za razvoj. Ob sicer že zelo uveljavljenih ocenah, da je pogozdovanje in ustvarjanje enodobnih monokulturnih strnjenih sestavov zmanjševalo biodiverzitetu in da lubadar povzroča »škodo«, ker mu je človek ustvaril pogoje za to, še vedno le redko zasledimo mnenja, da so njegovi izbruhi pravzaprav prvi korak k odpravi napak, ki jih je v preteklosti storil človek, še redkejša pa so študije, kjer bi lubadar in drugi organizmi služili kot študija primera dogajanja v družbi, o vplivu politike in ideologije na delovanje stroke ter o vlogi javnega menja, zaradi katerega se je uporaba pesticidov iz tehničnega in strokovnega spremenila v politično in ideološko vprašanje.⁹⁸⁴ S historiografskega vidika je poleg presojanja o vzrokih za njihov pojav in o ustreznosti oziroma neu-

984 Müller idr., *The European spruce bark beetle*, 2979–3001. Doliner, *The political-technical interface in pest management*, ii–1.

streznosti vsakokratnih metod zatiranja teh organizmov relevantno tudi, kdo je ta zatiranje koordiniral, kako je to posegalo v pravice privatnih lastnikov gozdov ter nenazadnje, kako se je oblast, tudi s takšnimi akcijami in bojem proti skupnemu sovražniku, legitimirala.

Diskurz o »škodljivcu« in »škodi«, ki jo povzroča, je tako vseprisoten, da se mu je skoraj nemogoče izogniti. Nenazadnje se tudi pričujoči prispevek osredotoča na »škodljivce«, ki so povzročali »škodo« v slovenskih gozdovih, oziroma bolj rečeno na sliko, ki se je o problematiki ustvarjala v javnosti predvsem v časopisju, priročnikih in po drugih informacijskih kanalih. Zlasti osmerozobemu smrekovemu lubadarju (*Ips typographus*), pa tudi šestzobemu smrekovemu lubadarju (*Pityogenes chalcographus*), smrekovi grizlici (*Pristiphora abietina*), ki so jo na Slovenskem sploh prvič opazili leta 1901,⁹⁸⁵ in pinijevega sprevodnega prelca (*Thaumetopoea pityocampa*), ki je bil na slovenskem ozemlju prvič opažen leta 1904,⁹⁸⁶ je bila v javnosti načrtno pripisana vloga skupnega zunanjega sovražnika, ki ga je bilo treba poraziti z vsemi sredstvi. Predvsem lubadar, ki je postal sinonim za vse podlubnike in ki je dobil status državnega sovražnika št. 2, če je koloradski hrošč (*Leptinotarsa decemlineata*) veljal za sovražnika št. 1, je postal sinonim za škodljivca tujega izvora, ki naj bi se v slovenskih gozdovih razširil zaradi posegov v ekosistem, ki jih je naredil človek, tujec, zaradi želje po dobičku ali celo načrtnega uničevanja gozda kot najpomembnejšega slovenskega naravnega bogastva.

USTVARJANJE MONOKULTURNIH GOZDNIH SESTAVOV

Pojav neavtohtonih gozdnih škodljivcev naj bi bil neposredno povezan s spremembami v podnebnju, zlasti pa s poseganjem v naravno ravnovesje in ustvarjanjem obsežnih monokulturnih gozdnih sestavov.⁹⁸⁷ Pospešeno pogozdovanje s smreko, ki je bila naravno sicer prisotna le v mraziščih in na pretežno kislih in vlažnih rastiščih nad 900 m nadmorske višine, se je začelo že na začetku 19. stoletja in je bilo odvisno od gozdnogospodarskih načrtov za posamezna posestva. Sajenje smreke je bilo ponavadi povezano z opuščanjem oplodne sečnje in z začetkom sečnje na golo, smreka pa je kot pionirska vrsta na takih območjih izjemno uspevala.⁹⁸⁸ Tudi tam, kjer so smreko primešali posamično in niso ustvarjali

985 Virnik, Smrekova grizlica, 210.

986 Kafol, Iz zgodovine pinijevega sprevodnega prelca, 243.

987 De Groot idr., Forest management history, 467.

988 Primeri takega poseganja v sestavo gozda so Konigov gozdnogospodarski načrt za posestvo Bistra, na golo so sekali v Auerspergovih gozdovih v Rogu, kjer so les sprva uporabljali za pepeliko, pozneje pa kot vir energije v železarni v Dvoru na Krki in steklarni v Glažuti. Njihovemu zgledu so sledili tudi nekateri drugi posestniki in vsem je bilo skupno, da so poseke pogozdili s smreko. – Kordiš, *Dinarski jelovo-bukovi gozdovi*, 24–25. Gl. tudi Zupančič, *Smrekovi gozdovi*, 14–15.

večjih strnjenih nasadov, je smreka prevzela vlogo dominantne vrste, se spontano širila in izrivala druge vrste.⁹⁸⁹ Teza, da so bili »tujci« tisti, ki so iz lakomnosti porušili naravno sestavo slovenskih gozdov, seveda ne zdrži niti najbolj osnovne miselne presoje – iz podatkov, ki jih ponujajo gozdarske študije, je nenazadnje očitno, da je delež smreke v lesni zalogi naraščal še celotno 20. stoletje in da je bil ta proces najbolj očitna na območjih, ki so bila bližje prometnim povezavam, ker je tam obstajal neposreden interes po intenzivnem izkoriščanju gozda.⁹⁹⁰ Tako v teoriji kot tudi v praksi so prevladale ideje o »normalnem gozdu«, ki bi temeljil na enodobnih sestojih, in pogozdovanju s smreko ter z njimi ekonomski, tehni-cističen in poenostavljen pogled na gozd. Načela maksimalne zemljiške rente in dosledno pospeševanje iglavcev so se močno zakoreninili tako med gozdarsko stroko kot tudi med lastniki gozdne posesti. Smreka se je odlikovala zlasti po vsesplošni uporabnosti svojega lesa in enostavni tehniki pogozdovanja, zato se je izjemno hitro razširila tudi izven svojih naravnih rastišč, kot pionirska vrsta pa je odigrala tudi pomembno vlogo pri zaraščanju opuščenih pašnikov. Zavedanje, da imajo smrekove kulture v teh gozdovih le prehodni značaj in da so monokulturni sestoji zelo podvrženi škodi zaradi vremenskih ujm, divjadi in drugih škodljivcev, sajenja smreke ni ustavilo. Prevladala je želja po kratkoročnem dobičku, skrb za premeno sestojev in obnovo gozda pa so odlagali v prihodnost.⁹⁹¹

V letih po drugi svetovni vojni so si od pogozdovanja s smreko še vedno obe-tali razvoj. Smreka naj bi nadomestila izginjajočo jelko, ki se je izkazala za občutljivo na onesnaževanje in podnebne spremembe, manj naj bi čutila vpliv rastli-nojede divjadi, s smreko pa naj bi tudi hitreje obnovili v preteklosti preveč izko-riščane gozdove. Po takrat veljavnih smernicah bi lahko delež smreke dvignili na 30 odstotkov brez posebne nevarnosti za okolje in ekosistem. Potrebne naj bi bilo le nekaj več nege, s katero bi presegli vsa tveganja pri gospodarjenju s pretežno smrekovimi sestoji.⁹⁹² Različne študije so smreko kot rešitev za prizadete sestoje jelke na Visokem krasu propagirale še v 70. letih. Z umetnim dodajanjem smreke v sestoje naj bi se gospodarjenje z gozdovi poenostavilo, največji uspeh pa naj bi dosegli s sadikami iz avtohtonega semena.⁹⁹³ Za dobo ene generacije naj bi jo umetno vnašali tudi na rastišča, kjer sicer ni bila najbolj primerna izbira, nato pa naj bi jo po naravni poti izrinjale druge drevesne vrste. Pokritost tal na območjih, ki so bila v preteklosti prekomerno izkoriščana, naj bi preprečevala degradacijo tal zaradi erozije vetra in dežja, pravilen delež primešane smreke pa naj bi preprečil

989 Kobal in Hladnik, *Stand diversity*, 40. Gl. tudi Jurhar, *Čisti smrekovi sestoji*, 41–42.

990 Bončina idr., *Long term changes in tree species composition*, 228–29.

991 Kordiš, *Dinarski jelovo-bukovi gozdovi*, 32–34 ter 64–65. Gl. tudi Puncer, *Dinarski jelovo bukovi gozdovi*, 459–60.

992 Perko, *Ekološka niša*, 6–7.

993 Cetina, *Smreka in njen gojitveni pomen*, 5 in 16.

tudi prekomerno zakisanje. Sestoji s 30–60 odstotki smreke naj bi bili povsem varni in naj bi zagotavljali višjo donosnost.⁹⁹⁴ Gozdarski strokovnjaki so se zavedali, da čisti smrekovi sestoji na za njih neprimernih legah propadajo in povzročajo veliko gospodarsko škodo, kar pa ne pomeni, da so se bili smreki pripravljene povsem odpovedati. Ustvarili naj bi gozd, ki naj bi v trajnosti proizvodnje ob pravih ukrepih in pravilni izbiri razmerja drevesnih vrst celo presegal naravni gozd. Termin, ki so ga uporabljali, je bil »naravni gospodarski gozd«, ki ni bil posnetek pragozda, temveč gozd, ki bi »po svoji proizvodni zmogljivosti in ob primerni gozdnogojitveni tehniki ustrezal našim gospodarskim zahtevam«, istočasno pa bi bil kar najbolj prilagojen rastišču, kjer raste in se sam kar najbolje obnavlja. Ta naj bi omogočal trajno in donosno gospodarjenje, česar umetni nižinski čisti ali skoraj čisti smrekovi sestoji niso omogočali. Določen delež spontanov vrst naj bi brez škode zamenjali z gospodarsko vrednejšimi ter tako presegli napake, ki so bile storjene v preteklosti, in hitreje obnovili preveč izkrčena področja. Vse to pa naj bi naredili v pravi meri, upoštevali naj bi medsebojno delovanje podnebja, klimatskih razmer, tal in izbranega sestoja. Smreka, ki je listavcem primešana v pravem razmerju, naj bi celo ugodno vplivala na razmere v gozdu in ne bi vodila v degradacijo tal. Predalpsko-dinarski klimatski pas naj bi omogočal relativno ugodne pogoje za razvoj smreke in sestoja v celoti, v katerega bi smreko primešali gozdarji v skladu s svojim znanjem in izkušnjami. Prav tako naj bi bilo z ustreznimi posegi lahko oživiti in popraviti propadajoče monokulturne smrekove sestoje ter jim z ustreznimi posegi primešati bolj avtohtone drevesne vrste. To naj bi zmanjšalo pritisk bolezni in drevesnih škodljivcev, proti katerim so bili gozdarji vse bolj nemočni.⁹⁹⁵

Dejansko je pogozdovanje z drevesno kulturo, ki v prostoru ni bila naravno prisotna, pripeljalo do širokega spektra posledic – od širjenja bolezni in škodljivcev, ki prej v prostoru niso bili prisotni, do povečanja škod zaradi vremenskih ujm, posledično pa tudi do spremenjene sestave in degradacije prsti, kar otežuje obnovo poškodovanih gozdnih površin.⁹⁹⁶ Kmalu pa se je izkazalo, da so bili smrekovi nasadi na nizkih nadmorskih površinah zelo občutljivi na posledice naravnih ujm in prenamnožitve podlubnikov, kar je izjemno povečalo potrebe po sanitarni sečnji in obremenjevalo lastnike gozdov s stroški sanacije škode. Kot zlasti problematično se je izkazalo stanje na najbolj zasmrečenih področjih, kjer bi bila smreka naravno prisotna na 5,6 % (na Kočevskem na celo zgolj 3 %) površin, medtem ko je po koncu intenzivnega pogozdovanja s smreko le-ta prekrivala kar 72 % celotnega površja.⁹⁹⁷

994 Perko, *Ekološka niša*, 74–89.

995 Miklavžič, *Premena umetnih nižinskih smrekovih sestojev*, 3–4 ter 16–21. Cetina, *Smreka in njen gojitveni pomen*, 35.

996 Kranjc, *Dinaric Karst*, 82.

997 Hufnagl, *Splošni del gospodarskih načrtov*, 40.

Izjemen problem, ki je zaviral razvoj teh umetnih sestojev, sta bila pojav in namnožitev organizmov, kot so podlubniki in smrekova grizlica, pojavljale pa so se tudi boleznimi drevja, kot je bila rdeča gniloba, ki je bila zlasti prisotna med sestoji, ki so rasli na težki glini in ilovici, ter med zasaditvami na bivših kmetijskih zemljiščih, ki so bila izdatno pognojena, kar je ustrezno gojišče za koreninske patogene glive, ki slabijo smreko. Ker so smreko sadili na območjih z veliko toplejšo klimo in bolj sušnimi vremenskimi razmerami, je slednje pripeljalo do pojava tujerodnih škodljivcev, ki se v naravnih pogojih ne bi mogli tako razširiti.⁹⁹⁸

LUBADAR IN DRUGI »GOZDNI ŠKODLJIVCI«

Prva poročila o škodi zaradi lubadarja v srednjeevropskem prostoru segajo že v 17. stoletje.⁹⁹⁹ V Hannoveru so se z razvojem metod proti temu gozdnemu škodljivcu začeli ukvarjati že leta 1718, sledili pa so jim v Göttingenu, kjer so leta 1782 razpisali nagrado za najboljšo idejo, kako zatreti tega gozdnega škodljivca in omejiti gospodarsko škodo, ki je nastajala. Prisluzil si jo je Johann Friedrich Gmelin, ki je v svojem traktatu *Abhandlung über die Wurmtröcknis* predlagal metodo, ki se v osnovi ni spremenila vse do danes: postavljanje lovnih dreves in nato njihovo odstranitev in uničenje v pravem trenutku.¹⁰⁰⁰ Na Češkem so v virih dokumentirali obsežnejše napade lubadarja od leta 1781, z velikimi kalamitetami zlasti v letih 1830 in 1870, pri čemer so v 19. stoletju poudarjali predvsem vpliv meteoroloških faktorjev. V obdobju, ko v slovenščini še ni obstajala niti prava terminologija in ko je bil lubadar uradno še nepoznana vrsta škodljivca, lahko spremljamo oblikovanje pravih strategij zatiranja in statistično spremljanje gospodarske škode.¹⁰⁰¹

Prva poročila o lubadarju na Slovenskem, ki ga v tej fazi še ne delijo na podvrste, segajo v leto 1859, ko se izraz lubadar še ne pojavlja, ampak ga imenujejo »gojzdi červ«. Janko P. Vijanski v poročilu iz tega leta piše o obsežni škodi, ki jo škodljivec povzroča v gozdovih na spodnjem Štajerskem, o popolni neosveščeni lastnikov gozdov, ki ne naredijo popolnoma ničesar, da bi ga zatrli, in na splošno ravnajo, kot da jim je povsem vseeno, ali bodo njihovi potomci še imeli gozdove ali ne. Širil naj bi se zaradi suš in vse višjih temperatur, o njem pa tudi oskrbniki gozdov niso vedeli skoraj ničesar. Navajali so, da poznajo »črve z zobeh«, tega v drevesih pa ne, kar dokazuje, da sprva nevarnosti niso jemali resno

998 Miklavžič, *Premena umetnih nižinskih smrekovih sestojev*, 11–12. Gl. tudi Meterc, *Primerjava sistema varstva gozdov*, 7.

999 Jurc idr., *Spruce bark beetles*, 220.

1000 Vité, *The European Struggle to Control Ips Typographus*, 520.

1001 Brázdil idr., *Meteorological and climatological triggers*, 2155–2159 (1–4).

Osmerozobi smrekov lubadar ali knaver (*Ips typographus*) v različnih razvojnih fazah:
ličinka, buba in odrasli osebek

Vir: Pokorny, *Prirodopis živalstva*, 1881, 169

in da so se strokovnim nasvetom na začetku celo posmehovali. Že prva poročila, ki so se pojavljala v poljudnem časopisju, so opozarjala, da škodljivec nikakor ne napada zgolj oslabeledih dreves in da je zaradi njega pogosto potrebno odstraniti vse iglavce na določenem področju. Metode, ki so bile priporočene, veljajo še danes za klasične: čim prej odstraniti posekano drevje iz gozda, debla olupiti, lubje zažgati, nastavljeni lovna drevesa in jih nato ob pravem času odstraniti iz gozda. To naj bi naredili vsaj do junija – lubadarja pa naj bi preganjal tudi vonj po gnoju in krvi, zato je veljalo uporabljati gnoj in klavniške odpadke, vendar pa to ni zares rešilo težave, saj se je škodljivec samo preselil drugam. Poročevalec je odločno zahteval tudi izobraževanje lastnikov gozdov, ki morajo pravočasno prepoznati, ali je njihov gozd napaden.¹⁰⁰²

Vesti o lubadarju na Slovenskem nato začasno izginejo in prva opozorila o širjenju lubadarja so se začela pojavljati šele po letu 1868, ko časopisje poroča o škodljivcu, ki naj bi na področju Nemčije povzročal škodo že več desetletij, vse bolj pa naj bi ogrožal Češki les. Sprva so zgolj pojasnjevali njegove značilnosti in metode zatiranja, veljalo pa je, da škodljivec na Slovenskem ni prisoten. Zlasti *Novice* so objavljale zaskrbljena poročila o dogajanju v Češkem lesu, kjer je bil nalet podlubnikov tako obsežen, da je stroške izvedbe ukrepov proti lubadarju prevzela državna blagajna, z zakonom št. 36 (10. 4. 1874) in št. 53 (1. 4. 1875) pa je občinam in malim posestnikom ponujala tudi brezobrestna posojila in začetek odplačevanja zamaknila celo v leto 1880.¹⁰⁰³

1002 Vijanski, O gojzdnem červu, 1–2. *Novice*, 3. 6. 1868, 1–2, Gospodarske stvari. Smrekin kukec (knaver) in pomočki zoper njega.

1003 *Državni zakonik za kraljevino in dežele v državnem zboru zastopane*, 5, 13. 1. 1880, št. 3, Postava od 28. decembra 1879 o odplačila ponapredščin (zajmov), na podlogi postav od 10. aprila 1874

Prepričanje, da se to dogaja nekje drugje, se je nato kmalu razblinilo in okrog leta 1875 je lubadar iz oddaljene grožnje že postal realnost tudi na Kranjskem. Kranjska deželna vlada je takrat izdala ukaz, da je treba vse drevje, ki sta ga podrla veter in sneg, obeliti oziroma olupiti najpozneje do 15. junija, na legah na nadmorski višini nad 630 metrov pa do konca julija. Drevesno skorjo je bilo treba izpostaviti soncu, še bolje pa jo je bilo takoj zažgati.¹⁰⁰⁴ Že v prvih letih po prvi omembi prisotnosti lubadarja na Slovenskem, je očiten izjemen vpliv vremena in izjemnih vremenskih dogodkov na njegovo širjenje. Pozimi 1874/75 so snežna neurja polomila izjemno veliko količino dreves, zaradi česar jih lastniki niso utegnili pravočasno obeliti in odstraniti iz gozdov, temu pa je sledila še nadpovprečno topla in sušna pomlad, ki je ustvarila izjemne pogoje za širjenje škodljivca. Kmalu so prisotnost podlubnikov opazili po celotnem področju radovljiškega okraja, od tam pa se je nato širil tudi proti jugu, v gozdove Dinarskega Krasa. Iz nekaj žarišč na Gorenjskem se je kmalu razširil proti jugu, in sicer predvsem zato, ker lastniki kljub zagroženim kaznim, ki jih je predpisoval cesarski ukaz št. 96 z 20. 4. 1854, iz gozdov niso odstranjevali polomljenih in prizadetih dreves. Pritoževali so se, da upoštevanje teh predpisov stane več, kot je na koncu izkupiček od lesa, zato so bili do ukrepov večinoma skeptični. Zanašali so se na tradicionalna znanja in prepričanja ter poudarjali, da niti najstarejši prebivalci niso pomnili, da bi ta škodljivec kadarkoli povzročal škodo v gozdovih. Ukrepi naj bi bili ne le nepotrebni, temveč celo škodljivi, saj naj bi lubadar povzročal manj škode kot pa prekomerno izsekavanje, v katero so bili lastniki prisiljeni.¹⁰⁰⁵

V boju proti lubadarju, kot tudi proti drugim organizmom v gozdu, ki so ogrožali ekonomske koristi človeka, so poleg klasičnega zatiranja preizkušali tudi druge metode. Proti lubadarju so pod lubje poskušali tlačiti bombažno vato, ki so jo prepojili z žveplovim ogljencem,¹⁰⁰⁶ luknje, ki jih je lubadar zvrтал, pa so poskušali zadelati z ilovico.¹⁰⁰⁷ Smrekovo grizlico so npr. sprva poskušali zatirati mehansko, pri čemer naj bi si pomagali tudi z eno redkih živali, ki se je bila

---

(Drž. zak. št. 36) in 1. aprila 1875 (Drž. zak. št. 53) dodeljenih o povodu škode, ki jo je lubadar po Češkem lesa delal, in o zalaganji troškov za vodbo in nadzor del merečih na zator te uime, 13–14. *Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane*, 3, 23. 4. 1874, št. 11, Postava od 10. aprila 1874, da se smejo iz državnih denarjev dajati brezobrestne ponapredščine občinam in zasebnikom po tistih predelih Šumave ali Češkega lesa, katerih se je lotil hrošč lubadar, 47–48. Gl. tudi *Novice*, 25. 3. 1875, 104, Gospodarske stvari, Knaver ali smrekov lubadar.

1004 *Novice*, 9. 6. 1875, 189, Da se gozdom škoda po lubadarji (knavru) odvrne.

1005 *Novice*, 12. 5. 1875, 155, Še nekaj o knavru ali smrekovem lubadarju. *Novice*, 16. 2. 1876, 1, Gospodarske stvari. Razglas, kako zopet spomladi in vse leto naprej ravnati, da se zatre lubadar ali podkožni črv v smrečevji. *Edinost*, 1. 4. 1891, 2–3, Dopisi.

1006 Spojina ogljika in žvepla, ogljikov sulfid, uporabljan kot razkužilo.

1007 *Novice*, 9. 9. 1886, 282–83 ter 30. 9. 1886, 306, Gospodarske stvari. O zastrupljanju škodljivih mrčesov.

Rovi osmerozobega smrekovega lubadarja (*Ips typographus*)

Vir: Erjavec, *Naše škodljive živali*, 288

dokazano pripravljena hraniti s smrekovo grizlico: z domačo kokošjo. Po načrtu so pagosenice mehansko otresali na rjuhe, ki so jih pred tem razprostrli pod drevesi, na ta območja pa so potem pripeljali kokoši, ki so se s temi gosenicami hranile. To je bilo izvedljivo na manjših drevesih, razprostiranje rjuh pod drevesi pa tudi ni bilo vedno mogoče. Poleg tega so bile kokoši pagosenic kmalu presite, zato bi za učinkovito zatiranje potrebovali izjemno veliko število kokoši, ki pa jih je bilo nato po gozdu zelo težko loviti. Drevesa so poskušali mazati tudi z lepilom, vendar je bilo tudi to uspešno le pri drevesih do dveh metrov višine.¹⁰⁰⁸

Pomanjkanje zavesti o nevarnosti pri fizičnem odstranjevanju je bilo očitno. Zlasti za boj proti pinijevemu sprevodnemu prelcu so pogosto uporabljali kar otroke iz bližnjih vasi, ki so plezali na drevesa in s škarjami rezali zapredke, zaščitna očala in rokavice za obiranje pa se v popisih osnovnih sredstev pojavijo šele na začetku 60. let 20. stoletja.¹⁰⁰⁹ Lastnike gozdov so o novih dognanjih

1008 Virnik, *Smrekova grizlica*, 212.

1009 De Groot in Hauptman, *Pinijev sprevodni prelec*, 76. SI PAK 607, t. e. 17, a. e. 45, Osnovna sredstva 1961.

osveščali v člankih v časopisju in pratikah, boj proti lubadarju pa je vstopil celo v šolske čitanke, ki so vzgajale otroke in njihove starše. Širili so zavedanje, da je lubadar tukaj, da je sovražnik, ki ga je treba zatirati.¹⁰¹⁰

DELO V GOZDU MED STROKO IN IDEOLOGIJO

TEŽAVE Z DELOVNO SILO

V letih po drugi svetovni vojni dejavnosti v gozdovih niso bile medresorsko usklajene. Zmeda, zaradi katere pristojnosti odločanja niso bile jasno definirane, je vodila v nesistematično in neorganizirano delo. V letu 1949 je zaradi zaostrenih finančnih razmer ministrstvo za finance preklicalo že odobrene kredite, ki so bili namenjeni financiranju drevesnic, vzdrževanju novih nasadov in zatiranju škodljivcev. Prekinila so se vsa dela, večino delavcev so odpustili. Delo v gozdu je tako v veliki meri postalo odvisno od nestrokovnjakov, od mladinskih in frontovskih brigad, nad čemer pa so bili gozdarski strokovnjaki zgroženi. Opozarjali so, da je gozdarstvo temelj industrializacije in elektrifikacije ter tudi glavni temelj uresničitve socializma v Sloveniji in širše v Jugoslaviji, zato se jim je zdelo neodgovorno, da ga prepuščajo v roke šolarjev, študentov in AFŽ-jevk, pa tudi sicer so opozarjali, da je bilo izkoriščanje gozdov večje od naravnega prirastka, zato je bilo treba ukrepati – iz gospodarskih in političnih razlogov.¹⁰¹¹

Opozorila o slabem stanju slovenskih gozdov zaradi nesistematičnega dela, pomanjkanja delovne sile in prekomernega izsekavanja v prvih letih po drugih svetovni vojni je potrdila inventarizacija 1952, ki je pokazala na še bistveno slabše stanje lesne zaloge, kot so sprva predvidevali. Gozdovi so bili namreč preveč izkoriščani že pred začetkom petletke: lesna zaloga na 1 ha je znašala 133 m³, in ne 250 m³, kot bi bilo nujno. Državni proizvodni načrti, ki so sledili, niso upoštevali, da se je celotno obdobje prve petletke, zlasti pa v letih 1945–1948, sekalo v mnogokratnikih letnega poseka, ki bi bil še naravno vzdržen. Industrializacija in elektrifikacija sta namreč temeljili na gozdarstvu, vendar je po mnenju gozdarskih strokovnjakov politika s sprejemanjem odločitev mimo stroke šla »mnogo predaleč« in je »grobno precenjevala proizvodne možnosti slovenskih gozdov«. Sekalo se je torej izjemno veliko, gospodarski izkoristek pa temu ni sledil. Politike so poskušali opozoriti, da je vsako plansko leto bistveno poslabšalo strukturo gozdov. Ker z opozorili niso bili uspešni, so sprejeli še *Memorandum: problematika izkoriščanja gozdov v letih 1947 do 1949 v zvezi s predpisom plana*

1010 *Novice*, 9. 9. 1886, 282–83, Gospodarske stvari. O zastrupljanju škodljivih mrčesov; 30. 9. 1886, 306, Gospodarske stvari. O zastrupljanju škodljivih mrčesov.

1011 SI AS 237, t. e. 23, 191/3–49.

za leto 1951, ki je opozoril na kritično situacijo gozdov v LR Sloveniji. Posebej so poudarili, da niso hoteli ovirati financiranja petletke, ki je temeljila na eksportu lesa, opozorili pa so, da je bil celo gozdarski sektor neopravičeno optimističen in da se od slovenskih gozdov pričakuje enostavno preveč.¹⁰¹²

Podlubniki so stanje še poslabševali, saj je naraščala količina sanitarne sečnje, delovni plan pa je bilo kljub temu treba izpolniti. Po tem, ko več let nihče ni izvajal rednih del v gozdu, je namreč sledilo še obdobje frontovskega in nestrokovnega dela v gozdu, ko so v delovne akcije pod vodstvom ljudske oblasti vključevali gozdne posestnike, gozdarje, večino dela pa je izvedla neusposobljena delovna sila iz udarniških delovnih brigad, nad čimer gozdarski strokovnjaki nikakor niso bili navdušeni, vendar je bilo s političnega vidika nujno: v duhu prevzgoje – navdušiti in prevzgojiti čim širši sloj prebivalstva, ki naj bi po delu v gozdu ta gozd začel dojemati kot »naš« in kot »višjo dobrino«, ki jo velja zaščiti in braniti. Poročajo o velikem pomanjkanju delavcev, ki so bili v gozdarstvu slabše plačani kot v industriji – po ocenah ministrstva za gozdarstvo je pri obnovi gozdov sodelovalo zgolj približno 2000 delavcev, od tega 600 »precej neuporabnih žensk«. Le 800 delavcev naj bi imelo osnovna znanja in veščine, od tega je bila le peščica stalnih in strokovno podkovanih. Študentje, dijaki, pripadniki ljudske milice, člani delovnih kolektivov so sicer hodili množično »osvobajati« gozd, vendar so poročila s terena svarila, da je tako delo stihijsko, da napačni postopki sečnje vodijo v katastrofo, da bi morali določiti območja, ki bi veljala za »učilnice«, in da laikom ne bi smeli dovoljevati dela kar vse povprek.¹⁰¹³

Ker je bilo delovne načrte kljub pomanjkanju delovne sile treba uresničiti, so se na terenu pač znašli, kakor so vedeli in znali: v Postojni so bila gozdna dela odvisna od udarniškega osebja, pomagala je tudi JA,¹⁰¹⁴ na območju Novega mesta pa so si zaradi intenzivnosti napada pomagali tudi s približno 30 vojnimi ujetniki, obenem pa poročali, da so pri delu uspešni in da bodo ob ponovitvi akcije v letu 1948 dosegli popoln uspeh.¹⁰¹⁵

Gozdarji so z nejevoljo ugotavljali, da so delovni načrti nastajali v pisani, in ne na terenu. Iz poročil je očitno, da je v prvih letih po vojni stroka s težavo uveljavljala svoja stališča, saj so pogosto prevladali politični interesi. Pomembno je bilo dosegati administrativno določene cilje in v poročilih poročati o uspehih, dejansko pa so vodje gozdnih gospodarstev neprestano opozarjali na stihijsko delo: sadilo se je v slabo pripravljena zemljišča, po sajenju nasadov nihče ni več negoval. Ker se ni posodabljal kart in zemljevidov, se je dogajalo, da novih pozgoditev, ki so jih izvedli frontovci, nato ni bilo več mogoče najti in jih je nato

1012 SI AS 244, t. e. 13, mapa 21.

1013 SI AS 244, t. e. 13, mapa 21.

1014 SI AS 675, t. e. 56, Letna poročila.

1015 SI AS 1188, t. e. 24, a. e. 2190.

pomorilo grmovje.¹⁰¹⁶ Zemljišča so namreč že po prvih opravljenih delih označili za meliorirana in pogozdena, dejansko pa bi dela morali izvajati kontinuirno vsaj še 5–6 let in stalno opravljati razna kulturna dela: spopolnitve, naknadna melioracijska dela, zaščito pogozditev pred pašno živino, česar ni nihče počel. Če so za pogozdovanje prostovoljce po navadi nanovačili z lahkoto, to ni veljalo tudi za druga dela v gozdu. Vsa delovna sila se je usmerjala v pogozdovanje, v zatiranje škodljivcev pa manj, saj je bilo potrebnega več strokovnega znanja.¹⁰¹⁷ Zatiranje škodljivcev je omejevalo dejstvo, da delovna sila ni bila na voljo takrat, ko bi jo potrebovali, poleg tega pa so bili pri svojem delu pogosto tudi površni in niso opazili niti, da sadijo sadike, okužene z ličinkami ogrcev, kar je dokaz napak v postopku v drevesnicah.¹⁰¹⁸

Šolska mladina, ki je bila sicer zelo motivirana, za delo pri zatiranju ni bila uporabna, pa tudi sadila je slabo – jame, ki so jih učenci kopali, so bile preplitve, »kot bi sadili koruzo«. Delo je bilo slabo opravljeno, nestrokovno, sadik niso potlačili dovolj. Če je bil ob saditvi prisoten lastnik zemljišča, je bilo delo opravljeno bolje. Gozdarji na terenu so opozarjali, da je oblast postavljala napačne prioritete, da se je preveč hitelo in da je bila pomembna samo količina, ne pa tudi kvaliteta opravljenega dela. Izrazito je bilo pomanjkanje delovne sile v zgodnji jeseni, ko so se delavci preusmerili v kmetijstvo, dela pa bi morali opravljati tudi v gozdu.¹⁰¹⁹

Ministrstvo je kljub tem opozorilom vztrajalo, da je treba vključiti čim širše množice delovnega ljudstva, šolsko mladino, množične organizacije, delovne organizacije, lastnike gozdov in da sta bili prevzgoja in privzgajanje ljubezni do gozdov pomembna prav toliko kot opravljeno delo. Predlagali so preprosto rešitev, da v kolikor ni bilo na voljo ustreznega gozdarskega osebja, se določi najbolj sposobnega med prisotnimi. Preslišali so opozorila, ki so prihajala s terena, da lahko brez ustreznega nadzora take akcije naredijo več škode kot koristi, saj ustreznosti opravljenih del ni bilo mogoče nadzorovati.¹⁰²⁰ Iz Novega mesta so opozarjali, da je bila sečnja, ki so jo opravljale delovne brigade, strokovno neustrezna, da način sekanja ni bil pravi. Udeleženci brigad naj bi bili samovoljni, prehitri, niso pospravljali odpadkov, gozdarskega osebja pa je bilo premalo, da bi jih lahko nadzorovali. Šlo naj bi za zgrešeno »gonjo za kubiki« in čimprejšnjo izpolnitev delovnega plana, ki sta bila v nasprotju s čistim in natančnim gozdnim delom. Udarniki so sečne odpadke pogosto skrivali, da jim jih ni bilo treba odstranjevati iz gozda, da so lahko sekali naprej in prikazovali čim boljše rezultate.

1016 SI AS 237, t. e. 23, 127/24.

1017 SI AS 237, t. e. 23, 515/1-49.

1018 SI AS 237, t. e. 23, 52/2, 27. 9. 1949. SI AS 237, t. e. 23, 1/35 1949.

1019 SI AS 237, t. e. 25, 686/1.

1020 SI AS 237, t. e. 25, 1218/1.

Velikansko škodo so povzročali nevešči vozniki, ki so uničevali mladje in podrast, pa tudi »nevešči brigadirji«, ki naj bi bili pogosto »nevarni tudi samim sebi«, saj niso bili vajeni težkega dela v gozdu, ter tudi sicer telesno nepripravljeni, zaradi česar jim je že dolga hoja pogosto predstavljala nepremostljivo težavo, zato je gozdarsko osebje imelo s takimi delavci še dodatne težave.¹⁰²¹

V letih, ki so sledila, so se tudi prostovoljci preusmerjali drugam, saj gozdarski sektor ni zmožel zagotoviti niti živilskih kart, kaj šele delovne opreme, na razpolago niso imeli niti navadnih koles, zaradi česa so delavci morali do lokacij dela navadno pešačiti. Da bi na papirju izpolnili delovni načrt, so sadike preprosto razdelili šolam z navodilom, da mora vsak šolar posaditi 20 sadik, nihče pa se ni spraševal, kako bodo šolarji prišli v gozd in delo dejansko izvedli. Posledično so šolarji pogosto sadike sadili mimo vseh priporočil, preveč na gosto in neposredno ob naseljih.¹⁰²²

POMANJKLJIVOSTI V NAČRTOVANJU IN ORGANIZACIJI DELA

V istem obdobju je bila sprejeta še ena odločitev, ki je trajno zaznamovala gozdove na Slovenskem: prepoved sekanja na golo. Koncept sonaravnega gospodarjenja z gozdovi, ki si je za cilj postavil postopen prehod od monokulturnih gozdnih sestavov do naravne sestave gozda, je podaljšal obdobje »rotacije«, kar je povzročilo naraščanje tveganja za škodo zaradi naravnih dejavnikov.¹⁰²³ Gozdarski strokovnjaki, ki so sicer zagovarjali prebiralno sečnjo kot temelj gospodarjenja z gozdovi, so opozarjali, da se ponavlja scenarij iz Bosne, kjer so posekali že tri milijone kubičnih metrov lesa, ki ga je napadel lubadar, in da grozi širitev iz žarišč na Dolenjskem na Štajersko. Posestniki so dobili navodila, koliko lubadark morajo izdelati, vendar je bilo še vedno zelo veliko neobdelanega lesa po gozdovih. Nihče ni uspel nadzorovati razmer v kmečkih gozdovih in opazovati lovnih dreves, je bilo ukrepanje prepočasno. Iz Kočevja so poročali, da so bila napadena območja na nadmorskih višinah 400–800 metrov, predvsem pa drevesa, ki bi bila za sečnjo primerna v naslednjih desetletjih, kar je rušilo dolgoročne načrte, ki so bili postavljeni.¹⁰²⁴ V Trnovskem gozdu, ter na območjih Idrije in Snežnika, so bile napadene površine tudi na več kot 1000 metrih nadmorske višine. Zatiranje je povsod potekalo zgolj z zažiganjem vej in odpadkov ter postavljanjem lovnih dreves, čeprav so si zelo želeli tudi uvedbe drugih metod.¹⁰²⁵

1021 SI AS 237, t. e. 25, 824/1, 6. 7. 1948.

1022 SI AS 237, t. e. 69/70, Poročilo s službenega potovanja v Ilir. Bistrico dne 21. XI. 1949; Poročilo 7. 11. 1946.

1023 De Groot idr., Forest management history, 468.

1024 SI AS 1188, t. e. 35, 5435/6; 4628/1; 2919/14.

1025 SI AS 1188, t. e. 35, 1188/24-47.

V javnosti se je širil tudi diskurz, da naj bi bili izbruhi podlubnikov neposredna posledice stanja, ki ga je okupator pustil v gozdu, ko so drevesa žagali zaradi taktičnih razlogov in jih niso odvažali iz gozdov, prav tako so bila usodna obsežna medvojna bombardiranja, saj so poškodovana drevesa nato leta ležala v gozdu.¹⁰²⁶ Izjemno veliko poškodovanega drevja je bilo tudi ob Rupnikovi liniji, kjer so bila drevesa poškodovana od bomb in različnih izstrelkov.¹⁰²⁷ Posledice vojne so bile vidne na vsakem koraku. Nemška vojska je določene predele uporabljala kot vežbališča, zato je bilo tam veliko neeksplodiranih min in granat, na nekaterih predelih, zlasti v izsekanih gozdnih pasovih, pa je okupator tudi namenoma nastavljal mine, zato je bilo ob železniški progi Logatec–Rakek že več smrtnih žrtev in pred začetkom resnega dela v gozdu je bilo treba odstraniti mine.¹⁰²⁸ Gozdarska stroka je bila nemočna tudi v odnosu do takratne Jugoslovanske ljudske armade, ki je bila pogosto krivec za vedno nove izbruhe, saj ni dovolila del na zaprtem območju. Skladiščili so neobdelan les in ga premikali brez nadzora ter s tem širili okužbo.¹⁰²⁹

Širjenje lubadarja je bilo tako v mnogočem povezano s kaotično organizacijo dela v gozdovih neposredno po vojni. Med letoma 1946 in 1949 sta bili združena manipulacijska in gozdarska služba, kar je privedlo do tega, da je v gozdovih ostajal podrt neobdelan les, da so v gozdu ostajali previsoki štori, hlodovina je ostala neobeljena, da so bili vrhači in veje brez reda razmetani po gozdu, da se je podiralo drevesa za nove gozdne ceste, ki se jih nato ni odstranilo, ker niso bila ekonomsko zanimiva. Vsemu temu je sledila kalamiteta v letu 1950, ki se je odrazila tudi v izjemnem povečanju števila nastavljenih lubadark in lovnih dreves ter povečani količini sanitarne sečnje.

Tabela 5: Število postavljenih lubadark in lovnih dreves v letih 1949–1951

Leto	lubadarke	lovna drevesa
1949	7900	8500
1950	48200	17000
1951 (do 30. 6.)	50000	19000

Vir: SI AS 244, t. e. 13, mapa 22

Dodatne težave so povzročale »obnovitvene zadruge«, ki so prejele les v državnih gozdovih »na štoru« oz. »na panju«, kar pomeni, da so te zadruge morale same poskrbeti za posek lesa, ki jim je bil dodeljen, iz gozda pa nato odpeljale le

1026 SI AS 1188, t. e. 43, 884/2-46; 878.

1027 SI AS 1188, t. e. 43, 773.

1028 SI AS 675, t. e. 15, 131/1. SI AS 675, t. e. 13, 508/1-45.

1029 SI AS 1188, t. e. 35, 3529/9-409/47.

hlodovino. Včasih so les tudi samo posekali in lesa niso odpeljali, ker niso imeli na voljo ustreznih prevoznih sredstev in goriva, vrhe in vejevje so po pravilu puščali za sabo, ta zapuščena debla pa so nato postajala žarišča lubadarja. Pristojnost ni bila jasno določena – gozdna gospodarstva so bila mnenja, da bi morale obnovitvene zadruge ob poseku izvesti vsa potrebna dela, vključno z odvozom odpadkov in beljenjem lesa. Pravni oziroma kazenski referent pa se je postavil na stališče, da mora po sečnji čiščenje opraviti lastnik gozda, da je v takih primerih treba pozvati h kazenski odgovornosti lastnika oziroma upravitelja gozda, in ne lastnika lesa, ki je dejansko povzročil škodo v gozdu. Gozdna gospodarstva so bila nad tem ogorčena, saj upravitelji o teh sečnjah sploh niso bili obveščeni.¹⁰³⁰ Obnovitvene zadruge so obtoževali, da »lomastijo po gozdovih, brez niti najmanj strokovno podkovanega osebja, ogrožajo sebe in gozd, saj z malomarnostjo pospešujejo širjenje škodljivca«.¹⁰³¹ Dodatno zmedo je povzročilo dejstvo, da so začeli sečnjo v gozdu izvajati tudi LIP-I, ki so po mnenju gozdarjev sekali izrazito nestrokovno in zgolj s pomočjo frontovskih brigad. Za seboj so puščali neurejena sečišča in tako izrazito prispevali k širjenju škodljivcev. Sekali so les, ki so ga potrebovali, kar ni bilo vedno v skladu z interesi gozda, saj to ni bil nujno les, ki bi ga odkazali gozdarji. V letu 1950 so povzročeno škodo ocenili na 6.500.000 din.¹⁰³²

Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo je v okrožnici opozarjalo, da se lubadar vedno bolj širi zaradi premajhne pažnje lastnikov in upraviteljev gozdov – sečnje so bile neočiščene, pri odvozu lesa iz gozda so bile pogoste malomarnosti, nadzor na žagah in skladiščih ni obstajal, saj so imeli lastniki žag lažen občutek varnosti, češ, »saj nismo v gozdu«, »les smo spravili iz gozda«, niso pa se zavedali, da je neobeljen les nevarnost tudi na žagah. Ministrstvo je predlagalo kaznovanje v skladu z uradnim listom FLRJ: predvidena je bila denarna kazen do 1500 din ali 30 dni prisilnega dela brez odvzema prostosti, odgovorne osebe, lastniki žag, pa so bili kaznovani v skladu z Zakonom o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže.¹⁰³³ Večina kazni je bila izrečena zaradi neobeljene hlodovine ob žagah in ob cestah. Po Uradnem listu FLRJ 86/605 je bilo nujno obeliti tudi panje oziroma izrupati šture v gozdu, lastniki pa so morali posekati tudi vsa drevesa, ki so rasla v od pet do desetmetrskem pasu okrog napadenega drevesa, čemur so se odločno upirali. Vse to bi moralo biti izvršeno do 1. 4. 1947 in v tem primeru so pričakovali popolno in trajno zatrtje škodljivca.¹⁰³⁴ Da je bil napredek precej manjši od načrtovanega, dokazujejo poročila iz leta 1951, ko je

1030 SI AS 1188, t. e. 43, 2257/13.

1031 SI AS 1188, t. e. 43, 2589, 25. 11. 1946.

1032 SI AS 675, t. e. 56, 3983-50.

1033 SI AS 1188, t. e. 43, 2561/1, 24. 4. 1947; 23. 4. 1945. *Uradni list demokratične federativne Jugoslavije*, 25. 4. 1945, št. 26.

1034 SI AS 1188, t. e. 43, 3532/15.

bilo samo v prvih dveh mesecih pregledanih 184 žag in lesnih obratov, kršitve pa so opazili pri kar 131 oziroma pri 71 % vseh, ki so bili načeloma usposobljeni za pravilno ravnanje proti lubadarju. Kar 20 % vse hlodovine je bilo neobeljene, v okolici Novega mesta pa je bilo take hlodovine kar 58 %, neobeljena pa je bila skoraj vsa lesna zaloga, ki je v gozdu čakala na odvoz. Predlaganih je bilo več kazenskih in disciplinskih postopkov, vendar je večina prekrškarjev uspela dokazati, da dela niso opravili zaradi objektivnih okoliščin, in ne zaradi lastne malomarnosti. V letu 1951 je kazen dejansko dobilo dvanajst gozdnih posestnikov, pet pa jih je dobilo zgolj opomin. Nujno je bilo izvesti »eksemplarično kaznovanje« odgovornih oseb. Posebej vzgojna naj bi bila javna objava njihovih imen, saj naj bi tako preprečili podobne sabotaže v naslednjih letih.¹⁰³⁵

Entomolog Jože Šlander je v javnem pismu opozarjal, da je bila napaka storjena že ob načrtovanju, saj so se gozdarji zanašali na staro znanje in niso upoštevali posebnih klimatskih razmer in dejstva, da se je večina smrekovih sestojev nahajala na območjih z višjimi temperaturami in krajšimi zimami. Pristopi, ki jih je opisovala strokovna literatura, so bili zasnovani na predpostavki, da se napadena smreka nahaja v naravnih rastiščih, kar pa je bilo v Sloveniji prej izjema kot pravilo. Predlagal je oblikovanje posebnih smernic, ki bi upoštevale dejstvo, da rojenje na nižjih nadmorskih višinah traja največ sedem tednov in da je spomladi zaradi višjih temperatur rojenje predčasno. Gozdni delavci so bili na te zamike pogosto nepripravljeni, zamujali so s postavljanjem lovnih dreves, nasploh pa so pogosto pozabili na tretje rojenje. Opozarjal je, da se na terenu z lubadarjem sploh ne ukvarjajo, da nevarnosti niso jemali resno, da se je takoj po koncu večjih delovnih akcij pozabljalo na aktivnosti, ki naj bi jih izvajali, da nihče ne bere navodil, da so nedisciplinirani in neresni. K sodelovanju naj bi bilo nujno pritegniti odbore OF in masovne organizacije, predvsem pa je poudarjal, da morajo po celotnem ozemlju veljati enotna strategija in metode dela, da pa je napaka, da se stremi h koledarski enotnosti. Oblast je bila neuspešna – nadzora ni zmogla vzpostaviti, ljudje so bili prevzgojeni zgolj na papirju, stanje v poročilih in na terenu se ni ujemalo, ljudi ni bilo mogoče prepričati niti v to, da ne bi sekali mlajev ob najrazličnejših praznovanjih.¹⁰³⁶

Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo je bilo ponosno na oblikovanje ekip, ki so skrbele za zatiranje drevesnih škodljivcev in so razpolagale z motornimi, ročnimi, prevoznimi in nahrbtnimi škropilnicami, vendar so le-te usmerjale svoje aktivnosti pretežno na področje zaščite sadnega drevja. Organizirali so tečaje za škropilce in vodje ekip, ki so se jih udeleževali tudi gozdarji, ki pa do škropilnic

1035 SI AS 675, t. e. 13, 418/10/51. SI AS 675, t. e. 13, 205/16; 2645/1.

1036 SI AS 1188, t. e. 43, Zapisnik konference okrajnih gozdarjev in zastopnikov drž. gozdnih uprav in gozdnih gospodarstev, 25. 6. 1947.

nikakor niso mogli priti. Ocenjeno je bilo, da se na leto porabi nekaj več kot 1.000.000 kg različnih pesticidov, k čemur je treba prišteti še količine, ki so jih uporabljali zasebniki, in nad čimer ni bilo nobenega nadzora. Začetek kemičnega zatiranja koloradskega hrošča je te številke še bistveno povečal. Inšpektor za varstvo rastlin, ki je nadzoroval pravilnost izvedenega zatiranja in je lahko odredil tudi prisilna škropljenja lastnikom, ki so se upirali, se z gozdarskimi problematikami večinoma ni ukvarjal – izjema je bilo zatiranje majskega hrošča, ki se je pojavil v izjemno velikem številu na celotnem področju Slovenije. V tej akciji so zaprašili 7000 ha gozda (pri čemer so uporabili 8410 kg Lindana), zameglili 1000 ha gozda (uporabili so 432 kg Neosola), ob tem pa tudi nabrali 26 000 l insektov, celotna akcija je stala 1.369.727 din.¹⁰³⁷

Politika je zahtevala, da se akcija zatiranja lubadarja uradno zaključi s popolnim uspehom in dokončno zmago nad lubadarjem že do septembra 1947, zato je bilo treba pohiteti. Ministrstvo je zahtevalo, da gozdna gospodarstva izpolnjujejo redna poročila o razvoju in zatiranju lubadarjev: želeli so natančno poročilo o izdelanih lubadarkah in sušicah, položenih lovnihih drevesih, kdaj so bila lovna drevesa položena in izdelana, kakšen je bil napad posamezne generacije, katere vrste lubadarjev se pojavljajo. Okrajni gozdarji so dobili nalogo, da poročajo o stanju v zasebnem in združenem sektorju, poročila so morala vsebovati opis napadenega mesta, obseg napadene površine, približno količino napadenega lesa, poročati so morali o ukrepih za zatiranje lubadarja, ki so bili izvedeni. Iz evidenc, ki so jih prejeli na Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo, je očitno, da podatkov o načinu zatiranja niso prejeli, zato so ocenili, da je zatiranje potekalo skoraj v celoti mehansko, saj kemičnih sredstev niso imeli na voljo.¹⁰³⁸

Gozdarji so se pritoževali nad vse obsežnejšo birokracijo, saj so morali mesečno poročati o zatiranju lubadarja, kar jih je vedno bolj obremenjevalo, poročali pa so tudi o težavah, zaradi katerih niso napredovali tako, kot bi si želeli. Poleg dejstva, da je bilo delavcev vedno premalo in da so morali odpravljati tudi škodo, ki je nastala zaradi vetrolomov in žledolomov, so se morali ukvarjati še z udeleženci frontnih brigad, ki so tavalili po gozdu, sekali velike količine mehkega lesa, drevje pomanjkljivo obelili, saj so »radi sekali, čiščenja pa niso marali«. ¹⁰³⁹ Sredi petdesetih let je nato sledila sprememba v pristopu: od tega, da so zahtevali popolno prostovoljstvo in da delavcu pri zatiranju lubadarja niso zagotovili niti prehrane in ustrezne obutve, obleke in opreme, so po nekaj letih že predvideli tudi nagrade osebjem, ki se bo pri zatiranju posebej izkazalo.¹⁰⁴⁰

1037 SI AS 1127, t. e. 1, 122-9/89, 28. 11. 1957.

1038 SI AS 1188, t. e. 35, 5453/6.

1039 SI AS 675, t. e. 53, 70/123.

1040 SI AS 675, t. e. 15, 960/4.

Lastnikom gozda so izdajali pisna navodila, vabili pa so jih tudi na predavanja, kjer naj bi jih osveščali ter jim poskušali pojasniti, zakaj je samoomejevanje pri sečnji nujno. Lastniki so namreč pogosto že samo s sanitarno sečnjo presegli predvideno količino za posek, ker jim je prinašala izjemno visoke stroške in praktično nobenega zaslужka, zanimanje za pridobivanje postranskih gozdnih produktov, kot je npr. oglje, pa je tudi kopnelo. Ustvarilo se je prepričanje, da se nič več ne izplača. Kmetije, ki so slonele na gozdarstvu in predelavi lesa, so propadale in se praznile, zanimanje lastnikov gozda za izvajanje nujnih del v gozdu je upadalo, zato se je oblast vse pogosteje zatekala h grožnjam in represiji v primeru, da dela v gozdu niso bila pravočasno in pravilno izvedena.¹⁰⁴¹ Lastniki gozdov naj bi ves čas vodili natančno evidenco o postavljenih lubadarkah, o lovnih drevesih, hraniti pa so morali tudi dokaze, da je bil prevoz lesa izveden v skladu z zakoni, čemur so se upirali: to so dojemali kot še eno nesmiselno obveznost, ki jim je jemala čas in energijo. Kazni za prestopke na tem področju so določili na Prezidiju Ljudske skupščine FLRJ, 2. 5. 1947¹⁰⁴² in so predvidevale denarne kazni v višini 1500 din ali 30 dni prisilnega dela brez odvzema prostosti, uradne osebe pa so bile še naprej kaznovane v skladu z določbami Zakona o pobijanju redovoljne špekulacije in gospodarske sabotaže iz leta 1945, saj so bili krivi načrtne malomarnosti, opustitve svojih dolžnosti in spodkopavanja socialistične ureditve.¹⁰⁴³ Večkrat lahko zasledimo tudi mnenje, da logarji na terenu, prav tako kot kmetje, ne čutijo pripadnosti do novega sistema, da dostavljajo vedno enaka »šablonska mesečna poročila«, ne da bi razmere na terenu sploh preverili, in da niso dovolj »zagreti za boj«.¹⁰⁴⁴ V poročilih je mogoče zaslediti navedbe, da na terenu vlada »popolno strokovno neznanje«, pa tudi popolna nepripravljenost do upoštevanja navodil. Slednje ni bilo zgolj znak lenobe, neizobraženosti in neodgovornosti, temveč je veljalo za pravo sabotažo in se je kot tako tudi obravnavalo in strogo kaznovalo. Škoda, ki jo je posameznik delal skupnosti, je namreč spodkopavala uspehe ljudskega gospodarstva.¹⁰⁴⁵ Zlasti majhni gozdni posestniki niso pokazali nobenega pravega navdušenja pri zatiranju lubadarja bodisi zato, ker se nevarnosti niso zavedali, ker so bili tako nepoučeni ali ker so poskušali sabotirati prizadevanja nove oblasti.¹⁰⁴⁶ Nedržavni sektor je bil v javnosti predstavljan kot eden glavnih krivcev za neuspešnost boja proti lubadarju. Ta ni bil le neodziven, temveč je aktivnosti tudi načrtno sabotiral. Izpostavljali so razliko med napredkom, ki ga dosegajo v državnih gozdovih, ki

1041 Šlander, Zatiranje lubadarjev, 19–25. SI AS 244, t. e. 13, mapa 21.

1042 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 9. 5. 1947, št. 33.

1043 *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije*, 25. 4. 1945, št. 26. SI AS 675, t. e. 13, 46/48.

1044 SI AS 675, t. e. 13, 2355/1. SI AS 244, t. e. 13, mapa 22.

1045 SI AS 675, t. e. 13, 4078/30-50. *Na delo*, 10. 8. 1946, 2, Uničujmo lubadarja, navečjega škodljivca smrekovih gozdov!

1046 Šlander, Zatiranje lubadarjev, 25.

so vodeni načrtno in preudarno, in stihijskim ravnanjem kmetov, ki so načrtno rušili pridobitve nove oblasti. Da bi presegle te težave, so načrtovali ustanovitev letelih ekip, ki bi lahko posredovale tudi v privatnih gozdovih na podlagi odločbe ustreznega organa. Kmetu bi sicer dopuščali, da se proti takim odločbam pritoži, vendar to ne bi zadržalo izvajanja del, lastnik gozda pa bi moral v vsakem primeru refundirati tudi stroške dela.¹⁰⁴⁷

UPORABA PESTICIDOV V KMETIJSTVU IN GOZDARSTVU

Lubadar, ki se je zgolj v nekaj desetletjih na prehodu iz 19. v 20. stoletje uspel razširiti po celotni Evropi in je postal organizem, ki je v evropskih gozdovih povzročal največ gospodarske škode, je zaradi razvoja trgovine in širjenja prometnih povezav v 20. stoletju postal globalni problem. Zaradi škode, ki jo je povzročal, velja za organizem, ki je nedvomno pospešil uporabo pesticidov v gozdarstvu in raziskave na tem področju.¹⁰⁴⁸

Uporaba pesticidov v kmetijstvu in gozdarstvu ni izum 20. stoletja. Uporaba preparatov na osnovi arzenika v kmetijstvu je bila poznana že vsaj 2000 let, ideje o kombiniranju tradicionalnih mehanskih metod zatiranja lubadarja s kemičnimi preparati oziroma o tem, s čim kemično obdelati lovna drevesa, da bi dosegli maksimalni učinek pri zatiranju lubadarja, pa so se pojavile v 19. stoletju,¹⁰⁴⁹ ko se je bistveno spremenil obseg njihove uporabe. Opuščanje ekstenzivne proizvodnje, uvajanje monokulturnih zasaditev, uničevanje naravnih ekosistemov in izginjanje naravnih sovražnikov, predvsem pa naraščajoč obseg trgovanja in prometa, ki sta prinesla hitro širjenje neavtohtonih kultur in škodljivcev, so povzročili izjemno povečanje potrebe po uporabi insekticidov, obenem pa je tehnološki razvoj na tržišče prinašal vedno več kemičnih produktov, ki so bili dostopni vedno širšemu krogu potrošnikov. Uporaba določenega pesticida je veljala za varno, če ni vodila v zastrupitev tistega, ki ga je apliciral. O dolgoročnih posledicah je bilo na začetku 20. stoletja znano še zelo malo, ljudje pa so bili kemičnim sredstvom, npr. arzeniku, tudi sicer nenehno izpostavljeni: bil je v papirju, barvah, igračah, milu, konzervansih v hrani, stenskih tapetah, talnih oblogah.¹⁰⁵⁰

Prelomnico v uporabi pesticidov v gozdarstvu in kmetijstvu nasplah je vsekakor pomenil začetek uporabe DDT-ja. Švicarski gozdovi so bili prva območja, kjer so že v 40. letih 20. stoletja sistematično uporabljali sintetične pesticide,¹⁰⁵¹ pa

1047 SI AS 675, t. e. 13, 46/5; 46/6.

1048 Knížek in Beaver, *Taxonomy and systematics of bark and ambrosia beetles*, 49–51. Grégoire in Evans, *Damage and control of Bawbilt organisms*, 20–23.

1049 Vité, *The European Struggle to Control Ips Typographus*, 521.

1050 Langston, *New chemical bodies*, 263.

1051 Christian, *DDT: Kulturgeschichte einer chemischen Verbindung*, 89–91.

tudi območja najbolj obsežnih raziskav v obdobju neposredno po drugi svetovni vojni. Leta 1948 je podjetje Geigy na 48 ha gozda uporabilo kar 1,8 tone Gesarola, poskuse, pri katerih so nato zmanjševali količino uporabljenega preparata, pa so izvajali tudi v letih 1949 in 1950.¹⁰⁵² Med vojno so v Švici dokazali, da je DDT izjemno učinkovito sredstvo za zaščito lesa, na Švedskem pa so prav tako že med drugo svetovno vojno dokazali njegovo izjemno učinkovitost v boju proti različnim drevesnim škodljivcem – dokazali so, da so z letalskim posipanjem uspeli zatreti 96 odstotkov gosenic borovega pedica (*Bupalus piniaria*), leta 1946 pa so z DDT-jem začeli načrtno zatirati enega glavnih škodljivcev na duglaziji (*Barbara colfaxiana*). Zlasti letalsko zatiranje, ki je bilo izjemno razširjeno tudi v Nemčiji in ZDA, je predstavljalo simbol napredka in novega časa. Njegova učinkovitost je bila zlasti pomembna za iglavce, saj se je DDT uspešno obdržal v iglicah ter tako drevo dolgoročno zaščitil pred škodljivci, ki so škodo povzročali z grizenjem iglic. Po koncu vojne je bil za področje kmetijstva dostopen večinoma en sam preparat – Gesarol švicarskega podjetja Geigy. V zgolj nekaj letih je bilo tržišče preplavljeno z DDT-jevimi preparati različnih koncentracij, pogosto pa so jim dodajali še druge insekticide in fungicide, zaradi česar je bilo tržišče povsem nepregledno. Letna proizvodnja DDT-ja je dosegla vrhunec sredi 60. let, nato pa je pod vplivom okoljevarstvenih kritik začela postopno upadati.¹⁰⁵³

Ker so DDT sprva masovno uporabljali zlasti v gozdovih in močvirnatem svetu, naj bi bil vpliv na človeka tako zanemarljiv, da se mu sprva sploh niso posvečali.¹⁰⁵⁴ Podatki o toksičnosti DDT-ja so bili znani že leta 1942, javno objavljeni pa so bili že leta 1944, vendar ob pomembnem podatku, da je insekticid človeku in vretenčarjem nenevaren, zato to ni zmanjšalo navdušenja nad DDT-jem v času vojne.¹⁰⁵⁵ Prva opozorila o negativnem vplivu DDT-ja na razmere v ekosistemu so se pojavila leta 1946 in so bila povezana prav z uporabo DDT-ja v gozdarstvu. Ob zatiranju hrastovega gobarja (*Lymantria dispar*) so namreč opazili pomemben upad populacije ptic in posledice na vodnih organizmih, ugotovitve pa so potrdile tudi nadaljnje študije, ki so med drugim potrdile upad plodnosti ptic, tanjšanje lupin jajc in posledično naraščanje populacije žuželk, s katerimi so se te ptice hranile.¹⁰⁵⁶

1052 Prav tam, 173–74.

1053 Mellanby, *The DDT story*, 37–39.

1054 Dunlap, *DDT*, 59.

1055 Mellanby, *The DDT story*, 73–75.

1056 Cheremisinoff idr., *Best practices in the Agrochemical industry*, 252. Dunlap, *DDT*, 117. Gl. tudi Bevenue, *The »bioconcentration« aspects of DDT*, 50. Spencer, *Movement of DDT and its derivatives into the atmosphere*, 92 in 105–06. Mellanby, *The DDT story*, 40 in 62–69.

UPORABA KEMIČNIH SREDSTEV V SLOVENSKIH GOZDOVIH

Lubadar ni bil prvi organizem, proti kateremu so v slovenskih gozdovih uporabljali kemična sredstva. Zaradi začetne prostorske omejenosti je bila za poskuse boljša tarča smrekova grizlica, proti kateri so poskušali načrtno uporabljati kemična sredstva že pred uveljavitvijo DDT-ja. Prva metoda, ki so jo uporabljali, je bilo poskusno uničevanje kokonov s posipanjem z apnenom moko. V ta namen je bilo treba z železnimi grabljami odstraniti vso steljo pod drevesi ter tudi 3–4 cm humusa, kjer so se zapredki nahajali. To delo je bilo težaško, ovirala sta ga že sam koreninski sistem smrek ter podrast v gozdu. Drevesa so nato poskušali škropiti z različnimi preparati: s petrolejevo emulzijo (10 l petroleja, 15 l vode in 1 kg mazavega mila), apnenim mlekom (3–5 kg apna na 100 l vode), 5–10-odstotnim karbolinejem¹⁰⁵⁷ ter raztopino na osnovi tobačnega izvlečka. Vse so se izkazale za večinoma neuspešne in pomanjkljive. Karbolinej je osmodil smrekove iglice ter povsem uničil mlade poganjke, glavna težava pa je bila, da niso imeli potrebne mehanizacije, navadne ročne škropilnice pa niso imele dovoljšnega višinskega dosega. Poskušali so tudi z uporabo kalcijevega in svinčevega arzenata v prahu, ki sta se izkazala za škodljiva za toplokrvne živali, pršenje pa je poleg tega zahtevalo tudi posebno mehanizacijo, s katero niso razpolagali.¹⁰⁵⁸

Zatiranje s kemičnimi sredstvi je bilo težko izvedljivo zaradi višine, ki jo je bilo s škropilnicami s tal pogosto nemogoče doseči, ter zaradi narave terena, ki je oviral delo s strojnimi škropilnicami. Kot rešitev se je ponujalo pršenje z višine z letali, pozneje tudi s helikopterji, pri čemer pa so se pojavile težave z zagotavljanjem financiranja takih posegov. Zasebni lastniki niso hoteli tega finančnega bremena, na podporo iz javnih sredstev pa tudi ni bilo mogoče računati, saj so bili stroški previsoki in jih ni bilo mogoče upravičiti.¹⁰⁵⁹ Metoda je bila razširjena povsod v soseščini (v Nemčiji so z njo začeli že leta 1925, na Poljskem leta 1928, v Italiji 1930), poznana pa je bila tudi na področju Jugoslavije. Že leta 1932 je bila uporabljena v Bosni, proti gobarju pa so jo v letih 1947–1949 že redno uporabljali v Slavoniji. Na območju današnje Slovenije so bila letala prvič uporabljena proti smrekovi grizlici leta 1936 v okolici Brežic: uporaba kalcijevih arzenatov in kontaktnih strupov v izredno visokih koncentracijah je sicer prinesla nekaj rezultatov, vendar pa je imela tudi uničujoč vpliv na podtalno vegetacijo, saj so se po pršenju vidno sušili mladi poganjki in podrastje.¹⁰⁶⁰

1057 Karbolinej je oljnata temno rjava vnetljiva tekočina iz sestavin premogovega katrana, vsebuje pa tudi antracen in fenol. Hlapi so težji od zraka in skupaj z zrakom tvorijo eksplozivne zmesi. Karbolinej ima v stiku s kožo močne dražilne učinke, pri dolgotrajnem izpostavljanju pa povzroča raka. Hlapi imajo dražilne učinke na dihala.

1058 Virnik, Smrekova grizlica, 212.

1059 Bleiweiss, Rjavi hrastov izvijač, 153–56.

1060 Virnik, Smrekova grizlica, 209.

S kemičnimi preparati so se borili tudi proti mišim, ki so delale veliko škode z glodanjem drevesne skorje in drevesnih semen, s čimer so močno ogrožale pozgodovanje. Zastrupljanje miši s kemijskimi preparati na večjih površinah je bilo težavno – semena so v ta namen namakali v svinčev oksid, uporabljali fosforne preparate, strihnin, kar pa je bilo drago, obenem pa je uničevalo tudi druge živalske vrste, predvsem ptice, ki so se hranile z zastrupljenimi mišmi. Miši so poskušali uničevati tudi z bacilom tifusa – pri čemer stranski učinki spet niso bili upoštevani.¹⁰⁶¹

V začetku 50. let sta bila v strokovni gozdarski literaturi omenjena zlasti DDT in HCH, ki sta veljala za izjemno učinkoviti sredstvi proti širokemu spektru škodljivcev, učinkovini pa sta vzbujali upanje predvsem kot sredstvi, ki naj bi prinesli dokončno zatrtje lubadarja. V gozdarskem strokovnem časopisju so ju opevali kot znanilca napredka, saj sta lubadarja uničevali v vseh njegovih razvojnih fazah, z njuno uporabo se je bilo mogoče izogniti požiganju in torej tudi nevarnosti gozdnih požarov, delo je potekalo hitreje, z manj delovne sile je bilo mogoče obdelati velike površine, rezultati pa so bili zanesljivi.¹⁰⁶² Zavedali so se sicer težave, da je bilo za njuno varno uporabo potrebnega kar nekaj znanja in izurjenosti in da sta ob nevešči uporabi lahko tudi zelo nevarna. Gozdarji so namreč v svoji preveliki vnemi pogosto preslišali navodila in so pripravljali emulzije s petkratnikom priporočene količine prahu. Na ta način so hoteli doseči čim večji učinek, dejansko pa so s tem nepopravljivo zastrupljali okolje.¹⁰⁶³ Po lastni presoji so kombinirali insekticide tudi zato, ker so iz zadrug prihajala ponavljajoča se opozorila, da je kemičnih preparatov premalo za potrebe gozdarstva in sadjarstva, da se je kakovost insekticidov, zlasti tistih, proizvedenih v Hrastniku, izkazala za slabo in da je zaradi tega zaupanje v insekticide pričelo padati. S terena so poročali, da so gozdarji izvajali predvsem poskuse s kombiniranjem 25-odstotne žveplene apnene brozge,¹⁰⁶⁴ ki so ji dodajali tekoči DDT, dodajali pa so tudi različne druge preparate, ker so z enim nanosom poskušali zatreti različne škodljivce, pa tudi glive in bolezni.¹⁰⁶⁵ Gozdarji so osnovnemu preparatu Pantakanu po svoji presoji dodajali še neškodljiv prah oz. »talko«, petrolejske derivate in fungicide, s čimer so želeli podaljšati obdobje učinkovitosti in zmanjšati vpliv vremenskih vplivov, zlasti vetra. Zgolj v enem članku naletimo na opozorilo, da lahko dolgotrajno vdihavanje teh preparatov povzroča vrtoglavico in bruhanje, kar pa istega avtorja ni odvrnilo od tega, da bi DDT priporočal tudi za domačo uporabo proti ščurkom, muham, komarjem, stenicam, proti moljem naj bi ga bilo priporočljivo potresati

1061 Kordiš, Miši, nevarni gozdni škodljivci, 174–75.

1062 Kovačević, Sodobna vprašanja, 149–50.

1063 Kovačević, Ne lovna debla, 75.

1064 Mešanica žvepla in apna z zelo visokim pH-jem, ki deluje kot fungicid.

1065 SI AS 244, t. e. 13, mapa 19.

neposredno po obleki.¹⁰⁶⁶ V strokovnem gozdarskem tisku lahko zasledimo precejšnje navdušenje tudi nad različnimi drugimi kemičnimi preprati, kot sta zmes karbolineja in petroleja,¹⁰⁶⁷ Gesarol in Gamexan, Dieslovo olje, arzenske preparate in preparate Hexa (HCH).¹⁰⁶⁸ Arzenske preparate so navkljub učinkovitosti nehali uporabljati, ker so se izkazali za škodljive tudi za toplokrvne živali v gozdu, DDT pa je veljal za odkritje, ker je mrčes uničeval tako kontaktno kot tudi prebavno. Pomemben tehnološki preskok naj bi prinesla zlasti uporaba letal, ki je veljala za najbolj zanesljivo in najhitrejšo metodo.¹⁰⁶⁹

Prve načrtne in nadzorovane poskuse s kemičnim zatiranjem z uporabo DDT-ja so na Slovenskem izvedli leta 1949, in sicer proti borovemu sprevodnemu prelcu, ko so uporabili domači izdelek na osnovi DDT-ja, Pantakan. DDT-jevo emulzijo so po drevesih na testnem območju pršili z navadnimi hrbtnimi ročnimi škropilnicami, s katerimi so obdelali drevesa do višine treh metrov. Škropljenje je bilo treba ponavljati, odvisno od vremenskih pogojev, vendar včasih tudi na tri dni, ker sicer ne bi preprečili širjenja škodljivcev. Pri tem so bili gozdni delavci izpostavljeni velikim količinam te nevarne kemikalije, pravih zaščitnih sredstev pa niso uporabljali. V poročilih, ki jih lahko preberemo v *Gozdarskem vestniku*, je mogoče opaziti precejšnje navdušenje nad uporabo kemičnih preparatov, čeprav je natančna analiza obnašanja pinijevega sprevodnega prelca pokazala, da bi bilo z zatiranjem treba začeti precej prej od prvotnih idej, in sicer že v februarju.¹⁰⁷⁰

V prvih letih po drugih svetovni vojni so proti podlubnikom uporabljali zgolj tradicionalne metode zatiranja: izsek, sežiganje in nastavljanje lovnih dreves.¹⁰⁷¹ Lubadark niso postavljali strnjeno, ampak raztreseno po ozemlju, saj so hoteli izkoristiti drevesa, ki so bila že sicer poškodovana. Nadzor je bil zato težji, drevesa so ostajala v gozdu in niso jih uspeli obdelati pravočasno.¹⁰⁷² Šele v letu 1952, ko je bil izdelan natančen načrt varstva gozdov, ki je predvideval izjemno povečanje izdatkov za zatiranje lubadarja, je bila predvidena tudi sistemska uporaba kemičnih sredstev. Že samo odstranjevanje lubadark v nedržavnem in državnem sektorju naj bi po načrtih stalo 1.640.000 din, predvidevali pa so tudi postavitev 14.000 lovnih dreves v nedržavnem sektorju in 22.100 v državnem sektorju, pri čemer so stroške del v obeh sektorjih skupaj ocenili na 2.400.000 din, medtem ko naj bi strošek postavitve kontrolnih dreves znašal 1.700.000 din – pa še ti izračuni do bili izvedeni ob predpostavki normalnih razmer, brez izrednih nesreč, kot so žledolomi, ki bi jim sledile večje kalamitete. V načrtih je prvič jasno izražena

1066 Šebenik, *Gozdarska in lesna posvetovalnica: DDT ali Pantakan*, 115–16.

1067 Šlander, *Kako zavarujemo les pred žuželkami*, 68.

1068 Šlander, *Ne lovna debela – temveč lovna drevesa!*, 7.

1069 Virnik, *Smrekova grizlica*, 215–16.

1070 Barič, *O razvoju in zatiranju pinijevega sprevodnega prelca*, 144–48.

1071 SI AS 1188, t. e. 35, 964/3.

1072 SI AS 1188, t. e. 43, *Izkaz izdelanih lubadark in položenih lovnih dreves*.

namera o nabavi insekticidov – Pantakana, modre galice ter posebne opreme in orodja v vrednoti 1.200.000 din. Za zatiranje vseh ostalih škodljivcev skupaj so namenili približno 1.000.000 din. V te zneske niso bili všteti stroški aparatov, škropilnic in razpršilcev, ki so bili potrebni za uspešno zatiranje gozdnega mrčesa in rastlinskih bolezní.¹⁰⁷³

Gozdarski organi so v letu 1952 sprejeli tudi odločitev, da bo zatiranje na bolj obljudenih območjih mehanično, na manj obljudenih pa kemično, tudi z arzenatom, večinoma pa z Lindanom. Za to zatiranje so porabili skoraj dve tretjini celotnega proračuna, namenjenega varstvu gozdov, zato je zmanjkovalo sredstev za zatiranje prelca, grizlice itd. Sredi petdesetih let so gozdni delavci imeli na voljo že večje število preparatov na osnovi DDT-ja (Lindan, Bentox, Geolin, Agrocit, Pantakan), ki so jih v gozd vnašali pri pogozdovanju v zgornjih 10 cm zemlje – na ar so porabili 1,5–2 kg praška, za učinkovito zatiranje pa bi potrebovali 150 kg na ha, vendar tovarne niso uspele izdelati potrebnih količin – primanjkovalo je zlasti Lindana. Kot zelo primerno se je izkazalo tudi zamegljevanje, saj je zastrupilo tudi zgornje vegetativne dele rastline, kar pomeni, da je poginil tudi tisti škodljivec, ki se je hranil z listi obdelanega drevesa – izvedljivo je bilo le na manjših površinah in nižjih nasadih, zelo pa je bilo tudi odvisno od vremena, zlasti vetra.¹⁰⁷⁴

MILITARISTIČNA RETORIKA: BOJ PROTI ŠKODLJIVCEM NARODA

Uporaba pesticidov je dobila militarističen prizvok. Vseprisotnemu diskurzu o popolni zmagi nad sovražnikom se je po drugi svetovni vojni priključil diskurz o popolni zmagi nad škodljivci, njihovem popolnemu uničenju in doseganju končne in popolne zmage.¹⁰⁷⁵ Iz piscev je vel izjemen optimizem, saj so pričakovali, da bo DDT omogočil dokončno prevlado človeka nad naravo ter zmago nad tisočletnimi tegobami, ki so ga pestile. Dokončno naj bi premagali lakoto, zatrli naj bi številne nalezljive bolezni. Zlasti DDT je bil, poleg atomske energije in vesoljskega programa, simbol nove dobe.¹⁰⁷⁶

Industrija je v sodelovanju z oblastjo in lastniki gozdov obljubljala izkoreninjenje organizmov, ki naj bi bili škodljivi za kmetijstvo in gozdarstvo. Obljubljali so »dokončno rešitev« vprašanja škodljivcev, pri čemer je njihova terminologija nadvse spominjala na obdobje nacionalsocializma. Obljubljali so optimiziranje donosov, prihranke pri virih in delovni sili, predvsem pa naj bi enkrat za vselej izbrisali neuporabne vrste. Potrebni naj bi bilo sicer še veliko raziskav o tem, katera mehanizacija naj bi bila pri tem najbolj optimalna, kateri letni čas naj bi

1073 SI AS 244, t. e. 13, mapa 23.

1074 SI AS 1127, t. e. 1, a. e. 123.

1075 Langston, *New chemical bodies*, 267.

1076 Kinkela, *DDT and the American Century*, 104–05.

bil najbolj primeren za zatiranje posameznega škodljivca, katera koncentracija pesticida naj bi bila najbolj optimalna, kako zaščititi zaželene živali, predvsem čebele in ptice itd.¹⁰⁷⁷ Časopisje je poveličevalo DDT kot bojno sredstvo v vojni proti lakoti in boleznim. Človeštvo naj bi bilo po njegovi zaslugi končno ustrezno oboroženo proti sovražnikom, ki ogrožajo dobrobit celega človeštva. Vojne metafore so se stapljale z retoriko, ki je bila prisotna še iz časa druge svetovne vojne, ter retorike, ki ji je sledila v času hladne vojne, ko se je pogosto uporabljalo enačenje sovražnika z žuželkami: od »nemških ščurkov«, do nacionalsocializma, ki je predvideval uničenje judov kot ščurkov, do upodabljanja Japoncev v ZDA kot žuželk, do iztrebljanja »rdeče nevarnosti« – ognjenih mravelj, ki so jih enačili s komunistično nevarnostjo. Kritiki so bili preslišani in celo utišani, saj je industrija financirala raziskave, ki so potrjevale učinkovitost DDT-ja in ignorirale posledice za okolje in ljudi. Vzpostavila se je nevarna simbioza med znanstveno-raziskovalnim svetom in industrijo.¹⁰⁷⁸

Zatiranje lubadarja in prelca je tudi na Slovenskem dobilo prizvok boja proti sovražniku, zatreti ju je bilo treba z vsemi silami in vsemi sredstvi. V tisku lahko zasledimo obtožbe, da je za vso škodo kriv tujec, ki je naše lepe svetle bukove gozdove nespametno spremenil v temne smrekove nasade – gozdarska smer, ki je imela prikladno ime, nemška, je bila kriva. Tujec je bil tisti, ki je stanje povzročil, Slovenec pa bo tisti, ki bo stanje saniral, in nikakršno naključje ni bilo, da so se tudi škodljivci širili iz tujine ... Časopise so polnile zanosa polne novice o uspehih ljudske oblasti in delavskega ljudstva. Tako kot so v kmetijstvu bili boj s pšeničnim in koloradskim hroščem, so v gozdarstvu napovedali boj lubadarju. V duhu doseganja delovnih zmag in uresničevanja petletnih gospodarskih načrtov nove socialistične oblasti so dokončno uničenje lubadarja načrtovali do leta 1948. Cilje naj bi dosegli predvsem z izvajanjem velikih delovnih akcij, ki naj bi delovale tudi prevzgojno. V mladih, ki bi bili v te akcije vključeni, naj bi vzkliili ljubezen in spoštovanje do gozdov.¹⁰⁷⁹ Osveščanje so zastavili celostno, saj so se zavedali, da zgolj okrožnice iz Ministrstva za gozdarstvo ne bodo dovolj. *Kmečki glas* in *Gozdarski vestnik* sta dobila nalogo objavljati poljudne članke s slikovnim gradivom, predavanja so potekala po radiu, pripravili so posebne brošure in letake, ki so jih predali ljudskim odborom, gozdarske strokovnjake pa so poslali na prave turneje, na katerih so imeli predavanja, pa tudi praktične prikaze zatiranja lubadarja na terenu.¹⁰⁸⁰

1077 Christian, *DDT: Kulturgeschichte einer chemischen Verbindung*, 95–96.

1078 Prav tam, 99–100.

1079 Šlander, *Zatrimo lubadarja!*, 4. Gl. tudi *Dolenjski list*, 7. 10. 1959, 2, *Boj lubadarju!*. *Nova Gorica*, 5. 6. 1948, 3, *Zatrimo lubadarja!*.

1080 *Ljudska pravica*, 9. 5. 1948, 3, *Zatiranje lubadarja – važna naloga gozdarstva v drugem letu petletke*.

Oblast je poskušala osvestiti prebivalstvo o pomenu gozda. Uvedli so Teden pogozdovanja in zaščite gozdov, s katerim naj bi k sodelovanju pritegnili zlasti šolske otroke in mladino, pri delovnih akcijah pa so sodelovali tudi pripadniki ljudske milice in jugoslovanske armade. Ideološki naboj je bil izjemno prisoten: tako kot so se med vojno borili proti nemškemu okupatorju, so se sedaj nameurali boriti proti škodljivim posledicam nemške šole gozdarstva. Lubadarja so označevali za »žalostno dediščino kulturnih okupatorjev«. Poskušali so sanirati posledice druge svetovne vojne, saj so se že v letu 1945 soočili z množičnim izbruhom lubadarja, ki ga v letih vojne nihče ni načrtno zatiral. Udarniki so v prvih treh letih postavili kar 200.000 lovnih dreves in po poročanju gozdarskih strokovnjakov in časopisja dosegli očitne uspehe. Z lubadarjem naj bi se borili le še na Kočevskem, povsod drugod pa naj bi ljudstvo lubadarja že premagalo. Velik uspeh naj bi predstavljalo dejstvo, da so postavili industrijo, ki je lahko uporabljala tudi prizadeta in lovna drevesa.¹⁰⁸¹

Preboj v boju proti lubadarju naj bi prinesla kombinacija tradicionalnih, mehanskih postopkov in insekticidov. Drevesa so najprej obelili, kar je zahtevala Odredba o ukrepih proti škodljivemu mrčesu in nalezljivih boleznih na gozdnem drevju,¹⁰⁸² nato pa debla in lubje prepojili z DDT-jevo emulzijo.¹⁰⁸³ Iz takratne gozdarske literature je mogoče razbrati, da je bil med vsemi pesticidi najbolj razširjen Ksilolin (po sestavi enak Lindanu), ki ga je proizvajalo jugoslovansko podjetje Galenika iz Zemuna. Franc Perko poroča, da so ga gozdarji začeli množično uporabljati, kljub temu da je primanjkovalo praktičnih izkušenj glede njegove uporabe in delovanja, saj so jih v to pravzaprav prisilile vremenske ujme. Po obsežnem snegolomu na območju Cerknice in Postojne pozimi 1966/67 naj druge izbire niti ne bi imeli, saj vseh poškodovanih iglavcev preprosto ni bilo mogoče pravočasno odstraniti iz gozda. Postal naj bi pomembno dopolnilo tradicionalnim postopkom zatiranja lubadarja. Le-teh vendarle niso mogli povsem opustiti, saj je bil uvoz kemičnih sredstev otežen, domača industrija ni mogla zagotavljati dovoljšnjih količin, ki so jih nato praviloma usmerjali v poljedelstvo in sadjarstvo, za zatiranje škodljivcev v gozdu pa ga je ponavadi zmanjkalo, zato je še vedno veljalo, da je ogenj najcenejši insekticid.¹⁰⁸⁴

Enako pomemben kot sama uporaba pesticida je bil način njegovega apliciranja. Če je bila že uporaba motoriziranih škropilnic znak napredka in razvoja industrije, to še toliko bolj velja za uporabo letal pri zatiranju škodljivcev. Slednje

1081 SI AS 675, t. e. 13, 4784/50. SI AS 675, t. e. 13, 118/47. Gl. tudi Šlander, *Zaščita šuma u Sloveniji (stanje i problematika)*, 1948. *Ljudska pravica*, 6. 1. 1951, 1–2, Gozdarstvo Slovenije je v preteklem letu prispevalo velik delež h graditvi socializma.

1082 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št. 12/49, čl. 3, 4, 5.

1083 Šlander, Ne lovna debla – temveč lovna drevesa!, 1–9.

1084 Perko, Uporaba ksilolina pri zatiranju lubadarjev, 30.

Zatiranje pinijevega sprevodnega prelca v bližini Branika.

Hrani: SI AS 675, t. e. 13, Letalska akcija proti borovemu prelcu

je bilo na Slovenskem deležno nekaj pomislekov, a se zdi, da je bil glavni razlog, da so trendom z zahoda sledili z zamudo, predvsem tehnične narave, težave pa je povzročala tudi razdrobljenosti lastniške strukture, saj je bilo treba pridobiti soglasja vseh lastnikov gozda na posameznem področju.¹⁰⁸⁵ Prvi in edini večji poskus uporabe letal na območju današnje Slovenije je bilo zatiranje pinijevega sprevodnega prelca leta 1950 na 1506 ha borovih nasadov na Krasu in v Vipavski dolini. Letala, ki so jih uporabili, so bila posebej prirejena in predelana za to priložnost. Uplinjen in lepljiv pesticid so nameravali pršiti v nizkem preletu, približno 5 metrov nad površjem, s čimer naj bi se Slovenija uvrstila ob bok tehnološko razvitim in naprednim državam, ki moderno tehnologijo aplicirajo tudi na področje kmetijstva in gozdarstva.¹⁰⁸⁶ Uporaba DDT-ja, najsodobnejšega med insekticidi, v kombinaciji z letali je bila predvsem demonstracija moči, naprednosti in razvoja. Terenski delavci so Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo očitali, da so bolj kot zatiranje vodili propagandno akcijo. Ministrstvo se je ukvarjalo predvsem z mediji, fotografi in filmarji, medtem ko delavcem na terenu ni

1085 Bleiweis, Pojav smrekove grizlice v Sloveniji, 106.

1086 *Primorski dnevnik*, 11. 3. 1950, 4, V obrambi gozdnega bogastva Slovenije. Z letali nad uničevalca borovih gozdov Krasa.

Polnjenje letala za zatiranje pinijevega sprevodnega prelca na letališču v Vipavi.

Hrani: SI AS 675, t. e. 13, Letalska akcija proti borovemu prelcu

zagotovilo niti najosnovnejše opreme, povsem pa so preslišali tudi opozorila, da so z zatiranjem zamudili, da je prelec zaradi višjih temperatur zapustil gnezda precej prej, kot je bilo predvideno, in da bodo v primeru izvedbe akcije prašili predvsem prazna gnezda. Za politike je bil namen dosežen: Kras je bil prikladno blizu italijanske meje, akcija je bila medijsko izjemno dobro podprta in je služila »višjim« namenom. Prelec je, tako kot lubadar, postal orodje dokazovanja, samopotrjevanja in poligon za dviganje narodne zavesti nasproti bivšemu okupatorju za zahodno mejo. Med pomisleki proti uporabi letal pri raztrosu DDT-jevih učinkovin v tem obdobju še ne zasledimo ekoloških faktorjev.¹⁰⁸⁷

ZAKLJUČEK

Gozd in njegovi škodljivci so imeli več kot očitno pomembno in simbolno vlogo. Preučevanje lubadarja in drugih neavtohtonih škodljivcev je torej smiselno tudi s historičnega stališča – ti organizmi namreč služijo kot odlična študija pri-

1087 Barič, O razvoju in zatiranju pinijevega sprevodnega prelca, 144–48. Gl. tudi *Ljudska pravica*, 2. 10. 1950, 1, Več pozornosti zaščiti gozdov.

Letalo v nizkem preletu.

Hrani: SI AS 675, t. e. 13, Letalska akcija proti borovemu prelcu

mera, saj po eni strani pričajo o spremembah v naravnem okolju in podnebjju, za zgodovino pisje pa je enako pomembno tudi preučevanje njihove simbolike, vpliva, ki so ga imeli na širši družbeni in ekonomski razvoj, načinov, s katerimi so se proti njim borili, odnosov prebivalstva do te problematike ter nosilcev oblasti, ki so zatiranje izvajali in ki so skozi te procese legitimirali svojo oblast.

Interdisciplinarnе analize lahko ponudijo pomemben korak naprej, saj lahko osvetlijo problematiko z različnih vidikov, pri čemer lahko zgodovino pisje dopolni obstoječe znanje z analizo socialno-ekonomskih posledic, ki so jih različni posegi v ekosistem zagotovo imeli, ter tako ponudijo popolnejšo sliko obravnavane problematike v vsej njeni širini. Gozdarska panoga, na kateri sta v veliki meri slonela poveljna industrializacija in elektrifikacija in ki je z izvozom lesa pravzaprav skrbela za dotok deviz, se je znašla v središču socialističnega planskega gospodarstva, zato so bile pereče problematike, kot na primer iskanje ravnovesja med ekonomskimi interesi in sonaravnim gospodarjenjem ter pogozdovanje in zatiranje gozdnih škodljivcev, označene za »republiški problem prvega reda«. Gospodarjenje z gozdovi, njihova zaščita in zatiranje škodljivcev, zlasti lubadarja, ki je veljal za drugega najpomembnejšega »zunanjega sovražnika« socialističnega režima, so bili seveda strokovni posegi,

ki pa so očitno imeli vsaj delno tudi ideološko komponento, zato je povezavo med stroko in politiko oziroma ideologijo in sovpliv med slednjima treba analizirati in razumeti. V obravnavanem obdobju je veljala teza, da področja, nad katerimi je bdela gozdarska stroka, niso bila zgolj gojitveno-tehnični, temveč celo pretežno socialno-ekonomski problemi, njihovo reševanje pa je bilo odvisno od tega, koliko sredstev je bila skupnost pripravljena žrtvovati v ta namen in koliko je bila pripravljena vlagati v preseganje gospodarske in kulturne zaostalosti ljudstva.¹⁰⁸⁸ Zlasti režimska propaganda po drugi svetovni vojni je povečevala obnovo krajine, ki naj bi jo tujci stoletja izkoriščali do skoraj popolnega uničenja, istočasno je od lastnikov gozdov zahtevala popolno uresničevanje delovnega plana petletke z obvezno oddajo lesa, vsakršno odstopanje pa je bilo v prvem povojnem obdobju razumljeno kot znak protirežimske usmerjenosti in sabotaže. Podobno zanimiva problematika je uporaba pesticidov v slovenskih gozdovih, ki jo je mogoče obravnavati kot študijo primera prepleta okoljskih dejavnikov in družbenopolitičnih interesov, saj je pogosto služila predvsem političnim ciljem in samodokazovanju socialističnega režima. Propagandistična in militaristična retorika, ki je obljubljala popolno zmago nad »škodljivimi gozdnimi organizmi«, ni puščala veliko prostora za argumente stroke, ki je opozarjala pred nekritičnim prenašanjem tujih izsledkov v domače okolje. Dejstva, da uporaba pesticidov v slovenskih gozdovih ni dosegla količin kot v sosednjih državah, ni mogoče razlagati kot zgolj znak višje okoljske ozaveščenosti slovenske gozdarske stroke in prebivalstva nasploh, saj je na to pomembno vplivalo tudi pomanjkanje pesticidov in drugih kemičnih sredstev na trgu, ki je preprečilo uporabo večjih količin pesticidov in kasnejšo okoljsko škodo. Kar se je v desetletjih po vojni torej zdelo znak zaostalosti in je povzročalo frustracijo ob nedoseganju razvojnih mejnikov zahodnega sosedstva, se je nazadnje izkazalo kot pomemben element pri ohranjanju biotske raznovrstnosti in je še enkrat potrdilo znano modrost, da je pri posegih v naravo bolje narediti korak manj kot preveč. Za vse vpletene.

1088 Jurhar idr., *Gozd na krasu*, 10–12.

Željko Oset

TAM, KJER UMIRAJO GOZDOVI, IZGINE ŽIVLJENJE: O FENOMENU »UMIRANJA GOZDOV«

V sredini osemdesetih let se je v srednjeevropskem prostoru (v medijih in javnosti) pričela razprava o umiranju (evropskih) gozdov, ki je v Sloveniji dosegla skoraj vse odrasle državljane; v anketi časopisne hiše *Ljubljanski dnevnik*, izvedeni jeseni – rezultati so bili objavljeni novembra 1985 – je fenomen umiranja gozdov poznalo 97,1 % respondentov.¹⁰⁸⁹ Strokovnjaki niso imeli prepričljivih pojasnil za neobičajno pešanje na širokem področju, oddaljenem od industrijskih središč, predvsem pa odgovorov na vprašanje, ali gre za ireverzibilen proces propadanja gozdov. Ali se bodo gozdovi obnovili (v Sloveniji ima to poseben pomen zaradi pogozdovanja Krasa)? Kakšne bodo posledice umiranja gozdov za naravno okolje, živali in človeka?¹⁰⁹⁰

Strokovno vprašanje je poleg medijev na lovu za odmevnimi zgodbami v zelo kratkem času pritegnilo pozornost visoke politike, ki je zaznala zaskrbljenost občanov ter njihove zahteve po varovanju človekovega okolja na podeželju in v urbanih sredinah. Uničevanje gozda se je približalo državljanom: od medijskih

1089 Šefic, Gozdovi – znanilci možne katastrofe. Prim. Blažič, Slovenske ekološke katastrofe.

1090 Krahl-Urban, *Forest Decline*. Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 62.

objav o škodah v oddaljenih krajih v tropskem pasu do propadanja gozda v lokalnem okolju. To pa je pomenilo tehtanje gospodarskih (v rast in dobiček naravnih ekonomskih razvojnih usmeritev) in splošnih interesov (kvalitete življenja) družbe na prehodu iz industrijske v postindustrijsko fazo. Takšen primer predstavlja mednarodna konferenca o drevesih in gozdovih februarja 1986 v Parizu pod pokroviteljstvom francoskega predsednika. Na konferenci je predsednik François Mitterrand izrekel misel, da »uničeni gozdovi danes pomenijo sušo, jutri in lakoto pojutrišnjem. Tam, kjer umirajo gozdovi, izgine življenje«. ¹⁰⁹¹ Iz te pobude se je razvila pobuda za zaščito visokogorskega sveta – države Alpskega loka (Avstrija, Nemčija, Francija, Liechtenstein, Monako, Slovenija in Švica) so leta 1991 podpisale konvencijo, ki je stopila v veljavo leta 1995 in prispeva k ohranjanju kvalitet in posebnih značilnosti Alp, tudi občutljivega gorskega gozda. ¹⁰⁹²

Problematika onesnaženega zraka, ki negativno vpliva na vitalnost gozda, je bila že pred tem predmet raziskav, tudi preiskovanja meddržavnega vplivnega območja onesnaženega zraka in vod. Pomembna razlika v osemdesetih so izjemen odziv javnosti in kataklizmične napovedi, ki so bile sicer prisotne v javnem diskurzu že pred tem, a so v letih 1983, 1984 in 1985 dosegle pozornost osrednjih medijev in s tem celotne javnosti. V Nemčiji se je razprava pričela že v letu 1983, v Sloveniji pa poleti 1985, ko so gozdovi na prizadetih območjih izgubili svojo prepoznavno vizualno podobo. ¹⁰⁹³

Začetek osemdesetih je doba – tudi v Evropi – na prehodu po naftni krizi s tako imenovano tretjo industrijsko revolucijo, s počasno gospodarsko rastjo (ali celo negativno stopnjo), rastočo inflacijo in zmanjšano družbeno kohezivnostjo. Okoljske teme so pridobivale na pomenu od šestdesetih dalje, še posebej s konferenco Združenih narodov 1972 v Stockholmu o človekovem okolju (UN Conference on Human Environment) in okrepitevijo protisistemskih okoljevarstvenih organizacij. ¹⁰⁹⁴

Leta 1980 je bila sprejeta Svetovna strategija varstva narave (World Conservation Strategy), v kateri je izpostavljeno, da človeštvo kot del narave nima bodočnosti brez ohranjanja narave, njenih procesov in naravnih virov. Strategija je uvedla tudi koncept trajnostnega razvoja (sustainable development) in v naslednjem desetletju prerasla v nov dokument, imenovan Skrb za Zemljo (Caring for the Earth, 1991). Strategija je globalno naravnana in opozarja na široko paleto problemov, ki jih na Zemlji povzroča človek. Posebej pereče je izumiranje rastlinskih in živalskih vrst, siromašenje genskega sklada Zemlje, zato je bila leta

1091 Guzelj, Drevesa umirajo stoje, 17.

1092 *Protokoli & deklaracije | Alpconv.*

1093 Prim. Šefic, Gozdovi – znanilci možne katastrofe, 11.

1094 Prim. Zelko, *Make It a Green Peace*. Ward in Dubos, *Only One Earth*. Dalton, *Green Rainbow*.

1992 sprejeta še Svetovna strategija za ohranjanje biološke raznovrstnosti (Global Biodiversity Strategy). Srž dokumenta je, da je vsaka oblika življenja enkratna in zahteva spoštovanje človeštva. Med prvimi izpolnjenimi cilji te strategije je Konvencija o biološki raznovrstnosti, sprejeta leta 1992 v Riu de Janeiru.¹⁰⁹⁵

***

Na vpliv onesnaženega zraka na gozdove v soseščini industrijskih obratov je opozarjal Mako Sajko v filmu *Strupi*. Tematika ni novost, so pa tehnike nagovarjanja gledalca in sporočilo, to je prepletenost industrije, narave in človeka, kar je bistvo takrat sodobnega nemškega pristopa prostorskih študij. V leta 1964 predvajanem kratkem dokumentarnem filmu je prikazan vpliv industrializacije na naravno okolje. Uporabljene zvočne prvine poudarjajo stalno nevarnost raznih odpadnih snovi, tekočin in plinov, s katerimi industrija onesnažuje zrak in reke, ter naravno okolje, ki izgublja prvobitne značilnosti, s čimer postaja degradirano okolje, v katerem posledice čutijo živali in drevesa. Tako ima onesnažen zrak simbolno dvojno, celo protislovno funkcijo: zagotavlja delovna mesta in s tem »kruh« – preživetje, na drugi strani pa »napada« naravo, živo okolje, drevesa, ki pritiska ne zdržijo, in živali, ki so deformirane ali prenašajo deformiran genski zapis. Drevesa izgubljajo vitalnost in se (po)sušijo. Industrijski izpuhi in namer-na ali malomarna izlitja uničujejo življenjsko okolje za rastline, živali in ljudi. V filmu prikazana drevesa predstavljajo nebogljeno naravo,¹⁰⁹⁶ s čimer se Sajkova prezentacija dreves bistveno razlikuje od predhodnih predstavitev primerov poškodb gozdov kot enkratnega ali lokalno zamejenega slučaja.¹⁰⁹⁷ Takšen je recimo primer tožbe prevaljskih kmetov iz leta 1926, ki so dobili odškodnino zaradi poškodb na drevesih zaradi onesnaženega zraka.

Sajkovo sporočilo nakazuje sistemsko problematiko in povezavo med človekovim ravnanjem in spreminjajočo se naravo, pri čemer uporablja dramatičen zvok in šokantne posnetke ter sugestivne geste (kazalec v različnih postavitvah, s čimer sporoča, kdo je odgovoren za poškodbe dreves in živali) in nemočnega ostarelega človeka.¹⁰⁹⁸ Pristop je novost v tistem obdobju, saj je to obdobje, ko so podobna okoljska vprašanja obravnavana na način občudovanja lepote gorskega sveta, neokrnjene narave, torej kot pozitivno sporočilo, ideal, zatočišče pred dolinskim svetom. V tem lahko prepoznamo tudi vzpostavljane protislovja med prvinskim in neokrnjenim gorskim svetom ter onesnaženim urbanim, moder-

1095 Zasebna zbirka Alenke Bizjak, Strategija varstva narave v Sloveniji 1.0 – julij 1993.

1096 Sajko, *Strupi*.

1097 Prav tam.

1098 Prav tam.

nim okoljem.¹⁰⁹⁹ Med prvimi ljubiteljskimi občudovalci gorskega sveta, ki so o tem obsežneje in poglobljeno pisali, velja izpostaviti Franceta Avčina, univerzitetnega profesorja elektrotehnike, sicer nasprotnika gradenj hidroelektrarn na Soči.¹¹⁰⁰ Avčinov opus je podlaga za tako imenovano *Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji*, ki je strokoven odziv na zgoraj navedeno konferenco OZN o človekovem okolju.¹¹⁰¹

Z onesnaženostjo zraka v Ljubljani se je ukvarjal David E. Kromm, ki je proučeval stanje kakovosti zraka v Ljubljani. Kromm je priložnost dobil v okviru Fulbrightove štipendije. Z raziskavo je nameraval pridobiti primerjalno dimenzijo med zahodnim (kapitalističnim) in jugoslovanskim odnosom do onesnaženega zraka na lokalni ravni. Zanimale so ga javne politike in odziv javnosti v socialističnem v rast usmerjenem mestu v slovanski državi v Srednji Evropi. Torej so ga zanimali kulturnozgodovinska pogojenost, vpliv tujine in družbenopolitične ureditve na zaznavanje okoljske problematike ter odzivi nanjo. Kromm je ugotovil, da večina respondentov v Ljubljani sicer prepozna povezavo med človekovo aktivnostjo in onesnaženim zrakom, vendar je manjšina pripravljena spremeniti svoje navade. Ljubljančani so predvsem pričakovali ukrepanje drugih in skupnosti, torej, da se bo stanje spremenilo s komunalnimi ukrepi – kot sta recimo daljinsko ogrevanje in gradnja visokih dimnikov.¹¹⁰²

Mednarodni vidik – torej vpetost slovenskih gozdarjev v mednarodno okolje – je pomemben tudi pri proučevanju vpliva onesnaženega zraka na gozdove. Slovenski gozdarji so imeli vzpostavljene strokovne stike z nemškimi strokovnjaki, ki so namenili precejšnjo pozornost preučevanju stanja gozdov, povezavam med onesnaženim zrakom in upadanjem vitalnosti gozdov, vključno z »umiranjem« dreves zaradi onesnaženega zraka. Po zgledu nemških strokovnjakov so se leta 1969 na gozdarskem inštitutu pričeli sistematično ukvarjati s problematiko poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka.¹¹⁰³

Slovenski gozdarski inštitut se je naslonil na raziskave, narejene tako na Vzhodu (v Nemški demokratični republiki, na Češkoslovaškem) kot na Zahodu (v Zvezni republiki Nemčiji). V ta namen so na inštitutu zaposlili Marjana Šolarja, sodelavca biroja za gozdarsko načrtovanje v Ljubljani, za sistematično raziskovanje t. i. imisijske klasike (plinske pozebe). Dotlej so bili na voljo popotni zapisniki, nekaj ekspertiz o odškodninah iz Zasavja, Celja in Mežiške doline, poročila gojiteljev o sušenju jelke (Dušan Mlinšek), nekaj manjših načrtov o

1099 Prav tem.

1100 France Avčin je napisal *Kjer tišina šepeta* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964), *Iz življenja gornika* (Maribor: Obzorja, 1968), *Človek proti naravi* (Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1969).

1101 Peterlin, Novak, Kos in Slivnik, *Zelena knjiga o ogroženosti okolja*.

1102 Kromm, Perception of the air pollution hazard in Ljubljana. Kromm, Response to air pollution in Ljubljana.

1103 Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 62.

ozelenjevanju imisijskih goličav ter pionirska diplomatska naloga kartuzijanskega patra A. Capudra. Šolar je pomagal vzpostaviti sistem za pridobivanje informacij s terena tako gozdarjev, kmetov in politikov kot tudi ljudi »iz onesnaževalske srenje«. Skupini je uspelo leta 1976 izdati karto imisijskih žarišč. Na njej so kot imisijska žarišča opredelili Zasavje, Mežiško dolino, Celjsko kotlino, Šaleško kotlino, Jesenice in Kidričevo.¹¹⁰⁴

V letu 1977 je izšlo še obsežno delo (v osmih zvezkih) *Poškodbe vegetacije (gozdov) vsled onesnaženega zraka*. V okviru projektov gozdarskega inštituta je bila vzpostavljena mreža deležnikov, ki je zbirala podatke o stanju v slovenskih gozdovih. Prav tako pa je bila izdelana lastna metodologija, s katero so slovenski gozdarski strokovnjaki oblikovali lastne metodološke pristope oziroma vzpostaviti pristope, vezane na lokalne značilnosti v slovenskih gozdovih.¹¹⁰⁵

Pomembna prelomnica v spremljanju stanja gozdov je snemanje gozdov v infrardeči tehniki in merilu 1:25000, v prvi vrsti za posnetek stanja na imisijskih območjih Mežike doline, Celja in Zasavja. Gre za prvo takšno snemanje v civilne namene v Jugoslaviji s takrat sorazmerno novo tehnologijo. Pozneje so ti posnetki pridobili dodatno veljavo za raziskovalce, saj so lahko proučevali vpliv onesnaževanja in posameznih ukrepov (recimo izgradnjo visokih dimnikov) na stanje v okoliških gozdovih. Z izgradnjo visokih dimnikov v drugi polovici sedemdesetih se je znižala koncentracija onesnaženega zraka v kotlinah in dolinah, stanje pa se je poslabšalo na širšem področju v višje ležečih območjih, praviloma gozdovih. Izgradnja dimnikov sovпада z razpravo o daljinskem transportu onesnaženih zračnih mas, iskanju krivcev za posledice onesnaženega zraka in izmikanju odgovornosti za škodo. Slovenska politika je rada poudarjala mednarodni daljinski transport osnaženega zraka od zahoda proti vzhodu, vendar so domači strokovnjaki poudarjali, da so ključni viri onesnaževanja lokalni. To ni bilo dobro sprejeto pri politikih in gospodarstvenikih. Se pa je mednarodnemu vidiku, kot je bilo izpostavljeno uvodoma, posvečala pomembna pozornost, recimo tudi v okviru Zveze Alpe-Jadran. V okviru meddržavne organizacije je delovala skupina Umiranje gozda – dreves.¹¹⁰⁶

Marjan Šolar je fenomen »umiranja gozdov« časovno zamejil v obdobje od 1980 dalje, torej po postavitvi visokih dimnikov, ki so bruhalo onesnažen zrak nad zgornjo inverzijsko plast. To je bilo obdobje, ko se je povečala občutljivost za okoljska vprašanja.¹¹⁰⁷ K temu so delno v Jugoslaviji prispevali gospodarske težave in stabilizacijski ukrepi, ki so zarezali v družbeno porabo, s tem pa tudi v načrtovane omilitvene ukrepe. Kritiki so pozneje opozarjali, da je bila kriza

1104 Prav tam, 65–66.

1105 Prav tam, 65.

1106 Prav tam, 65–69.

1107 Prav tam, 69–70.

priročen izgovor za odložitev ukrepanja.¹¹⁰⁸ V to debato se je vključila civilna družba, še posebej predstavniki Zveze za varstvo okolja Slovenije, krovne organizacije lokalnih okoljskih klubov in društev. Zveza je svoja prizadevanja od ustanovitve 1971 v glavnem posvečala posegom v neokrnjeno naravo v visokogorju in nasprotovala gradnji hidroelektrarn na Soči. Njihov operativni cilj je bil vzpostaviti dialog s strokovnjaki in na ta način oblikovati javno mnenje ter vplivati na okoljsko ozaveščene posameznike, ki bodo prepoznali okoljske hibe. V šestdesetih in sedemdesetih so nasprotovali tehnokratskim predlogom za izkoriščanje električne energije, recimo dodatnim zaježitvam Soče in njenih pretokov ali betoniranju kraških brezen na presihajočem Cerkniskem jezeru. Na začetku osemdesetih je bilo precejšnje nasprotovanje gradnjam žičnic, recimo na Snežniku ali Vršiču, torej izkoriščanju visokogorja za turizem po francoskem zgledu. Kot velika tema na začetku osemdesetih pa se postavlja vprašanje propadanja kmetij bodisi zaradi povezave bodisi zaradi drobljenja kmečke posesti in kupovanja kmetijske zemlje kot varne investicije – gre za splošno razpravo o kmetijski politiki in podeželju.¹¹⁰⁹ Razprava je dosegla velik razmah tudi zaradi množičnega odzivanja na monografijo Janeza Mencingerja o zemljiškem maksimumu.¹¹¹⁰

V slovenskem okoljevarstvu se je sredi osemdesetih prvič zares pojavil apokaliptičen ton, ki je bil medtem že trdno usidran na Zahodu – na tem mestu naj omenim zelene bojavnike Greenpeace in finskega politika Penttija Linkolo, zagovornika omejevanja števila prebivalstva, za nasprotnike pa je bil ekofašist.¹¹¹¹ Jože Strgar, viden predstavnik kluba slovenskih katoliških izobražencev, je v Mohorjevem koledarju objavil besedilo *Ekološka kriza danes*. Strgar, po izobrazbi hortikulturist, je že leta 1982 opozarjal, da kjer »odmirajo gozdovi in rastlinstvo, kjer umirajo ribe, kjer so zastrupljeni zrak, voda in zemlja, tam tudi človek ne more normalno živeti«. Strgarjevo besedilo potrjuje razširjeno zaskrbljenost nad stanjem degradacije in vitalnosti okolja, s čimer je okoljska problematika zajela celotno družbo in jo poenotila. Seveda pa je obstajala pahljača pogledov na vzroke in potencialne rešitve.¹¹¹² Veliko bolj pa je zanimanje slovenske javnosti vzbudila knjiga *Bomo preživeli?*, ki jo je uredil Strgar, izdala pa Mohorjeva založba.¹¹¹³

Slovensko sociološko društvo je 18. maja 1983 na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo priredilo pogovor o knjigi oziroma ekološki pro-

1108 Prim. Ratajč in Pokoren, So Zasavci bebci?.

1109 Zasebna zbirka Alenke Bizjak, Tajniško poročilo o delu izvršnega odbora Zveze društev za varstvo okolja v Sloveniji v časi od 20. marca 1982 do 22. decembra 1984. Prim. Oset, Environmental activism during communist era. Puhar, Na rob smučarske norosti. Berg, Red and Green.

1110 Prim. Kovačič, Je sanacija agrarne strukture edina možnost?.

1111 Prim. Zelko, Make It a Green Peace!. Mihelj, Opomin pred izključitvijo. Bizjak, Nisem ekofašistka.

1112 Strgar, Ekološka kriza danes.

1113 Strgar (ur.), *Bomo preživeli*.

blematiki. Organizator je na dogodek povabil vse avtorje knjige (razen urednika), sociologe, predstavnike naravovarstvenih organizacij in uradnike. Na posvetu so tako sodelovali Vekoslav Grmič, Viktor Blažič, Jože Maček, Ivan Gams, Franc Perko, Stane Krašovec, Nada Sfiligoj, Tone Poljšak, Peter Klinar, Ivan Bernik, Janez Jerovšek, Leo Šešerko, Zdenko Roter, Anton Bebler, Maca Jogan, Lojze Peterle, Alenka Bizjak in Zdenka Gorup; Anton Trstenjak je poslal pisno stališče, Andrej Kirn pa je pripravil izhodišče za pogovor, ki ga je tudi moderiral. Razvila se je zanimiva polemična razprava, ki je potrdila povečan interes za okolje v akademskih krogih.¹¹¹⁴

Marjan Šolar je v svojem spominskem spisu iz srede devetdesetih let opozoril, da je ekologija na začetku osemdesetih postala pojem za vsakdanjo rabo.¹¹¹⁵ V javnem diskurzu je postala popularna Malthusova napoved na predvečer francoske revolucije, da bo človeštvo kmalu zdesetkala lakota, ker se prebivalstvo množi hitreje kot raste pridelovanje hrane. Ampak strokovnjaki so mirili, kot recimo Ivan Gams, ki je opozoril, da so bile apokaliptične napovedi že v preteklosti; recimo med obema svetovnjima vojnama, ko so napovedovali, da bo kmalu zmanjkalo premoga, ki je bil takrat glavni energetski vir. Konec petdesetih let so se pojavile prve, z mnogimi številkami podprte napovedi, da bo v prvih letih osemdesetih prišla ekološka katastrofa. Gams je sicer ocenjeval, da je človek sredi narave, ki ni več prava narava, zato se bo moral na novo prilagoditi in ne bo več smel delati tistega, kar zmore, ampak tisto, kar sme. Torej ekološka katastrofa zanj na začetku osemdesetih še ni nastopila.¹¹¹⁶

Strukturno podobnost v argumentaciji lahko naletimo pri prvi večji ekološki aferi, povezani z onesnaženjem – to je pri onesnaženju vodnega vira pitne vode za Belo Krajino, poznani kot afera PCB.¹¹¹⁷ Dušan Plut je opozarjal na razsežnost onesnaženja, medtem ko so oblasti poskušale zrelativizirati obseg onesnaženja, vpliv na zdravje ljudi in se ne opredeliti do odgovornosti za onesnaženje in prekrivanje onesnaženja.¹¹¹⁸ V časovno zaporedni krizi opaznega propadanja gozdov je bila sprva opazna zadržanost pri poročanju. Zadržanost je bila pojasnjena z mankom konkretnih študij ter z nepredstavljenim – to je z umiranjem gozdov. Torej je prevladala ocena, da bi bilo pisanje o ožganih gozdovih spomladi 1985 preuranjeno, neodgovorno, alarmistično. Podobno slabo so bili sprejeti izsledki, da je stopnja onesnaženosti v socialističnih državah večja kot v ekonomsko bolj razvitih kapitalističnih državah.¹¹¹⁹

1114 Kako bomo preživeli, 353–55, 385–87, 407–09.

1115 Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 69–70.

1116 Gams, *A bomo preživeli?*

1117 Plut, *Za ekološko svetlejši jutri*, 51–57. Plut, *Slovenija*.

1118 Oset, *Environmental activism*, 70–73.

1119 Plut, *Za ekološko svetlejši jutri*, 52.

Gozdovi umirajo molče,¹¹²⁰ Gozdovi – znanilci možne katastrofe,¹¹²¹ Kdo bo odpravil zastrupljanje gozdov in vode?,¹¹²² Navček za slovenske gozdove: Slovenija – moja strupena dežela,¹¹²³ Drevesa umirajo stoje, Kuga z neba¹¹²⁴ so le nekatere medijske objave, ki so v letu 1985 opozarjale na dramatično dogajanje v slovenskih gozdovih, na plinsko pozebo oziroma t. i. imisijsko klasiko, predvsem na velenjsko-šoštanjškemu območju. Naslovi zvenijo alarmantno, dramatično, ob tem pa se spogledujejo s predstavami o koncu sveta, kot so ga poznali sodobniki, torej z zelenimi, bujnim, košatim in visokim gozdom na obronkih dolin in kotlin. Gre za diskurz, ki se je uveljavil v slovenskih časopisih (*Ljubljanskem dnevniku*, *Delu*, *Teleksu* in *Mladini*) in je bil v funkciji šoka nad vizualnimi spremembami na obrobju bivalnega prostora okoli industrijskih središč, hkrati pa v funkciji oblikovanja javnega mnenja. Nevidni gozd kot obrobje bivalnega prostora je pridobival v javnosti status zelenih pljuč in zatočišča pred umazaniam, sajastim, temnim, propadajočim, pred industrijsko realnostjo, hkrati pa je tematika povezovala vprašanje onesnaženega zraka in korelacije z zdravjem, še posebej otrok.¹¹²⁵ Ob tem pa se je izpostavljalo vprašanja preprečevanja onesnaževanja ter finančne cene za zmanjšanje onesnaževanja, energetske dileme, materialne odgovornosti za okolje ter vnovične uporabe »odpadkov«. O tem so razpravljali na Iskrini problemski konferenci o varstvu okolja. Izhodišče je bilo: ogroženost življenjskega okolja zaradi tehnologij, ki onesnažujejo, še nikoli ni bila tako velika. Nujen je drastičen poseg v razvojno pot, ki vodi v samouničenje civilizacije, zato je potrebno takojšnje ukrepanje, saj so tehnološke rešitve dostopne, vendar pa so energetske in kapitalno zahtevne. V središče razprave o preprečevanju onesnaževanja je bilo postavljeno generiranje električne energije (predvsem v termoelektrarnah) in nakazana je bila dilema, ali je še mogoče vztrajati pri razvojni usmeritvi, ki temelji na konstantnem povečevanju porabe električne energije, ob tem pa zaradi onesnaženega zraka propada okolje, vgradnja čistilnih naprav pa je kapitalno zahtevna. Investicije bi se vključile v ceno produkta, s čimer pa bi bili porabniki (industrija) še pod večjim pritiskom.¹¹²⁶

Za gozdarje, ki so se strokovno s problematiko ukvarjali že pred tem, je bilo vprašanje umiranja gozda (po angleško forest dieback ali Waldsterben po nemško, kar je osnova za slovensko poimenovanje) strokovno vprašanje, torej identifikacija dejavnikov, ki vplivajo na upadanje življenjskih funkcij posameznih vrst drevja na geografsko zaokroženem območju ter širše na vitalnost gozda. Gre torej

1120 Šefic, Gozdovi umirajo molče.

1121 Prav tam, 11.

1122 MZ, Onesnažena Šaleška dolina.

1123 Vasle, Navček za slovenske gozdove.

1124 Zasebna zbirka Alenke Bizjak, gozd.

1125 Plut, *Slovenija*, 35–41. Prim. Škrlič, »Drobni etatisti«. Zajc, Zdravo je piti svinčeno mleko.

1126 Frlec, Preprečevanje onesnaževanja se izplača.

za vprašanje porušenega ravnovesja, dejavnikov, ki okrnijo samoobnovitvene sposobnosti gozda.¹¹²⁷

Slovenska javnost je bila sporadično obveščena o kislem dežju, poškodbah gozdov zaradi izpustov strupenih plinov – poškodbe gozdov so nazorno prikazane v kratkem dokumentarnem filmu *Strupi* iz leta 1964, v katerem je režiser Mako Sajko prikazal ceno industrializacije – torej o deformiranem naravnem okolju – med drugim tudi o povsem posušenem drevju.¹¹²⁸ Ljubitelji neokrnjene narave oziroma amaterski okoljevarstveniki so opozarjali na problem onesnaženega zraka in nespoštovanja predpisov, ampak uspeli so nagovoriti le del javnosti.¹¹²⁹ To se je spremenilo v letu 1985, ko so zaradi oslabelosti dreves zaradi hude onesnaženosti zraka, suše v letu 1983 in hudega mraza januarja in februarja 1985 gozdovi popustili pod težo pritiska.¹¹³⁰

Spomladi 1985 je dotlej zelena Koroška porjavela; gozdove na pobočju vzdolž Mežiške doline, južni obok Pohorja in slovenjegraško področje je napadla rja, najhuje pa je bilo v okolici Šoštanja. To pomeni, da so iglice dreves, pretežno smreke, porjavile in odpadle, listje na listavcih je pričelo rjaveti in odpadati na začetku poletja, kot bi bilo osmojeno z metalcem plamenov, skozi plešaste krošnje pa je bilo mogoče videti razgaljena debla kilometre daleč.¹¹³¹

Še posebej kritično je bilo stanje na slovenjegraškem področju, na območju v velikosti 600 km² – za to območje so raziskovalci Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije ugotovili, da so bili iglavci, ki predstavljajo 2/3 slovenjegraške regije, hudo prizadeti. 1/3 je bila popolnoma zdrava, 1/3 je bila prizadeta do stopnje, ko so poznavalci že s prostim očesom opazili poškodbe, vendar je bilo smotrno gospodarjenje še mogoče, medtem ko je bila 1/3 obsojena na smrt. Od jeseni 1984, torej v samo šestih mesecih se je iz prve kategorije v drugo »preselila« 1/3 iglavcev. Poleg jelke so bili prizadeti tudi smreka in listavci. Slednji so sicer ozeleneli, a so sredi poletja kazali znake jesenske utrujenosti, ki so jo spremljali barvanje listja, osipanje krošnje in kot jeklo gladko lubje mišje sive barve brez slehernih lišajev.¹¹³²

Gozdarji so se bali, da bodo oslabela drevesa napadli lubadar, smrekova grizlica in bukov skokec, zato so v Gozdnem gospodarstvu Nazarje načrtovali »zadnjo rešitev«, to je bil posek prizadetih dreves. O podobnem so razmišljali tudi zasebni lastniki, ki pa so ob tem opozarjali, da je za njih gozd pomemben vir dohodka, banka, za višinske kmetije celo ključen vir dohodka. Kmet Glasenčnik

1127 Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 62–78. *Plut, Slovenija*, 35–37.

1128 Sajko, *Strup*.

1129 Avčin, *Človek proti naravi*.

1130 Šefić, *Gozdovi – znanilci možne katastrofe*, 11.

1131 Guzelj, *Drevesa umirajo stoje*, 17.

1132 Prav tam.

je povedal novinarju: »Če bomo takole izgubljali gozd, nam grozi obubožanje. Z živino ni pravega zaslužka, čeprav redimo do 30 repov. Škodo vidimo tudi na mladju, in če bomo samo sekali in sekali ...« Lokalni deležniki pa so opozarjali tudi na pomembno vlogo gozda pri zaščiti tal in prsti na strmih pobočjih, še posebej v obdobju, ko bo izkopan premog. Jože Ročnik mlajši, predsednik krajevne skupnosti Zavodnje (pri Šoštanju), se je vprašal: »Elektrika mora biti, živelj v dolini in bregovih bo ostal, toda kaj mu bomo zapustili?«

Proti onesnaženemu zraku so protestirali velenjski rudarji, ki so se pritožili, da jih na površju pričakata podobna zatohlost in smrad kot v rudniku. Kot eden od razlogov za slab zrak je naveden tudi uvoz bosanskega premoga (z večjim deležem žvepla kot v velenjskem lignitu) za Termoelektrarno Šoštanj. Vzpostavilo se je široko soglasje med lokalnimi deležniki, saj je popuščanje gozdov utrjevalo prepričanje, da je treba zmanjšati onesnaževanje iz glavnega vira – Termoelektrarne Šoštanj. Elektrarna je poskušala prikazati, da vlaga napore v proučevanje čiščenja izpuhov, vendar pa se je pri tem sklicevala na objektivne omejitve: stanje slovenskega gospodarstva, potrebe po električni energiji in visoko ceno naprav za odžvepljevanje izpuhov.¹¹³³

Na upoštevanje objektivnih omejitev je opozoril Iztok Winkler, predsednik odbora za načrtovanje gospodarjenja z gozdovi v republiškem komiteju za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Slovenije, vendar je opozoril, da so čistilne naprave edini izhod. Vztrajanje pri obstoječem modelu bi vodilo v popolno uničenje gozdov, kar bi pomenilo ekološko katastrofo z vsemi posledicami tudi za človeka in njegovo preživetje. Edini izhod je bil sanirati izvore onesnaževanja oziroma postaviti naprave za filtriranje teh plinov. Stroški za ekološko sanacijo TEŠ-a kot vira onesnaženja ne morejo biti samo odgovornost in breme termoelektrarne, ampak skupna odgovornost družbe, posebej to velja za onesnaževalce, ki so za družbo splošnega in posebnega pomena. Winkler, ki je sicer opozarjal na nizko stopnjo ekološke ozaveščenosti, ni omenil vprašanja morebitne odškodnine za kmete in prebivalstvo, ki je utrpelo škodo zaradi onesnaženega zraka.¹¹³⁴

Obsežna poškodovanost gozdov je potrdila, da Slovenija ni nikakršna oaza, ki ji je zaradi spleta srečnih okoliščin prizaneseno z umiranjem gozdov. Igor Guzelj je junija 1985 v *Delu* objavil članek Drevesa umirajo stoje z nadpisom Ekološka katastrofa na Koroškem. Sklicujoč se na raziskave slovenskih gozdarjev je ocenil, da je umestno zagnati preplah.¹¹³⁵ Temu je nasprotovala politika, ki je poskušala zmanjšati pomen in javni odmev obsega domačega onesnaženja iz različnih vzrokov. Ostajali so objektivni vzroki, ki so navedeni zgoraj v Winklerjevem stališču, in tudi idealistična pričakovanja, da si bo gozd nenadoma opomogel. Pomembna

1133 Šefic, Gozdovi umirajo molče, 12.

1134 Winkler, Edini izhod so naprave.

1135 Guzelj, Drevesa umirajo stoje, 17.

okolščina za naslavljanje problematike v političnih forumih je stanje okoljske ozaveščenosti in odnosa do nujnosti spremembe razvojnega modela, ki ne bo temeljil na vedno rastoči porabi električne energije.¹¹³⁶

TEŠ pa ni bil edini vir strupenih plinov za najbolj prizadete gozdove na slovenjegraškem gozdnogospodarskem območju; pomemben vir je bila topilnica svinca Žerjav v Črni. Guzelj je poročal, da so na Koroškem zahtevali namestitev primernih filtrov v Šoštanj in ukinitvev topilnice, vendar ni bilo posluha za takšne predloge. Namesto tega se je poskusilo zmanjšati in zrelativizirati povezavo in obseg kvarnih vplivov na okolje, torej onesnaženega zraka, nasičenega z žveplovim dioksidom, na gozd. Torej prikazati se je skušalo vpliv tovarne kot zanemarljiv vir onesnaženja, ob tem pa se je poudarjal ekonomsko-socialni pomen topilnice v Črni za lokalno prebivalstvo. Kot možen vzrok za vedno prostranejšo jase in goličave v prej strnjenem zelenem pasu je navedena pretirana sečnja, torej neracionalno gospodarjenje z gozdovi.¹¹³⁷

Direktor gozdarskega TOZD-a Jelka v Šoštanj se s tem ni strinjal in je zahteval, da se imenujejo največja žrela, ki bruhaajo strupe v zrak. Ocenjeval je, da bo treba zapreti »žrela« ali poiskati rešitve, kako te škodljive vplive na okolje preprečiti. V mislih je imel šoštanjskega energetskega velikana, ki je povprečno izbruhal okrog 240 ton žveplovega dioksida, ob povečanem povpraševanju po električni energiji pa tudi do 400 ton na dan.

Poudaril je še, da je gozdar marsikje postal le še gospodar, ki šteje odmirajoča drevesa, zato z gozdom skorajda ni moč več gospodariti. Gozdovi so bili skorajda brez prirastov, zato so bili poseki skrajno negospodarni in neodgovorni. V teh razpravah se je izpostavila dilema, kdo bo plačal za ekološko sanacijo žarišč. Cena za sanacijo žarišč je bila visoka. Filtri, ki bi zajeli žveplov dioksid, bi stali 1/3 vrednosti novega bloka TEŠ. Izražen je bil dvom, ali bi porabniki sprejeli povišane cene elektrike. Za celotno Slovenijo bi popolnejše naprave za odžvepljevanje in odstranjevanje dušikovih oksidov iz dimnih plinov termoelektrarne stale toliko kot nova elektrarna za od 300 do 400 MW – torej dobro polovico TEŠ-a 5.

Jeseni 1985 je *Ljubljanski dnevnik* izvedel anketo, s katero je preverjal seznanjenost z vprašanjem t. i. umirajočih gozdov. Anketiranci so izpostavili nezadostno informiranost o problematiki »umirajočih gozdov«. Kljub temu so skoraj vsi (97,1 %) že slišali za pojav umiranja gozdov, nekoliko nižji odstotek vprašanih pa je vedel, da je podobno stanje tudi v Sloveniji. Respondenti so vzrok za stanje pripisovali onesnaženosti zraka (tudi z Zahoda), slabemu gospodarjenju z gozdovi in – kar je presenečenje – radioaktivnemu sevanju.¹¹³⁸

1136 Winkler, Edini izhod so naprave, 12. Šolar, Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka, 68–69.

1137 Guzelj, Drevesa umirajo stoje, 17.

1138 Prim. Šefić, Gozdovi – znanilci možne katastrofe, 11.

Okoljevarstveniki so pričakovali ukrepanje, pritiskali so tudi na gozdarske strokovnjake, s katerimi so okoljevarstveniki stkali tesne profesionalne stike. Seveda so se pojavile kritike na račun strokovnjakov vsled ocene o prepozmem ukrepanju. Tako je recimo Vinko Vasle v Mladini s člankom *Greh in grešniki* pripisoval odgovornost za slabo stanje slovenskih gozdov vodilnemu strokovnjaku za gozdarstvo Dušanu Mlinšku.¹¹³⁹

Mlinšek je pred Vasletovim člankom slovensko javnost opozarjal, da je umiranje gozdov znak porušenega ravnotežja v naravi in neupoštevanja naravnih zakonitosti, stanje v gozdovih pa je znanilec možne katastrofe. Ocenjeval je, da za gozd ni videti rešitve, če seveda ne bo prišlo do odprave onesnaževanja. Ob tem je izpostavil, da bodo stroški za sanacijo erozije na strmih pobočjih (kot pričakovane posledice propadanja gozda na strmih pobočjih) bistveno višji kot pa stroški namestitve čistilnih naprav v industrijskih obratih. Mlinšek je opozarjal na »velike pošiljke strupov iz zahodnih evropskih držav«, kar so posebej radi poudarjali politiki, kar je bil verjetno povod za Vasletovo oceno. Mlinšek je torej (zaradi narave kroženja zračnih mas) zagovarjal rešitev na evropski ravni, vsak narod pa bo moral prispevati svoj delež. Ob tem pa je zavrnil uporabo energetske potratne tehnologije, namesto katere bi bilo treba uvajati varčne metode, uvedene na podlagi upoštevanja resničnih vrednosti, med katere je uvrščal zeleni gozd. V njegovem predlogu lahko zaznamo elemente koncepta krožnega gospodarstva.¹¹⁴⁰

Vasletov članek je eden zadnjih časopisnih tekstov o umiranju gozdov, saj se je pozornost novinarjev in javnosti preusmerila k novi okoljski katastrofi, to je jedrski nesreči v Černobilu. Problematika je bila tako potisnjena iz nacionalne ravni na regionalno ali lokalno, predvsem pa iz medijskega nazaj na strokovno in politično področje. Občasno se je vprašanje gozdov sicer vrnilo na »prvi peron«, kot recimo ob obravnavi zaščite gorskih gozdov ali pa ob vprašanju o dopustnosti poseka šestih lip ob Narodni galeriji. Eden od trajnejših odmevov je pesem Marjana Smodeta Ne umiraj moj gozd zeleni:

»Šumiš, kot da bi jokal,
in manj te je kot tiste dni,
ko rasel sem s tvojimi smrekami.

V dušo so se ti
zajedli rjavi madeži,
o, kaj so ti storili,
morda jih zaboli.

1139 Vasle, *Greh in grešniki*.

1140 Šefić, *Gozdovi – znanilci možne katastrofe*, 11.

**Ne umiraj, moj gozd zeleni,
naj dim strupeni ne pomori košatih smrek.
Ne umiraj, moj gozd zeleni,
rasti in prekrivaj širni dol in breg.**

Zapel bom pesem,
vsem ljudem naj zakričim,
pustimo gozdu, naj zeleni.«¹¹⁴¹

***

Dušan Mlinšek je v intervjuju za *Naše razgleda* leta 1983 povedal, da je »gozdarstvo pod pritiskom drugih gospodarskih vej. V krizah, kadar je komu kaj zmanjkalo, prihaja vsak v gozd v bistvu po energijo, ki mu je pri sebi primanjkuje«. ¹¹⁴² Vodilni gozdarski strokovnjak, ki je bil pozneje deležen tudi kritik, je opredelil odnos družbe do gozda in njegove funkcije na začetku osemdesetih, torej pred alarmantnimi napovedmi o njegovem umiranju. Gozd je v medijskem poročanju in v kolektivnih predstavah napredoval iz zaznavnega obrobja v središče javnega zanimanja. Postal je barometer splošnega zdravja in duha, še posebej v urbanih sredinah, ter pomemben ekonomski vir za kmetijstvo, gozdarsko in lesarsko industrijo. Tematika je naslovila različne deležnike, tudi rudarje in kmete, in pomembno vplivala na razmislek o nadaljnji razvojni poti, saj so osuti gozdovi znanilec možne katastrofe, ki bo poslabšala kakovost življenja. Zaradi odpovedi funkcij gozdov pa bodo stroški ujm presegle vlaganja v čistilne naprave na največjih virih onesnaženja. Fenomen umiranja gozdov je bil kombinacija naravnih dejavnikov (suše poleti 1983 in hude zime 1984/1985), visoke stopnje onesnaženosti, ki je zaradi visokih dimnikov dosegla zelo široko območje, ter uporabe premoga z visokim deležem žvepla. V medijih se je uporabljal alarmističen ton, ki je podpiral strokovnjake v preseganju političnih poskusov relativiziranja obsega škode za okolje in vsa živa bitja ter razlag o tuji krivdi za onesnažen zrak v Sloveniji. Tematika je uspela nagovoriti celotno javnost, vendar jo je kmalu zasenčila nova nevarnost – jedrska nesreča v Černobilu.

1141 Smode, *Ne umiraj gozd moj zeleni*.

1142 Mlinšek, »Neverjetno«.

Ivan Smiljanič

STEČAJI LESNIH TRGOVCEV NA SLOVENSKEM MED SVETOVNIMA VOJNAMA

UVOD

Stečaj (pred drugo svetovno vojno pogosteje imenovan konkurz) je zakonsko urejen postopek, namenjen prezadolženemu posamezniku ali podjetju.* Med njim se opravi izvršba nad dolžnikovim premoženjem z namenom poplačila njegovih upnikov, obenem pa ga izloči iz gospodarskega življenja, ker podjetje ukine. Stečajni postopek ima dva osnovna cilja: ker je pravno reguliran, onemogoča kaotično razlastitev zadolženca s strani upnikov in s tem poskrbi za bolj uravnoteženo in pravično porazdelitev izgub, obenem pa iz gospodarskega življenja izloča tiste subjekte, ki so postali insolventni in ne zmorejo več poslovati, četudi jih lahko v nekaterih primerih ustrezno reorganizira.¹¹⁴³ Postopek poteka pred pristojnim sodiščem in ga vodi stečajni sodnik (znan tudi kot stečajni komisar), medtem ko stečajni upravitelj, ki je najpogosteje odvetnik ali notar,

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

1143 Ogrizek, *Stečaji*, 5–6.

skrbi za predmete v stečajni masi, sklicuje upnike in razdeljuje denar, ko so bili predmeti v stečajni masi prodani. Postopek se običajno zaključi, ko je prodana vsa masa in je razdeljen ves denar, tako da upniki prejmejo enake procentualne deleže svojih terjatev, imenovane kvota. Seveda se lahko stečaj konča tudi na druge načine, vključno s kazenskim pregonom, če je prišlo do goljufivega stečaja ali drugih mahinacij s strani prezadolženca oziroma če je ta tako zelo prezadolžen, da denarja ni dovolj niti za stroške sodnega postopka.

Za časa Avstro-Ogrske, točneje med letoma 1868, ko je bil sprejet prvi moderni stečajni zakon v državi, in 1918 je za področje Kranjske dokumentiranih skoraj 680 stečajev, na Spodnjem Štajerskem pa približno 650. Lesna trgovina in lesni predelovalni obrati se med njimi pojavljajo sorazmerno redko. Če za primer vzamemo Kranjsko, je mogoče med stečajnimi subjekti naštetih osem mizarstev, osem papirnic in štiri proizvodnje papirja oziroma kartona, skupaj torej le 20 obratov, kar predstavlja slabe tri odstotke vseh stečajev v deželi. Stečajev kranjskih podjetij, ki so bila neposredno povezana z lesom, je bilo še manj in predstavljajo tako rekoč zanemarljiv delež vseh stečajev. Zabeleženi so po ena predelovalnica lesa, sodarstvo, lesna žaga in prodaja lesa (pa tudi ena soproga lesnega trgovca, Terezija Aristoteles, ki si je brez močeve vednosti izposojala denar po ljubljanskih mešetarkah ob lažnih zagotovilih, da bo denar vložen v lukrativno lesno trgovino, ko pa je zabredla v dolgove, je skušala primanjkljaj zapolniti z različnimi goljufijami, vendar je bila leta 1874 aretirana in skupaj s še eno mešetarko postavljena pred sodišče, kjer je bila obsojena na dvoletno zaporno kazen; proces je postal senzacija, o kateri so poročali vsi deželni časopisi).¹¹⁴⁴ To stanje se je spremenilo po prvi svetovni vojni.

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI STEČAJEV SLOVENSKE LESNE TRGOVINE MED OBEMA VOJNAMA

Po prvi svetovni vojni so kljub razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na ozemljih nove države v veljavi ostali stečajni zakoni, ki so veljali že pred letom 1918. Na Slovenskem (in v Dalmaciji) je tako v veljavi ostala avstrijska stečajna zakonodaja, v preostalih delih države so veljale še štiri različne stečajne ureditve, Črna gora pa stečajev sploh ni poznala. Stečajnopravni partikularizem je obstajal vse do preimenovanja države v Kraljevino Jugoslavijo. Dne 22. novembra 1929 je bil sprejet nov enoten jugoslovanski stečajni zakon, ki je začel veljati s 1. majem 1930 in je ostal opolnomočen vse do druge svetovne vojne. Ker so se avtorji zakonskega osnutka v dobršni meri naslanjali na avstrijsko zakonodajo, se pri slovenskih stečajih ni spremenilo veliko.

¹¹⁴⁴ Studen, Ženski polom, 271–72.

V slovenskem delu Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije je v obdobju med obema vojnami potekalo približno 1000 stečajev. Od tega je bilo po podatkih, objavljenih v razglasih uvedbe stečaja, 50 lesnih podjetij (vključno z žagami), 16 mizarstev in tri proizvodnje pohištva, kar skupaj predstavlja 7 % vseh slovenskih stečajev. V Arhivu Republike Slovenije in Pokrajinskem arhivu Maribor, ki hrani ta daleč najobsežnejše (čeprav še vedno le parcialno ohranjene) fonde stečajnih sodnih spisov za slovenski prostor, je bilo dokumentiranih 25 spisov za stečaje lesnih trgovcev in še dodatnih osem za preostale sorodne poklice, zlasti mizarje in trgovce s papirjem. Na njihovi podlagi bodo v nadaljevanju predstavljene nekatere značilnosti stečajnih postopkov v lesni trgovini.

Večina lesnih podjetij je bila – kar je bila splošna značilnost takratnega slovenskega gospodarstva – majhnih, v njih je običajno delal samo lastnik in včasih še njegovi družinski člani. Posamezne družbe so bile večje in organizirane na drugačen način, bodisi kot delniška družba ali družba z omejeno odgovornostjo oziroma zavezo, obstajala pa je tudi zadruga ljubljanskih mizarjev. Eden od stečajnih prezadolžencev, Ivan Šega, je bil pred svojim polomom tudi vodja leta 1921 ustanovljene Prve jugoslovanske posredovalnice za les, svojevrstnega informacijskega urada za lesno trgovino in industrijo, ki je olajšal stike med lesnimi producenti in kupci oziroma trgovci ter jim nudil podatke o količini, lokaciji, kakovosti in cenah razpoložljivega lesa.¹¹⁴⁵ Tudi prezadolženec France Bodlaj, ki se je z lesno trgovino ukvarjal od leta 1906 in je bil med prvo svetovno vojno vojaški dobavitelj lesa, je bil član društva lesnih trgovcev Kokra v Kranju, ki je prodajalo les svojim članov in prejemale dvo odstotno provizijo od kupčij, vendar se je izkazalo, da je poslovalo neuspešno, ker so naročila pogosto oddali insolventni trgovci.¹¹⁴⁶ – Zakon je omogočal, da v stečaj pride tudi prezadolžena zapuščina že pokojnega podjetnika; med lesnimi trgovci se je to zgodilo v dveh primerih.

Prostorska razširjenost sedežev podjetij pokaže, da so bila precej enakomerno razporejena tako po urbanih središčih kot tudi po podeželskih, gozdnatih predelih. Kot potrjujejo sodni spisi, je skupna značilnost večine naštetih podjetij ta, da so delovala v neposredni bližini železnice in železniških postaj, včasih tudi z lastnimi tiri, kar je bilo seveda nujno za transport lesa bodisi iz gozdov na obdelavo oziroma žago ali za dobavo kupcem.

1145 *Trgovski list*, 28. 7. 1921, 2, Prva jugoslovanska posredovalnica za les v Mariboru.

1146 SI AS 307, S 27/25–98.

Tabela 6: Bankrotirane slovenske lesne trgovine, lesne industrije in žage v obdobju med obema vojnoma. S temnejšimi polji so označeni postopki, za katere so ohranjeni sodni spisi.

Podjetje/podjetnik	Kraj	Datum uvedbe stečaja	Način zaključka stečaja
Josip Erbežnik	Maribor	1. 3. 1923	Razdelitev mase
Matevž in Jernej Turnšek (Brata Turnšek)	Celje	5. 9. 1923	Sklenitev poravnave
Drago Sčekič	Maribor	11. 9. 1923	Razdelitev mase
Alojz Košak (Jug, lesna trgovska družba z o. z.)	Maribor	28. 1. 1924	Razdelitev mase
Ivan Šega (Prva jugoslovanska posredovalnica za les)	Maribor	14. 3. 1924	Premalo premoženja
Kosta Novaković	Ljubljana	6. 6. 1924	Premalo premoženja
Franc Caleari in brat	Trata pri Škofji Loki	13. 1. 1925	Razdelitev mase
Nande Ferjan in drug	Jesenice	10. 2. 1925	Razdelitev mase
Vinko Augustin	Celje	25. 3. 1925	Razdelitev mase
Josip Plankar	Ljubljana	26. 6. 1925	Premalo premoženja
Lesna eksportna in industrijska d. d.	Maribor	23. 7. 1925	Sklenitev poravnave
Vinko Stoklas	Sveti Andraž v Slovenskih goricah	8. 8. 1925	Razdelitev mase
France Bodlaj	Kregarjevo	25. 8. 1925	Sklenitev poravnave
Franc in Frančiška Fidler	Slovenska Bistrica	29. 12. 1925	Razdelitev mase
Franc in Antonija Čuček (Fr. Čuček & Co., industrija lesne volne in zabojev)	Strnišče pri Ptuju	1. 6. 1926	Sklenitev poravnave
France Knez	Skrovnik	24. 6. 1926	Sklenitev poravnave
Ivan in Ivana Jerman	Radomlje	3. 9. 1926	Razdelitev mase
Alojzij Grohar	Šentgotard	12. 12. 1926	Razdelitev mase
Jerica Rozina (Jerica Rozina, trgovina z lesom in vodna žaga)	Pudob	27. 4. 1927	Razdelitev mase
Viktor Cipot	Murska Sobota	19. 5. 1927	Premalo premoženja
Janez Podbregar (zapuščina)	Stegne pri Moravčah	28. 7. 1927	Razdelitev mase
Fric Čuk	Vojnik	22. 12. 1927	Premalo premoženja
Anton Kajfež	Kočevje	24. 2. 1928	Prekinjen postopek
Anton Kajfež	Kočevje	5. 5. 1928	Razdelitev mase

Podjetje/podjetnik	Kraj	Datum uvedbe stečaja	Način zaključka stečaja
Josip Kuhn	Razvanje	27. 4. 1929	Premalo premoženja
Joško Flerin	Domžale	27. 6. 1929	Premalo premoženja
France in Anica Leben (F. & A. Leben, valjni mlin in žaga)	Škofja Loka	28. 11. 1929	Sklenitev poravnave
Ludovik Medved	Jagnjenica	15. 3. 1930	Po sklepu upnikov
France in Anica Leben (F. & A. Leben, valjni mlin in žaga)	Škofja Loka	10. 4. 1930	Premalo premoženja
Anton Jarc	Male Dole	1. 5. 1930	Premalo premoženja
Albert Krivic	Mirna Peč	16. 7. 1930	Razdelitev mase
Lesna industrija in parna žaga, d. z. z o. z.	Žiri	11. 9. 1930	Razdelitev mase
Anton Kopač	Stara vas (Žiri)	12. 9. 1930	Razdelitev mase
Jožef Mrakič	Polje pri Bohinjski Bistrici	29. 12. 1930	Neznano
Alojzij Žmitek (Žmitek Alojzij, trgovina z lesom in žaga)	Stara Fužina, Srednja vas v Bohinju	11. 3. 1931	Razdelitev mase
Leopold Pristavec	Preserje	11. 12. 1931	Premalo premoženja
Maks Šuman	Radehova	3. 3. 1932	Premalo premoženja
Marija Antičevič	Logatec, Ljubljana	24. 3. 1932	Razdelitev mase
Tomaž Hölbl	Sv. Primož nad Muto	19. 4. 1932	Po sklepu upnikov
Anton Zupanc	Stara Fužina	24. 9. 1932	Samo en upnik
Anton in Antonija Perkaus	Ljubljana	14. 4. 1934	Premalo premoženja
Korotan, lesna industrija, d. d.	Prevalje	22. 5. 1934	Sklenitev poravnave
Franc Krašovec	Vrhnika	15. 6. 1935	Premalo premoženja
Ivan Žabret in sinova, d. z o. z.	Bobovek	4. 5. 1936	Sklenitev poravnave
Lovro Rozman	Spodnja Lipnica	17. 4. 1937	Samo en upnik
Franc Krašovec	Vrhnika	31. 5. 1937	Premalo premoženja
Jakob Pogačnik (Pogačnik Jakob, mizarstvo, trgovina s pohištvom, tapetniškim blagom in lesom)	Trata pri Škofji Loki, Podstenice	17. 9. 1937	Po sklepu upnikov
Viktor Gornik	Zbelovo	14. 6. 1939	Premalo premoženja
Edvard Mesesnel (Edv. Mesesnel, mlinarski in žagarski obrt)	Vič (Ljubljana)	21. 5. 1940	Sklenitev poravnave
Anton in Antonija Mautner (zapuščina)	Oplotnica	31. 12. 1940	Neznano

VZROKI ZA STEČAJ

Za uvedbo stečaja so po zakonskih določbah zaprosili prezadolženci, takoj ko so ugotovili svojo nelikvidnost, ali pa so ga terjali upniki, katerih terjatve so kljub pozivom ostale neizplačane. Prezadolženec, upnik ali skrbnik zapuščine je sodišču predložil dokument, v katerem je zaprosil za uvedbo, ki ga je podprl z dokazi insolventnosti. Iz teh pojasnil je mogoče rekonstruirati najpogostejše vzroke za polom – vsaj kot so jih razumeli in predstavili avtorji pobude. V nekaterih spisih, kjer je svoje mnenje o vzrokih poloma izrazil tudi stečajni upravitelj po natančni preučitvi gradiva, se je namreč pogosto izkazalo, da predstavitev vzrokov za polom, kot jih je naslikal prezadolženec, ne ustreza upraviteljevi oceni. Razumljivo je, da je sleherni prezadolženec skušal karseda prikriti svoj delež krivde za polom. Taka dvomnost se je pojavila ob stečaju Franceta Bodlaja:

»Prezadolženec je bil gotovo težko prizadet po gospodarski krizi, ki je nastopila koncem 1923, posebno občutno pa pri lesni trgovini. Če je to edini vzrok njegovega poloma in ni morebiti v prvi vrsti kriv prezadolženec sam, bo izkazalo nadalje postopanje, v pretežni meri seveda kazensko postopanje.«¹¹⁴⁷

Najpogostejši povod za uvedbo stečaja je bila neuspešna prisilna poravnava. Šlo je za pravni postopek, soroden stečaju, pri katerem se je prezadolženec z upniki pogodil o delnem poplačilu njihovih terjatev, s čimer mu je bilo omogočeno nadaljnje obratovanje podjetja. Ker je bila poravnava precej hiter in ugoden postopek, je bila tako med prezadolženci kot tudi med upniki precej bolj priljubljena kot stečaj. Kljub temu pa je moral prezadolženec, da bi lahko sklenil poravnavo, upnikom ponuditi najmanj zakonsko določen delež njihovih terjatev, ki se je v povprečju gibal do 50 %. To je bila za številne prezadolžence nedosegljiva vsota in v tem primeru jim je preostala samo še stečaj. Če upniki med poravnavo niso bili zadovoljni s ponudbo, so jo lahko zavrnili, kar je prav tako vodilo v stečaj.

Številni prezadolženci so se ob propadu pogajanj za poravnavo branili, češ da so za uvedbo stečaja krivi zgolj upniki, ki niso dobro poznali njihovega dejanskega finančnega stanja ali ker so nanje močno pritiskali z zahtevami po poplačilu. V primeru Franca Calearija, ki je svoje lesno podjetje v Trati pri Škofji Loki registriral leta 1909 skupaj z bratom Humbertom in nato tik pred prvo svetovno vojno odprl še žago,¹¹⁴⁸ se je obratovanje podjetja in žage ustavilo z vstopom v poravnavo. Tako upniki kot tudi lastnika so želeli, da se delo kljub poravnavi nadaljuje, saj so se stoječi stroji kvarili. S skromnim preostankom denarja je podjetje za silo proizvodnjo res zagnalo, da bi omogočilo dovoz svojega in drugega lesa z Jelovice na žago. »Kmalu pa se je izkazalo, da znašajo režijski stroški več nego zaslužek. V sak

1147 SI AS 307, S 27/25–67.

1148 Tušek, Poskus orisa, 125.

je hotel v teh težkočah od prezadolženke iztisniti še, kar se je dalo.«¹¹⁴⁹ To je podjetje prignalo v prošnjo za uvedbo stečaja. Caleari je kot pomemben faktor za neuspeh poravnave izpostavil tudi upnike, ki naj ne bi bili dobro informirani o dejanskem finančnem stanju podjetja.¹¹⁵⁰ Tudi v primeru lesnega trgovca Lovra Rozmana je bil banalni nesporazum predstavljen kot glavni razlog za stečaj. Rozman je trdil, da od poravnalnega upravitelja ni dobil informacije o roku za založitev denarja za poravnavo. Ker je rok zamudil, je končal v stečaju.¹¹⁵¹

Drugi najpogostejši razlog za stečaj so bile gospodarske krize. Najprej je na lesno industrijo in trgovino vplivala deflacijska kriza sredi 20. let. Takrat se je zaradi spremenjene jugoslovanske finančne politike končala inflacijska doba, med katero so se razbohotila številna majhna, toda slabo zasnovana ali finančno nepokrita podjetja, tudi v lesni trgovini; neizkušenost je bila npr. usodna za Alojzija Groharja, ki ga je razen kriznih razmer ugonobilo tudi to, da je postal »žrtev pretkanih trgovcev«,¹¹⁵² zakonca Fidler pa sta propadla zlasti zaradi nvestnega odplačevanja svojih odjemalcev.¹¹⁵³ Leta 1925 je v stečaj šlo osem slovenskih lesnih podjetij, kar je še več od rekorda iz obdobja krize v 30. letih. O stanju poroča sodni spis v stečaju Franceta Bodlaja, ki je zaradi padca cen lesa med krizo utrpel hude izgube:

»Pri lesni trgovini [...] je zadela gospodarska kriza današnjega prezadolženca gotovo še občutnejše kot današnje lesne trgovce, ki so vodili točno knjigovodstvo in so se vsaj zavedali svojega položaja [...]. V povojnih letih so rastli lesni trgovci kot gobe po dežju in ravno tako hitro so pričeli izginevati od konca 1923. O tem govori zadosti statistika trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani glede prijav in odjav v lesni stroki. Porast dinarja na eni strani in padec lire na drugi strani sta še povečala gospodarsko krizo zlasti pri onih lesnih trgovcih, ki so kupčevali z Italijo. [...] Vojna in prva povojna doba sta dvignili prezadolženca, prva gospodarska kriza pa ga je izločila.«¹¹⁵⁴

Še leta 1929 se je lesni trgovec Joško Flerin pritoževal:

»Kot začetnik sem utrpel razne zgube pri trgovcih, katerim sem odprodajal les, ker nisem dovolj poznal njihovega premoženjskega stanja. Lesna kupčija je pa v zadnjih letih sploh malo donášala in so še močne lesne tvrdke komaj prenesle krizo. Kmetom sem moral plačevati les takoj ob prevzemu, med tem ko sem dobival denar od trgovcev šele čez več mesecev.«¹¹⁵⁵

1149 SI AS 307, S 1/25–210.

1150 SI AS 307, S 1/25–1.

1151 SI AS 307, St 4/37–20. Do sorodnega zapleta je prišlo ob stečaju zakoncev Fidler, saj se je izkazalo, da soproga Frančiška nima svojih dolžnikov in da si je s prošnjo za uvedbo stečaja zgolj nakopala kopico nepotrebnih problemov. – SI PAM 645/7, S 29/25–7.

1152 SI AS 307, S 35/26–1.

1153 SI PAM 645/7, S 29/25–1.

1154 SI AS 307, S 27/25–98.

1155 SI AS 307, S 9/29–1.

Močan vpliv na polome je imela tudi velika gospodarska kriza v 30. letih 20. stoletja (v krizna leta je padlo 16 obravnavanih stečajev). Skrčenje trgovine, padanje cen lesa, visoke obresti posojil in podobni vzroki so zmanjšali obseg dela številnih podjetnikov in mnoge privedli na rob preživetja. Prav slovenska lesna industrija in z lesom povezane panoge so bile med tistimi, ki so bile med krizo prizadete med prvimi in najhuje. Prvi so bili prizadeti neizkušeni trgovci, med njimi koroški kmet Tomaž Hölbl, ki se je lesne trgovine lotil šele po seriji drugih neuspešnih gospodarskih podvigov, a »tudi ta trgovina ni šla, tako da sem prišel v velike težkoče«. ¹¹⁵⁶ Značilen potek propada ilustrira opis iz sodnih spisov Leopolda Pristavca:

»Krizna v lesni industriji, ki je zadela vse naše lesne trgovce in industrijce, je pri prezadolžencu povzročila polom. Prezadolženec je izsekal lastne gozdove, ustanovil družbo z o. z. Pristavec & Golja [...]. Ta družba je v letih 1930 in 1931 zgradila parno žago, ki je začela obratovati šele meseca novembra 1931. V tistem času torej, ko je lesna industrija že vidno propadala, ko so najmočnejše lesne tvrdke reducirale svoj obrat, zlasti ustavile vsake investicije, je prezadolženec vse svoje moči in vsa svoja sredstva vložil v investicijo za parno žago. Odkar parna žaga obratuje, je prezadolženec nelikviden. Ker v letu 1931 in letos [1932] lesna trgovina tudi ne more dobiti razmaha, ker prezadolženec lastnega lesa več nima in ker so v drugi polovici 1931 že pritiskali upniki, se prezadolženec tudi z obratovanjem parne žage ni mogel več dvigniti in je bila otvoritev konkurza samo formalna potrditev že kakega 1/2 leta poprej obstoječega dejanskega stanja prezadolženčevih imovinskih razmer.« ¹¹⁵⁷

Predstavniki lesne industrije so se med krizo pritoževali, da je promet upadel za dve tretjini. ¹¹⁵⁸ Statistične raziskave denimo kažejo, da je do leta 1930 število slovenskih žag vsako leto naraslo za nekaj deset, trend pa se je obrnil leta 1931, ko je na Slovenskem delovalo pet žag manj kot leto poprej. Do vključno leta 1935 je bilo zaprtih 125 žag; šele z letom 1936 se je pojavil skromen porast. ¹¹⁵⁹ Po ocenah je med letoma 1930 in 1936 število lesnih trgovin na Slovenskem upadlo za več kot 700. ¹¹⁶⁰ Številni delavci so bili odpuščeni. V časopisju so se vse pogosteje pojavljala poročila o likvidacijah in polomih, kot je stečaj parne žage podjetnika Alberta Krivica v Mirni Peči:

»Naša parna žaga [...] je kar čez noč ustavila svoje obratovanje; podjetniki so namreč napovedali konkurz, vzrok: kriza v lesni trgovini. Pomilovanja vredni so družabniki, ki so lepe vsote prinesli s seboj, drago plačali stroje in dobro plačevali les, sedaj so pa odšli praznih rok. [...] Občutno so prizadeti tudi naši domači delavci. Bilo je okrog 30 oseb zaposlenih pri tem podjetju, sedaj so brez kruha.« ¹¹⁶¹

1156 SI PAM 645/7, S 9/32–1.

1157 SI ARS 307, S 31/31–55.

1158 SI PAM 645/7, St 8/34–1.

1159 Potočnik, Statistični dodatek, 553.

1160 Prav tam, 551.

1161 *Slovenec*, 27. 7. 1930, 9, Naša parna žaga.

Na množične propade so vplivali tudi polomi velikih odjemalcev lesa, denimo Ilirske rudarske družbe, katere likvidacija in stečaj sredi 30. let sta predstavljala pravo socialno bombo za Mežiško dolino, položaj krajevnih »obrtnikov, malih posestnikov in lesnih industrijcev« pa »je postal obupen«. ¹¹⁶² Mariborski odvetnik dr. Fritz Juritsch, ki se je postransko ukvarjal tudi z lesno trgovino in je na začetku krize izgubil ogromne vsote zaradi strmoglavljenja cene lesa, je v obupu celo storil samomor. ¹¹⁶³ Kriza slovenske lesne industrije je našla tudi pot v slovensko književnost: Radivoj Rehar je leta 1935 objavil povest *Sida Silanova*, v kateri nastopa premožni štajerski posestnik in lesni trgovec, ki zaradi poloma nekega italijanskega lesnega podjetja ob izbruhu gospodarske krize propade tudi sam.

Kriza je zbudila tudi vprašanja o tem, koga je pravzaprav treba formalno obravnavati kot lesnega trgovca. Leta 1932 je Jugoslavija sprejela *Zakon o zaščiti kmetov*, ki je zaradi vsesplošno prisotne kmečke prezadolženosti, ki se je v kriznih letih samo še poglobila, zamrznila tako kmečke dolgove kot tudi njihove prihranke ter premoženje. Nov položaj je povzročil nemalo preglavic v stečajnih postopkih, saj več mesecev ni bilo jasno, ali zakon sploh velja v primeru uvedbe oziroma trajanja stečaja, kjer je prezadolženec kmet. Uvedba zakona je prinesla tudi nepričakovano posledico, da so številni stečajni prezadolženci naenkrat hoteli biti obravnavani kot kmetje, s čimer so si želeli olajšati položaj in zamakniti izvršbo nad svojim zamrznjenim premoženjem. Večina stečajnih upraviteljev in sodišč na to ni pristala. V stečaju lesnega trgovca Leopolda Pristavca iz leta 1931, ki se je prav tako začel samoidentificirati kot kmet, je upravitelj dr. Miha Krek moral dokazovati, da je glavni vir Pristavčevega zaslužka lesna trgovina in da ni upravičen do nikakršne zaščite: »Prezadolženec ni zašel v dolgove morda vsled krize v kmetijstvu, vsled padca kmetijskih pridelkov itd., marveč le predvsem vsled krize v lesni trgovini, ki edina je povzročila njegov gospodarski polom.« ¹¹⁶⁴ Tudi kmet in nesojeni lesni trgovec Hölbl je poudaril, da prihajajo njegovi dohodki izključno iz poljedelstva. Čeprav do nedavnega za *Zakon o zaščiti kmetov* ni vedel, se je pred sodiščem prelevil v pravnika in je nekaj členov zakona raztolmačil sodišču, nato pa predlagal, da se njegov stečaj takoj odpravi. ¹¹⁶⁵ Bil je zavrnjen.

Neugodne gospodarske razmere so bile lahko torej tudi priročen izgovor za zadolženost. Tak je primer lesnega trgovca Franceta Krašovca z Vrhnike, ki je kot razlog za svoj stečaj leta 1937 navedel nizke cene lesa, ¹¹⁶⁶ vendar sodni spisi kažejo, da je bil to že njegov drugi stečaj v dveh letih. Med prvim stečajem so

1162 *Jutro*, 14. 3. 1936, 3, Na pomoč Prevaljam in Mežiški dolini.

1163 *Jutro*, 17. 4. 1930, 5, Poskus samomora odvetnika dr. Juritscha.

1164 SI AS 307, S 31/31–68.

1165 SI PAM 645/7, S 9/32–48.

1166 SI AS 307, St 14/37–1.

mu skromne premičnine skoraj v celoti zarubili, nepremičnine pa so bile vredne malo oziroma zadolžene, in ker ni nihče založil denarja za postopek, je bil stečaj končan z veliko izgubo za upnike.¹¹⁶⁷ Posledično so bili ob drugem stečaju vsi njegovi upniki prepričani, da Krašovec s stečaji zgolj zavlačuje izterjavo dolgov ter prisilno prodajo svojega premoženja, tako da nekateri terjatev sploh niso vložili. Pri mahinacijah je Krašovcu pomagal neki Milko Hojan, lokalni pisar, ki je sestavljal dokumente in se sistematično pritoževal na vsak sklep sodišča, kar je postopek podaljševalo v nedogled. Stečajni upravitelj, ki je vodil že Krašovčev prvi postopek, je ocenil: »V interesu vseh upnikov, ki imajo sploh še kaj izgleda, da pridejo do delnega kritja [terjatev], je takojšnja odprava konkurza.«¹¹⁶⁸ Zaradi oviranja postopka in pomanjkanja sredstev je bil njegov primer predan javnemu tožilstvu, da se uvede kazenski pregon. Pregon bi si po upraviteljevi oceni zaslužil tudi »zakotni писаč« Hojan, ki je zavlačevanje omogočal.¹¹⁶⁹

Kot poseben primer goljufije, ki je markanten tudi kot eden največjih slovenskih stečajev v obravnavanem obdobju, velja omeniti kočevskega podjetnika in veleposestnika Antona Kajfeža. Pred prvo svetovno vojno je vodil eno izmed največjih podjetij v deželi, ki se je ukvarjalo z lesno trgovino. Po vojni se je podjetje dodatno razširilo, tudi izven Slovenije (na Hrvaškem je imel Kajfež v lasti obsežno posestvo z lesnopredelovalnim obratom), in začelo trgovati tudi z vinom. Kajfež je postal vpliven delničar pri več podjetjih in ustanovah, tudi kočevski Merkantilni banki, in njegovo premoženje so cenili na 10 milijonov dinarjev. Leta 1925 je vodenje poslov predal svojima sinovoma, Antonu ml. in Milanu. Že od leta 1922 se je podjetje za namene financiranja novih podjetniških podvigov vse bolj zadolževalo pri Merkantilni banki ter kmalu začelo poslovati z izgubo. Člani bančnega upravnega odbora so od Kajfežev zahtevali poplačilo dolgov, še zlasti, ko je leta 1927 banka zašla v plačilne težave. Glavni upniki banke so se z njo dogovorili, da bo šla banka v neuradno (t. i. tiho) likvidacijo, da poplača dolgove, obenem pa naj bi prodali tudi del premoženja Kajfeževega podjetja in ukinili tiste dejavnosti, ki niso bile dobičkonosne, tako da bi lahko podjetje poslovalo dalje in odplačalo dolgove. Konec leta 1927 pa so upniki presenečeno ugotovili, da primanjkljaj v resnici znaša več kot 23 milijonov dinarjev.¹¹⁷⁰ Spomladi 1928 so upniki, ki niso bili več pripravljeni obdržati Kajfeževega podjetja pri življenju, na novomeškem sodišču zahtevali uvedbo stečaja, ki pa je bila zavržena. Upniki so se pritožili pri Deželnem sodišču v Ljubljani,¹¹⁷¹ ki jim je ugodilo in odprlo stečajni postopek,

1167 SI AS 307, St 14/37–3.

1168 SI AS 307, St 14/37–6.

1169 SI AS 307, St 14/37–7.

1170 *Slovenec*, 15. 3. 1932, 3, Proces o Kajfeževi imovini. *Slovenec*, 16. 6. 1937, 7, Propad dveh kočevskih denarnih zavodov pred sodiščem.

1171 *Jutro*, 3. 3. 1928, 5, K otvoritvi konkurza nad tvrdko Anton Kajfež v Kočevju. *Slovenec*, 4. 3. 1928, 11, K otvoritvi konkurza A. Kajfež, Kočevje.

toda zdaj se je na sklep pritožil Kajfež. Najvišja sodna instances, Stol sedmorice v Zagrebu, mu je dala prav in stečaj je bil ukinjen. Upniki pa niso popustili in na vnovičen predlog pri novomeškem sodišču je bil stečaj maja 1928 še drugič in tokrat dokončno uveden.¹¹⁷² Stečaj je krepko vplival na kočevsko gospodarstvo, saj si je Kajfeževo podjetje veliko izposojalo tudi od Mestne hranilnice v Kočevju, dolgove je imelo pri krajevni tovarni sukna Textilana, gozdnem uradu Karla Turjaškega in še marsikje. »Sicer pa vlada zaradi tega konkurza po mestu in okolici, zlasti med kočevskim delavstvom, zelo velika potrtost. Ako se bodo obrati ustavili, bo ostalo samo pri lesni industriji nad 120 ljudi brez dela.«¹¹⁷³ Zaradi suma lažnega knjigovodstva je bil odprt kazenski postopek zoper Kajfeža (ki se je sojenju izognil zaradi bolezni) in njegova sinova.¹¹⁷⁴ Prav tako so se morali s kazenskimi postopki, ki so trajali vse do leta 1932, spopadati nekateri predstavniki podjetja, ki naj bi s prodajo premoženja dodatno oškodovali upnike, četudi so v času prodaje vedeli, da potekajo naporji za uvedbo stečaja.¹¹⁷⁵ Kajfežev škandalozni stečaj, ki je še mesece polnil stolpce slovenskih časopisov, se je zaključil jeseni 1936 z razkosanjem njegovega imperija in razdelitvijo stečajne mase.

Preostali razlogi za uvedbo stečaja so v ohranjenih spisih omenjeni redkeje. Občasno so prezadolženci zanj zaprosili zato, da bi preprečili rubež, ki jim je grozil. Ker je rubljenje premoženja škodilo tudi vsem preostalim upnikom, je sodišče te predloge običajno hitro sprejelo. Zastopana sta tudi nezmožnost izterjave dolgov od nekdanjega družbenika v podjetju¹¹⁷⁶ in premajhen ustanovni kapital, ki je hromil delo podjetja. Slednje je npr. uničilo lesno podjetje zakoncev Mautner. Zakonca sta sklenila pogodbo z nekim zagrebškim lesnim podjetjem, vendar sta v lastno podjetje vložila zgolj 50.000 dinarjev, kar je bilo bistveno premalo za posel, ki je predvideval obračanje nekajkrat višjih zneskov. Mautnerja sta, kot se je izkazalo, les kupcem obračunavala takoj ob prevzemu, ker sta bila zaradi skromnih sredstev nenehno na robu poloma.¹¹⁷⁷ Pogosto je na polom vplivala serija faktorjev, v primeru Edvarda Mesesnela npr. kriza, poplava, drago popravilo mlina, starost in obnemoglost.¹¹⁷⁸ V primerih, ko so za uvedbo stečaja zaprosili upniki prezadolženca ali dediči njegove zapuščine, o vzrokih insolventnosti seveda niso znali povedati nič določnega. Med spisi mizarjev se poleg že naštetih vzrokov večkrat omenjata tudi uničujoča vpliva »industrializirane konkurence«¹¹⁷⁹ ter neobvladljivih obresti na posojila.¹¹⁸⁰

1172 *Slovenec*, 26. 10. 1929, 2, Odmevi Kajfeževega konkurza.

1173 *Jutro*, 7. 3. 1928, 5, K otvoritvi konkurza A. Kajfež, Kočevje.

1174 *Slovenec*, 15. 3. 1932, 3, Proces o Kajfeževi imovini.

1175 *Slovenec*, 26. 10. 1929, 2, Odmevi Kajfeževega konkurza.

1176 SI AS 307, S 22/25–1.

1177 SI AS 307, St 2/40–14.

1178 SI AS 307, St 4/40–1.

1179 SI AS 307, S 10/29–1.

1180 SI AS 307, St 2/40–22.

ZNAČILNOSTI POTEKA STEČAJNIH POSTOPKOV

Stečaj se je uradno pričel z objavo v uradnem listu, upniki pa so pričeli pošiljati svoje zahteve za izplačilo dolgov. Postopek se je nadaljeval z zaplembo, popisom in cenitvijo prezadolženčevega premoženja. Pri lesnih trgovcih je problem predstavljala težka dostopnost lesa na različnih odročnih lokacijah, ki ga je bilo treba popisati. Upravitelji so se včasih upirali potovanju na te kraje, češ da je nesmiselno, denimo v stečaju Josipa Plankarja, ki je imel blizu Litije sedem hektarov veliko posest in je bila že »docela posekana, na nji se [je] nahaja[lo] samo mlado bukove v debelosti močne moške roke«. ¹¹⁸¹ Pri Ivanu Šegi sta postopek zapletala razpršenost lesnih zalog (Ruše, Vuzenica, Rimske Toplice, Čeče, Litija, Ljubljana) in odsotnost internega popisa, tako da ni bilo jasno niti, kateri les pripada Šegi in kateri njegovim strankam. ¹¹⁸² Kot zamudna in draga naloga se je izkazalo tudi iskanje podjetij, ki so bila pripravljena les v gozdovih zbrati na kup, ga odvreči do gozdnih poti in pripeljati do železnice, ¹¹⁸³ prav tako pa tudi zadržanje lesa na železniških postajah, da ga ne bi zasebniki kratko malo odpeljali in skušali prodati. ¹¹⁸⁴ Lahko ni bilo niti cenilcem, ki za razliko od upraviteljev niso imeli izbire in so morali obiskovati odročne gozdove, zato so se pritoževali nad številnimi kilometri, ki so jih prehodili po gorskih strminah, večdnevno odsotnostjo od doma in nizko odmerjeno nagrado za težavno delo. ¹¹⁸⁵ Poleg vsega tega se je pojavljala tudi kraja lesa iz gozdov. ¹¹⁸⁶ Včasih pa ni bilo česa popisati. Bankrotirana zakonca Perkaus sta naznanila, »da nimata oziroma da ne posedujeta prav nobene imovine in nobenega blaga, ki bi spadalo v konkurzno maso«. ¹¹⁸⁷ Pri cenitvah premoženja, ki so potekala v kriznih letih, je bilo treba upoštevati padec cen, tako da so bile cenilne vrednosti precej nižje kot še nekaj let pred tem. ¹¹⁸⁸

Popisano in ocenjeno stečajno maso je bilo treba prodati. Upravitelji so v soglasju z upniki običajno organizirali javne dražbe, ki so jih reklamirali v časopisju (v primeru Ivana Šege so, da bi prihranili denar, dražbo javno naznanjali pred cerkvijo). ¹¹⁸⁹ Predvsem v kriznem času je bila izvedba dražb draga, uspeh pa zelo negotov, obstajala je »velika nevarnost, da bi skozi prodajo upniki zelo trpeli«. ¹¹⁹⁰ Upravitelji in upniki so se tedaj raje posluževali prodaje celotne stečajne mase

1181 SI AS 307, S 22/25–14.

1182 SI PAM 645/7, S 4/24–4 in 5.

1183 SI AS 307, S 1/25–210.

1184 SI AS 307, S 9/29–15.

1185 SI AS 307, S 27/25–87.

1186 SI AS 307, S 9/29–34.

1187 SI AS 307, S 16/34–13.

1188 SI AS 307, S 1/25–150.

1189 SI PAM 645/7, S 4/24–49.

1190 SI PAM 645/7, S 9/32–38.

enemu samemu ponudniku (*en bloc*). Del premoženja so si pridržali t. i. izločitveni upniki, ki so bili pravno zaščiteni pri povračilu svojih dolgov, zlasti če so dobavili stroje za predelavo lesa. To se je zgodilo v primeru lesne industrije in žage v Žireh, ki je, mimogrede, delovala v prostorih nekdanje župnijske cerkve in mrtvašnice ter na nekdanjem pokopališču. Lastnika, gozdarski inženir in nekdanji gozdni komisar Ignacij Pelhan ter podjetnik Peter Tomšič, sta jo zagnala leta 1929, vendar sta imela nenehne težave zaradi premalo odjemalcev in padca cen lesa, z nastopom krize pa sta morala delo prekinjati v vse daljših intervalih, dokler nista postala insolventna. Parno lokomobilo (prenosni motor) je od njiju nazaj prevzel dobavitelj, zagrebško podjetje Istok, ki so mu v stečaju pripadale izločitvene pravice, saj je na podlagi predhodno sklenjenega dogovora ohranil lastninsko pravico nad strojem, dokler ne bi bil v celoti poplačan.¹¹⁹¹

V stečajih lesnih trgovcev so pravne dileme pogosto povzročala vprašanja o lastništvu lesa, ki so ga upniki prinašali v obdelavo lesnim podjetjem ali ki ga je podjetje naročilo za sečnjo, saj so se na obeh straneh hoteli izogniti izgubam ali vsaj prejeti odškodnino. Včasih so morali upniki sprožiti ločen sodni postopek, če njihova terjatev ni bila priznana. Vzemimo za primer ponovno škofjeloškega trgovca Franca Calerija. Med postopkom se je izkazalo, da je podjetje odkupovalo les zlasti v gozdovih na Jelovici s pomočjo dveh posrednikov, ki sta s tamkajšnjimi kmeti in posestniki sklenila pogodbe o sekanju drevja. Ko je bil les posekan, spravljen na kupe in žigosan s pečatom Calerijevega podjetja, naj bi kmetje prejeli plačilo, vendar se je položaj v stečajnem postopku zapletel, ker na sedežu podjetja ni nihče točno vedel, koliko pogodb sta sklenila posrednika in ali sta ustrezno izplačala vse kmete.¹¹⁹² Obenem so se kmetje, takoj ko so izvedeli za stečaj, zatekli k svojemu odvetniku in so hoteli les prodati na lastno pest, da ne bi utrpeli izgube. Odvetnik je stečajnemu upravitelju prepovedal odvoz lesa, ta pa je moral pred sodiščem nato dokazovati, da les v celoti pripada stečajni masi.¹¹⁹³ Pravno zapleteno je bilo tudi dokazovanje lastništva nad okoli 2000 m³ lesa, ki ga je pri prevaljski lesni industriji Korotan dal razrezati posestnik Franc Lahovnik (tudi Korotanov glavni delničar), polovico pa je podjetju tudi prodal. Čeprav so mu bili upniki že pripravljeni odstopiti zahtevano lesno zalogo, so nove priče položaj prikazale v drugačni luči, ki je negirala Lahovnikova pojasnila, tako da se je bil posestnik prisiljen spustiti v tožbo za les.¹¹⁹⁴ Včasih si je mahinacije privoščil kar prezadolženec sam. Alojz Košak, lastnik bankrotirane mariborske lesne družbe Jug, ni samo s prevaro dosegel izplačila menice v višini 192.000 kron, temveč je na lastno pest nekemu kupcu prodal motor za žaganje lesa, vreden 10.000 di-

---

1191 SI AS 307, S 16/30–1 in 29.

1192 SI AS 307, S 1/25–65.

1193 SI AS 307, S 1/25–214.

1194 SI PAM 645/7, St 8/34–89 in 103.

narjev, ki je sicer pripadal stečajni masi. Košak je na sodnem postopku sicer skušal prikazati, da je motor zgolj posodil, vendar mu porotniki niso verjeli in so ga obsodili na dve leti ječe,¹¹⁹⁵ kupec pa je bil prisiljen stroj kljub upiranju vrniti.¹¹⁹⁶

Podobno se je v marsikaterem postopku zapletalo tudi vprašanje lastništva nad lesnim obratom. V primeru Jakoba Pogačnika je bilo nejasno, kje pravzaprav živi in deluje, pri Škofji Loki ali v Podstenicah na Dolenjskem, tako da je bilo vprašljivo že, katero sodišče je zanj pristojno. Nekdanji Pogačnikov družbenik Anton Breznikar je v jeznem pismu zatrdil, da je zaplet Pogačnik sprožil nameoma z namenom zavlačevanja, saj se z lažnimi obljubami, izmikanjem in prepisom premoženja stalno izogiba poplačilu dolgov, obenem pa živi razsipno in se naokoli še vedno prevaža v kabrioletu.¹¹⁹⁷ Ko je moral Pogačnik razložiti situacijo, je povedal, da je v Virmašah imel neuspešno žago, v katero je vrgel na stotisoče dinarjev (že nakup obrata, za katerega je moral plačati 550.000 dinarjev, je moral skoraj v celoti pokriti s posojili, ker je imel samo 50.000 dinarjev gotovine), na koncu pa je v njej opravil le en sam posel za neko švicarsko lesno podjetje in še tu izgubil veliko denarja. Stroje je moral prodati in ob pričetku stečaja so bili prostori zapuščeni in zanemarjeni.¹¹⁹⁸ V Podstenicah, kjer je prav tako delovala parna žaga, je po lastnih zagotovilih stanoval le občasno, medtem pa je bilo »torišče njegovega delovanja« v Stari Loki, saj »se mora hoditi domov v Staro loko celo preoblačit«. ¹¹⁹⁹ Na Dolenjsko je zahajal zato, ker je bil poslovodja omenjene žage, katere lastniki so bili njegovi znanci; prav tako je trdil, da luksuzni avtomobil pripada podjetju znancev in da mu podjetje plačuje zgolj »ves izdatek, za hrano, za stanovanje, za obleko in za potovanje«. Žago so postavili predvsem zato, ker so računali na ugodno ceno lesa (15 do 18 dinarjev na kubični meter), a so se ušteli in kmalu so morali plačevati od 60 do 100 dinarjev, tako da je tudi ta žaga kmalu propadla.¹²⁰⁰

V letih pred drugo svetovno vojno se je kot nepričakovani interesent pri prodaji stečajnih mas pojavila jugoslovanska vojska, ki se je med pripravami na vojno zanimala za prevzem nepremičnin ob strateških cestah in železnicah, kar je odgovarjalo lokaciji večine lesnih obratov. Posestvo Jakoba Pogačnika pri škofjeloški železniški postaji je vojni erar Kraljevine Jugoslavije denimo kupil za zajetno vsoto 963.000 dinarjev.¹²⁰¹ Vojaški organi pa niso bili vedno tako radodarni. V (drugem) stečaju Franca Krašovca se je v postopek vmešala vojaška tehnična komisija. Zaradi gradnje strateških cest, ki je tedaj v tajnosti potekala

1195 *Tabor*, 17. 12. 1924, 3, Čarodejec z menico.

1196 SI PAM 645/7, S 2/24–8.

1197 SI AS 307, St 21/37–2.

1198 SI AS 307, St 21/37–1, 8 in 25.

1199 SI AS 307, St 21/37–8.

1200 SI AS 307, St 21/37–25.

1201 SI AS 307, St 21/37–58.

na Vrhniki, je vojska hotela prevzeti Krašovčevo skladišče za les pri železniški postaji. Komisija je zagrozila, da bo poslopje razlastila, če ga stečajni upravitelj ne bo predal v njihovo last. Stavba ter zemljišče, kot je zapisal resignirani upravitelj, »za druge interesente (lesne trgovce)« nista imeli »dejansko nobene vrednosti več«. ¹²⁰²

Po prodaji premičnin in nepremičnin v stečajni masi je upravitelj razdelil pridobljena sredstva med upnike in postopek se je s tem zaključil. Med 49 obravnavanimi stečaji se jih je na ta način končalo 17 (dobrih 35 %). Le malo za njim s 15 primeri zaostaja ukinitvev postopka zaradi premalo sredstev, ki niso zadostovala niti za stroške postopka, kaj šele za poplačilo upnikov, zato so bili ti primeri opuščeni in najverjetneje predani naprej v kazensko obravnavo. Devet postopkov se je končalo s sklenitvijo prisilne poravnave, trije pa s sklepom vseh upnikov, kar je običajno pomenilo, da si je prezadolženec našel poroka, ki je bil pripravljen jamčiti za izplačilo vseh upniških terjatev. V dveh primerih je do zaključka prišlo, ker se je izkazalo, da obstaja samo en upnik, zakon pa v tem primeru ni dovoljeval uvedbe stečaja. En postopek (tj. prvi Kajfežev) je bil prekinjen, za dva pa je način zaključka neznan; stečaj Mautnerjeve zapuščine se je vlekel še globoko v drugo svetovno vojno in, kot kaže, ni doživel formalnega zaključka.

KULTURNI BOJ SKOZI STEČAJE

Stečajni so imeli številne posledice, ki so se raztezale onkraj pravnih in premoženjskih. V slovenskem kontekstu je mogoče spremljati percepcijo stečajev skozi nacionalistično oziroma politično optiko. Pogosto so v primerih stečajev podjetij, ki so imela zveze z enim od nacionalnih ali političnih taborov, njihovi nasprotniki napadali ter smešili neodgovornost ali nesposobnost tega tabora. Stečajni so bili torej tudi polje političnega obračunavanja, ki se je pričelo že pred prvo svetovno vojno. Eden takih primerov je stečaj Produktivne zadruge ljubljanskih mizarjev leta 1911. O njem je klerikalni *Slovenec* dramatično pisal, da je posledica sovražne nastrojenosti ljubljanskih liberalcev (z županom Ivanom Hribarjem na čelu) do revnih socialdemokratskih delavcev zadruge, češ da so pri njih naročali dela za razne ljubljanske šole, nato pa so jih slabo plačali ter jih pri tem še psovali. ¹²⁰³ Liberalni tabor pa je nekaj mesecev prej z užitkom poročal o domnevni aferi, ko naj bi skoraj bankrotiral ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Ker naj bi uničil lesno trgovino v okolici Gornjega Grada in za povrh še

¹²⁰² SI AS 307, St 14/37–16.

¹²⁰³ *Slovenec*, 25. 10. 1911, 3, Liberalna skrb za obrtnike.

dobršen del škofijskega gospodarstva, se je znašel v škripcih, zato so mu klerikalni poslanci hitro izposlovali državno posojilo z ugodno obrestno mero.¹²⁰⁴

Izmed stečajev med obema vojnama velja omeniti poročilo *Jutra* o Kajfeževem stečaju. Čeprav se je večina krajanov bala posledic poloma, pa je časopis poročal, »da so za ta konkurz navdušeni samo pripadniki ene stranke, ki dajejo svojemu veselju obilo duška tudi po javnih lokalih«, pri čemer je očitno namigoval na Kočevarje.¹²⁰⁵ Predvsem v delavskem socialističnem tisku pa so bile pogoste omembe lesne predelovalnice Korotan, o kateri med delavci ni šel dober glas, češ da plačuje nizke mezde, nadleguje svoje delavce in jim ne nudi socialnega zavarovanja.¹²⁰⁶ Delavski in socialistični tisk je pisal, da »sestoji večinoma iz klerikalnih tigrov«, o enem od nadzornikov pa je bilo rečeno: »Njegova krščanska ljubezen do bližnjega je tako velika, da na prošnjo delavstva za povišanje mizernih plač pohvali delavce – z lenuhi, povišek pa odreče.«¹²⁰⁷ Na podlagi dostopnih virov se sicer ne da zanesljivo oceniti, ali je slab odnos vplival na kasnejši stečaj Korotana.

ZAKLJUČEK

Stečaj je bil in je vse do danes za večino prezadolžencev zahtevna, stresna in izčrpljujoča preizkušnja, ki ne načne samo njihovega premoženja, temveč marsikdaj tudi njihovo telesno in duševno zdravje. Nemogoče je zanesljivo reči, ali je stres ob stečaju vplival na 45-letnega Franca Calearija, ki se je slabi dve leti po razglasitvi stečaja pred domačo hišo onesvestil, kmalu zatem pa umrl.¹²⁰⁸ Prav tako težko ugibamo o razlogih, zaradi katerih je Antona Mautnerja, katerega lesno podjetje je bilo tedaj zadolženo za 20.000 dinarjev in tik pred stečajem, 24. julija 1940 zadela usodna kap in zakaj je njegova obupana vdova Antonija naslednji dan storila samomor.¹²⁰⁹ Kljub temu pa ni mogoče zanikati, da je stečaj imel velike posledice tako za gospodarstvo na splošno kot tudi za posameznike, ki so se v njem znašli, saj so z njegovo uvedbo naleteli na kopico težav ter skrbi in tudi družbeno stigmo, ne glede na to, ali so bili za polom krivi sami ali je do njega prišlo zaradi kriznih gospodarskih razmer.

1204 *Slovenski narod*, 16. 2. 1911, 3, Škof Anton Bonaventura in ‚Glavna posojilnica‘ – primera.

1205 *Jutra*, 7. 3. 1928, 5, K otvoritvi konkurza A. Kajfež, Kočevje.

1206 *Delavska pravica*, 20. 9. 1928, 3, Nečuvveno postopanje pri lesni družbi ‚Korotan‘ v Prevaljah.

1207 *Socialist*, 12. 12. 1934, 4, Črna.

1208 *Slovenec*, 4. 11. 1926, 5, Na ulici. *Jutra*, 4. 11. 1926, 4, Nenadna smrt.

1209 SI PAM 645/7, St 2/40–1.

Miha Humar in Matej Jošt

VZPON IN PADEC LESNE INDUSTRIJE

UVOD

Raba lesa na današnjem ozemlju Slovenije ima že dolgo tradicijo.* Na začetku so les uporabljali predvsem kot energent, za ogrevanje in pripravo hrane, že kmalu pa so se razvile tudi naprednejše rabe lesa. Les je bil že od zgodnjega paleolitika ena najpomembnejših surovin za gradnjo in izdelavo prevoznih sredstev, orodja, orožja, pohištva in drugih izdelkov za vsakdanje življenje. Les so obdelovali že na začetku človeškega razvoja, saj za to niso potrebovali zapletenih orodij.¹²¹⁰ Eden najstarejših lesenih izdelkov v slovenskem prostoru je konica, izdelana iz lesa tise, ki so jo našli v Ljubljani.¹²¹¹ Dolgo tradicijo rabe lesa za gradnjo bivališč in transportnih sredstev nakazujejo tudi ostanki kolišč in najstarejše leseno kolo z osjo, najdeno na Ljubljanskem barju.¹²¹² Za prva obdobja obdelave lesa je značilno, da je kakovost lesenih izdelkov bolj odvisna od lastnosti lesa kot od orodij, ki so bila na voljo.¹²¹³ Tradicija rabe lesa se je nadaljevala tudi v predindustrijski dobi. Proizvodnja pohištva, orodij in orožij je potekala na obrtniški način. Pred razvojem vodno gnanih žag so debela žagali ročno – z jarmovko. Medtem ko je pri ročnem orodju prevladovala omejena energija

---

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P4-0015 *Les in lignocelulozni kompoziti*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

1210 Condit, A History of Building Materials, 323–25.

1211 Gaspari, Erič in Odar, A Palaeolithic Wooden Point, 186–92.

1212 Velušček, The Remains of an Eneolithic Cart, 51–57. Čufar, Kromer, Tolar in Velušček, Dating of 4th Millennium BC Pile-Dwellings, 2031–39. Lazarevič, Energetske tranzicije, 9–11.

1213 Youngs in Hamza, Wood: History of Use, 9641–46.

človeških mišic, je vodne žage poganjala veliko večja in učinkovitejša energija vode.¹²¹⁴ V bolj vetrovnih predelih so razvili tudi žage, ki jih je gnal veter. Prve vodne žage so poznali že v antiki. Zaradi obilice poceni delovne sile se niso razširile. V zgodnjem srednjem veku tehnološki razvoj na področju žagarstva ni napredoval. V 11. stoletju so Arabci ponovno prinesli tehnologijo razžaganja lesa v Evropo. Iz Španije so se na vodo gnane žage razširile najprej v Francijo, od tam čez Italijo tudi na ozemlje današnje Slovenije.¹²¹⁵ V Beneškem Arzenalu je predelava lesa prvič potekala na industrijski način. Glede na italijanski izvor smo prve žage imenovali venecijanke ali beneški jarmeniki. Vse do 19. stoletja so bile vodne moči najpomembnejši energetski vir človeštva. V tem obdobju je bila primarna predelava lesa (razžaganje) vezana predvsem na žagarske obrate na vodni pogon, ki so se nahajali v bližini gozdov. Na Pokljuki in kraških planotah, kjer ni bilo stalnih vodotokov, so za pogon žag ustvarili jezove, kamor so pozimi navozili sneg, ki je spomladi poganjal naprave. Za njihovo uporabo ter tudi za rabo vodotokov so žagarji morali gosposki plačevati dajatve, navadno v obliki izdelkov, najpogosteje desk ali letev.¹²¹⁶

ZAČETKI LESNOPREDELOVALNIH OBRATOV NA SLOVENSKEM

Domnevno so prvo žago na našem ozemlju zgradili Benečani med letoma 1322 in 1358 v samostanu Bistra pri Vrhniki¹²¹⁷ oziroma v Selški dolini (1358).¹²¹⁸ V 14. stoletju je na slovenskem ozemlju delovalo več žagarskih obratov, do leta 1500 je znanih vsaj šestdeset obratov. Ko je bila leta 1873 ukinjena rezervatna pravica gozdov za železarstvo, se je število žagarskih obratov hitro povečevalo, leta 1850 jih je bilo najmanj 1500, leta 1900 pa že več kot 2000, največ na območjih, kjer so žagarstvo povezali s trgovino z lesom in splavarstvom v porečju Savinje in Drave. Ob koncu 19. stoletja je bil največji žagarski obrat v Jelendolu pri Ribnici (žaga, ustanovljena leta 1883) z letno proizvodnjo 1200 vagonov lesa in 120 zaposlenimi. Sledile so mu žage z letno proizvodnjo od 500 do 600 vagonov žaganega lesa v Kočevju (1909), 600 vagonov lesa letno v Celju (1882), 500 vagonov tesanega in rezanega lesa v Mislinji (1794), od tega 300 vagonov rezanega lesa in približno 100 do 150 vagonov lesa za sode.¹²¹⁹

1214 Cimperšek, Zgodovinski razvoj vodnih žag, 331–41.

1215 Gaebeler, *Ein Beitrag Zur Frühgeschichte Der Sägemühlen*, 166–82.

1216 Več o tem v Kulišer, *Splošna gospodarska zgodovina*.

1217 F. Hafner, *Steiermarks Wald in Geschichte*, 360–73.

1218 Šter, Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini, 208–18.

1219 Cimperšek, Zgodovinski razvoj vodnih žag, 331–41.

V obdobju do druge polovice 19. stoletja je bil les tudi glavni vir energije, pogosto v obliki oglja, zaradi česar se je močno razširila njegova proizvodnja, njegovo pridobivanje pa se je razširilo po vsej Sloveniji. Vrhunec proizvodnje je bil dosežen sredi 19. stoletja, nato je sledil postopen prehod na premog. Sredi stoletja je bilo največ oglja proizvedenega na Gorenjskem, saj je bilo leta 1826 samo na Jelovici kar 838 oglarskih enot. Glavna središča oglarstva sta bila sicer Kočevski Rog in območje Trnovskega gozda, od koder so oglje vozili v idrijski rudnik živega srebra. V drugih pokrajinah je bila proizvodnja oglja manj gospodarsko pomembna. Od energetskih virov, ki so izhajali iz gozda, sta bili močno odvisni predvsem proizvodnja železa in stekla, pa tudi opekarstvo, vsi ti pa so predstavljali pomemben steber neagrarne proizvodnje.¹²²⁰ Vse to je vodilo v prekomerno rabo gozda, ki je imelo že v tej dobi vidne posledice, posledično pa tudi v posege v ekosistem, ki so sledili ekonomskim interesom. V 19. stoletju, še zlasti pa po letu 1848, so ljudje na Kranjskem porabili za več kot četrtno več lesa, kot bi ga priporočali glede na letni prirast gozdov. Poleg tega obnova gozdov ni dohitevala potrošnje, kar je dolgoročno vodilo v izčrpanost, zato so oblasti že po letu 1830 nove koncesije za uporabo lesa v energetske namene v industriji vezale na obveznost postopnega uvajanja premoga.¹²²¹

Gozd in les sta imela pomembno vlogo v kmečkem gospodarstvu, predvsem pa pri razvoju dodatnih podeželskih dejavnosti, ki so dajale dodaten zaslužek. Področje kmetijske obrtne proizvodnje je bilo široko in je prispevalo k stabilizaciji dohodkov in dvigu življenjskega standarda podeželskega prebivalstva, tudi tistih, ki so se že sicer večinoma preživljali z lesom. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo Kranjske je že leta 1875 ugotavljala razširjenost in pomen kmečke obrtne proizvodnje, pri čemer je ugotovila, da je v vsakem okraju na Kranjskem mogoče razviti vsaj eno tovrstno proizvodno dejavnost.¹²²² Podatki so temeljili na ocenah stanja, ki so jih poslale občinske oblasti. Na podlagi teh podatkov je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo Kranjske predstavila sliko pestrosti kmečkih praks in pobud. Navedene so bile naslednje dejavnosti: izdelki iz lesa v osrednjem delu države, košare, pletene iz vrbovih vej, metle iz brezovega ali drugega lesa, izdelane po vsej državi. Pomembno je bilo tudi splavarjenje lesa.¹²²³

1220 Minařik, *Pohorske steklarne*, 186–91. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Prah, *Zgodovina oglarjenja*, 53. Slokar, *Zgodovina steklarske industrije na Goriškem*, 64–66. Šorn, *Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva*, 144–56.

1221 Šorn, *Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva*, 151. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, 176–80.

1222 *Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach*, 241–52.

1223 Vošnjak (ur.), *Poročilo o kmetijski anketi*, 32–34. *Bericht der K.K. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Österreich*, 317–45.

LESNA OBRT IN LESNOPREDELOVALNA INDUSTRIJA PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Po prvi svetovni vojni se je zaradi obnove, hitre industrializacije in gospodarske rasti pojavilo močno povpraševanje po žaganem lesu. Proizvodnja lesa je v prvi polovici 20. stoletja predstavljala 15 % celotne slovenske blagovne proizvodnje, izvoz lesa pa celo tretjino vrednosti celotnega izvoza.¹²²⁴ Podrobna študija, ki je zajela predvsem občino Velike Lašče in njeno gospodarsko podobo v medvojnem obdobju, lahko pa jo uporabimo kot študijo primera razmer v širšem slovenskem okolju, je zajela številne gospodarske dejavnosti, ki temeljijo na lesu: mizarstvo, proizvodnjo lesenih koles, sodov, veder, zobotrebcev, košar, grabelj, vilic, žlic, oglja, obešalnikov, igrač in punčk, proizvodnjo glasbil, lesene obutve in žage. Glede trgovine je študija omenila trgovino z divjimi pticami, gozdnimi sadeži, zdravilnimi zelišči in izdelki iz lesa za vsakdanjo rabo.¹²²⁵ Kmetje so bili tudi najpomembnejši tržni akterji, ki so mestna središča oskrbovali z lesom. Priprava in prodaja lesa sta bila namreč pomemben del dohodkovne strukture kmetov. Za obdobje pred drugo svetovno vojno je bilo ocenjeno, da je povprečno gospodinjstvo za ogrevanje in kuhanje letno porabilo vsaj 7,3 m³ lesa, kar pomeni, da je bilo približno 60 % povprečnega letnega gozdnega pridelka še vedno porabljenega za ogrevanje in kuhanje. Velika poraba lesa je bila posledica nizkih cen, saj je bil premog za večino prebivalstva predrag. Podeželje in velik del mestnega prebivalstva sta bila vezana izključno na les.¹²²⁶ Proizvodne kapacitete za razrez in obdelavo lesa so se izrazito povečevale – zlasti se je povečevalo število žag, ki je konec dvajsetih let 20. stoletja doseglo že število 2800, povečale so se tudi zmogljivosti, saj je zmogljivost žag kar dvakrat preseгла letni pridelek lesa. Slovenija je postala tudi uvoznica lesa iz drugih jugoslovanskih regij, da bi lahko izkoristila obstoječe zmogljivosti žag. Potekala je konsolidacija dejavnosti tako v proizvodnji lesa kot v njegovi predelavi. Nastajali so veliki obrati, večinoma na nekdanjih fevdalnih posestvih, z velikimi gozdnimi kompleksi. Po drugi strani je prišlo do konsolidacije tudi v lesnopredelovalni dejavnosti, saj so začeli proizvodnjo v več večjih podjetjih za proizvodnjo pohištva, furnirja in parketa.¹²²⁷

Jugoslovanski zakon o gozdovih iz leta 1929 je gozdove delil na državne in nedržavne. Med nedržavne gozdove je štel gozdove samoupravnih teles, gozdove imovinskih občin ter drugih podobnih korporacij in gozdove zasebnikov. Tako razlikovanje je bilo potrebno, ker je zakon za nekatere teh kategorij predpisoval

1224 Valenčič, *Gozdarstvo*, 458.

1225 Mrkun, *Obrti in trgovina velikolaškega okraja*.

1226 Sunčič, *Poraba trdih goriv na Slovenskem*, 107–20.

1227 Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 262–86.

različna načela gospodarjenja.¹²²⁸ Agrarna reforma, ki je bila izvedena v tem obdobju, je bila izrazito usmerjana proti gozdnim veleposestnikom, zlasti tistim, ki niso želeli prevzeti jugoslovanskega državljanstva. Proti razlastitvi, ki se jim je obetala, so ukrepali tako, da so iz gozdov poskušali posekati čim več, dokler so bili ti še v njihovi lasti. To je pomenilo opuščanje prej uveljavljenih gozdnih načrtov, zanemarili so večino investicij, ki bi jih bilo sicer treba izvesti v gozdu, k še dodatnemu sekanju pa jih je napeljala gospodarska kriza, ko so les prodajali kljub nizkim cenam in na tak način reševali svoje posesti.¹²²⁹ Posegi v lastniško strukturo so pripeljali do tega, da je 80 % gozdov bilo v lasti 160.000 kmetov, kar je predstavljalo izredno velik delež drobne kmečke posesti. Taka razdrobljenost je onemogočala pravo in načrtno gospodarjenje, predvsem pa je prišlo do zelo počasnega uvajanja tehničnih novosti ter vsakih večjih investicij v gozdno infrastrukturo, opremo in mehanizacijo. V takih razmerah ni moglo prihajati do ustanavljanja večjih industrijskih obratov. Razvoj je slonel na manjših žagah, ki pa so bile večinoma nerentabilne in so jih odpirali, ne da bi prej premislili o realnih potrebah trga.¹²³⁰

Svetovna gospodarska kriza med letoma 1930 in 1933 je zadala hud udarec lesni industriji. Takrat se je število zaposlenih v panogi prepolovilo. Ko je mednarodna skupnost po napadu Italije na Etiopijo uvedla še embargo na gospodarsko sodelovanje z Italijo, so številna podjetja izgubila italijanski trg. To je bilo še toliko bolj pomembno, ker je bila Italija tradicionalno tržišče lesa. Pred gospodarsko krizo je bilo na ozemlju Slovenije okoli 2500 venecijank, leta 1940 se je število zmanjšalo na 1800.¹²³¹ V času pred drugo svetovno vojno je bil izvoz hlodovine celo prepovedan. Izvesti je bilo treba vsaj osnovno predelavo hlodovine v žaganice, te pa je bilo že mogoče prodati na tujih trgih. V tem času so že intenzivno iskali tudi cenejšo surovino iz Slavonije in Bosne ter opuščali uporabo lesa iz slovenskih gozdov vsaj za izdelke z nižjo dodano vrednostjo, kot so bili npr. zaboji in druga lesna embalaža.¹²³²

Simbol nove samozavesti in razvoja je bil Ljubljanski velesejem leta 1936, ki je gostil državno razstavo *Za naš les!*, nad katerim je častno pokroviteljstvo prevzel sam Kralj Peter II. Pozivali so k uvajanju novih tehnoloških postopkov, ki bi zagotavljali večjo odpornost in daljšo obstojnost lesa v najrazličnejših okoliščinah. Predvsem naj bi bilo treba zagotoviti čim večjo avtonomnost lesne industrije, ki naj poskrbi za obdelavo lesa od poseka v gozdu do končnega izdelka, in to z domačimi delavci. Ljudi naj bi bilo treba osvestiti in izobraziti o tem, za kaj vse je

1228 Valenčič, *Gozdarstvo*, 419–20.

1229 Granda, *Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem*, 71.

1230 Funkl, *Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo*, 90–91.

1231 Cimperšek, *Zgodovinski razvoj vodnih žag*, 331–41.

1232 *Lesna industrija na Pivškem*, 37.

les mogoče uporabiti, o vseh prednostih za narodno gospodarstvo in obrambno sposobnost države, saj so razvijali celo razstrelivo iz lesa. Les je sicer predstavljal enega od najbolj pomembnih izvoznih artiklov: ko je celoten izvoz Jugoslavije v letu 1937 znašal 6,27 milijarde dinarjev, je izvoz lesa od tega predstavljal kar 888,77 milijonov, izvoz lesnih izdelkov pa še dodaten 101 milijon dinarjev. Cilj, ki so si ga postavili, je bil, da bi to razmerje spremenili in izvažali le končne izdelke in industrijske proizvode, ne pa več surovega lesa in polizdelkov, vsak uvoz tujega lesa in lesnih izdelkov pa naj bi povsem prepovedali, saj je bilo to za narodno gospodarstvo nepotrebno in škodljivo.¹²³³ Zagovarjali so tezo, da uporaba lesa nima omejitev, da ga je mogoče in nujno uporabljati v gradbeništvu ter celo za tlakovanje cest, kot pogonsko sredstvo, za ogrodja in karoserije za avtomobile, avtobuse in letala, glasbila, za celo vrsto drobnih vsakdanjih predmetov in v primeru izrednih potreb celo v prehranske namene, predvsem pa naj bi bilo treba doseči tudi izkoriščanje in predelavo stranskih gozdnih produktov ter lesnih odpadkov.¹²³⁴

Razmere naj bi se za malega kmečkega posestnika v 30. letih izboljšale z združenjem v zadruge, s pomočjo katerih naj bi na trgu dosegal višje cene za les ter imel zagotovljen odkup, kar naj bi ga varovalo pred špekulanti. Nastala je mreža zadrug, ki je delovala pod krovno zvezo lesnoproductivnih zadrug v Ljubljani, zelo pomembno vlogo pa je odigralo tudi združeno podjetje za izvoz lesa Marad iz Nazarij. Ta je uspel uspešno nadomestiti izpad prodaje lesa v Italijo, ki se je po začetku abesinske vojne in mednarodnih sankcij proti Italiji skoraj ustavila, saj so nove trge poiskali celo na Bližnjem vzhodu. Če sta pred prvo svetovno vojno na Slovenskem obstajali dve lesnoproductivni zadrugi, jih je bilo leta 1937 že devet, leta 1940 pa se je skupaj povežalo še 18 drugih zadrug, ki so svoje področje delovanja razširile na področje trženja lesa in gospodarjenja z gozdom, ter kar 20 lesnoindustrijskih obratov, ki so poskušali povežano tržišče svoje produkte, lotili pa so se tudi gojenja rastlin ter večjih skupnih investicij v infrastrukturo, kot so bile gozdne ceste itd. To povežovanje je za male gozdne posestnike pomenilo vstop med dobavitelje velike industrije, ki se sicer ni spuščala v pogajanja z vsakim posameznim gozdnim posestnikom, ki je bil nekonkurenčen in ni mogel redno zagotavljati potrebnih količin surovine, ki jo je industrija potrebovala.¹²³⁵

1233 Kregar, Državna razstava »Za naš les!«, 16–22. Lavrič, Les v mednarodni trgovini, 383.

1234 *Ljubljanski velesejem Ljubljana 1936*, 15–119.

1235 Funkl, Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo, 92.

HITER RAZVOJ LESNOPREDELOVALNE INDUSTRIJE PO 2. SVETOVNI VOJNI IN NJEGOV VPLIV NA GOZDNI EKOSISTEM

Po letu 1945 se je za obnovo porušene domovine uporabljalo velike količine žaganega lesa, povpraševanje po lesu se je drastično povečalo in delo se je začelo takoj – na Pivškem so polni zanosa in evforije stroje zagnali že 3. maja. Razvijala se je lesnopredelovalna industrija, pojavile so se tovarne celuloze in papirja, odprle so se železarne, med prebivalstvom pa je prevladovalo povpraševanje po lesu za ogrevanje. V tistem obdobju je vladalo veliko pomanjkanje premoga, poleg tega pa je bilo treba zagotoviti predpisane količine lesa tudi za ostale dele Jugoslavije. Les je še dodatno pridobil na pomenu po sporu z Informbirojem, ko se je Jugoslavija znašla popolnoma odrezana od surovin, ki so izvirale iz vzhodnega bloka. Povpraševanje po lesu pa je bilo veliko po celotni porušeni Evropi, zato je les postal edini omembe vreden izvozni artikel in edino sredstvo, s katerim je država pridobivala devize. Slovenska podjetja so svoje trge našla v Angliji, na Nizozemskem, Cipru, v Italiji in še kje.¹²³⁶ Posledice takšnih razmer so bile dvojne: izjemno sta se povečali sečnja in izkoriščanje gozdov izven meja, določenih z gozdarskimi načrti. V gozdovih je bila v tem obdobju storjena velika škoda v podrasti, kar je vplivalo na pomlajevanje gozda in zniževanje kakovosti posekanega lesa.¹²³⁷ Žagan les je bil ena od redkih surovin, ki je bila v Jugoslaviji v presežku, kar se odraža v intenzivnem izvozu. Viri poročajo, da so v času prve petletke (1946–1952) »naše žage pele noč in dan«, zato so gozdarji namenoma poročali o nižjih etatih in prirastkih, da bi s tem zaščitili gozdove.¹²³⁸ Doseganje administrativnega petletnega načrta je bilo prioriteta, pogosto pa so posamezna gozdna gospodarstva bodisi iz želje po dokazovanju in splošne evforije bodisi zato, da so si poskušala dvigniti plačni fond, izvajala celo nadplanske sečnje, kar je povzročilo sunkovit padec gozdnih fondov tako glede količine kot tudi glede kvalitete gozdov. Inventarizacija gozdov v letih 1946 in še posebej v letu 1952 je pokazala zaskrbljujoče stanje, saj je bilo očitno, da so bili slovenski gozdovi prekomerno izkoriščani že pred začetkom prve petletke, česar državni proizvodni plani niso upoštevali, saj se je posekalo 250 % naravnega prirastka. Slovenski strokovnjaki so izražali mnenje, da bi nadaljnje izpolnjevanje zahtev, ki jih je postavljal Svet za predelovalno industrijo FLRJ, dejansko pomenilo likvidacijo gozdarstva kot pridobitne panoge v Sloveniji, dolgoročno pa bi to pokopalo vse načrte za razvoj domače lesnopredelovalne industrije. Od gozda in gozdarskega sektorja se je pričakovalo, da bosta financirala izvajanje petletke z izvozom lesa, kar je hromilo napredek v sektorju. Gozdarski sektor je svoje prihodke v okviru

1236 *Lesna industrija na Pivškem*, 41–42.

1237 Funkl, Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo, 94.

1238 Cimperšek, Zgodovinski razvoj vodnih žag, 331–41.

gozdne takse odvajal v proračun, od katerega je nato nazaj v odvisnosti od vsakoletnega proračunskega razreza dobival sredstva za plače, investicije, obnovo gozdov itd. Gozdarski strokovnjaki so se zavzemali za doseg avtonomije, ki bi jim v večji meri omogočala razpolaganje z ustvarjenimi prihodki in omogočila gozdarskemu in lesarskemu sektorju prepotrebno modernizacijo. Večina dela je bila še vedno opravljena ročno, mehanizacije ni bilo ali pa je bila izjemno zastarela.¹²³⁹ Prve večje investicije v lesnopredelovalne objekte in proizvodnjo različnih artiklov, kot so bile npr. vezane plošče, so se začele v letu 1947,¹²⁴⁰ razrez lesa pa je še do konca prve petletke večinoma potekal na zastarelih venecijankah. Ko zastarelih žag po prvi petletki niso več potrebovali, je bilo obrtniško žaganje na venecijankah in podobnih žagah v Jugoslaviji prepovedano ali vsaj močno omejeno. Po letu 1954 so se z Uredbo in posebnim navodilom o obratovanju žag venecijank¹²⁴¹ ter Zakonom o registraciji žag iz leta 1954 začela ustavljati vodna kolesa žag.¹²⁴² Namesto njih so številni kmetje in manjši obrtniki zgradili več tisoč žag na električni pogon. Številne žage vsaj za domače potrebe obratujejo še danes.¹²⁴³ Prenovo manjših žag na kmečkih gospodarstvih je spodbudil program Pomoč za razvoj podeželja, ki je spodbujal dopolnilne dejavnosti na kmetijah.¹²⁴⁴ Trenutno v Sloveniji deluje okoli 700 žagarskih obratov, ki dejansko razžagujejo les, manjših nedelujočih obratov pa je veliko več, vendar ti ne predstavljajo konkurence obstoječim obratom.¹²⁴⁵ Pričakovati je, da se bo število žagarskih obratov v Sloveniji v prihodnje še zmanjševalo, saj so večji obrati zaradi ekonomije obsega praviloma konkurenčnejši, dosegajo boljše izkoristke in zahtevajo manj fizičnega dela.

Ob prelomu stoletja so se v Sloveniji razvili kraji z močno razvito lesno obrtjo in zametki industrije. Najpomembnejša središča so bila Šentvid pri Ljubljani, Kočevsko in Solkan pri Gorici. Predvsem Solkan in Šentvid sta nastala blizu regionalnih središč, ki so se v tem obdobju intenzivno razvijala, zato je bila velika potreba po pohištvu. Solkanski mizarji so zaradi bližine Trsta in dobrih železniških povezav pohištvo prodajali v 40 držav, tudi Egipt. Egipt je bil pomemben trg predvsem zaradi aleksandrink. Iz tradicije solkanskih mizarjev se je na Goriškem razvil Meblo.¹²⁴⁶

1239 SI AS 244, t. e. 13, mapa 21.

1240 *Lesna industrija na Pivškem*, 42.

1241 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št. 11, 16. 4. 1953, 133, Uredba in posebnim navodilom o obratovanju žag venecijank. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št.14, 15. 4. 1954, 256. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, št. 18, 18. 6. 1959, Navodilo o spremembah in dopolnitvah navodila za izvajanje uredbe o obratovanju žag venecijank, 561.

1242 Cimperšek, *Zgodovinski razvoj vodnih žag*, 331–41.

1243 Prislán in Gornik Bučar, *Shematska analiza*, 10. Pretterhofer in Jurnjak, *Optimizacija gozdno lesne verige*, 11.

1244 *Javni razpisi – Skupna kmetijska politika*.

1245 Ščap, Krajnc in Prislán, *Stanje žagarske panoge v Sloveniji v letu 2019*, 363–75.

1246 Več v: *Živel je tod mizarjev rod*. Kogej, Solkanski mizarji. Kozinc, Solkanski mizarji včeraj, danes, jutri?, 1.

V Mariboru je bilo eno od najpomembnejših podjetij, Marles. Prvi zametki podjetja segajo v leto 1899, ko je z delom pričela Tovarna mizarskih izdelkov Ferdinanda Potočnika. Po drugi svetovni vojni je Marles nastal iz več manjših podjetij. V prvih letih se je osredotočal le na razrez hlodovine, po postavitvi nove žage (1950) pa je pričel izdelovati cel spekter lesarskih izdelkov – od stavbnega pohištva, kuhinj in sedežnega pohištva do montažnih hiš.¹²⁴⁷ Iz tradicije Marlesa se je na območju Štajerske razvila vrsta uglednih podjetij, ki danes izdelujejo lesene hiše: Marles, Lumar, Kager ...

V Ljubljani se je ob koncu 19. stoletja razvilo tudi podjetje Naglas. Na veličino tega podjetja še vedno spominja velika dvonadstropna stavba na Novem trgu z napisom J. J. Naglas. Pohištvo Naglas je bilo sinonim za kakovostno in estetsko opremo meščanskih domov in marsikje ga še vedno s pridom uporabljajo. Izvrstni Naglasovi mojstri so bili sposobni izdelati najzahtevnejše pohištvo domačih in tujih oblikovalcev, pa tudi v tradicionalnih historističnih slogih. Podjetje Naglas z delavnicami v Trnovem je izdelovalo pohištvo za jugoslovanske in tuje vladarske družine, za mogočnike v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Nenazadnje je opremilo tudi poslopje Univerze v Ljubljani ter številne jugoslovanske protokolarne objekte pred in po drugi svetovni vojni. Po nacionalizaciji in ukinitvi zasebne podjetniške iniciative je podjetje Naglas propadlo.¹²⁴⁸

Za Ribniško in Kočevsko sta bili značilni močna žagarska tradicija in roko-delstvo (suha roba). Nekako do konca prejšnjega stoletja je bila domača lesna obrt še zelo živa vse od reke Kolpe in Roga prek Ribnice in njene okolice. Na podlagi starih lesnih obrti se je v Ribnici razvila industrija stavbnega pohištva (Inles), v Kočevju pa proizvodnja stolov (Liko).¹²⁴⁹

V Kamniku se je lesnopredelovalna in pohištvena industrija razvila ob reki Kamniški Bistrici. Za Kamniško Bistrico je značilno, da so mlinščice celo daljše kot sama reka. Najbolj poznano podjetje v okolici Kamnika je bilo podjetje Stol. Začetki tovarne segajo v leto 1907, ko je objekte in zemljišče kupil Ivan Bahovec. Na začetku je izdeloval predvsem parkete, kasneje so postali znani po pohištvu iz krivljenega lesa, kot so Thonetovi stoli, mize, fotelji in gugalniki. Še posebej znamenit je bil kavarniški stol številka 14, ki je bil standardna oprema vseh takratnih kavarn. Bahovec je tovarno prodal in novembra 1918 je postala nov lastnik družina Vladimirja Remca s partnerji. V tem času je prišlo do večje modernizacije proizvodnje. Kasneje je podjetje Stol izdelovalo tudi pisarniško pohištvo in opremo za hotele in dnevne sobe. V drugi polovici 20. let pa je bil njihov najbolj znan izdelek ikoničen stol Rex, ki ga je oblikoval Niko Kralj.¹²⁵⁰

1247 Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 273–75.

1248 Frelj, *Mizar za vse čase*. Več o tem Zavratnik, *Pohištvo za vse čase*, 65–81.

1249 Bras, Ribnica, njena suha roba in lončarstvo, 144–51.

1250 Pohištvo se imenuje po Michaelu Thonetu, ki je v petdesetih letih 19. stoletja izpopolnil tehnologijo kuhanja in krivljenja lesa ter ustanovil podjetje na Dunaju. Oblika stolov in drugega pohištva je

Številna manjša ali večja lesnopredelovalna podjetja so bila temelj za razvoj panoge po drugi svetovni vojni. Podjetja so nastala z združevanjem obrtnikov v zadrage ali podržavljenjem večjih ali manjših obrtniških delavnic. Zaradi lažjega načrtovanja so bila podjetja tesno povezana z gozdnimi gospodarstvi. Slovenija je bila zaradi lažjega gospodarjenja z gozdom in zaradi lažjega upravljanja gozdno-lesne verige že leta 1948 razdeljena najprej na 17, kasneje na 14 gozdnogospodarskih območij.¹²⁵¹ Žumer, avtor prvotne razdelitve, je pri svojem predlogu upošteval tako naravne (geomorfologijo oziroma gravitacijo, hidrologijo) kot družbene dejavnike (lesno industrijo, sistem cest, regionalnost).¹²⁵² Ta delitev je nastala iz praktičnih razlogov in se je zato z (utemeljenimi) popravki tudi obdržala. Še danes na tej delitvi temelji regionalna organiziranost Zavoda za gozdove Slovenije.¹²⁵³ Zakon o gozdovih iz leta 1974 je poleg gozdnogospodarskih območij in organizacijske strukture gozdnega gospodarjenja opredelil tudi dela in investicije, ki naj bi jih skupaj izvajala javni in zasebni sektor. Ponovno so potrdili načelo solidarnosti med različnimi gozdnimi revirji in skušali zagotoviti vsaj kontinuirana vlaganja v biološki razvoj gozdov, predvsem pa so uzakonili obvezen prispevek lesnopredelovalne industrije, ki je neposredno prispeval finančna sredstva za pomlajevanje gozdov in njihov nadaljnji razvoj, s čimer so želeli doseči enakomernejši razvoj gozdov v Sloveniji. Ohranjanje in gojenje gozdov je bilo določeno kot področje posebnega družbenega in državnega interesa. Poskušali so uskladiti pogosto nasprotujoče si interese med gozdnogospodarskimi cilji in čisto ekonomskimi. Nedvomno sta ohranjanje in trajnostni dolgoročni razvoj gozdov postavljena kot končna cilja gospodarjenja z gozdovi. Leta 1985 je novi zakon o gozdovih uvedel določbe o virih za obnovo, pomlajevanje in splošni razvoj gozdov.¹²⁵⁴

Tabela 7: Gozdnogospodarska območja in ključna lesnopredelovalna podjetja

Ime območja	Površina območja (ha)	Ključna lesnopredelovalna podjetja
Tolmin	222.940	Lipa; Meblo, Lesimpex
Bled	101.566	LIP Bled, Elan
Kranj	107.641	Jelovica, Alples, Egoles
Ljubljana	250.355	Stol Kamnik, Liko Vrhnika, Hoja, Lip Radomlje, Menina, KLI Logatec, Svea, Tovarna pohištva Trbovlje, Tamiz, Stolarna Dobropole

odražala takratno secesijsko slogovno naravnost v umetnosti. – Thonetovo Pohištvo – MM:K. Gl. tudi Murko in Torkar, *Stol: stoletje oblikovanja stolov*.

1251 Žumer, *Delež gozdov v slovenskem prostoru*, 1–14.

1252 Pirnat, Členitev Slovenije na gozdnogospodarska območja, 79–87.

1253 Danev, *Gozdarsko leto 2022*, 17.

1254 Funkl, *Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo*, 106.

Ime območja	Površina območja (ha)	Ključna lesnopredelovalna podjetja
Postojna	107.347	Lesonit, Javor; Brest
Kočevje	117.997	Inles, Snežnik, Liko, Grča
Novo mesto	152.238	Novoles, Podgorje
Brežice	135.986	Tom, Stilles
Celje	154.575	LIP Poljčane, Bohor, Garant Polzela
Nazarje	69.116	Glin
Slovenj Gradec	88.895	Smreka, Lesna TIP Slovenj Gradec
Maribor	232.308	Marles, Impregnacija, Zlatorog
Murska Sobota	133.614	Murales
Sežana	152.486	Krasoprema

Vir: Statistični letopis RS

V času po drugi svetovni vojni je bila gozdno-lesna veriga tesno povezana. Lesnopredelovalna industrija je bila vezana na razpoložljivo surovino v bližnjih gozdovih. Na primer na območju GG Postojna so bili vzpostavljeni trije večji obrati za predelavo lesa. Manjvreden les sta Lesonit Ilirska Bistrica in Brest Cerknica predelovala v vlaknene in iverne plošče, ki jih je potem podjetje Brest uporabilo kot surovino za ploskovno pohištvo. Javor Pivka je izdeloval furnirske plošče iz najkakovostnejše bukovine, manj kakovosten les iglavcev so uporabili za opažne plošče. V določenem obdobju so furnirske plošče izdelovali iz lesa, ki je izviral iz gozdov iz Centralnoafriške republike, ko pa je ta vir presahnil, je proizvodnja temeljila le na vrhunski bukovi hlodovini, ki je izviral iz okoliških gozdov. V sedemdesetih in osemdesetih letih je v Sloveniji delovalo več proizvajalcev ivernih plošč, in sicer v Novi Gorici, Cerknici, Nazarjah in na Otiškem vrhu. Ta podjetja so iz manjvrednih gozdnih sortimentov in žagarskih ostankov izdelovala polizdelke, kompozitne iverne plošče, ki so temelj za izdelavo ploskovnega pohištva. Do konca stoletja je preživela le Tovarna ivernih plošč TIP Otiški vrh. Preostale niso bile sposobne preskoka na višji kakovostni nivo, zato so propadle. V Sloveniji imamo še danes na voljo veliko surovine, ki bi jo lahko predelali v kompozitne plošče, pa za to nimamo ustreznih kapacitet, zato smo na tem področju povsem odvisni od uvoza. Postavitev novega obrata v Sloveniji bi bila zelo zahtevna zaradi hude konkurence in povezanosti družb v Evropi in Turčiji.¹²⁵⁵

¹²⁵⁵ Lesna industrija na Pivškem, 36–73. European Panel Federation, 'EPF ANNUAL REPORT 2020/2021'; 2022, 41–57.

Tabela 8: Razmerje med številom zaposlenih v gozdarski in lesnopredelovalni panogi v primerjavi s preostalim industrijskim sektorjem (1939–1989)

Leto	Število zaposlenih v lesni industriji	Število zaposlenih v gozdarstvu	Število zaposlenih v celotnem industrijskem sektorju
1939	7320	Ni podatka	71 589
1952	10 532	4933	104 621
1963	20 465	9308	170 849
1974	31 542	7354	184 719
1989	23 240	6600	257 037

Vir: Statistični letopis RS

Lesnopredelovalna industrija je v Sloveniji dosegla višek konec sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let dvajsetega stoletja. Lesnopredelovalna panoga je v Sloveniji pred pol stoletja zaposlovala več kot 30.000, skupaj z gozdarskim sektorjem pa kar 40.000 oseb.¹²⁵⁶ Industrija je temeljila na velikih serijah, ki jih je prodajala na veliko, a nezahtevno jugoslovansko in vzhodnoevropsko tržišče. Proizvodnja je bila deloma avtomatizirana, a ni bila prilagodljiva. V tem obdobju je bilo na slovenskem trgu na voljo le nekaj tipov kuhinj, spalnic in otroških sob, vsa stanovanja so si bila zato zelo podobna. Primer opreme iz osemdesetih let je prikazan v Muzeju novejšje zgodovine. Ker je bilo tržišče Jugoslavije bolj ali manj zaprto, uvoza tujega pohištva praktično ni bilo. V tem obdobju so se uspešnejša podjetja obrnila tudi na zahodna tržišča in del proizvodnje tudi izvažala.¹²⁵⁷ Skupaj je bila v povprečju dobra polovica proizvodnje namenjena potrošnikom izven Slovenije.¹²⁵⁸ Struktura lesne industrije se je spremenila, prevladovati so začela velika podjetja, kar je spodbujala tudi gospodarska politika. Druga strukturna sprememba se je zgodila s prehodom na izdelke z višjo dodano vrednostjo, potekala pa je pod geslom »Ne samo kubiki, tudi standard!«. Daleč najbolj razvita je bila proizvodnja pohištva, armature (vrat in oken), parketa, furnirja in raznih vezanih plošč. Lesna industrija se je usmerila na jugoslovanski trg, kjer je imela vodilni položaj po kakovosti in dizajnu. V tem obdobju je bila slovenska lesnopredelovalna industrija surovine za svoje izdelke prisiljena iskati v drugih jugoslovanskih republikah, kar je povzročilo prekomerno izkoriščanje gozdov v teh regijah.¹²⁵⁹ Poleg običajnega lesa iz drugih delov Jugoslavije pa so uvažali tudi eksotičen les z drugih celin.

1256 Statistični letopis RS 2013.

1257 Rendla, Hitro, gospodarno, po meri, 165–85.

1258 Loreničič in Prinčič, Slovenska industrija od nastanka do danes, 262–86.

1259 Winkler, Družbenoekonomski vidiki propadanja gozdov, 49–56.

Mednarodni uspeh je dosegel stol Rex, ki združuje vrhunsko kakovost in dizajn,¹²⁶⁰ najbolj znan izvozni artikel slovenske pohištvene industrije pa je bil sicer kolonialni stol. V ZDA so slovenska podjetja izvozila več milijonov stolov, s katerimi so opremljali domovanja, restavracije in hotele. Leta 1980 je izvoz pohištva iz Jugoslavije znašal 327 mio USD. Jugoslavija je s 3,27-odstotnim deležem zasedala 10. mesto na svetu (za Nizozemsko in Dansko). Slovenija je znotraj jugoslovanskega izvoza predstavljala približno tretjino.¹²⁶¹ Še leta 1988 je Slovenija v ZDA izvozila za 140 milijonov dolarjev stolov. Kmalu je izvoz stolov začel upadati, že pred tem pa je začel upadati tudi izvoz stolov iz Furlanije. Ključni razlog za upad izvoza pohištva v ZDA je bil pojav novega igralca na trgu pohištva, Kitajske. Slovenska industrija (kot tudi druge evropske industrije) ni zmogla konkurirati kitajskim proizvajalcem pohištva. Po drugi strani pa podjetja niso bila sposobna prehoda na individualno proizvodnjo, izdelavo stolov z visoko dodano vrednostjo, ki so oblikovani tako, da so prostoru v okras. To je bil prvi znanilec težav v slovenski lesnopredelovalni industriji.

VZROKI ZA UPAD SLOVENSKE LESNOPREDELOVALNE INDUSTRIJE

S skoraj 40.000 zaposlenih v lesarstvu se je do svetovne gospodarske krize v letu 2008 število zaposlenih v panogi skrčilo na 20.000 zaposlenih, do leta 2010 pa je število zaposlenih padlo že pod 14.000. V zadnjih letih je stanje stabilno. V letu 2020 je bilo v lesnopredelovalni industriji zaposlenih nekaj več kot 11.000 ljudi. Vzrok za padec števila zaposlenih lahko strnemo v naslednje točke:¹²⁶²

1. Z osamosvojitvijo je Slovenija izgubila velik del trga v bivši državi in Vzhodni Evropi, kar je bil nekaj let glavni vzrok za krčenje panoge.
2. Številna podjetja so v času krize najprej zaprla razvojne oddelke. Ker podjetja niso vlagala v razvoj, so še bolj zaostala in niso razvijala novih izdelkov z višjo dodano vrednostjo. Lesnopredelovalna industrija je v tem obdobju prepogosto temeljila le na dodelavnih (lon) poslih, ki so omogočali le kratkotrajno preživetje. V določenem obdobju je bilo veliko teh del opravljenih za švedsko multinacionalko Ikee, kar ni prispevalo k dolgoročnemu razvoju podjetij.
3. Petnajst let je panoga plačevala nadpovprečen davek močnemu tolarju, saj je od leta 1992 do leta 2007 le-ta apreciiral za 63 % oziroma za približno 4 % na

1260 *Lesna industrija na Pivškem*, 86. Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 262–86.

1261 Mrak, *50 let slovenskega lesarstva*, 35–37.

1262 Humar, Krajnc, Kropivšek, Kutnar, Likar, Piškur, Milavec in Tavzes, *Izhodišča za prestrukturiranje slovenske lesnopredelovalne industrije*, 5–16.

leto. To je najbolj prizadelo prav lesnopredelovalno panogo, ki je v začetku tega obdobja desetkrat več izvažala kot uvažala.

4. Praktično celotno obdobje po osamosvojitvi je panoga delovala skupaj z drugimi delovno intenzivnimi panogami, v težjih pogojih od večine slovenskega gospodarstva tudi zaradi velike obdavčenosti dela v primerjavi z drugimi kategorijami (kapital, nepremičnine ...). Država s horizontalno politiko, ki je temeljila le na dodani vrednosti, ni upoštevala specifik posameznih panog. Lesnopredelovalna panoga je veliko vplačala v proračun, v zameno pa je dobila manj podpore kot konkurenčne panoge.
5. Eden izmed glavnih vzrokov je tudi prepočasno prilagajanje podjetij na hitro spreminjajoče se razmere v globalnem gospodarstvu. V veliki meri je bilo to pogojeno s prevelikim odlivom razvojno nujne akumulacije (tudi za managerske prevzeme), delno tudi s premajhnim zavedanjem o nujnosti prilagajanja globalnim razmeram ter z odporom zaposlenih do sprememb.
6. Številna podjetja so vstop v EU pogosto pričakala nepripravljena in se v novih razmerah niso znašla. Zaradi zakonodaje EU je bila pomoč podjetjem otežena.
7. Številni lastniki so poceni pridobljena zemljišča prodali in jih pozidali s trgovskimi centri (Stol Kamnik), stanovanjskimi soseskami (Liko Vrhnika) ali drugimi javnimi objekti (Hoja) in na ta način vnovčili rento.
8. Nasilna ločitev gozdno-lesne proizvodne verige. Po letu 1994 so se osnovala regionalna gozdnogospodarska podjetja, ki praviloma niso bila več povezana z regionalnimi podjetji za predelavo lesa. Gozdnogospodarska podjetja so bila usmerjena v iskanje lokalnih optimumov poslovanja in niso bila motivirana za iskanje rešitev, ki bi prispevale k širše dobremu znotraj gozdno-lesne verige. Koncesije za gospodarjenje z državnimi gozdovi so bile v prvem obdobju izrazito nizke, kar pa ni pomenilo nobene dodatne prednosti za lesnopredelovalno industrijo, temveč se je dobiček stekal v zasebne žepke. S svojim delovanjem so celo škodile lesnopredelovalnim podjetjem.
9. Kmalu po osamosvojitvi smo denacionalizirali gozdove. Pri tem so se pogoji na trgu močno spremenili. S procesom denacionalizacije se je povečal delež zasebnih gozdov. Prodaja lesa se je povsem liberalizirala, saj je vsak lastnik svobodno prodajal svoj les. Les se je pogosto prodajal na sivem trgu, kar je izkrivljalo konkurenco. Proces je pripeljal do razdrobitve surovinske baze, kar onemogoča oskrbo večjih obratov.¹²⁶³
10. Razlogi za težje poslovanje lesnopredelovalne industrije so povezani tudi z neučinkovitim upravljanjem dobavne verige, razdrobljenimi gozdnimi površinami, pomanjkljivim trženjskim znanjem 400.000 slovenskih lastnikov zasebnih gozdnih površin in celo njihovo popolno brezbriznostjo za trženje lesa.¹²⁶⁴

¹²⁶³ Merzelj, Stanje slovenske žagarske Industrije, 258–63.

¹²⁶⁴ Mörec, Why Slovenian Wood Products Lost Global Market, 27–39.

NAMESTO ZAKLJUČKA

V prispevku je na kratko opisano ozadje razvoja lesne industrije. Industrijska predelava se je razvila iz obrti, ki se je vzpostavila zaradi lahko dostopne surovine iz slovenskih gozdov in bližine večjih mest, predvsem Ljubljane, Trsta in Gorice. Največji razpon je lesnopredelovalna industrija dosegla v prvi polovici osemdesetih let, ko je panoga zaposlovala skoraj 40.000 oseb. Po propadu Jugoslavije in vzpostavitvi tržnega gospodarstva v Vzhodni Evropi je lesarska panoga pričela propadati. K zatonu so prispevali še neustrezna gospodarska politika, vodenje podjetij, ki ni bilo naravnano v razvoj, in managerski prevzemi.

V zadnjem obdobju je na področju predelave lesa opaziti rast. K temu so prispevali večja okolijska ozaveščenost kupcev, želja po naravnem, domačem idr. Les se uveljavlja kot okolju prijazen material, ki skladišči CO₂. V zadnjem obdobju je opaziti, da se prebujajo manjša podjetja, ki se usmerjajo tudi na najzahtevnejše trge. K preboju je pomembno vplivala še umeščenost panoge v trenutno veljavne strategije. Še posebej velja izpostaviti delovanje Eko sklada in uvedbo Zelenega javnega naročanja. Lesarstvo je prepoznano kot eno od perspektivnih področij v okviru Strategije pametne specializacije. Veliko spodbud panogi je dalo tudi sprejetje akcijskega načrta Les je lep.

Kljub vsemu lesnopredelovalna industrija ne bo nikoli več zaposlovala toliko ljudi kot nekoč. Na to vplivata vedno večja avtomatizacija in robotizacija proizvodnega procesa. Vzporedno s tem raste tudi produktivnost in se izboljšuje organiziranost, zato bo v prihodnje vedno manj zaposlenih predelalo vedno več lesa. Še posebej dobro poslujejo podjetja, ki veliko vlagajo v razvoj in so tesno vpeta v gozdno-lesno verigo, kot na primer M Sora in Melu. Zelo pomembno je, da ima stroka vzpostavljeno celotno vertikalno izobraževanja od poklicnih in srednjih šol do univerzitetnih in doktorskih programov. V mednarodnem okolju je zelo prepoznano tudi raziskovalno delo.

Marta Rendla

LESNA INDUSTRIJA V SOCIALIZMU IN NJEN RAZVOJNI MODEL

Namen pričujočega prispevka je prikazati povojni nastanek in razvoj ter značilnosti in vlogo lesne industrije v gospodarstvu in družbi v obdobju socialistične Slovenije.* Prikaz njenega razvoja, ki mu je kot vsaki gospodarski panogi lastna nenehna rast, želi zaobjeti tudi njen razvojni model. Model neomejene gospodarske rasti je namreč v svojem bistvu okoljsko nevzdržen, zato je želja ugotoviti, ali je bil tak razvoj lasten tudi lesni industriji ali je ta v čem morda odstopal in se spogledoval z vzdržnim/trajnostnim modelom? Po definiciji Svetovne komisije za okolje in razvoj (World Commission on Environment and Development – WCED, 1987) je trajnostni razvoj opredeljen kot razvoj, ki zadovoljuje trenutne potrebe, ne da bi pri tem ogrožal zadovoljevanje potreb prihodnjih generacij, in se danes pojmuje tridimenzionalno z enakovrednim upoštevanjem okoljskega, družbenega in ekonomskega področja.¹²⁶⁵ Čeprav je besedna zveza trajnostni razvoj v pogosto rabo prišla z začetkom 21. stoletja, pa je pojem trajnosten uporabila že skupina politikov, znanstvenikov in ekonomistov, imenovana tudi Rimski klub, leta 1972 v poročilu *Meje rasti (The Limits to Growth)*. V njem je diagnosticirala problem hitrega gospodarskega razvoja in obstoječih ekonomskih vzorcev in opozorila na

---

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6–0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

omejenost naravnih virov.¹²⁶⁶ Sam pojem vzdržnosti pa se je rodil že mnogo prej. Potrebe po lesu kot gradivu in energentu so z razvojem gospodarskih dejavnosti (železarn, fužin, steklarn, rudnikov) nezadržno rasle in že na začetku 18. stoletja, leta 1713, je zaradi prekomernega izkoriščanja gozdov izšlo delo o upravljanju z gozdovi z naslovom *Silvicultura Oeconomica* saškega rudniškega superintendanta Hansa Carla von Carlowitza. Temeljno sporočilo slednjega je bilo, da lahko posekamo le toliko lesa, kot ga priraste.¹²⁶⁷ Globalen akcijski načrt za doseganje trajnostnega razvoja – uravnoveženega, sonaravnega, vzdržnega, usklajenega z naravo, pa pomeni sprejetje Agende 21 na svetovnem vrhu leta 1992 v Riu de Janeiru.¹²⁶⁸

V drugem delu prispevka želim razvoj lesne industrije in njenih tehnoloških procesov ob predpostavki, da se gospodarskega razvoja ne da ustaviti, se pa nanj z odločitvami lahko vpliva, da so te ekonomsko bolj učinkovite in za okolje manj obremenjujoče oziroma okolju prijazne, prikazati z vidika odnosa do gozda in okolja spričo dejstva, da je Jugoslavija v obravnavanem obdobju tako na idejni kot na deklarativni ravni poudarjala pomen in odnos človeka do narave. Vse poveljne jugoslovanske ustave (1946, 1953, 1963, 1974) so namreč vključevale naravovarstveno komponento. V skladu s prvo ustavo so na zvezni ravni sprejeto zakonodajo o zaščiti narave leta 1946 do leta 1949 sprejele tudi republike in avtonomni pokrajini. Kasneje se je zakonodajo nadgrajevalo in sredi 60. let je ta vključevala zahtevo po ohranjanju, splošni zaščiti narave ter promociji narave in okolja. Za varstvo okolja je bilo pomembno še zlasti sprejetje jugoslovanske ustave leta 1974. Razveljavila je namreč veljavno zvezno zakonodajo in prenesla sprejemanje novih zakonov s področja okoljevarstva v pristojnost republik in avtonomnih pokrajin. Ustava iz leta 1974 je bila tako podlaga, da so republike sprejele nove zakone o gradnji narodnih parkov, varstvu gozdov in voda, o lovu in ribolovu, o varstvu zraka in o urejanju prostora. Med letoma 1948 in 1986 je Jugoslavija v skladu z zakonodajo mnogo naravnih območij in habitatov tudi postavila pod zaščito, med njimi 22 narodnih parkov.¹²⁶⁹

Spričo dejstva, da je Jugoslavija imela močno okoljevarstveno zakonodajo in bila podpisnica številnih mednarodnih okoljevarstvenih konvencij, je želja ugotoviti, kako se je to uresničevalo v praksi oziroma v primeru lesne industrije. Četudi je o slovenski lesni industriji iz socialističnega obdobja v zgodovino pisju precej napisanega – gre za parcialne prikaze razvoja lesne industrije v posameznih obdobjih in na posameznih območjih, kot tudi za jubilejne publikacije po-

1266 Tihec, Rimski klub, Green New Deal in samoomejevanje.

1267 Torelli, Vzdržnost (»trajnost«) in fiskalno pravilo sta se rodila v gozdu, 6.

1268 Kramžar, Koncept trajnostnega razvoja, 6. Tome, Meje rasti, 2. Tihec, Rimski klub, Green New Deal in samoomejevanje.

1269 Petrič, About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia, 170–72.

sameznih podjetij; obravnava lesne industrije kot panoge je zajeta tudi v orisih celotne industrije – pa se zdi, da pregleda slovenske lesne industrije, ki bi bil posvečen le njej, iz časa socializma še nimamo, kaj šele, da bi bila lesna industrija obravnavana z okoljevarstvenega vidika.

NASTANEK IN RAZVOJ TER ZNAČILNOSTI LESNE INDUSTRIJE

Po končani drugi svetovni vojni je s komunističnim prevzemom oblasti in uvedbo novega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema po sovjetskem vzoru prišlo do korenite družbene, gospodarske in kulturne preobrazbe. Novi oblastniki so odpravili predvojni kapitalizem in uvedli socializem z družbeno lastnino. Podržavili so vsa pomembna podjetja in uveljavili nove pogoje gospodarjenja in novo razvojno politiko. Socialistična Jugoslavija je v ospredje postavila načelo, da mora postati industrializacija osnovna gospodarska in razvojna politika, ki naj bi pripomogla k hitrejšemu razvoju gospodarsko pretežno nerazvite države. Poleg tega naj bi omilila agrarno prenaseljenost, zavrla emigriranje v tujino, zmanjšala razlike v regionalnem razvoju med posameznimi pokrajinami in dvignila splošno blagostanje prebivalstva.¹²⁷⁰ Pospešena industrializacija, ki je postala ena od osnovnih programskih postavk komunistov, je bila še zlasti izražena v prvem petletnem planu, čeprav je ostajala osrednja usmeritev gospodarskega razvoja tudi vso obdobje komunistične družbenopolitične in gospodarske ureditve. S pospešeno industrializacijo je industrija postopoma postala najpomembnejša gospodarska panoga. Naraščajoči pomen industrije se je odrazil tudi v povečanju števila panog in številu zaposlenih v industriji. Število podjetij pa se je zaradi združevanja, drugačne organizacije dela, modernizacije in strojne opremljenosti zmanjšalo.¹²⁷¹ Socialistična ideologija je interes skupnosti postavila nad interese posameznika. Na področju gospodarstva je to pomenilo, da je načela tržnega gospodarstva, kot so zasebna lastnina, dobiček, konkurenca, izrinila iz gospodarskega življenja, saj ni priznavala ne individualizma ne podjetništva oziroma pridobitništva ter drugačnosti in pestrosti gospodarskih in socialnih organizacijskih oblik.

Tradicionalno močna lesna industrija, ki velja zaradi bogate surovinske osnove za eno od naših najstarejših proizvodnih panog, se je v socialističnem obdobju razvijala v skladu z okvirnimi cilji gospodarskega razvoja Jugoslavije oziroma Slovenije. Ohranila je pomembno vlogo med industrijskimi panogami tako na jugoslovanski kot na slovenski ravni. Na državni in republiški ravni se je po pomenu uvrščala na tretje mesto med industrijskimi panogami. Zadržala je tudi

1270 Vrišer, *Industrializacija Jugoslavije*, 211.

1271 Vrišer, *Razvoj industrije v Sloveniji*, 34, 35.

razmestitev, ki jo je imela že pred drugo svetovno vojno. Lesnopredelovalna industrija se je vse od obdobja pred prvo svetovno vojno razvijala predvsem v Podravju in na Notranjskem (v Pivki, Verdu, Rakeku, Postojni). Pohištvo so izdelovali tudi na Goriškem v Solkanu in Šentvidu pri Ljubljani. Druga podjetja so bila v Slovenj Gradcu, Hočah, Duplici pri Kamniku, Ljubljani in Majšperku ter Sevnici (tovarni kopit). V obdobju med obema vojnama se je nadaljnje močno razvila ter bila osredotočena v žagarskih obratih – bilo jih je nad 1000. Prave lesnopredelovalne industrije pa je bilo manj (v Sevnici, Radečah, Mariboru).¹²⁷² V socializmu je še naprej ostala nadpovprečno prisotna na Notranjskem, deloma na Goriškem, Koroškem in v Posavju ter tudi v vseh drugih regijah. Povečini je obdržala razmestitev prvih povojnih let, kar pomeni, da je sledila splošnemu napredku v industrijskem razvoju.¹²⁷³

Zanjo je bilo kot za druge gospodarske panoge značilno, da je njen razvoj tekkel v skladu s spreminjajočimi se koncepti gospodarskega razvoja. Po obdobju sledenja sovjetskemu modelu so se na začetku 50. let novi oblastniki odločili za svojo različico socializma – samoupravljanje. Z opustitvijo centralnoplanskega gospodarstva, ki je bilo usmerjeno v pospešeno industrializacijo, še zlasti na področju bazičnih panog oziroma težke industrije (rudarstva, strojegradnje, energetike, kovinske industrije), se je gospodarska politika sredi 50. let postopoma odločila za skladnejši gospodarski razvoj in za razvoj tudi tistih panog, ki vplivajo na dvig življenjske ravni prebivalstva. V okviru industrializacije je večji poudarek začela dajati predelovalni industriji, gradbeništvu in stanovanjsko-komunalni gradnji, razvoju storitvenih dejavnosti, trgovini, turizmu, prometu ipd.¹²⁷⁴

Lesna industrija, ki je bila pred drugo svetovno vojno zvečine osredotočena na žagarske obrate, usmerjene v najosnovnejšo predelavo hlodov v žagan les in furnir, pohištvena industrija pa je bila sila skromna, saj so pohištvo izdelovali predvsem v obrtniških mizarskih delavnicah, je po drugi svetovni vojni nastala v procesu poddržavljanja in z reorganizacijo pomembnih predvojnih industrijskih obratov primarne predelave lesa (žagarskih obratov) in skromne pohištvene industrije ter s pridruževanjem obvladane mizarske obrti. Za predvojno mizarsko obrt je bilo značilno, da je bila visoko produktivna in v precejšnji meri orientirana v izvoz. S poddržavljanjem industrijskih obratov primarne predelave (žag) pa je mizarska obrt upadala, saj jo je oviralo pomanjkanje polizdelkov in pomožnih izdelkov ter kvalificiranih delavcev. Mizarsko obrt so kot predstavnico nekdanjega kapitalističnega zasebnega gospodarstva namreč izločili iz kreditnih shem in dobav materiala. Posledično oslABLJENO oziroma obvladano so jo v procesu

---

1272 Prav tam, 33.

1273 Prav tam, 43.

1274 Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, 6–9. Rendla, Blagovna znamka Ljubljanske banke, 178.

preoblikovanja in reorganiziranja gospodarstva na novih temeljih pridruževali predvojnim industrijskim obratom.

V povojni obnovi, ki je sledila razrušenim objektom in je zajela najnujnejša popravila gospodarskih objektov in infrastrukture, sta velika teža in breme obnove padla prav na gozdarstvo in lesno industrijo. Les, jamski in celulozni, tesan in žagan les, grobi izdelki iz primarne predelave (drogovi, zaboji, stavbni mi-zarski proizvodi, lesene hiše, barake) so bili namreč pglavitni vir tako za grad-beno obnovo in za izvoz kot tudi za uvoz blaga, ko je vsega primanjkovalo. Žagarski obrati in žagarska industrija so v tem začetnem povojnem obdobju ustvarjali pretežen del aktive slovenskega izvoza in prispevali visok delež tudi v jugoslovanskem merilu.¹²⁷⁵ Delež lesne stroke v slovenski industriji je bil v prvih letih po vojni, leta 1947, z 12 % tolikšen kot predvojnega leta 1939. Leta 1939 je lesna industrija v Sloveniji, kjer se je nahajalo 21 % vseh industrijskih podjetij Jugoslavije, tudi predstavljala 30 % jugoslovanske lesne industrije.¹²⁷⁶ Tudi leta 1947 je ta delež ostajal visok. Delež slovenske lesne industrije je takrat predstavljal 29 % celotne lesne industrije Jugoslavije.¹²⁷⁷ Po izvedeni obnovi so v uresničevanju prvega petletnega plana prednostne naložbe namenili za in-dustrijo in rudarstvo. Z vlaganji v težko industrijo in elektrogospodarstvo so vzpostavljali temeljne objekte za elektrifikacijo in industrializacijo države.¹²⁷⁸ V kapitalni gradnji so znatnejše investicije namenili za gradnjo elektroenerget-skega temelja industrializacije in razširitev metalurških tovarn, strojogradnjo v okviru elektroindustrijske in kovinske stroke, vzdrževanje in modernizacijo premogovnikov in izgradnjo industrije nafte.¹²⁷⁹ Za lesno industrijo, ki je v letih obnove, predvsem primarna predelava lesa, skupaj z gozdarstvom služila kot vir za reševanje kritičnega ekonomskega položaja in prispevala začetni kapital za nadaljnji razvoj industrije in gospodarstva,¹²⁸⁰ pa so v tem obdobju predvideli le gradnjo predelovalnih obratov pri obstoječih žagah, samostojno oblikovanje tovarn pa pozneje.¹²⁸¹ Po ukinitvi administrativne delitve investicijskih sredstev v letu 1953 in po zaključevanju prednostnih vlaganj v bazično industrijo in infra-strukturo so sredi 50. let več pozornosti v strukturi vlaganj in razvojnih načrtih pridobivale v času drugega petletnega gospodarskega načrta (1957–1961) tudi lahkoindustrijske oziroma predelovalne panoge, torej tudi panoge gozdno-lesne verige in dejavnosti, ki vplivajo na dvig življenjske ravni.¹²⁸²

1275 Ravnikar, Kako smo orali ledino, 175, 176.

1276 Berič, Razvoj industrije LRS 1946–1958, 2.

1277 Berič, Spremembe v dinamiki in strukturi proizvodnje, 6.

1278 Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu.

1279 Berič, Razvoj industrije LRS 1946–1958, 6.

1280 Naveršnik, Lesna industrija 1969–1978, 31.

1281 Berič, Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije, 19.

1282 Berič, Razvoj industrije LRS 1946–1958, 3.

Do prelomnice in hitrejšega razvoja lesne industrije je tako prišlo po letu 1957. S prehodom na skladnejša vlaganja je bilo težišče razvoja v industriji na rekonstrukcijah in modernizaciji, torej na naložbah, ki so zagotavljale boljše izrabo obstoječih zmogljivosti ter večjo proizvodnjo za izvoz. V letih 1957–1961 so tako za lesno industrijo predvideli prve večje investicije.¹²⁸³ 61 % investicij so namenili za rekonstrukcije, 39 % investicij pa za gradnjo lesnoindustrijskih obratov. Pri tem je bilo težišče investicij na opremljenosti (63 %), medtem ko so za gradbena dela namenili manjši delež (37 %). Na področju stavbnega mizarstva so dogradili obrate za proizvodnjo oken v Nazarjah in Logatcu ter vrat v Ribnici, Borovnici, Škofji Loki in na Bledu, rekonstruirali so tudi obrat v Šoštanj. Izvedli so številne rekonstrukcije in postavili nove obrate. Postavili so nova žagarska obrata v Limbušu in Borovnici in rekonstruirali žage v Slovenskih Konjicah, Ribnici, Slovenski Bistrici in Loškem Potoku. Zgradili so nove furnirnice v Celju, Novi Gorici, Kočevju, Cerknici, Mariboru, Novem mestu, Borovnici in Ribnici ter rekonstruirali furnirnice v Šentjurju, Prestranku, Ilirski Bistrici in Litiji. Na novo so postavili obrate vezanih in panelnih plošč v Cerknici, Slovenj Gradcu in Straži ter rekonstruirali obrate v Pivki in Škofji Loki. V Cerknici so zgradili nov obrat lesnitnih in ivernih plošč ter rekonstruirali obrat v Ilirski Bistrici. Na novo so postavili tovarno pohištva v Celju, Dutovljah, Borovnici in Kočevju ter rekonstruirali oziroma zgradili novo tovarno pohištva v Novi Gorici – kasnejši Meblo – in modernizirali tovarno upognjenega pohištva Stol na Duplici pri Kamniku, v Cerknici in Brežicah. Poleg tega so še rekonstruirali druge obrate lesnih izdelkov, in sicer v Podpeči, Sevnici, Logatcu, Medvodah, Ljubljani in Cerknici.¹²⁸⁴ Dogradili so tudi manjša podjetja v Mengšu (Tovarno glasbil), Ljubljani (Tovarno športnih letal Letov) in Begunjah (Elan). V Celju, Nazarjah, Bohinjski Bistrici, Ribnici in Kočevju pa so zgradili razne obrate lesne galanterije, plošč, lesne volne, montažnih hiš in pohištva. Uvedli so tudi moderne stroje in načine dela.¹²⁸⁵

Z rekonstrukcijami in modernizacijo mizarskih obrtniških delavnic in lesnih industrijskih obratov so pospešili industrializacijo lesnopredelovalne panoge. Razraščati so se začeli veliki lesnoindustrijski obrati – pohištvene tovarne. Z izvedeno modernizacijo se je lesna industrija od prvotne usmeritve v najosnovnejšo predelavo hlodov v žagan les in furnir tudi preusmerila v proizvodnjo končnih izdelkov višje stopnje obdelave – furnir, razne plošče in pohištvo. Zanj je bilo tudi značilno, da je iz obrtniške izdelave prešla v serijsko. Lesnoindustrijskim velikanom namreč ni ustrezala proizvodnja pohištvenih garnitur

1283 Berič, Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije, 19.

1284 Svetličič, Razvoj lesne industrije v Sloveniji v razdobju 1961–1965, 3–7.

1285 Berič, Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije, 7. Berič, Razvoj industrije LRS 1946–1958, 7.

v majhnih serijah, temveč v velikih. Bolje je začela izkoriščati tudi lesno maso in jo nadomeščati in kombinirati z drugimi materiali. Sredi šestdesetih let je 2/3 lesnopredelovalnih podjetij že izdelovalo pohištvo. Pohištvena industrija je prevladala. Nekatera podjetja so se tudi že specializirala za različne tipe pohištva in so imela razvojne oblikovalske biroje, ki so se usmerjali v izdelovanje funkcionalnega in dobro oblikovanega, a cenovno dostopnega pohištva.¹²⁸⁶ Pri oblikovanju standardnih elementov pohištva so se slovenski arhitekti tako kot na področju načrtovanja majhnih stanovanj naslonili na švedske izkušnje. V več fazah so posebno pozornost posvetili konceptu sodobnega stanovanja in v tretji fazi še posebej standardizaciji pohištvenih elementov. V okoliščinah, ko je bila arhitektura razumljena kot pomembna naloga oblasti za izboljšanje življenjskih pogojev ljudi in za družbeni napredek, so se v oblikovanju sodobnega stanovanjskega pohištva navezali predvsem na Skandinavce, ki so se uveljavili predvsem na področju masivnega, vezanega in lameliranega lesa. Moderno smer oblikovanja so naši arhitekti in oblikovalci nakazali s prvo večjo pohištveno razstavo v Ljubljani *Stanovanje za naše razmere*, organizirano na zvezni ravni leta 1956. Prva pomembna razstava pohištva, povezana z natečajem za oblikovanje, pa je bila organizirana že leta 1952 na bežigraski gimnaziji v Ljubljani.¹²⁸⁷

Potrebe po velikih količinah opreme so narekovale intenzivna gradnja novih stanovanjskih sosesk in vrstnih hiš v mestih in tovarniških naseljih v industrijskih središčih, gradnja povsem novih mestnih naselij in spremenjene navade potrošnikov zaradi preobrazbe družbe iz ruralne v industrijsko. Ob gradbeništvo so se vzporedno zato hitro razvijale tudi pohištvena industrija, industrijsko oblikovanje in tehnologija obdelave lesa. Kakovostne in vsem cenovno dostopne izdelke je bilo najlažje proizvajati na industrijski način v velikih serijah.¹²⁸⁸ S preobrazbo slovenske družbe je prišlo do sprememb v strukturi lesnih proizvodov. Od druge polovice 50. let se je lesna industrija začela oblikovati v dve panogi: v primarno predelavo lesa s proizvodi, kot so žagan les in razne plošče, in v pohištveno industrijo. Del te se je preusmerjal v ceneno, industrijsko mišljeno in oblikovano pohištvo.¹²⁸⁹ Proizvodnja žaganega lesa, furnirja, lesonitnih in vezanih plošč, ki je bila osnova za razvoj proizvodnje končnih izdelkov, se je gibala v odvisnosti od potreb predelovalnih obratov.¹²⁹⁰

Do začetka 60. let se je obseg proizvodnje lesne industrije v primerjavi z letom 1947 približno potrojil. Do največjega povečanja obsega pa je prišlo v obdobju drugega petletnega gospodarskega načrta. Načrtovana rast je bila pre-

1286 Berič, Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije, 19.

1287 Rendla, Čas Nika Kralja, 39.

1288 Rendla, Hitro, gospodarno, po meri, 165.

1289 Mušič, Naše sodobno pohištvo, 21–27.

1290 Berič, Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije, 19.

sežena. Z izjemo proizvodnje zabojev se je tedaj povečala proizvodnja vseh skupin lesnih izdelkov (žaganega lesa, furnirja in plošč, pohištva, lesnih izdelkov za gradbeništvo, kot so izdelki stavbnega mizarstva itd.). Obseg lesne industrije naj bi se povečal za 137 %, dejansko pa se je v letu 1960 glede na leto 1956 povečal za 177 %, v letu 1961 pa za 200 %. Posekali so namreč lahko več lesa, saj je bila surovinska osnova, torej zmogljivost gozdov, večja od predvidene. To je bil eden od razlogov, da je obseg proizvodnje presežal plan. K večjemu obsegu proizvodnje od predvidene so prispevale tudi maksimirane cene žaganega lesa iglavcev. V takih razmerah so podjetja nepredelan žagan les raje pretvorila v končne izdelke in z njimi dosegla višjo vrednost lesa. K večji produktivnosti lesne industrije je pomembno prispevala tudi njena posodobitev (zamenjava starih strojev z novimi), pa tudi boljše izkoriščanje lesne surovine v gozdu in pritegovanje proizvodnje žaganega lesa z neindustrijskih žag, posebno venecijank, na industrijske žage. V tem obdobju se je razmahnil tudi medrepubliški promet z lesom. Na eni strani je narastel odliv nepredelanega lesa ter na drugi dotok lesa listavcev za proizvodnjo žaganega lesa in furnirja. Z usmeritvijo lesne industrije v proizvodnjo končnih lesnih izdelkov – pohištva – se je povečala tudi kvaliteta. Ker je ta proces v Sloveniji potekal hitreje kot v drugih delih Jugoslavije, je proizvodnja slovenskega pohištva osvojila velik del jugoslovanskega trga in tudi nove zunanje trge.¹²⁹¹ Lesna industrija je v procesu moderniziranja izpodrivala manjše obrtne obrate in povečala izvoz končnih izdelkov.

Če se je lesna industrija do leta 1964 razvijala z višjo stopnjo rasti od rasti celotne industrije, pa je v drugi polovici 60. let beležila nižjo stopnjo. Gibanje proizvodnje lesne industrije kot tudi drugih panog je bilo odvisno od vsakokratnih ekonomsko-političnih ukrepov in reform. V 60. letih je z gospodarskimi reformami namreč prišlo do liberalizacije na področju delovanja tržnih mehanizmov. S preusmeritvijo gospodarstva na večjo tržnost so se zaostriili pogoji prodaje blaga in v letih 1966–1967 je prišlo do drugega obdobja stagnacije industrijske proizvodnje, torej do nižje stopnje rasti gospodarskih panog. Če je v letih 1954–1964 industrija rasla po 10,7-odstotni, lesna pa po 11,2-odstotni povprečni letni stopnji, pa se je njuna rast v obdobju 1965–1970 upočasnila. Industrija je naraščala po 6,8-odstotni, lesna pa po 4,5-odstotni povprečni letni stopnji.¹²⁹²

Na prelomu iz 60. v 70. leta je Jugoslavija samoupravno tržno gospodarstvo opustila in v državi je nastopila obsežna reorganizacija gospodarskega življenja na ideoloških predpostavkah t. i. »dogovorne ekonomije«. Z opustitvijo gospodarske reforme je bil sprejet koncept združenega dela, v katerem se je pojavilo podjetje,

1291 Svetličič, Razvoj lesne industrije v Sloveniji v razdobju 1961–1965, 3–7.

1292 Naveršnik, Lesna industrija 1969–1978, 31.

ki ni imelo lastnega obratnega kapitala in je živelo na račun posojil, v procesu upravljanja pa so imele odločilno vlogo družbenopolitične organizacije v podjetju in zunaj njega, predvsem partija. Netržen model gospodarstva je za podjetja, razdeljena na t. i. temeljne organizacije združenega dela (TOZDe) in sestavljene organizacije (SOZDe), predvidel, da se med sabo dogovarjajo in ne tekmujejo. Z medsebojnimi dogovori in sporazumi naj bi podjetja določala makroekonomske okolje in mikroekonomske prakse. V praksi je to pomenilo, da so iz gospodarskega življenja izrinili načela tržnega gospodarstva in da podjetja svojih izdelkov in storitev na enotnem jugoslovanskem trgu niso več menjavala na podlagi prosto oblikovanih cen, marž, kupoprodajnih in drugih pogodb, temveč na podlagi samoupravno usklajenih interesov, vzajemnih pravic in odgovornosti. Na ta način je bila odstranjena možnost konkurence.¹²⁹³

Z uvedbo netrženega modela gospodarstva so republike in občine silile v velike in drage investicije, ki so bile nepremišljene in politično motivirane ter v interesu posameznikov. Sistem je bil vase zaprt in nekonkurenčen ter je s ponovno usmeritvijo v težko industrijo, v kapitalno intenzivne gospodarske panoge, kot so energetske-surovinske dejavnosti, temeljil na ekstenzivnem načinu gospodarskega poslovanja, hitrem povečevanju zaposlovanja in uvoza, velikih in nesmotrnih naložbah, nekontroliranem zadolževanju doma in v tujini. Namesto uvedbe konkurenčne nove tehnologije in razvoja sodobnih izvoznih sektorjev na temelju dosežkov tehnološke revolucije je Jugoslavija iznašla nepopoln in drag proizvodni sistem. Jugoslovansko upravljanje se v zunanjetrgovinskem poslovanju tudi ni moglo kosati z visoko profesionalnim menedžmentom, zato so se sklepali škodljivi dogovori.¹²⁹⁴

Načelom novega družbenega in gospodarskega sistema so prilagoditi tudi institucionalno organiziranost. Na področju lesne industrije, kot tudi v drugih panogah, je ta proces postopnega prilagajanja privedel do združevanj in priključevanj posameznih podjetij v večja, t. i. združena podjetja. V obdobju po letu 1967 so s postopnimi integracijami do razkroja socializma in razpada države pod okriljem leta 1948 ustanovljenega trgovskega podjetja Slovenijales, ki naj bi postalo izvoznik slovenske lesne industrije, tako delovali manjši proizvajalci pohištva: podjetje 22. julij iz Idrije, Lesna iz Slovenj Gradca, Pohištvena industrija Radomlje, Sora iz Medvod, Jelka iz Begunj, Lesna industrija Kočevje, Tovarna pohištva Brežice, Tovarna lesne galanterije Rimske Toplice, Brest Cerknica, Alples Železniki, Inles Ribnica, Tovarna pohištva Stilles iz Sevnice itd. Veliki proizvajalci pohištva, kot so Hoja Ljubljana, Iztok Miren, Javor Postojna, Krasoprema Duvotlje, Liko Vrhnika, Marles Maribor, Meblo Nova Gorica, Novoles Novo mesto,

1293 Prinčič in Borak, *Iz reforme*, 244.

1294 Rendla, *Kam ploveš standard?*, 265.

Stol Kamnik in Trgovsko podjetje Lesnina, pa so se za lažje poslovanje povezali v SOZD Uniles.¹²⁹⁵

Posamezna podjetja, torej organizacijske enote združenih podjetij, niso bila avtonomna niti glede nakupovanja surovin in drugih materialov za proizvodnjo niti glede prodaje lastnih izdelkov, količin, cen, kvalitete in drugih pogojev v medsebojnem poslovanju. O tem je odločalo združeno podjetje v okviru gospodarskega načrta po predpisu gospodarske politike.¹²⁹⁶ Nad ekonomijo sta imeli prevlado politika in državna uprava, ki sta z administrativnimi ukrepi izrinili mehanizme tržnega gospodarstva, z nadzorovanimi in dirigiranimi cenami pa povzročali neskladja v cenovnih razmerjih in ustvarjali nestabilnost na trgu.

Za velike pohištvene tovarne, ki so se že sicer slabo prilagajale hitrim spremembam na trgu, je to pomenilo, da denimo niso mogle izboljševati obstoječih pohištvenih rešitev in sistemov, kot bi si želele. Problematika cen in kreditiranja je zaradi ideoloških ovir in prevlade politike nad ekonomijo omogočala le iskanje vedno novih sprememb v oblikah, da so za svoje izdelke lahko dosegli pri Zveznem zavodu za cene nove cene.¹²⁹⁷ V letih 1973 in 1976 se je lesna industrija tudi soočala s precejšnjo krizo, a s posegi ekonomske politike so ta krizna obdobja kmalu pregnali.

Lesna industrija je kljub takšnim pogojem in uveljavitvi drugih industrijskih panog v obdobju 1969–1978 doživljala sunkovit razvoj in je imela ob koncu 70. let izjemno velik pomen in težo v celotnem slovenskem gospodarstvu. S proizvodnjo končnih lesnih izdelkov – pohištva je bila leta 1978 med osmimi panogami, ki so prispevale največji delež k družbenemu proizvodu industrije. Z udeležbo med 10,2 % in 8,4 % ustvarjenega družbenega proizvoda v slovenski industriji je bila med letoma 1970 in 1978 na tretjem mestu. Že sama pohištvena industrija je v povprečju prispevala med 6 % in 7 % ustvarjenega družbenega produkta industrije. Pri tem je delež lesne industrije v družbenem proizvodu celotne industrije v treh letih presegel 10 %, samo v dveh letih pa je bil nižji od 9 %.¹²⁹⁸ Proizvodnja lesne industrije je glede na industrijo v celoti v obdobju 1969–1978 tudi hitreje naraščala. Povprečna stopnja rasti celotne industrije je znašala 7,7 %, za lesno pa 8,4 %. Glede na drugo polovico 60. let je industrijska proizvodnja v 70. letih naraščala po skoraj enkrat višji stopnji. Od sredine 50. let do sredine 60. let pa sta tako celotna industrija kot lesnopredelovalna industrija naraščali še po višjih stopnjah: letna stopnja rasti v celotni industriji je v letih povojne obnove gospodarstva znašala v povprečju 10,7 %, v lesnopredelovalni industriji pa 11,2 %. A opremljenost in proizvodnja lesne industrije tedaj nista bili primerljivi s tisto

1295 B. Vodopivec, *Zgodba o Meblu*, 58.

1296 Žveglič, Integracije napredujejo, uspevajo ali se spotikajo, 73, 74.

1297 Kralj, Tendence razvoja kvalitete pohištva v Jugoslaviji, 135.

1298 Naveršnik, Lesna industrija 1969–1978, 32.

iz 70. let. Proizvodnja lesne industrije se je v obdobju 1969–1978 več kot podvojila. V primerjavi z ostalimi industrijskimi panogami se je povečevala letno za 12 % hitreje. Medtem ko se je obseg proizvodnje celotne industrije povečal za dobrih 94 %, je lesna panoga obseg proizvodnje povečala za 106 %. Obseg fizične proizvodnje je glede na leto poprej najbolj, za 16 %, povečala leta 1974. Za najmanj, le za 1,7 %, pa je obseg glede na leto poprej porastel leta 1978.¹²⁹⁹

Likvidnostne težave in težave s plačilno bilanco, ki so bile stalnica v 70. letih, so se v letu 1978 izrazito odrazile v nizki gospodarski rasti. Jugoslavija je ujeta v zanko prizadevanj za zagotovitev zunanje likvidnosti pod vplivom Mednarodnega denarnega sklada, da bi zagotovila mednarodno plačilno sposobnost, tedaj tudi začela voditi restriktivno uvozno politiko. Mehanizem dogovorne ekonomije z zanemarjanjem razvijanja posebnega izvoznega gospodarskega sektorja v praksi ni deloval. Zatekal se je k državni regulativi z refleksnim intervencionizmom države z izdajanjem začasnih gospodarskih ukrepov. V okoliščinah naftne in gospodarske krize je Jugoslavija tudi vztrajala pri starem. Ni izvedla tehnološkega prestrukturiranja gospodarstva, ampak se je zaradi poceni kreditov ujela v past zadolževanja.

Kapitalno intenzivne panoge, ki so v letih 1976–1978 ustvarile le okoli 7 % celotnega družbenega proizvoda družbenega sektorja gospodarstva in 15 % družbenega proizvoda industrije, so bile kljub nesorazmerju z ustvarjenim družbenim produktom v 70. letih deležne približno polovice investicij v osnovna sredstva. Predelovalno industrijo, ki je ustvarila 5,7-krat večji delež družbenega proizvoda (leta 1978 je ustvarila 40 % celotnega družbenega proizvoda družbenega sektorja gospodarstva in 85 % družbenega proizvoda industrije), pa so zanemarjali.¹³⁰⁰ V posodabljanju strojne opreme je denimo lesna panoga zaostajala za ostalo industrijo.

V strukturi posameznih proizvodov celotne lesnopredelovalne panoge je prišlo v omenjenem obdobju do sprememb. Žagan les je nazadoval z 18 % leta 1969 na 14 % leta 1978, delež furnirja in plošč se je povečal z 12,4 % na 13,2 %; povečal se je tudi delež pohištva s slabih 35 % na dobrih 48 %, stavbno pohištvo je svoj delež povečalo s 17 % na 18 %, drugi končni izdelki pa so nazadovali s 17,6 % na 6,4 %. V enakem obdobju se je proizvodnja ivernih plošč povečala kar za dvajsetkrat, medtem ko sta proizvodnja neoplemenitenih plošč in proizvodnja lesnitnih plošč nazadovali.¹³⁰¹

Lesna industrija, ki se je od druge polovice 50. let razvijala v dveh panogah, je v vodenju statistike leta 1977 dobila novo enotno klasifikacijo. Voditi so jo

1299 Simčič, Razvoj slovenske lesne industrije v letih od 1969 do konca 1978, 162, 163.

1300 Berločnik, Nekaj misli o prestrukturiranju slovenskega gospodarstva, 26.

1301 Simčič, Razvoj slovenske lesne industrije v letih od 1969 do konca 1978, 166.

začeli kot panogo proizvodnje žaganega lesa in plošč, tj. proizvodnjo polizdelkov za nadaljnjo predelavo, ter kot panogo proizvodnje končnih lesenih izdelkov – pohištva. V panogah lesne industrije so takrat proizvajali številne izdelke; statistika pa jih je razvrščala v 57 proizvodnih skupin. Tako je proizvodnja žaganega lesa in plošč obsegala sedem proizvodnih skupin žaganega lesa, osem proizvodnih skupin furnirja in plošč in eno proizvodno skupino impregnacije lesa. Proizvodnja končnih lesenih izdelkov pa je obsegala 15 proizvodnih skupin pohištva, pet proizvodnih skupin lesene embalaže, deset proizvodnih skupin stavbnih elementov, osem proizvodnih skupin proizvodnje galanterije iz lesa in plute ter tri proizvodne skupine predmetov iz protja. Našteti izdelki so bili namenjeni nadaljnji predelavi kot reprodukcijski material ali pa široki potrošnji kot oprema. Proizvodnja žaganega lesa kot osnovnega proizvoda lesne industrije in kot polizdelka številnih končnih izdelkov je v obdobju 1969–1978 naraščala dokaj enakomerno. V strukturi je močno prevladoval žagan les iglavcev, deloma zaradi pretežno iglaste lesne zaloge, deloma pa zaradi večje uporabnosti in lažje obdelave žaganega lesa iglavcev. Približno eno petino žaganega lesa je predstavljal žagan les bukve, delež drugih trdih in mehkih listavcev pa je predstavljal okoli 6 %. Podobno umirjeno je naraščala tudi proizvodnja furnirja, za katero je bilo značilno, da se je bolj povečala proizvodnja plemenitega furnirja. Za proizvodnjo lesenih plošč je bilo značilno, da je med različnimi ploščami močno naraščala proizvodnja oplemenitenih in zlasti ivernih plošč. Povečano proizvodnjo iverk so narekemale zmogljivosti pohištvene industrije, omejevanje uvoza in nujnost boljšega izkoriščanja posekanega lesa.¹³⁰²

Proizvodnja kuhinjskega, sobnega, sedežnega in drugega pohištva pa se je presmerila od proizvodnje garnitur k proizvodnji kosov oziroma k sistemskemu sestavljivemu in prilagodljivemu pohištvu. Od tipov pohištva je do leta 1976 porast beležila le proizvodnja kuhinj, medtem ko sta po letu 1974 nazadovali proizvodnja spalnic in kompletnega pohištva. Proizvodnja elementov za opremo spalnic, sob in kuhinj ter drugega nekompletnega večjega in manjšega stanovanjskega pohištva pa je v letih 1976–1978 beležila porast. Naraščala je tudi proizvodnja šolskega pohištva. Delež pohištva je denimo leta 1978 znašal blizu 50 % skupne proizvodnje lesne industrije, delež žaganega lesa pa se je, kot že rečeno, zmanjšal. To je kazalo med drugim na nadomeščanje in kombiniranje lesne surovine z drugimi materiali (plastiko, kovinami). Povečanje deleža pohištva v proizvodnji lesne industrije se je odrazilo tudi v strukturi proizvodnje po namenu. Delež izdelkov, namenjenih nadaljnji predelavi, je v letu 1978 glede na leto 1969 upadel, in sicer z 59 % v skupni lesni proizvodnji na slabih 49 %, udeležba lesenih izdelkov za široko potrošnjo pa je narastla z 41 % leta 1969 na dobrih 51 % leta 1978.¹³⁰³

1302 Naveršnik, Lesna industrija 1969–1978, 34, 35.

1303 Prav tam, 35, 36.

Proizvodnja pohištva, katerega potrošnja se je v skupni proizvodnji lesne industrije najbolj povečala, je doživela v 70. letih tudi velik skok tako po oblikovni kot po funkcionalni plati. Od proizvodnje garnitur je prešla na kosovno proizvodnjo in se usmerila na proizvodnjo systemskega sestavljivega in prilagodljivega pohištva. Velike pohištvene tovarne so namreč imele tako prednosti kot slabosti. Med prednostmi sta bili velika delitev dela in velika storilnost; med slabostmi pa togost velikih tovarn in nezmožnost hitre prilagoditve spremembam na trgu. Dejstvo, da so se pohištveni giganti slabo prilagajali vsakokratnim potrebam svetovnega in domačega trga, je poskrbelo, da so oblikovalci poiskali nekatere univerzalne pohištvene systemske rešitve. Usmerili so se v iskanje univerzalnih, razstavljaljivih, komponibilnih in adaptabilnih rešitev. Oblikovalci, ki so izšli iz ljubljanske šole za arhitekturo, so se že v 50. letih 20. stoletja odvrnili od nekdanje obrtniške usmerjenosti in z upoštevanjem gabaritnih, modularnih, merskih in standardizacijskih zahtev nakazali nove poti razvoja industrijske izdelave. Slabost gigantizma so velike lesnoindustrijske tovarne s pomočjo teorije modularne kompozicije znale pretvoriti v kvaliteto. Nakazale so, da je do unikatnih končnih rešitev mogoče priti tudi na industrijski način z avtomatsko pripravo sestavnih delov in s pomočjo tehnoloških razvojnih inovacij v obliki novih lesnih materialov. Tudi v prodaji oziroma v izvozu omarastega pohištva, razstavljenega na plošče in zloženega ob transportu v minimalen volumen, so bili inovativni.¹³⁰⁴

Do leta 1980 sta obe panogi lesne industrije, kot rečeno, imeli razmeroma ugodne poslovne rezultate. Proti koncu 80. let pa so se začela tako v panogi proizvodnje žaganega lesa in plošč kot v panogi končnih lesnih izdelkov, pohištva, negativna gospodarska gibanja. V razmerah velike jugoslovanske vesplošne krize, gospodarske, politične, socialne, so dolgovi pričeli naraščati, število nelikvidnih podjetij pa se je večalo. V razmerah progresivno rastoče inflacije so neurejeni odnosi med proizvajalci in trgovino s plačilnimi roki do 90 dni imeli hud pritisk na končne cene izdelkov. Še posebej na jugoslovanskem trgu je vladala plačilna nedisciplina; poslovna nedisciplina pa je vladala tudi na področju dobavnih rokov. Gospodarstvo je bilo obremenjeno tudi z davki in prispevki za manj razvite republike in avtonomni pokrajini. Vladala sta tudi neugodna politika posojanja denarja (visoke obresti) in nerealen tečaj dinarja, ki je bil vzrok oziroma vir izgub izvoznikov. Vse to je večalo notranje zadolževanje, zato so se pojavile izgube in stečaji. Največje izgube so praviloma imela velika podjetja, nekdanje članice Unilesa: Novoles Novo mesto, Marles Maribor, Meblo Nova Gorica. Obe panogi lesne industrije sta bili glede na gospodarstvo takrat nadpovprečno zadolženi. Pri oskrbi s surovinami, predvsem z lesom, so se začele kazati posledice pospešene industrializacije in dolgotrajnega industrijskega, rudarsko-premogovniškega

1304 Kralj, Mednarodni sejem pohištva Köln, 83, 121, 122.

in energetskega onesnaževanja.¹³⁰⁵ Neupoštevanje ekoloških omejitev se je med drugim odrazilo tudi v propadanju gozdov iglavcev, zlasti jelke in smreke, pa tudi listavcev.¹³⁰⁶ Zaradi propadanja gozdov je na eni strani upadala lesna zaloga, po drugi strani pa se je z večanjem deleža sanitarnih sečenj zniževala kakovost lesa. Vse to se je odrazilo v upadanju fizičnega obsega proizvodnje, in sicer ob približno enakem padcu števila zaposlenih v primarni predelavi in malo manjšem padcu v finalni predelavi. Proizvodnja žaganega lesa in plošč je bila leta 1990 4,8 indeksne točke pod ravnijo leta 1980, v proizvodnji končnih lesnih izdelkov pa celo za 11,8. V 80. letih sta se na področju lesne industrije že dogajala prestrukturiranje proizvodnje in preskok iz kvantitete v kvaliteto.¹³⁰⁷ Ob koncu 80. let je bila slovenska lesna industrija z velikanskimi proizvodnimi zmogljivostmi zazrta v izvoz, v prodajo visoko kakovostnih izdelkov. Lesni panogi sta tedaj z izvozom ustvarili 25 % vseh prihodkov, od tega kar 90 % na konvertibilnih trgih (v ZDA, Kanadi in Avstraliji). To je pomenilo tudi visok pozitiven neto devizni učinek. Ob prehodu na liberalni tržni sistem so v lesni industriji perspektivo videli v srednje velikih in malih podjetjih, specializiranih za določene izdelke z možnostjo hitrega prilagajanja spremembam na trgu. Da bi se lahko prilagodili svetovnim trendom, so upali, da bo vlada s takrat sprejeto zakonodajo omogočila vlaganje tujega kapitala uvoznik izdelkov obeh panog v njihove kapacitete, omogočila prost pretok kapitala za posodabljanje in spodbudila načine sodelovanja s tujimi partnerji ter olajšala pogoje za uvoz ekološko čiste, energetske varčne tehnologije, kot tudi vnesla novosti v obliki ugodnejših kreditnih pogojev.¹³⁰⁸

POMEN IN VLOGA LESNE INDUSTRIJE

Lesna industrija je bila v državi ena od najpomembnejših izvozno usmerjenih industrijskih panog. S proizvodnjo, slonečo na stalno obnavljajoči se lesni masi, je vsa povojna leta pomagala reševati devizno-plačilni položaj Jugoslavije. Njena prednost je bila predvsem v trajno obnavljajočem se lesnosurovinskem zaledju, pa tudi v bogati proizvodni tradiciji. To ji je omogočilo relativno hiter razvoj in pomembno mesto v celotni jugoslovanski industrijski proizvodnji.¹³⁰⁹ Delež obsega, torej fizične proizvodnje lesne industrije, je leta 1962 v industriji Jugoslavije znašal 8,7 % in jo je med industrijskimi strokami uvrščal na tretje mesto; v Sloveniji je njen delež znašal 11,6 % in jo je prav tako uvrščal na tretje mesto po obsegu.¹³¹⁰

1305 Grošelj, Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije, 364.

1306 Hrček, Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, 298.

1307 Grošelj, Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije, 367.

1308 Prav tam, 364–67.

1309 Arh, Kritična ocena izvoza lesne industrije Jugoslavije s poudarkom na izvoz, 51.

1310 Mlakar, Furnir in plošče v lesni industriji, 1.

Še pomembnejši je bil delež lesne industrije v izvozu. Leta 1962 je predstavljala vrednost izvoza lesne industrije 13,7 % izvoza jugoslovanske in 23 % izvoza slovenske industrije.¹³¹¹ Delež izvoza jugoslovanske lesne industrije v skupnem izvozu industrije in rudarstva Jugoslavije se je v obdobju 1975–1978 gibal od 7 % leta 1975 do dobrih 10 % leta 1977 in dobrih 9 % leta 1978.¹³¹² Delež izvoza lesne industrije v slovenski industriji se je tekom časa zmanjševal, a še vedno ostajal precejšen. Največji delež je predstavljal v 60. letih: leta 1960 kar 30 %, leta 1965 19,5 %, leta 1970 16 %. Od 70. let pa se je delež lesne industrije v izvozu slovenske industrije gibal okoli 12 %. Leta 1978 je bila lesna industrija udeležena v celotnem slovenskem izvozu s 13,5 %.¹³¹³ Sredi 80. let je upadel rahlo pod 10 %.

Pohištvena industrija Jugoslavije ni bila pomembna le v državnem merilu, temveč je njen pomen segal tudi v tujino. Leta 1971 je bila kot prva socialistična država sprejeta v Evropsko združenje pohištvene industrije (Union Europeenne de l'ameublement – UEA) kot 12. članica tega združenja. Jugoslovanska pohištvena industrija se je po podatkih za leto 1978 v zahodnoevropskem merilu glede na fizičen obseg proizvodnje uvrščala na peto mesto, takoj za tedanjo Zahodno Nemčijo, Italijo, Anglijo in Francijo. Izvozila je 14,5 % celotne proizvodnje pohištva, kar je bilo v primerjavi z veliko izvoznico pohištva, Belgijo – izvozila je okoli 51 % pohištva – malo. Za jugoslovansko lesno industrijo je bilo značilno, da so republike in avtonomni pokrajini, bogate z gozdovi (BiH, Hrvaška, Slovenija, Srbija z Vojvodino), z izjemo Slovenije še vedno pretežno izvažale lesno surovino, namesto da bi prevladoval izvoz finalnih lesnih izdelkov – pohištva. Slovenija je bila svetla izjema, a tudi ni ravno varčevala z izvozom lesnih surovin – žaganega lesa.¹³¹⁴

O pomenu jugoslovanske lesne industrije v zunanji trgovini so poročali tudi v tujini. Tuja poročila o zunanji trgovini so panoge jugoslovanskega gospodarstva razdelila na panoge deviznega suficita in panoge deviznega deficita. Kot panogo z največjim, 30,25 %, deviznim suficitom so prepoznali lesno industrijo, žagan les pa je bil v njem udeležen z visokim 40-odstotnim deležem.¹³¹⁵

Po oceni direktorja kamniškega Stola na Duplici Vinka Gobca je na začetku 80. let 20. stoletja Jugoslavija imela štirikrat večjo proizvodnjo pohištva na prebivalca kot ZDA in dvakrat večjo kot Zahodna Nemčija. Izvoz lesne industrije, katerega 36–40 % je predstavljalo pohištvo, ostalo pa so bili polproizvodi oziroma hlodovina, pa je bil v Jugoslaviji tudi trikrat večji od uvoza.¹³¹⁶ Jugoslovanska

---

1311 Prav tam.

1312 Arh, Kritična ocena izvoza lesne industrije Jugoslavije s poudarkom na izvoz, 52.

1313 Simčič, Razvoj slovenske lesne industrije v letih od 1969 do konca 1978, 165.

1314 Arh, Kritična ocena izvoza lesne industrije Jugoslavije s poudarkom na izvoz, 54.

1315 Ravnikar, Ocena: K razpravi ing. Viktor Arh. Kritična ocena izvoza lesne industrije, 80.

1316 Kovač, Ali je lesarstvo prioriteta dejavnost, 211, 212.

pohištvena industrija je 30 % izdelkov prodala na domačem trgu. Po mnenju nekaterih je bila Slovenija po proizvodnji pohištva na prebivalca prva v Evropi in celo na svetu.¹³¹⁷

Vlogo in pomen pohištvene in lesnopredelovalne industrije ilustrirajo tudi podatki o številu zaposlenih v lesni panogi. Slovenska lesna in pohištvena industrija je zaposlovala v obravnavanem obdobju okoli 10 % zaposlenih v industriji. Delež zaposlenih v lesni panogi je bil največji z dobrimi 11 % v 60. letih, v 70. letih pa se je z 10,4 % zaposlenih začel zmanjševati. Upadanje števila zaposlenih se je v tej panogi v 80. letih nadaljevalo. Leta 1985 je lesna panoga zaposlovala 9,6 % zaposlenih v industriji, leta 1990 pa 8,2 %.¹³¹⁸ V absolutnem merilu se je število zaposlenih s 17.633 v letu 1956 povečalo do leta 1960 na 22.470 ali za dobrih 27 %, produktivnost pa je glede na leto 1956 v povprečju narastla za 8,6 %.¹³¹⁹ Število zaposlenih v letu 1958 je bilo glede na predvojno leto 1939 večje za 2,3-krat.¹³²⁰ V letu 1981 je zaposlovala blizu 35 tisoč delavcev, od tega v proizvodnji končnih lesnih izdelkov 26.917 delavcev, v proizvodnji žaganega lesa in plošč pa 7815 delavcev.¹³²¹

Za podjetja lesne industrije je bilo značilno, da so bila po številu delavcev manjša, kot je to veljalo za druge industrijske panoge. V povprečju je konec leta 1978 v povprečnem slovenskem podjetju bilo zaposlenih 279 delavcev, v proizvodnji žaganega lesa 160 ljudi, v proizvodnji končnih lesnih izdelkov pa 235 delavcev.¹³²² Število zaposlenih je po letu 1986 v obeh panogah lesne industrije začelo upadati. Število zaposlenih se je s 34.865 leta 1986 zmanjšalo na 32.648 leta 1988.¹³²³

Hiter razvoj lesne industrije se je poleg naraščajočega števila zaposlenih kazal tudi v produktivnosti, merjeni z družbenim proizvodom na zaposlenega. Lesnopredelovalna panoga je leta 1978 ustvarila 11,3 % družbenega proizvoda Slovenije. To je lesnopredelovalno industrijo med industrijskimi panogami uvrščalo na tretje mesto za proizvodnjo električnih strojev in aparatov, katere delež v strukturi industrije je znašal 12 %, in za kovinsko predelovalno panogo, ki je imela 11,7-odstotni delež. Industrija električnih strojev in aparatov, kovinskopredelovalna industrija in lesna industrija so med 33 industrijskimi panogami skupaj pomenile dobro tretjino slovenskega gospodarstva. Četudi je lesna industrija med industrijskimi panogami dosegala tretje mesto, pa je bil delež ustvarjenega družbenega proizvoda, gledano z vidika mednarodnih primerjav,

1317 Ravnikar, Prispevek k zgodovini mizarstva na Slovenskem: k članku, 228.

1318 *Statistični letopis SRS 1975*, 86. *Statistični letopis RS 1991*, 105.

1319 Svetličič, Razvoj lesne industrije v Sloveniji v razdobju 1961–1965, 3–7.

1320 Berič, Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije, 12.

1321 Simčič, Razvoj slovenske lesne industrije v letih od 1969 do konca 1978, 162, 163.

1322 Prav tam, 164.

1323 Grošelj, Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije, 364.

premajhen, saj je slovensko pohištvo na tujih trgih dosegalo petkrat nižjo ceno kot skandinavsko.¹³²⁴

Lesna industrija, ki je bila pred drugo svetovno vojno poleg tekstilne in premogovne industrije med najmočnejšimi dejavnostmi, je, kot rečeno, tudi v obdobju socializma, ko je težišče prešlo na kovinsko, tekstilno in na novo nastale industrijske panoge, elektroindustrijo, naftno in gumarsko industrijo ter ladjedelništvo, zadržala med industrijskimi panogami pomembno mesto. Z nekaterimi panogami delovno intenzivne industrije, kot so tekstilna, živilska in lesna, so namreč skušali reševati tudi akutne socialne razmere (zavreti emigriranje kmečkega prebivalstva z malih kmetij, nezaposlenost ženske delovne sile itd.).¹³²⁵ Panoga pohištvene industrije pa se je pravzaprav razvila v socializmu, saj je bilo pred vojno v pohištveni stroki le nekaj pohištvenih tovarn, predvsem tovarn upognjenega sedežnega pohištva (Remec & Co., tovarna upognjenega pohištva, lesna industrija, Duplica pri Kamniku).¹³²⁶

VPRAŠANJE RAZVOJNEGA MODELA LESNE INDUSTRIJE

Glede na to, da je Jugoslavija v socialističnem obdobju imela močno okoljevarstveno zakonodajo in je bila podpisnica številnih mednarodnih okoljevarstvenih konvencij, je ambicija pričujočega prispevka poleg razvoja, značilnosti, vloge in pomena lesne industrije podati tudi ugotovitve glede morebitnega uredničenja okoljevarstvenih vidikov pri načrtovanju razvoja lesne industrije. Ali je morda njen razvoj tekel pod vplivom vznika okoljske zavesti na prelomu iz 60. v 70. leta in ali je nanj vplival razmah ekoloških gibanj v 80. letih? Želja je torej odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri, če sploh, so se podjetja gozdno-lesne verige zavedala pomena ohranjanja in varovanja okolja, predvsem gozda, in ali so se vsaj na nekaterih področjih spopadala z ekološkimi izzivi. Ker tudi lesna industrija sodi med nezanemarljive onesnaževalce okolja, je na mestu vprašanje, v kolikšni meri, če sploh, so bili že prisotni poskusi v smeri okolju bolj prijazne proizvodnje in tehnoloških procesov ter okoljsko sprejemljivejših izdelkov. Ali so v lesnoindustrijskih podjetjih že bile prisotne ekonomsko-ekološke odločitve, pri katerih gre, kot je znano, za zapleten odnos, saj so cilji običajno v medsebojnem konfliktu? Kako se je v povezavi s tem morda že udejanjal današnji pogled na upravljanje z gozdom z zagovarjanjem vseh funkcij gozda: proizvodnih, ekoloških, socialnih? Gospodarjenje z gozdovi je danes vzorno ekosistemsko, vzdržno in večfunkcijsko. Kako vzdržno/nevzdržno pa je bilo v socializmu? Kako so se

1324 Simčič, Razvoj slovenske lesne industrije v letih od 1969 do konca 1978, 162, 165.

1325 Vrišer, Industrializacija Jugoslavije, 216.

1326 Mlakar, Furnir in plošče v lesni industriji 1939–1962, 1.

izvajale funkcije gozda? In ali je razvoj lesne industrije morda že kaj tekkel v smeri zelenih metod in okolju prijazne proizvodnje?

Načrtovanje razvoja lesne industrije, ki je bilo odvisno od surovinske osnove, torej od gozdnega fonda, je v socialističnem obdobju potekalo v odvisnosti od zakonov in spremljajočih obveznih predpisov, ki so določali ukrepe za zagotavljanje trajnosti gozdov in trajnosti donosov ter s tem osnove gospodarjenja in upravljanja z gozdovi. Gozdovi kot vir lesa so zaradi svojih splošno koristnih funkcij imeli status dobrine splošnega pomena, zato so bili pod posebnim z zakonom določenim varstvom.¹³²⁷ Slovenija je nove smernice na področju gozdnogospodarske in lesno-gospodarske politike po drugi svetovni vojni dobila s sprejetjem zveznega zakona o gozdovih iz leta 1947 in republiškega zakona iz leta 1950. Oba sta se od prejšnjih zakonov o gozdovih razlikovala po tem, da sta namesto policijskega značaja pridobila bolj ekonomski značaj. Slednji se je odrazil v razdelitvi gozdov na stalna gozdnogospodarska območja, enote in oddelke kot osnovne enote za inventarizacijo gozdov, njihovo urejanje in oblikovanje srednje- in dolgoročnih razvojnih načrtov. Z letom 1961 se je število gozdnogospodarskih območij ustalilo pri številki 14. Za področje upravljanja z gozdovi v smislu zagotavljanja trajnosti donosov je bilo zlasti pomembno sprejetje dopolnil k Zakonu o gozdovih leta 1953.¹³²⁸ Dopolnjen Zakon o gozdovih iz leta 1953, ki je v socialističnem obdobju doživel še več dopolnitev (leta 1965, 1968, 1970, 1971, 1974), je namreč uvedel gozdnogospodarske načrte za vse gozdove ne glede na lastništvo. V lastništvu slovenskih gozdov že od zemljiške odveze namreč prevladuje drobna zasebna posest. Delež zasebnih gozdov je v letu 1958 denimo znašal 64 % obrasle površine.¹³²⁹ Gozdnogospodarsko načrtovanje, ki je pogojeno s poznavanjem ekologije in lastnosti gozda, razvojem tehnologije, ekonomiko, razmerji med zasebnim in javnim interesom in z družbenopolitičnim sistemom, ima v Sloveniji danes dolgo, skoraj 200 letno tradicijo in se je skozi čas spreminjalo.¹³³⁰ V okviru gospodarjenja, upravljanja in načrtovanja z gozdom je bila usvojena usmeritev gojenja naravnih in mešanih gozdov. Kot glavna oblika gospodarjenja je bil sprejet prebiralni gozd. Predpisano je bilo vodenje evidenc o gospodarjenju z gozdovi.

Prvo hitro inventarizacijo gozdov, s katero so želeli pridobiti podatke o gozdnih fondih oziroma o lesnih zalogah za ugotovitev proizvodne sposobnosti gozda, so za potrebe prvega petletnega plana po nalogu Zveznega ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo izvedli leta 1947. Leta 1951 ji je sledila na pobudo

1327 Les kot energetski vir: ugotovitve in stališča s posvetovanja v Čateških Toplicah, 74.

1328 Adamič, *Kmetijsko zadružništvo na Slovenskem*, 23. *Uradni list Socialistilne republike Slovenije*, št. 30/1965, 14/1968, 26/1970, 51/1971, 16/1974.

1329 Zemljič, *Naš gozdni fond*, 19.

1330 Jakša, *Slovenski gozdovi in slovensko gozdarstvo*, 6.

Sveta za kmetijstvo in gozdarstvo in Sveta za predelovalno industrijo Jugoslavije druga inventarizacija. Z njo so želeli pridobiti podatke za dolgoročno osnovo sečenj po obdobju pretiranih sečenj. Goloseke so leta 1949 tudi prepovedali z Odredbo prepovedi gole sečnje gozdov. Zvezni zavod za statistiko pa je leta 1953 izdal navodila za zbiranje podatkov o stanju gozdnih fondov. Vpeljana je bila redna statistična služba – gozdarska statistika. Podatki o gozdnem fondu naj bi se zbirali vsakih pet let. Gozdarska statistika je gozdnatost Slovenije za leto 1958 ocenila na 45,5 %.¹³³¹ V primerjavi z ocenjeno gozdnatostjo iz leta 1958 je bila ta, kot tudi lesna zaloga, v preteklosti že mnogo manjša. Gozdnatost Slovenije, ki danes znaša že skoraj 60 %, je bila v letu 1875 35,4 %, v letu 1947 42,2 %, ¹³³² v letu 1980 pa se je povečala na 51,6 %.¹³³³

Razvoj proizvodnje primarne predelave lesa in pohištva so z izjemo prvih povojnih let, kot lahko ugotovimo tudi na osnovi pregleda revije *Les*, v lesni industriji načrtovali glede na dolgoročni trend pritoka lesne surovine, torej glede na dolgoročni trend letnega prirasta lesne mase iz slovenskih gozdov. Nekaj lesne surovine je lesna industrija tudi uvažala. Načrtovanje obsega proizvodnje lesne industrije v skladu z omejitvami gozda oziroma z ugotovitvami gozdno-gospodarskih načrtov je pomenilo, da so v tem delu zasledovali vzdržni princip izkoriščanja gozda.

O tem, da so obseg proizvodnje v lesni industriji načrtovali oziraje se na dolgoročni trend pritoka lesa, denimo govori načrtovan razvoj proizvodnje žaganega lesa (furnirja in plošč, slepega in plemenitega furnirja, vezanih gradbenih plošč, neoplemenitenih ivernih plošč, oplemenitenih plošč vseh vrst) in proizvodnje pohištva ter elementov za gradbeništvo za obdobje 1981–1985. V okviru zasledovanja ekonomskih interesov (obseg izvoza ohraniti na vsaj enaki ravni kot v preteklem letu in povečati delež lesne industrije v narodnem dohodku Jugoslavije) so pri načrtovanem obsegu proizvodnje izpostavili, da je treba poskrbeti tudi za čim boljši izkoristek lesa v procesu predelave in uporabe. To je pomenilo, da so posredno z uresničevanjem ekonomskih interesov izvajali tudi ekološke funkcije. Da bi dosegli kar najbolj ekonomičen izkoristek lesa, so se zavedali pomena povezovanja in sodelovanja gozdarjev, lesarjev, znanstvenikov, raziskovalcev, upravnih služb. Zavedali so se tudi, da ne gre prezreti dolge in bogate tradicije načrtnega gospodarjenja z gozdom, temveč se je nanjo nujno nasloniti, ter da je treba na gozd gledati s stališča obnovljivega naravnega bogastva in kot na trajen vir najpomembnejše domače surovine ter številnih drugih dobrin, ki jih daje.

1331 Zemljič, Naš gozdni fond, 14.

1332 Jakša, Slovenski gozdovi in slovensko gozdarstvo, 4.

1333 Hlavaty, Gozdovi po občinah SR Slovenije 1980, 3.

Dragocenosti lesne surovine so se v obdobju po drugi svetovni vojni nedvomno začeli zavedati po obdobju pretiranih sečenj na začetku 50. let. Na začetku 60. let, ko so v Evropi v iskanju odgovora na vprašanje evropske preskrbe z lesom ugotovili, da bi lahko 20-odstotno izkoriščanje lesnih odpadkov rešilo problem preskrbe Evrope z lesom, so v Sloveniji ugotavljali, da lesna industrija pri predelavi lesa (podmernega lesa, vejevine, žamanja, očalkov, skoblancev ...), gledano primerjalno, zaostaja v izkoriščanju gozdnih ostankov lesa in v izkoriščanju lesnih ostankov. Po ocenah je lesna industrija v Sloveniji in Jugoslaviji z bogatimi lesnimi zalogami in s širokimi možnostmi kritja potreb lesne industrije s hlodovino in ostalimi sortimenti za nadaljnjo predelavo porabila le okoli 11 % lesnih ostankov. Z napredkom tehnologije pa so na začetku 60. let z dvajsetletnim zaostankom za Evropo uvedli proizvodnjo ivernih plošč, katerih izdelava je bila 20 % cenejša kot izdelava panel plošč. Izdelavo ivernih plošč so omogočali moderni tehnološki postopki iz odpadkov hlodovine. Prve iverne plošče so začeli proizvajati leta 1961 v Cerknici, ko je bila poraba cenenejših vrst materiala v stanovanjski, tovarniški, ladijski opremi še na nizki ravni. Prve iverne plošče v državi pa so začeli proizvajati v Petrinji na Hrvaškem.¹³³⁴

K optimizaciji lesnih ostankov lesnopredelovalne panoge je pomembno prispeval tudi izbruh energetske, naftne krize leta 1973. Aktualno je postalo vprašanje vira in cene osnovnega goriva za pridobivanje vseh vrst energije in v povezavi z njim tudi poudarjanje racionalne rabe toplotne energije, kot tudi poudarjanje alternativnih virov energije, med njimi tudi uporabe biomase, torej lesnih ostankov in stranskih proizvodov, kot energetskega medija.¹³³⁵ V razmerah pomanjkanja energetskih virov so v lesni industriji tako začeli opozarjati na racionalnejšo proizvodnjo in porabo energije ter na pomen skrbnega izkoriščanja primarnih energetskih virov (premoga, nafte, plina, urana). Na področju izkoriščanja lesnih odpadkov/ostankov so takrat napredne tehnologije izdelave ivernih in vlaknenih plošč ter celuloze omogočale uporabo vedno večjih količin lesnih ostankov raznih oblik. Možnost uporabe vseh ostankov lesa so nakazovale tudi tehnologije kurjenja. Kot še neizkoriščen lesni ostanek oziroma energetski vir je bilo prepoznano lubje.¹³³⁶ V razmerah vsesplošne krize v 80. letih so se znova začeli ozirati k starim gorivom – premogu in lesu. Les so ponovno prepoznavali kot energetsko surovino, predvsem lesne ostanke, ki so nastajali pri proizvodnji gozdnih izdelkov, na sečišču v gozdu in pri industrijski predelavi lesa. Kot izdaten energetski vir je interesantno, kot rečeno, postajalo lubje. Z uvajanjem centralnih mehaniziranih skladišč so nastajale velike količine lubja. Pri proizvodnji gozdnih proizvodov je lubje predstavljalo

1334 Mlakar, Furnir in plošče v lesni industriji, 10.

1335 Januš, Možnosti koristnega zgorevanja lesnih ostankov in ustrezne naprave, 107. Štubelj, Racionalna raba toplotne energije v lesni industriji, 99.

1336 Les kot energetski vir: ugotovitve in stališča s posvetovanja v Čateških Toplicah, 74.

približno 11 % lesne mase in potencial za pridobitev toplotne energije, s katerim bi bilo mogoče nadomestiti 20.000 ton tekočega goriva, zato so proučevali možnosti proizvodnje briketov iz lesnih ostankov in lubja.

Lesna industrija naj bi z uporabo lubja za kurjenje pokrila primanjkljaj energije oziroma nadomestila del porabe tekočega goriva. V letu 1979 je toplotna energija, pridobljena iz lesa, v Sloveniji z uporabo v gospodinjstvih in lesnopredelovalnih podjetjih predstavljala le 6 % vse porabljene energije. Na začetku 80. let so preračunali, da je bil les kot ekvivalent za kurivo 3,3-krat cenejši od nafte. Četudi bi slovenska lesna industrija pretežni del potreb po energiji lahko krila s kurjenjem lesnih ostankov, pa je leta 1978 porabila v ta namen 7,5 % celotne količine porabe mazuta v Sloveniji – predvsem zaradi navidezno cenejših rešitev v obdobju investiranja.¹³³⁷

S poglobljanjem krize v državi in vse dražjo nafto so na pragu 80. let v energetski oskrbi resno razmišljali o prehodu s pretežno tekočih goriv na oskrbo z drugimi energetskimi viri. Za uvoz tekočih goriv je Jugoslavija od januarja do avgusta 1980 denimo porabila 34,5 % ustvarjenega izvoza.¹³³⁸

Lesna industrija bi sicer pretežni del potreb po toplotni energiji lahko krila s kurjenjem v proizvodnji nastalih lesnih ostankov, a je glede kurjenja vseh vrst ostankov lesa še v 70. letih prevladovala miselnost, da je zaradi dragih naprav, njihovega težkega vzdrževanja in obvladovanja to nesmotrno. Sistematično uvajanje uporabe lesnih ostankov za energetske potrebe je bila tedaj posledica ekološke nuje odstranjevanja odpadkov in le pri redkih načrtovalcih pogled v prihodnost. So se pa zavedali, da je za koristno sežiganje lesnih ostankov potrebno poznavanje sistemov in načinov kurjenja, shranjevanja ter primerne priprave odpadkov.¹³³⁹

Četudi so obstajale različne dileme glede kurjenja lesnih ostankov, pa so prizadevanja šla v smeri racionalnega gospodarjenja z energijo. Pri toplotni energiji so postali pozorni na izkoristke toplotnih naprav. Na industrijskih sejmih so se posledično začeli pojavljati razni patenti in izdelki z izboljšano energetsko bilanco. Za bolj ekonomično porabo energije v industriji naj bi tudi uvedli energetske službe, ki naj bi spremljale energetsko problematiko in informirale porabnike o varčevanju z energijo. V investicijske programe naj bi vključevali prikaz optimalnih virov preskrbe z energijo in porabe energije ter uvajali regulirne in merilne naprave pri porabnikih energije. Da bi dosegli prihranek pri toplotni energiji, naj bi sisteme za zbiranje in transport ostankov opremili s filtrirnimi napravami, s katerimi bi očiščen odsesan zrak vračali v proizvodni prostor.¹³⁴⁰

1337 G. F., Les kot energetski vir: poročilo s posvetovanja v Brežicah, 33.

1338 Hrast, Avstrija v prizadevanjih za izkoriščanje energije iz lesa, 36.

1339 Januš, Možnosti koristnega zgorevanja lesnih ostankov in ustrezne naprave, 107.

1340 Kern, Dejavnost na področju racionalizacije pridobivanja, pretvarjanja, transporta in porabe energije, 171.

Energetska kriza je na področju optimizacije lesnih ostankov na pragu 80. let v slovensko lesno industrijo vnesla spremembe. Lesni ostanki – v valorizacijo so vključevali tudi drobne ostanke, žagovino, skobljance, zbrane s sistemom odse-savanja – so se tedaj največkrat uporabljali za kemijsko predelavo (za izdelavo celuloze), predelavo v razne lesne plošče (iverne in vlaknene), proizvodnjo toplotne energije za lastne potrebe, proizvodnjo električne energije in za prodajo na trgu za kurjavo, tudi v obliki briketov.¹³⁴¹ Briketi naj bi bili namenjeni predvsem za distribucijo individualnim kuriščem kot ekvivalent premoгу s podobno kalorično vrednostjo, s čistejšo manipulacijo in brez SO₂ v dimnih plinih.¹³⁴² Raziskave so zajemale tudi možnosti uporabe lesnih ostankov kot energetskega vira za proizvodnjo pare v kotlih in podobno. Prizadevanja za večje angažiranje biomase za proizvodnjo toplotne energije so se sicer začela v skandinavskih deželah in v sosednji Avstriji, a tudi v Sloveniji se je vsaj del lesnoindustrijskih podjetij lesne ostanke iz gozda in lesne industrije trudil koristno uporabiti za proizvodnjo toplotne energije. Obstajale so namreč že peči in naprave na trda goriva, na les in njegove ostanke, na papirne odpadke.¹³⁴³

V reviji *Les* so poročali, da se je gradnja naprav – kotelnih postrojev za sežiganje lesnih ostankov in delno tudi določenega dela biomase v lesni industriji – za proizvodnjo toplotne energije v letu 1983 zaključevala. Razvoj kotelskih postrojev za zgorevanje lesnih ostankov je bil v prvih letih 80. let intenziven. Spreminjala in dopolnjevala se je tehnologija priprave lesnih ostankov za kurjenje; izpopolnjevala so se kurišča in sistemi odstranjevanja pepela in čiščenja dimnih plinov, izkoristki toplotne vrednosti lesa v kotlu pa so se povečevali. To je pomenilo, da se je slovensko lesarstvo vključevalo v tehnološke in tehnične inovacije kotelskih postrojev.¹³⁴⁴

O tem, kako uspešna so bila podjetja lesne industrije pri racionalni rabi energije, pa govori prispevek iz sredine 80. let. Pisec v njem opaža, da so naredile v racionalni rabi energije napredek tiste tovarne, ki so imele zaposlenega energetika za reševanje tovrstnih težav. Na splošno pa se je lesna industrija po njegovem mnenju do raznih naprav za vračanje energije in izboljšav mačehovsko obnašala. Pri toplotno energetskih napravah je bilo še vedno prisotnih veliko napak (pomanjkanje energetskih strokovnjakov, neznanje kurjačev in vzdrževalcev, neustrezni parni sistemi, nepoznavanje zmogljivosti kotlovnice in porabe toplotne energije, lokalna odsesavanja brez filtrov za vračanje zraka, nezadostno reguliranje temperature, iztrošene postaje, neizoliranost, nenadzorovano odtekanje kondenzata, zaprašene grelne naprave, neuravnoteženo delovanje distribucije ogrewnega medija, pomanjkanje vetrolovov, uporaba tehnološko zastarelih naprav).¹³⁴⁵

1341 Resnik, Dolžinsko in blokovno lepljenje lesa, 170.

1342 Štubelj, Racionalna raba toplotne energije v lesni industriji, 99.

1343 Hrast, Avstrija v prizadevanjih za izkoriščanje energije iz lesa, 36.

1344 Les kot energetski vir: ugotovitve in stališča s posvetovanja v Čateških Toplicah, 88.

1345 Štubelj, Racionalna raba toplotne energije v lesni industriji, 99, 102.

Ne glede na ravnokar povedano, so na pragu 90. let ocenjevali, da je bilo na področju lesne industrije do leta 1990 razmeroma dosti naložb, zlasti v posodobitve in rekonstrukcije. Z njimi so se trudili uresničevati v planu sprejete odločitve glede energetske varčnosti in ekološko čistejše tehnologije in opreme ter izboljšanja izkoristkov surovin in materialov.¹³⁴⁶

Stalnica v kriznih 80. letih je bilo poudarjanje boljšega izkoristka lesne surovine. Pri oskrbi s surovinami, predvsem z lesom, so se po letu 1985, kot že povedano, posledice pospešene industrializacije z neupoštevanjem ekoloških omejitev začele med drugim kazati tudi v propadanju gozdov.¹³⁴⁷ V žagarski panogi so posamezni segmenti proizvodnje lesnih tvoriv tudi porabljali veliko energije in pomenili ekološko obremenjevanje. V ospredju prizadevanj je tako ostajala zahteva po varčnejši rabi energije, zlasti v procesu sušenja lesa, rabi materialov in surovin. Izpostavljali so potrebo po večji učinkovitosti in prehod na računalniško vodeno proizvodnjo.¹³⁴⁸

TEHNOLOGIJE V LESNI INDUSTRIJI IN VPLIVI NA OKOLJE

Tako kot industrija na splošno je tudi lesna industrija v obravnavanem obdobju sodila med nezanemarljive onesnaževalce okolja. Industrijsko, rudarsko-premogovniško in energetske onesnaževanje se je na pokrajnotvornih dejavnostih (ozračju, površinskih vodah, vegetaciji) začelo kazati že v 60. letih. Nesistematične meritve škodljivih snovi v ozračju v drugi polovici 60. let so pokazale, da slovenska mesta sodijo med kraje z najbolj onesnaženim zrakom. Manifestacija industrijskega in tehnološkega razvoja v škodljivih vplivih na okolje je na prelomu iz 60. v 70. leta prejšnjega stoletja spodbudila porajanje okoljske zavesti.

Že v 60. letih so se začela množična prizadevanja za ohranitev ogroženih vrednot in simbolov v slovenski naravi. Organizirane so bile tudi naravovarstvene aktivnosti, Teden varstva narave 1967 in slovenski program v Evropskem letu varstva narave 1970.¹³⁴⁹ Porajati so se začele razprave in raziskave, ki so opozarjale na kritično stanje okolja in njegovo ogroženost (*Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji*, 1972). Do poleta ekološkega gibanja pa je prišlo v 80. letih.

K onesnaženosti zraka je lesna industrija prispevala s t. i. tehnološkimi emisijami. Škodljivi so bili fenoli in formaldehidi, ki so se pojavljali ob proizvodnji steklene volne in lesnih polizdelkov ter pohištva.¹³⁵⁰ Za slovensko lesno industrijo je bilo značilno, da je pri proizvodnji uporabljala relativno velike količine lepila,

1346 Grošelj, Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije, 365, 366.

1347 Hrček, Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, 298.

1348 Grošelj, Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije, 365.

1349 Peterlin, Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, 464.

1350 Hrček, Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, 298.

ki je vsebovalo formaldehid. Z vidika varstva okolja sta v proizvodnji pohištva predvsem površinska obdelava pohištva in zaščita pomenili tisto fazo, ki je z emisijami v obliki pare, tekočih organskih topil, tehnološke odpadne vode in brusnega prahu najmočnejše vplivala na okolje.¹³⁵¹ Posebna pozornost je veljala tudi emisiji prahu, saj sta hrastov in bukov lesni prah kancerogena.

Najpomembnejši vir prostega formaldehida so predstavljale iverne plošče, katerih proizvodnja in uporaba sta bili na začetku 80. let v svetu in Jugoslaviji v porastu. Emisije formaldehida v lesni industriji so nastajale pri proizvodnji ivernih plošč. Toksični učinki formaldehida¹³⁵² pa so se naknadno sproščali tudi iz produkta, torej ivernih plošč. Za izdelavo ivernih plošč so v naši lesni industriji uporabljali urea-formaldehidno lepilo, katerega težava je bila, da je bilo slabo obstojno pri višji temperaturi in vlagi, kot tudi, da so se že pri samem tehnološkem postopku sproščale izredno velike količine okoljsko spornega formaldehida. Sproščanje formaldehida je oteževalo tudi delo zaposlenih, a so ga zaradi sorazmerno nizke cene tega lepila uporabljali v proizvodnji 90–95 % vseh iverk.¹³⁵³ A to ni pomenilo, da se s problematiko sproščanja formaldehida niso ukvarjali.

S problematiko sproščanja formaldehida so se strokovnjaki pri nas ukvarjali od leta 1979, v svetu pa že od začetka 60. let. Sistematično prizadevanje za reševanje te problematike na področju lesarstva je med proizvajalci lepila INA nafta Lendava in ivernih plošč potekalo od leta 1980, ko je bila izvedena raziskovalna naloga o sproščanju formaldehida iz iverk, lepljenih z urea-formaldehidnim lepilom, in opravljena analiza stanja v slovenski industriji ivernih plošč glede na prosti formaldehid. T. i. perforator metodo za ugotavljanje količine prostega formaldehida v ploščah so uvedli leta 1981.

Na osnovi leta 1975 sprejetega zakona o varstvu zraka z normativi za emisijo in za dovoljene koncentracije je bil namreč leta 1977 sprejet republiški odlok o mejnih emisijah škodljivih snovi v zrak.¹³⁵⁴ Posamezne tehnološke postopke, ki so se odrazili v modifikacijah lepil, so začeli uvajati sredi 80. let. Takrat so v lesni industriji tudi pod vplivom v Nemčiji objavljene knjige *Formaldehyd*, ki je vsebovala priporočilo o maksimalni dopustni koncentraciji formaldehida v notranjih prostorih, začeli opozarjati na nujnost izločanja lepil, katerih vsebnost prostega formaldehida je bila previsoka, ter njihovega nadomeščanja z uvajanjem kvalitetnejših in ekološko sprejemljivejših lepil. Opozarjati so začeli tudi na prevladujoče uporabljene lake, nitro in kislinske, ki s količino nanosa, odstotkom

1351 Kotnik, Novejši tehnološki postopki v površinski obdelavi lesa, 95.

1352 Sproščanje formaldehida je povzročalo po tedaj znanih raziskavah iritacijo kože, oči, sluznice respiratornih poti, občutljivost kože in dihal; povzročal naj bi astmo in bil tudi karcinogen.

1353 Tišler, Sproščanje formaldehida iz ivernih plošč, 257–61.

1354 Hrček, Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, 299, Zakon o varstvu zraka, 1975.

suhe snovi in vrsto furnirja pogosto niso bili v skladu s tedanjimi dognanji glede prepustnosti prostega formaldehida. Še bolj pa je k oziranju za okolju bolj prijaznimi materiali pripomoglo dejstvo, da je bila slovenska lesna industrija s prodajo ploskovnega pohištva vezana na mednarodni trg in se je morala prilagoditi njegovim zahtevam. Leta 1984 so v Nemčiji v nekaterih otroških vrtcih namreč odkrili ekološko oporečne iverne plošče, uvožene iz vzhodnoevropskih držav. Švedska Ikea pa je napovedala, da bo z letom 1986 kupovala le še pohištvo iz plošč s čim nižjo emisijo formaldehida (E 1 razred).

Medtem ko je bilo sproščanje formaldehida na delovnem mestu sredi 80. let v Sloveniji regulirano z zakonsko določeno omejitvijo (0,8 ppm), pa sproščanje formaldehida v bivalnih prostorih in gradbeništvu še ni bilo regulirano. Zaradi spremenjenih razmer na trgu so izrecno začeli opozarjati in poudarjati ekološko neoporečnost proizvodnje in izdelkov.¹³⁵⁵

Spremenjene tržne razmere zaradi globalne gospodarske krize v 70. letih in krepitev okoljske zavesti ter okoljskih gibanj globalno in doma so v ospredje postavljale zahteve po malih serijah, zahteve po kakovostnem oblikovanju in kakovostni površinski obdelavi. Sproščanje toksičnega formaldehida je bilo odvisno namreč tudi od kvalitete površinske obdelave in zaščite lesa. Na spremenjene zahteve trga so se v 80. letih razvite države odzvale z izpopolnjevanjem in uvajanjem racionalnejših tehnoloških postopkov pri površinski obdelavi. Proučevale so možnosti za omejitev sproščanja formaldehida. Tehnološki postopek uporabe lakov z visoko vsebnostjo filmotvornih snovi, torej uporaba poliestrskih in poliakrilnih lakov za valjanje, na področju utrjevanja pa tehnologija UV-sevanja sta bila z vidika varovanja okolja prepoznana kot najprimernejša. Po kvaliteti tudi poliuretanski laki niso zaostajali, medtem ko so kislino-utrjevalni in nitrocelulozni spadali med nekakovostne. Kvaliteta filma suhega oziroma utrjenega laka je takrat postala bistveni element kvalitete pohištva.¹³⁵⁶

Pri zmanjševanju škodljivih vplivov na okolje je bila slovenska lesna industrija pred velikimi izzivi, saj je bilo zmanjševanje posameznih emisij pogojeno z opremo oziroma z ustreznimi tehnološkimi rešitvami, torej z vgradnjo sodobnih linij z UV-utrjevanjem s stolpnimi ali komornimi sušilniki v obstoječih lakirnicah. Tako za jugoslovansko kot za slovensko lesno industrijo je bilo značilno, da sta v sodobni opremi pri površinski obdelavi kot tudi sicer zaostajali. Leta 1986 je denimo slovenska lesnopredelovalna industrija v lakirnih linijah pri uvajanju racionalnejše tehnologije za obdelavo ravnih plošč z valjanjem in UV-utrjevanjem zaostajala za razvitim svetom za dobrih 10 let. A nujnost tehnološkega posodabljanja v smeri nameščanja naprav z optimizacijo tehnoloških paramet-

1355 Pirkmaier in Mihevc, Sproščanje formaldehida iz surovin in površinsko obdelanih ivernih, 195.

1356 Kotnik, Novejši tehnološki postopki v površinski obdelavi lesa, 93.

rov preko vpeljave avtomatov in robotov, ki so zmanjševale količino emitiranih škodljivih snovi, so v nasprotju s proizvajalci za domači in klirinški trg prepoznala izvozno naravnana podjetja, usmerjena v konvertibilni trg. Slednja so na področju površinske obdelave masivnega lesa v drugi polovici 80. let že osvajala racionalni koncept gradnje centralnih lakirnic za več proizvodnih enot in hitela s posodabljanjem. Sodobno opremo je začela proizvajati tudi domača strojegradnja. Podjetje SOP Krško je namreč sredi 80. let pričelo s proizvodnjo avtomatskih brizgalnih kabin in linij z verižnim paletnim transporterjem ter je s kombiniranjem brizgalnih kabin za lakiranje front in kratkih linij za lakiranje ravnih plošč, funkcionalno povezanih v eno linijo, prehitelo tujino.¹³⁵⁷

Na pragu 90. let, torej ob prehodu na liberalni tržni sistem, so se v lesni industriji zavedali, da bodo morali slediti standardom tujih okolij, ki so glede uporabljenih materialov imela stroge predpise v zvezi z gorljivostjo pohištva, kot tudi stroge kriterije glede sproščanja strupenih plinov, denimo v primeru požara. Zavedali so se, da bodo morali biti še posebej pozorni na uporabljena lepila, lake in druge materiale zaradi možnosti izhajanja strupenih hlapov (kancerogenih snovi). Raba ekološko neoporečnih snovi in materialov je v lesni industriji stopala v ospredje na začetku 90. let v okviru tehnološkega posodabljanja in prilagajanja za vstop samostojne Slovenije na enoten trg dvanajsterice držav tedanjih Evropskih skupnosti. Slovenija je morala poenotiti osnovne tehnično-tehnološke smernice in pravila, raznovrstne predpise in obremenitve.¹³⁵⁸ Z zadostitvijo tem zahtevam naj bi imeli možnost za konkuriranje na trgu, konkurenčna naj bi bila tudi cena.

Okoljska miselnost je bila tedaj močno prisotna in zavedanje glede še večje zaščite lesa tako z ekonomskega kot z ekološkega stališča je bilo vse močnejše. Vedelo se je, da se z zaščito lesa lahko podaljša življenjska doba lesnih izdelkov tudi do sedemkrat in da so sredstva za zaščito lesa le kemični izdelki, ki so okolju neprijazni. Pri iskanju okolju prijazne zaščite za les so v podjetju Belinka šli v korak s svetovnimi raziskavami in v letu 1990 ponudili ekološko barvo za les, izdelek na vodni osnovi z imenom Virga. Izdelana iz tedaj najbolj kakovostnih alkidnih smol, naravnih olj in obstojnih pigmentov je pomenila bolj sprejemljivo in prijazno sredstvo za okolje in človeka. Tudi ni vsebovala vnetljivih topil in zdravju škodljivih snovi, zato so jo priporočali za uporabo v bivalnih prostorih, učinkovita pa je bila tudi za zaščito lesa na prostem.¹³⁵⁹

1357 Prav tam, 98.

1358 Grošelj, Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije, 366, 367.

1359 Benko, Virga-Belinkina ekološka barva za les, 376, 377.

SKLEP

Na osnovi kritične analize revije *Les* si upam zapisati, da se je lesna industrija vsaj posredno od 80. let spopadala z ekološkimi izzivi. Okolju in človeku bolj prijazne in sprejemljive tehnologije je začela zasledovati predvsem zaradi zasledovanja ekonomskih ciljev. To je pomenilo, da je okoljevarstvene naloge izvajala posredno z izvajanjem ekonomskih funkcij. Nesporno je, da se je okolju prijazen način mišljenja v podjetjih začel uveljavljati v 90. letih 20. stoletja. Cilje varovanja okolja so podjetja pohištva sprva uvrstila v svojo poslovno strategijo le v primeru, da so ocenila, da skrb za čistejše okolje za njih ni le dodatna finančna obremenitev, temveč predvsem tržna priložnost in da prispevajo k uresničevanju ekonomskih ciljev. Da je upoštevanje varstva okolja pri posameznem izdelku postalo pomemben prodajni argument, so pripomogli junija 1993 sprejeti zakon o varstvu okolja in pripadajoči podzakonski predpisi ter septembra 1996 sprejeti standard ISO 14001, ki je posegel v ekološko problematiko podjetij.¹³⁶⁰ Slovenski proizvajalci pohištva okoljevarstvenih ciljev pred tem v svoje poslovne strategije prvenstveno niso vključevali iz ekoloških razlogov, temveč so te posredno izvajali zaradi ekonomske nuje.

V okoliščinah energetske in vsesplošne krize se je vsaj del lesne industrije tudi trudil preusmeriti v energetske varčnejše tehnologije in v energetske namene pritegniti lesno biomaso oziroma lesne ostanke in neangažiran les. Zavedali so se, da je bila uporaba lesne biomase kot energenta, torej za kurjenje oziroma pridobivanje toplotne energije namesto fosilnih goriv, smotrna le v modernih toplotnoenergetskih postajah z vgrajenimi filtri, saj je bilo v nasprotnem primeru sežiganje lesnih ostankov lahko nevarno. Kurjenje lesa z izpusti, kot so drobni delci, saje, pa je bilo tudi obremenjujoče za okolje.

---

¹³⁶⁰ Oblak, Metodologija reševanja ekonomsko-ekoloških problemov, 171–73, 185.

Viri in literatura

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio di Stato di Gorizia:

C, E – Catasti secc. XIX–XX, Elaborati.

AST – Archivio di Stato di Trieste:

CF, EC – Catasto Franceschino, Elaborati catastali (1818–1840).

SEM – Slovenski etnografski muzej:

Fototeka.

Orlove terenske ekipe.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 47 – Direkcija zemljiško odveznega sklada. Presidialni akti. Servitutna zakonodaja.

SI AS 70 – Kraljevska banska uprava Dravske banovine. Kmetijski oddelek (III), gozdarski odsek.

SI AS 71 – Kraljevska banska uprava Dravske banovin. Kmetijski oddelek (III), odsek za agr. pravne posle.

SI AS 77 – Banski svet.

SI AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko.

SI AS 177 – Franciscejski kataster za Štajersko.

SI AS 237 – Ministrstvo za gozdarstvo in lesno industrijo.

SI AS 244 – Svet za kmetijstvo in gozdarstvo LRS.

SI AS 307 – Deželno sodišče v Ljubljani.

SI AS 533 – Kranjska kmetijska družba.

SI AS 675 – Ministrstvo za gozdarstvo Ljudske republike Slovenije, 1945–1951.

SI AS 788 – Graščina Snežnik.

SI AS 949 – Mohorič Ivan, osebni fond.

SI AS 1026 – Toman Lovro, osebni fond.

SI AS 1127 – Republiški sekretariat za kmetijstvo in gozdarstvo Socialistične Republike Slovenije.

SI AS 1188 – Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo Ljudske Republike Slovenije: Gozdarstvo, 1946–1948.

SI AS 1589/III – Centralni komite Zveza komunistov Slovenije.

SI AS 2061 – Zavod RS za šolstvo 1958–1996.

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper:

SI PAK 607 – Uprava za gozdarstvo pri OLO Koper, 1951–1963.

SI PAK 629 – Okrajni urad Komen.

SI PAK 633 – Okrajno glavarstvo Sežana.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor:

SI PAM 645/7 – Okrožno sodišče Maribor.

SI ZAC – Zgodovinski arhiv Celje:

SI ZAC 832 – Veleposestvo kneza Windischgrätza v Konjicah, 1923–1930.

SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:

SI ZAL LJU 480 – MLO Ljubljana, prosveta in kultura.

Zasebna zbirka:

Bizjak, Alenka.

Brezovnik, Miha.

Ramšak, Mojca.

Resman, Joško.

Varga, Anna.

ČASOPISJE

Delavska pravica, 1928.

Dolenjski list, 1959.

Edinost, 1881, 1891, 1894.

Gospodar in gospodinja, 1936.

Jutro, 1926, 1928, 1930, 1931, 1936.

Ljudska pravica, 1948–1951.

Mariborski Večernik Jutra, 1930.

Na delo, 1946.

Naša komuna, 1981.

Nova Gorica, 1948.

Novice gospodarske, obrtniške in narodne, 1868, 1869, 1871, 1889.

Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, 1841, 1850, 1851.

Novice, 1868–1886.

Primorski dnevnik, 1950.

Scientific American, 1873.

Slovenec, 1911, 1926, 1928–1930, 1932, 1937.

Slovenski gospodar, 1894.

Slovenski narod, 1871, 1911.

Socialist, 1934.

Tabor, 1924.

Trgovski list, 1921

LITERATURA

Andrásfalvy, Bertalan. Bevezetés – A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében. V: Bertalan Andrásfalvy in Gábor Vargyas (ur.), *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest: L'Harmattan, PTE Néprajz, Kulturális Antropológia Tanszék, 2009, 9–20.

Andrásfalvy, Bertalan. *Duna mente népének ártéri gazdálkodása*. Budakeszi: Ekvilibrיום Kiadó, 2007.

Andrásfalvy, Bertalan. Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 28 (1984): 241–51.

Anko, Boštjan (ur.) in Majda Smole (prev.). *Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771*. Ljubljana: VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete, 1985.

Anko, Boštjan (ur.). *Gozdni red za Ilirske province: 1810*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1989.

Arh, Viktor. Kritična ocena izvoza lesne industrije Jugoslavije s poudarkom na izvoz pohištvene industrije Jugoslavije. *Les* 33, št. 3-4 (1981): 51–55.

Ari, Süleyman, Mustafa Kargioğlu, Mehmet Temel in Muhsin Konuk. Traditional Tar Production from the Anatolian Black Pine [Arn. subsp. Pallasiana (Lamb.) Holmboe var. pallasiana] and its usages in Afyonkarahisar, Central Western Turkey. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 10, št. 29 (2014): 1–9.

Ašič, Simon. *Domača lekarna p. Simona Ašiča. Priročnik za nabiranje zdravnih zelišč*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.

Avčín, France. *Človek proti naravi*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1969.

Avčín, France. *Iz življenja gornika*. Maribor: Obzorja, 1968.

Avčín, France. *Kjer tišina šepeta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964.

Babudieri, Fulvio. *Squeri e cantieri a Trieste e nella regione Giulia dal Settecento agli inizi del Novecento*. Trieste: Edizioni LINT, 1986.

Baik, Hyun Jin, Hyun Jeong Kim, Sae Young Jae in Bu Young Yi. Effects of Fragrance Components of *Abies holophylla* Max. on Stress Relief and Improvement of Vascular Function. *Journal of People Plants, and Environment* 21 (2018): 223–32. DOI: 10.11628/ksppe.2018.21.3.223.

Balassa, Iván. Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI-XIX. században. *Ethnographia* 84, št. 1-2 (1973): 53–79.

Balogh, István. Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII-XIX. században. *Ethnographia* 69 (1958): 537–63.

Barič, Jože. O razvoju in zatiranju pinijevega sprevodnega prelca na Krasu. *Gozdarski vestnik* 9 (1951): 144–48.

Bartels, Christoph. Grubenholtz – Holz und seine Verwendung im Bergwerksbetrieb des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. V: Wolfgang Ingenhaeff in Johann Bair (ur.), *Bergbau und Holz: Schwazer Silber: Tagungsband. 4. Internationaler Montanhistorischer Kongress*. Schwaz, 2005, 9–30.

Barth, Anna. *Agrarpolitik im Vormärz: die Steirische Landwirtschaftsgesellschaft unter Erzherzog Johann*. Graz: Leykam, 1980.

Baš, Angelos. *Gozdni in lesni delavci na južnem Pohorju. Vodnik po razstavi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1965.

Baš, Franjo. *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi*. Maribor: Obzorja, 1989.

Békefi, Antal. *Munkaritmus, munkarigmus, munkadal. Állattartás I–II*. Budapest: Hagyományok Háza, 2011.

Belényesy, Márta. *Az állattartás és pásztorkodás a 14–15. században Magyarországon*. V: Anikó Bági (ur.), *Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből I*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2011, 69–134.

Bellon, Tibor. *A Tisza néprajza*. Budapest: Timp Kiadó, 2003.

Benko, Riana. Virga-Belinkina ekološka barva za les. *Les* 42, št. 11-12 (1990): 376–77.

Berg, Marni. Red and Green, Twenty Years of Environmental Activism in Hungary. *Problems of Post-Communism* 47, št. 2 (2000): 46–56.

Berič, Karel. Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije. *Prikazi in študije* 11, št. 7-8 (1965): 1–29.

Berič, Karel. Razvoj industrije LRS 1946–1958. *Prikazi in študije* 5, št. 5 (1959): 1–28.

Berič, Karel. Spremembe v dinamiki in strukturi proizvodnje v LR Slovenije. *Prikazi in študije* 8, št. 5 (1962): 1–8.

Berkes, Fikret, Johan Colding in Carl Folke. Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications* 10 (2000): 1251–62.

Berločnik, Ida. Nekaj misli o prestrukturiranju slovenskega gospodarstva. *Prikazi in študije* 26, št. 3-4 (1980): 23–30.

Bevenue, Arthur. The »bioconcentration« aspects of DDT in the environment. V: *Residue reviews. Residues of pesticides and other contaminants in the total environment*. Vol 61. New York, Heidelberg, Berlin: Springer, 1976, 37–112.

Bizjak, Alenka. Nisem ekofašistka. *Mladina*, 24. 11. 1989, 3.

Blatnik, Tone. Ernst Mach in Dolenjska. *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 16, št. 6 (2003): 571–77.

Blaznik, Pavle. Škofja Loka in loško gospostvo: (973–1803). Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Blažič, Viktor. Slovenske ekološke katastrofe. *Nova revija*, št. 93–94 (1990): 218–21.

Bleiweis, Saša. Pojav smrekove grizlice v Sloveniji. *Gozdarski vestnik* 9 (1951): 106.

Bleiweis, Saša. Rjavi hrastov izvijač (*Cacoecia xylostean* L.) v Sloveniji. *Gozdarski vestnik* 26 (1968): 153–56.

Bohinjec, Peter. Za poklicem. – *Gorenjec* (1912). Dostopno na: https://sl.wikisource.org/wiki/Za_poklicem.

Bončina, Andrej, Franc Gašperšič in Jurij Diaci. Long term changes in tree species composition in the dinaric mountain forests of Slovenia. *Forestry Chronicle*, 79 (2) (2003): 227–32.

Bončina, Andrej, Edo Kozorog in Franc Perko (ur.) in Silvester Gabršček, Vitomir Mikuletič in Drago Trpin (prev.). *Začetki načrtnega gospodarjenja z gozdovi na Slovenskem: Flameckovi in Lesseckovi načrti za Trnovski gozd ter bovške in tolminske gozdove, 1769–1771*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba: Zavod za gozdove Slovenije: Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire Biotehniške fakultete, 2014.

Bras, Ljudmila. Ribnica, njena suha roba in lončarstvo. *Kronika* 30, št. 2 (1982): 144–51. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-8C05DWXB>.

Brázdil, Rudolf, Petr Zahradník, Péter Szabó, Kateřina Chromá, Petr Dobrovolný, Lukáš Dolák, Miroslav Trnka, Jan Řehoř in Silvie Suchánková. Meteorological and climatological triggers of notable past and present bark beetle outbreaks in the Czech Republic. *Climate of the Past* 18, št. 9 (2022): 2155–80.

Brecelj, Miha. *Ocena možnosti smolarjenja na borih na Krasu. Diplomsko delo*. Ljubljana: Biotehnična fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive vire, 2013.

Bremec, Jana, Polonca Ferk, Miro Čokolič, Andrej Zavratnik, Eva Tavčar Benkovič, Samo Kreft in Borut Štrukelj. Randomised, double blind, cross-over, placebo and active controlled human pharmacodynamic study on the influence of silver fir wood extract (Belinal) on post-prandial glyceemic response. *Pharmazie* 71, št. 10 (2016): 566–69.

Britovšek, Marjan. *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

Brütsch, Timothée, Geoffrey Jaffuel, Armelle Vallat, Ted C. J. Turlings in Michael Chapuisat. Wood ants produce a potent antimicrobial agent by applying formic acid on tree-collected resin. *Ecology and Evolution* 7, št. 7 (2017): 1–6. DOI:10.1002/ece3.2834.

Budna Kodrič, Nataša. Zgodba Josipine Turnograjske in Lovra Tomana. *Kronika* 51, št. 2 (2003): 197–216.

Bürgi, Matthias in Urs Gimmi. Three objectives of historical ecology: the case of litter collecting in Central European forests. *Landscape Ecology* 22 (2007): 77–87.

Celnik Hanna in Wojcieh Paszyński. Dziegieć drzewny w lecznictwie medycznym w Polsce, *Medycyna nowożytna* 22, št. 2 (2016): 109–25.

Cerjak, Dinko. Terenski pouk na gozdarski srednji šoli. *Gozdarski vestnik* 11 (1953): 247–51.

Cetina, Miroslav. *Smreka in njen gojitveni pomen pri premeni mešanih gozdov jelke in bukve na Visokem Krasu*. Postojna: samozaložba, 1971.

Cevc, Tone. *Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.

Cevc, Tone. *Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: samozaložba: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1993.

Cheremisinoff, Nicholas P. in Paul E. Rosenfeld. *Best practices in the Agrochemical industry*. Kidlington, Burlington: William Andrew, Amsterdam [etc.]: Elsevier, 2011.

Christian, Simon. *DDT: Kulturgeschichte einer chemischen Verbindung*. Basel: Christoph Merian Verlag, 1999.

Ciesla, William M. Non-wood forest products from conifers. *Non-wood forest products* 12. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1998.

Cimperšek, Mitja. Eksploatacija pohorskih gozdov v preteklosti. *Gozdarski vestnik* 72, št. 9 (2014): 365–82.

Cimperšek, Mitja. Zgodovinski razvoj vodnih žag. *Gozdarski vestnik* 72, št. 7/8 (2014): 331–41.

Condit, Carl W. in Norman Davey. A History of Building Materials. *Technology and Culture* 3, št. 3 (1962): 323–25. DOI: 10.2307/3100831.

Csiszár, Árpád. Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken. *Agrártörténeti Szemle* 16 (1974): 234–46.

Culiberg, Metka. Vegetacija Krasa v preteklosti. V: Mauro Hrvat in (ur.), *Kras: trajnostni razvoj kraške pokrajine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2008, 100–01.

Cvetek, Marija. Drevesa in grmi v bohinjskem folklorem slovtvu. V: Tita Porenta in Mojca Terčelj Otorepec (ur.), *Strokovni posvet Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska. [Elektronska knjiga]*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2012, 273–308. Dostopno na: <http://www.sed-drustvo.si>.

Čar Seražin, Alenka. Srednja gozdarska šola skozi čas. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 13–18.

Čeč, Dragica. »Nisem kradel lesa, samo veje sem pobiral!«: o vzrokih in načinih preganjanja gozdnih prekrškov v ribniškem gospostvu na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Kronika* 52, št. 1 (2004): 17–34.

Čeč, Dragica. Družbena percepcija in pravna obravnava zločinov iz stiske: primer eksistenčne krize 1816–1818 na Slovenskem. V: Bianco Furio in Aleksander Panjek (ur.), *Upor, nasilje in preživetje [Elektronski vir]: slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 243–75.

Čepič, Zdenko. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.

Čokl, Martin. O pridobivanju borove smole. *Gozdarski vestnik* 6 (1947): 58–65.

Čokl, Martin. Po prvem letu smolarjenja v Sloveniji. *Gozdarski vestnik* 4 (1947): 107–11.

Čokl, Martin. *Smolarski priročnik*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LR Slovenije, 1947.

Čufar, Katarina, Bernd Kromer, Tjaša Tolar in Anton Velušček. Dating of 4th Millennium BC Pile-Dwellings on Ljubljansko Barje, Slovenia. *Journal of Archaeological Science* 37, št. 8 (2010): 2031–39. DOI: 10.1016/j.jas.2010.03.008.

D., N. Kako je z letošnjim vpisom. *Tednik* 33, 1980, št. 8, 5.

Dalton, J. Russell. *Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe*. New Haven: Yale University Press, 1994.

Danev, Gregor. Gozdarsko leto 2022 in vizija razvoja javne gozdarske službe v prihodnjem obdobju. *Korenina*, št. 20 (2022): 17. Dostopno na: <https://sidg.si/index.php/korenine>.

Davis, Claude (ur.) in Apelian, Nicole (avtor). *The Lost Book of Remedies*. [brez navedbe kraja in založbe, prva izdaja], 2018.

De Groot, Maarten in Tine Hauptman. Pinijev sprevodni prelec - *Thaumatococcus pinnatifidus*. V: *Navodila za preprečevanje in zatiranje škodljivcev in bolezni gozdnega drevja v Sloveniji: priročnik za javno gozdarsko službo*. Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije, Založba Silva Slovenica, 2012.

De Groot, Maarten, Jurij Diaci in Nikica Ogris. Forest management history is an important factor in bark beetle outbreaks: Lessons for the future. *Forest Ecology and Management*, št. 433 (2019) 467–74.

Debin, Ma. The Modern Silk Road: The Global Raw-Silk Market, 1850–1930. *The Journal of Economic History* 56, št. 2 (1996): 330–55.

den Herder, Michael, Gerardo Moreno, Rosa Mosquera-Losada, João Palma, Anna Sidiropoulou, Jose Santiago-Freijanes, Josep Crous-Duran, Joana A. Paulo, Margarida Toméd, Anastasia Pantera, Vasilios Papanastasis, Kostas Mantzanas, Pachanaa Pachana, Andreas Papadopoulos, Tobias Plieninger in Paul Burgess. Current Extent and Stratification of Agroforestry in the European Union. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 241 (2017): 121–32.

Dinklage, Karl. *Geschichte der Kärntner Landwirtschaft*. Klagenfurt: Kammer für Land- und Forstwirtschaft in Kärnten, 1966.

Ditrich, Bogdan. Predelava in uporaba borove smole. *Gozdarski vestnik* 6 (1947): 74–76.

Dolenc, Janez. Pastirjevanje na Starem Vrhu nekdanj. *Loški razgledi* 30, 1983, 50–55.

Doliner, Laura Hope. *The political-technical interface in pest management : a historical analysis of the proposed 1977 Fraser Canyon budworm spray program*. Burnaby: Simon Fraser University, 1984.

Drevenšek, Gorazd, Mojca Lunder, Eva Tavčar Benkovič, Ana Mikelj, Borut Štrukelj in Samo Kreft. Silver fir (*Abies alba*) trunk extract protects guinea pig arteries from impaired functional responses and morphology due to an atherogenic diet. *Phytomedicine* 22, št. 9 (2015): 856–61.

Drevenšek, Gorazd, Mojca Lunder, Eva Tavčar Benkovič, Borut Štrukelj in Samo Kreft. Cardioprotective effects of silver fir (*Abies alba*) extract in ischemic-reperfused isolated rat hearts. *Food & nutrition research* 60 (oktober 2016), 1–7.

Drew, Joshua in Adam Henne. Conservation Biology and Traditional Ecological Knowledge. Integrating Academic Disciplines for Better Conservation Practice. *Ecology and Society* 11 (2006): 34.

Drobesch, Werner. *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung: die »Agrarrevolution« in den innerösterreichischen Ländern*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2003.

Drobesch, Werner. *Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft: Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage des Franziszeischen Katasters (1823–1844)*. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2013.

Dunlap, Thomas R. *DDT: Scientists, Citizens, and Public Policy*. Princeton: Princeton University Press, 1982.

Dvořák, Boštjan, O jamamaju in sorodnih prelicih. Dr. Janu Carneluttiju v slovo. *Proteus. Mesečnik za poljudno naravoslovje* 76, št. 9-10 (2014): 437–44.

Ébner, Sándor. Zselici kanászélet. *Ethnographia* 49 (1933): 150–56.

Edwards, Sarah E., Ines Da Costa Rocha, Elizabeth M. Williamson in Michael Heinrich. *Phytopharmacy: An Evidence-Based Guide to Herbal Medicinal Products*. Wiley Blackwell, 2015.

Eperjessy, Ernő. *Puszták népe a Zselicben (1900–1950)*. Budapest: Mikszáth Kiadó, 2006.

Erdélyi, Zoltán. *Az erdő néprajza. Útmutató füzetek néprajzi adatgyűjtéshez V*. Magyar Néprajzi Múzeum, 1959, 1–56.

Erhatič, Darja. Usmerjeno izobraževanje in problemi. *Naša komuna* 21, št. 10 (1984): 2.

Erichsen-Brown, Charlotte. *Medicinal and other uses of North American plants. A Historical Survey with Special Reference to the Eastern Indian Tribes*. New York: Dover Publications, 1989.

- Erjavec, Fran. Mravlja. V: Fran Erjavec, *Živalske podobe*. [Elektronska knjiga]. Ljubljana: Genija, 2012, 7–18. Dostopno na: http://www.e-knjiga.si/knjige/zivalske_podobe.pdf.
- Erjavec, Fran. Iz pótne torbe. V: Fran Erjavec (ur.), *Letopis Matice Slovenske za leto 1882. in 1883*. Ljubljana: Matica Slovenska, 195–351.
- Erjavec, Fran. *Naše škodljive živali v podobi in besedi*. V Celovcu: Družba sv. Mohora, 1880–1882.
- Ertl, Rudolf Franz. *Heiligenblut: das Glockendorf: eine Chronik der Gemeinde Heiligenblut*. Heiligenblut: Gemeinde, 2002.
- European Commission. Regulation 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on Support for Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and Repealing Council Regulation 1698/2005, 2013.
- F, G. Les kot energetski vir: poročilo s posvetovanja v Brežicah. *Les* 33, št. 1-2 (1981): 33.
- Fagerholm, Nora, Mario Torralba, Paul Burgess in Tobias Plieninger. A Systematic Map of Ecosystem Services Assessments around European Agroforestry. *Ecological Indicators* 62 (2016): 47–65.
- Ferlec, Boris. Preprečevanje onesnaževanja se izplača. *Dnevnik*, 22. 11. 1985, 3.
- Filep, Antal. Adalékok Békés város erdőgazdálkodásához. V: Antal Filep (ur.), *Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoportja, 1989, 93–138.
- Fischer, Jasna in Franc Rozman. Socialna demokracija in kmetijstvo 1870–1914 na Slovenskem. *Prispevki za novejšo zgodovino* 27, št. 1 (1997): 5–17.
- Forejt, Michal, Jan Skalos, Anna Pereponova, Tobias Plieninger, Jaroslav Vojta in Markéta Šantrůčková. Changes and Continuity of Wood-Pastures in the Lowland Landscape in Czechia. *Applied Geography* 79 (2007): 235–44.
- Fujita, Tetsuro, Ekrem Sezik, Mamoru Tabata, Erdem Yesilada, Gisho Honda, Yoshio Takeda, Toshihiro Tanaka in Yoshihisa Takaishi. Traditional Medicine in Turkey VII. Folk Medicine in Middle and West Black Sea Regions. *Economic Botany* 49 (1995): 406–22. DOI: 10.1007/BF02863092.
- Funkl, Lojze. Slovensko gozdno in lesno gospodarstvo po letu 1941. V: *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, 89–112.
- Gaál, József. *Pásztorvilág gazdaszemmel. Gaál József intéző bugaci emlékei 1928–1936*. Kecskemét: Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatósága, 2003, 1–88.
- Gabrič, Aleš. *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.
- Gaebeler, Jürgen. *Ein Beitrag Zur Frühgeschichte Der Sägemühlen (1200–1600)*. Kessel: Remagen, 2002, 166–82.
- Gajšek, Domen, Miha Breclj, Kristjan Jarni in Robert Brus. Resin yield of *Pinus nigra* and *Pinus sylvestris* in the Slovenian Karst = Donos smole črnega bora (*Pinus nigra*) in

rdečega bora (*Pinus sylvestris*) na Krasu v Sloveniji. *Acta Silvae et Ligni* [št.] 115 (2018): 21–28.

Gams, Ivan. *A bomo preživel?*. Celje: Mohorjeva družba, 1982.

Gaspari, Andrej, Miran Erič in Boštjan Odar. A Palaeolithic Wooden Point from Ljubljansko Barje, Slovenia. V: Jonathan Benjamin, Clive Bonsall, Catriona Pickard in Anders Fischer (ur.), *Submerged Prehistory*. Oxford: Oxbow Books, 2011, 186–92. DOI: 10.2307/j.ctvh1dx0v.20.

Gašperšič, Franc in Iztok Winkler. Ponovna ozelenitev in gozdnogospodarsko aktiviranje slovenskega krasa. *Gozdarski vestnik* 44, št. 5 (1986): 174–75.

Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

Glazer, Janko. Mravljinjaki na Pohorju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 35, št. 1-2, (1940): 112.

Gomiršek, Tanja. Spremembe na področju agrarnih panog v jugovzhodnem delu Goriških Brd v 19. stoletju. *Kronika* 59, št. 2 (2011): 257–82.

Good, David F. *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgereiches 1750–1915*. Wien, Köln, Graz: H. Böhlau, 1986.

Goršin, Anton. Utrinki gozdarske šole iz prve polovice osemdesetih. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 77–80.

Gozdarski šolski center Postojna. Postojna: Gozdarski šolski center, 1978.

Gozdarski vestnik 1 (1938): 185–86. Sklepni izpiti na gozdarski šoli v Mariboru.

Grafenauer, Bogo. Gospodarski obrat kmetije. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 619–51.

Grafenauer, Bogo. Populacija in agrarno prebivalstvo od srede 18. stol. do druge svetovne vojne. Kolonizacija in populacija. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 99–127.

Grafenauer, Bogo. Slovenski kmet v letu 1848. *Zgodovinski časopis*, II-III (1948–1949): 7–68.

Grafenauer, Bogo. *Zgodovina slovenskega naroda, II. zvezek. Doba zrele fevdalne družbe od uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda do začetka kmečkih uporov*. Ljubljana: Kmečka knjiga, 1955.

Granda, Stane. *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto: ZRC SAZU, Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1995.

Granda, Stane. Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem – II. V: *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, 67–73.

Granda, Stane. Transformacija zemljiškega gospostva v kapitalistično veleposest. V: Darja Mihelič (ur.), *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014, 255–73.

Granda, Stane. Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju. *Prispevki za novejšo zgodovino* 34, št. 1 (1994): 19–34.

Grégoire, J. C. in H. F. Evans. Damage and control of Bawbilt organisms: an overview. V: François Lieutier idr., *Bark and wood boring insects in living trees in Europe: a synthesis*. Dordrecht [etc.]: Kluwer, 2004, 19–37.

Gričnik, Anton (ur.). *Hvalnica Pohorju: zbornik*. Zreče: Občina, 2000.

Gričnik, Anton (ur.). *Koprivnik in njegovo »Pohorje«: monografija*. Zreče: Občina Zreče, 1997.

Grošelj, Samo. Analiza razvojnih možnosti lesne in papirne industrije Slovenije. *Les* 42, št. 11-12 (1990): 364–67.

Gugić, Goran. *Managing Sustainability in Conditions of Change and Unpredictability. The Living Landscape and Floodplain Ecosystem of the Central Sava River Basin*. Krapje: Lonjsko Polje Nature Park Public Service, 2009.

Gunda, Béla. Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. *Földrajzi Közlemények*, 66 (1938): 30–52.

Guzelj, Igor. Drevesa umirajo stoje. *Delo. Sobotna priloga*, 22. 6. 1985, 17.

Győrffy, István. Állattartás. V: István Győrffy in Károly Visky (ur.), *A magyarság néprajza II*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941, 83–147.

Hafner, Franz. *Steiermarks Wald in Geschichte Und Gegenwart: Eine Forstliche Monographie*. Wien: Österreichischer Agrarverlag, 1979, 360–73.

Hafner, Ivan. Antherea pernyi var. Yamamai Guér. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 7-8, št. 1/4 (1926–1927): 63–65.

Hartel, Tibor in Tobias Plieninger (ur.). *European Wood-Pastures in Transition. A Social-Ecological Approach*. Earthscan: Routledge, 2014.

Hartel, Tibor, Cristina Craioveanu in Kinga Olga Réti. Tree Hay as Source of Economic Resilience in Traditional Social-Ecological Systems from Transylvania. *Martor* 21 (2016): 53–64.

Hartel, Tibor, Tobias Plieninger in Anna Varga. Wood-Pastures in Europe. V: Keith Kirby in Charles Watkins (ur.), *Europe's Changing Woods and Forests: From Wildwood to Managed Landscapes*. CAB International. Wallingford, 2015, 61–76.

Hashmi, Saleem. *Reference Module in Materials Science and Materials Engineering*. Oxford: Elsevier; 2016, 1–7.

Hatfield, Gabrielle. *Encyclopedia of Folk Medicine: Old World and New World Traditions*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2004.

Hegyi, Imre. *A népi erdőkielés történeti formái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

Hegyi, Imre. Fejezetek a Bakony erdei állattartásának történetéből. V: György Módy (ur.), *Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 1982, 253–69.

Herkely, Károly. Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében. *Ethnographia* 52 (1941): 54–58.

Herman, Ottó. *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Budapest, 1914.

Hernández-Bolio, Gloria I., Patricia Quintana, Marco Ramírez-Salomón, Elma Vega-Lizama, Michèle Morgan, Joshua T. Schnell, Andrew Scherer, in Vera Tiesler. Organic compositional analysis of ancient maya tooth sealants and fillings, *Journal of Archaeological Science: Reports* 43 (2022). DOI: 10.1016/j.jasrep.2022.103435.

Hiltl, Carl. *Das Bachergebirge*. Klagenfurt: Druck von J. & R. Bertschinger, 1893.

Hlačer, Teja. *Ko se planina preobleče: bajtarstvo Velike planine*. Ljubljana, Trzin: samozaložba, 2000.

Hlavaty, Marija. Gozdovi po občinah SR Slovenije 1980. *Prikazi in študije*, 28, št. 1-2 (1982): 3–7.

Hlubek, Franc Ksaver. *Nauk murve in svilne gosenice redeiti in svilo pridelovati*. Gradec: Štajerska kmetijska družba, 1851. Dostopno na: urn:nbn:si:doc-zovkz5gq.

Hong, Jong-Suk, Woo-Yeol Kim in Chang-Duck Koo. Effects of the Aromatherapy Program Using Fir Needle Essential Oil on Stress, Sleep Quality and Fatigue in Middle-Aged Women. *Journal of People Plants and Environment* 21 (2018), 433–43.

Hosszú, Csaba. Adalékok a határhasználat és tájalakulás történetéhez a somogyi Nagyberek területén. V: Bertalan Andrásfalvy in Gábor Vargyas (ur.), *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest: L'Harmattan, PTE Néprajz, Kulturális Antropológia Tanszék, 2009, 163–84.

Hostnik, Sergeja. *Vpliv izvlečka iz vej bele jelke (Abies alba) na kontraktilnost človeških možganskih arterij. Magistrska naloga*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za farmacijo, 2019.

Hrast, Vojko. Avstrija v prizadevanjih za izkoriščanje energije iz lesa. *Les* 33, št. 1-2 (1981): 36–37.

Hrček, Dušan. Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji. V: *Slovenija 88: [okolje in razvoj: zbornik]*. Ljubljana, 1989, 297–304.

Hrvatina, Mauro (ur.). *Kras: trajnostni razvoj kraške pokrajine* [Elektronski vir]. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

Hufnagl, Leopold. *Splošni del gospodarskih načrtov za kočevsko gospostvo 1894*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2002.

Humar, Miha, Nike Krajnc, Jože Kropivšek, Andreja Kutnar, Bernard Likar, Mitja Piškur, Igor Milavec, Črtomir Tavzes. *Izhodišča za prestrukturiranje slovenske lesnopredelovalne industrije*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, 2012, 5–16.

Imre, Sándor. Erdő- legelőgazdálkodás Kistrákoson. *A Néprajzi Múzeum Adattárának Értésítője* 1–2 (1955): 71–73.

Ingolič, Anton. Nabiralci mravljinčjih jajc. *Naš rod* 11, št. 2 (1939–1940): 50–52.

Ipavec, Vesna Mia. *Murve in »kavalirji«*. *Svilogojstvo na Goriškem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.

Jakša, Jošt. Slovenski gozdovi in slovensko gozdarstvo/Slovenian forests and Slovenian forestry. V: *Slovenski gozd za Slovenijo: zbornik prispevkov 2. znanstvenega srečanja SAZU Gozd in les, [29. oktober 2015]*. Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije, Založba Silva Slovenica=Slovenian Forestry Institute, Silva Slovenica Publishing Centre, 2016, 3–9.

Janša, Olga. Agrarna reforma v Sloveniji med dvema vojnama. *Zgodovinski časopis* 18 (1964): 173–89.

Januš, Franc. Možnosti koristnega zgorevanja lesnih ostankov in ustrezne naprave. *Les* 33, št. 5-6 (1981): 107–10.

Japelj, Anže in Špela Planinšek. Slovenci = Nabiralci. V: *Nekaj zdravega, sladkega in užitnega iz gozda – Jesenski izobraževalni seminar z aktivnostmi gozdne pedagogike*. Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije, založba Silva Slovenica, 2019, 6–7. DOI: 10.20315/SilvaSlovenica.0013.

Javornik, Mišo. Usmerjeno izobraževanje imamo že od začetka. *Dogovori* 5, št. 1 (1977).

Jerman, Vladimir. Lonec smovnaka vreden enega vola. *Slovenske novice*, 16. 5. 2015. Dostopno na: <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/lonec-smovnaka-vreden-enega-vola>.

Jogan, Nejc. Pohorski pragozdovi iz Spomenice (1920) in varstvo narave Pohorja. *Hladnikia* 46 (2020): 3–16.

Johann, Elisabeth, Mauro Agnoletti, János Bölöni, S. C. Erol, Kate Holl, Jürgen Kusmin, J. G. Latorre, Zsolt Molnár, Xavier Rochel, Ian D. Rotherham, Eirini Saratsi, Mike Smith, Lembitu Tarang, M. Benthem in J. Laar, Europe. V: John Parrotta in Ronald Trosper (ur.), *Traditional Forest-Related Knowledge: Sustaining Communities, Ecosystems and Biocultural Diversity, World Forests 12*. Springer Science + Business Media B.V., Dordrecht, 2012, 203–49.

Johann, Elisabeth. *Wald und Mensch: die Nationalparkregion Hohe Tauern (Kärnten)*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 2004.

Joyce Nash, Betty. Tar and Turpentine. *Economic History* 15(4Q) (2011): 45–47. Dostopno na: <https://ideas.repec.org/a/fip/fedrrf/y2011i4qp45-47nv.15no.4.html>.

Jugoviz, Rudolf A.. *Wald und Weide in den Alpen. T. 1, Ein Beitrag zum Ausgleiche des Spannungen zwischen Forst- und Landwirtschaft in den österreichischen Alpenländern: mit einem Titelbilde und mit 42 Abbildungen im Texte*. Wien: W. Frick, 1908.

Jurc, Maja, Marko Perko, Sašo Džeroski, Damjan Demšar in Boris Hrašovec. Spruce bark beetles (*Ips typographus*, *Pityogenes chalcographus*, Col.: Scolytidae) in the Dinaric mountain forests of Slovenia: Monitoring and modeling. *Ecological modeling*, št. 194 (2006): 219–26.

Jurčič, Josip. *Deseti brat*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1911. Dostopno na: [https://sl.wikisource.org/wiki/Deseti_brat_\(1911\)](https://sl.wikisource.org/wiki/Deseti_brat_(1911)).

Jurhar, Franjo, Jože Miklavžič, Franjo Sevnik in Bogdan Žagar. *Gozd na krasu Slovenskega primorja*. Ljubljana: Tehniški muzej Slovenije, 1963.

Jurhar, Franjo. Čisti smrekovi sestoji in njih pretvorba v mešane. *Gozdarski vestnik* 6 (1947): 41–42.

Kačičnik Gabrič, Alenka. Henrik Schollmayer Lichtenberg, upravnik Snežnika. *Zgodovina za vse* 6, št. 1 (1999): 5–12.

Kačičnik Gabrič, Alenka. *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače. Problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, 2004.

Kačičnik Gabrič, Alenka. Tržič in Tržiško na prelomu 18. v 19. stoletje. *Kronika* 68, št. 3 (2020): 505–29.

Kafol, Avgust. Iz zgodovine pinijevega sprevodnega prelca. *Gozdarski vestnik* 9 (1951): 243–46.

Kako bomo preživel. Pogovor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ob knjigi »Bomo preživel?«, ki je izšla pri Mohorjevi družbi (I). *Naši razgledi*, 24. 6. 1983, 353–55.

Kako bomo preživel. Pogovor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ob knjigi »Bomo preživel?«, ki je izšla pri Mohorjevi družbi (II). *Naši razgledi*, 8. 7. 1983, 385–87.

Kako bomo preživel. Pogovor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ob knjigi »Bomo preživel?«, ki je izšla pri Mohorjevi družbi (III). *Naši razgledi*, 29. 7. 1983, 407–09.

Kalc, Aleksej. Prebivalstvo in gospodarski viri v tržaškem kraškem zaledju (16. –20. stoletje.) V: Žarko Lazarevič in Aleksander Panjek (ur.), *Preživetje in podjetnost. Integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2018, 155–88.

Kaltnekar, Zdravko. *Smolarjenje. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Fakulteta za kmetijstvo, gozdarstvo in veterinarstvo, 1954.

Kermavner, Dušan. O prepovedi gorenjskega tabora in o bohinjskem uporu leta 1871. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 40=5 (1969): 504–16.

Kern, Bojan. Dejavnost na področju racionalizacije pridobivanja, pretvarjanja, transporta in porabe energije v lesarstvu Slovenije v obdobju 1976–1980. *Les* 33, št. 7–8 (1981): 171.

Kiauta, Lojze. *Smolarjenje v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije, 1961.

Kim, Choyun in Chorong Song, Physiological and Psychological Relaxation Effects of Fir Essential Oil on University Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Apr 21, 19, št. 9 (2022): 5063. DOI: 10.3390/ijerph19095063. PMID: 35564457; PMCID: PMC9103969.

Kinkela, David. *DDT and the American Century: Global Health, Environmental Politics, and the Pesticide That Changed the World*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2011.

- Knížek, Milos in Roger Beaver. Taxonomy and systematics of bark and ambrosia beetles. V: François Lieutier idr., *Bark and wood boring insects in living trees in Europe: a synthesis*. Dordrecht [etc.]: Kluwer, 2004.
- Kobal, Milan in David Hladnik. Stand diversity in the dinaric fir-beech forests. V: *Zbornik gozdarstva in lesarstva*, 90, 2009, 25–42.
- Kobe-Arzenšek, Katarina. Prva slovenska gozdarska šola v Snežniku. *Gozdarski vestnik* 21 (1963): 247–52.
- Kocbek, Edvard. *Zbrane pesmi 2*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Kočar, Tomaž. *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*. Ljubljana: samozaložba, 2003.
- Kočar, Tomaž. Po sledih Lovrenca Pleška, absolventa prve slovenske gozdarske šole v Snežniku. *Gozdarski vestnik* 76, št. 3 (2018): 158–61.
- Kočović De Santo, Milica in Vesna Aleksić. *Shaping tradition into cultural-economic goods in order to achieve sustainable development: case of Serbian silk production*. V: *Sustainable growth and development in small open economies*. Institute of World Economics. Budapest: Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences (2018): 218–34.
- Kočović, Milica in Ljiljana Marković. Silk (as an imported heritage) and its market evolution in the south of Italy Calabria example. *The Journal of International Civilization Studies: Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3, št. 1 (2018): 153–73.
- Kodolányi, János. Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Makkoltatás. *Ethnographia* 57 (1946): 73–77.
- Kogej, Katja. Solkanski mizarji. V: *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*. *Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*. Solkan: Krajevna skupnost, 2001, 280–91.
- Kolenc, Petra. »V osrčju brezmejnega gozda«. Raba, izkoriščanje in gospodarjenje s Trnovskim gozdom od naselitve do konca 19. stoletja. *Kronika* 60, št. 2 (2012): 203–20.
- Koller, Jožef. Kako pustimo Krasu veselo prihodnost vstanoviti. *Kmetijske in rokodelske novice*, 2. 10. 1850.
- Kopač, Vlasto. *Iz preteklosti Velike planine. Iveri z Grintovcev*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2006.
- Kordiš, Franjo. *Dinarski jelovo-bukovi gozdovi v Slovenji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, biotehniška fakulteta, oddelek za gozdarstvo in gozdna gospodarstva, 1993.
- Kordiš, Franjo. Miši, nevarni gozdni škodljivci. *Gozdarski vestnik* 10 (1952): 174–75.
- Korošec, Branko. *Gozdovi Slovenije skozi čas. Prostorske registrature in mapiranje gozdov do leta 1828: kartografske predstavitve gozda pred uveljavitvijo franciscejskega katastra*. Ljubljana: Kmečki glas, 1993.
- Kotnik, Dušan. Novejši tehnološki postopki v površinski obdelavi lesa. *Les* 38, št. 3–4 (1986): 93–98.
- Kovač, Jože. Ali je lesarstvo prioriteta dejavnost ali ne. *Les* 33, št. 9–10 (1981): 211–13.

Kovačević, Željko. Ne lovna debela – temveč lovna drevesa! *Gozdarski vestnik* 11 (1953): 71–75.

Kovačević, Željko. Sodobna vprašanja. Lovna drevesa in zatiranje lubadarjev s kemičnimi sredstvi. *Gozdarski vestnik* 10 (1952): 149–50.

Kovačič, Matija. Je sanacija agrarne strukture edina možnost?. *Naši razgledi*, 23. 3. 1984, 1.

Kozinc, Darinka. Solkanski mizarji včeraj, danes, jutri?. *Solkanski časopis* 1, 8. 11. 1994, št. 2, 1.

Kragl, Viktor. *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.

Krahl-Urban, Bernhard. *Forest Decline: Cause-Effect Research in the United States of North America and Federal Republic of Germany*. Kernforschungsanlage (Jülich): Asseement Group of Biology, Ecology and Energy, 1988.

Kralj, Niko. Mednarodni sejem pohištva Köln, 83. *Les* 35, št. 5-6 (1983): 117–22.

Kralj, Niko. Tendence razvoja kvalitete pohištva v Jugoslaviji, *Les* 31, št. 7-8 (1979): 135–40.

Kramžar, Janko. *Koncept trajnostnega razvoja. Priložnost in odgovornost komunalnega gospodarstva*. Rogaška Slatina: Gospodarska zbornica Slovenije: Zbornica komunalnega gospodarstva, 2014.

Kranjc, Andrej. Dinaric Karst: an example of deforestation and desertification of limestone terrain. V: *Deforestation around the world*. Rijeka: InTech, 2012, 73–94.

Krchnáková, Lucia. Die Taxation der Wälder zu Sklené Teplice (Glashütte) von H. D. Wilckens. V: Wolfgang Ingenhaeff in Johann Bair (ur.), *Bergbau und Holz: Schwazer Silber: Tagungsband. 4. Internationaler Montanhistorischer Kongress*. Schwaz, 2005, 111–15.

Kregar, Rado. Državna razstava: »Za naš les!« Vodič po razstavi. V: *Vodič in katalog. Jesenski velesejem Ljubljana 1936, [1. IX.-13. IX.]*. Ljubljana: Ljubljanski velesejem, 1936, 15–23.

Krek Evangelist, Janez. *Črne bukve kmečkega stanu. Jedro kmečkega vprašanja*. Ljubljana: samozaložba, Katoliška tiskarna, 1895.

Kresal, France. Gozdna veleposest ob likvidaciji agrarne reforme 1933 in problem socialne varnosti njenih nameščencev. *Zgodovinski časopis* 51, št. 2 (1997): 205–20.

Kresal, France. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Krivograd, Alojz. Prispevek k poznavanju oglarjenja pri nekdanji mislinjski železarni. *Koroški zbornik* 3, 2001, 5–29.

Krivograd, Alojz. Rudniški rovi železove rude v okolici Ribnice na Pohorju in Vitanja v letih 1807–1810. V: *Koroški zbornik* 4, 2005, 51–64.

Kromm, David E. Perception of the air pollution hazard in Ljubljana, Yugoslavia. V: Ivan Volgyes (ur.), *Environmental Deterioration in the Soviet Union and Eastern Europe*. New York, Washington, London: Praeger Publishers, 1972, 138–40.

Kromm, David E. Response to air pollution in Ljubljana, Yugoslavia. *Annals of the Association of American Geographers* 63, št. 2 (junij 1973): 208–17.

Kulišer, Josif Mihajlovič. *Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.

Küpper-Eichas, Claudia. Bergvolk und Wald: Waldnutzung durch die Einwohner der Oberharzer Bergstädte. V: Wolfgang Ingenhaeff in Johann Bair (ur.), *Bergbau und Holz: Schwazer Silber: Tagungsband. 4. Internationaler Montanhistorischer Kongress*. Schwaz, 2005, 117–32.

Kužnik, Lea. »Branje« mravljinčjih jajc. V: Vito Hazler (ur.), *Vsakdanjiki in prazniki Skomarjanov: zbornik člankov etnoloških raziskovalnih delavnic Skomarje 1997 in Skomarje 1998*. Zreče: LTO Rogla, 2002, 39–56.

Langston, Nancy. New chemical bodies. Synthetic chemicals, Regulation and Human Health. V: Andrew C. Isenberg (ur.), *The Oxford handbook of environmental history*. New York: Oxford University Press, 2014, 259–81.

Lazarevič, Žarko. Energetske tranzicije in oskrba z energijo – oris historičnih procesov v Sloveniji. V: Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič (ur.), *Strategije in prakse energetske oskrbe v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, 9–24.

Lazarevič, Žarko. Integriranje dohodkov v kmečki ekonomiji v dobi industrializacije. V: Žarko Lazarevič in Aleksander Panjek (ur.), *Preživetje in podjetnost. Integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2018, 189–215.

Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče Ljubljana, 1994.

Lazarevič, Žarko. *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Les kot energetski vir: ugotovitve in stališča s posvetovanja v Čateških Toplicah 22. 11. 1980. *Les* 33, št. 3–4 (1981): 74, 88.

Lesna industrija na Pivškem. Pivka: Javor, 1976.

Lorenčič, Aleksander in Jože Prinčič. *Slovenska industrija od nastanka do danes*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.

Ložar, Rajko. *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana: Klas, 1944–1952.

Lunder, Mojca, Irena Roškar, Jan Hošek in Borut Štrukelj. Silver fir (*Abies alba*) extracts inhibit enzymes involved in blood glucose management and protect against oxidative stress in high glucose environment. *Plant foods for human nutrition* 74, št. 1 (2019): 47–53.

Mach, Johann. *Kurze Anleitung zur Zucht des Seidenspinners der Eiche B. Yama-mai*, Laibach: Ing. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1870.

Maček, Jože. Die Wälder der Herrschaft Žiče und Frajštajn und ihre Bewirtschaftung im Übergang vom 18. ins 19. Jahrhundert=Gozdovi gospostev Žiče in Frajštajn in gospodarjenje z njimi na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Acta agriculturae Slovenica* 89, št. 1 (2007): 186–206.

Maček, Jože. Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad in ihrer althergebrachten Wirtschaftsweise und fehlgeschlagene Versuche zur Einfuhrunh der rationellen

Forstökonomie im Übergang aus dem 18. ins 19. Jahrhundert=Gozdovi gospostva Gornji Grad z gospodarjenjem na tradicionalni način in neuspešni poskusi za uvedbo racionalnega gospodarjenja na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Acta agriculturae Slovenica*, 93, št. 1 (2009): 105–32.

Maček, Jože. Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah v Sloveniji v XVIII. stoletju. V: Boštjan Anko (ur.), *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, 75–87.

Maček, Jože. Prizadevanje podložnikov gospostva Snežnik za pridobitev prave lastnine nad lazi ali ogradami v osemdesetih letih 19. stoletja. *Kronika* 53, št. 1 (2005): 29–36.

Maček, Jože. *Relucija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo*. Ljubljana: Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, 1994.

Maček, Jože. *Schwizenova inštrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788*. Ljubljana: Agronomski oddelek Biotehniške fakultete Univerze, 1992.

Maček, Jože. Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo. Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem I, Ljubljana 1985, 88. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 62, št. 2 (1991): 312–14.

Maček, Jože. *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata v slovenskem kmetijstvu v obdobju 1848–1941*. Ljubljana: Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete, Kmetijski inštitut Slovenije, Zveza društev kmetijskih inženirjev in tehnikov Slovenije, 1995.

Maček, Jure. Oris šolstva v Mariboru in okolici v letih 1918–1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 83, št. 2-3 (2012): 26–68.

Madarassy, László. *A magyar művészkedő pásztorok*. Budapest: Magyar Könyvbarátok, 1935.

Magyar Közlöny. Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény és egyéb kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi LVI. törvény. *Magyar Közlöny* 75, 2017, 7778.

Makarovič, Marija (ur.). *Minilo je kot prijetne sanje: življenjske pripovedi občanov občine Ribnica na Pohorju*. Ribnica na Pohorju: Občina, 2001.

Makarovič, Marija in Maja Logar (ur.). *Moje življenje: življenjske pripovedi krajanov občine Podvelka*. Podvelka: Občina, 2001.

Makarovič, Marija. *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.

Makarovič, Marija. *Korte in Korčani*. Korte=Trögern: samozaložba Skupnosti prebivalcev, avtorji, 2005.

Mal, Josip. *Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba*. V Celju: Družba sv. Mohorja, 1929.

Malnar, Brina in Milan Šinko. Slovensko javno mnenje v letu 1998 o slovenskih gozdovih. *Zbornik gozdarstva in lesarstva*, št. 62 (2000): 149–69.

Malonyai, Dezső. *A Balatonvidéki magyar pásztornép művészete. A magyar nép művészete III*. Budapest: Franklin-Társulat, 1911.

- Máté, Gábor. A kulturtáj változásának aspektusai Kárászon. V: Bertalan Andrásfalvy in Gábor Vargyas (ur.), *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest: L'Harmattan, PTE Néprajz, Kulturális Antropológia Tanszék, 2009, 163–84.
- Meden, Nikita. Srenjska zemlja v sodobnem mednarodnem zgodovinisju: aktualna vprašanja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019): 132–53.
- Meden, Nikita. *Vloga vaše skupnosti in zemljiškega gospoda pri upravljanju srenjske zemlje v zgodnjem novem veku na primeru devinskega gospostva na Krasu: magistrsko delo*. Koper: Univerza na Primorskem, 2017.
- Medveš, Zdenko. Socialistična pedagogika, ujeta v mit o pravičnosti enotne šole in kulturno hegemonijo. *Sodobna pedagogika* 66, št. 2 (2015): 14–41.
- Megušer, Ali zares naši kmetovalci ne morejo brez hoje za nasteljo izhajati?. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 1851, št. 19–21.
- Mellanby, Kenneth. *The DDT story*. Surrey: British crop protection council, 1992.
- Merzelj, Franc. Stanje slovenske žagarske industrije v obdobju tranzicije = State of Slovenian Saw-Mill Industry in the Time of Transition. *Les* 51, št. 9 (1999): 258–63. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-V3XK190M>.
- Meterc, Gregor. *Primerjava sistema varstva gozdov pred podlubniki v izbranih državah*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2017.
- Mihelič, Darja. Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja. *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* IV, št. 4 (2008): 27–51.
- Miheljak, Vlado. Opomin pred izključitvijo. *Mladina*, 10. 11. 1989, 12.
- Miklavčič Brezigar, Inga. *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. Občina Tolmin*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Miklavčič Brezigar, Inga. Dolina Trente nekoč in danes. V: *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 15/16. Nova Gorica: Goriški muzej, 1989, 25–62.
- Miklavčič Brezigar, Inga. Tipi planinskih naselij v gornjem Posočju. V: Tone Cevc (ur.), *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine: zbornik*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995, 94–109.
- Miklavec, Peter. *Pohorska besedna samorastnika: brata Miklavec in njune izvirne povesti*. Zbral in uredil Anton Gričnik. Celje: Grafika Gracer, 2003.
- Miklavžič, Jože. *Premena umetnih nižinskih smrekovih sestojev*. Ljubljana: Inštitut za gozdarstvo in lesno industrijo LR Slovenije, 1954.
- Minařik, Franc. Iz naših starih apotek [originalna objava. *Pro medica* 4 (1972): 100–15]. V: Štefan Predin (ur.), *Minařikova zbrana dela II*. Maribor: Mariborske lekarne, 2001, 155–70.
- Mischler, Ernst in Joseph Ulbrich. *Österreichisches Staatswörterbuch: handbuch der gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes*. Wien: Hölder, 1905–1909.
- Mlakar, Dana. Furnir in plošče v lesni industriji. *Prikazi in študije* 9, št. 8 (1963): 1–12.
- Mlinšek, Dušan. »Neverjetno«: raste, in to pri nas. *Naši razgledi*, junij 1983.

Möderndorfer, Vinko. *Ljudska medicina pri Slovencih*. Ljubljana: SAZU, 1964.

Mohorič, Ivan. *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969–1970.

Mohorič, Ivan. *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trziču*. Tržič: Turistično društvo Tržič, 1965.

Molnár, Zsolt, József Kis, Csaba Vadász, László Papp, István Sándor, Sándor Béres, Gábor Sinka in Anna Varga. Common and Conflicting Objectives and Practices of Herders and Nature Conservation Managers. The Need for the ‘Conservation Herder.’ *Ecosystem Health and Sustainability* 2 (4) (2016).

Molnár, Zsolt. Interpreting Present Vegetation Features by Landscape Historical Data. An Example from a Woodland-Grassland Mosaic Landscape (Nagykőrös Wood, Kiskunság, Hungary). V: Keith Kirby in Charles Watkins, *The Ecological History of European Forest*. Cambridge: CAB International, 1996, 241–63.

Mörec, Barbara. Why Slovenian Wood Products Lost Global Market: Enhancing Competitiveness of Slovenian Timber Value Chain. *Akademija MM* 11, št. 18 (2011): 27–39. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-MN03KW1K>.

Moreno, Diego. *Dal documento al terreno: storia e archeologia dei sistemi agro-silvo-pastorali*. Bologna: Il Mulino, 1990.

Moreno, Diego. Querce come olivi. Sulla rovericoltura in Liguria tra il XVIII e il XIX secolo. *Quaderni storici* 17, št. 49 (1) (1982): 108–36.

Mosquera-Losada, Rosa, Jim McAdam, Rosa Romero-Franco, Jose Javier Santiago-Freijanes in Antonio Riguero-Rodríguez. Definitions and Components of Agroforestry Practices in Europe. V: Antonio Rigueiro-Rodríguez, Jim McAdam in Rosa Mosquera-Losada (ur.), *Agroforestry in Europe. Current Status and Future Prospects*. Dordrecht: Springer Science + Business Media B.V., 2009, 3–19.

Mrak, Ciril. *50 let slovenskega lesarstva: osebni spomini in pogledi*. Škofljica: Hoja, Lepljene konstrukcije in žaga, 2008.

Mrkun, Anton. *Obrti in trgovina velikolaškega okraja*. Ljubljana [s. n.], 1943.

Müller, Jörg, Heinz Bußler, Martin M. Gossner, Thomas Rettelbach in Peter Duelli. The European spruce bark beetle *Ips typographus* in a national park: From pest to keystone species. *Biodiversity and Conservation* 17, št. 12 (2008): 2979–3001.

Murko, Matija in Zora Torkar. *Stol: stoletje oblikovanja stolov v tovarni Stol*. Kamnik: Medobčinski muzej, 2005.

Mušič, Marjan. Iz življenja in dela Machovih, *Kronika* 3, št. 3 (1955): 165–70.

Mušič, Vladimir Braco. Naše sodobno pohištvo. *Arhitekt* 8 (1958): 21–27.

MZ. Onesnažena Šaleška dolina: Kdo bo odpravil posledice zastrupljanja gozdov in vode. *Dnevnik*, 22. 11. 1985, 1.

Nagy-Czirok, László. *Pásztorélet a Kiskunságon*. Budapest: Gondolat, 1959.

- Naveršnik, Jožica. Lesna industrija 1969–1978. *Prikazi in študije* 26, št. 3-4 (1980): 31–36.
- Novak, Bogdan in Simon Lenarčič. *Kuharska enciklopedija. Svet gastronomije od A do Ž*. Ljubljana: Modrijan založba, 2009.
- Novak, Vilko. Vprašanje nabiralništva pri Slovencih. *Slovenski etnograf* 10 (1957): 19–28.
- Oblak, Leon. Metodologija reševanja ekonomsko-ekoloških problemov v lesnoindustrijskih podjetjih. *Zbornik gozdarstva in lesarstva* 59 (1999): 169–88.
- Ochiai, Hiroko, Harumi Ikei, Chorong Song, Maiko Kobayashi, Ako Takamatsu, Takashi Miura, Takahide Kagawa, Quing Li, Shigeyoshi Kumeda, Michiko Imai in Miyazaki, Yoshifumi. Physiological and Psychological Effects of Forest Therapy on Middle-Aged Males with High-Normal Blood Pressure. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 12 (2015): 2532–42. DOI: 10.3390/ijerph120302532.
- Oder, Karla. *Tri tisočletja železarstva na Slovenskem. Slovenska pot kulture železa*. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, 2008.
- Ogrizek, Emica. *Stečaji in prisilne poravnave izven stečaja v gradivu Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008.
- Oitzl, Gašper. Zapuščina tržiških kovačev. *Kronika* 68, št. 3 (2020): 553–80.
- Okoliš, Stane. *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008.
- Olea, Leopoldo in Alfonso San Miguel-Ayanz. The Spanish *Dehesa*. A Traditional Mediterranean Silvopastoral System Linking Production and Nature Conservation. *Grassland Science in Europe* 11 (2006): 3–13.
- Omerzel-Terlep, Mira. *Konji naše pravljice: zgodbe o konjih, konjerejcih in furmanih izpod Soriške planine in Ratitovca*. Radovljica: Didakta, 1996.
- Orožen, Janko. *Zgodovina Celja in okolice, del 2*. Celje: Kulturna skupnost, 1974.
- Oset, Željko. Environmental activism during communist era in Slovenia. *Review of Croatian History* 15, št. 1 (2019): 63–79.
- Padar, Franjo O gozdnem varstvu, *Novice gospodarskih, obrtnijskih in narodskih stvari*, 1871, št. 10-16, 32–35.
- Padar, Franjo. Iz gozdarske šole v Šneperku. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1869, št. 46, 372.
- Pahor, Miroslav. Kraška vas Povir, primer simbioze med kopnim in morjem. *Goriški letnik* 3 (1976): 95–122.
- Pahor, Miroslav. Senožče – slovenska pomorska postojanka na kopnem. *Slovensko morje in zaledje* 1 (1977): 21–79.
- Pahor, Miroslav. *Vse poti vodijo na morje. Zbrani prispevki k slovenski pomorski zgodovini, I. del*, ur. Aleksander Panjek. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2023.
- Paládi-Kovács, Attila. *A Barkóság népe*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1982.
- Paládi-Kovács, Attila. A lombtakarmány a magyar állattartásban. *Népi kultúra – népi társadalom* 13 (1983): 193–209.

Paládi-Kovács, Attila. *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

Pančur, Andrej. Porajanje modernega gospodarstva v 18. in 19. stoletju. V: Jurij Fikfak (ur.), *Postojna: upravno in gospodarsko središče*. Postojna: Galerija 2, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, 51–66.

Panjek, Aleksander. Človek, zemlja, kamen in burja. *Zgodovina kulturne krajine Krasa (oris od 16. do 20. stoletja)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006.

Panjek, Aleksander. *Kulturna krajina in okolje Krasa. O rabi naravnih virov v novem veku*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.

Panjek, Aleksander. Statut in privilegiji komuna ali tabora Rihemberk (1556): avtoportret soseske pred izzivi ekonomskih, socialnih in okoljskih sprememb. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 42 (2018): 115–48.

Park, Bum Jin, Yuko Tsunetsugu, Tamami Kasetani, Hideki Hirano, Takahide Kagawa, Masahiko Sato in Yoshifumi Miyazaki. Physiological Effects of shinrin-yoku (Taking in the Atmosphere of the Forest)—Using Salivary Cortisol and Cerebral Activity as Indicators. *Journal of Physiological Anthropology* 26 (2007): 123–28. DOI: 10.2114/jpa2.26.123.

Park, Bum Jin, Yuko Tsunetsugu, Tamami Kasetani, Takahide Kagawa in Yoshifumi Miyazaki. The Physiological Effects of Shinrin-yoku (Taking in the Forest Atmosphere or Forest Bathing): Evidence from Field Experiments in 24 Forests Across Japan. *Environmental Health and Preventive Medicine* 15 (2010): 18–26. DOI: 10.1007/s12199-009-0086-9.

Pavlič, Slavica. *Zgodovina idrijskega šolstva*. Idrija: Založba Bogataj, 2006.

Penyigey, Dénes. Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében. *Agrártörténeti tanulmányok* 7 (1980): 283–303.

Perko, Franc (ur.). *Gozd in gozdarstvo v Bleiweisovih novicah 1843–1902*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba – Jutro, 2013.

Perko, Franc. *Ekološka niša in gospodarski poimen smreke na jelovo-bukovih rastiščih visokega Krasa*. Postojna: samozaložba, 1989.

Perko, Franc. *Gozd lahko živi brez človeka, ljudje ne morejo brez gozda: raba in gospodarjenje z gozdovi v Sloveniji od začetkov do danes*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba: Jutro, 2011.

Perko, Franc. Kako se je Slovenija oskrbovala z lesom za kurjavo (drvmi) v obdobju 1945–1950. *Gozdarski vestnik* 72, št. 7-8 (2014): 323–30.

Perko, Franc. *Od ogolelega do gozdnatega krasa: pogoždovanje krasa*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije - Gozdarska založba: Jutro, 2016.

Perko, Franc. Uporaba ksilolina pri zatiranju lubadarjev. *Gozdarski vestnik* 27 (1969): 30.

Perko, Franc. *Zapisano v branikah: gozdovi in gozdarstvo od Snežnika do Nanosa skozi čas*. Postojna: Gozdarsko društvo, 2002.

- Pertl, Eman. Razvoj zdravstvene službe v Rušah in okolici. *Ruška kronika*. Maribor: [Krajevna skupnost Ruše], 1985, 681–99.
- Petercsák, Tivadar. Az erdő szerepe a Hegyközi állattartásban. A *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 16 (1977): 295–310.
- Petercsák, Tivadar. Az erdő szerepe Felsőtárkány életében. V: Tivadar Petercsák (ur.), *Az életmód változása egy bükk faluban*. Budapest–Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1986, 128–36.
- Petercsák, Tivadar. Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII.-XX. században. V: Péter Havassy in Péter Kecskés (ur.), *Tanulmányok Gyöngyösről*. Gyöngyös: Gyöngyös Város Tanácsa, 1984, 457–506.
- Petercsák, Tivadar. Heves megyei pásztorok. (A paraszti állattartás új forrása). V: *Ethnica*. Debrecen: Veszprém, 2003, 225–37.
- Petercsák, Tivadar. *Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1983.
- Peterlin, Stane, Dušan Novak, Milena Kos in Franc Slivnik. *Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji*. Ljubljana: Prirodoslovno društvo Slovenije, Zavod za spomeniško varstvo SR, 1972.
- Peterlin, Stane. Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji: spomini na izid pred štiridesetimi leti. *Proteus* 74, št. 9-10 (2012): 462–64.
- Petrič, Hrvoje. About Environmental Policy in Socialist Yugoslavia. V: Astrid Mignon Kirchof in J. R. McNeil (ur.), *Nature and the Iron Curtain. Environmental policy and Social Movement in Communist and Capitalist Countries 1945–1990*. Pittsburgh: University of Pittsburgh press, 2019, 169–82.
- Pintar, Anton. *Kratek podúk svilopréjke ali shidne gosenize in murve prav in s' velikim pridam rediti*. Ljubljana: natisnil shlahten Kleinmayr, 1840. Dostopno na: URN:NBN:SI:DOC-WQMOO67G.
- Pirkmaier, Saša in Vekoslav Mihevc. Sproščanje formaldehida iz surovin in površinsko obdelanih ivernih plošč ter pohištenih elementov-sedanje stanje in usmeritve. *Les* 38, št. 7-8 (1986): 195–203.
- Pirnat, Janez. Členitev Slovenije na gozdnogospodarska območja - primer praktične regionalizacije. *Geografski vestnik* 75, št. 2 (2003): 79–87.
- Piussi, Pietro. *Un inventario forestale del XVIII secolo per i boschi costieri dell'Alto Adriatico*. Roma: Ministero dell'Agricoltura e delle Foreste – Collana verde 41, 1976.
- Plešec, Anika. *Črni balzam*. 26. 9. 2020. Dostopno na: <https://independence-int.si/quina-crni-balzam-izvlecek/>.
- Pleteršnik, Maks. *Slovensko-nemški slovar. Prvi del A–O; Drugi del P–Ž*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014. Dostopno na: <http://www.fran.si/>.
- Plieninger, Tobias, Tibor Hartel, Berta Martín-López, Guy Beaufoy, Erwin Bergmeier, Keith Kirby, Maria Jesús Montero, Gerardo Moreno, Elisa Oteros-Rozas in Jan Van Uytvanck.

Wood-Pastures of Europe. Geographic Coverage, Social-Ecological Values, Conservation Management, and Policy Implications. *Biological Conservation* 190 (2015): 70–79.

Plinius Secundus, Gaius. *Caii Plinii Secundi Historiae naturalis libri XXXVII Volume 3*. RareBooksClub.com, 2012.

Plut, Dušan. *Slovenija – zelena dežela ali pustinja*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Krt – Knjižnica revolucionarne teorije, 1987.

Plut, Dušan. *Za ekološko svetlejši jutri*. Ljubljana: Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, 1985.

Pokorny, Alois. *Prirodopis živalstva s podóbami: za spodnje razrede srednjih šol*. V Ljubljani: založila in na svetlo dala Matica slovenska, 1872 in 1881.

Potočnik, Dragan. Gospodarske razmere v Mariboru med svetovnima vojnama. V: Željko Oset, Aleksandra Berberih in Žarko Lazarevič (ur.), *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Muzej narodne osvoboditve, 2010, 139–57.

Potočnik, Drago. Statistični dodatek. V: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.), *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939, 534–59.

Prah, Jože. Zgodovina oglarjenja. *Gozdarski vestnik* 67, št. 1 (2009): 53–54.

Premrl, Božidar. Slovarček narečnih in drugih bolj lokalnih izrazov in rečenic. V: Magda Rodman in Marija Makarovič (ur.), *Življenje ob trti in kršinu. Življenjska pričevanja krajanov iz Vipave in okolice*. Vipava: Občina Vipava, 2000.

Pretterhofer, Erhard in Višnja Jurnjak. Optimizacija gozdno lesne verige: sistem nadzora in avtomatizacije. V: Jožica Gričar (ur.), *Stanje primarne lesnopredelovalne industrije v Jugovzhodni Evropi*. Ljubljana: Silva Slovenica, Gozdarski inštitut Slovenije, 2014, 11–22.

Prinčič, Jože in Neven Borak. *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.

Prinčič, Jože. Mariborsko gospodarstvo v času prilagajanja socialistični ureditvi in miselnosti (1945–1953). V: Željko Oset, Aleksandra Berberih in Žarko Lazarevič (ur.), *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Muzej narodne osvoboditve, 2010, 159–201.

Prinčič, Jože. *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan, 1997.

Prislan, Peter in Dominika Gornik Bučar. Sistemski analiza razpoložljivih lesnih zalog. V: Jožica Gričar (ur.), *Stanje primarne lesnopredelovalne industrije v Jugovzhodni Evropi*. Ljubljana: Silva Slovenica, Gozdarski inštitut Slovenije, 2014, 6–10.

Puhar, Alenka. Na rob smučarske norosti. *Delo*, 13. 3. 1986, 4.

Puncer, Ivo. *Dinarski jelovo bukovi gozdovi na Kočevskem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980.

Pyšek, Petr. Scientists' warning on invasive alien species. *Biological reviews* 95 (2020): 1512–13. DOI: 10.1111/brv.12627.

Rackham, Oliver. Savannah in Europe. V: Keith Kirby in Charles Watkins (ur.), *The Ecological History of European Forests*. New York: CAB International, 1998, 1–24.

Rageot, Maxime, Ramadan B. Hussein, Susanne Beck, Victoria Altmann-Wendling, Mohammed I. M. Ibrahim, Mahmoud M. Bahgat, Ahmed M. Yousef, Katja Mittelstaedt, Jean-Jacques Filippi, Stephen Buckley, Cynthianne Spiteri, Philipp W. Stockhammer. Biomolecular analyses enable new insights into ancient Egyptian embalming. *Nature* 614, 287–293 (2023). <https://doi.org/10.1038/s41586-022-05663-4>

Ramšak, Mojca. Pohorske zooterapije v kontekstu ljudske medicine = Pohorje mountain zootherapies in the context of folk medicine. V: Bojana Filej (ur.), *Zbornik prispevkov z recenzijo = Proceeding book with peer review, 5. Mednarodna znanstvena konferenca za človeka gre: interdisciplinarnost, transnacionalnost in gradnja mostov*. Maribor: Alma Mater Europea – ECM, 2017, 1053–66.

Ramšak, Mojca. *Zdravje in bolezni na Pohorju*. Maribor: Pivec, 2017, (2019).

Ratajč, Vid in Jasna Pokoren. So Zasavci bebci?. *Mladina*, 13. 10. 1989, 26–27.

Ratkajec, Hrvoje. *Proces industrializacije in oblikovanje industrijske regije v prostoru severovzhodnega Jadrana (Furlanija, Primorska in Istra) (1900–1940)*. Doktorska disertacija. Koper, 2012.

Ravnikar, Tine. K razpravi ing. Viktor Arh. Kritična ocena izvoza lesne industrije Jugoslavije s poudarkom na izvoz pohištvene industrije. *Les* 33, št. 3-4 (1981): 80.

Ravnikar, Tine. Kako smo orali ledino: ob srečanju veteranov lesne industrije 20. februarja 1981. *Les* 33, št. 7-8 (1981): 175–77.

Ravnikar, Tine. Prispevek k zgodovini mizarstva na Slovenskem: k članku M. Mehora. *Les* 33, št. 9-10 (1981): 228.

Rejc, Tadej, Uroš Petrič, Eva Tavčar Benković, Borut Štrukelj in Samo Kreft. *Zmes naravnih polifenolov iz lesa bele jelke: patent št. SI24827 (A), 2016-04-29*. Ljubljana: Urad RS za intelektualno lastnino, 2016. Dostopno na: <http://www3.uil-sipo.si/PublicationServer/documentpdf.jsp?iDocId=33575&iepatch=.pdf>.

Remec, Meta. Črni bor kot črna kuga: odnos lokalnega prebivalstva do pogozdovanja s črnim borom na Krasu v 19. in 20. stoletju. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, št. 2 (2021): 43–66.

Remic, Ciril. Uvajanje mehanizacije in mehaniziranega dela v gozdarstvu. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 83–84.

Rendla, Marta. Blagovna znamka Ljubljanske banke. *Prispevki za novejšo zgodovino* 62, št. 2 (2022): 175–95.

Rendla, Marta. »Kam poveš standard?« *Življenjska raven in socializem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.

Rendla, Marta. Čas Nika Kralja: racionalno, ekonomično, industrijsko. V: *Niko Kralj, pionir industrijskega oblikovanja*. »Čudna je človekova narava, da si želi vedno nekaj drugega, kar ima«. Ljubljana: Slovenska matica: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2021, 29–49.

Rendla, Marta. Hitro, gospodarno, po meri: sestavljeno sistemsko pohištvo v socializmu. V: Andrej Studen (ur.), *Mimohod blaga: materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2019, 165–85.

Resnik, Jože. Dolžinsko in blokovno lepljenje lesa-opis in uporaba v proizvodnji stavbnega mizarstva. *Les* 33, št. 7-8 (1981): 167–70.

Rode, Robert. *Gozdarsko šolstvo na Slovenskem do leta 1941. Diplomaska naloga*. Ljubljana, 1994.

Roellig, Marlene, Laura Sutcliffe, Marek Sammul, Henrik von Wehrden, Jens Newig in Joern Fischer. Reviving Wood-Pastures for Biodiversity and People. A Case Study from Western Estonia. *Ambio* 45, (2) (2016): 185–95.

Rubbia, Konrad. *Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem: poročilo komisije za pogozdovanje Krasa v vojvodini Kranjski o delovanju, od leta 1886 do konca leta 1911: z dvema podobama*. Ljubljana: Pogozdovalna komisija, 1912.

Rumpler, Helmut in Peter Urbanitsch. *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918. Bd. 7, Verfassung und Parlamentarismus*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000.

Rutar, Simon. *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerčno ž njih prirodnoznanstvom in statističnim opisom*. Nova Gorica: Branko, 1994.

Sandgruber, Roman. *Ökonomie und Politik: Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien: Ueberreuter, 1995.

Scharnagl, Simon. *Leconomia forestale nella provincia austriaca del Litorale con particolare riguardo al rimboschimento del Carso (Vienna 1873)*. V: Roberto Finzi (ur.), *I boschi del Friuli Venezia Giulia*. Bologna: Clueb, 2008, 49–146.

Scheyer, Mavricij. *Navod, kako naj ravnajo posamezni kmetje ali cele soseske z gozdom*. Ljubljana: Deželni odbor kranjski, 1869.

Schmirger, Johann Das Bachergebirge. V: Johann Pairhuber (ur.), *Die Landesvertretung von Steiermark, II. Theil, 1867–1871*. Graz: Leykam Josefsthäl, 1872, 419–24.

Schönemann, Oscar. *Die Servituten: Eine Civilistische Abhandlung*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1866.

Scott, James C. *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press, 1998.

Seljak, Gabriel. Dinamika vnosa tujerodnih fitofagnih žuželk in pršic v Slovenijo. *Acta Entomologica Slovenica* 21, št. 2 (2013): 85–122.

Sevnik, Franjo. Ustanovitev in razvoj slovenske gozdarske fakultete. *Gozdarski vestnik* 11 (1953): 231–40.

Sgerm, Franjo. Slovensko gozdarsko šolstvo v novi Jugoslaviji. *Gozdarski vestnik* 13, št. 10 (1955): 350–53.

Simičič, Miro. Razvoj slovenske lesne industrije v letih od 1969 do konca 1978: tretja najpomembnejša industrijska panoga v Sloveniji. *Les* 33, št. 7-8 (1981): 162–66.

- Simonič, Ivan. Zgodovina kočevskega ozemlja. V: *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. V Ljubljani: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, 1939, 45–130.
- Sipponen, Arno. *Coniferous resin salve, ancient and effective treatment for chronic wounds. Academic dissertation*. Helsinki: Medical Faculty of the University of Helsinki, 2013.
- Sirše, Mateja, Borut Štrukelj, Janja Zupan in Samo K. Fokter. Beneficial effect of silver fir (*Abies Alba L.*) polyphenolic extract on chondrogenic differentiation of primary mesenchymal stem/stromal cells. V: *VEC2020: Virtual EFORT Congress: 28-30 October 2020*. [Rolle]: European Federation of National Associations of Orthopaedics and Traumatology. 2020, [1–2].
- Slokar, Ivan. Zgodovina steklarske industrije na Goriškem. *Kronika* 12, št. 1 (1964): 64–66.
- Slomšek, Anton Martin. *Blashe ino Neshiza v' nedelški šholi*. Zele: 1842.
- Smerdel, Inja. Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf*, 33/34 (1988/90): 25–60.
- Smole, Majda. Gozdni redi in zakoni kot vir za gozdarsko zgodovino. V: Boštjan Anko (ur.), *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu: gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, 151–56.
- Snoj, Marko. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, 2009.
- Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Spletna izdaja. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2015. Dostopno na: <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.
- Sollen-Norrin, Maya, Bhim Bahadur Ghaley in Naomi Laura Jane Rintoul. Agroforestry benefits and challenges for adoption in Europe and beyond. *Sustainability* 12 (2020): 1–20.
- Sotošek, Stanko. Z Ministrstva za gozdove in rudnike. *Gozdarski vestnik* 1 (1938): 139.
- Spencer, W. F. Movement of DDT and its derivatives into the atmosphere. V: *Residue reviews. Residues of pesticides and other contaminants in the total environment*. Vol 59. New York, Heidelberg, Berlin: Springer, 1975, 91–118.
- Starbek Zorko, Mateja, Borut Štrukelj, Urban Švajger, Samo Kreft in Tomaž Lunder. Efficacy of a polyphenolic extract from silver fir (*Abies alba*) bark on psoriasis: a randomised, double-blind, placebo-controlled trial. *Pharmazie* 73, št. 1 (2018): 56–60.
- Starič, Metka. Smolo so drli: iz velikolaškega okraja. *Trobla* 27, št. 4 (junij 2021): 56–57.
- Stekl, Hannes in Marija Wakounig. *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1992.
- Steppan, Markus. *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen als soziales, wirtschaftliches und rechtliches Steuerungsinstrument*. Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja [elektronski vir].
- Stigall, Alycia L. Invasive Species and Evolution. *Evolution: Education and Outreach*, 5 (2012): 526–33.

Strgar, Jože (ur.). *Bomo preživel!*. Celje: Mohorjeva družba, 1982.

Strgar, Jože. Ekološka kriza danes. V: Matija Remše (ur.), *Mohorjev koledar 1982*. Celje: Mohorjeva družba, 1981, 148–49.

Struna, Albert. *Vodni pogoni na Slovenskem*. Ljubljana: Knjižnica Titovih zavodov »Litostroj«, 1955.

Strupi, Simon. *Nauk spoznanja in ozdravljanja vunajnih in notrajnih bolezin konj, goved, ovac, koz, prešičev in psov*. Ljubljana: J. Blaznik, 1852.

Studen, Andrej. »Kruh je najti le v hudo redkih hišah«: postanek v Senožecah v času pereče eksistenčne krize sredi 60. let 19. stoletja. V: Nikita Meden (ur.), *Dolenčev zbornik 2021: ob 200-letnici ustanovitve pivovarne Adria in 60-letnici rojstva senožeškega zgodovinarja Ervina Dolenca*. Divača: Občina Divača, 2021.

Studen, Andrej. *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.

Studen, Andrej. Ženski polom pred sodnijo v Ljubljani. V: Janez Cvirn (ur.), *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003, 271–72.

Sunčič, Mitja. Poraba trdih goriv na Slovenskem v prvih štirih desetletjih: od 1. januarja 1917 do 26. marca 1941. V: Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič (ur.), *Strategije in prakse energetske oskrbe v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za nobejšo zgodovino, 2015, 93–140.

Svetličič, Adolf. Razvoj lesne industrije v Sloveniji v razdobju 1961–1965. *Les* 13, št. 1 (1961): 3–8.

Szabadfalvi, József. A sertésenyésztés néprajzi kutatása Magyarországon. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 24 (1986), 293–302.

Szabadfalvi, József. Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. *Műveltség és Hagyomány. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve* 5 (1963): 131–43.

Szabadfalvi, József. Makkoltatás a Zempléni hegységben. *Ethnographia* 79 (1968): 62–75.

Szabadfalvi, József. Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. *Műveltség és Hagyomány. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve* 10 (1968): 55–80.

Szabadfalvi, József. Pásztor migráció Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 11 (1972): 128–33.

Szabadi, Imre. Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőkben. *Műveltség és Hagyomány. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve*, 1–2 (1960): 305–11.

Szabó, Péter. "Mert a fának van reménysege..." Csonkolt fák Magyarországon. *Korall*, 92², 155–72.

Szabó, Péter. Hagyományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében. V: Bertalan Andrásfalvy in Gábor Vargyas (ur.), *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*.

- Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2009, 129–44.
- Ščap, Špela, Nike Krajnc in Peter Prislan. Stanje žagarske panoge v Sloveniji v letu 2019 = Situation of the Slovenian Sawmill Sector in 2019. *Gozdarski vestnik* 79, št. 10 (2021): 363–75. Dostopno na: <https://dirros.openscience.si/IzpisGradiva.php?id=14673>.
- Šebenik, Marjan. Gozdarska in lesna posvetovalnica: DDT ali Pantakan. *Gozdarski vestnik* 8 (1950): 115–16.
- Šefic, Bogomir. Gozdovi – znanilci možne katastrofe. *Dnevnik. Sobotna priloga*, 16. 11. 1985, 11.
- Šefic, Bogomir. Gozdovi umirajo molče. *Dnevnik*, 22. 8. 1985, 12.
- Šimac, Jurij. Nekaj misli o izobraževanju v nižji gozdarski šoli. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 48.
- Šivic, Anton. Razvoj gozdarstva in lova v Sloveniji. *Gozdarski vestnik* 1 (1938): 49–54, 97–102.
- Šivic, Anton. Šumarstvo. V: *Krajevni leksikon dravske banovine*. Ljubljana: Slovenija, 1938, 34–41.
- Škrlj, Janez. »Drobni etatisti« so hoteli umoriti tudi Krko. *Mladina*, 10. 1. 1985, 10–11.
- Šlander, Joža. Zatiranje lubadarjev. *Gozdarski vestnik* 6 (1947): 19–25.
- Šlander, Jože. Kako zavarujemo les pred žuželkami. *Gozdarski vestnik* 11, (1953): 65–71.
- Šlander, Jože. Ne lovna debla – temveč lovna drevesa!. *Gozdarski vestnik* 10 (1952): 1–9.
- Šlander, Jože. *Zaščita šuma u Sloveniji (stanje i problematika)*. Ljubljana, 1948. Dostopno na: <https://www.zdravgozd.si/dat/pdp/19480930.pdf>.
- Šlander, Jože. Zatrimo lubadarja!. *Gozdarski vestnik* 7 (1948): 4–12.
- Šolar, Marjan. Raziskovanje poškodb gozdov zaradi onesnaženega zraka – mejniki. V: *Znanje za gozd: zbornik ob 50. obletnici obstoja in delovanja Gozdarskega inštituta Slovenije. I*. Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije, 1997, 61–80.
- Šorn, Jože. Svilarске manufakture v Ljubljani (1725 - ok. 1800). *Kronika* 1, št. 2 (1953): 103–11.
- Šorn, Jože. Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva. *Kronika* 10, št. 3 (1962): 144–56.
- Šter, Janez. Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini (Ob 30-letnici LIP Češnjica). *Loški razgledi*, 1967, 208–18.
- Štraus, Venčeslav. Zapiski o nekdanji gozdarski šoli v Idriji. *Gozdarski vestnik* 11, št. 7 (1953): 268–69.
- Štrukelj, Borut, Samo Kreft, Andrej Umek in Damjan Janeš. *Antioksidativni izvleček iz skorje jelke in smreke: patent: SI 22882 (A), 2010-04-30*. Ljubljana: Urad RS za intelektualno lastnino, 2010.
- Štrukelj, Borut, Samo Kreft, Damjan Janeš, Nina Kočevar Glavač, Eva Tavčar Benkovič, Marko Slokar in Ante Zaloker. *Tekoči rafinirani antioksidativni zveček iz skorje jelke in*

postopek za njegovo pridobivanje: številka 23867. Ljubljana: Urad RS za intelektualno lastnino, 29. 3. 2013.

Štubelj, Igor. Racionalna raba toplotne energije v lesni industriji. *Les* 38, št. 3-4 (1986): 99–102.

Šubic, Ana. Nepogrešljiv na vsaki kmetiji. *Gorenjski glas*, 22. 3. 2015. Dostopno na: <http://arhiv.gorenjski-glas.si/article/20150322/C/150329934/nepogresljiv-na-vsaki-kmetiji->.

Takács, Lajos. Erdei sertéstartás a Dunántúlon. Budapest: Manuscript. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archivum, inv. št. 10/2003, 1983.

Takács, Lajos. *Irtásgazdálkodásunk emlékei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.

Takáts, Gyula. *Somogyi pásztorvilág*. Kaposvár, 1986.

Tálas, István. *A bakonyi pásztorokodás*. *Ethnographia* 50 (1939): 9–39.

Tálas, István. Változásvizsgálatok a népi állattenyésztés köréből. *Néprajzi Értesítő* 34, 1942, 203–220.

Tamás Károlyné in Vilma Kiss-Tóth. *Juhászok a Bakonyban*. Szentgál: Horváth Nyomda Kft., 2009.

Tišler, Vesna. Sproščanje formaldehida iz ivernih plošč. *Les* 33, št. 11-12 (1981): 257–61.

Torelli, Nikolaj. Vzdržnost (»trajnost«) in fiskalno pravilo sta se rodila v gozdu. *Gozd in človek: znanstveni simpozij: Ljubljana, 16. in 17. marec 2022, Inštitut za novejšo zgodovino: program simpozija in povzetki referatov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022.

Trtnik, Marjan. Rad se spominjam dela na gozdarski šoli. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 59–62.

Tumpej, Stanko. Nekaj spominov na moja postojnska šolska leta. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 53–58.

Tušek, Janez. Poskus orisa razvoja lesne industrije na Trati pri Škofji Loki. *Loški razgledi* 23, št. 1 (1976): 123–27.

Umek, Ema. Kranjska kmetijska družba: 1767–1787. *Arhivi* 29, št. 1 (2006): 1–34.

Urbas, Janko. Izvestje državne nižje gozdarske šole v Mariboru za l. 1937/38. *Gozdarski vestnik* 2 (1939): 164.

Urbas, Janko. Izvestje državne nižje gozdarske šole v Mariboru za l. 1938/39. *Gozdarski vestnik* 3 (1940): 116.

Urbas, Janko. Izvestje nižje gozdarske šole v Mariboru za l. 1936/1937. *Gozdarski vestnik* 1 (1938): 87.

Uredništvo. Gozdarska šola v Mariboru. *Gozdarski vestnik* 2 (1939): 157.

Vajkai, Aurél. Szelídített vaddisznókonda a Bakonyban. *Veszprémi Szemle* 2 (1) (1958): 81–82.

Vajkai, Aurél. *Szentgál: Egy bakonyi falu folklórja*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.

- Valenčič, Vlado. Gozdarstvo. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 417–63.
- Valenčič, Vlado. Nekdanji deželnoknežji gozdovi na Primorskem. *Gozdarski vestnik* 14, št. 8 (1956): 233–51.
- Valenčič, Vlado. Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe. *Traditiones*, 7/9, 1978/80 (1982): 127–58.
- Valenčič, Vlado. Slovensko gozdarstvo v predmarčni dobi. *Gozdarski vestnik* 16 in 17 (1958 in 1959): 285–88, 313–22.
- Valenčič, Vlado. Vrste zemljišč. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 131–46.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Čast in slava vojvodine Kranjske. 1. zvezek*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Čast in slava vojvodine Kranjske. 3. zvezek*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2011.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.
- Varga, Anna in János Bölöni. Erdei legeltetés, fáslegelő, legelőerdők tájörténeti kutatása. *Természetvédelmi Közlemények* 15 (2009): 68–79.
- Varga, Anna in Zsolt Molnár. The Role of Traditional Ecological Knowledge in Managing Wood-pastures. V: T. Hartel in T. Plininger (ur.), *European Wood-pastures in Transition*. Routledge, 2014, 187–202.
- Varga, Anna, Anita Heim, László Demeter in Zsolt Molnár. Rangers Bridge the Gap. Integration of Traditional Ecological Knowledge Related to Wood Pastures into Nature Conservation. V: Marie Roué in Zsolt Molnár (ur.), *Knowing Our Land and Resources. Indigenous and Local Knowledge of Biodiversity and Ecosystem Services in Europe & Central Asia*. Paris: UNESCO, 2017, 76–89.
- Varga, Anna, József Mozsgai, Andrea Vityi in Robert Borek. Beef cattle in agroforestry systems, Acorns, wild fruits, winter pasture and more, Innovation in beef cattle breeding. *AFINET - Agroforestry Innovation Networks*, 2018.
- Varga, Anna, Péter Ódor, Zsolt Molnár in János Bölöni. The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary. *Acta Soc Bot Pol* 84, (2) (2015): 215–25.
- Varga, Anna, Zsolt Molnár, Marianna Biró, László Demeter, Krisztina Gellény, Eszter Miókovics, Ábel Molnár, Krisztina Molnár, Noémi Ujházy, Viktor Ulicsni, Dániel Babai. Changing Year-Round Habitat Use of Extensively Grazing Cattle, Sheep and Pigs in East-Central Europe between 1940 and 2014. Consequences for Conservation and Policy. *Agriculture Ecosystems & Environment* 234 (2016): 142–53.
- Vasle, Vinko. Greh in grešniki. *Mladina*, 25. 4. 1986, 15.

Vasle, Vinko. Navček za slovenske gozdove: Slovenija – moja strupena deželca. *Mladina*, 11. 4. 1985, 16–17.

Veber, Ivan. Gospodarjenje v bohinjskih gozdovih. V: Jože Dežman (ur.), *Bohinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, Kulturna skupnost, 1987, 24–29.

Veliki splošni leksikon. [Elektronska izdaja]. Ur. Aleš Pogačnik idr. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2005.

Velušček, Anton. The Remains of an Eneolithic Cart from the Ljubljana Marshes. *Arheološki Vestnik* 53, 2002, 51–57.

Viga, Gyula. Az állattartással kapcsolatos migráció. V: Gyula Viga, *Tevékenységi formák és javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1986, 28–54.

Viga, Gyula. Legeltetés és pásztormigráció a Bükk hegységben. V: Zsuzsanna Bereznai in Gyula Viga (ur.), *Fejezetek a Bükk-vidék népi kultúrájából. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében* 6. Eger-Miskolc, 1988, 38–48.

Vijanski, Janko P. O gojzdnem červu. *Novice*, 17. 7. 12. 1859, št. 49, 1–2.

Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Vilfan, Sergij. Soseske in druge podeželske skupnosti. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, zv. II, Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 9–74.

Vilman, Vladimir in Aleksandra Serše. *Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku*. Postojna: Gozdarski šolski center Postojna, 1989.

Virnik, Franjo. Smrekova grizlica in naše izkušnje z njo. *Gozdarski vestnik* 9 (1951): 209–20.

Vité, J. P. The European Struggle to Control Ips Typographus: Past, Present and Future. *Holarctic Ecology* 12, št. 4 (1989): 520–25.

Vivier, Nadine. Collective Property and Environment Concerns. The French Case, 1750–1900. V: Bas Van Bavel in Eric Thoen (ur.), *Rural Societies and Environment at Risk: Ecology, Property Rights and Social Organisation in Fragile Areas (Middle Ages–Twentieth Century)*. Turnhout: Brepols, 2013, 241–59.

Vlašić, Anđelko. Šume kao izvor prehrane. Uzgoj i trgovina kestenom u Požeštini u 16. i 17. stoleću. V: Dinko Župan in Robert Skenderović (ur.), *Slavonske šume kroz povijest. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavanskom Brodu 1. – 2. listopada 2015*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018, 119–36.

Vodič in katalog. Jesenski velesejem Ljubljana 1936, [1. IX.–13. IX.]. Ljubljana: Ljubljanski velesejem, 1936.

Vodopivec, Beno. *Zgodba o Meblu: [prvih petdeset let]*. Nova Gorica: Meblo Holding, 1998.

Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

- Vodopivec, Peter. O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi. *Prispevki za novejšo zgodovino* 48, št. 1 (2008): 7–20.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Vodopivec, Peter. Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, št. 2 (1999): 25–38.
- Vošnjak, Bogumil (ur.). *Poročilo o kmetijski anketi dne 17. in 18. aprila 1884*. V Ljubljani: deželni odbor kranjski, 1884.
- Vrišer, Igor. Industrializacija Jugoslavije. V: *Urbana in industrijska geografija=Urban and industrial geography, Jugoslovanski geografski simpozij (1979; Ljubljana)*. Ljubljana: Inštitut za geografijo univerze Edvarda Kardelja, 1980, 209–23.
- Vrišer, Igor. Razvoj industrije v Sloveniji. *Geografski vestnik* 48 (1976): 29–45.
- Vrtovec, Pavel. Pogovor z mag. Franjom Urlebom. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 41–44.
- Vrtovec, Pavel. Srednja gozdarska šola se preseli v Postojno. V: Eva Čeč in Irena Margon (ur.), *50 let srednje gozdarske šole*. Postojna: Srednja gozdarska in lesarska šola Postojna, 1998, 49–52.
- Ward, Barbara in René Dubos. *Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet*. Harmondsworth: Penguin Boook Lts., 1972.
- Wehler, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Bd. 2: von der Reformära bis zur industriellen und politischen »Deutschen Doppelrevolution«: 1815–1845/49*. München: C. H. Beck, 2008.
- Winkler, Iztok. Družbenoekonomski vidiki propadanja gozdov. *Gozdarski vestnik*, št. 2 (1989): 49–56.
- Winkler, Iztok. Edini izhod so naprave. *Dnevnik*, 22. 8. 1985, 12.
- Winkler, Iztok. Nastanek in razvoj kmečke gozdne posesti v Sloveniji. *Zbornik gozdarstva in lesarstva* 33 (1989): 153–84.
- Wittner, Ferenc. Tiszacsege és Egyek községek erdeinek története a helynevek tükrében. *Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály Közleményei* 11–12 (1978): 119–20.
- Youngs, Robert L. in Mukhtar Fatihu Hamza. Wood: History of Use. V: Saleem Hashimi, *Reference Module in Materials Science and Materials Engineering*. Oxford: Elsevier, 2016, 9641–46. DOI: 10.1016/b978-0-12-803581-8.02215-3.
- Zadel, Nives. »Ano črešnjo jo je ubil!«. Ženske kot žrtve in storilke kaznivih dejanj na Krasu v 17. stoletju. V: Furio Bianco in Aleksander Panjek (ur.), *Upor, nasilje in preživetje [Elektronski vir]: slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015, 155–79.
- Zajc, Srečo. Zdravo je piti svinčeno mleko. *Mladina*, 10. 1. 1985, 14–15.

Zelko, Frank. *Make It a Green Peace!: The Rise of Countercultural Environmentalism*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Zeloth, Thomas. *Zwischen Staat und Markt: Geschichte der Bleiberger Bergwerks Union und ihrer Vorläufbetriebe*. Klagenfurt/Celovec: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 2004.

Zemljič, Milena. Naš gozdni fond. *Prikazi in študije* 7, št. 7–14 (1961): 11–30.

Zgonik, Mavricij. Prehajanje konjiško-oplotniške graščinske posesti na kapitalistično gospodarjenje zožuje in odpravlja servitutne pravice. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 46, št. 1 (1975): 48–63.

Zólyomi, József. Észak-Cserhát állattartásának másfél százada. *Agrártörténeti Szemle* 10 (1968): 439–75.

Zorn, Matija, Peter Kumer in Mateja Ferk. Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?. *Iz zgodovine Krasa, Kronika: časopis za krajevno zgodovino* 63, št. 3 (2015): 561–74.

Zupan, Marijan. Praktični pouk v gozdarski srednji šoli v Ljubljani. *Gozdarski vestnik* 10 (1952): 270.

Zupančič, Mitja. *Smrekovi gozdovi v mraziščih Dinarskega gorstva Slovenije*. Ljubljana: SAZU, 1980.

Zwitter, Žiga. Okolje na Kranjskem v 17. stoletju po Slavi vojvodine Kranjske. V: Janez Weiss idr. (ur.), *Studia Valvasoriana: zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, 611–702.

Živel je tod mizarjev rod. Solkan: Rezbarsko, intarzijsko in restavratorsko društvo, 2018.

Žmitek, Katja, Nataša Tavčar, Tina Pogačnik, Janko Žmitek, Petra Keršmanc, Tadej Rejc, Uroš Petrič, Borut Štrukelj in Samo Kreft. *Izvlček iz lesa dreves iz rodu jelka za preprečevanje, lajšanje in zdravljenje neželenih sprememb kože ter pripravi: SI25053 (A), 2017-03-31*. Ljubljana: Urad RS za intelektualno lastnino, 2017.

Žnidaršič Golec, Lilijana. Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540. V: *Kamniški zbornik* 19, 2008, 121–33.

Žontar, Josip. *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1957.

Žontar, Majda. Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. V: Jože Dežman (ur.), *Bohinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, Kulturna skupnost, Izobraževalna skupnost, 1987, 61–67.

Žumer, Lojze. *Delež gozdov v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti, 1976.

Žveglič, Marjan. Integracije napredujejo, uspevajo ali se spotikajo. *Les* 23, št. 3-4 (1971): 71–74.

SPLETNI VIRI

Alpska konvencija. Protokoli&deklaracije | Alpconv. Dostopno na: <https://www.alpconv.org/sl/domaca-stran/konvencija/protokoli-deklaracije/>, pridobljeno 15. 2. 2023.

Batič, Franc in Borislava Košmrlj-Levačič (ur.). *Botanični terminološki slovar*. [Elektronska izdaja]. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/botanicni#v>.

Frelih, Tone. *Mizar za vse čase: usoda družine Naglas*. Slovenija: Radiotelevizija Slovenija javni zavod. Dostopno na: <http://4d.rtv slo.si/arhiv/dokumentarec-meseca/82632117>, 2016.

Hugo Veriand Windischgrätz - Wikipedija, prosta enciklopedija. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Hugo_Veriand_Windischgrätz, pridobljeno 18. 1. 2022.

Japonska sviloprejka – Tujerodne vrste. Dostopno na: <https://www.tujerodne-vrste.info/vrste/japonska-sviloprejka/>.

Klaftra – Fran/iskanje/klaftra. Dostopno na: <https://www.fran.si>, pridobljeno 22. 6. 2022.

Mako Sajko, *Strupi* (1964). Dostopno na: <https://bsf.si/sl/film/strupi/> <https://bsf.si/sl/film/strupi/>, vpogled 20. 1. 2023.

Mastika, *Wikipedia*. Dostopno na: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Mastika>.

Medobčinski muzej Kamnik. 2023. "Thonetovo Pohištvo - MM:K'. *Pogled na razstavo*. Dostopno na: <https://www.muzej-kamnik-on.net/razstave/thonetovo-pohistvo/>.

Modeli za modrotisk | Slovenski etnografski muzej. Dostopno na: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/modeli-za-modrotisk>, pridobljeno 5. 12. 2019.

Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire. Dostopno na: *Univerza v Ljubljani. Biotehniška fakulteta, petisedemdesetletnica*, <https://www.bf.uni-lj.si/sl/organiziranost/gozdarstvo/>, pridobljeno 24. 6. 2022.

OP 9 The Turpentine Industry (9091242747).jpg - Wikimedia Commons [State Archives of North Carolina Raleigh, NC, Set 72157634227069469, ID 9091242747]. Dostopno na: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/81/OP_9_The_Turpentine_Industry_%289091242747%29.jpg

Perko, Franc. *1959 Ljubljana – Barake in Srednja gozdarska šola v Ljubljani*. Dostopno na: <https://stareslike.cerknica.org/2017/10/03/1959-ljubljana-barake-in-srednja-gozdarska-sola-v>, pridobljeno 23. 6. 2022.

Pistacia lentiscus. Wikipedia. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Pistacia_lentiscus.

Po znanje na Srednjo lesarsko in gozdarsko šolo Maribor. Dostopno na: ZSPM, <https://zspm.si/po-znanje-na-srednjo-lesarsko-in-gozdarsko-solo-maribor>, pridobljeno 24. 6. 2022.

Prebivalstvo, Slovenija, 1. 1. 2000, Najpogostejši priimki po statističnih regijah. Statistični urad Slovenije Dostopno na: <https://www.stat.si/ImenaRojstva/sl>.

Schmirger (Schmierger), Johann. Dostopno na: https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Schmirger_Johann_1829_1888.xml, pridobljeno 7. 7. 2022.

Slovenski medicinski e-Slovar. Elektronska izdaja. Verzija 1.0. Ur. Miroslav Kališnik idr. Ljubljana: Lek d. d., Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2004.

Smode, Marjan. *Ne umiraj gozd moj zeleni*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bWMWqtUS4Mw>, pridobljeno 24. 2. 2023.

Tihec, Simon. *Rimski klub, Green New Deal in samoomejevanje | Okolje in zdravje, varčevanje-energije.si*. Dostopno na: <https://www.varcevanje-energije.si/okolje-in-zdravje/rimski-klub-green-new-deal-in-samoomejevanje.html>, pridobljeno 13. 1. 2023.

Tome, Nina. *Meje rasti. Študija Rimskega kluba – 40. let kasneje*. Dostopno na: <http://www.planbzaslovenijo.si>, <http://www.planbzaslovenijo.si/upload/rast/tome.pdf>, pridobljeno 13. 1. 2023 (stran ni več dostopna).

Trajnostni razvoj–SIQ. Dostopno na: https://www.siq.si/nase-dejavnosti/certificiranje-organizacij/predstavitev/trajnostni_razvoj/, pridobljeno: 13. 1. 2023.

V ZDA ne pijejo, ni kot pri nas, kjer same pijane zverine hodijo okoli - RTV SLO. Dostopno na: <https://www.rtvlo.si/1920/v-zda-ne-pijejo-ni-kot-pri-nas-kjer-same-pijane-zverine-hodijo-okoli/512682>, pridobljeno 28. 1. 2020.

Wörterbuchnetz. Dostopno na: http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?textpattern=kistenstahl&lemmapattern=kistenstahl&sigle=DWB&lemid=GK05, pridobljeno 14. 10. 2019.

www.web-schlagbauer.de/Main/Begriffe/Begriffe.php?84_2_, 16, pridobljeno 7. 2. 2009 (stran ni več dostopna).

Zgodovina podjetja PINUS TKI d. d. Dostopno na: http://www.pinus-tki.si/docs/Zgodovina/Zgodovina_podjetja_Pinus_TKI_d.d.pdf.

TISKANI VIRI

Clarici, Karel. *Knjiga moje mladosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, 1874, 1880.

European Panel Federation. EPF ANNUAL REPORT 2020-2021. Bruselj, 2022, 41–57.

MKGP 2023. *Javni razpisi in javna naročila iz naslova ukrepov PRP 2014-2020 - Skupna kmetijska politika*. Dostopno na: <https://skp.si/prp-2014-2020-2022/javni-razpisi>.

Občni deržavljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva. Del I. Na Dunaji, 1853.

Statistični letopis RS 1991. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1991. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/1991/1991_04.pdf.

Statistični letopis SRS 1975. Ljubljana: Zavod SRS za statistiko, 1975. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/1975/1975_04.pdf.

Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1875. Laibach, 1878.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 1945.

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1947.

Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1929, 1930.

Uradni list Ljudske republike Slovenije, 1949, 1953, 1954, 1959.

Uradni list Socialistične republike Slovenije, 1975, 1980.

Vrhovec, Ivan. Zgodovinski pregled kranjskega trgovstva in obrta do francoske okupacije. *Letopis matice slovenske za leto 1882 in 1883* (1883), 374–408.

USTNI VIRI:

Kirurg na ginekološkem oddelku, 4. 11. 2022.

Pripovedovalec, rojen 1945, Lobnica.

Imensko kazalo

A

Agnoletti, Mauro 321
Ahačič (Achatschitsch), Janez (Johann)
30, 31, 34
Ahačič, Pavel 30
Ahačič, Tomaž 30
Ajdič, Jože 95
Aleksić, Vesna 191, 193, 323
Altmann-Wendling, Victoria 333
Andrásfalvy, Bertalan 133–135, 137–
140, 142–149, 151, 152, 154, 311, 320,
327, 336
Ankele (Ankelle), Janez (Johann)
32–34
Ankele (Ankelle), Jurij (Georg) p. d.
Kavar 30–34
Anko, Boštjan 13, 14, 104, 311, 326, 335
Antičević, Marija 253
Apelian, Nicole 169, 315
Arh, Viktor 294, 295, 311, 333
Ari, Süleyman 311
Aristoteles, Terezija 250
Ašič, Simon 174, 311

Attems 53, 54
Auersperg 54, 56, 207
Auersperg, Karl von 27
Augustin, Vinko 252
Avčin, France 238, 243, 311

B

Babai, Dániel 339
Babudieri, Fulvio 48, 311
Bahgat, Mahmoud M. 333
Bahovec, Ivan 273
Baik, Hyun Jin 165, 312
Bair, Johann 312, 324, 325
Balant (Walland), Jožef (Joseph) 30
Balant (Walland), Jurij (Georg) 30
Balassa, Iván 144, 145, 152–154, 312
Balogh, István 144, 312
Barbo, grofica 32, 33
Barič, Jože 227, 232, 312
Bartels, Christoph 25, 312
Barth, Anna 22, 312
Baš, Angelos 59, 312
Baš, Franjo 19, 312

- Báti, Anikó 312
 Batič, Franc 180, 343
 Beaufoy, Guy 331
 Beaver, Roger 223, 323
 Bebler, Anton 241
 Beck, Susanne 333
 Bgékefi, Antal 136, 140, 312
 Belényesy, Márta 137, 140, 142, 144–146, 149, 312
 Bellon, Tibor 137, 146–149, 312
 Benjamin, Jonathan 318
 Benko, Riana 307, 312
 Benthem, Mark van 321
 Béres, Sándor 328
 Bereznai, Zsuzsanna 340
 Berg, Marni 240, 312
 Bergmeier, Erwin 331
 Berič, Karel 285–287, 296, 312
 Berkes, Fikret 133, 312
 Berločnik, Ida 291, 312
 Bernik, Ivan 241
 Bevenue, Arthur 224, 313
 Bezovšek, Franc 17
 Bianco, Furio 315, 341
 Biró, Marianna 339
 Bizjak, Alenka 237, 240–242, 310, 313
 Blatnik, Tone 200, 201, 313
 Blaznik, Pavle 24, 313, 318, 339
 Blažič, Viktor 235, 241, 313
 Bleiweis, Janez 70, 196
 Bleiweis, Saša 225, 231, 313
 Bodenstein, Vincenc 71
 Bodlaj, France 251, 252, 254, 255
 Bohinjec, Peter 184, 313
 Bölöni, János 135, 139, 321, 339
 Bončina, Andrej 128, 208, 313
 Bonsall, Clive 318
 Borek, Robert 339
 Božič (Boschitz), Jožef (Joseph) 30
 Bras, Ljudmila 273, 313
 Brázdil, Rudolf 210, 313
 Brecej, Miha 161, 178, 313, 317
 Bremec, Jana 164, 313
 Brezovnik, Miha 310
 Breznikar, Anton 262
 Britovšek, Marjan 14, 20, 24, 25, 104–106, 313
 Brus, Robert 317
 Brütsch, Timothée 167, 313
 Buckley, Stephen 333
 Budna Kodrič, Nataša 10, 314
 Burgess, Paul 315, 317
 Bürgi, Matthias 133, 134, 314
 Bußler, Heinz 328
- C**
- Caleri, Franc 252, 254, 255, 261, 264
 Caleri, Humbert 254
 Capuder, A. 239
 Celnik, Hanna 179, 314
 Cerjak, Dinko 88, 89, 314
 Cetina, Miroslav 208, 209, 314
 Cevc, Tone 16, 18, 314, 327
 Chapuisat, Michael 313
 Cheremisinoff, Nicholas P. 224, 314
 Christian, Simon 223, 229, 314
 Chrobath 10, 31
 Chromá, Kateřina 313
 Ciesla, William M. 168, 178, 180, 314
 Cimperšek, Mitja 53–56, 59, 66, 266, 269, 271, 272, 314
 Cipot, Viktor 252
 Clarici, Jurij 201
 Clarici, Karel 197, 198, 201, 344
 Colding, Johan 312
 Condit, Carl W. 265, 314
 Craioveanu, Cristina 319
 Crous-Duran, Josep 315
 Csiszár, Árpád 137–138, 140, 144, 146, 152–153, 314

Culiberg, Metka 108, 314

Cvetek, Marija 175, 314

Cvirn, Janez 366

Č

Čadež, Edvard 183

Čar Seražin, Alenka 92, 94, 96, 314

Čebul, Jernej 194, 203

Čeč, Dragica 18, 105, 125, 126, 128–131, 314, 315

Čeč, Eva 314, 318, 333, 337, 338, 341

Čepič, Zdenko 58, 315

Čokl, Martin 161, 177, 178, 180, 182, 315

Čokolič, Miro 313

Čuček, Antonija 252

Čuček, Filip 53, 361

Čuček, Franc 252

Čufar, Katarina 265, 315

Čuk, Fric 252

D

Da Costa Rocha, Ines 316

Dalton, J. Russell 236, 315

Danev, Gregor 274, 315

Dankó, Imre 319

Davis, Claude 168, 170, 315

De Groot, Maarten 207, 213, 217, 315

Debin, Ma 191, 197, 315

Demeter, László 339

Demšar, Damjan 321

Dežman, Jože 340, 342

Diaci, Jurij 313, 315

Dietrich, Joseph von 31–34

Dinklage, Karl 15, 315

Ditrich, Bogdan 182, 315

Dobaja, Dunja 67, 361

Dobrovolný, Petr 313

Dolák, Lukáš 313

Dolenc, Ervin 336

Dolenc, Janez 22, 316

Dolenc, Matej 78

Doliner, Laura Hope 206, 316

Drevenšek, Gorazd 164, 316

Drew, Joshua 134, 316

Drobesch, Werner 19, 28, 29, 316

Dubos, René 236, 341

Duelli, Peter 328

Dunlap, Thomas R. 224, 316

Dvořák, Boštjan 203, 316

Džeroski, Sašo 321

E

Eberle 30

Ébner, Sándor 136, 138, 142, 145, 316

Edwards, Sarah E. 168, 316

Eperjessy, Ernő 139, 140, 142, 145, 148, 149, 152, 316

Erberg, Janez Daniel 27

Erbežnik, Josip 252

Erdélyi, Zoltán 136, 316

Erhatic, Darja 94, 316

Erichsen-Brown, Charlotte 168, 316

Erič, Miran 265, 318

Erjavec, Fran 40, 41, 160, 213, 316, 317

Erker, Rihard 86, 91

Erol, Seçil Yurdakul 321

Ertl, Rudolf Franz 26, 317

Evans, H. F. 223, 319

F

Fagerholm, Nora 134, 317

Fajfar, Tone 85, 86

Feferl, Gregor 173

Ferdinand, cesar 13, 23, 24

Ferjan, Nande 252

Ferk, Mateja 106, 109, 342

Ferk, Polonca 313

Ferlec, Boris 317

Fidler, Franc 252, 255

Fidler, Frančiška 252, 255

Fikfak, Jurij 330
 Filej, Bojana 333
 Filep, Antal 153, 154, 317
 Filippi, Jean-Jacques 333
 Finzi, Roberto 334
 Fischer, Anders 318
 Fischer, Jasna 192, 317
 Fischer, Joern 334
 Flerin, Joško 253, 255
 Fokter, Samo K. 335
 Folke, Carl 312
 Forejt, Michal 156, 317
 Frelih, Tone 273, 343
 Fujita, Tetsuro 165, 317
 Funkl, Lojze 269–271, 274, 317
 Furlan, Jakob 71

G

Gaál, József 137, 140, 317
 Gabrič, Aleš 76, 77, 80, 84, 317
 Gabršček, Silvester 313
 Gaebeler, Jurgen 266, 317
 Gajšek, Domen 161, 180, 317
 Gams, Ivan 241, 318
 Garmuš, Vili 95
 Gaspari, Andrej 265, 318
 Gašperšič, Franc 108, 313, 318
 Gellény, Krisztina 339
 Gestrin, Ferdo 14, 318
 Ghaley, Bhim Bahadur 335
 Gimmi, Urs 133, 134, 314
 Glazer, Janko 160, 318
 Gmelin, Johann Friedrich 210
 Gobec, Vinko 295
 Gödrer, Jožef 73
 Gogala, Jernej (Bartholome) 30
 Gomiršek, Tanja 13, 318
 Good, David F. 24, 318
 Gornik Bučar, Dominika 272, 332
 Gornik, Viktor 253

Gorup, Zdenka 241
 Gossner, Martin M. 328
 Govekar (Goveker), Matevž (Matthäus) 33
 Grafenauer, Bogo 16, 17, 25, 104, 107, 110, 318, 339
 Granda, Stane 11, 18, 21, 54, 56, 58, 104, 269, 318, 319
 Grégoire, J. C. 223, 319
 Gričar, Jožica 332
 Gričnik, Anton 160, 174, 319, 327
 Grmič, Vekoslav 241
 Grohar, Alojzij 252, 255
 Grošelj, Samo 294, 296, 303, 306, 319
 Gugić, Goran 156, 319
 Gunda, Bela 136, 319
 Guzelj, Igor 236, 243, 244, 245, 319
 Győrffy, István 136, 319

H

Hacque, Baltasar (Baltazar) 12, 53
 Hafner, Franz 266, 319
 Hafner, Ivan 199, 202, 203, 319
 Hamza, Mukhtar Fatihu 265, 341
 Hartel, Tibor 134, 156, 157, 319, 331, 339
 Hashimi, Saleem 341
 Hatfield, Gabrielle 171, 319
 Hauptman, Tine 213, 315
 Hawlina, A. 59
 Hazler, Vito 325
 Hegyi, Imre 136–154, 319
 Heim, Anita 339
 Heinrich, Michael 316
 Henig Mišičič, Nataša 191, 361
 Henne, Adam 134, 316
 Herder, Michael den 156, 315
 Herkely, Károly 136, 147, 151, 320
 Herman, Ottó 136, 320, 329, 331, 336, 340
 Hernández-Bolio, Gloria I. 166, 320

Hiltl, Carl 53, 55, 56, 320
Hirano, Hideki 330
Hlačer, Teja 16, 320
Hladnik, David 208, 323
Hlavaty, Marija 299, 320
Hlubek, Franc Ksaver 196, 320
Hojan, Milko 258
Hölbl, Tomaž 253, 256, 257
Holl, Kate 321
Honda, Gisho 317
Hong, Jong-Suk 165, 320
Hosszú, Csaba 143, 320
Hostnik, Sergeja 164, 320
Hošek, Jan 325
Hradecky, Nepomuk Janez 196
Hrast, Vojko 301, 302, 320
Hrašovec, Boris 321
Hrček, Dušan 294, 303, 304, 320
Hribar, Ivan 263
Hrvatín, Mauro 314, 320
Hufnagl, Leopold 209, 320
Humar, Miha 265, 277, 320, 361
Hussein, Ramadan B. 333

I

Ibrahim, Mohammed I. M. 333
Ikei, Harumi 329
Imai, Michiko 329
Imre, Sándor 138, 140, 142, 320
Ingenhaeff, Wolfgang 312, 324, 325
Ingolič, Anton 160, 321
Ipavec, Vesna Mia 196, 197, 321
Isenberg, Andrew C. 325

J

Jae, Sae Young 312
Jaffuel, Geoffrey 313
Jakša, Jošt 298, 299, 321
Janeš, Damjan 337
Janša, Olga 58, 321

Januš, Franc 300, 301, 321
Japelj, Anže 160, 321
Jarc, Anton 253
Jarni, Kristjan 317
Javornik, Mišo 93, 94, 321
Jeglič, Anton Bonaventura 263
Jerman, Ivan 252
Jerman, Ivana 252
Jerman, Vladimir 176, 321
Jerovšek, Janez 241
Jogan, Maca 241
Jogan, Nejc 53, 55, 56, 321
Johann, Elisabeth 23, 24, 156, 321
Jošt, Matej 265, 361
Joyce Nash, Betty 179, 321
Jožef II, cesar 24, 192
Jugoviz, Rudolf A. 11, 321
Jurc, Maja 210, 321
Jurčić, Josip 184, 186, 187, 321
Jurhar, Franjo 208, 234, 321, 322
Jurjevič, Ivan 41
Jurnjak, Višnja 272, 332

K

Kačičnik Gabrič, Alenka 9, 18, 27, 29, 30, 69, 73, 113, 322, 361
Kafol, Avgust 207, 322
Kagawa, Takahide 329, 330
Kajfež, Anton 252, 258–259, 264
Kajfež, Anton ml. 258
Kajfež, Milan 258
Kalc, Aleksej 107, 322
Kališnik, Miroslav 344
Kaltnekar, Zdravko 161, 322
Karadjordjević, Petar II. 269
Karel VI, cesar 13, 118
Kargioğlu, Mustafa 311
Karlovski (Karlovsy), Josef 10
Kasetani, Tamami 330
Kermavner, Dušan 10, 322

- Kern, Bojan 301, 322
 Kersnik, Janko 104
 Keršmanc, Petra 342
 Kiauta, Lojze 161, 180, 181, 322
 Kim, Choyun 165, 322
 Kim, Hyun Jeong 312
 Kim, Woo-Yeol 320
 Kinkela, David 228, 322
 Kirby, Keith 319, 328, 331, 333
 Kirchhof, Astrid Mignon 331
 Kirn, Andrej 241
 Kis, József 328
 Kiss-Toth, Vilma 150, 338
 Klarič, Matija 41
 Klinar, Peter 241
 Knez, France 252
 Knížek, Milos 223, 323
 Kopal, Milan 208, 323
 Kobarza, Rotija (Rathia, Doroteja) 31
 Kobayashi, Maiko 329
 Kobe-Arzenšek, Katarina 72–74, 323
 Kocbek, Edvard 5, 8, 323
 Kočar, Tomaž 15, 20, 73, 323
 Kočevar Glavač, Nina 337
 Kočović De Santo, Milica 192, 323
 Kodolányi, János 136, 153–154, 323
 Kolenc, Petra 14, 15, 323
 Koller, Josip (Jože) 15, 108, 323
 Konuk, Muhsin 311
 Koo, Chang-Duck 320
 Kopač, Anton 253
 Kopač, Vlasto 17, 323
 Koprivnik, Janez 160, 319
 Kordiš, Franjo 207, 208, 226, 323
 Korošec, Branko 11, 13, 323
 Kos, Milena 238, 331
 Kosmač, Julij 73
 Kossuth, Lajos 336
 Košak, Alojz 252, 261–262
 Košmrlj-Levačič, Borislava 180, 343
 Kotnik, Dušan 304, 305, 323
 Kovač, Jože 295, 323
 Kovačević, Željko 226, 324
 Kovačič, Matija 240, 324
 Kozak, Ferdo 84
 Kozinc, Darinka 272, 324
 Kozorog, Edo 128, 313
 Kragl Viktor 28, 324
 Krahl-Urban, Bernhard 235, 324
 Krajnc, Nike 272, 277, 320, 337
 Kralj, Andrej 30
 Kralj, Niko 273, 287, 290, 293, 324, 333
 Kramžar, Janko 282, 324
 Kranjc, Andrej 209, 324
 Krašovec, Franc 253, 258
 Krašovec, Stane 241
 Krchnáková, Lucia 20, 324
 Kreft, Samo 313, 316, 333, 335, 337, 342
 Kregar, Rado 270, 324
 Krek, Janez Evangelist 103, 324
 Krek, Miha 257
 Kresal, France 54, 55, 58, 198, 324
 Krivic, Albert 253, 256
 Krivograd, Alojz 23, 24, 324
 Krjavelj 186, 187
 Kromer, Bernd 265, 315
 Kromm, David E. 238, 324
 Kropivšek, Jože 277, 320
 Kuhn, Josip 253
 Kulišer, Josif Mihajlovič 266, 325
 Kumeda, Shigeyoshi 329
 Kumer, Pavle 95
 Kumer, Peter 106, 109, 342
 Küpper-Eichas, Claudia 21, 23, 325
 Kusmin, Jürgen 321
 Kutnar, Andreja 277, 320
 Kužnik, Lea 160, 325
- L**
- Laar, Jim van 321
 Lahovnik, Franc 261
 Lamberg, Andrej pl. 16

Langston, Nancy 223, 228, 325
Lasky, Rudolf 72
Latorre, Jesus García 321
Lavrič, Jože 270, 332
Lazarević, Žarko 68, 104, 192, 265, 322, 325, 332, 336
Leben, Anica 253
Leben, France 253
Lenarčič, Simon 180, 329
Li, Quing 329
Lieutier, Francois 319, 323
Likar, Bernard 277, 320
Linkola, Pentti 240
Logar, Maja 175, 326
Lönrot, Elias 167
Lorenčič, Aleksander 58, 268, 273, 277, 325, 336
Ložar, Rajko 17, 325
Lunder, Mojca 164, 316, 325
Lunder, Tomaž 335

M

Mach, Ernst 199–201, 313
Mach, Jan (Johann) 199–203, 325
Maček, Jože 12–15, 18, 22, 53, 104, 241, 325, 326
Maček, Jure 79, 326
Madarassy, László 136, 326
Makarovič, Marija 12, 21, 22, 173, 175, 326, 332
Mal, Josip 13, 326, 332
Malnar, Brina 97, 326
Malonyai, Dezső 136, 326
Mantzanas, Kostas 315
Marčun 9
Margon, Irena 314, 318, 333, 337, 338, 341
Marija Terezija, cesarica 20, 138, 192
Marković, Ljiljana 192, 323
Martín-López, Berta 331
Marušič, Drago 79

Máté, Gábor 137, 139, 147, 327
Matič (Matitsch), Jakob 30
Matič (Matitsch), Matija (Mathias) 30
Mautner, Anton 253, 259, 263, 264
Mautner, Antonija 253, 259, 263
Mazi, Stanko 91
McAdam, Jim 328
McNeil, J. R. 331
Medved, Ludovik 253
Medveš, Zdenko 93, 327
Meglič (Möglitsch), Anton 32, 34
Meglič (Möglitsch), Urban 31
Meglič, Luka 30
Meglič, Valentin 30
Megušer 126, 327
Melik, Vasilij 14, 318
Mellanby, Kenneth 224, 327
Melliwa 64
Mencinger, Janez 240
Merzelj, Franc 278, 327
Mesesnel, Edvard 253, 259
Meterc, Gregor 210, 327
Mihelič, Darja 20, 318, 327
Miheljak, Vlado 240, 327
Mihevc, Vekoslav 305, 331
Mikelj, Ana 316
Miklavčič Brezigar, Inga 16–18, 22, 327
Miklavec, Peter 173, 327
Miklavžič, Jože 83, 209, 210, 321, 327
Mikuletič, Vitomir 313
Milavec, Igor 277, 320
Minařik, Franc 160, 267, 327
Miókovics, Eszter 339
Mischler, Ernst 12, 26, 327
Mittelstaedt, Katja 333
Miura, Takashi 329
Miyazaki, Yoshifumi 329, 330
Mlakar, Dana 294, 297, 300, 327
Mlinšek, Dušan 238, 246, 247, 327
Möderndorfer, Vinko 160, 175, 328
Módy, György 319

Mohorič, Ivan 29, 267, 309, 328
 Molnár, Ábel 339
 Molnár, Krisztina 339
 Molnár, Zsolt 156, 135, 321, 328, 339
 Montero, María Jesús 331
 Mörec, Barbara 278, 328
 Moreno, Diego 39, 328
 Moreno, Gerardo 315, 331
 Morgan, Michèle 320
 Mosquera-Losado, Rosa 134, 315, 328
 Mozsgai, József 339
 Mrak, Ciril 277, 328
 Mrakič, Jožef 253
 Mrkun, Anton 184, 185, 187, 268, 328
 Müller, Jörg 206, 328,
 Murayama, Satoshi 38
 Murko, Matija 274, 328
 Mušič, Marjan 199, 201, 328
 Mušič, Vladimir Braco 287, 328

N

Naglas, Jakob Jožef 273
 Nagy-Czirok, László 137, 328
 Naveršnik, Jožica 285, 288, 290, 292, 329
 Newig, Jens 334
 Norman, Davey 314
 Novak, Bogdan 180, 329
 Novak, Dušan 238, 331
 Novak, Vilko 159, 329
 Novaković, Kosta 252

O

Oblak, dr. 31
 Oblak, Leon 307, 329
 Oblak, Marko 27
 Ochiai, Hiroko 188, 329
 Odar, Boštjan 265, 318
 Oder, Karla 14, 26, 329
 Ódor, Péter 339
 Ogris, Nikica 315

Ogrizek, Emica 249, 329
 Oitzl, Gašper 28, 329
 Okoliš, Stane 93, 329
 Olai, Benedictus 167
 Olea Marquez de Prado, Leopoldo 157, 329
 Omerzel Terlep, Mira 176, 177, 329
 Orel, Boris 187
 Orožen, Janko 25, 329
 Oset, Željko 235, 240, 241, 329, 332, 361
 Oteros-Rozas, Elisa 331

P

Pachana, Pachanaa 315
 Padar, France (Franjo) 67, 73, 126, 329
 Pahor, Miroslav 48, 49, 329
 Pairhuber, Johann 334
 Paládi-Kovács, Attila 137, 139–142, 146, 147, 149, 150, 152–154, 329, 330
 Palma, João 315
 Pančur, Andrej 15, 330
 Panjek, Aleksander 37, 39, 42, 108, 109, 113, 115, 117, 120, 122, 132, 315, 322, 325, 329, 330, 341, 361
 Pannonius, Janus 311
 Pantera, Anastasia 315
 Papadopoulos, Andreas 315
 Papanastasis, Vasilios 315
 Papp, László 328
 Park, Bum Jin 188, 330
 Parrotta, John 321
 Paszyński, Wojcieh 179, 314
 Paulo, Joana A. 315
 Pavlič, Slavica 75, 76, 330
 Pelhan, Ignacij 261
 Penyigey, Dénes 137, 143, 146, 154, 330
 Pereponova, Anna 317
 Peresin Meden, Nikita 101, 112, 362
 Perkaus, Anton 253, 260

Perkaus, Antonija 253, 260
Perko, Franc 12, 15, 18, 22, 23, 84–86, 101, 104, 106, 108–110, 113, 117, 123, 128, 131, 132, 208, 209, 230, 241, 313, 330, 343
Perko, Marko 321
Pertl, Eman 172, 184, 331
Petercsák, Tivadar 134, 137–147, 149–152, 155, 331
Peterle, Lojze 241
Peterlin, Stane 238, 303, 331
Petrič, Hrvoje 282, 331
Petrič, Uroš 333, 342
Pickard, Catriona 318
Pintar, Anton 196, 331
Pirkmaier, Saša 305, 331
Pirnat, Janez 274, 331
Piškur, Mitja 277, 320
Piussi, Pietro 47, 331
Planinšek, Špela 160, 321
Plankar, Josip 252, 260
Plešec, Anika 163, 331
Pleteršnik, Maks 172, 331
Plieninger, Tobias 134, 156, 157, 315, 317, 319, 331
Plinius Secundus, Gaius 152, 332
Plut, Dušan 241–243, 332
Podbregar, Janez 252
Pogačnik, Aleš 340
Pogačnik, Jakob 253, 262
Pogačnik, Tina 342
Pokoren, Jasna 240, 333
Pokorny, Alois (Alojzij) 195, 199, 211, 332
Poljšak, Tone 241
Porenta, Tita 314
Potočnik, Dragan 77, 332
Potočnik, Drago 256, 332
Potočnik, Ferdinand 273
Prah, Jože 267, 332

Predin, Štefan 327
Premrl, Božidar 40, 332
Pretterhofer, Erhard 272, 332
Primožič, Michael 9, 10, 35
Prinčič, Jože 58, 85, 268, 273, 276, 277, 284, 285, 289, 325, 332
Prislan, Peter 272, 332, 337
Pristavec, Leopold 253, 256
Puhar, Alenka 240, 332
Puncer, Ivo 208, 332
Pyšek, Petr 202, 333

Q

Quintana, Patricia 320

R

Rackham, Oliver 134, 333
Rageot, Maxime 166, 333
Ramírez-Salomón, Marco 320
Ramšak, Mojca 159–161, 310, 333, 362
Ratajč, Vid 240, 333
Ratkajec, Hrvoje 58, 333
Ravnikar, Tine 285, 295, 296, 333
Razlag, Radoslav 73
Rehar, Radivoj 257
Řehoř, Jan 313
Rejc, Tadej 164, 342, 333
Remec, Meta 8, 108–111, 113, 118, 122, 131, 132, 205, 333, 362
Remec, Vladimir 273, 297
Remic, Ciril 95, 333
Remše, Matija 336
Rendla, Marta 276, 281, 284, 287, 289, 333, 334, 362
Resnik, Jože 302, 334
Réti, Kinga Olga 319
Rettelbach, Thomas 328
Resman, Joško 310
Rezman (Resmann), Simon 30
Riguero-Rodríguez, Antonio 328

Rintoul, Naomi Laura Jane 335
 Robertson, Nina U. 165
 Rochel, Xavier 321
 Ročnik, Jože ml. 244
 Rode, Robert 70, 77, 79, 80, 334
 Rodman, Magda 332
 Roellig, Marlene 156, 334
 Romero-Franco, Rosa 328
 Rosenfeld, Paul E. 314
 Roškar, Irena 325
 Roter, Zdenko 241
 Rotherham, Ian D. 321
 Roué, Marie 339
 Rozina, Jerica 252
 Rozman, Franc 192, 317
 Rozman, Lovro 253, 255
 Rozman, Terezija 10
 Ruard, Viktor 70, 71
 Rubbia, Konrad 122, 128, 132, 334
 Rudež, Anton 18, 128
 Rumpler, Helmut 13, 334
 Rutar, Simon 13, 17, 20, 334

S

Sajko, Mako 237, 243, 343
 Sannul, Marek 334
 San Miguel-Ayanz, Alfonso 157, 329
 Sandgruber, Roman 14. 334
 Sándor, István 328
 Santiago-Freijanes, Jose Javier 315, 318, 328
 Saratsi, Eirini 321
 Sato, Masahiko 330
 Scharnagl, Simon 130, 334
 Scherer, Andrew 320
 Scheyer, Mavricij 20, 123, 334
 Schmirger, Johann 56, 334, 343
 Schnell, Joshua T. 320
 Schollmayer, Henrik Etbin 73, 322
 Schönburg-Waldenburg, Jurij 70, 71, 73
 Schönemann, Oscar 22, 334

Schwizen, baron 14, 15, 326
 Scopoli, J. A. 12
 Scott, James C. 39, 42, 334
 Sekirnik, Ria 95
 Seljak, Gabriel 202, 334
 Serše, Aleksandra 70–74, 340
 Sevnik, Franjo 97–99, 321, 334
 Seyff, Robert 64
 Sezik, Ekrem 317
 Sfiligoj, Nada 241
 Sgerm, Franjo 75–77, 79–83, 85, 86, 88–90, 98, 99, 334
 Sidiropoulou, Anna 315
 Simčič, Miro 291, 295–297, 334
 Simonič, Ivan 19, 335
 Sinka, Gábor 328
 Sipponen, Arno 167, 335
 Sirše, Mateja 164, 335
 Skalos, Jan 317
 Skenderović, Robert 340
 Slivnik, Franc 238, 331
 Slokar, Ivan 267, 335
 Slokar, Marko 337
 Slomšek, Anton Martin 160, 335
 Smerdel, Inja 104, 335
 Smiljanić, Ivan 249, 362
 Smith, Mike 321
 Smode, Marjan 246, 247, 344
 Smole, Majda 13, 19, 104, 128, 311, 335
 Snoj, Marko 180, 183, 335
 Sollen-Norrlin, Maya 134, 157, 335
 Song, Chorong 322, 329
 Sotošek, Stanko 81, 83, 335
 Spak, Martinek 186
 Spencer, W. F. 224, 335
 Spiteri, Cynthianne 333
 Starbek Zorko, Mateja 164, 335
 Stare, Franc 73
 Starič, Metka 185, 186, 335
 Stekl, Hannes 54, 56–58, 335
 Stele, France 332

Steppan, Markus 12, 20, 21, 335
Stigall, Alycia L. 202, 335
Stockhammer, Philipp W. 333
Stoklas, Vinko 252
Strgar, Jože 240, 336
Struna, Albert 28, 336
Strupi, Simon 160, 336
Studen, Andrej 28, 103, 250, 334, 336
Suchánková, Silvie 313
Sunčič, Mitja 268, 336
Sutcliffe, Laura 334
Svetličič, Adolf 286, 288, 296, 336
Szabadfalvi, Jozsef 137, 138, 141, 144–
147, 151–154, 336
Szabadi, Imre 150, 155, 336
Szabó, Péter 313, 336, 138, 150

Š

Šantručková, Markéta 317
Ščap, Špela 272, 337
Šebenik, Marjan 227, 337
Šefic, Bogomir 235, 236, 242–246, 337
Šega, Ivan 251, 252
Šentjurc, Lidija 85
Šešerko, Leo 241
Šimac, Jurij 90, 337
Šinko, Milan 97, 326
Šivic, Anton 58, 77, 337
Škrlj, Janez 242, 337
Šlander, Jože (Joža) 220, 222, 227, 229,
230, 337
Šolar, Marjan 235, 238, 239, 241, 243,
245, 337
Šorn, Jože 194, 267, 337
Šter, Janez 266, 337
Štolfa, Andrej 41
Štraus, Venčeslav 75, 337
Štrukelj, Borut 164, 192, 313, 316, 325,
333, 335, 337, 342
Štubelj, Igor 300, 302, 303, 338
Šubic, Ana 176, 338

Šulgaj, Fran 83
Šuman, Maks 253
Švajger, Urban 335

T

Tabata, Mamoru 317
Tabor, Tomaž (Thomas) 31
Tabor, Urban 31
Tabouret, Peter Toussaint 193, 194
Takács, Lajos 137, 138, 141, 144–154, 338
Takaishi, Yoshihisa 317
Takamatsu, Ako 329
Takáts, Gyula 136–138, 140, 141, 145,
148, 149, 152, 154, 338
Takeda, Yoshio 317
Tálas, István 134, 136, 137, 139, 142,
144–152, 338
Tamás, Károlyne 137, 139, 140, 150, 338
Tanaka, Toshihiro 317
Tarang, Lembitu 321
Tavčar Benković, Eva 313, 316, 333, 337
Tavčar, Nataša 342
Tavzes, Črtomir 277, 320
Temel, Mehmet 311
Terčelj Otorepec, Mojca 314
Terpinc, Fidelis 198
Theneschuh, Janez (Johann) 9
Thoen, Eric 340
Thonet, Michael 273, 274, 343
Thurn 54
Tiesler, Vera 320
Tihec, Simon 282, 344
Tišler (Tischler), Matevž (Matthäus)
p. d. Schimnek 30
Tišler, Vesna 304, 338
Tolar, Tjaša 265, 315
Toman, Lovro 9, 10, 32, 35, 310, 314
Tome, Nina 282, 344
Toméd, Margarida 315
Tomšič, Peter 261
Torelli, Nikolaj 282, 338

Torkar, Zora 274, 328
 Torralba, Mario 317
 Trnka, Miroslav 313
 Trošper, Ronald 321
 Trpin, Drago 313
 Trstenjak, Anton 241
 Trtnik, Marjan 90, 338
 Tsunetsugu, Yuko 330
 Tumpej, Stanko 91, 338
 Turlings, Ted C. J. 313
 Turnšek, Jernej 252
 Turnšek, Matevž 252
 Tušek, Janez 254, 338

U

Ujházy, Noémi 339
 Ulicsni, Viktor 339
 Umek, Ema 70, 338
 Umek, Andrej 337
 Urbančič, Josipina Turnograjska 10, 314
 Urbanitsch, Peter 13, 334
 Urbas, Janko 77, 78, 80, 83, 338
 Urleb, Fanjo 94–96, 341
 Uytvanck, Jan van 331
 Ulbrich, Joseph 12, 26, 327

V

Vadász, Csaba 328
 Vajkai, Aurél 136, 139, 142, 145–147, 151, 338
 Valenčič, Vlado 13, 17, 53, 55, 58, 105–108, 118, 122, 123, 128, 268, 269, 339
 Vallat, Armelle 313
 Valvasor, Janez Vajkard 160, 171, 172, 339
 Van Bavel, Bas 340
 Varga, Anna 133–135, 139–141, 143, 148, 156, 310, 319, 328, 339, 362
 Vargyas, Gábor 311, 320, 327, 336
 Vasle, Vinko 242, 246, 339, 340

Veber, Ivan 24, 340
 Vega-Lizama, Elma 320
 Velušček, Anton 265, 315, 340
 Verstovšek, Karel 76
 Vijanski, Janko P. 210, 211, 340
 Vilfan, Sergij 17, 40, 318, 339, 340
 Vilman, Vladimir 70–74, 340
 Virnik, Franjo 207, 213, 225, 227, 340
 Visky, Károly 319
 Vité, J. P. 210, 223, 340
 Vityi, Andrea 339
 Vlašič, Anđelko 21, 340
 Vodopivec, Beno 290, 340
 Vodopivec, Josip 78, 83
 Vodopivec, Peter 10, 67, 104, 196, 197, 198, 340–341
 Vodovnik, Jurij 174
 Vogelnik, Luka 30–32, 33
 Vogelnik, Urša (Ursula) 31
 Vojta, Jaroslav 317
 Volgyes, Ivan 324
 Vošnjak, Bogumil 267, 341
 Vouk, Matevž (Mathäus) 30
 Vrhovec, Ivan 194, 345
 Vrišer, Igor 283, 297, 341
 Vrtovec, Pavel 88, 91, 94, 96, 341

W

Wakounig, Marija 54, 56–58, 335
 Ward, Barbara 236, 341
 Watkins, Charles 319, 328, 333
 Wehler, Hans-Ulrich 14, 341
 Wehrden, Henrik von 334
 Weiss, Janez 342
 Williamson, Elizabeth M. 316
 Windisch-Graetz, Christiane Marie 56
 Windisch-Graetz, Hugo Alfred Adolf 56
 Windisch-Graetz, Hugo Werianđ 56, 57, 61, 343
 Windisch-Graetz, Otto Werianđ Hugo 58

Windisch-Graetz, Weriand Alois 54
Winkler, Iztok 68, 69, 108, 244, 245,
276, 318, 341
Wittner, Ferenc 137, 153, 341
Wurzbach, Maximilijan 31

Y

Yesilada, Erdem 317
Yi, Bu Young 312
Youngs, Robert L. 265, 341
Yousef, Ahmed M. 333

Z

Zabeo 54
Zabret, Ivan 253
Zadel, Nives 124, 341
Zahradník, Petr 313
Zajc, Srečo 242, 341
Zaloker, Ante 337
Zavratnik, Andrej 273, 313
Zelko, Franc 236, 240, 342
Zeloth, Thomas 25, 26, 342
Zeme, Ignac (Gašper) 29, 32–34
Zemljič, Milena 298, 299, 342

Zgonik, Mavricij 54–56, 342
Ziernfeld, Zmago 83
Zois, rodbina 53
Zois, Žiga 26
Zólyomi, József 138, 142, 342
Zorn, Matija 106, 109, 342
Zupan, Janja 335
Zupan, Marijan 89, 342
Zupanc, Anton 253
Zupančič, Mitja 207, 342
Zwitter, Žiga 172, 342

Ž

Žagar, Bogdan 321
Žmitek, Alojzij 253
Žmitek, Janko 164, 342
Žmitek, Katja 164, 342
Žnidaršič Golec, Lilijana 16, 342
Žontar, Josip 193, 195–196, 198, 199, 342
Žontar, Majda 20, 342
Žumer, Lojze 274, 342
Župan, Dinko 340
Žveglič, Marjan 290, 342

O avtoricah in avtorjih

Čuček, Filip, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, filip.cucek@inz.si

Dobaja, Dunja, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, dunja.dobaja@inz.si

Henig Mišičič, Nataša, dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, natasa.henig@inz.si

Humar, Miha, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, Rožna dolina, Cesta VIII/34, SI-1000 Ljubljana, miha.humar@bf.uni-lj.si

Jošt, Matej, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, Rožna dolina, Cesta VIII/34, SI-1000 Ljubljana, matej.jost@bf.uni-lj.si

Kačičnik Gabrič, Alenka, dr., višja arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1, SI-1000 Ljubljana, alenka.kacicnik@gov.si

Oset, Željko, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut ASEF, Ogrinčeva 4, SI-1000 Ljubljana; znanstveni sodelavec, BTK (ERC projekt SOVEREIGNTY), Tóth Kálmán u. 4, HU-1097 Budapest, zeljko.oset@gmail.com in ali.zeljko.oset@abtk.hu

Panjek, Aleksander, dr., redni profesor, znanstveni svetnik, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, SI-6000 Koper, aleksander.panjek@fhs.upr.si

Peresin Meden, Nikita, mag., asistentka, Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko / Raziskovalni center za humanistiko, Vipavska cesta 3 - Rožna dolina, SI-5000 Nova Gorica, nikita.peresin.meden@ung.si

Ramšak, Mojca, dr., redna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana; Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, Laboratorij za dediščinsko znanost Ljubljana, Večna pot 113, SI-1000 Ljubljana, mojca.ramsak@guest.arnes.si

Remec, Meta, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, meta.remec@inz.si

Rendla, Marta, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, marta.rendla@inz.si

Smiljanič, Ivan, mag., mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, ivan.smiljanic@inz.si

Varga, Anna, dr., znanstvena sodelavka, University of Pécs, Faculty of humanities and social sciences, Department of European Ethnology and Cultural Anthropology, Ifjúság 6, H-7624 Pécs, varga.anna@gmail.com

9 1789617 1104301

Cena: 20 EUR

**INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO**

